ANADOLU UYGARLIKLARI ANSİKLOPEDİSİ 2

GÖRSEL YAYINLAR

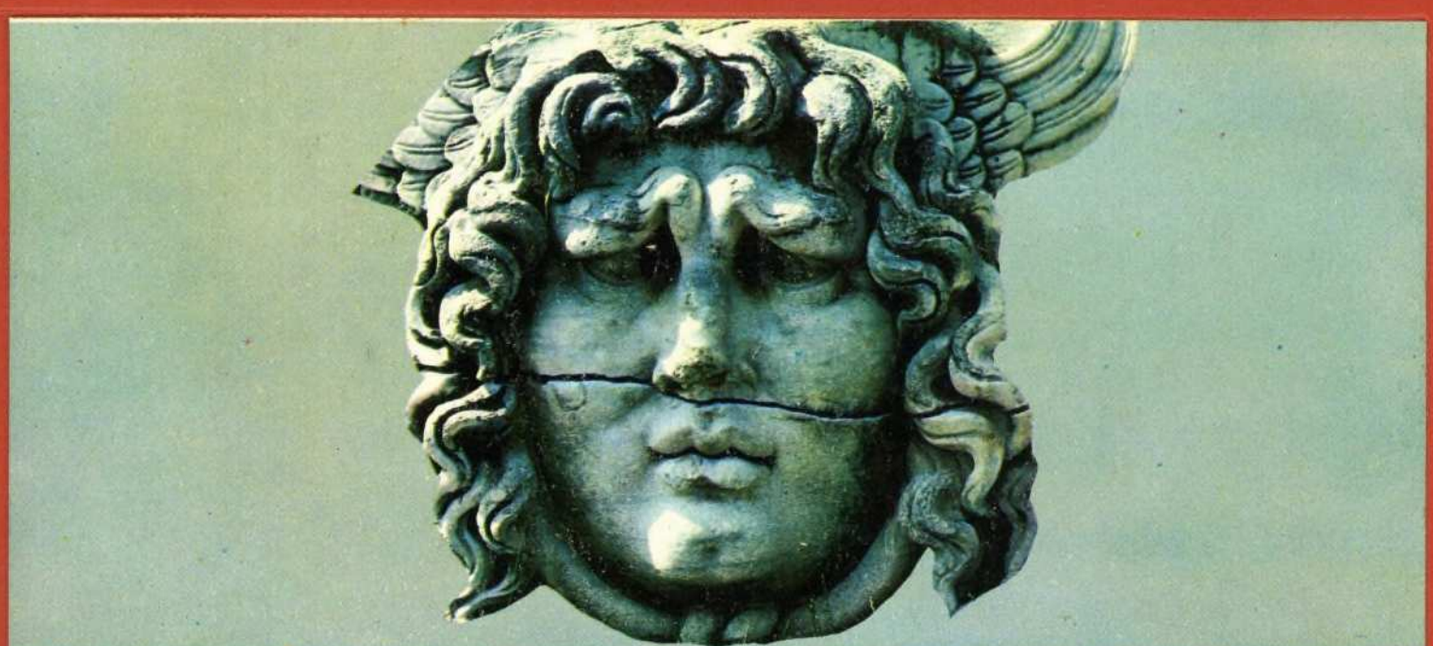

SCANFAN

LIBRARY OF
SCANFAN

ANADOLU UYGARLIKLARI
ANSİKLOPEDİSİ

GÖRSEL YAYINLAR

scanfan

ANADOLU UYGARLIKLARI ANSİKLOPEDİSİ 2

scanfan

YAYINLAYAN
Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat ve Sanayi A.Ş. adına
Ragıp Yazır
GENEL YÖNETMEN
Vefa Ülkü
SORUMLU YAYIN YÖNETMENİ
Mustafa Eren
GENEL SEKRETER
Çiğdem Ülgen
TEKNİK YÖNETMEN
Mustafa Kibar
YAZI KURULU
Doç. Dr. Ali Dinçol
Dr. Oktay Belli
Doç. Dr. Veli Sevin
Doç. Dr. Mehmet Özsait
Doç. Dr. Somay Onurkan
Prof. Dr. Hakkı D. Yıldız
Prof. Dr. Semavi Eyice
Dr. Yusuf Halaçoğlu
Doç. Dr. Tuncer Baykara
Prof. Dr. Metin Sözen
Dr. Zeki Sönmez
Doç. Dr. Yıldız Demiriz
Dr. Filiz Çağman
Sezer Tansuğ
FOTOĞRAF YÖNETMENİ
Gültekin Çizgen
YAYIN YÖNETMENİ YRD
Aziz Erhan
Gülsüm Cengiz
MONTAJ
Cengiz HASTÜRK
SEKRETERLER
Reyhan Kocaçınar
Sevinç Doğruman
Serap Tatu
GRAFİK DÜZEN
Engin Çevik
Bilge Durbaş
HARİTALAR
Engin Çevik
DİZİN
Reyhan Kocaçınar
FOTOĞRAFLAR
Gültekin Çizgen
ABC Ajansı
Vefa Ülkü
Alpay Pasinli
Oktay Belli
Veli Sevin
Mehmet Özsait
Turhan Birgili
Aydemir Gökgöz
Ekrem Tolunay
Zeki Sönmez
Yılmaz Kâini
Görsel Yayınlar A.Ş. arşivi
RENK AYRIMI VE FİLMLER
Sistem Çözüm
Atlas Klişe Ofset
Erta
Cem Film
Coşar Şilliler
DİZGİ
Pano Grafik Reklam Organizasyon
BASKI
Yazır Matbaacılık Kollektif Şirketi
CİLT
Yazır Ciltevi

scanfan

ANADOLU'DA YUNANLILAR

Doç. Dr. Veli Sevin

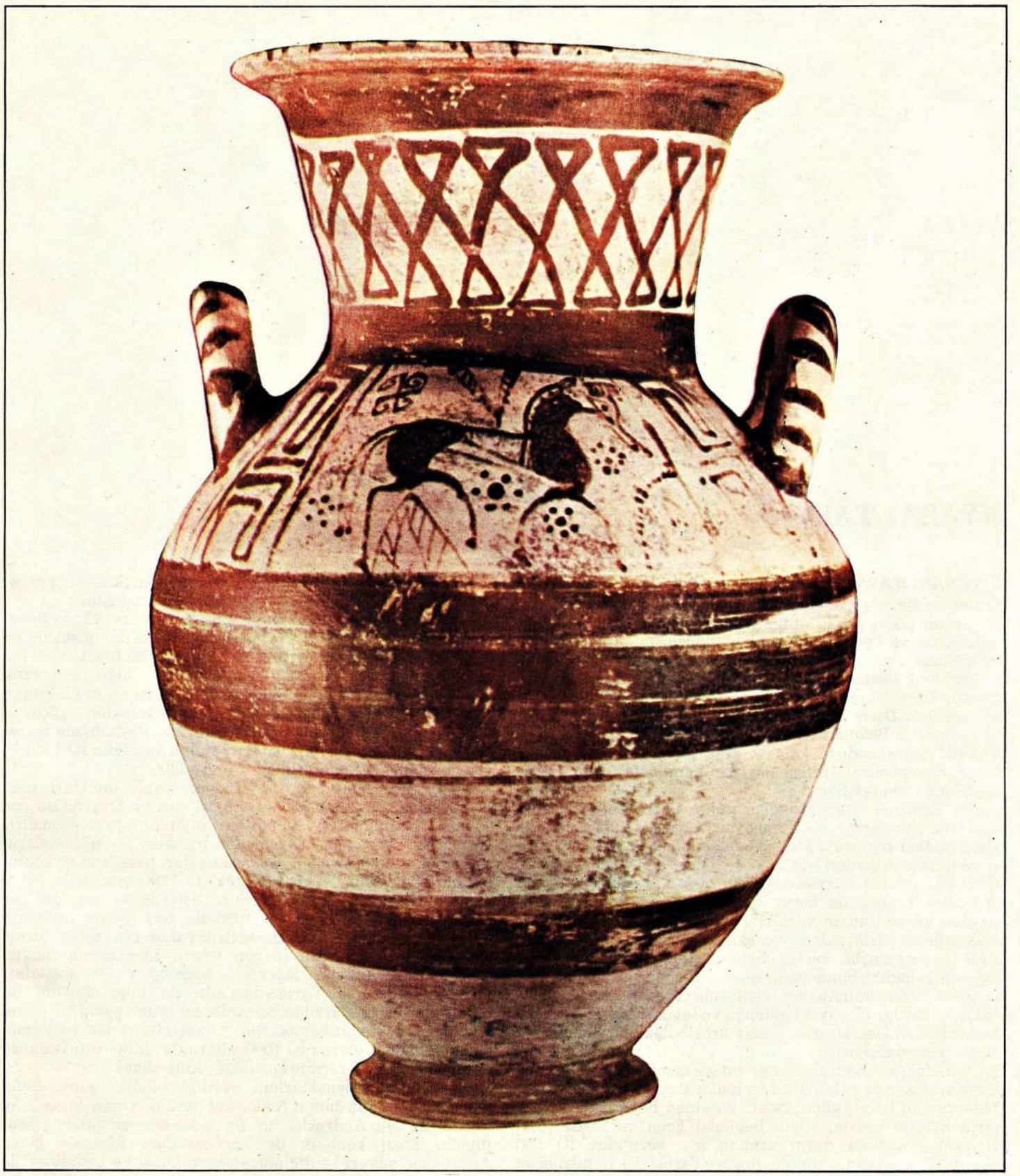

scanfan

ANADOLU'DA YUNANLILAR

Doç. Dr. Veli Sevin

SİYASAL TARİH

1. YUNANLILAR'IN ANADOLU'YA GÖÇLERİ

İÖ 1200 yıllarında Yunanistan, kuzeyden gelen büyük bir göç dalgasının yıkıcı etkisi altına girdi. Kuzey Yunanistan'daki Makedonia ve Thessalia (Tesalya) Bölgesi'nden başlayarak Peloponnesos'un (Peloponnes) güney ucuna değin akıp gelen bu yeni halk **Dorlar**'dı. Dorlar genç, dinç ve ilkel bir ulusun tüm güç ve güveniyle Yunanistan'a girdiler, kendilerine göre adlandırılan **Doris** Bölgesi'nde bir süre oturduktan sonra, karayolundan Boiotia üzerinden İstmos Bölgesi'ne geçtiler ve oradan, Arkadia dışta kalmak üzere, tüm Peloponnesos Yarımadası'nı işgal ettiler. Böylece Yunanistan'daki Aka uygarlığına son verdiler.

Bunun üzerine, kendilerinden daha ilkel kültüre sahip ulusların istilalarına dayanamayan **Akalar**, kollar halinde Batı Anadolu kıyılarına göçmeye başladılar. Bunları bir süre sonra Dorlar'ın göçleri izledi.

İÖ 11. yüzyıldan 8. yüzyıla değin süren ve **Karanlık çağ** denen bu göçler konusunda kesin bilgiler yoktur. Örneğin, Batı Anadolu'ya ne zaman vardıkları, değişik bölgelere değişik tarihlerde mi yerleştikleri, vardıkları yeni topraklarda hangi yerel uygarlıklarla karşılaştıkları gibi sorunların kesin çözümleri şimdilik bulunamamıştır.

Yunanistan'dan Batı Anadolu kıyılarına göçen uluslar, **Aioller**, **İonlar** ve **Dorlar** olarak 3 topluluğa ve lehçeye ayrılıyorlardı. Bunlardan Aioller kuzeye, İonlar orta bölgelere, Dorlar ise güneye yerleşmişlerdir.

Batı Anadolu kıyılarına yerleşen bu göçmenlerden en ünlü ve en sık yerleşmeye sahip olanları İonlar'dır. İonia, Miletos'un (Milet-bugün Balat) güneyindeki Poseidon Burnu'ndan, yani Karia Bölgesi sınırlarından, bugünkü Foça ve Gediz (eski Hermos) Irmağı'na değin uzanan kıyı şeridir. İÖ 500 yıllarında yaşayan Atinalı tarihçi Ferekydes'in bilgilerini aktaran 1. yüzyılın Amasyalı coğrafya bilgini Strabon'a göre, İonia kolonizasyonu Aioller'inkinden sonra olmuştur.

İÖ 4. yüzyılda yaşamış ünlü Atinalı tarihçi Thukydides, Dorlar'ın Peloponnesos Yarımadası'nı Troia'nın düşüşünden 80 yıl kadar sonra işgal ettiklerini bildirir. Bu bilgilerden İon göçünün İÖ 12. yüzyılın sonlarında olduğu sonucuna varılabilir. Gerçekten de Batı Anadolu'da bulunan ilk Yunan keramiği olan protogeometrik çanak-çömlekler, göçlerin yaklaşık olarak İÖ 12. yüzyılın sonlarında başladığına işaret ederler. Dalgalar halinde olduğu sanılan bu göçün İÖ 1150 ve 1050 tarihleri arasında olduğu kabul edilir.

Karanlık çağ Yunan göçlerinin, en canlı tanıkları olan protogeometrik çanak-çömleklere Miletos ve Smyrna'da çok sayıda rastlanmıştır: Miletos'da bulunan protogeometrik keramikler, efsanelere uygun bir biçimde, ilk göçmenlerin Yunanistan'daki Attika Bölgesi ile bağları olduğuna ve kentin İonlar tarafından yaklaşık olarak İÖ 1100 yıllarında iskan olduğuna tanıklık etmektedirler. Smyrna'da ise bu tür protogeometrik keramik İÖ 1050 ile 950 yılları arasında ortaya çıkmaktadır. Protogeometrik çanak-çömlekler Fokaia (bugün Foça), Eryhtrai (bugün Ildırı), Klazomenai (bugün Urla), Teos (bugün Sığacık), Mordoğan ve Kuşadası yakınındaki Pigela Yarımadası'nda da bulunmuştur. Bu buluntular İÖ 10. yüzyılda İon yerleşmelerinin geniş bir alana yayılmış olduğunun kanıtıdırlar. Sonuç olarak İon yerleşmelerinin yaklaşık olarak İÖ 1000 yıllarında, Miletos'takinin ise daha da erken bir tarihte kurulduğu anlaşılmaktadır.

Antik Yunan kaynaklarının verdiği bilgiye göre, İonia kolonizasyonunun önderi Neleid sülalesinden olan Atina kralı Kodros'un oğlu Androklos'tur. Bu önder aynı zamanda Efesos (bugün Efes) kentinin de kurucusudur. Efesos'a gelen Androklos, yukarı kentte oturan yerli Leleg ve Lydialılar ile

scanfan

savaşarak onları buradan çıkarmış ve yerlerine Yunanlılar'ı yerleştirmiştir. Androklos'un Efesos'u kuruşuna değgin şöyle bir efsane anlatılır: Göçe başlamadan önce yerleşecekleri bölge için tanrıya danışan kolonistlere, kahin (orakl), kentin kurulacağı yeri bir balıkla bir domuzun belirleyeceğini söylemiş. Batı Anadolu kıyılarında kolonistlerin yemek hazırlığı sırasında, pişirmek üzere ateşe koydukları bir balık sıçrayarak, üzerine yapışan bir ateş parçasıyla bir çalılığa düşmüş ve burayı ateşe vermiş. Yangından kaçmak için çalılıktan fırlayan bir yabandomuzu, Androklos tarafından öldürülmüş ve bu olaylarla kahinin sözleri arasında bir ilişki kuran Androklos kenti burada kurmuştur. Kentin kuruluşundan sonra kral seçilen Androklos, Prieneliler'in Mykale Karlar'ına karşı yaptığı savaşta ölmüş ve cesedi Efesos kentinde, Artemis tapınağından (Artemision) Magnesia kapısına doğru uzanan yolun kenarına gömülmüştür. Efsanelere göre Miletos kentini ise, Atina kralı Kodros'un oğlu ve Efesos'un kurucusu Androklos'un kardeşi Neleus kurmuştur. Pausanias (Pavsanyas), İonlar'ın Miletos'lu erkekleri öldürerek bunların karıları ve kızları ile evlendiklerini yazmaktadır. Bu açıklamadan anlaşıldığına göre, Neleus, kenti kanlı bir biçimde, bir yok etme savaşı yaparak ele geçirmiş ve buraya İonlar'ı yerleştirmiştir. Pausanias, kentin Neleus tarafından kuruluşu efsanesini şöyle anlatır: Kral Kodros'un oğulları olan Medon ve Neleus, Atina tahtı üzerinde yaptıkları tartışma sonunda anlaşmaya varamayınca, Delfoi kahinine başvurmaya karar vermişler. Kahinin, krallığın Medon'a ait olduğunu bildirmesi üzerine Neleus ve Kodros'un öteki oğulları yurtlarından ayrılmışlar. Çoğunluğunu İonlar'ın oluşturduğu bu toplulukta, kendi istekleriyle bunlara katılmış olan Atinalılar da bulunuyordu. Pausanias, Neleus'un mezarının Miletos'da, kent kapısından çıkınca Didyma'ya giden yolun sol tarafında bulunduğunu bildirir. Androklos ve Neleus ile ilgili olarak anlatılan bu efsanelerden, ana kolunu Atinalılar'ın oluşturduğu Yunanlı göçmenlerin, Batı Anadolu kıyılarında Anadolulu yerli toplulukların direnişleriyle karşılaştıkları anlaşılır. Bu kolonizasyonun oldukça mücadeleli ve kanlı olduğunu Neleus'un, Miletos'u alışı sırasında, tüm erkekleri kılıçtan geçirmiş olmasından anlamak olasıdır.

2. ANADOLU'DA İON YERLEŞMELERİ

Herodotos (Herodot) en önde gelen 12 İon kentinde 4 farklı İon lehçesinin konuşulduğunu bildirir: Bunlar Karia kentleri olan Miletos, Myus (bugün Afşar), Priene (bugün Güllübahçe); Lydia (Lidya) kentleri olan Efesos, Kolofon (bugün Değirmendere), Lebedos (bugün Gümüldür), Teos, Klazomenai, Fokaia, Khios (bugün Sakız) ve Erythrai; ve kendine özgü bir lehçesi olan Samos'dur (bugün Sisam).

İon yerleşmelerinin çoğunluğu yarımadalar üzerine kurulmuştur. Batı Anadolu kıyılarına yerleşen Yunanlılar oval planlı, tek odalı evlerde yaşıyorlardı; taş temelli ve kerpiç duvarlı olan bu evlerin çatıları sazla kaplıydı, içlerinde çatıyı destekleyen direkler vardı. İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına ait böyle bir eve İzmir'deki Bayraklı Höyüğü'nde rastlanmıştır. İlkel evlerde yaşayan İonlar'ın erken dönemdeki dinsel yapıları da fazla gelişmemiştir. Örneğin İonia'da, Samos Adası'ndaki İÖ 8. yüzyıla ait tanrıça Hera Tapınağı'ndan önceye giden tapınaklara ait hiçbir iz yoktur. Bu nedenle İonlar'ın İÖ 8. yüzyıldan önce tapınak yerine basit açık hava kutsal alanlarını kullandıkları sanılır.

Batı Anadolu'daki erken Yunan yerleşmelerinin nüfus durumu ile ilgili fazla bir şey bilinmez. Ancak İzmir'deki Bayraklı Höyüğü'ndeİÖ 8. yüzyılın sonlarına ait olan kentte

scanfan

Üst ve yan sayfa sol: Anadolu'da önce Aiol, daha sonra İon yerleşmesi olan Bayraklı (eski Smyrna)'da bulunmuş olan oval ev ile aynı evin planı ve rekonstrüksiyonu (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten). Alt: Bayraklı (eski Smyrna)'nın genel görünümü. Yan sayfa sağ üst: İlk İon yerleşmelerinden olan Miletos (bugün Balat)'ın genel görünümü. Alt: İlk İon yerleşmelerinden olan Priene (bugün Güllübahçe)'nin genel görünümü.

400 ya da 500 kadar ev olduğu sanılır; bu sayılardan kentin nüfusunun 2000 kadar olduğu hesaplanmıştır. Miletos, Bayraklı'dan biraz daha geniş olmakla birlikte, bu iki kent dışında İonia'nın diğer Yunan kentlerinde yaşayan Yunan nüfusunun pek yoğun olmadığı anlaşılmaktadır.

Fokaia, Lebedos ve Priene gibi bazı İon kentleri, gerilerindeki güçlü komşuları nedeniyle genişleme olanağı bulamadılar ve hep küçük kaldılar. Erythrai, sömüreceği geniş bir yarımadaya sahipti. Khios ve Samos dikkatlerini diğer komşu adalara çevirmişlerdi. Kolofon ve Efesos ise kıyılardan Anadolu'nun iç kesimine doğru genişlemeye çalıştılar.

Kolofon, gerisindeki geniş bir ovanın kıyısında yer alıyordu ve süvarileriyle ün kazanmıştı. İÖ 8. yüzyıldan önce bu kentin etki alanı bir yandan İzmir Ovası, diğer yandan da güneydeki Efesos'a değin yayılmıştı. Lydia Krallığı'nın İÖ 7. yüzyılın ilk yarısı içindeki yükselişinden önceki dönemde Efesos'un etki alanı ise, Küçük Menderes (eski Kaystros) Vadisi içlerine uzanıyordu; bu nedenle de öteki kentlerden daha çok yerli etkisinde kalmıştır. Nitekim Gediz Vadisi'nde kıyıdan içeride bulunan Sardeis'te (Sard) ele geçirilen protogeometrik çanak-çömlekler Kolofon ya da Efesoslu İonlar'ın içteki Lydialılar ile bazı ticaret ilişkileri kurmuş olduklarının kanıtıdır. Üçüncü bir İon kenti olan Miletos, iç kesimden ancak dağ yoluyla ulaşılabilen bir burun üzerinde kurulmuştur. Bu nedenle de tüm uğraşını denize yöneltmiştir. Bu İon kentlerinde siyasal ve kültürel yaşam çok büyük aşamalar geçirmiş, kent devleti anlamı ile pozitif bilim ilk kez burada ortaya çıkmıştır.

İÖ 700 yıllarında önde gelen 12 İon kenti dinsel bir birlik kurmuşlardır. **Panionion** adı verilen bu birlik Mykale Dağı'nın (bugün Samsun Dağı) kuzeyindeki **Poseidon Helikonios** kültü etrafında toplanıyordu. Bu birliğe katılan kentler tümüyle bağımsızdılar ve birliğin siyasal bir yapısı yoktu. Sonraları onüçüncü kent olarak Smyrna'nın da katıldığı bu birliğin toplantı yeri Mykale Dağları'nın eteğinde bugünkü Güzelçamlı yöresindeydi. Panionion Birliği sayesinde İonia kültürü diğer Yunan kültürleri arasında en yüksek aşamasına ulaştı ve İÖ 5. yüzyıla değin her bakımdan Yunanistan kültürlerinden üstün oldu. Ancak bu dinsel birliğin etkili siyasal bir konfederasyona dönüşmemesi, Yunan kent devletlerinin sürekli bir düşman tehdidi altında yaşamaları sonucunu beraberinde getirdi. Nitekim İonialılar gerek Lydia Krallığı gerekse Pers İmparatorluğu'nun istilalarına karşı fazla bir direnişte bulunmadılar ve bu nedenle de sonuçta bağımsızlıklarını bile yitirmek zorunda kaldılar.

3. ANADOLU'DA AİOL YERLEŞMELERİ

Aiol lehçesi konuşan ve Yunanistan'ın Boiotia ve Thessalia Bölgeleri'nden gelen ilk Yunanlı göçmenler, İonia'nın kuzeyindeki kıyılara yerleşmişlerdi. Aiolia Bölgesi, güneyde İzmir'den kuzeyde Kaikos (bugün Bakırçay) Vadisi'ne değin uzanıyordu. İon göçünden kısa bir süre önce olduğu sanılan Aiol göçünün kesin tarihini belirleyecek arkeolojik belge yoktur. Karanlık çağ Aiolia'sına ait Yunan protogeometrik çanak-çömlek buluntuları çok azdır. Bunun nedeni Aioller'in yerli halk gibi gri keramik üslubunu benimsemiş olmalarıyla açıklanabilir. Aiolia'da yerli Anadolu kültürünün belirgin bir kesintiye uğramadan sürmüş olması, Aiolia kolonizasyonunu tarihlemeyi güçleştirir. Ancak en önemli Aiol kenti olan Kyme'nin (bugün Nemrutkale) İÖ 1120, onun kız kardeşi olarak kabul edilen Smyrna'nın İÖ 1102 ve Myrina'nın ise (bugün Birkitepe) İÖ 1046 tarihinde kurulduğunu bildiren antik kaynaklara sahibiz. Fakat bu bilgilerin doğruluğunu kanıtlamak olası değildir. Bütün bunlara karşın, Aiol

scanfan

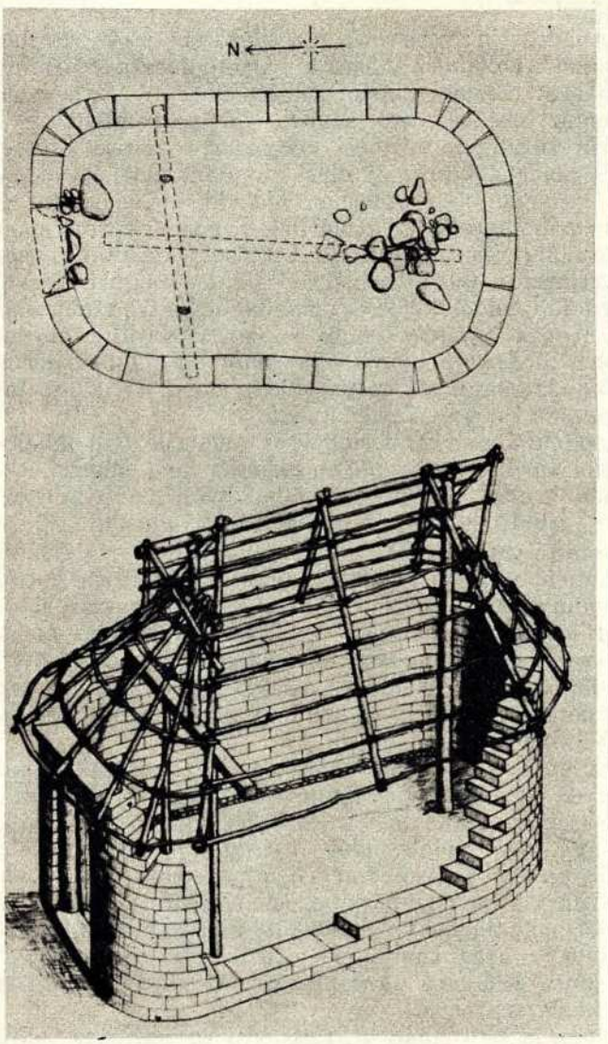

göçlerinin Ionlar'ınkinden önce olduğu kuşkusuzdur. Örneğin bir İon kenti olan Fokaia'nın kuruluş efsanesine göre, Fokaia'yı kurmak için Atina'dan gelen ve bazı Peloponnesoslular ile birleşmiş olan İonlar, Hermos Irmağı ağzında, Anadolu kıyılarına ilk ayak bastıkları yerde, Kyme kralı Mennes'in direnişiyle karşılaşmışlar, kralın kardeşi Ouatias yeni gelen İonlar'a karşı iyi davranarak, Kyme halkı ile İonlar'ın yardımıyla Mennes'i tahtından indirmiş ve Fokaia bu sayede kurulabilmiştir. Bu efsane, bir İon kenti olan Fokaia'nın kuruluşu sırasında Kyme'de Aioller'in var olduğuna tanıklık eder.

Herodotos bu kıyı bölgesinde 12 Aiol kentinin varlığını bildirir. Agamemnon'un soyu tarafından kurulduklarına inanılan bu Aiol kentleri şunlardır: Kyme, Larissa (bugün Buruncuk), Neonteikhos (bugün Yanıkköy), Temnos (bugün Görece), Killa, Notion (bugün Sultanhisar), Aigiroessa (bu 3 kent ile ilgili hiçbir şey bilinmiyor), Pitane (bugün Çandarlı), Aigai (bugün Köseler Kalesi), Myrina, Gryneion (bugün Çıfıt Kalesi) ve Smyrna. Ancak bu son kenti Kolofonlu Yunanlılar sonraları konfederasyondan ayırdılar ve İonia'ya kattılar. İzmir'deki Bayraklı Höyüğü'nde yapılan kazılar, kentin İÖ 8. yüzyıldan önce hemen hemen tümüyle İon karakterli olduğunu göstermiştir. Smyrna aslında bir Aiol kenti ise buradaki Aiol yerleşmesinin yaklaşık olarak İÖ 1000 yıllarına uzanması gerekir. Nitekim çanak-çömlekler ilk Aiol göçmenlerinin İzmir'e protogeometrik çağda yani İÖ 1000 yıllarında vardıklarını ortaya koymuştur. Smyrna'ya yerleşen bu yeni göçmenler Yunan protogeometrik çanak-çömleklerinin yanında, yerel yapım olan gri keramikleri de kullanmışlardır. Anadolu kıyılarından başka Aioller, Lesbos (bugün Midilli) ve Tenedos (bugün Bozcaada) Adaları'na da yerleşmişlerdi. Lesbos Adası'nda ise 5 Aiol kenti vardı.

Herodotos'a göre Aioller, İonlar'a oranla daha bereketli topraklar üzerinde yerleşmekle birlikte, iklim yönünden İonlar'dan daha şanssızdırlar. Bu bereketli topraklara yerleşen Aioller, daha çok tarıma önem veriyorlardı. Nitekim en başta gelen Aiol kentlerinden Kyme'nin erken dönem krallarından Telefanes'in ağaç dikimini özendiren bir kişi olarak tanıtılması Aioller'in tarıma verdikleri önemi yansıtmaktadır.

İÖ 8. yüzyılın sonlarından önceki bir tarihte, İonia'da olduğu gibi, 12 Aiol kenti bir konfederasyonun çatısı altında birleştiler. Ancak bunun da siyasal yönünün yok denecek kadar az olduğu, dinsel yönün ise ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Bu kentlerin ve konfederasyonun en önemlisi, pek çok Aiol kentinin de kurucusu olarak kabul edilen Kyme idi. Strabon tarafından **Aiolia kentlerinin en büyüğü ve en güzeli** olarak tanımlanan Kyme, Orta Yunanistan'daki Lokris Bölgesi'nden gelen göçmenler tarafından kurulmuştu. Kent Yunanistan'ın Lokris Bölgesi'ndeki Frykion Dağı çevresinden gelen göçmenler tarafından kurulduğu için **Frykonis** de deniyordu.

Efsaneye göre Troia savaşlarından kısa bir süre sonra bu bölgeye gelen Aioller, önce Neonteikhos'ta bir kale kurup bir süre sonra Larissa'yı ele geçirmişler, daha sonraları da yerlilerden olan Pelasglar'ı da egemenlikleri altına alarak Kyme kentini kurmuşlardır. Kuruluşundan İÖ 7. yüzyılın sonlarına değin krallıkla yönetilen kentin en ünlü kralı, kızı Hermodike'yi Fryg kralı Midas ile evlendirmiş olan Agamemnon'dur. Bu kral zamanında Fryg tüccarlarının Kyme'ye ulaştıkları ve her iki krallık arasında iyi ilişkiler bulunduğu bilinmektedir.

Güney Aiolia'nın öteki kentleri ile ilgili olarak Hellenistik çağdan önceye ait çok az şey bilinir. Güney Aiolia kentleri

scanfan

gerilerindeki platodan sıradağlarla ayrılmıştı. Bu biçimde izole edilmiş bir bölgede bulunmaları nedeniyle Batı Ön Asya tarihinde önemli bir rol oynayamadılar; buna karşılık şiir ve müzik alanında büyük bir varlık gösterdiler.

4. ANADOLU'DA DOR YERLEŞMELERİ

Ülkelerinin Dorlar tarafından çiğnenmesi üzerine Kuzey ve Orta Yunanistan'dan Batı Anadolu kıyılarına göçen Yunanlılar'dan sonra Dorlar da yeni ülke topraklarının dar gelmesi üzerine kollar halinde adalar ve Güneybatı Anadolu kıyılarına göçmeye başladılar. Girit'i işgal ettikten sonra Kitera, Thera ve Melos'u ele geçirdiler, buradan doğu yönünde ilerleyerek Rodos ve Kos (bugün İstanköy) Adaları'nı ve bu adaların karşısında Reşadiye ve Bodrum Yarımadaları' na yerleşmeye başladılar. Bu bölgelerde en önemli kent olarak Halikarnassos (bugün Bodrum)ve iyi korunmuş 2 ayrı limanı olan Knidos'u (bugün Datça'da Dalacak) kurdular.

İon kolonizasyonundan daha sonra İÖ 900 yıllarında olduğu anlaşılan bu Dor göçünde Güneybatı Anadolu kıyılarına önceden yine İonlar yerleşmişti. Bu bakımdan Güneybatı Anadolu kıyı kesiminde Dor ve İon öğelerinin beraberce yaşadıkları anlaşılmaktadır. Son yıllarda protogeometrik çanak-çömlekler üzerinde yapılan analizlere göre, Güneybatı Anadolu kıyısındaki Kraia Bölgesi'nde, Attika etkisi altındaki protogeometrik çömlekçilik İÖ 1050 yıllarından sonra başlamıştır. Bu araştırmalar ve Bodrum Yarımadası'nda bulunan çanak-çömlekler, İonlar'ın ilk göçleri sırasında Dorlar'dan önce bu bölgeye de yayılmış olduğunu gösterir.

Eski Yunan yazarları, en ünlü 2 Dor kentinden biri Halikarnassos'un Kıta Yunanistan'ındaki Argos Bölgesi'nin Troizen yöresinden gelen göçmenlerce kurulduğunu bildirirler. Ancak Batı Anadolu'daki erken Dor yerleşmelerinin en güçlüsü, Spartalılar tarafından kurulmuş olan Knidos idi. Nitekim bu kentteki Tryopion denen yöre, Tryopia Apollon'u onuruna yapılan Dor şenliklerinde (Dorieia) toplantı yeri olarak kullanılmaktaydı, İÖ 5. yüzyılda bu şenliklere katılan kentler 5 taneydi: Knidos, Kos ve Rodos Adası'ndaki Lindos, İalysos ile Kamiros. Herodotos bu 5 kente Halikarnassos'un da katılmış olduğunu bildirir.

Aiol, İon ve Dorlar'ın Batı Anadolu kıyılarına yerleşmeleri sırasında bu bölgelerde en yoğun olarak, eski yazarların Leleg ve Kar adını verdikleri uluslar oturuyorlardı. Antik Yunan yazarlarının bildirdiklerine göre, Yunanlılar'ın göçünden önce Lelegler, Anadolu'da Troia Bölgesi'nden, Ege Adaları, Orta Yunanistan ve Peloponnesos'un bazı kesimlerine doğru uzanan bölgelerde oturmaktaydılar. Homeros'un ünlü İliada destanında **kaba bir dil konuşanlar** olarak nitelenen Karlar, Yunan tarihçisi Herodotos'a göre efsanevi Girit kralı Minos zamanında Ege Adaları'na egemendiler ve önceleri Leleg adını taşıyorlardı. Batı Anadolu'ya yerleşmeye çalışan Yunanlılar'a karşı direndikleri anlaşılan Karialılar'ın kökeni arkeolojik açıdan karanlıklar içindedir. Miletos'ta bir Miken yerleşmesinin saptanmış ve bunun güneyindeki Mylasa (bugün Milas) civarında Geç Miken eserlerinin bulunmuş olmasına karşın, Karia kıyılarının 2. bin yıldaki yerleşim durumu henüz bilinmemektedir. Eski Yunan yazarlarına göre Karialılar, Ege'nin yerli ulusudurlar; ancak Karialılar ise kendilerini Anadolu'nun yerlileri sayarlar. Bazı bilginler Karlar'ı, Eski Tunç çağı'nın ikinci yarısı içinde (İÖ 2300) Anadolu'ya gelmiş olan Luvi dil grubuna giren toplumun devamı olarak görürler. Ancak Karia yer adları ve dinleri bu halkın Luviler gibi Hint- Avrupa karakterli bir dil konuşmadıklarını belirtir. Bu nedenle Karlar'ın Girit ve Aka dünyasına ait toplum oldukları ve Yunanlılar'ın göçü üzerine Karia'ya geldikleri kabul edilebilir. Aiolia ve İonia'da olduğu gibi Karia'da da Dorlar yalnızca kıyılara yerleşebildiler, iç kesimlere ilerleyemediler. İç kesimdeki yerli Karialılar'ın bazıları Mylasa, Alabanda (bugün Araphisar), Alinda (bugün Karpuzlu) ve Keramos gibi yerleşme yerlerinde oturuyorlardı. İÖ 6. yüzyıla doğru bir tür ulusal federasyon oluşturan bu halkın, karar vermek için toplandığı yer **Beyaz Sütunlar** adını verdikleri noktaydı. Ortak tapınma yerleri ise Mylasa'daki **Zeus Karius** tapınağıydı.

Batı Anadolu'ya yerleşen Yunanlılar'ın erken tarihleri konusu pek iyi bilinmez. Ancak bu yeni topluluğun Karialılar' dan başka, zaman zaman birbirleriyle de çekiştikleri konusunda bazı bilgilere sahibiz. Efsanevi nitelikteki bu bilgilerin kökeninde tarihsel gerçeklerin yattığı kuşkusuz olmakla birlikte, kronolojik olarak saptanmaları da olanaksızdır. Örneğin bu öykülerden birinde Khioslular'ın Aiol Smyrna'sına başarısız saldırılarından ve kenti kuşatmalarından söz edilir. Kent daha sonra Kolofonlu İonlar tarafından ele geçirilmiştir. Bu savaşın tarihi bilinmez, çünkü Bayraklı kazılarındaKolofonlular'ın yıkımına ait hiçbir ize rastlanılmamıştır. Ancak Bayraklı 'da İÖ 9. ve 8. yüzyıllar boyunca geometrik türde keramiğin giderek artan bir kullanım görmüş olmasından, kentin ele geçirilişinden önce İon kültürünün etkisi altında olduğu anlaşılmaktadır.

Batı Anadolu Yunan kentlerinin iç savaşları ile ilgili daha pek çok öykü vardır. Bütün bu anlatılanlardan, onların erken dönemde krallar tarafından yönetildiğini ve pek dostça ilişkiler içinde olmadıklarını anlamak olasıdır. Bu iç çekişmelerin yanı sıra bazı Yunan kentlerinin Orta Anadolu ile ilişkide oldukları konusunda bilgiler vardır. Buna göre İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Aiolialılar, Frygialılar ile iyi ilişkiler içindeydiler. Bu iyi ilişkilerin bir sonucu olarak, Kyme kralı Agamemnon kızı Hermodike'yi Fryg kralı Midas ile evlendirmişti, her iki ülke arasında ticaret alışverişi vardı. Kyme kenti ve Frygia arasındaki bu ticaretten yol üzerindeki Lydia Krallığı vergi almaktaydı.

Batı Anadolu'da yaşayan Yunanlılar ve İç Anadolu halkı arasındaki iyi ilişkiler pek uzun sürmedi. İÖ 7. yüzyılın ilk çeyreği içinde Lydia'da bir hükümet darbesiyle krallık, Heraklid-Tylonid sülalesinden Mermnad sülalesinin eline geçti. Lydia'daki Mermnad sülalesinin ilk kralı olarak tahta çıkan Gyges, Yunan kentlerini egemenliği altına almak üzere harekete geçti, Sipylos yakınındaki Magnesia (bugün Manisa) ve Kolofon'un aşağı kentini ele geçirdi ve Smyrna'yı kuşattı. Daha sonra Miletos'a da saldırdıysa da Kalabaktepe'deki akropolü ele geçiremedi.

Bu tarihlerde Batı Anadolu, Kafkasya ve Boğazlar yoluyla Anadolu'ya giren Kimmer ve Trer uluslarının tehdidi altındaydı. İÖ 676 yılında Fryg Krallığı'nı yıkan Kimmerler, yürüyüşlerini Batı Anadolu'ya doğru sürdürdüler. Lydialı Gyges ilk savaşta Kimmerler'i yendiyse de, İÖ 646/45 yıllarındaki yeni bir saldırıya dayanamayarak öldü ve devletinin başkenti Sardeis göçebelerce yakılıp yıkıldı. Bu yağmadan 7 yıl sonra Gyges'in oğlu Ardys'in krallığı sırasında Kimmer ve Trer ortak göçleri, Lydia'ya bir kez daha saldırıp Sardeis'i yeniden yağmaladılar ve burada durmayarak İonia'ya geçtiler, Efesos'taki kutsal alan ile Menderes Magnesia'sını yakıp yıktılar ve bir süre sonra doğuya, Kilikia Bölgesi'ne doğru gittiler. Batı Anadolu Yunanlılar'ını çok ürküten bu geçici saldırılar, İonia kentlerine Lydia Krallığı'na karşı bağımsızlıklarını sağlamak açısından yardımda bulundu.

5. KOLONİZASYON DÖNEMİ

Batı Anadolu Yunanlılar'nın erken dönemleri ile ilgili olarak Homeros'tan bazı bilgiler edinilmektedir. İÖ 8. yüzyılın ilk yarısına ait olan bu bilgilerden Karanlık Çağın sonlarında Yunanlılar'ın etrafı surlarla çevrili Klasik Yunan türü kentlerde oturduklarını öğrenmekteyiz. Bu kentler Geç Tunç çağı'nın Miken kalelerinden tümüyle farklıydılar ve İonialılar yeni bir kent kültürüne sahiptiler. Tüm Yunanlılar'ın siyasal yaşayışları için son derece önemli olan ve **polis** adını taşıyan ilk kent devletleri İonia'da kurulmuştur. Kent devletlerinin ilk kuruluş tarihleri ile ilgili hiçbir şey bilinmez. Ancak Homeros destanları sırasında polisler tüm Batı Anadolu kıyılarına egemen olmuşlardi. Bu kent devletleri önceleri babadan oğula geçen krallıklar tarafından yönetiliyordu. Ancak 9. ve 8. yüzyılda İonia kralları, soylular tarafından tahtlarından indirildiler ve yerlerini soylu hükümetlere bırakmak zorunda kaldılar ve İonia kentlerinin çoğu İÖ 7. yüzyıla doğru bir çeşit ilkel demokrasiyle yönetilmeğe başladılar.

scanfan

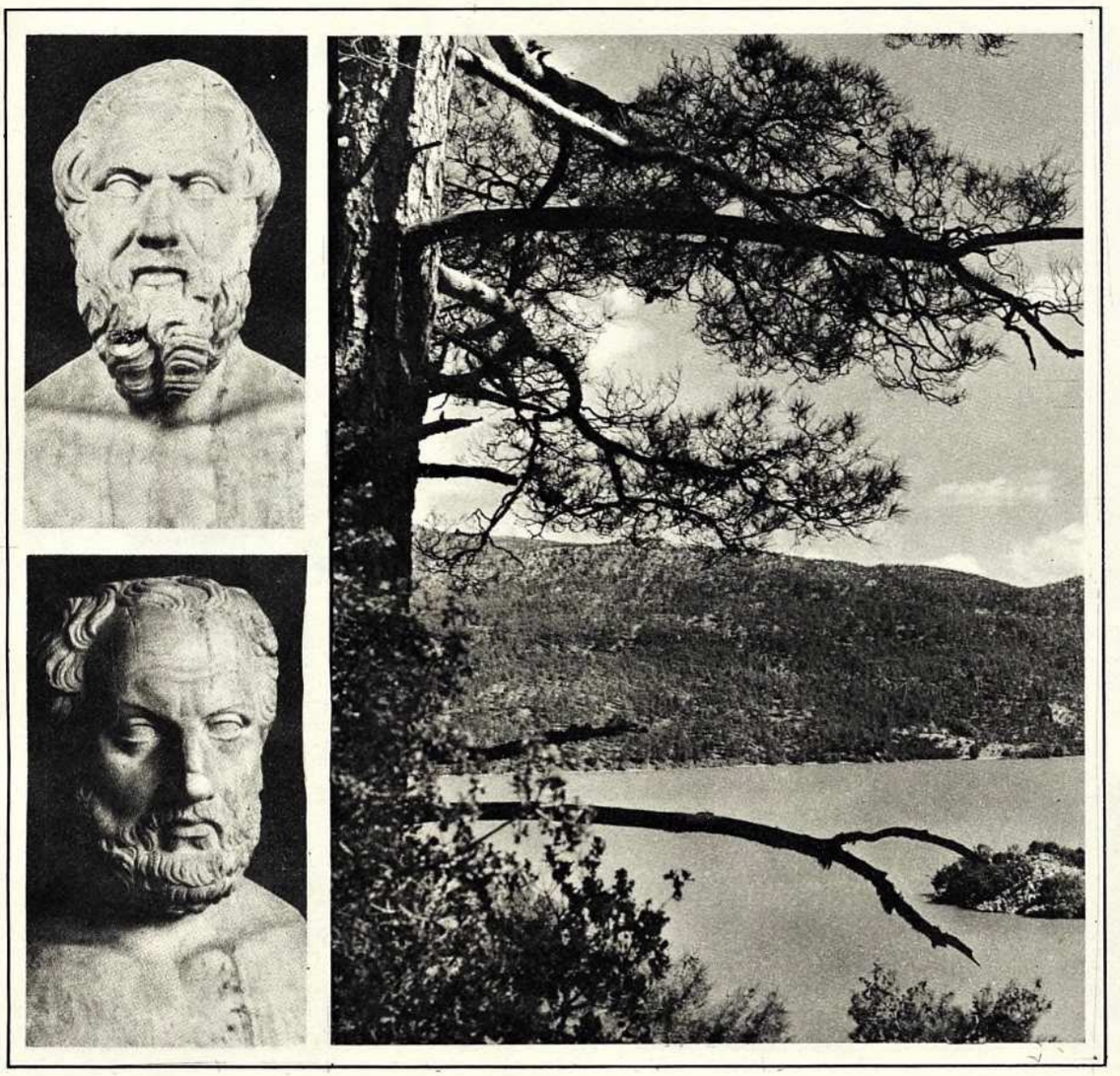

Sol üst ve alt: İlkçağ'ın iki ünlü tarihçisi olan Herodotos ve Thukydides'in büstleri. Sağ: Batı Anadolu'dan bir görünüm.

Sadece çevrelerindeki topraklara sahip ve başlı başına küçük devletler olan Yunan polislerinin başta gelen ilkeleri şunlardı: Dışa karşı tümüyle özgür ve bağımsız olmak; kendi yasalarını kendisi yapmak ve uygulamak; olabildiğince kendi kendine yetmek. Kentte ya da kente ait topraklarda oturanların bir bölümü siyasal haklara sahip özgür yurttaşlar; bir bölümü özgür olmakla beraber, siyasal haklardan yoksun insanlar; diğer bir bölümü ise, toprağa bağlı ve her türlü haktan yoksun köylüler, ya da efendisinin malı sayılan kölelerden oluşmaktaydı. Siyasal haklara sahip her yurttaş, kent dışında otursa bile, kent işlerine karışabilirdi. Çünkü Eski Yunan görüşüne göre bir polis, çevresini kuşatan surlar ve içindeki evler tarafından değil, kentte ve kent yöresinde yaşayan özgür yurttaşlar tarafından temsil olunurdu. İonlar, yerli halkı tüm olarak toprağa bağlayamadıkları için bunlardan bir bölümüne siyasal haklarını da tanımak zorunda kaldılar. Böylece, daha tutucu olan Aioller'in tersine İonlar arasında bazı Anadolu toplulukları sızmış, bunlarla birlikte Anadolu kurul, töre ve dinlerine ait birçok özellikler Yunan dünyasına girmek yolunu tutmuştur. Bunlara bir örnek olarak sonraki çağlarda Yunanlılar arasında büyük bir ün kazanmış olan Efesos'daki Artemis kültünü gösterebiliriz.

İÖ 8. yüzyılın ortalarında Yunanistan'daki bazı kent devletleri, bir türlü çare bulamadıkları ülke topraklarına fazla gelen nüfusa yeni topraklar aramak ve gelişen sanayi ürünlerine yeni pazarlar bulmak amacıyla kolonizasyon hareketine giriştiler. Yunan tarihinin akışını derinden etkileyen ve onu Doğu'nun eski kültürleriyle ilişkiye sokarak, gelişimine yepyeni bir yön veren kolonizasyon hareketlerine önce Yunanistan kentleri başladılar. Kolonizasyonun öncülüğünü, Yunanistan'da çok az toprağı olan, buna karşılık gemicilikte ileri düzeyde bulunan kent devletleri yaptılar.

İÖ 750 yıllarına doğru başlayan bu kolonizasyon hareketine Batı Anadolu Yunanlılar'ı ve özellikle İonialılar katılmadılar. Çünkü Batı Anadolu Yunanlıları'nın kendi nüfuslarına yetecek büyüklükte toprakları vardı. Oluk biçimli vadiler yardımıyla İç Anadolu ile ticari ilişkiler kurmuşlardı. Ayrıca bu tarihlerde gerilerindeki topraklarda onların ticaretine engel olacak, gelişmelerini köstekleyecek devletler de yoktu. Bu bakımdan Batı Anadolu'nun koşulları Yunanistan'dan çok daha elverişliydi.Smyrna, Efesos ve Miletos gibi liman kentlerine sahip olan İonia, Anadolu içlerinden Ege kıyılarına ulaşan karayollarının elverişli konumu nedeniyle kolonizasyona önceleri hiç ilgi göstermedi. Ancak kuzeydeki Aiolia Bölgesi ve Batı Anadolu kıyılarındaki İon ve Aiol Adaları için durum, İonia kadar iyi değildi.

Aiolia ve Adalar toprağı bir bakıma Yunanistan'ı andırıyordu. Çünkü bölgenin gerisinde onların İç Anadolu ile bağlantılarını sağlayacak derin vadiler yerine dağ sıraları yer almaktaydı ve bu dağlar da gelişip büyümelerine engel olmaktaydı. Bu nedenle bazı Aiolia kentleri İÖ 8. yüzyılda kolonizasyona başlarlarken, İonia'nın bu konuyla ilgisi ancak İÖ 7. yüzyılın ilk yarısı içinde başlamıştır.

Batı Anadolu'da kolonizasyona girişen ilk İonlar, Samoslular'dır. Samos'un Doğu Akdeniz ile İÖ 8. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılın başlarında ilişki içinde olduğu, adada ortaya çıkarılan doğu kökenli tunç eserlerden anlaşılmaktadır. 7. yüzyılın başlarında Tarsus, Nagidos (bugün Bozyazı) ve Kelenderis'te (bugün Gilindire) bulundukları bilinen Yunanlılar'ın, Samos kolonistleri olmaları olasıdır. Aynı tarihlerde Kyme kentinden Aiolialı kolonistler, Pamfylia'daki Side (Eski Antalya) kentine yerleştiler. Samos'daki İonlar'ın diğer bir erken yerleşme yeri de Kuzey Ege'deki Samothrake (bugün

scanfan

Semendirek) Adası olmuştur. İÖ 8. yüzyılda Mytilene (bugün Midilli) adası Aioller'i ise Kuzeybatı Anadolu'daki Troas Bölgesi kıyılarına yerleşmeye başladılar. Anlaşılacağı üzere Anadolu'nun batı kıyılarındaki İonia kentlerinin durgunluğuna karşılık ilk koloni girişimleri Adalar ve Aiolia kentleri gerçekleştirmiştir.

İÖ 7. yüzyılın ortalarında başlayan Kimmer saldırıları sırasında İonialılar henüz dikkatlerini denizaşırı bölgelere çevirmiş değillerdi. Olasılıkla yalnızca Miletos kenti, Lydia kralı Gyges'in izniyle Çanakkale Boğazı'nın (eski Hellespontos) girişinde Abydos (bugün Aydos) kentini kurmuştu. Buna karşılık Samos'da yerleşen İonlar, İÖ 700 yıllarında ilgi alanlarını Doğu Akdeniz ve Kuzey Ege'deki Samothrake'ye değin yayılmışlardı. Bundan bir süre sonra Miletoslular, Hellespontos ve Propontis'e (bugün Marmara Denizi) yerleşmeye başladılar. Hellespontos girişinde Lydia kralı Gyges'in izniyle kurulmuş olan en erken Miletos kolonisi İÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenir. Yaklaşık olarak İÖ 650 yıllarında Prokonnessos'ta (bugün Marmara Adası) Miletoslular'ın varlığı bilinir. Ancak Gelibolu Yarımadası'ndaki tüm İon kolonileri Trer istilasından sonraki 7. yüzyılın sonlarına aittir.

İonlar'ın 7. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında kolonizasyon hareketine başlamalarının nedeni, güçlü Lydia Krallığı'nın Anadolu ticaretine engel olmasıydı. Bunun bir sonucu olarak, Miletoslular Abydos, Kyzikos (bugün Balkıs) ve Limmai ile Gemlik Körfezi'nde Kios (bugüm Gemlik) gibi kolonileri kurarlarken, Klazomenaililer aynı bölgede Kardia'ya (bugün Baklaburnu) yerleştiler. Bunlardan bir süre sonra Samoslu İonlar da bu bölgeye ilgi duyarak Kuzey Marmara kıyılarında Perinthos (bugün Marmara Ereğlisi) ve Bisanthe (bugün Tekirdağ) gibi koloni kentleri kurdular.

Bazı yerli toplumların şiddetli direnişlerine karşın İonia kolonizasyonu sürdü. Thrakia'nın güney kıyılarında ve Kuzey Ege Bölgesi'nde Maroneia, Abdera ve Thasos (bugün Taşoz) gibi güçlü, koloniler kuruldu. Bu arada Fokaia ve Kolofon'dan gelen İonlar ise yine Marmara Bölgesi'nin güney kıyıları üzerinde Lampsakos (bugün Lapseki) ile Myrleia (bugün Mudanya) kentlerini oluşturdular.

İonia kolonizasyonunun en etkin kenti Miletos idi. Miletoslular, İÖ 7. yüzyılın sonlarından önce Pontos Euxinos denen Karadeniz'e açılarak Kuzey Anadolu kıyılarında ticaret ve balıkçılık merkezi olmaya elverişli Sinope (bugün Sinop), Amisos (bugün Samsun), Kerasos (bugün Giresun) ve Trapezos (bugün Trabzon) gibi liman kentlerine ulaştılar. Buradan Karadeniz'in doğu, kuzey ve batı kıyılarına ulaşarak, bazı antik yazarların bildirdikleri üzere, bazıları yalnızca pazar yeri olmak üzere 90 kadar koloniye sahip oldular.

Miletoslular kuzeydeki kolonileri yanında Doğu Akdeniz'de de ticareti amaçlıyan koloniler kurdular. Bunlardan en ünlüsü İÖ 7. yüzyılın ortalarında, Nil kollarının en batıda bulunanı üzerinde, Mısır kralı Psammetik'in izniyle kurulan Naukratis idi.

Aiol ile İonlar'ın yanında Güneybatı Anadolu'da yaşayan Dorlar da koloniler kurmuşlardır. Anadolu Dorları güneydoğuya doğru ilerleyerek Lykia Bölgesi'nin doğu kıyıları üzerinde Faselis (bugün Tekirova), Ovalık ve Kilikia bölgesinde Soloi (bugün Mesitli) kolonilerini kurdular. Bu Dor kollarının Pamfylia Bölgesi ve Kıbrıs Adası'na da ulaşmış olduklarını, bu ülkelerde konuşulan lehçelerdeki Dor öğelerinden çıkarmak olasıdır. Çanakkale Boğazı'nın güneyindeki iki küçük kent olan Aianteion ile Rhoiteion ise Güney Egeli Dorlar'ın kolonizasyon alanındaki ilgilerini Kuzey Ege

scanfan

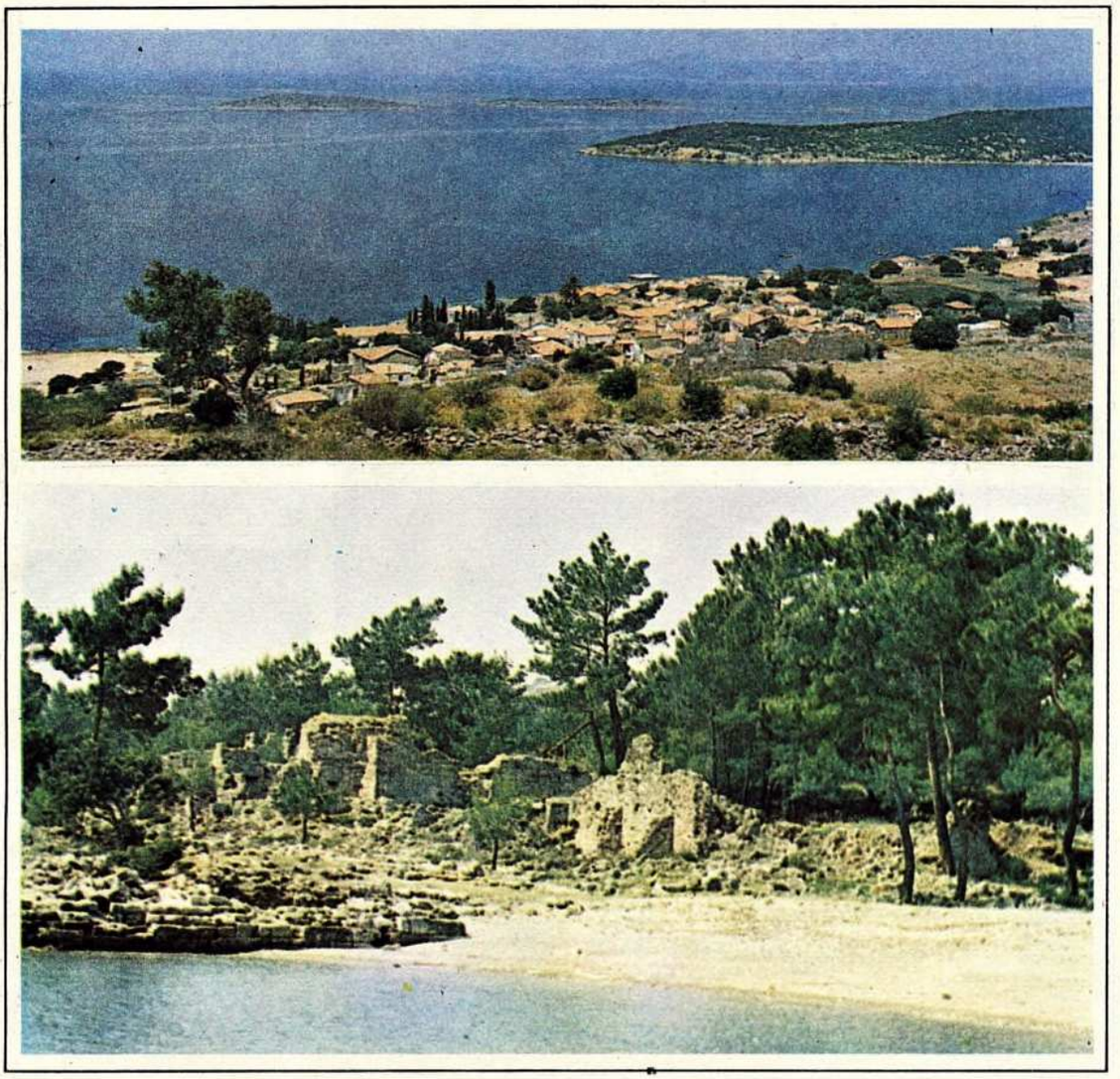

Üst: İonialılar'ın Batı Anadolu'da kurdukları 12 kentten biri olan Erythrai (bugün Ildırı)'nın genel görünümü. Alt: Dor kolonilerinden biri olan Faselis (bugün Tekirova)'nın genel görünümü. Yan sayfa: Anadolu'da Karia Bölgesi'nde kurulmuş en ünlü Dor yerleşmesi olan Halikarnassos (bugün Bodrum)'un genel görünümü.

kıyılarına değin uzattıklarını göstermeleri yönünden ilgi çekicidir.

Lydia Krallığı döneminde İonia kentlerinin hızlı bir koloni kurma girişiminde bulunmalarına karşılık Efesos ve Smyrna gibi güçlü liman kentlerinin bu konuya karşı olan isteksizlikleri dikkat çekicidir. Bu iki kent kolonizasyona katılmadılar. Smyrna'ya Gyges'in yaptığı ilk fetih girişiminden sonra kent Alyattes dönemine değin Lydia saldırısı görmedi. Gerçekten de arkeolojik belgeler Smyrna'da İÖ 7. yüzyılı tümüyle kapsayan, hiç kesintisiz bir gelişim ve yayılım olduğunu göstermiştir. Aynı biçimde Efesos da Kroisos dönemine değin Lydialılar'dan hiçbir tehdit görmedi. Her 2 kentin Gyges zamanından beri Lydia Krallığı ile bazı anlaşmalar yaptığı ve Lydia denetimine giren Anadolu kervan yolu ticaretinin denize açılan limanları olarak hizmet verdikleri anlaşılıyor. İçişlerinde özgür olmakla birlikte adeta birer Lydia limanı olarak çalışan bu kentlerin kolonizasyona ilgi göstermemiş olmalarının nedeni, karayolu ticaretinin sağladığı olanaklardan yeterince yararlanmış olmalarıdır.

6. TİRANLAR DÖNEMİ

İonia kentlerinin Lydia Krallığı'nın zoruyla denizaşırı ülkelere koloniler kurmaya başladığı dönemde, kent devletlerinin yönetim biçiminde yepyeni bir değişiklik ortaya çıktı. Kentleri **tiran** adı verilen kişiler yönetmeğe başladı. Soylu hükümetle demokratik rejim arasında yer alan bu yeni hükümet biçimine **tiranlık** adı verildi. Tiranlar ile krallar arasındaki fark, birincilerin yasalara uygun olmayan bir biçimde hükümetlerin başına geçmiş olmasıdır.

İonia'nın gerisinde kurulan ve izlediği yayılımcı siyasetin bir sonucu olarak sınırlarını Akdeniz kıyılarına dek genişletmek isteyen Lydia Krallığı tehlikesi karşısında hükümetin ve ordunun yönetimini yetenekli ve tek kişinin elinde toplamak zorunluluğu, İonia'da tiranlığın ortaya çıkışına neden olmuştur. Tiranlar genellikle çok yetenekli kişiler olmakla, parti kavgalarını ortadan kaldırarak yurtları içinde sessizlik, güvenlik düzeni sağlamak ve ahlaki iyileştirmekle, askeri ve ekonomik gelişime önem vermekle, oturdukları kentleri anıtsal binalarla süslemekle, dine ve güzel sanatlara karşı özel bir ilgi göstermekle dikkati çekmişlerdir.

Örneğin, sonraki kuşaklar için tiranlık sanatının tüm inceliklerini bilen, gerçekte ise gayet yetenekli bir kişi olduğu anlaşılan Miletoslu Thrasibulos, İÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru yalnız ana kentini Lydialılar'a karşı başarıyla savunmakla kalmamış, bu kenti büyük refaha kavuşturduğu gibi, Karadeniz kıyılarında koloniler kurmalarında da büyük rol oynamıştır.

Efesos'ta tiranlık rejimi İÖ 600 yıllarında başladı. Bu tarihte Basilidler'in soylular hükümeti Pythagoras adlı bir kişi tarafından devrildi ve Pythagoras kendini tiran ilan etti. İÖ 6. yüzyılda Pythagoras'ı Efesos'ta, ardarda gelmemekle birlikte 4 tiran izlemiştir. Pythagoras'tan sonra İÖ 6. yüzyılın ilk çeyreği içinde tiranlığı Melas ele geçirdi. Güçlü bir kişi olan Melas, Lydia Krallığı ile Efesos arasındaki ilişkileri iyice güçlendirdi ve Alyattes'in kızı ile evlendi. Melas'tan sonra yerine oğlu Pindaros tiran oldu. Böylece Efesos'ta tiranlık babadan oğula geçen yasal bir kurum olma yolunu tuttu. Ancak İÖ 560 yılında Lydia Krallığı tahtına çıkan Kroisos, Efesos'a saldırarak, tiran Pindaros'u kentini terke zorladı, böylece de Melas soyunun tiranlığına son verdi. Kroisos döneminde Efesos yine içişlerinde özgürlüğünü korudu. Aristarkhos adında Atinalı bir devlet adamının önderliğinde sınırlı bir demokratik yönetime sahip oldu. Pers istilasından hemen sonraki dönemde yine tiranların eline düştü.

scanfan

Sol: Ünlü Karia satrabı Mausolos. Sağ üst: Atinalı devlet adamı Perikles. Alt: Atinalı devlet adamı Alkibiades.

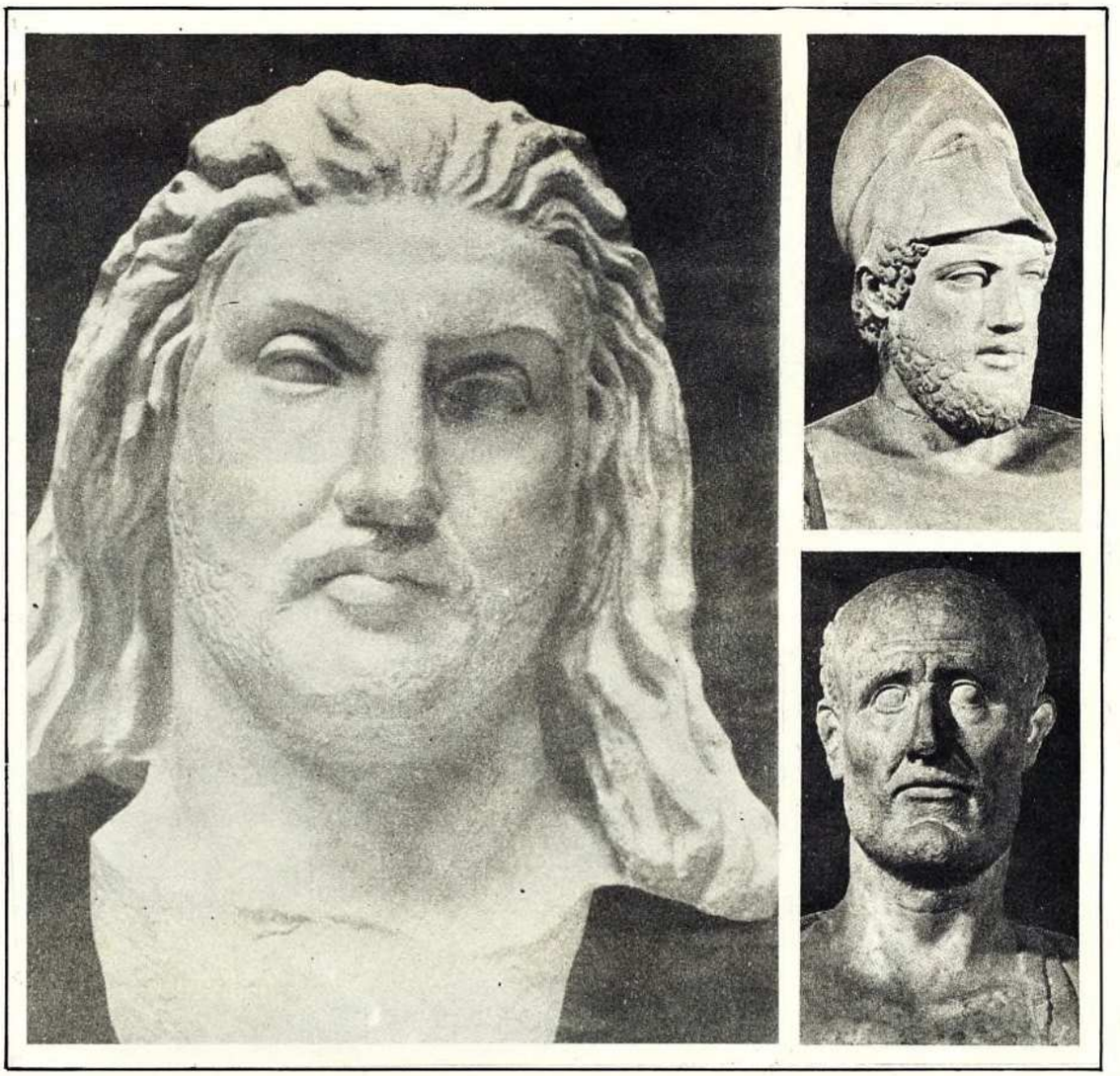

Haklarında hiçbir şey bilmeyen bu tiranlar Komas ve Athenagoras'tır.

İonia tiranlarının sonuncusu ve en büyüklerinden biri de Samoslu Polikrates idi. İÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki Yunan kentlerinin Pers baskısı altında olduğu bir zamanda Samos Adası'nda yönetime el koymuş olan Polikartes, zorba ve zalim, fakat son derece enerjik ve girişken bir kişiydi. İçte karşılaştığı tüm engelleri ustaca ortadan kaldırdıktan sonra yaklaşık 100 gemilik donanmasıyla (Persler'in başka yerlerde olmalarından yararlanarak) adaların birçoğunu, hatta tüm Ege Denizi'ni egemenliği altına aldı. Dost ya da düşman sularında ticaret hatta korsanlık yapmakla Samos'u o çağın en büyük ticaret merkezlerinden biri haline getirdi ve adada büyük bir bayındırlık etkinliği gösterdi.

7. ANADOLU YUNAN KENTLERİNİN PERS EGEMENLİĞİ ALTINDAKİ DURUMU

İÖ 7. ve 6. yüzyıllarda böyle yüksek bir uygarlığın sahibi olan Anadolu Yunan kentlerinin tarihi, gerilerindeki Lydia Krallığı'nın kaderiyle ilişki içindeydi. İÖ 6. yüzyılın ortalarında Lydia Krallığı en güçlü denebilecek bir zamanda Persler tarafından yıkıldı. (İÖ 547-546). Lydia başkenti Sardeis'in ele geçmesinden sonra, Pers orduları Harpagos ve Mazares adındaki komutanların yönetiminde batıya doğru yayılarak, kıyıdaki Yunan kentlerini de ele geçirmeğe başladılar. İÖ 545 yıllarında tüm Batı Anadolu, Pers egemenliği altına girdi. Kıyıdaki Yunan kentlerinden yalnızca Miletos, Lydia Krallığı ile olan daha önceki antlaşması çerçevesinde, Persler ile bir barış yapabildi, ötekiler ise kayıtsız koşulsuz bu egemenliği tanıdılar. Fokaia ve Teos halkı ise kentlerini bırakarak denize açıldılar. Pers egemenliğine girmektense uzak ülkelere göçmeyi yeğlediler.

Persler, İonia ve Aiolia kentlerini biri Sardeis, diğeri ise Daskleion'da kurdukları 2 satraplığa bağladılar. Ancak Yunan kentlerinin merkezi hükümetle olan ilişkileri pek gevşekti. Susa ya da Ekbatana gibi uzak başkentlerde oturan Pers krallarının, Yunan kent devletleriyle teker teker ilgilenmelerine olanak yoktu. Anadolu'da asıl egemenler, hemen hemen sonsuz yetkilere sahip bulunan satraplardı. Bu yöneticiler, Yunan kentlerinin başlarına kendi taraflarını tutan tiranların geçmesini sağlamışlardır. Örneğin İÖ 513 yıllarında Pers yanlısı olarak bilinen tiranlar şunlardır: Abydos'da Dafnis, Lampsakos'da Hippoklos, Parion'da Herofantos, Prokonnessos'da Metrodoros, Kyzikos'ta Aristagoras, Byzantion da (bugün İstanbul) Ariston, Kyme'de Aristagoras, Khios'ta Strattis, Samos'ta Aiakes, Fokaia'da Laodamas ve Miletos'da Histiaios. Anlaşılacağı üzere İÖ 6. yüzyılın sonlarında kuzeyde Marmara Bölgesi'nden güneyde Miletos'a değin uzanan pek çok önemli Yunan kentinin başında gücünü büyük Pers Krallığı'ndan alan tiranlar egemendi.

Bu nedenlerle İÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru İonia satraplığına giren Yunan kentlerinin durumu oldukça değişmişti. Siyasal bağımsızlığın elden gitmesinin ve tiranlığın bu kentlerde normal bir hükümet biçimi haline gelmesinin doğurduğu hoşnutsuzluğa bir de İonia'nın maddi hayatının temeli olan ekonomik bunalım katılmıştı. Özellikle Büyük Darius'un (Persçe Darayavahuş) İÖ 513'de yaptığı İskit seferinden sonra Boğazlar'ın kontrolünün Persler'in eline geçmesinin Yunan kentlerinin Marmara ve Karadeniz'deki kolonileri ile ilişkilerini zorlaştırınca, İonia için için kaynamaya başladı. Nitekim daha bu tarihte Darius, Avrupa Kıtası'nda iken Hellespontos'daki Khersonessos (bugün

scanfan

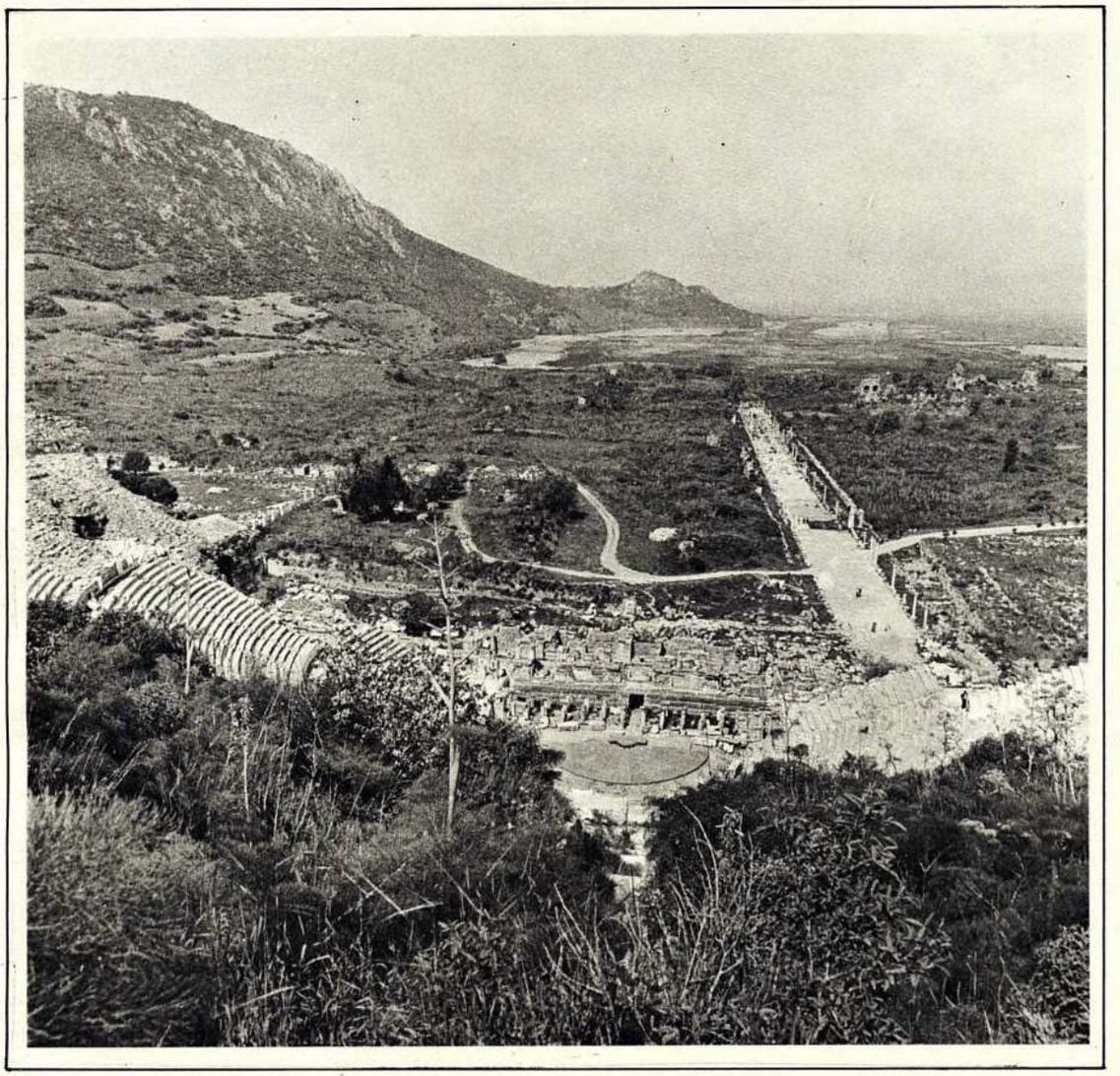

İonialılar'ın Batı Anadolu'da kurdukları en büyük yerleşmelerden biri olan Efesos'tan bir görünüm.

Gelibolu) kentinin tiranı olan Atinalı Miltiades, Pers ordusunun İstanbul Boğazı üzerine kurduğu köprüyü bozarak onları Avrupa'da bırakmak ve böylece İonia'ya özgürlüğünü vermek istediyse de, bu planı bir Pers yanlısı olan Miletos tiranı Histiaios tarafından önlendi.

Bu kötü koşullara daha fazla dayanamayan İonlar, sonunda İÖ 500 yılında Persler'e karşı Miletos tiranı Molpagoras'ın oğlu Aristagoras'ın önderliğinde ayaklandılar. Kısa sürede kuzeyde Marmara Bölgesi'nden, güneyde Kıbrıs'a kadar yayılan bu isyana **İoina İhtilali** denir. Eretria ve Atina'nın çok kısıtlı yardımları dışında, Yunanistan'dan destek alınmaksızın başlatılan bu isyanın ilk yıllarında Persler'e karşı bazı başarılar elde edildiyse de, ihtilal İÖ 494 yılında Miletos kentinin ele geçirilmesi ve yıkımı ile son buldu. Böylece Persler tüm Anadolu'ya kayıtsız, koşulsuz yeniden 'boyun eğdirdiler; hatta o zamana değin bağımsızlıklarını korumuş olan Samos ve Lesbos Adaları'nı da ele geçirdiler. İonia İhtilali'nin bastırılmasından sonra Persler, bu kez ayaklanmaya yardımda bulunan Atina ve Eretria kentlerini cezalandırmak üzere Yunanistan'a bir sefer düzenlediler (İÖ 490). Böylece 10 yıl sürecek olan Pers-Yunan savaşlarını başlattılar. İÖ 479 yılında Persler'in Mykale'deki son yenilgisiyle biten bu savaşların Persler'e fazla zararı dokunmamakla beraber, Yunanistan'ın kendini bulmasına yol açtı. Yunanlılar'a, kendilerini Doğu düşüncesine zıt bir yaşamın temsilcileri olarak düşünmeyi öğretti. Persler'i kölelerden oluşan bir ulus olarak görüp küçümsemeye başladılar. Kendilerinin hiç kimse tarafından ezilmesine izin verilmeyen bir şeye sahip olduklarını anladılar. Bu şeye **Hellenizm** adını verip onu **Barbarizm**e zıt bir kavram olarak benimsediler. Hellenizm sözü ile kafalarının içinde yaşayan özgürlük ve uygarlığın ruhunu anlatmak istiyorlar, kendileri-ni bu ruhu yaşatmaya ve geliştirmeye zorunlu sayıyorlardı. Barbarizm'den anladıkları ise, doğu imparatorluğuna egemen olan yaşayış biçimiydi.

Mykale zaferinden sonra İon kentlerinin Persler'e karşı yeniden ayaklanıp, Pers yanlısı tiranları devirip, Pers garnizonlarını kovarak bağımsızlıklarını ilan etmelerine karşılık, Anadolu'daki Yunan kentlerinin uzun süreli tam bir bağımsızlık elde ettikleri de söylenemez. Pers tehlikesini sürekli olarak ensesinde duyan birçok kent, Atina'nın İranlılar'a karşı kurduğu Attika-Delos Deniz Birliği'ne girdilerse de (İÖ 478-477), bu tehlikeden tümüyle kurtulamadılar. Ancak Atinalı devlet adamı Themistokles'in ileri görüşlü siyaseti ile kurulmuş olan güçlü Atina donanmasının liderliğinde, Anadolu'daki yandaş Yunan kentleri denizlerde egemen duruma geçerek birliğin kuruluşunun ilk 20 yılı içinde Persler'e karşı bazı başarılar elde ettiler. Pamfylia Bölgesi'ndeki Eurymedon (bugün Köprüçay) ağzında Pers donanmasının yenilgiye uğratılması (İÖ 466) bu başarıların en önemlilerindendir.

İÖ 461 yılında Atina'da Periklesin iktidara gelişiyle birlikte Deniz Birliği yavaş yavaş kuruluş amacından sapmaya başladı. İÖ 454 yılında Mısır başarısızlığından sonra Birliğin hazinesi Delos Adası'ndan Atina'ya taşındı. Böylece Atina, Birlik için ödenen vergilerin 1/60'ını almağa başladı. Perikles hazinede biriken paraların nereye harcandığını yandaşlarına bildirmemeye ve bu paraları Atina'nın bayındırlığına harcamaya koyuldu. Bununla da yetinmeyerek yandaşlarını Atina'nın uyrukları haline sokmaya çalıştı ve sonuçta da (İÖ 443) tüm birleşik kentleri Lykia, Karia, İonia, Hellespontos ve Thrakia (Trakya) olmak üzere 5 vergi bölgesine ayırdı. Bu durum karşısında ancak Mytilene, Khios ve Samos gibi büyük donanmaları olan kent devletleri bağımsızlıklarını koruyabil-

scanfan

Aiol kolonilerinden Assos (bugün Behramkale)'den bir genel görünüm. Yan sayfa: Ege Bölgesi'nde yaşamış olan Eski Yunanlılar'ın büyük önem verdikleri ünlü ve kutsal Delfoi kentinin tiyatrosu ile Apollon Tapınağı'nın genel görünümü.

diler; diğerleri ise ağır vergiler altında ezilmeye başladılar. Bu arada Atina kendi hukukunun birlik alanında yayılmasına büyük önem verdi, yandaşlarının birçok davaları Atina'daki jürili mahkemelere aktarıldı. Kallias Barışı'ndan sonra Atina'nın çıkardığı bir sikke yasası ile yandaşlardan gümüş sikke basma hakkı alındı. Bundan böyle bu kentler yalnızca Atina gümüş **drahmi**lerini Atina ölçü ve ağırlık sistemlerini kullanacaklardı. Böylece Atina parası tüm birlikte geçer oldu. İÖ 5. yüzyılın ortalarından itibaren Atina, İonia kentlerinde kendi isteğine göre biçimlendirdiği hükümetlere karışmaya başladı.

8. ATİNA'NIN ÜSTÜNLÜK DÖNEMİ

İÖ 5. yüzyıl Anadolu Yunanlılar'ı konusunda fazla bilgi yoktur. Ancak kentler özgürlüklerini korumakla birlikte, hem Deniz Birliği'ne ve hem de topraklarına karşılık Persler'e vergi ödemekteydiler. Böylece Anadolu kentleri şimdi bir değil, iki efendiye sahip olmuştu. Ayrıca Atina'nın egemenliği İonia ekonomisine de çok olumsuz etkilerde bulunuyordu.İonia İhtilali'nden büyük bir başarısızlıkla çıkmış olan bu kentlere Atina'nın egemenliği bir refah getirmiyordu. Aslında bir Miletos kolonisi olan Amisos, Piraios adıyla Atina kolonisi olarak yeniden kurulmuş ve Karadeniz Bölgesi'ndeki İon sömürüsü yavaş yavaş Atina'nın eline geçmiş ve bu kent adeta bir imparatorluk merkezi haline gelmiştir.

Bu dönemde İonia kent yaşamında büyük bir düşüşü görmek olasıdır. Yine bu dönem Batı Anadolu'sunda kent devletlerinin önemli bir inşa faaliyetine giriştikleri konusunda da hiç bir iz yoktur.

Atina'nın izlediği sürekli kuvvet ve şiddet siyaseti sonucunda küçük yandaşların bağımsızlıklarını yitirmeleri ve Atina'ya ağır vergiler ödemek zorunda kalmaları, yandaşlar arasında büyük bir hoşnutsuzluk doğurmakta gecikmedi. Bu nedenle de Atina'ya karşı birer birer ayaklanmaya başladılar. Atina ise birlikten ayrılan kentlere karşı çok şiddetli davrandı. İÖ 465 yılında Thasos Adası'nın ilk girişiminden sonra Samos adası ayaklandı (İÖ 440-439).Bunun üzerine Perikles adanın başkentini kuşattı ve 9 aylık bir kuşatmadan sonra kenti zaptederek bağımsızlığına son verdi. Samoslular kentlerin surlarını yıkmak ve ağır bir vergi ödemek zorunda kaldılar. Atina'ya karşı ayaklanan Byzantion da aynı sonuçla karşılaştı. Ancak bunlara karşın Atina, Deniz Birliği'ni uzun süre yaşatamadı. Zamanla Anadolu'daki Karia ve Lykia kentlerinin birçoğu birlikten çıktılar. Atina bunlara karşı bir şey yapamadı. Başka kentlerin de Atina'ya karşı tepkisi giderek arttı ve bunun sonunda da Peloponnesos Savaşı'nın başlarında, Atina'yı adeta bir deniz imparatorluğu durumuna getiren Attika-Delos Deniz Birliği hızla çözülüp dağılmaya başladı.

Atina etkisinin giderek gelişmesi karşısında Sparta'nın duyduğu hoşnutsuzluk sonucu çıkan ve 27 yıl süren Peloponnesos Savaşı'ndan (İÖ 431-404) Anadolu'daki Yunan kentleri de çok etkilendiler ve giderek güçsüzleştiler. İÖ 413 yılında Atina'nın Sicilia Seferi büyük bir başarısızlıkla sonuçlanınca Pers kralı 2. Darius, Kallias Barışı'nı bir kenara iterek, Anadolu'daki Yunan kentlerinden vergi almak istedi. Bu arada Persler ve Spartalılar arasında yapılan bir antlaşma uyarınca Spartalılar, şimdi kendi taraflarına geçen Alkibiades komutasındaki bir donanmayı İonia'ya yolladılar. Khios, Mytilene ve Miletos gibi kentleri Deniz Birliği'nden ayırdılar, böylece de Attika-Delos Deniz Birliği'ne kesinlikle son verdiler. Bundan sonra Atina'nın çabaları bir sonuç getirmedi. Persler ve Spartalılar'ın Ege'nin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerini ele geçirip Atina'nın Marmara ve

scanfan

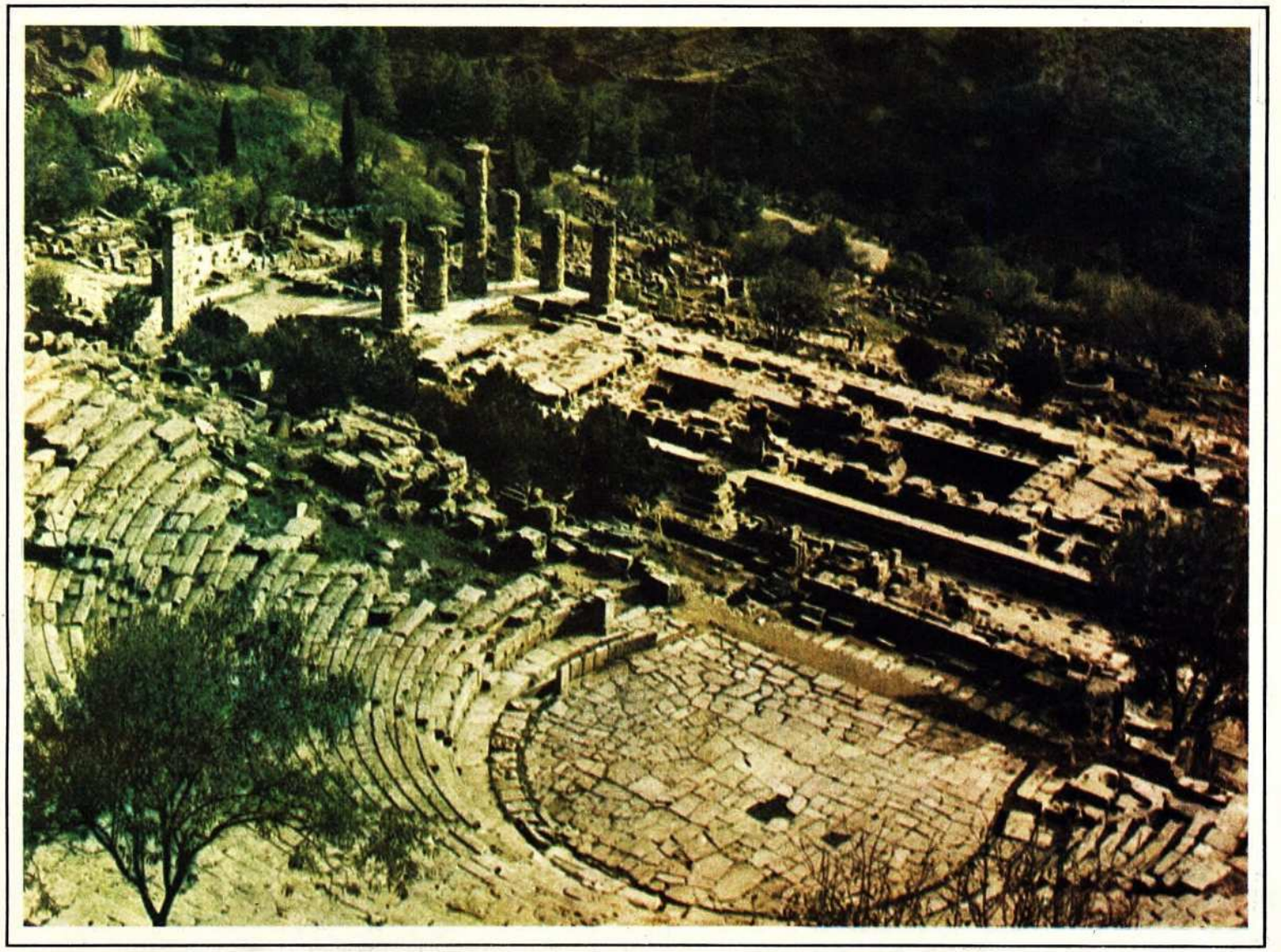

karadeniz ile bağlantısını kesmesinden sonra açlığa mahkum olan kent İÖ 404 yılında barış istemek zorunda kaldı.
Sparta'nın yenilgisiyle biten uzun süreli Peloponnesos Savaşı sonunda Anadolu'daki Yunan kentleri Atina egemenliğinden tümüyle kurtulmakla birlikte, bu kez de Pers tehtidinin yoğunlaşmakta olduğunu sezdiler. Bu arada Peloponnesos Savaşı'nın sonlarında Spartalılar ile işbirliği içinde olan Batı Anadolu satrabı prens Kyros'un (Persçe Kuraş) ağabeyi, o zamanki büyük kralı Artaxerxes (Artakserkses) Mnemon'a karşı düzenlediği sefere katıldılar. Bu savaşın yenilgiyle sonuçlanması üzerine (İÖ 401) Persler'in öç almasından korkarak Spartalılar'dan yardım istediler. Bunun üzerine Spartalılar Anadolu'ya bir ordu yollayarak Persler'e karşı, Anadolu kentlerinin koruyucusu olarak savaş açtılar (İÖ 400). Persler'e karşı kazanılan ilk başarılardan sonra, Sparta kralı Agesilaos'un ülkesinde çıkan savaş nedeniyle Yunanistan'a dönmesi üzerine, Batı Anadolu yeniden Persler'in ağırlığını duymaya başladı. Knidos'ta Sparta donanmasının Persler tarafından büyük bir bozguna uğratılmasından sonra Pers donanması Kallias Barışı'ndan beri ilk kez olarak Ege Denizi'ne girdi, Anadolu kıyılarındaki Yunan kentlerine özerklik vaat ederek bunları Sparta'dan ayırıp Persler tarafına geçirdi. Fakat bu sırada Atina kendini iyiden iyiye toparlamış, etki alanını Kiklat Adaları'na değin yaymış, eski kolonilerinden Lemnos (bugün Limni), İmbros (bugün İmroz) ve Skyros Adaları yeniden Atina'ya bağlanmıştı . Mytilene, Khios ve Rodos gibi büyük adalar ise Atina ile ittifaklar yapmıştı.
Atina etkisinin yeniden artması, Persler'in tekrar Spartalılar ile birleşmesine yol açtı. Spartalılar, Pers parası ile yaptıkları bir donanmayı Çanakkale Boğazı'na göndererek boğazı kapadılar. Atina bir kez daha barış istemek zorunda kaldı (İÖ 386). Kral Barışı adı verilen bu antlaşmaya göre tüm Yunan kentleri, Klazomenai ve Kıbrıs gibi adaları da içine almak üzere Persler'e bırakılacak, buna karşılık diğer Yunan kentleri bağımsız kalacaklardı. Böylece Persler, Anadolu'daki Yunan kentlerini kesin olarak egemenlikleri altına alıyorlardı.

scanfan

UYGARLIK

1. BİLİM

Eski İon düşünürlerinin kendilerini canla başla verdikleri ilk sorun, dünya sorunu idi: Dünyanın temel maddesi nedir? Doğa felsefesi denen bu felsefe, Miletoslu Thales ile başlamıştır. Thales astronomi ve matematik alanlarında yeni çığırlar açmış ve temel madde olarak suyu kabul etmiştir. Mısır geometrisini incelemiş, bir dairenin çapla 2 eşit bölüme ayrıldığını, her ikizkenar üçgenin taban açılarının eşit olduklarını ve birbirini kesen 2 doğruda ters açıların eşit olduğu teoremini bulmuştur. Ayrıca Thales denizdeki gemilerin aralarındaki uzaklığı hesaplayabilmiş, daire içine dik açılı bir üçgen çizmiş ve Mısır piramitlerini, gölgenin boyunun insan boyunda olduğu zamanı bekleyerek, gölgelerinden ölçmüş, İÖ 28 Mayıs 585 tarihindeki güneş tutulmasını önceden hesaplama başarısını da göstermiştir.

Bu İonialı büyük bilgin kendisi kadar değerli öğrenciler de yetiştirmiş, hatta gerçek bilimin ilk gelişme evresi İonia'nın büyük kenti Miletos'ta, Thales'in okuluna bağlı İonia düşünür ve coğrafyacıları tarafından yaratılmıştır. Bunlar arasında en önemlilerinden biri de İÖ 7. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın ortaları arasında yaşayan Miletos'lu Anaksimandros'tur. Thales'in çömezi olarak yetişen Anaksimandros, hocasından daha ileri giderek ana nesnenin belirli bir madde olmayıp sınırsızlık-sonsuzluk olduğunu savunmuş, güneş ekseninin eğriliği, evrenin sonsuzluğu ve göğün kutupyıldızı etrafında dönüşü ile ilgili konularda çalışmalar yapmıştır. Hocası Thales'in dünyayı suda yüzen bir disk biçiminde düşünmesine karşılık, Anaksimandros yerküreyi silindirik bir prizma olarak düşünmüş ve bunun üstteki dairesel yüzeyini yaşayan yeryüzü olarak kabul etmiştir.

İÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'daki Miletos kentinde Thales ile başlayan bilimsel araştırmalar, Herodotos tarafından **İonia'nın süsü** olarak tanımlanan kentin İÖ 494 yılında Persler tarafından yıkılışına değin kesintisiz sürüp gitmiştir. Bu son dönemde Anaksimandros'un yoldaşı Anaksimenes onun ve Thales'in düşüncelerini toplayıp bir fizik kuramı oluşturmuştur, bu kuram, dünyanın oluşumunu daha kolay anlaşılır hale getirmek istemektedir. Anaksimenes dünyayı bir dikdörtgen biçiminde ele alır; iç kıyılarını Akdeniz'in oluşturduğu bu dikdörtgenin çevresini akan okyanuslar kuşatıyor ve tüm sistem basınçlı havanın üzerinde duruyordu. Anaksimenes kendine özgü fizik düşünceleri bakımından zengin bir bilgindir. **Çakılı yıldız** deyimini ilk kullanan o olduğu gibi, ilk olarak ay tutulmasının doğru açıklanışını o yapmış, ayın ışığını güneşten aldığını saptamış ve ilgi çekici bir yersarsıntısı kuramı ortaya koymuştur. Buna göre yersarsıntısının nedeni yeryüzünün kendisidir, dışarıdan bir şey onun üzerine düşerek onu hareketlendirmemektedir.

İonia Bölgesi'nde Miletos'un yanında Samos, Kolofon ve Efesos da ünlü bilginleriyle modern bilimin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Örneğin İÖ 6. yüzyılın ortalarında Pythagoras ilk kez dünyanın küre biçiminde olduğunu savunmuş ve sonraları bu felsefenin savunucuları daha da ileri giderek, dünyanın Jüpiter ve ötekiler gibi bir gezegen olduğunu kabul etmişlerdir. Pythagoras ayrıca matematiği bir bilim haline sokmuş, geometride bazı kurallar saptayarak bu bilimi ilkellikten kurtarmıştır.

İÖ 7. ve 6. yüzyıllarda İonia doğa düşünürlerinin vardıkları bu çeşitli ve birbirleriyle çelişen sorunlara karşın, bilime yaptıkları en büyük hizmet, bu sorunları ilk kez ortaya atmaları ve bilimi uygulamalı amaçlar için kullanan bir araç değil, yalnızca gerçeğe ulaşmak için kuramsal nitelikte bir araştırma olarak kabullenmeleridir. Bu görüş, bilimle ilgili

scanfan

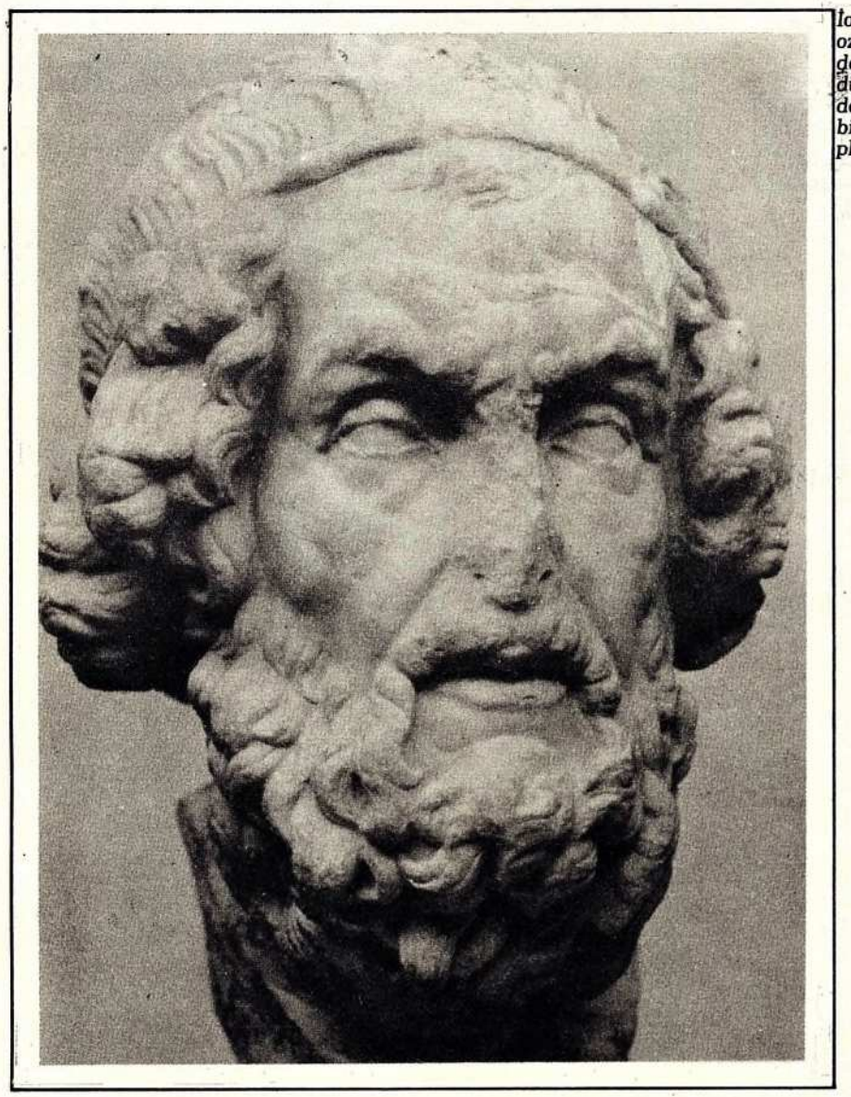

İonia ve aynı zamanda Eski Yunan dünyasının yetiştirdiği en büyük ozan olan Homeros'un büstü. İliada ve Odysseia adlı iki destanla daha sonraları büyük üne kavuşan Homeros, bu eserleriyle Batı dünyasını derinden etkilemiştir. Gerek Eski Yunanistan'da gerekse daha sonraki yüzyıllarda, adı geçen iki destandan yararlanmış olan birçok sanatı, onun yarattığı destan kahramanlarını edebiyat ve plastik sanat dallarında sayısız kez izlemişlerdir.

bugünkü görüşlere tümüyle uymaktadır.
Anlaşılacağı gibi, Batı Anadolu'da İÖ 7. ve 6. yüzyılları kapsayan Arkaik Dönem'de, İonia'nın çok özel bir yeri vardır. Burası her türlü maddi ve manevi kültürün, felsefenin, modern anlamdaki bilimin ve siyasal yaşamın vatanı olmuştur. İlk kent devleti ve demokratik rejim ile hukuk devleti burada kurulmuştur. Hür düşüncenin ve bilimin merkezi olan Batı Anadolu'daki İonia Bölgesi, her alanda Yunanistan'a öncülük ve hocalık etmiştir. İÖ 5. yüzyıldaki yüksek Atina kültürü de, Pers istilasından kaçan İonialı bilgin, ozan ve sanatçıların Atina'ya gitmeleri ile ortaya çıkmıştır. Arkaik Dönem'de Batı Anadolu'da üstün bir düzeye ulaşmış ve sonuçta Avrupa kültürünün özünü oluşturmuş bulunan İonia kültürünün köklerini Eski Anadolu uygarlıklarında aramak gerekir. Gerçekten de İÖ 6. yüzyılın sonlarında yaşayan Miletoslu bilgin Hekataios **"Ben kendimce doğru görünenleri yazıyorum, çünkü onların** (Hellenler) **anlattıkları şeyler bana çok çeşitli ve gülünç geliyor"** demekle, kendisini Hellen olarak görmediğini ve o çağda Hellenler'de bilim anlayışının henüz doğmamış olduğunu anlatmaktadır.

2. EDEBİYAT

İÖ 7. ve 6. yüzyıllar Yunan uygarlık tarihinde yaratıcı dönemler olarak kabul edilebilir. Bu 2 yüzyıl içinde sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamda görülen ilerleme, kendini kültür yaşamının çeşitli alanlarında da göstermekte, felsefe edebiyat ve sanat yasaları değişmez biçimler almaktadır. Yunan kültürünün temellerinin atılmakta olduğu bu 2 yüzyıllık dönem ve öncesinde üstünlük, İonia Bölgesi'nin elindedir. Gerçekten de Dor göçlerini izleyen yüzyıllarda Yunanistan, Karanlık çağı'nı yaşamayı sürdürürken, Batı Anadolu'daki İonia kentleri Eski Yunan edebiyatı, fen ve felsefesinin temellerini atmağa başlamışlardı. Erken dönem İonia edebiyatından günümüze yalnızca Homeros'un eserleri kalabilmiştir. Bu büyük ozanın yaşadığı tarih, doğum yeri ve hatta var olup olmadığı konuları çok tartışılmıştır. Ancak bugün İzmir'li olduğu ve ünlü eserleri **İliada** ile **Odysseia**'yı İÖ 8. yüzyılın ikinci yarasında yazmış olduğu kabul edilmektedir. Homeros destanlarının Yunanlılar üzerindeki etkisi çok büyük olmuş, bu destanların kahramanları ve bu destanda anlatılan olayların çeşitli sahneleri Yunan sanatçıları için bitmez tükenmez bir kaynak olmuştur. Destanların kültürel etkileri, İÖ 5. yüzyıldan başlayarak ders kitabı olarak okullarda okutulması üzerine bir kat daha artmıştır.
İÖ 7. yüzyıldan sonra Yunanistan'da gelişmeğe başlayan didaktik (öğretici) ve lirik şiirin gelişmesinde Frygia ve Lydia'nın büyük etkisi olmuştur. Örneğin, lirik şiirler okuyan ozanlara, İÖ 7. yüzyıldan başlayarak lir ve rebap'ın yanında Frygia ve Lydia'nın çok önceden bildiği flüt eşlik etmeğe başlamıştır.

3. FELSEFE

İÖ 6. yüzyılın ilk yarısında İonia'da baş gösteren felsefe hareketleri, yeni yeni ülkelerin bulunması ve evrenin incelenmesi gibi birtakım sorunları ortaya koymuş ve insanları bu sorunlar üzerine eğilmeğe yöneltmiştir. Bu yüzyılda İonia'nın aydın çevrelerinde kıpırdanmaya başlayan düşünce hareketleri, dinin ve bağnazlığın zincirlerini kırmış, dünyada olup biten şeyleri doğaüstü güçlerle değil, doğaya egemen olan yasalarla açıklama eğilimine yöneltmiştir. Bu dönemde bilim bir bütün olarak ortaya çıkmakta, bu bilimi taşıyanlara **"İonia doğa düşünürleri"** adı verilmektedir. Doğada belirli ve değişmez yasalar bulunduğunu sezmiş olan

scanfan

bu düşünürler, dünyanın kökenini kavramak ve dünyayı oluşturan ana elementleri saptamak için uğraşmışlardır. Bilimsel felsefenin, hatta genellikle bilimin doğduğu yer Batı Anadolu kıyılarındaki Miletos kentidir. Yunanlılar ile Yunanlı olmayan yerli Anadolulu halkın yan yana yaşamaları sonucunda oluşan bilimsel felsefe, ilk kez 6. yüzyılda pratik yarar için değil de, yalnızca doğru olan sorunlarla uğraşmıştır. Bu ise bilimsel çabanın gerçek belirtisidir.

BİBLİOGRAFYA

Yunan Genel

AKARCA, A., *Şehir ve Savunması*, Ankara, 1972.
AKURGAL, E., *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin, 1961.
ANDREWES, A., *The Greek Tyrants*, London, 1956.
BAYBURTLUOĞLU, C., *Erythrai: Coğrafya, Tarih, Kaynaklar, Kalıntılar*, Ankara, 1975.
BEAN, G., *Aegean Turkey*, London, 1966.
BERVE, H., *Griechische Geschichte* I, Freiburg, 1931.
BILABEL, F., *Die ionische Kolonisation*, Leipzig, 1920.
BOARDMAN, J., *The Greeks Overseas*, Harmondsworth, 1964.
BLUNT, A.W.F., *Batı Medeniyetinin Temelleri* (Çev. M. Erim), İstanbul, 1965.
CADOUX, C.J., *Ancient Smyrna. A History of the city from the Earliest Times to 324 A.D.*, Oxford, 1938.
CARY, M., WARMINGTON, E.H., *The Ancient Explorers*, Methuen, 1929.
CASSIN-SCOTT, J., *The Greeks and Persian Wars 500-323 B.C.*, London, 1977.
COOK, J.M., *The Greeks in Ionia and the East*, London, 1962.
COOK, R.M., "Ionia and Greece in the Eight and Seventh Centuries B.C.", *Journal of Hellenic Studies* 66, 67-98, 1946.
COOK, R.M., *The Greeks till Alexander*, London, 1962.
DESBOROUGH, V.R. d'A., *Protogeometric Pottery*, Oxford, 1952.
DUNBABIN, T.J., *The Greeks and their Eastern Neighbours*, London, 1957.
HAMMOND, N.G.L., *History of Greece to 322 B.C.*, Oxford, 1959.
HOGANTH, D.G., *Ionia and the East*, Oxford, 1909.
HUXLEY, G.L., *The Early Ionians*, London, 1966.
KIRK, G.S., RAVEN, J.E., *Presocratic Philosophers*, Cambridge 1957.
KLEINER, G., *Alt-Milet*, Wiesbaden, 1966.
LANG, M., "Herodotos and the Ionian Revolt", *Historia* 17, 24-36, 1968.
LEAF, W., *Strabo on the Troad*, Cambridge, 1923.
MANSEL, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971.
MEIGGS, R.T., *Athenian Empire*, Oxford, 1972.
METZGER, H., *Anatolia II. First millennium B.C. to the End of the Roman Periods*, Geneva, 1965.
PEKMAN, A., *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistesleri*, İstanbul, 1970.
ROEBUCK, C., *Ionian Trade and Colonization*, New York, 1959.
SAKELLARIOU, M.P., *La migration grecque en Ionie*, Athens, 1958.
SARAÇ, C., *İyonya Pozitif Bilimi*, İzmir, 1971
SELTMAN, C., *Greek Coins*, London, 1965.
SNODGRASS, A.M., *The Dark Age of Greece*, Edinburg, 1971.

scanfan

FRYGLER

Doç. Dr. Veli Sevin

scanfan

FRYGLER

Doç. Dr. Veli Sevin

SİYASAL TARİH

1. FRYGİA BÖLGESİ'NİN TARİHSEL COĞRAFYASI

İÖ. 8. yüzyılda güçlü bir devlet haline gelen Frygia, esas olarak Orta Anadolu'nun yüksek yaylası, Kızılırmak ve Konya Bölgeleri ile, Tuz Gölü'ne değin uzanan yöreyi içine almaktaydı. Bir konfederasyon görünümündeki bölgenin sınırlarını çizmek hayli güçtür. Xenofon'a (Ksenofon) göre Frygia'nın güneybatıdaki en uç yerleşmesi **Keramon Agora** idi. Bu derece batıda olmamakla birlikte Frygia'nın güneybatıda Burdur yöresine değin uzandığı kesindir. Batıda Lydia Bölgesi ile sınırdaş oldukları, kuzeyde de Zile yakınlarındaki Maşat Höyük ve Samsun yakınlarındaki Akalan'a değin genişledikleri bilinir. Ancak Fryglerce kutsal olan esas bölge, Hellenistik çağda **Frygia Epiktetos** (yani Küçük Frygia) adını taşıyordu; burası bugünkü Eskişehir ile Afyon illeri arasındaki dağlık bölgeyi kapsar. Daha doğuda Ankyra (bugün Ankara) ve yöresi de önemli bir Fryg yerleşme bölgesiydi. Kızılırmak'ın doğusunda ise Boğazköy, Pazarlı, Alişar, Alacahöyük, Kültepe ve Göllüdağ gibi Fryg merkezleri vardı.

Frygia ülkesi Anadolu'nun en eski yollarının kavşak noktasında kurulmuştur. Örneğin Ege Denizi kıyılarından, Doğu Anadolu, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'ya uzanan büyük anayollarla bağlantıyı Frygia'dan geçen yollar sağlarlar. Nitekim Pers egemenliği döneminde kurulan ve Sardeis'ten Susa'ya değin uzanan **Kral Yolu** da Frygia'dan geçmekteydi. Bu yollar Frygia'ya komşularının gözünde özel bir önem kazandırmaktaydı.

Bu konumuyla Frygia, ulaşım ve ticaret bakımından Ege ile Ön Asya ülkeleri arasında bir düğüm noktasını oluşturmaktaydı. Bu stratejik konum ülkenin siyasal örgütlenmesine de etkide bulundu. Örneğin Frygia Bölgesi'nde güçlü bir siyasal örgütün adını duyurmağa başlayışı İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Bu tarih Doğu Anadolu'da, başkenti bugünkü Van (eski Tuşpa) olan Urartu krallığının, 2. bin yılın başlarından beri Asur'a kazanç sağlayan Anadolu ticaret yollarını egemenliğine aldığı zamanı kapsamı içine alır. Kuzey Suriye limanlarından Kuzeybatı Iran, Doğu ve İç Anadolu ve belki de Kafkasya mallarının Batı'ya dışsatımı yapılamaz duruma gelindiği bu dönemde, Batı dünyası ile ticarette Anadolu kervan yollarının büyük bir önem kazanmış olması doğaldır. Nitekim Frygia başkenti Gordion'da (bugün Yassıhöyük) yapılan kazılar, Urartu ya da daha çok Tabal kökenli tunç eserlerin Kızılırmak'ın batısına kadar geldiğini gösterdiği gibi, Fryg kökenli maden eserlere Batı Anadolu kıyıları ve Yunanistan'da da rastlanmıştır. Batı Anadolu kıyılarından, Sisam, Girit ve Yunanistan'a değin yayılmış bu türde tunç eşyaların Gordion'dan hareketle, batıya uzanan doğu-batı kervan yolu sayesinde, Lydia ülkesi üzerinden Smyrna, Efesos ve Miletos gibi dışsatım limanlarına ulaşmış olması olanak dışı değildir. Yunan eserlerinin de Frygia'ya aynı yolla ulaştığı ortaya konmuştur. Örneğin, yaklaşık olarak İÖ 700 yıllarına ait Yunan keramikleri Gordion'da da ele geçirilmiştir.

Frygia'nın Batı Anadolu ve Yunanistan ile ilişkisi yazılı kaynaklarla da kanıtlanmaktadır. Bu kaynaklarda Fryg kralı Midas'ın kendine eş olarak Kyme'li bir kral kızını seçtiğinden ve tahtını Yunanistan'daki Apollon kutsal alanına armağan olarak yolladığından söz edilmektedir.

Gerek arkeolojik ve gerekse tarihsel belgeler Frygia ile Batı Anadolu kıyıları ve Yunanistan arasında bazı ticaret ilişkileri olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Bu yoğun kervan ticaretinin nimetlerinden yararlanan ülke, kuşkusuz ki Frygia idi. Yani Frygia esas gücünü, İÖ 8. yüzyılda Anadolu karayolu ticaretinin önem kazanmasına borçludur.

scanfan

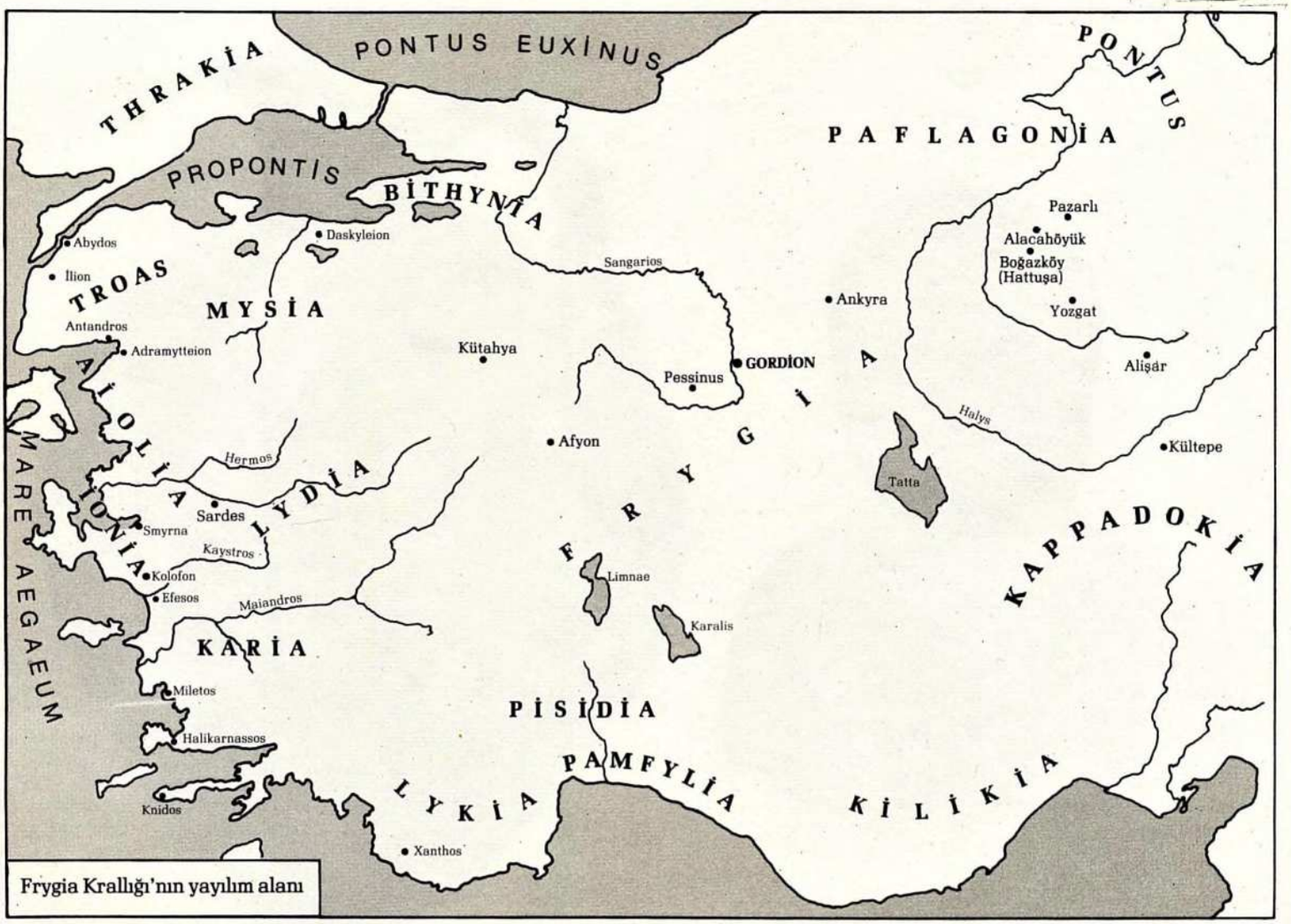

Antik Frygia Bölgesi doğal kaynaklar açısından çok zengindi: Örneğin, Anadolu koyunlarının yünü çok kaliteliydi; bugün bile Ankara'nın **moher** olarak bilinen keçi yünü, dünyanın en ünlü yünüdür. Ülke orman bakımınan da zengindi; elde edilen keresteden ev ve mezar yapımında yararlanılıyordu. Buna paralel olarak, mobilyacılık da çok gelişmişti. Bu bakımdan Fryg ülkesi için kereste önemli bir ekonomik öğeydi. Nitekim, Midas kentinin yakın yöresi hala zengin ormanlarla kaplıdır. Ülkedeki maden kaynaklarının verimliliği, Orta Anadolu'da Kültepe merkez olmak üzere pazar yerleri (Karum) kuran Asur kolonileri döneminden yani 2. bin yılın başlarınan beri sömürü konusuydu. Bolkar Maden'deki antik gümüş ve kurşun ile hematit önemli doğal kaynaklar arasındaydı; kristal, oniks ve mika Frygia'da boldu. Ayrıca bu ülkenin tunçları,köleleri, at ve katırları da ünlüydü.

Fryg tarihi konusu tam bilinmez: Nereden geldikleri, göçlerinin ilk yıllarında Anadolu'nun neresinde oturdukları ve sonradan nasıl güçlü siyasal örgütler kurabildikleri konularında açıklama gerektiren pek çok sorunla karşılaşılır. Yaklaşık olarak İÖ 1200 yıllarında Büyük Hitit İmparatorluğu, kuşkusuz ki Doğu Karadeniz Bölgesi'nde oturan kavgacı Kaşka topluluğunun da içlerinde bulunduğu istilacı güçler tarafından ortadan kaldırıldı. Boğazköy, Alacahöyük ve Alişar'da saptanan bu döneme ait yangın tabakaları, istilacıların ne denli etkin olduklarına tanıklık ederler. Bu yangın tabakalarıyla birlikte Orta Anadolu'da karanlık bir döneme girilir. İÖ 8. yüzyılın ortalarına doğru bu karanlık dönemin sona ermesiyle birlikte, Orta Anadolu'nun at yetiştiren ve kayalıklar üzerine kurulmuş tahkimli kalelerde yaşayan askeri bir soylular sınıfı, yani Fryglerce yönetim altına alındığı görülür.

2. FRYGLER'İN KÖKENİ VE MUŞKİ SORUNU

Eski yazarlardan Herodotos ve Strabon'a göre, o zamanlar **Brygler** ya da **Birgler** adını taşıyan Frygler, Anadolu'ya Mekadonia ve Thrakia'dan boğazlar yoluyla girmişlerdir. Örneğin Herodotos bu konuda aynen şunları bildirmektedir: **Makedonialılar'a göre Frygialılar, Avrupa'da oturdukları zaman Bryg adını taşıyorlardı ve onların komşularıydılar. Asia'ya geçtikten sonra yurtlarıyla birlikte adları da değişmiştir.** Strabon'a göre Fryglerin Avrupa'daki yurtları **Paeonia'** da idi. Stefanos Byzantius ise **Bryx** adlı Thrak boyunun İllyria'ya yakın bir Makedonia ulusu olduğunu bildirir.

Eski Yunan yazarları bu göç olayının, İÖ 13. yüzyılın sonlarındaki Troia Savaşı'ndan önce olduğuna inanırlar. Lydialı tarihçi Xanthos ise göçün bu savaştan sonra, Mysialılar'ın göç hareketleriyle birlikte yapıldığını bildirir. Bu soruna en doğru yanıtı Troia kazıları sağlamıştır. Troia'da yapılan son Amerikan kazıları, Troia VII bl kentinin bir yangınla yıkıma uğratılmasından sonra buraya, kaba keramik kullanan, Orta Avrupa kökenli yeni bir ulusun geldiğini gösterdi. Bunlar Frygler ve Mysler olarak kabul edilebilirler.

Troia VII bl katını izleyen VII b2 katında birdenbire ortaya çıkan, tümüyle el yapımı, kaba, düzensiz biçimlere sahip bu keramik türü oldukça ilkel görünümlüdür. Bu tür keramiğin akrabalarına Geç Tunç çağ Macaristan'ında rastlanır. Bu durum Troia VII b2 halkının Tuna kökenli olabileceğine işaret eder. Ancak iki bölge buluntuları arasında, özellikle kap biçimlerinde dikkat çekici bir farklılık vardır. Bu farklılıktan, Troia ile Tuna Bölgeleri arasında dolayısız bir ilişkinin olmadığı anlaşılmaktadır. Tuna kültüründen göçebelerin önceleri Trakia'ya yerleşip, bir süre bu bölgede yaşadıktan

scanfan

sonra, Çanakkale Boğazı üzerinden güneye, Troia'ya doğru indikleri kabul edilebilir. Çünkü Troia keramiklerinin benzerlerine Bulgaristan ve Romanya'daki pek çok merkezde rastlanmıştır.

Homeros'un İliada adlı ünlü destanında Frygler'in efsanevi kahramanı olarak geçen Mygdon'un boyu Mygdonlar'ın İznik yakınlarındaki Askania Gölü (bugün İznik Gölü) yöresinde oturdukları inanışına bakılarak, ilk Fryg göçmenlerinin, Orta Anadolu'ya varmadan Anadolu'nun kuzeybatı kesiminde oturdukları sanılır. Nitekim Xanthos, Troia savaşından sonraki göçleri sırasında Frygler'in Marmara'nın güney kıyıları üzerindeki Kyzikos ve yöresindeki ülkeye gelip yerleştiklerini belirtir. Ancak Troia VII b2 katında karsılasılan boynuza benzer çıkıntılara sahip, el yapımı Thrak keramiğine bu bölgelerde rastlanmamış olması ilginçtir. Bu durum belki de onların çok çabuk Anadolululaşmış olmalarıyla açıklanabilir.

Homeros, Troia savaşları sırasında Hellespontos'un Thraklar, Sakarya (eski Sangarios) boylarının da Frygler tarafından iskan edilmiş olduğunu söyler. Coğrafyacı Amasyalı Strabon ise Kyzikos çevresinde Frygler'in, Abydos yöresinde de Thraklar'ın oturduğunu anlatır. Mitolojiye göre Kyzikos kentinin kurucusu olan Kyzikos'un, Thrak asıllı Eusorsos'un soyundan sayılması, Propontis ve Hellespontos yöresinin Thrakialı topluluklarca iskan olunduğuna işaret etmektedir.

Olasılıkla İÖ 12. yüzyılda ve kısa bir zaman süresi içinde Frygler tüm Batı Anadolu'ya yayıldılar, bu bölgenin eski sakinleri olan Luwiler'i Toros Dağları'nın gerisine sürdüler. Denizli yakınlarındaki Beycesultan Höyüğü'nde, yaklaşık olarak İÖ 1000 yıllarında oluşmuş yangının bu yayılma ile ilgili olduğu kabul edilebilir. Anadolu'va yeni gelen topluluğun büyük bölümünün göçebe bir yaşam sürdürdükleri, yerleşme yerlerindeki boşluktan anlaşılmaktadır.

Asur kaynaklarında İÖ 12. yüzyıldan itibaren adı geçen ve özellikle Kızılırmak'ın doğusunda yaşadıkları bildirilen Muşkiler'in Frygler ile aynı olduğu kabul edilir. Asur belgeleri bazen Muşki ve Tabal'ı Kaşku ile bağlantılı gösterirler. Hitit İmparatorluğu'nun sonlarına ait bir belgede adı geçen düşman prens **Pahuwalı Mita** (Pahuwa, bugünkü Divriği yakınları) adı, İmparatorluğun yıkılışından önce, doğuda giderek büyüyen bir Muşki tehdidinin varlığına kanıt olarak ele alınabilir. Ancak Muşkiler'in kökeni konusu henüz çözümlenememiş bir sorundur; bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre Muşkiler İS 5. yüzyıllarda Çıldır Gölü yöresinde yaşayan bir Gürcü kolu olan **Mes'şiler** ile ilişkilidirler; diğer bir görüşe göre ise bu topluluk, klasik dönemde Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Moskhi ve Tibareni boylarıyla bir tutulabilir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan bu iki boyun güneye doğru Orta Anadolu'ya, Halys kıvrımı içine göçerek, kuzeybatıdan gelen Frygler ile birleşmiş olmaları olasıdır.

Asur belgelerinde Muşki adı ilk kez 2. bin yılın sonlarında görülür. Asur kralı 1. Tiglatpileser İÖ (1112-1074) başlarında 5 kralı bulunan ve 50 yıldır Alzi ve Purulumzi'ye egemen olan 20.000 kişilik birleşik Muşki ordusuyla savaştığından söz eder. Bu savaşın yeri Yukarı Dicle Vadisi'dir. Muşki adı Asur kralı 2. Tikultuninurta'nın (İÖ 888-884) yıllıklarında Yukarı Dicle Vadisi'nden Muşki ülkesine doğru yapılmış bir sefer nedeniyle yeniden anılır. 2. Assurnasirpal (İÖ 883-859) saltanatının ilk yılında (İÖ 883) Kutmuhi ülkesine gittiğini ve Kutmuhi ile Muşki ülkelerinden vergi aldığını anlatır. Bu tarihsel belgelere göre Muşkiler İÖ 12. yüzyıldan 9. yüzyıla değin bugünkü Elazığ ili yöresinde oturan bir ulus

scanfan

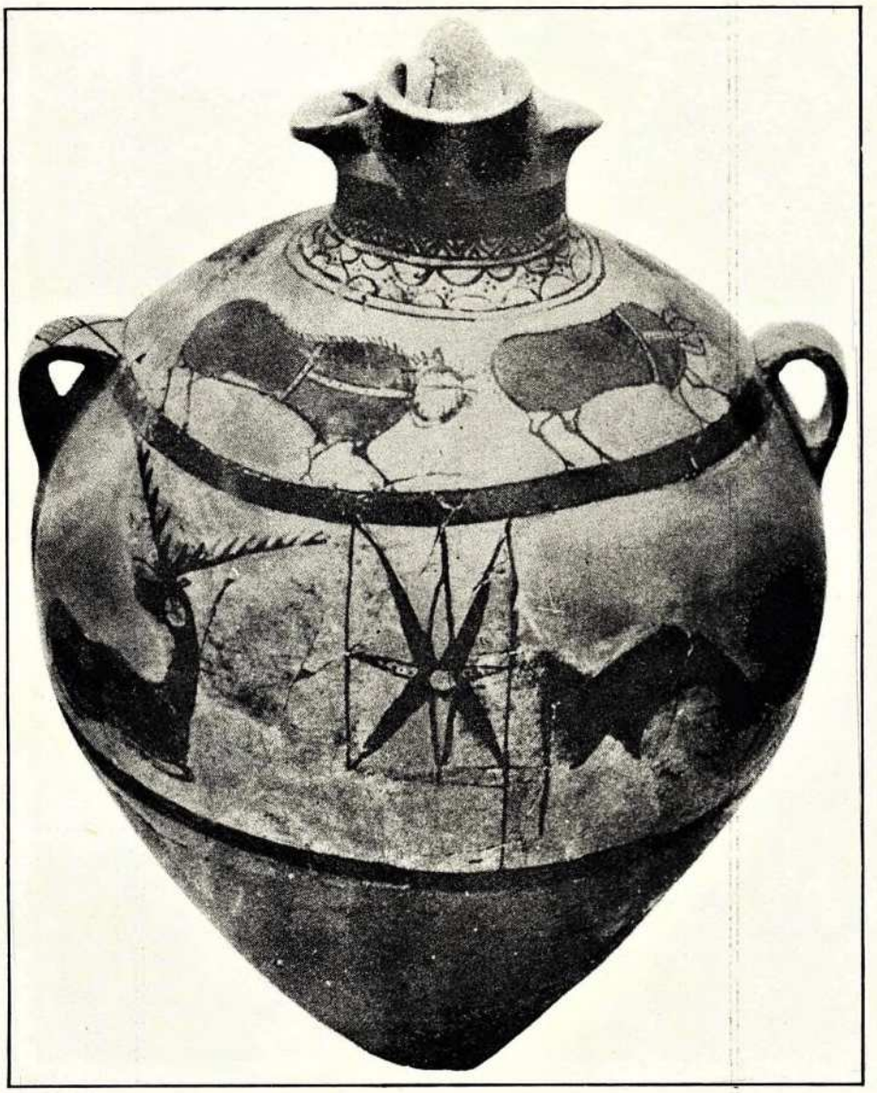

Doğu Fryg bezekleriyle işlenmiş, üç kulplu gaga ağızlı bir testi. Kültepe'den.Anadolu Medeniyetleri Müzesi-Ankara (T. Özgüç, Demir Devri'nde Kültepe ve Civarı'ndan). Yan sayfa sağ: Aynı testinin yandan görünümü. Sol: Fryg kralı Midas'ın Gordion'da bulunmuş olan heykelciği. Arka sayfa: Frygler'in başkenti Gordion'un genel görünümü. Kent kapısı, duvarları ve diğer yapılar.

görünümündedirler.

Özellikle İÖ 12. ile 9. yüzyıllar arasına ait olan Asur belgelerinden hareketle Muşkiler'in Frygler'e eşitliğini savunmak olası değildir. Buna karşılık Muşikler'in Demir çağ başlarında (İÖ 1300) Kafkasya yoluyla kuzeybatı İran'a girmiş Hint-Avrupa kökenli toplulukların batıya uzanmış bir kolu olmaları olasıdır. Nitekim Katmuhi kralları İÖ 9.-8. yüzyıllarda bile **Kundaşpi** ve **Kuştaşpi** gibi İran kökenli adlar taşıyorlardı. Ayrıca Hellenistik çağda Kommagene Krallığı'nın dini, İran dininin oldukça tutucu bir batı kolu görünümündeydi.

Bunların yanında Kızılırmak'ın doğusunda ve batısındaki Fryg merkezlerinde bulunan çanak-çömlekler ve hatta ölü gömme gelenekleri arasındaki belirgin ayrıcalık da Frygler ile Muşkiler'in ayrı ayrı yerlerden geldiklerine işaret etmektedir. Örneğin Kızılırmak'ın batısındaki Gordion'da bulunan keramiklerin çoğunluğu çark yapımı ve gri renklidir; bu tür kap kacağın Troia VII b2 katında rastlanan kaba, el yapımı kapların bir gelişimi olması olasıdır. Buna karşılık Kızılırmak'ın doğusundaki Alişar gibi merkezlerde ortaya çıkarılan keramikler ise çok renklidir ve doğu özelliklerini taşır. Ölü gömme geleneklerine gelince, Kızılırmak'ın batısındaki Fryg kentlerinde soylular, mezar odalarını yapay yığma tepeler (tümülüs) altına kurdurturlarken, bu türde tümülüslere Kızılırmak'ın doğusunda rastlanmaz. Bu farklı gelenekler Fryg - Muşki eşitliği görüşüne tümüyle karşı çıkarlar. Özellikle çanak- çömlekçilik açısından kuzeybatı İran, Erken Demir çağ örnekleriyle paralellik içinde olan Doğu Fryg kaplarının esin kaynağını, Kafkaslar yoluyla Doğu Anadolu'ya giren Muşki halkının taşıdığı yenilikler arasında aramak gerekir.

Bugünkü bilgilere göre Muşkiler'in Frygler'e eşitliği konusu çok kuşkuludur. Buna karşılık Muşkiler, Frygler'den çok Taballar'a yakın görünürler. Bu yakınlık Tevrat'ta Jafet'in oğulları arasında Meshech (Muşki) ve Tubal'ın (Tabal) yan yana sayılmış olmasıyla da doğrulanır.

İÖ 8. yüzyıla ait Asur kayıtlarında Muşkiler Fırat'a yakın bir bölgede giderek gelişen siyasal bir güç olarak ortaya çıkarlar. Bu durum Muşkiler'in İÖ 9. yüzyılın başlarıyla 8. yüzyıl arasında batıya doğru yayılmış olduklarına işaret eder. Ancak İÖ 8. yüzyılda Muşki ülkesinin konumunu belirlemek kolay değildir; Tabal'ın kuzeybatı ve kuzeydoğusunda, Que'nin (sonraları Kilikia) kuzeyinde, Urartu'nun batısında, olasılıkla Kızılırmak kavsi içinden Malatya'ya doğru yayılan bir alanda bulunmuş olması gerekir.

1. Tiglatpileser döneminde 20.000 kişilik Muşki ordusunun 5 kralı tarafından yönetilmiş olması Muşkiler'in en azından 5 ayrı boydan oluştuğuna işaret eder. Nitekim esas Fryg Krallığı'nın da çeşitli boylardan oluşan bir federasyon ya da koalisyon olması olasıdır. Bu konfederasyonun batı kanadını Gordion merkez olmak üzere yaşayan Frygler oluşturmaktaydı. Doğu ve güneydoğu kanatta ise Muşkiler ve Tabal bulunmaktaydı. Bu büyük konfederasyon İÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde Muşkulu Mita'nın adıyla bağlantılı olarak ortaya çıkar. Asur belgelerinde 2. Sargon'nun çağdaşı olarak geçen Muşkulu Mita ile ilgili fazla bilgi yoktur. Mita adının Frygialı Midas'ın Asurcası olması ve birleşik Fryg Krallığı'nın ilk kez bu kral tarafından gerçekleştirilmiş olduğu düşünülebilir. Çünkü bu kral zamanına değin Fryg adından hiç söz edilmemiş olmasının yanında, Muşki ve Tabal da Asur kaynaklarında aralarında bağıntı olmayan ayrı ayrı topluluklar olarak belirtilmişlerdir. Örneğin İÖ 9. yüzyılın ikinci yarısında 3. Salmanassar zamanında, Tabal 24 krallıktan oluşan bir konfederasyon, İÖ 8. yüzyılın

scanfan

ortalarında, Asur kralı 3. Tiglatpileser zamanında ise merkezi Bit-Burutaş olan ve tek kişi tarafından yönetilen bir krallık görünümündeydi. Bu krallığın doğu sınırı Til-Garimmu (İbranice Togarmah, Klasik Gaurania, bugün Gürün) kentine değin uzanıyordu. Asurlular 3. Tiglatpileser'-in saltanatının sonlarında, İÖ 730 tarihlerinde doğu Tabal'ı ele geçirerek bu krallığın bağımsızlığına son verdiler. Bu olaylar üzerine direniş merkezi kuzey ve kuzeybatıya doğru kaydı. İÖ 8. yüzyılın son çeyreğine yani 2. Sargon dönemine gelindiğinde Muşki ve Tabal'ın artık beraberce ittifaklara katıldığına, Asur emperyalizmine karşı ortak savaşım verdiklerine tanık olunur. Örneğin 3. Tiglatpileser'in ölümünden sonra Tabal prensi Kiakki, Muşkulu Mita ile Asur'a karşı yeni bir birlik kurdu. İÖ 716 yılında Sargon ordusu Tabal prensi üzerine yürüyüp bu birliğin gelişmesine izin vermedi. Tabal'ın başına bu kez yine bir Taballı olan Ambaris getirildi, hatta 2. Sargon kızını bu yeni Tabal prensine vererek durumunu iyice sağlama almak istedi. Ancak hemen bir yıl sonra (İÖ 715) Ambaris Urartu kralı Ursa ve Muşku kralı Mita'ya Tabal ülkesi dağlarından geçmek ve Que'deki Asur topraklarını ele geçirmek için öneride bulundu. Bu olaylar Tabal'ın Muşkulu Mita'nın etkisi altında olduğunu göstermeğe yeterlidir. Nitekim 2. Sargon Ambaris'ten şöyle söz eder: **İyiliğimi unutarak Muşku krallarına güvenen Ambaris**. 8. yüzyılın son 20 yılı içinde Muşkili Mita adıyla beraber Asur İmparatorluğu'na karşı oluşturulan güçlü ittifaklardan, Anadolu platosunun güneyinde büyük bir bölgeye yayılan Fryg Devleti'nin kurulduğu anlaşılır.

İÖ 712 yıllarında Tabal Asurlular tarafından Muşkiler'den kopartıldı; İÖ 709'da Asur, güneydeki Que Bölgesi'nden Muşki üzerine saldırıya geçti. Bu tarihlerde Muşkili Mita birdenbire siyasetini değiştirdi, Asur ile yakınlaşmağa başladı; Asur kralı 2. Sargon'a bir elçi heyeti ve armağanlar göndererek, dostluk antlaşması önerdi. Böylece Mita İÖ 8. yüzyılın sonlarında Asur tehlikesini atlatmayı başarmış oldu. 2. Sargon ile Mita arasında kurulan bu dostluk antlaşmasından sonra Asur kayıtlarında Muşkiler ve Mita'dan söz edilmez olur. Buna karşılık İÖ 8. yüzyılın son yılları ve 7. yüzyılın başlarında antik Yunan kaynaklarında Muşkili Mita yerine Frygialı Midas'tan söz edilmeğe başlanır. Bu durum Mita'nın siyasal ilgi alanını batıya çevirdiğini gösterir. Gordion kazılarında ortaya çıkarılan batı kökenli eserlerin hiçbiri İÖ 700 yıllarından daha eskiye gitmez. Bu arkeolojik buluntular da Mita'nın batıyla ilk ilişkilerinin İÖ 8. yüzyılın sonlarında başladığına tanıklık ederler. İÖ 8. yüzyılın sonlarında Batı Frygia'da Midas krallığının yükselişi Anadolu'daki en önemli siyasal gelişmedir.

3. FRYGİA TARİHİ

Batı Fryg Devleti'nin ilk kralı Gordion'a adını vermiş olan Gordios'tur; bu kral ve yaşadığı dönemin siyasal olayları konusunda bilgi yoktur. Gordios'tan sonra Fryg tahtına oğlu Midas geçti. Eski Yunan yazarlarına göre Fryg Devleti'nin en güçlü kralı olan Gordios oğlu Midas, Yunanlılar'ın gözünde her tuttuğunu altın yapan efsanevi bir kişiydi. Bu güçlü ve olağanüstü zenginlikteki Fryg kralı, üzerine oturup adalet dağıttığı görkemli fildişi tahtını Orta Yunanistan'daki Delfoi Apollon tapınağına adadığı zaman Yunanlılar Midas'ın zenginliği karşısında hayrete düşmüşlerdi. Herodotos, Midas'ın armağanı olan bu fildişi tahtı, Lydia kralı Gyges'inkilerle birlikte, Delfoi'deki Korint hazine binasında gördüğünü anlatır. Herodotos aynı zamanda O'nun Makedonialı olduğunu ve burada **Gordios oğlu Midas'ın bahçeleri**

scanfan

denilen bir yerin bulunduğunu yazar. Ancak İÖ 13. yüzyıla ait Hitit belgelerinden birinde Mita yani Midas adına Doğu Anadolu Bölgesi'nde rastlanır. Ayrıca bu ad İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına ait Asur belgeleri ve Hitit hiyeroglifleriyle yazılmış yazıtlarda da görülür. Bu durum Midas adının Makedonialı değil Anadolu kökenli olduğunu gösterir.

Fryg kralı Midas fildişi tahtını Delfoi'ye armağan olarak yolladığı tarihlerde, Batı Anadolu kıyılarında yaşayan Yunanlılar ve komşu Lydia Krallığı ile dostça ilişkiler içindeydi. Midas'ın Aiolia'daki Kyme kenti kralı Agamemnon'un kızı ile evlenmiş olması, İÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde Frygia ile Batı Anadolu'daki Yunan kentleri arasında bazı ilişkiler olduğuna işaret eder. Frygler'in Batı dünyası ile ilişki içinde bulunduğunu gösteren gelenekler, Gordion'da ele geçirilen İÖ 700 yıllarına ait Yunan çanak-çömlekleriyle de doğrulanmıştır.

İlk çağda Midas adı pek çok efsaneye girmiştir: Örneğin İS 2. yüzyıl Büyük İskender tarihçisi Arrianos'un bildirdiğine göre Midas, yoksul bir çiftçi olan Gordios ile Telmessoslu (bugün Fethiye) bir kadının çocuğudur. Midas bir gün babası ve annesiyle Fryg ulusunun toplantısına arabasıyle gider. Frygler, kendilerine bildirilmiş bir kehanete uyarak, toplantıya araba ile gelecek ilk kişiyi kendilerine kral seçmeğe karar verirler; böylece toplantıya arabayla ilk olarak gelen Midas, Fryg kralı seçilir. Midas kral seçildikten sonra ülkedeki anarşi ortamına son verir ve arabasını, bir şükran borcu olarak, Gordion kenti akropolündeki tanrı **Zeus Basileos** tapınağına adar. Bu arabanın boyunduruğunda kızılcık ağacının iç kabuğundan yapılmış, başı ve sonu görünmeyen bir kördüğüm vardır. Bu düğümü çözen kimse Asya'nın egemeni olacaktır. Büyük İskender Asya seferi sırasında Gordion'a geldiğinde bu düğümü çözmeğe çalışmış, başaramayınca da bir kılıç darbesiyle kesmişti.

Midas ile ilgili olarak anlatılan efsanelerden en ünlüsü kuşkusuz kulaklarıyla ilgili olanıdır: Buna göre Marsyas ya da Pan ile Apollon arasında yapılan tanrısal bir müzik yarışmasında Midas Marsyas'ı daha çok beğendiğini söyleyince Apollon tarafından cezalandırılmış ve kulakları eşek kulağı haline dönüştürülmüştür. Midas eşek kulaklarını sivri Frygia külahı ile bir süre saklamış, ancak bir gün saç ve sakalını traş eden berberinin görmesine engel olamamış. Berber kimseye anlatamadığı bu gizden kurtulmak ve içini döküp ferahlayabilmek için toprağa bir delik açmış ve içine eğilerek **Midas'ın kulakları eşek kulaklarıdır** diye fısıldamış. Ama bu gizi söylediği deliğin çevresinde hemen otlar, kamışlar bitmiş, bunlar yel estikçe dile gelerek, **Midas'ın kulakları eşek kulaklarıdır** diye yankılanmağa başlamışlar.

Midas ile ilgili olarak anlatılan efsanelerde gerçek payı varmıdır, varsa ne derecededir bilinmez. Ancak bilinen şudur ki, Gordios'tan sonra kral olan Midas Asurlular ile barış yaparak Asur tehlikesini atlatmayı başarmış, bundan sonra Batı dünyasıyla ilgilenmeğe başlamış ve Kıta Yunanistan'ı ile dostça ilişkiler kurmuştur. Bu dönemdeki Fryg-Lyd ilişkisi konusunda açık bilgiler olmamakla birlikte, Lydia'daki (o zamanki Maionia) kral sülalesinin Thrak asıllı olduğu, Gordion'daki Frygler ile akraba ve bu krallığın etki alanı içinde bulunduğu söylenebilir.

İÖ 700 yıllarına doğru Kafkaslar yoluyla Anadolu'ya giren Kimmerler önce merkezi bugünkü Van yöresindeki Urartu Bölgesi'nde bir süre kaldıktan sonra Urartu krallarının ustaca uyguladıkları siyasal manevralarla batıya doğru harekete geçirildiler. Anadolu'da Kummuh, Malatya, Tabal, doğuda Şupria'ya (bugün Diyarbakır) ve batıda Hubuşna' ya (bugünkü Ereğli) değin olan bölgeleri istila eden Kimmerler, kısa sürede Kızılırmak'a dayandılar. Fryg - Kimmer savaşımı ile ilgili hiçbir yazılı belge yoktur. Yalnız Gordion kazılarında bu yıkımın ne denli vahşi ve acımasız olduğunu açıklayan kanıtlar elde edilmiştir.

Göçebelerin bu akınlarına karşı direnemeyen Fryg Devleti, Kimmerler tarafından yakılıp yıkıldı. Kimmerler ile yapılan bir savaşta yenilen Midas, üzüntüsünden öküz kanı içerek intihar etti (İÖ 676), Gordion halkı evlerindeki eşyalarını bile kurtaramadan kentlerini terkettiler. Midas'ın ölümünden sonra Fryg Devleti büsbütün ortadan kalkmadı ama, artık büyük bir siyasal etkinliği de kalmadı. İÖ 600 yıllarında doğu Lydia Krallığı'nın egemenliğini tanıyan Frygia'da bazı yerel beyler İÖ 547 yıllarındaki Pers istilasına değin yaşamlarını sürdürdüler. Ancak Midas'ın ölümünden sonra Frygia siyasal platformdaki yerini Batı Anadolu'daki Lydia Devleti'ne bıraktı.

scanfan

UYGARLIK

1. FRYG TOPLUMUNUN YAPISI

Fryg toplumu ile ilgili çok az bilgi vardır. Frygia özellikle bir köylü ve çiftçi ülkesiydi; kralları tüm çaba ve dikkatlerini ziraate verirlerdi. Gordion ve Midas kentinde gelişmiş bir aydın tabakası vardı. Bunun yanında tüccar ve esnaf sınıfları da bulunuyordu. Fryg ulusunu tanıma konusunda çeşitli kaynaklara sahibiz. Örneğin bunlardan birini, Asur kabartmaları ve duvar resimleri oluşturmaktadır. Asur İmparatoru 3. Tiglatpileser'in (İÖ 744 - 727) Tabal'a karşı düzenlediği sefer, Nimrud'da Tiglatpileser sarayının kabartmaları ve Tell Ahmar'daki (Kuzey Suriye'de Til Barsip) eyalet sarayının renkli freskleri üzerinde betimlenmiştir. Bu duvar resimleri Doğu Fryg ya da Taballiler'i tanımamıza yardımda bulunan en eski belgelerdir. Bunlara göre Fryg erkekleri bukleli saçları, kısa sakalları ve Lydia tipinde yuvarlak küpeleriyle Yunan özellikleri taşırlar; uzun giysileri, köşeleri püsküllü renkli yatay bantlarla bezelidir, uzun çizmeleri vardır. Fryg piyade askerleri dizlere kadar çıkan uzun çorap, kısa etek, sorguçlu ve yanaklıklı miğfer giyerler, kısa mızrak ve yuvarlak kalkan taşırlar. Bu tür Fryg piyade askerlerinin betimlerine , İÖ 6. yüzyılın başlarına ait bir Doğu Fryg kenti olan Pazarlı'da bulunmuş pişmiştopraktan levhalar ile Afyon yakınlarındaki Tatarlı Fryg tümülüsünün ahşap duvarları üzerindeki boyalı panolar üzerinde rastlanır. Fryg süvarileri ile ilgili ise Gordion'da 3 numaralı megaron içinde bulunan bir fildişi kabartma ile yine aynı odada bulunmuş kabartmalı bir ahşap pano bilgi verir. Bu kabartmalara göre Fryg süvarileri uç kesimi öne eğik tipik Thrak serpuşlarına benzer başlıklar giyerler, bir kolları üzerinde yuvarlak küçük kalkanlar ve uzun mızrak taşırlardı. Til-Barsip freskleri üzerindeki Fryg kadınları ise yatay bantlarla süslü uzun giysiler ve çan biçimli püsküllleri olan, erkeklerinkine benzer kısa tünikler giyerlerdi. Fryg askerleri, giysilerini tutturmak için tunçtan, çok süslü bir çengelli iğne (fibula) takarlardı; bu tunç fibulanın en iyi örneği İvriz kabartmasında, Tabal kralı Urpalla'nın üzerinde görülebilir. Bu türde 145 kadar fibulaya Gordion'daki Büyük Tümülüs'te mezar armağanı olarak rastlanmıştır.

2. DİN

Fryg dini **ilkel Anadolulu** ve **Hind - Avrupalı** olmak üzere iki ana bölüme ayrılır.

Frygia'nın en eski ve en kendine özgü kültü, Halys'in doğusundaki Luwilerce **Kubaba**, Lydialılarca **Kybele** ya da **Kybebe**, Fryglerce **Kubile** ya da **Matar Kubile** ve Yunanlılarca da **Kybele** olarak adlandırılan **Büyük Ana** ya da **Ana Tanrıça** kültüdür; bu tanrıça Frygler tarafından **Agdistis** olarak da tanımlanırdı. Bu ana Tanrıça'ya Anadolu'da 7. bin yıldan beri tapınılıyordu. Nitekim Çatalhöyük ve Hacılar'da bulunmuş Neolitik çağa ait kilden Ana Tanrıça heykelcikleri bunun en güzel örnekleridirler. Frygler'in hemen tümüyle Anadolu geleneklerini benimsemiş ve bunları sürdürmüş olduklarını en iyi biçimde bu Ana Tanrıça dini gösterir.

Fryg kabartmalarında Kybele'nin başında kuleye benzer yüksek bir taç vardır; bu taç, onun, kentlerin ve tarımsal ürünlerin tek egemeni sayıldığının simgesidir. O aynı zamanda genç kızların da koruyucusudur. Tanrıçanın en büyük tapınma yeri Pessinus'ta idi (bugün Balahisarı). Burada tanrıça gökten inmiş bir idol olarak kabul edilirdi. Bu da olasılıkla siyah meteorik bir taştı. Burada Kybele ve onun yanında genç sevgilisi Atys bulunuyordu. Tanrıçanın sevgilisi Atys ile birleşmesinin doğaya yeni bir yaşam verdiğine, sevgilisini yitirmesinin ise doğanın kışın uykuya daldığını temsil ettiğine inanılırdı. Kutsal sayılan Dindymos Dağı'nın

scanfan

Tipik bir Fryg fibulasına (çengelli iğne) örnek. Tabal kralı Urpalla'nın üzerinde görülen bu fibula İvriz kabartmasından bir ayrıntıdır.

eteklerinde ve bu etekleri sulayan Gallos'un kıyılarında tanrılar tanrıçası Agdistis Dindymene, Romalılar dönemine değin bir tanrıça olarak kaldı ve gelişti. Ana Tanrıça'ya ayrılmış olan bu kutsal kentin gerek dinsel, gerek ticari yönetimi, Atys adını taşıyan birtakım başrahiplerce yerine getiriliyordu. Burası aynı zamanda tanrı ve tanrıça onuruna görkemli dinsel törenlerin yapıldığı bir panayır yeriydi. Böylece Pessinus Kybelesi'nin tapınağı etrafında bir devlet oluşmuştu. Burada iki yüksek rahip bulunuyordu: Bunlardan biri Atys'in adını taşıyordu ve emri altında **gallus** denen rahipler vardı; galluslar'ın erkeklikleri giderilmişti ve bu ameliyatı dinsel tapınmanın coşkunluğu içinde kendi kendilerine uygularlardı. Galluslar'ın bu hareketi, Atys'in kendi erkekliğini gidermesini taklitten başka bir şey değildi. Bu vahşi olayla tanrıçanın bahar bayramı kendine özgü bir biçim alırdı. Frygler bu tanrıçayı o denli benimsediler ki, tüm devlet ve ülkelerini Pessinus Kybelesi'nin mülkü saydılar. Frygia Devleti yıkıldıktan sonra bu bölgede Lydia egemenliği başladıktan sonra da tanrıça Frygia ulusal karakterini korudu. Bu dönemde ve bunu izleyen zamanlarda Frygler bu dini köyden köye, kasabadan kasabaya giden misyonnerler aracılığıyla Anadolu halkı arasında yaymağa başladılar. Böylece bu din Anadolu'da uzun süre tutunabildi. Ana Tanrıça kültü İÖ 204 yılında Roma'ya taşındı ve Roma dininde de önemli bir rol oynadı.

Kybele kutsal alanları genellikle dağlarda yapılmıştı ve tanrıçanın tatlısu kaynaklarının yakınındaki çıplak yarlarda olduğuna inanılırdı. Eskişehir ve Afyon arasındaki kutsal platoya İÖ 8. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında, tanrıçanın tapınaklarını temsil etmek üzere yapılmış olan kaya yapıları da yakınlarından kutsal Fryg ırmaklarının çıktığı kayalıklar üzerine oyulmuştu. Üzerlerinde bazen geometrik bazen de hayvan motiflerinin yer aldığı bu kaya yüzeylerinden en ünlüsünü, kuşkusuz ki, **MIDAI = Midas** adını içeren Frygce yazıtı nedeniyle **Midas mezarı** denen anıt oluşturur. Ancak bu anıt bir mezar olarak değil yine bir tapınma cephesi olarak kullanılmıştır. Öteki tüm Fryg oyma kaya cepheleri gibi İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına ait olan Midas anıtının yüzü de doğuya bakar. Bir kaya yüzeyinin işlenmesiyle oluşturulmuş bulunan bu süslü cephe çadırdam bir tapınağın ön kesimini temsil eder. Bu cephenin en önemli bölümü, tanrıça yontusunun içinde durduğu merkezi kaya nişidir. Bu anıt aslında Frygler'in Büyük Tanrıça'sı adına yapılmış bir kutsal alandır. Bu nedenle, anıtın merkezi bölümündeki nişin içinde Kybele'ye ait bir yontunun durduğu sanılır. Anıtın duvarlarına kazılmış olan **MATEP** yani Ana anlamına gelen yazıtlardan, Midas anıtının Mater Kybele, yani Büyük Ana Tanrıça'ya ait olduğu anlaşılmaktadır.

Frygler'in kayalara oyulmuş diğer bir dinsel yapı türü de genellikle doğuya bakan merdivenlerdir. Bir çeşit oturma yerine doğru çıkan bu merdivenlerin sunak olarak kullanıldıklarına inanılır. Ancak bunların tanrıçanın oturması için hazırlanmış sembolik tahtlar olarak düşünülmüş olması da olasıdır.

Roma dönemindeki Frygia pantheonu ile ilgili bilgi, Yozgat yöresinde bulunmuş bir kaya kabartmasından öğrenilir; bu kabartmada Kybele arslanı üzerindedir, Herakles, oturur durumda bir figür (Atys ?), Asklepios, Telesforos ve sonunda kutsal bir alan içinde, kartalla birlikte tanımlanmış Kronos ya da Zeus kabartmaları görülür.

3. ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ

Fryg beyleri ölülerini ya kayalara oyulmuş mezarlara ya da tümülüslere gömerlerdi. Kaya mezarlarının mezar soyguncu-

scanfan

Üst: Gordion Büyük Megaronda bulunmuş, Fryg süvarilerini konu alan bir mobilya parçası. Alt: Fryg kutsal kaya basamakları ve kutsal taht. Afyonkarahisar yakınları (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten). Yan sayfa sol: Fryg Kybelesi'ne ait bir kabartma. Ankara'dan. Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten). Sağ: Fryg mobilya ve maden sanatını yansıtan bir ahşap pano ve tunç fialenin Büyük Tümülüsün kazısı sırasında açığa çıkmış durumu.

ları tarafından soyulmuş olması nedeniyle mimarlık özellikleri dışında fazla bir bilgi vermezler. Buna karşılık tümülüsler yani yığma mezar tepeleri Fryg gömü geleneklerini öğrenmemizde çok önemli rol oynarlar. İÖ 8. yüzyılın ortalarından 6. yüzyılın ortalarına değin kullanıldıkları sanılan tümülüs mezarların büyük bir bölümü Gordion'dadır. Kentin etrafındaki sırtlarda yer alan bu yığma toprak mezarların sayısı 100'e yaklaşır. Bugüne değin bunlardan ancak 25 tanesi kazılabilmiştir. Toplu Fryg tümülüslerine, Gordion'dan başka Ankara ve Yozgat'ın güneydoğusundaki Kerkenez Dağı'nda da rastlanır. Dağınık Fryg tümülüslerinin batıda Afyon'a değin uzandığı bilinir. Buna karşılık Fryg tümülüslerine Kızılırmak'ın doğu yakasında rastlanmayışı ilgi çekicidir. Gordion'daki tümülüslerin en büyüğü, yaklaşık olarak 250 m. çapında ve 53 m. yüksekliğindeki **Büyük Tümülüs**'tür; bu Anadolu tümülüslerinin, Lydia'daki Alyattes tümülüsünden sonra en büyük olanıdır.

Frygler ölülerini toprağa açılmış çukurlar içine yapılan ahşap mezar odalarına gömerlerdi. Bu tür odaların ahşap konstrüksiyonu çok ileri bir tekniğin eseridir. Ölüler önceleri yakılmadan, ahşap sedirler üzerine uzatılmış, İÖ 7. yüzyıldan itibaren de yakılmağa başlamıştır. Ahşap mezar odasına ölü ve ölü armağanlarının bırakılmasından ve ahşap çatının kapatılmasından sonra üzeri büyük bir yığma tepeyle örtülürdü. Tümülüsün yüksekliği, gömülen kişinin önemine göre, 2-3 m. ile 50 m. arasında değişmektedir. Bazı Fryg tümülüslerinde ise ahşap mezar odasının üzeri bir çatıyla kapatılmamış, ölü ve ölü armağanları yerleştirildikten sonra, odanın içine çakıl taşı doldurularak sonradan bunun üzerine yığma tepe oluşturulmuştur. Fryg tümülüslerinde yığma tepe toprağının çevreye yayılmasını önlemeğe yarayan **krepis** duvarı ve mezar odasına geçit veren **dromos** kullanılmamıştır. Fryg mezarları Lydia ve Yunan tümülüslerinden, mezar odalarının yapımında taş yerine tahta kullanılmış olmasıyla, **krepis** ve kısmen de **dromos**'un bulunmamasıyla ayrılır. Frygler de, bazı Lydia tümülüslerinde olduğu gibi, ölülerini ve ölü armağanlarını, çatısı kapatılmadan önce, mezar odasının tavanından içeriye sokmaktaydılar. Bu türde mezar odaları yalnızca bir tek kişinin gömülmesine elverişlidir. Çünkü mezar odasının çatısı kapanıp, bunun üzerine taş ve toprak yığıldıktan sonra bir daha açılması olanaksızdı.

Gordion'daki Büyük Tümülüs, alışılmışın dışında, mezar odasının bir çukur içine değil, zemin düzeyine yapılmış olmasıyla dikkati çeker. Ahşap mezar odası 80 cm. kalınlığında, kireçtaşından kaba bir duvarla çevrilmiştir; iç boyutları 5.15 × 6.20 m., yüksekliği 3.25 m.'dir. Çatı semerdam tarzında örtülmüştür. Kalın sedir ağaçlarından oluşturulmuş bulunan ahşap odanın işçiliği kusursuzdur.

Mezar odasında büyük bir ahşap sedir üzerinde yatan ceset yaklaşık olarak 1.59 m. boyunda ve 60 yaşlarında bir erkeğe aittir. Mezar odası ölü armağanlarıyla dolu olarak bulunmuştur: 9 adet kakma ve oymalı, üç ayaklı ahşap masa; 8 adet üç ayaklı düz masa; 3 ahşap sehpa; demir altlıklar üzerinde duran, içlerine yiyecek ve içecek konmuş pişmiş topraktan kaplar bulunan 3 büyük tunç kazan; 166 adet tunç kase ile 145 tane tunç çengelli iğne (fibula) bu odanın buluntularını oluşturur. Masalar üzerinde kümeler halinde tunç kaseler ve öteki armağanlar durmaktaydı. Ancak zamanla ahşap masalar çürüyüp, üzerindeki ölü armağanlarıyla birlikte mezar odasının tabanına dağılmışlardır. Armağanlar yalnızca masalar üzerine konmayıp, aynı zamanda çivilerle duvarlara da asılmışlardı.

Büyük mezarın boyutları ve ölü armağanlarının zenginliği göz önüne alınarak, bu mezar anıtının Frygia'nın en güçlü

scanfan

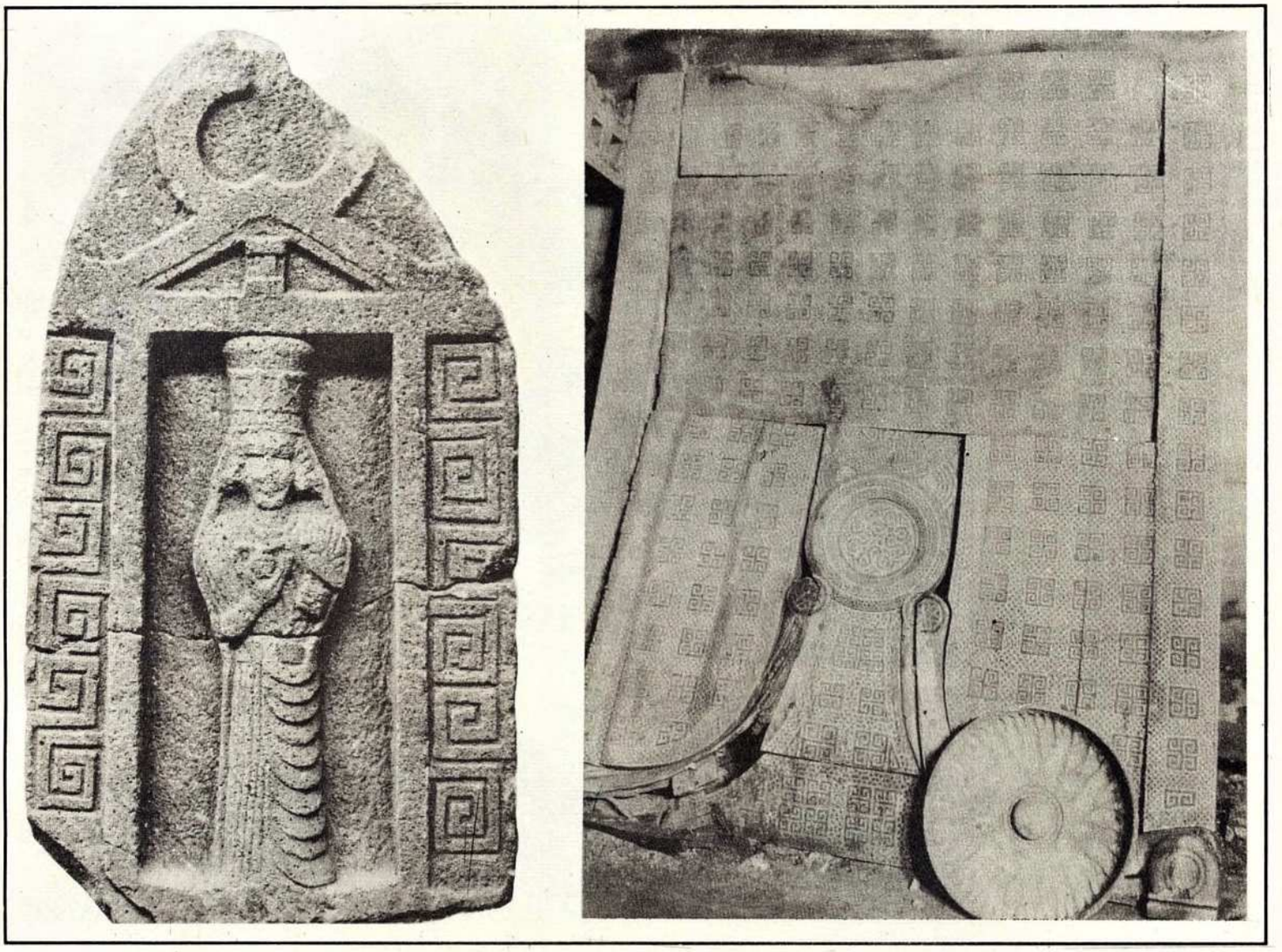

döneminde yaşayan bir krala ait olabileceği düşünülmüştür. Ceset, mezar odasının kuzeybatı köşesindeki ahşap bir sedir üzerine yerleştirilmiştir. Sırtüstü yatırılmış bulunan cesedin başı doğuya bakar; üzerinde, etek uçları tunç kabara başlarıyla süslü deri bir giysi ve çok zedelenmiş durumda bir gömlek vardı. Cesedin üzerine yatırıldığı ahşap sedir çeşitli renkte keten ve yün kumaşlarla kaplıydı.

Bu mezarın sahibi konusu kesinlikle bilinmez. Mezarda odanın sahibine ait hiçbir yazılı belge yoktur. Bazıları mezar odasından ele geçirilen zengin armağanlara bakarak, tümülüsün Kimmer yıkımı ve yağmasından hemen sonraya yani öküz kanı içerek intihar eden Midas'a ait olamayacağını, bu nedenle yaklaşık olarak İÖ 8. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde yaşayan, Midas'ın babası Gordios'a ait olabileceğini düşünürler. Bazı bilim adamları ise, mezarda bulunan arslan başlı bir kabın Asur kralı 2. Sargon (İÖ 722-705) döneminden önceye tarihlenemeyeceği görüşünde bulunarak, tümülüste yatan cesedin Midas olabileceğini savunurlar. Bununla beraber, bu türde hayvan başlı kaplara İÖ 1000-800 yılları arasında Kuzeybatı İran'da rastlanıldığını unutmamak gerekir. Bu yüzden mezar anıtının hangi Fryg kralına ait olduğu konusu henüz kesin değildir. Tümülüsün Midas'a ait olduğunu savunan bilim adamları, mezar odasında altın ve gümüş gibi değerli madenlere rastlanmamış olmasını Gordion'un Kimmer boyları tarafından yağma edilmiş olmasına bağlama eğilimindedirler.

Fryg soyluları kendilerini kentlerinin dışındaki görkemli yığma mezar tepelerinin altındaki odalar içine gömdürtürken, geniş halk yığınları çok gösterişsiz mezarlar kullanmışlardır. Örneğin Pazarlı halkı ölülerini kalenin içindeki basit mezarlara, sırtüstü yatırarak gömmüşlerdir. Boğazköy halkı ise yine kent içine olmakla birlikte, ölülerini yakıp, küllerini küpler içine koyarak gömü yapmışlardır. Yine Boğazköy'de bir bina içinde çocuk mezarı olarak kullanılan bir vazo bulunmuştur. Bu, erken Anadolu geleneği olan küp içine gömme geleneğinin Frygler arasında da yaşadağını kanıtlar. Pazarlı ve Boğazköy'deki iskeletlerle ölü küllerinin tümü geç Fryg dönemine aittir ve sürekli kentin içine gömülmüşlerdir. Ancak Ankara'da, tümülüslerden ayrı olarak, yakılmış kişilerin küpler içinde gömüldüğü kent dışı bir mezarlık da saptanmıştır. Her iki mezarlık türünün ayrı ayrı bulunuşu, Ankara'da bugünkü Hacıbayram Camisi çevresindeki Fryg kentinde yaşayan farklı halk sınıflarının varlığını gösterir.

4. DİL

Fryg dili konusunda fazla bir şey bilinmez. Anadolu platosunun doğu yarısında genellikle Luwi dilinde Hitit hiyeroglifleri kullanılıyordu. İÖ 8. yüzyılın sonlarından 5. yüzyıla değin geçen süreden kalma, çok kısa ve az sayıdaki Yunanca'ya benzer bir alfabeyle yazılmış olan yazıtlar anlaşılamamakla birlikte okunabilirler. Çoğu Midas kentinde bulunmuş olan erken Fryg yazıtlarının anlaşılmasında ortaya çıkan güçlük, aynı sözcük ya da sözcük gruplarının yinelenmesinden gelmektedir.

Fryg dili merkezi bölgede, Roma dönemine değin kullanılmıştır. Bu türde geç Fryg yazıtlarına mezar taşları üzerinde rastlanır. Erken Fryg, yani arkaik Fryg dilinin kökeni konusunda farklı 2 görüş vardır: İlk görüş Frygce'nin Hint-Avrupa dilinin **satem** grubuna ait olduğunu ve en yakın akrabasının Ermenice olduğunu savunur. İlk görüşün yanlış olduğunu ileri süren ikinci görüşün yeni savunucuları ise Frygce'nin temelde Hititçe ya da Luwca ile ilişkili bir Anadolu dili olduğunu kabul ederler. Fryg yazıtlarının analizleri bunların Thrak lehçeleriyle ilişkili Fryg deyimleri içerdiğini

scanfan

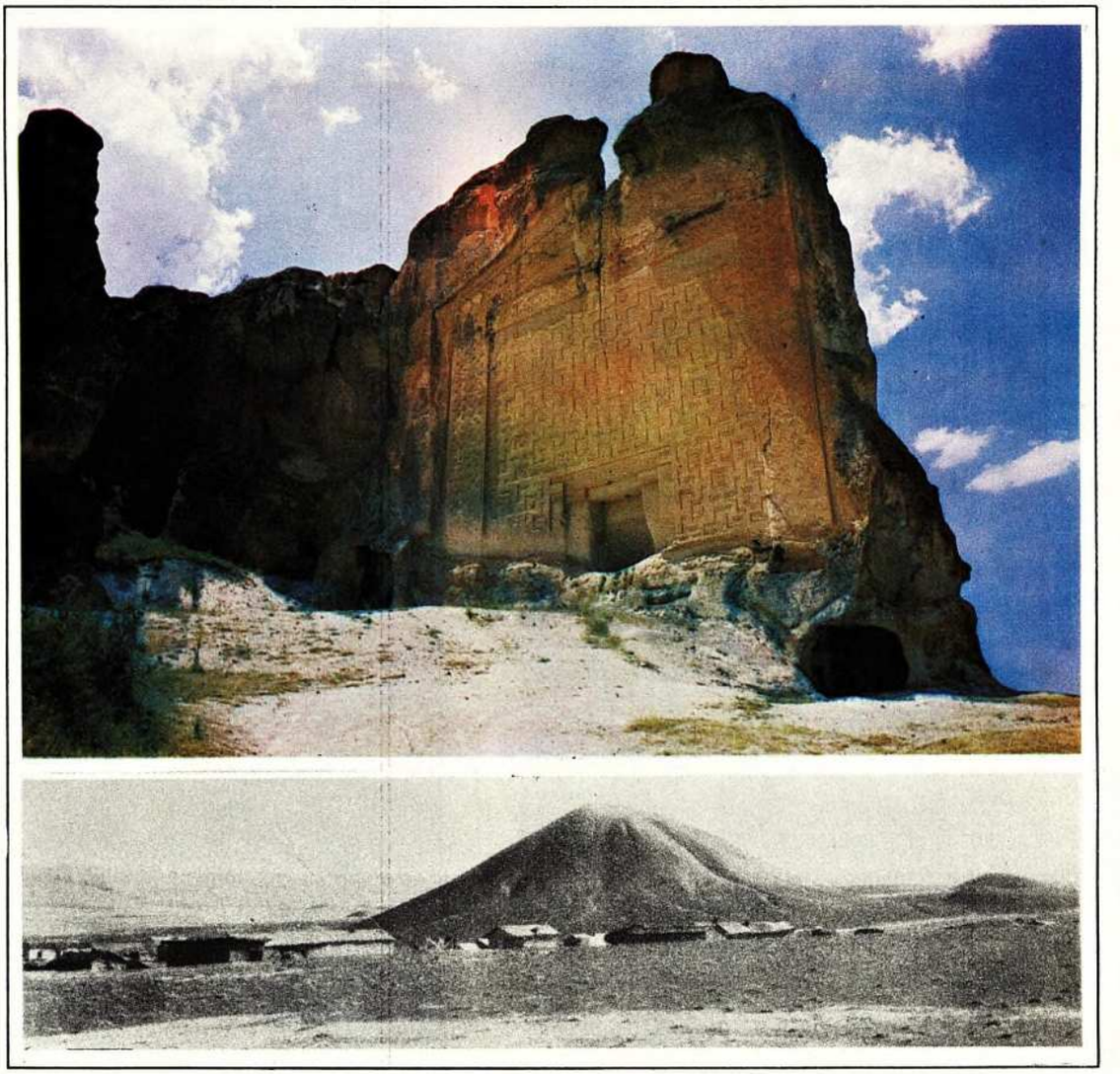

Üst: Midas mezarı denen Yazılıkaya kutsal alanından oyma kaya cephesi. Eskişehir yakınları. Alt: Midas mezarı adı da verilen Büyük Tümülüsün genel görünümü. Gordion. Yan sayfa sol üst: Aslantaş olarak adlandırılan Fryg kaya mezarı. Afyonkarahisar yakınları. Orta: Yılanlıtaş mezar anıtının aslanı. Köhnüş Vadisi. Alt: Gordion Büyük Tümülüsün kesiti. Orta Gordion'da bulunmuş tipik bir Fryg mozayiği. Sağ Kululu heykeli. Bünyan yakınları (T. Özgüç, Demir Devrinde Kültepe ve Civarı'ndan)

ortaya koymuştur. Bu dilin genel olarak Hint-Avrupa dillerinden olduğu ve içinde İslav, Arami ve hatta Fryg öncesi Hitit dillerinden de sözcükler bulunduğu söylenebilir. Fryg edebiyatı ile ilgili bilgi yoktur, fakat Frygialılar hayvan öykülerinin bulucuları olarak kabul edilirler.

5. YAZI

Fryg alfabesinin kökeni konusunda görüş birliği yoktur. Bazıları bu alfabenin Yunanistan'dan alındığına inanırlar. Bazıları ise gerek Yunan ve gerekse Fryg alfabelerinin aynı Semitik kaynaktan çıkmış olmakla birlikte, birbirlerinden bağımsız olarak geliştiğini savunurlar. Gordion kazıları Yunan kültürünün oluşumu sırasında Frygia'nın oldukça gelişmiş bir kültüre erişmiş bulunduğunu göstermiştir. Bu nedenle Frygler'in alfabe konusunda Yunanlılar'ı etkilemiş olması olasıdır. Nitekim genellikle Fenikeliler'e atfedilen alfabenin batıya yayılımında Frygler'in önemli bir rol oynadıkları Gordion kazılarında ele geçirilen buluntulardan anlaşılmaktadır. Gordion'daki Büyük Tümülüs'te bulunan, İÖ 700 yıllarına ait tunç kazanlardan biri Frygia formunda, soldan sağa doğru giden alfabeyle yazılmış, balmumundan ve son bölümü eksik Frygce kısa bir yazıt taşır. Aynı türde 3 kısa alfabetik Fryg yazıtına yine bu mezardaki halka dipli 3 tunç kasenin ağız kenarları üzerinde de rastlanmıştır. Henüz okunamamakla birlikte bu buluntular Frygler'in Hititler ve Asurlular gibi balmumu üzerine yazılmış tabletlere sahip olduklarını göstermektedir. Gordion kazılarında yazılı belgelere rastlanmayışı Frygler'in kilden tabletler yerine tahta gibi çürüyebilen tabletler kullandıklarını gösterir. Frygia alfabesinin İonia ve öteki Yunan alfabeleri gibi Fenike alfabesinden geliştiği kabul edilebilir. Bu alfabe Frygia'da İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmıştır. Kaya anıtlarının üzerine ustaca kazılmış olan yazıtlardan, İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Fryg yazısının oldukça gelişmiş bulunduğunu anlayabilmekteyiz.

6. MİMARLIK

Fryg mimarlığı gelişmişti. 1. yüzyılda yaşayan Romalı mimarlık tarihçisi Vitruvius, Fryg evlerinin ağaç kütüklerinden yapıldığını, üzerlerinin de saz ve çamurla kapatıldığını anlatır. Yığma mezar tepeleri, yani tümülüslerin içindeki ahşap odalara benzeyen bu yapıların yerleşme alanında da kullanılıp kullanılmadığı kazılarla saptanamamıştır. İÖ 8. yüzyılın sonlarına ait Gordion evleriyle, İÖ 6. yüzyılın ortalarına ait Pazarlı yapılarının bazıları taş ve kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. Bu tür yapıların kerpiç duvarlarında yapıyı sağlamlaştırmak üzere ağaç dikmeler ve yatay hatıllar kullanılmış, duvarlar, iç ve dış yüzlerde, çivi kullanılmaksızın birbirine geçirilmiş ahşap kasalar içine alınmış, böylece sağlamlığın yanında estetik bir görünüm elde edilmiştir.

Gordion kazıları Frygler'in, Anadolu'da Troia I döneminden beri kullanılan, önde bir giriş holü ve bunun arkasındaki büyük salondan oluşan **megaron** planlı yapıları severek kullandıklarını ortaya koydu. Bir saray olması olası görülen Gordion'daki 3 numaralı megaronun (18.30 × 30.40 m. boyutlarında) iki katlı olduğu düşünülür. Çatısı 2 sıra ahşap direk yardımıyla kapatılmış olan bu megaron, kentin en büyük yapısıydı ve en iyi korunmuş olan iç avluda yer alıyordu. Bazı Fryg evlerinin tabanları çakıltaşından mozayiklerle kaplıydı. Örneğin Gordion'daki 2 numaralı megaronun zemini, beyaz üzerine koyu kırmızı ve koyu mavi renkli çakıl taşlarıyla oluşturulmuş geometrik motifli bir mozayikle bezeliydi. Bu çakıl mozayik türünün en eski

scanfan

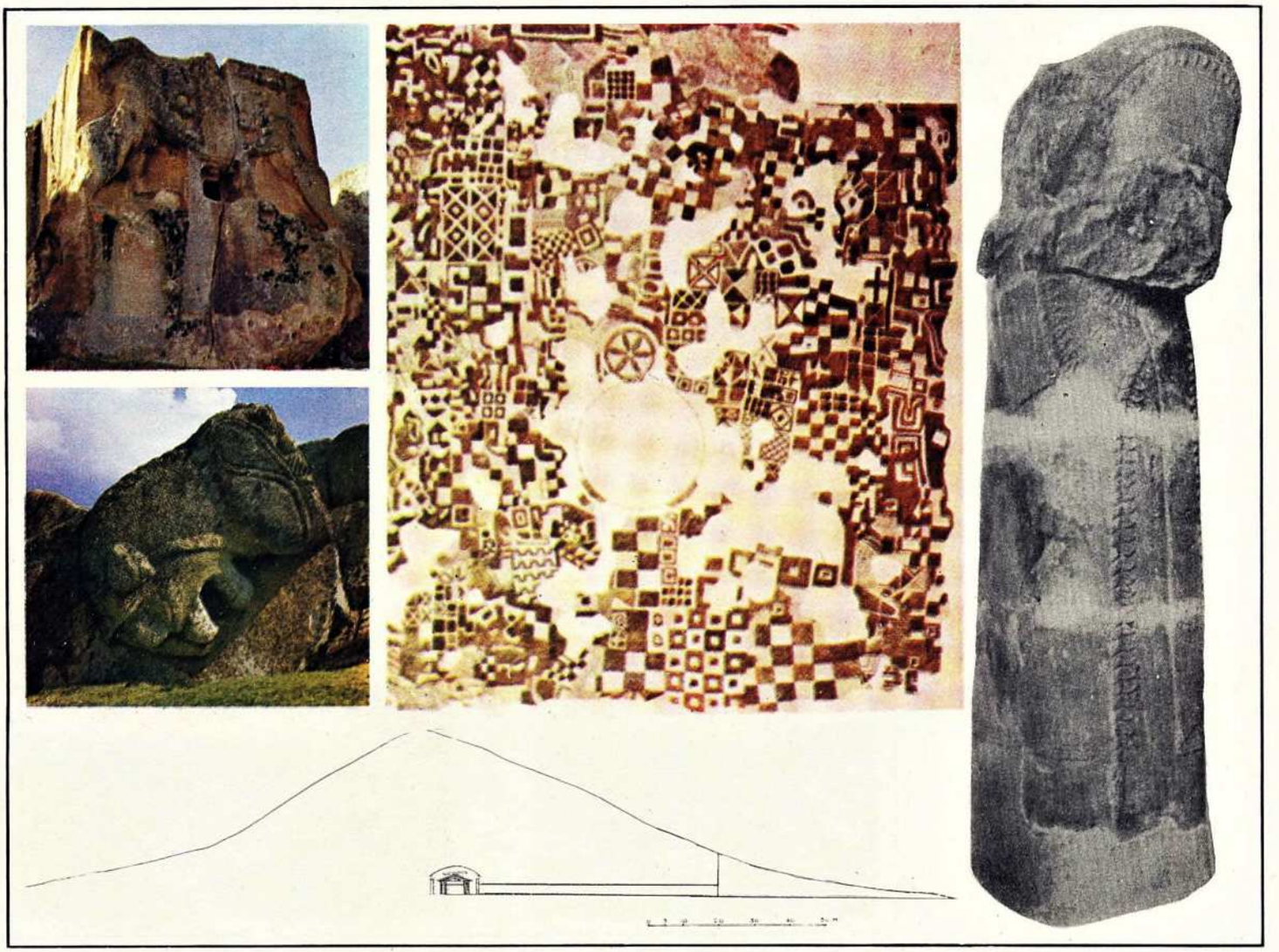

örneğini temsil etmektedir. Buna benzer ve fakat pişirilmiş kilden, boyalı çivilerin zemine çakılmasıyla oluşturulmuş, geometrik motifli diğer bir zemin mozayiği türü de Pazarlı yapılarında kullanılmıştı. Bu tür mozayik zemin, 7 cm. kadar uzunluğunda, başları küresel, siyah ve krem renkte pişmiş toprak çivilerin kil zemin üzerine geometrik bir bezeme üslubuyla yanyana dizilmesiyle oluşturulmuştu.

Fryg evlerinin görünümleri ile ilgili bilgi, kayalara oyulmuş kutsal yapılar ile Gordion'da bulunmuş bir duvar resminden edinilmektedir. Bunlara göre Fryg evlerinin çatıları semerdam tarzındaydı; çatı, ahşap bir iskeletin üzerinin saz ve kille kaplanmasıyla örtülüyordu. Çatının tepesinde boynuz biçiminde çıkıntılar vardı. Bu türde taştan bir örnek Gordion'da bulunmuştur. Kayaya oyulmuş kutsal odaların cephelerinden öğrenildiğine göre, Fryg evlerinin kapıları ahşap oymalarla süslüydü. İÖ 6. yüzyılın ortalarına doğru Gordion, Pazarlı ve diğer Fryg evlerinin dış kaplamaları pişmiştopraktan, kabartma bezekli levhalarla süslenmeğe başladı. Bu kabartmalar çok renkliydiler, figür olarak da en çok geometrik bezeklerle insanlar ve hayvanlara yer verilmekteydi. Geometrik bezeklerle süslü olan mimari kaplama levhaları, Frygia'daki kaya anıtlarının cephelerindeki sima ve kornişlere çok yakın bir benzerlik göstermektedir. Bu geometrik süsleme Demir çağ Frygia'sının kendine özgü bezemesidir. Bunun yayıldığı coğrafi alan Karadeniz kıyılarındaki Akalan'dan, güneye doğru Pisidia Bölgesi'ndeki Düver'e (Burdur yakınlarında) değin uzanmaktadır. Frygia'nın Lydia egemenliği altına girmesinden sonra ortaya çıkan bu kaplama levhalarının ülkeye, Lydia kralı Kroisos (İÖ 560-547/46) döneminde batı dünyasından geldiği sanılır. Nitekim aynı türde kaplama levhalarına Kroisos döneminde Lydia Krallığı'nın başkenti Sardes'te de rastlanmıştır.

Gordion kentinin planı ile ilgili bir fikrimiz olmamakla birlikte, İÖ 8. yüzyıla ait olduğu sanılan, etrafı kerpiç bloklardan bir surla çevrili kale ortaya çıkarılmıştır. Bu surun 10 m. yüksekliğindeki taş kapısı günümüze değin ayakta kalabilmiş kapıların en görkemli ve en etkileyici olanlarından biridir. Bu kapıdan içeri girildiğinde, kalenin doğu kesimi megaron planlı büyük yapılarla kaplıydı. Her biri kendi başına bir bütün olan bu megaronlarda yönetici sınıftan kişiler yaşamaktaydı. Bu büyük krali yapılardan boydan boya kör bir duvarla ayrılan batı kesiminde ise karşılıklı geniş bir caddeye bakan, birbirine yapışık megaron planlı yapı dizileri inşa edilmişti. Çoğunun salonunda merkezi ocakların yer aldığı bu yapıların bazılarının saray görevlilerine ayrılmış olması, bazılarının mutfak, bazılarının da dokuma atölyesi olarak kullanılmış bulunması olasıdır. Ocaksız 2 yapının ise depo ya da hazine binası oldukları sanılır. Hemen tümü, içten 11.5 × 21 m. boyutlarındaki bu yapılar grubunda, her ünitte 25 kişiden 300 kadar kadın görevlinin çalıştığına inanılır.

Anlaşılacağı gibi Fryg mimarlığı hayret verici bir biçimde gelişmişti ve aynı zamanda köklü bir geleneğe sahipti; bu mimarlık geleneğinin kökleri doğuda değil, batı ve kuzeydedir. Çünkü Gordion'da ortaya çıkarılan megaron planlı yapılar, doğuya yabancı olan bir mimarlık türüdür. Oysa aynı türde planlı yapılar, kuzey ve batıda İlk Tunç çağdan , yani 3. bin yılın başlarından beri bilinmekte ve giderek gelişip, İÖ 1. bin yılın içlerine değin kullanım görmektedir. Böylece mimarlık geleneklerinin, Frygler'in Anadolu'ya Thrakia ve Balkanlar'dan geldiğini bildiren filolojik ve edebi kayıtları doğruladığı söylenebilir.

scanfan

Sol üst: Renkli bir Fryg testisi. Gordion'dan. Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara. Orta: Gordion Büyük Megaron bulunmuş fildişinden yapılma bir süvari kabartması. Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara. Alt: Tunçtan yapılmış bir Fryg kazanı. Gordion'dan,Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten). Sağ üst: Gordion kentinin İÖ 7.yüzyıldaki durumunu gösteren plan. Alt: Arezastis kaya anıtı. Eskişehir yakınları. Yan sayfa sol üst: Gordion Büyük Megaronun içini gösteren rekonstrüksiyon. Alt: Fryg dönemi konutlarının dış cephelerini süsleyen pişmiştopraktan bir levha. Pazarlı'dan. Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara. Orta: Fryg dönemine ait bir heykel grubu: Kybele ve müzisyenleri. Boğazköy'den. Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara. Sağ üst: Gordion Büyük Tümülüste bulunmuş bir Fryg tabağı. Eski Şark Eserleri Müzesi - İstanbul. Alt: Fryg dönemi konutlarının dış cephelerini süsleyen pişmiştoprak levha. Pazarlı'dan. Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara.

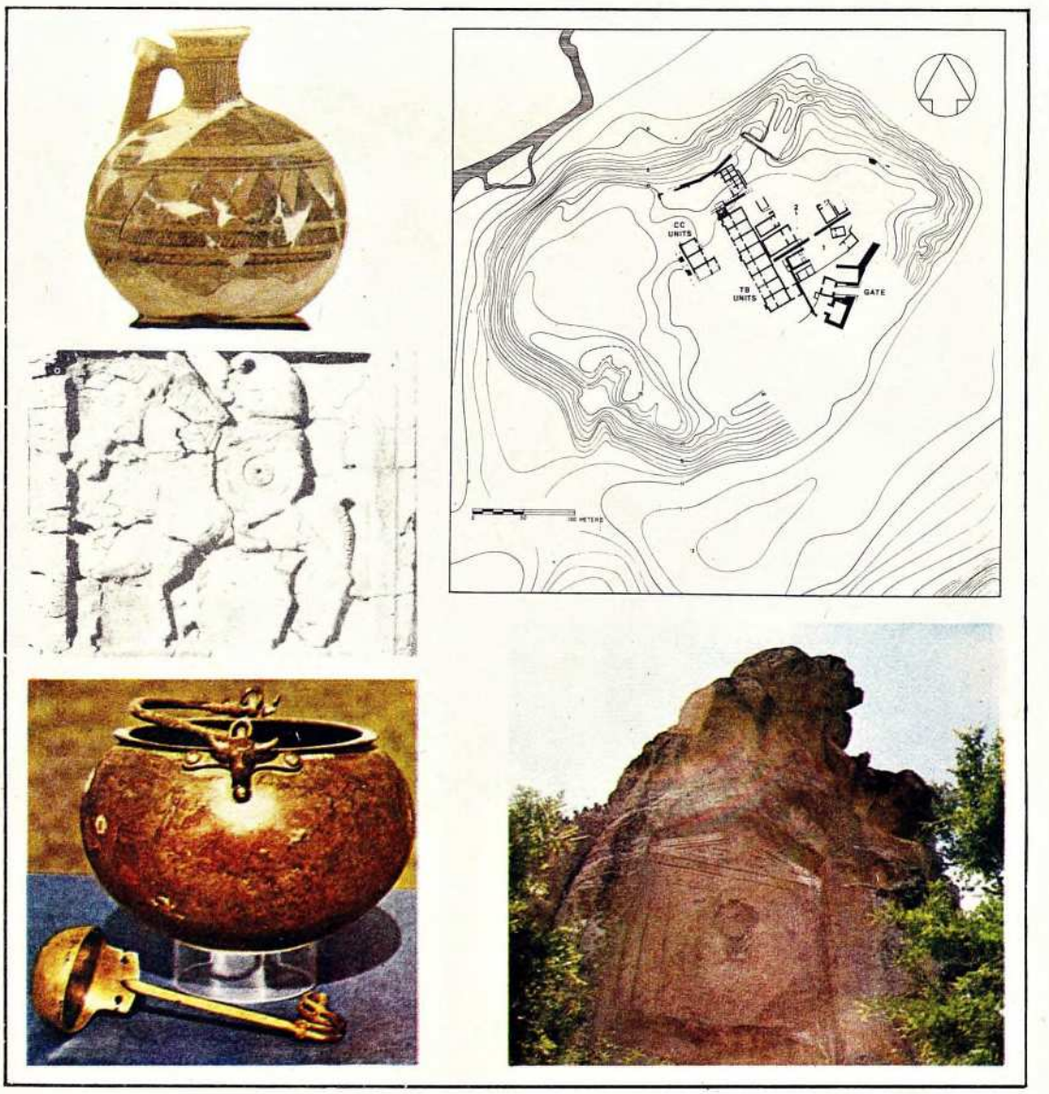

7. HEYKELTIRAŞLIK

Frygler heykelcilikte de gelişmiş durumdaydı. Bu sanat dalının en eski örneklerini, biri Darende'nin 10 km. güneybatısındaki Palanga'da, öteki ise Bünyan'ın 40 km. kadar kuzeydoğusundaki Kululu'da bulunmuş heykeller oluşturur. Geç Hitit hiyeroglifli bir yazıt taşıyan Palanga heykeliyle Kululu heykeli İÖ 7.yüzyıla aittir ve Doğu Fryg sanatının temsilcileridirler. Boğazköy'de bulunmuş, elleriyle çıplak göğüslerini tutan Kybele heykeli ise bu sanat dalının en ilginç örneğidir. Tanrıçanın iki yanında çifte flüt ve kithara çalan iki erkek vardır. Bu dikkat çekici heykel grubu İÖ 6.yüzyıla aittir. Midas kentinde de Tanrıça Agdistis'i betimleyen bir heykele ait gövde parçası bulunmuştur. Bazıları dimdik duran bu heykellerin daha sonra Erken İon heykel sanatını etkilemiş oldukları kabul edilebilir.

8. KERAMİK

Fryg keramiği konusu henüz iyi bilinmez. Tabal, Muşki ve Fryg gibi farklı etnik öğelerin oluşturduğu Fryg Devleti'nin keramiğine yalnızca bir etnik gurubun adını vererek **Fryg keramiği** denilmesinin yanlışlığı üzerinde durulmuş ve bunların tümüne şimdi **Orta Anadolu Demir çağ keramiği** adı verilmiştir. Bu keramik iki ana türe ayrılır. Doğuda, Kızılırmak kavsi içindeki Alişar, Boğazköy ve Pazarlı, güney ve güneydoğuda ise Kültepe, Konya ve Göllüdağ gibi kentlerde özellikle geyik ve tek merkezli daire gibi desenlerle süslü, Alişar IV olarak adlandırılan çok renkli keramik vardır. Batıda ise genellikle Tunç çağından beri kullanılan türde, gri ya da kırmızı tek renkli keramik görülür. Bu türde koyu gri ve siyah astarlı, parlak perdahlı tek renkli keramik Midas kenti, Gordion, Ankara ve Ankara yöresinde çoğunluktadır. Çömlekçi çarkında biçimlendirilmiş olan bu tek renkli keramik türünün ilk kez Troia VII b2 katında ortaya çıkan el yapımı kaba Thrak keramiğinin teknik yönden gelişmiş temsilcileri olması olanaksız değildir. Çok iyi bezenmiş, çok renkli vazolara Gordion'da da rastlanmış olmakla birlikte, bunların Gordion'a dışalım malı olarak geldiği sanılır. Çok renkli keramik tekniğinin doğudaki Tabal ve Muşkiler'e ait olduğu, tek renkli gri keramiğin ise saf Fryg eseri olduğu kabul edilir.

9. MADEN İŞÇİLİĞİ

Pişmiştoprak çanak-çömleğin yanında, Frygler aynı zamanda maden kapların yapımında da ustaydılar. Bu sanat dalında özellikle Tabal ülkesi çok ileri gitmişti. Örneğin Tevrat'ta Tubal ülkesinin yapımı olan tunç kazanların güneydeki Tyr kenti pazarlarında satıldığından söz edilmektedir. Bu tunç kapların ünü doğuda Asur'dan batıda Yunanistan'a değin yayılmıştı. Makara kulplu, tunçtan tipik Fryg kaseleri Batı Anadolu'daki İonia kentlerine satılmıştır; Anadolu'da, özellikle Ana Tanrıça'ya yapılan sıvı adaklarında kullanılan, orta bölümü kabarık, **fiale** adı verilen kaseler de Yunanistan'a değin taşınmıştır. Üç ayaklı kaideler üzerinde duran, kenarları kuş vücutlu, kız başlı (siren) ya da boğa başı biçiminde halkalı tutamaklarla süslü tunç kazanlar pek çok Yunan tapınağında bulunmuştur. Eskiden Urartu eseri olduğu kabul edilen bu tür kazanların Tabal ya da Batı Fryg kökenli olmaları çok daha olasıdır. Şimdiye değin Gordion'da bulunmuş en eski tarihli Yunan eserleri İÖ 700 yıllarına ait çanak-çömlek parçalarıdır. Oysa Fryg Devleti'nin güçlü bir biçimde ayakta olduğu zamanda yapılmış olan Fryg eserlerine batıda Delfoi, Olympia, Perachora, Argos Heraion'u, İthaka, Aigina Afaia tapınağı, Sparta'da Orthia, Mitylene, Rodos ve Efesos'ta rastlanmıştır.

scanfan

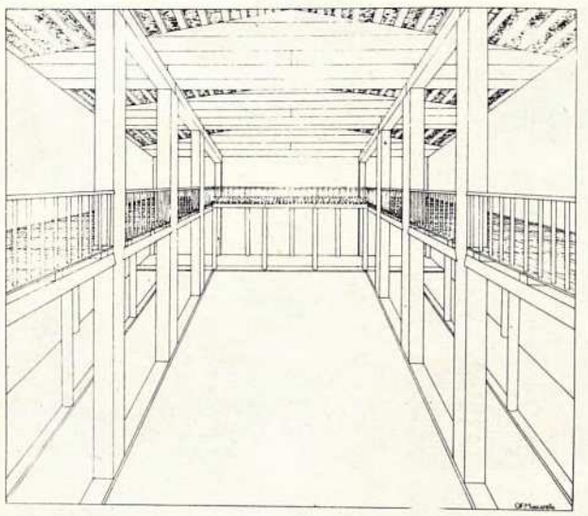

10. DOKUMACILIK

Frygia tekstil ve kilimleriyle ünlüydü. Bezemeli Fryg kumaşlarına en iyi örnek olarak Tyanalı Urpalla'nın İvriz kabartmasındaki giysisini göstermek olasıdır. Gordion kazılarında parçalar halinde de olsa Fryg tekstil örneklerine rastlanmıştır. Türk kilimlerinin atası olan ve **tapetes** adını taşıyan Fryg kilimleri antik dünyanın en sevilen malları arasındaydı; Frygler'in kilim için kullandıkları **tapetes** adı bugün bile Fransızca'da **tapis** olarak karşımıza çıkar. Ayrıca altın simle kumaş üzerine nakış işlemenin bir Fryg buluşu olduğu söylenir. Nitekim Latince'de nakış işleyen sözcüğünün karşılığı **phrygio**'dur. Gordion'da İÖ 8. yüzyıla ait yapılarda bulunan binlerce dokuma tezgah ağırlığı Frygia'da tekstil sanayiinin ne denli gelişmiş olduğuna iyi bir kanıttır.

11. MARANGOZLUK

Frygler marangozlukta da çok ustaydılar. Ülkenin kereste bakımından zengin oluşu bu sanat dalının gelişimini etkilemiş olmalıdır. Çivi kullanılmaksızın, geçme olarak birbirine ustaca tutturulmuş çeşitli mobilyalar ve panolar çoğu kez geometrik bezekli oymalarla süslenmiştir. Bazen açık renk şimşir ağacından yapılmış mobilyalar, koyu renkli porsuk ağacı ya da fildişi kakmalarla bezenmiş, böylece farklı ağaç renklerinden yararlanılarak renkli bir görünüm elde edilmiştir. Bu türde kakmalar yataklarına çok hünerli bir biçimde oturtulmuş, yapıştırıcı olarak belki de tutkal kullanılmıştır. Afyon yakınlarında ortaya çıkarılan bir tümülüs, Frygler'in bazen ahşap üzerine boya ile resimler yaptığını da ortaya koymuştur.

12. KÜÇÜK EL SANATLARI

Gordion kazıları Frygler'in fildişi oyma sanatında kendilerine özgü eserler üreten bir okula sahip olduklarını gösteren örnekler edinmemizi sağladı. Bu fildişi okulu Kuzey Suriye ve Asur'daki çağdaş atölyelerden bağımsız oluşu ve özgün işçiliğiyle dikkati çeker.

Frygia süsleme sanatında en büyük rolü gayet hünerli bir biçimde yapılmış olan geometrik örnekler, sivastikalar, meander motifleri ve eşkenar dörtgenler oynarlar; insan figürleri azdır, ancak Mezopotamya, Asur ve Fenike sanat akımlarının etkisi altında yapılmış olan stilize adeleli hayvan motifleri çok daha etkileyicidir. Çakıl taşından taban mozayikleri, taş ve ağaç oyma, tunç eşya ile çanak-çömlekler üzerinde sık olarak karşılaşılan geometrik bezeme Batı Fryg sanatının en belirgin özelliğidir. Bu bezeme biçimi tümüyle Frygler'e özgüdür ve Yunan etkisinde kalmamıştır. Özellikle tahta işçiliği, tekstil ve kilimcilikteki desen ve teknikler erken Yunan sanatını etkilemiştir. Bu Fryg etkilerini İÖ 7. yüzyıl Doğu Yunan boyalı vazo sanatında görmek olasıdır.

Frygler pek çok müzik aletinin bulucusu olarak tanınırlar. Antik Yunan yazarlarına göre simbal, fülüt, üçgen ve bir çeşit basit fülüt olan **syrinks** ilk kez Frygler tarafından çalınan müzik aletleridir.

scanfan

Sol ve orta üst: Çok renkli iki Fryg kabı. Eski Şark Eserleri Müzesi-Ankara. Orta: Tunçtan yapılmış bir Fryg tabağı. Gordion'dan. Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten). Alt: Yazılıkaya anıtının sağ kenarından Frygce bir yazıt (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten). Sağ: Fryg dokumacılığını yansıtan Tabal kralı Urpalla'nın giysisi. İvriz kabartmasından ayrıntı.

BİBLİOGRAFYA

Frygia Genel

AKESTRÖM, A., *Die architektonischen Terrakotten Kleinasiens*, Lund, 1966.

AKURGAL, E., *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin, 1961.

AKURGAL, E., *Ancient Civilisaitons and Ruins of Turkey*, Istanbul, 1970.

AKURGAL, E., *Phrygische Kunst*, Ankara, 1955.

BARNETT; R.D., "The Phrygian Rock Façades and the Hittite Monuments", *Bibliotheca Orientalis* 10, 78-82, 1953.

BAYDUR, N., *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar: En eski çağlardan İs. s. 395 Yılına kadar*, İstanbul, 1970.

BELLINGER, L., "Textiles from Gordion", *Bulletin of the Needle and Bobbin Club* 46, 15-16, 1962.

BITTEL, K., *Kleinasiatische Studien*, Istanbul, 1942.

BITTEL, K., *Grundzüge der vor-und Frühgeschichte Kleinasiens*, Tübingen, 1950.

BITTEL, K., *Hattusha: Capital of the Hittites*, New York, 1970.

BOEHMER, R.M., "Phrygische Prunkgevänder des 8. Jahrhunderts v. Chr., Herkunft und Export", *Archäologischer Anzeiger*, 149-172, 1973.

DEVRIES, K., "Greeks and Phrygians in the Early Iron Age", *From Athens to Gordion*, Philadelphia, 1980.

JAMES, E.O., *The Cult of the Mother Goddess*, London, 1959.

HASPELS, C.H., *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*, Princeton, 1971.

KOHLER, E.L., "Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion", *From Athens to Gordion*, 65-89, Philadelphia, 1980.

KÖRTE, A., "Kleinasiatische Studien, III, Die phrygischen Felsendenkmäler", *Athenische Mitteilungen* 23, 80 vdd., 1898.

LEJEUNE, M., "Discussions sur l'alphabet phrygien", *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 10, 40-47, 1969.

LEJEUNE, M., "Les inscriptions de Gordion et l'alphabet phrygien", *Kadmos* 9 51-74, 1970.

MELLAART, J., *The Archaeology of Ancient Turkey*, London, 1978.

MELLINK, M.J., "Archaic wall Paintings from Gordion", *From Athens to Gordion*, 91-98, Philadelphia, 1980.

MELLINK, M.J., "Mita - Mushki and Phrygians", *Anadolu Araştırmaları* 3.

MUSCARELLA, O., *Phrygian Fibulae from Gordion*, London, 1967.

ÖZGÜÇ, T., "Anıt-Kabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları", *Belleten* 41, 1947.

ÖZGÜÇ, T., *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı*, Ankara, 1971.

RAMSAY, W.M., "Sepulchral Customs in Ancient Phrygia", *Journal of Hellenic Studies* 5, 241-262, 1884.

RAMSAY, W.M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford, 1895-1897.

SAMS, G.K., "Beer in the City of Midas", *Archaeology* 30, 108-115, 1977.

SAMS, G.K., "Imports at Gordion: Lydien and Persian Periods", *Expedition* 21/4, 6-17, 1979.

WERNER, R., "Die Phryger und ihre Sprache", *Bibliotheca Orientalis* XXVI, 3/4, 177-182, 1969.

YOUNG, R.S., "Discoveries at Gordion 1956", *Archaeology* 9, 263-267, 1956.

YOUNG, R.S., "Grave of a Princely Child", *Illustrated London News*, 797-799, November 10, 1956.

YOUNG, R.S., "Bronzes from Gordion's Royal Tomb", *Archaeology* 11, 227-231, 1957.

YOUNG, R.S., "The Gordion Tomb", *Expetion* 1/1, 3-13, 1958.

YOUNG, R.S., "The Gordion Campaign of 1957: Preliminary Report", *American Journal of Archaeology* 62; 139-154, 1958.

YOUNG, R.S., "The Tomb of a King of Phrygia Discovered Intact: 2700-Year-Old Treasures from the Heart of the Great Tumulus of Gordion", *The Illustrated London News*, 828-831, May 17, 1958.

YOUNG, R.S., "Phrygian Architecture and Constructions", *Expedition* 2/2, 2-9, 1960.

YOUNG, R.S., "Phrygian Construction and Architecture II", *Expedition* 4/4, 2-12, 1962.

YOUNG, R.S., "The Nomadic İmpact: Gordion", Dark Ages and Nomads c. 1000 B.C., *Studies in Iranian and Anatolian Archaeology*, 52-57, İstanbul, 1964.

YOUNG, R.S., "Early Mosaics at Gordion", *Expedition* 7/3, 4-13, 1965.

YOUNG, R.S., "Old Phrygian Inscriptions from Gordion: Toward a History of the Phrygian Alphabet", *Hesperia* 38, 252-296, 1969.

YOUNG, R.S., "Phrygian Furniture from Gordion", *Expedition* 16/3, 2-13, 1974.

scanfan

LYDİALILAR

Doç. Dr. Veli Sevin

scanfan

LYDİALILAR

Doç. Dr. Veli Sevin

SİYASAL TARİH

1. LYDİA BÖLGESİ'NİN TARİHSEL COĞRAFYASI

İlkçağda kabaca bugünkü Gediz ve Küçük Menderes Vadileri'ni kapsayan bölgeye **Lydia** adı verilmekteydi. Bu, aynı zamanda Anadolu'ya özgü bir uygarlığa da adını vermekteydi: **Lydia uygarlığı.**

Lydia ülkesi içinden, doğudan batıya doğru 3 ırmak akar: Bunlardan kuzeydeki Kaykos (bugün Bakırçay), ortadaki Hermos (bugün Gediz) ve güneydeki Kaystros (bugün Küçük Menderes) adını taşıyordu. Ülkenin güney sınırını Aydın Dağları (eski Messogis) oluşturuyor, bu dağların güneyinde ise Karia Bölgesi uzanıyordu. Bölgenin en güneydeki kenti Tyrha (bugün Tire) idi. Batı sınırını Magnesia ad Sipylos (bugün Manisa) kenti oluşturmakta, bunun batısında da İonia Bölgesi uzanmaktaydı. Kuzey sınırı ise, Hermos grabeninin kuzey kıyısından Temnos (bugün Demirci Dağ) ve Dindymos (bugün Murat Dağı) Dağları'na değin uzanan kesim oluşturmaktadır. Ülkenin doğu sınırı kesinlikle bilinmemektedir: Herodotos'un Lydia ile doğuda Karrura'da, Lydia'ya bitişik olarak uzanan Frygia arasındaki sınırı saptamış olmasına karşın, Lydia topraklarının doğuda nereye değin uzandığı ve Karrura'nın yeri kesin olarak bilinmemektedir.

Son yıllarda Lydia ülkesinin sınırlarını Lydce yazıtlar ve yığma mezar tepelerinin (tümülüs) dağılımıyla saptama yoluna gidilmiştir. Buna göre, doğudaki sınırın Kütahya'nın güneyindeki Emre'ye değin vardığı kabul edilebilir. Ancak bu sınırlar, özellikle İÖ 6. yüzyılın ilk yarısından itibaren hızla gelişmiş, kral Alyattes zamanında doğuda Kızılırmak'a değin uzanmıştı; oğlu Kroisos'un Miletos dışında İonia'nın tüm Yunan kentlerini egemenliği altına aldığı dönemde Lydia, batıda Propontis (bugün Marmara Denizi) kıyılarından Lykia Bölgesi'ne değin yayılan uzun bir kıyı şeridine sahip olmuştu.

Ana Lydia Bölgesi doğal kaynaklar açısından çok zengin ve bereketliydi; Hermos Irmağı ve kolları her an yararlanılabilir durumdaydı, yağmurlar sürekli ve bereketliydi. Dağlar ormanlarla kaplıydı; elde edilen keresteler ev yapmak ve ateş yakmak için kullanılıyordu. Kil yatakları sayısızdı; içinde bol miktarda mika olan bu kilden kerpiç, tabak, çanak ve kiremit gibi çeşitli eşyalar yapılırdı. Bugün tütün, pamuk, meyve ve üzüm bağları ile zengin bir yer olan bu bölge, o zamanlar henüz başlamakta olan ziraat için ideal bir yerleşim alanıydı. Tmolos Dağları (bugün Bozdağlar) üzerinde mermer yatakları vardı; bu taştan Lydialılar zamanında yontu ve lahit yapımında yararlanılıyordu. İÖ 1. yüzyıl yazarlarından Plinius'a göre, mühür yapımında kullanılan koyu kırmızı bir çeşit kuartz taşı ilk kez Sardes'te bulunmuştu. Sardes'i ve Lydia Krallığı'nı İÖ 7. yüzyıl ile 6. yüzyılın ortaları arasında siyasal bakımdan önemli bir yer durumuna sokan olay Paktolos (bugün Sartçay) alüvyonlarında altın bulunmasıydı. Lydia battaniye ve halılarıyla da ünlüydü; Kaystros Vadisi'ndeki Hypaipa (bugün Günlücü) ise kök boyalarıyla tanınmıştı. Koyun, keçi ve atların otlaması için çok sayıda otlak vardı. Lydia'nın atları hızlı, dayanıklı ve güçlü; süvarileri tüm eski dünyaya dehşet saçmıştı. Bu saha o denli zengindi ki, Lydia gerek bu çok çeşitli zenginlikler, gerek müzik, gerek yiyecek ve gerekse parfümerileriyle ün kazanmıştı.

Lydia Bölgesi'nin doğal zenginlikleri bunlardı. Lydia krallarının başkentinin, daha sonraları Persler'e ve Seleukos'lar'a eyalet merkezi olarak hizmet etmiş olması, nihayet görkemli bir Roma kentinin yine burada kurulmuş bulunması, bölgenin ilk çağlardan beri yaşamağa elverişli olanaklar taşıdığını kanıtlar.

scanfan

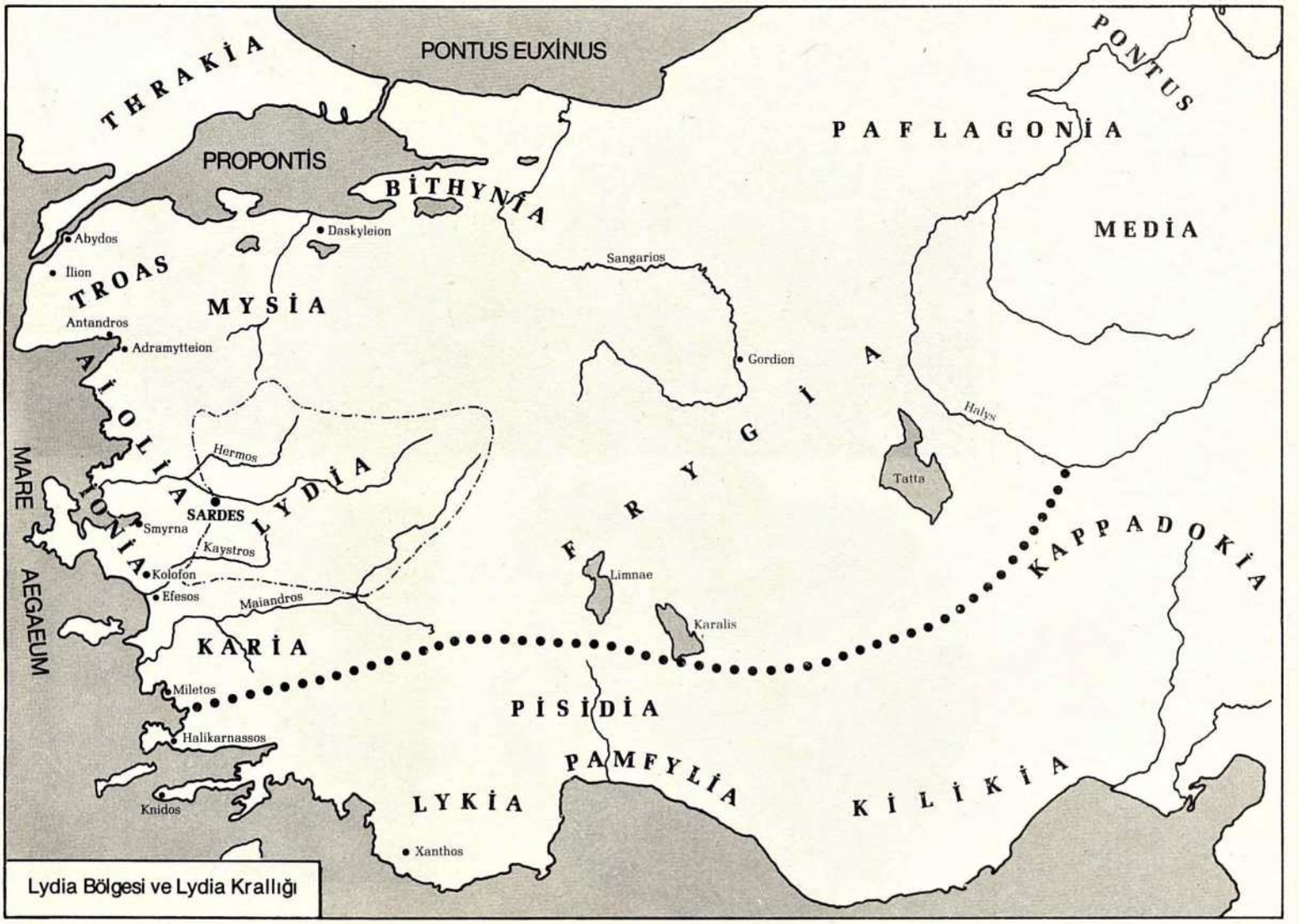

2. LYDİALILAR'IN KÖKENİ

Lydia halkının bu yöreye ilk varış tarihleri kesin olarak bilinmez. Bazıları Lydialılar'ın Tunç Çağı'nın sonlarında, Frygler ile aynı zamanda (İÖ 1200) Anadolu'ya geldiklerini söylerler. Bazıları da, Lydia dili ile Hitit dili arasında bir ilişki olduğunu ve Lydialılar'ın Batı Anadolu'ya 2. bin yılın başlarında gelip yerleştiklerini savunurlar. Gerçekten de, Lydce'nin çiviyazısı Hititçe'si ve Hitit hiyeroglifleriyle baş başa bir gelişim gösterdiği ortaya konmuştur. Bu nedenle Lydialılar'ın oturdukları yerlere 2. bin yıldan önce, doğudan gelmiş Hint-Avrupalılar olması çok olasıdır. Ancak bu bölgede, en azından Kalkolitik çağdan beri oturan yerli Anadolulu bir halkın varlığını da unutmamak gerekir.

3. LYDİA TARİHİ

Herodotos'a göre, Lydia'da üç ayrı kral sülalesi, birbiri ardına hüküm sürmüştür: **Atyadlar, Heraklid** ya da **Tylonidler, Mermnadlar.** Herodotos'un kendi kronolojisine göre, ilk sülalenin 2. bin yılın ortalarına değin geri gitmesi gerekir. Ancak böyle bir sülalenin varlığı kesinlikle saptanamamaktadır.

2. bin yılın ikinci yarısında Lydia'da yaşadığı ileri sürülen Atyad sülalesi ile ilgili edindiğimiz bilgiler oldukça efsanevi niteliktedir. Lydia'da gerçekten böyle bir sülale var olduysa bunun Büyük Hitit Kralı 4. Tuthaliya (İÖ 1250-20) zamanında yaşamış olması gerekir. Nitekim, Hitit İmparatorluğu'nun güçlü krallarının sonuncusu olan 4. Tuthaliya'nın, bu bölgede yer alan Assuwa Konfederasyonu'na karşı düzenlediği seferden söz eden çiviyazılı bir tablette adı anılan **Malaziti**'nin, ilk Atyad krallarından **Meles** ile aynı olması olasıdır. Ayrıca, Atyad sülalesi krallarından biri olarak adı geçen **Moxos**'un, 2. bin yılın ikinci yarısında bir süre Batı Anadolu'da yaşamış tarihsel bir kişi olduğu anlaşılan **Mopsos** ile aynı olması, böyle bir sülalenin varlığına kanıt olarak ele alınabilir. Bu dönemde yaşamış diğer ünlü bir prens de Madduwattas'dır: **Madduw-attas** adı ile **Aly-attes, Sady-attes, Ady-attes** gibi Lydia krallarına ait adlar arasındaki benzerlik, Tunç çağı sonlarında (İÖ 13. yüzyıl) Batı Anadolu'da yaşamış olan Lydialılar ile tarih çağlarında yaşamış olan Lydialılar'ın olasılıkla aynı dili kullandıklarını gösterir.

Atyad sülalesinde olduğu gibi, Sardes'teki ilk yerleşme ile ilgili doyurucu bir bilgi yoktur. Yapılan kazılar, Sardes'in Tunç çağı sonlarında bir Anadolu köyü özelliklerini taşıdığını göstermiştir. Tunç çağı sonlarına ait tabakalardan, ölülerin yakılıp gömüldüğü öğrenilmiş, ağaç dalları, kamış ve balçıktan yapılmış, daire biçiminde bir kulübe bulunmuştur. Ancak bu köy topluluğu Kıta Yunanistan ile kültürel bağlar kurabilmiştir. Sardes'in alt tabakalarından çıkan Geç Hellas IIIC türü Miken keramik parçaları, Tunç çağı sonlarında Yunanistan ile Lydia arasındaki kültürel bağların ispatıdır.

Doğu Akdeniz'in diğer birçok kenti gibi, Sardes de Tunç çağı'nın sonunda bir düşman saldırısı sonunda yıkılmıştı. Bu yıkımın nedenini kesin olarak belirlemek zordur. Bunun, İÖ 1200 yıllarındaki Thrak göçlerinin bir sonucu olması olasıdır. Yıkımı izleyen yıllarda Sardes'te başa geçen Heraklid ya da Tylonid sülalesinin Thrak kökenli olması bu görüşe destek sağlar. Ancak bu yıkımın Hitit kralı 4. Tuthaliya tarafından yapılmış olması da olasıdır. Çünkü bu kralın Lydia'ya, o zamanki adıyla Assuwa Bölgesi'ne karşı birkaç sefer düzenlediğini bilmekteyiz. Manisa yakınlarındaki Sipylos Dağı'nda ve Mustafakemalpaşa yakınlarındaki Karabel'deki kaya kabartmaları, Hitit etkisinin batıya doğru gittikçe yayılmış olduğunu kanıtlamaktadır. 4. Tuthaliya'ya meydan

scanfan

Üst: Lydia Krallığı'nın başkenti Sardis Ovası'nın genel görünümü. Alt sol: Kimmerler'in Lydia'ya yaptıkları saldırıyı simgeleyen kemikten yapılmış bir plaket (G.M.A. Hanfmann, Letters from Sardis'ten). Sağ: Lydia Kralı Gyges'in adını Gu-gu monogramlarıyla vediği sanılan yazıt (G.M.A. Hanfmann, Letters from Sardis'ten). Yan sayfa: Sardis akropolü ve Artemis Tapınağı.

okuyan devletlerin Ege Denizi kıyılarından biraz içerde bulundukları dil bakımından kanıtlanmıştır. Tarih çağlarında Sardes'te Asias adında bir topluluk vardı. Bazı düşünürler, Sardes'in bir kesiminde yerleşmiş bulunan bu topluluğun Asya Kıtası'na ad verdiklerini söylerler. Asiaslar'ın yerleşmiş olduğu bu kesim Assuwa Konfederasyonu'nun merkeziydi. Kesin olmamakla birlikte, tüm bunlar 4. Tuthaliya'nın Tunç çağı sonlarında Sardes'i yakıp yıkan güç olabileceğine işaret ederler.

Sardes'i İÖ 1200 yıllarına doğru yakıp yıkmış güç konusunda kesin bir karara varamıyorsak da, kentin İÖ 1200-900 yılları arasında güçlü bir biçimde Yunanistan'ın etkisi altında bulunduğunu bilmekteyiz. Yakın zamanlarda Sardes'te yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda ortaya konan tarihsel gerçeklerin en şaşırtıcısı, Yunanlılar'a ait keramiklere en derin tabakalara değin rastlanılmış olmasıdır; öyle ki, Yunan keramiklerine Lydialılar'ın boyalı geometrik üsluptaki keramiklerin bulunduğu en alt tabakalarda dahi rastlanmıştır. Geç Hellas IIIC türü Miken keramikleri ve Yunan protogeometrik üslubundaki keramikler, Yunan çanak - çömlekçiliğinin bura halkı üzerinde gittikçe artan bir etkisi olduğunu gösterir. İÖ 11. ve 10. yüzyıllarda yaşayan Sardesliler, Yunanlılar'ın çok etkisinde kalmışlardır. Böylece Lydialılar'ın geometrik üslup çanak - çömlekçiliği tümüyle Yunan etkisi altında gelişmiş bir türdür; özelliklerini de Yunan protogeometrik üslubundan almıştır. Fakat kırmızı üzerine siyah tekniği gibi bazı özellikler güneybatı Anadolu'dan gelmedir. Lydialılar geometrik üslup boyalı çanak-çömlekçiliğe İÖ 900 yıllarında başlamışlardır. Yaklaşık Mikenler zamanından beri Yunan çanak - çömlekçiliğine yabancı olmayan yerli çanak - çömlekçiler, bu çağda kendi keramiklerini kendileri süslemeğe ve boyamağa başlamışlardır. Boyalı Lydia geometrik üslubunun doğması Demir çağ Lydiası'ndaki en önemli buluşlardan biridir; kültür ve sanat hareketlerinin düzeyinin yükseldiğinin de en güzel kanıtıdır. Boyalı çanak - çömlekçiliğin başlaması nüfusa pek etkide bulunmamıştır. Yerli çanak-çömlek ustaları ve ressamlar, Yunanistan'dan dışalımı yapılan eşya ve malzeme ile çalışarak ya da bizzat Yunanistan'a gidip orada Yunan çanak-çömlekçi ve ressamlarıyla beraber çalışarak yeni şeyler öğreniyorlardı.

Herodotos'un verdiği bilgiye göre, Demir çağ başlarında Lydia'ya egemen olan Heraklid ya da Tylonid sülalesi bölgede 22 kuşak boyunca 505 yıl hüküm sürmüştür. Herodotos'un bu kronolojisine göre, Heraklidler'in başlangıcı İÖ 1185 yıllarına, yani İÖ 1200 yıllarındaki büyük Thrak göçlerinden hemen sonraya rastlamaktadır. Bu sülaleye Yunanlılarca, tanrı Herakles ile ilişkiye getirilerek Heraklidler, Lydialılarca da Tylonidler adı verilmiştir: Tylon'un Batı Anadolu'ya yeni gelen Hint-Avrupalı Thraklar'ın bir boyu tarafından taşınmış olması olasıdır.

Thrak kökenli Heraklid ya da Tylonid sülalesine ait bilgiler sınırlıdır; eldeki bilgilerin doğruluk derecesi de tartışma konusudur. Herodotos bu dönemi uzun uzun anlatmamıştı; eldeki bilgilerin çoğunu İÖ 5. yüzyıl Lydia tarihçisi Xanthos'un (Ksantos) bilgilerini aktaran İS 1. yüzyıl yazarı Damascuslu (bugün Şam) Nicolaos'a borçluyuz. Ancak, ne yazık ki, Heraklidler ile ilgili bilgilerin çoğu tarihsel olmaktan uzaktır: Örneğin bunlardan birine göre, Kambles ya da Kamblitas adındaki bir Heraklid-Tylonid kralı çok yer ve içerdi. O denli oburdu ki, bir akşam karısını kesip yedi. Bazıları bunu hırsından yaptığını söylediler. Sabahleyin kral, karısının elini ağzında bulunca, dehşete düştü ve kendi boğazını kesti, çünkü yaptığı korkunç iş açığa çıkmıştı.

scanfan

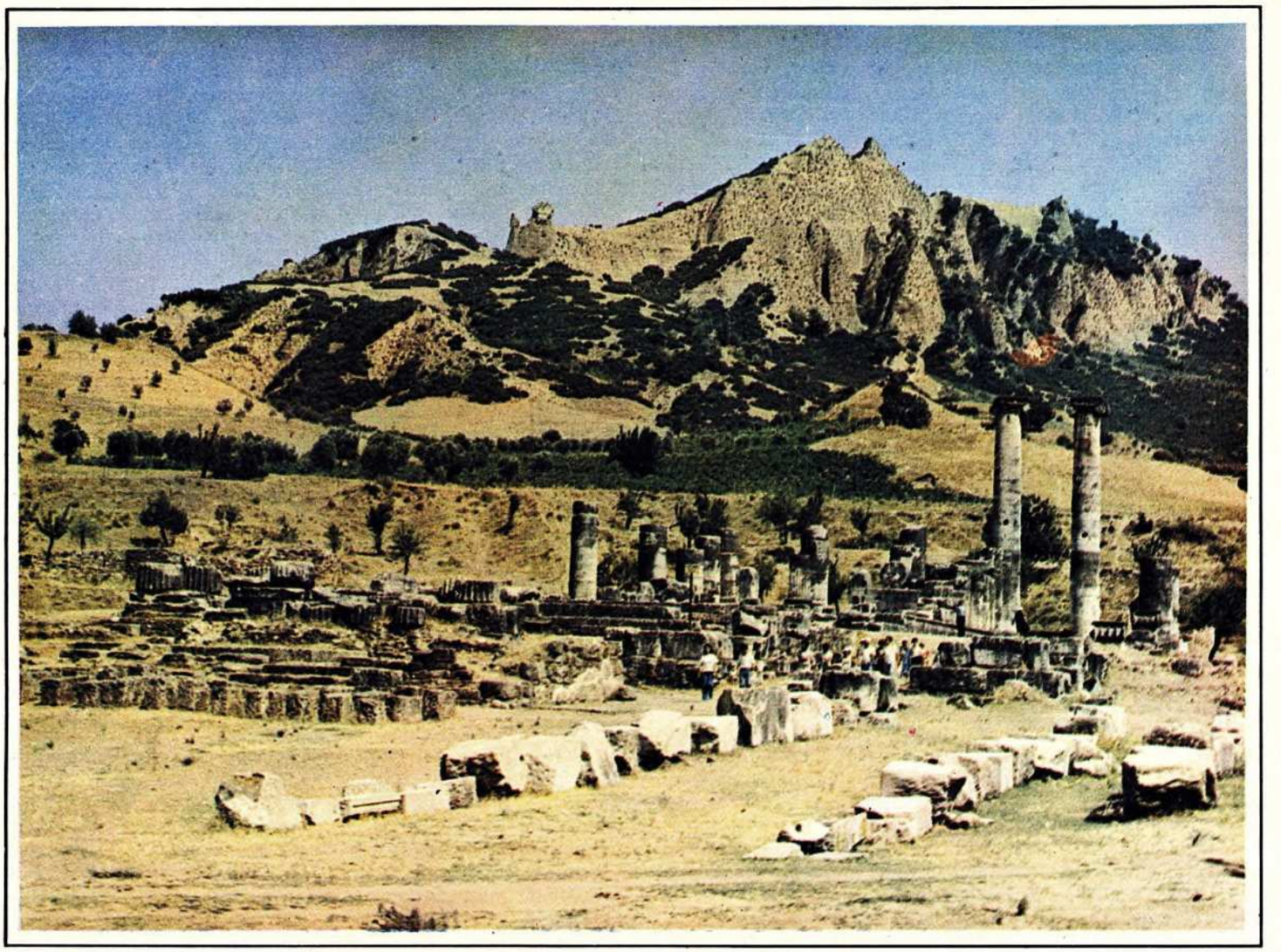

Tümüyle düş ürünü olmasına karşın, bu öykü biricik kaynağımız olan Xanthos'un kayıtlarına ait bir fikir vermesi bakımından ilginçtir.

Lydia'da İÖ 1185-680 yılları arasında egemen olduğu belirtilen Heraklid-Tylonid sülalesinin son kralı, Yunanlılar'ın Myrsilos adını verdikleri Kandaules'tir. İÖ 6. yüzyıl bilge ozanlarından Efesoslu Hipponax, (Hipponaks) Heraklid sülalesinin son kralı Kandaules'in adının Maionca olduğunu yazar. Hatta onun, Kandaules adının **köpek-boğan** anlamına geldiği biçiminde açıklaması arkeolojik buluntularla da doğrulanmıştır: Sardes kazılarında, aynı türde 11 adet kap içinde, yeni doğmuş köpek yavrularına ait iskeletler bulunmuş, bu buluntuların bir Hint-Avrupalı savaş tanrısı niteliğindeki Kandaules onuruna verilen yemekler sırasında yenildiği anlaşılmıştır. Heraklid sülalesinin son kralı ile ilgili bilgilerimiz de bundan fazla değildir.

Kandaules'in bir hükümet darbesiyle düşürülmesi sonucunda, 505 yıllık Heraklid-Tylonid sülalesi son bulmuş ve Lydia'nın yükselişini simgeleyen Mermnad ailesi iş başına geçmiştir (İÖ 680). Lydia tahtının Mermnadlar'a geçişini Herodotos, Damascuslu Nicolaos ve Platon üç ayrı öyküyle anlatırlar. Bunlardan en ünlüsü kuşkusuz Herodotos'unkidir: Buna göre, karısının güzelliğine hayran olan son Heraklid-Tylonid Kandaules, bu güzelliği en yakın adamlarından bir Mermnad olan Gyges'e gizlice gösterir.Seyredildiğini sezen kraliçe, genç Gyges'i zorlayarak ya kocasını öldürerek kendisiyle evlenmesini ya da onu öldüreceğini söyler. Öykü, Gyges'in Kandaules'i yatağında bıçaklamasıyla son bulur. Mermnad sülalesinin başlangıcını işaretleyen üç öyküde de efsanevi öğeler gerçeklerden daha fazla yer tutar; ortak oldukları tek konu, Gyges'in son Heraklid-Tylonid kralını, karısının ya da bir kadının vardımıyla öldürmüş ve kraliçeyle evlenerek idareyi ele geçirmiş olduğudur.

Bir harem entrikasından yararlanılarak gerçekleştirilen hükümet darbesinden sonra tahta çıkan Mermnad sülalesi kralı Gyges'ten itibaren Lydia'ya **Lydia**, Sardeies'e de **Sardes** adı verilmiştir. Gerek Sardes ve gerekse Lydia adlarından önce bu yerlerin başka adları olduğu, Sardes ve Lydia adlarının sonradan verildiği bilinmektedir. Örneğin, Homeros, Sardes ve akropolünden **Hyde** olarak söz eder. İÖ 7. yüzyılın yarısına değin Sardes adı hiç kullanılmaz. Bu dönemde iambos ozanlarından Paroslu Arkhilokhos, Sardes adını ilk kez olarak kullanır; İÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru Sardes artık iyi bilinen bir kent olarak ortaya çıkar. Homeros, Lydia'dan **Maionia**, Lydialılar'dan **Maionialılar** olarak söz eder. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, yaklaşık olarak İÖ 680 tarihlerinde, Gyges'in Mermnad sülalesini başa geçirmesinden önce Lydia Bölgesi'ne **Maionia**, başkentine de **Hyde** adı veriliyordu.

Sülalenin değişmesi aynı zamanda yeni bir politikanın da başlangıcıydı. Yaklaşık olarak 141 yıl kadar süren bu sülalenin egemenliği süresince, eskiden hiçbir önemi olmayan Lydialılar birinci derecede önem kazandılar ve Anadolu'nun hemen hemen yarısını egemenlikleri altında topladılar. Eğer Lydialılar özgün eserler yarattılarsa yalnızca bu yıllar arasında olmuştur (İÖ 680-547/46). Çünkü bu yıllar Lydialılar'ın birleşip güç kazanabildiği ve yeter derecede kültür kazanmış, kendine özgü sanatları olduğu dönemdir.

Mermnad sülalesinin ününün biçimlenmesinde en etkin rolü, bu sülale krallarının diplomatik ağırlık ve ölçüleriyle, yüksek beceri ve enerjileri oynadı. Tmolos Dağı'ndan çıkıp, ovayı sulayan Paktolos Çayı'nın sürüklediği alüvyonlar içinde altın madeninin bulunması, bu sülale krallarına büyük yardımda bulundu. Mermnad krallarından Gyges, Ardys, Alyattes ve

scanfan

Kroisos, Lydia Devleti'ni, özellikle Ön Asya krallıkları ve Akdeniz dünyasındaki Yunan kent devletleriyle ilişkilerinde önemli bir güç dengesi durumuna getirmeğe çalıştılar. Bu kralların ilk adımda, güç politikasının silahı olarak ekonomik kaynakları kullandıkları sanılır. Hatta ilk sikkenin ortaya çıkışının asker ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olduğu bile düşünülebilir. Genellikle etki alanları çok geniş kehanet merkezlerine Lydia kralları tarafından gönderilmiş armağanları, Yunan siyasetini parasal araçlarla etkileme adımı olarak kabullenmek olasıdır.

İÖ 7. yüzyılın başlarından İÖ 547/46 yıllarına değin süren dönemde Sardes kenti antik dünyanın en güçlü, en zengin ve en anlamlı başkenti olarak ününü duyurdu. Lydia sanat ve mimarlığının Ön Asya ve Yunan ufkunda bir yıldız gibi parladığı bu dönemde Sardes'te yaşamak, dünyanın en görkemli kentinde yaşamak demekti.

Gyges tahta oturduktan ve durumunu sağlamlaştırdıktan sonra Delfoi'ye armağanlar yolladı. Herodotos'a göre, Frygia kralı Gordios oğlu Midas'tan sonra, Delfoi'ye armağanlar gönderen ilk barbar Gyges'tir. Krallığını böylece güvence altına alan Gyges, önce ülkelerinin içişleriyle uğraştı, her alanda reformlara girişti. Bir önceki sülale döneminde, siyasal güç olarak sesini duyuramayan Lydia Krallığı'nın, Gyges'in başa geçişinden bir süre sonra parlayıp, istilacı bir siyaset gütmeğe başlaması, ülkedeki yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmiş olmasıyla açıklanabilir. Bu çağda Anadolu, Kimmer saldırıları nedeniyle en karışık ve sıkıntılı yıllarını geçirmekte, komşu Fryg Krallığı ise bu istilacılar yüzünden son günlerini yaşamaktaydı. Gyges, kuşkusuz ki, Kimmerler ile ilgili bilgileri toplamış ve bu istilacıların kendi ülkesine de gelebileceğini hesaplamış olmalıdır. Mermnad sülalesinin yönetimi ele almasıyla güçlü bir ordunun oluşturulması ve özellikle uzun mızraklı süvari birliklerinin ön plana geçmesi, Mermnadlar'ın, atlı göçebelerle ancak güçlü süvarilerin başa çıkabileceği gerçeğini anladıklarını gösterir.

Gyges'in kral olarak yaptığı ilk hareket, Lydialılar'ın kendi aralarındaki iç kavgalara son vermek ve ülke topraklarını genişletmek amacıyla kuzeydeki Troas Bölgesi'ne karşı bir sefer düzenlemek oldu. Strabon'a göre, Gyges tüm Troas'ı egemenliği altına almış ve Miletoslular'ın Abydos kentini kurmalarına izin vermiştir. Nitekim, bugünkü Manyas Gölü (eski Daskylitis Limne) kıyısındaki Ergili kentinin (eski Daskyleion ?) Gyges çağında, Lydialılar tarafından kurulmuş ya da iskan edilmiş olduğu arkeolojik kanıtlarla ortaya konmuştur. Daskyleion adının Gyges'in babası Daskylos'tan gelmesi de bu bölgedeki Lydia egemenliğine iyi bir kanıttır.

Kuzeye karşı girişilen bu ilk başarılı seferden sonra Gyges, Magnesia, Miletos, Smyrna ve Kolofon gibi İonia kentlerine yürüdü. İonia kentlerine savaş açmak tüm Mermnadlar'ın ticaret ve siyasal görüşlerinde kuşkusuz en önemli etkendi. İÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru, Alyattes tarafından Smyrna'nın alınmasından önce Lydialılar'ın ellerinde tuttukları bir tek liman bile yoktu. Gyges'in İonia'ya karşı giriştiği saldırıların iki büyük nedeni vardı: Lydialılar arasındaki ayrılığı yok etmek, Yunan kentlerini kendi ticaret ve siyasal amacına hizmet edecek üsler haline sokmak. Tümüyle Anadolu'ya yönelmiş bir mali oligarşinin egemen bulunduğu Efesos anlaşmaya hazırdı, fakat Karadeniz'de büyük bir deniz imparatorluğu kurmağa hazırlanan Miletos'un direnmiş olması doğal karşılanmalıdır.

Gyges'in İonia kentlerine karşı ne derece başarı sağladığı konusunda açık bilgilere sahip değiliz. İÖ 676 yıllarında Orta Anadolu'daki Fryg Devleti'nin Kimmerler tarafından yıkılışı Gyges'in gözünü korkuttu. Tam bu sıralarda, Trerler ve öteki Thrak boyları Boğazlar'ı aşarak Anadolu topraklarına ayak bastılar. Bu tehlikeli durum üzerine Gyges, Ninive'ye elçiler yollayarak Asur İmparatoru Asurbanipal'den yardım istemek zorunda kaldı. Bu diplomatik heyetin Asur'a varışından çiviyazılı Asur belgelerinde şöyle söz edilir: **Atalarımın adını bile bilmedikleri Lu-ud-di denen, denizin öte yanından uzak bir ülkenin Gu-gu adlı kralı rüyasında tanrım Asur'u gördü ve onun adını söyleyerek, benim krali eteklerime yapıştı.** Bu belgede adı geçen **Lu-ud-di** ülkesi Lydia, **Gu-gu** ise Gyges'tir. Asur yardımı alınmaksızın Gyges'in Kimmerler'e karşı kazandığı bir zafer (İÖ 657) Lydia'yı Asur'dan uzaklaştırdı. Gyges, güç ve başarısının verdiği güvenle, Asur'a karşı bağımsızlık savaşımı veren Mısırlı Psammetikhos'a askeri takviye birlikleri gönderdi, böylece Asur İmparatoru Asurbanipal'in öfke ve lanetini üzerine çekti. Bu olaylardan kısa bir süre sonra, İÖ 646/645 yıllarında çok güçlü yeni bir Kimmer dalgası Sardes kapılarına ulaştı. Gyges bu savaşta öldü ve cesedi düşman atlıları tarafından çiğnendi; akropolun dışında Sardes yağmalandı ve yıkıldı. Sardes'in acıklı yıkımı yeni kazılarla açıkça ortaya konmuştur. Örneğin, yanan bir evin çöküşü ile ölen küçük bir kız çocuğunun iskeleti, kenti temelinden yıkan acımasızlığın şiddetini ortaya koyan en iyi kanıttır.

Gyges yaklaşık olarak 35 yıl hüküm sürdü. Bu süre boyunca Heraklidler ile Mermnadlar yani göçmen Thraklar ile yerli Lydialılar arasındaki muhalefeti uzlaştırıp, Mermnad sülalesinin Sardes'teki durumunu güvence altına aldı. Diplomatik ilişkiler açısından Gyges, daha çok Kıta Yunanistan'daki Delfoi'ye ilgi gösterdi, Yunanlılar üzerinde çok etkisi bulunan bu dinsel merkezi kendi yanına çekmeğe çalıştı. Asur ve Mısır'a yolladığı elçiler, Asur büyük kralının ve firavun Psammetikhos'un resmi kabullerinde önemli roller oynadılar. Gyges'in hükümdarlığı sırasında uluslararası bir güç olarak birden bire ortaya çıkan Lydia, Mısır, Asur ve Babil ile aynı düzeyde kabul edildi.

Sardes yakınındaki krali Bintepe mezarlığında kazı yapan Amerikalı arkeologlar 1963 yılında, 100 kadar yığma tepeden, büyük boyutlarıyla ayrılan 3 adedinin ortada yer alanını (Karnıyarıktepe) kazmağa karar verdiler. 1964'te bu tümülüste yapılan kazılar sırasında, çapı 90 m.'ye yaklaşan bir **krepis** duvarı saptandı; krepis yerel kireçtaşı bloklardan inşa edilmiş, ancak hiçbir zaman tamamlanamamıştı. Yarım kalmış bu duvar, tümülüsün üzerini örten toprak yığınının etrafa dağılmaması için yapılmıştı. Krepis duvarı üzerinde taşçı kalemleriyle oyulmuş bazı işaretler vardı . Kazıyı yapanlar bu işaretlerin 2 **gamma** ve 2 **epsilon**'dan oluşmuş bir monogram olabileceğini, böyle olduğu takdirde de, bu monogramın **Gu-Gu** yani Gyges olarak okunabileceğini kabul ederler. Krepis duvarı üzerinde, çok az bir derinliğe sahip bazı başka harfler de vardır. Fakat Gugu olarak okunmaya çalışılan işaretler, ötekilere oranla, ölçüleri ve işlenişlerindeki derinlikleriyle dikkati çekerler. Gyges'e ait olduğu sanılan Karnıyarıktepe tümülüsünün diğer bir ilginç yönü de, çapı 90 m. çevresi ise 270 m.'den daha fazla olan bu yarım kalmış mezar anıtının, sonradan genişletilerek, çapının yaklaşık olarak 210 m.'ye çıkarılmış olmasıdır. Bunlardan ilkinin Gyges'in sağlığında, ikincisinin ise ölümünden sonra yapıldığı sanılır. Bu sanı Gyges'in ani ölümü düşünülecek olursa güç kazanır. Lydia'dan Smyrna'ya gidilirken karşılaşılan 3 büyük tümülüsten ilkinin Alyattes'e, ortadakinin ise Gyges'e ait olduğunu bildiren Efesoslu ozan Hipponax'ın sözleri, bu mezarın gerçekten Gyges adına yaptırılmış olabileceğini ortaya koyar. Ancak, tüm çabalara karşın tümülüsün üzerini örttüğü mezar odasının ortaya çıkarılamamış olması, mezarın gerçek sahibi konusunda daha kesin bilgiler edinilmesine engel olmuştur.

Gyges çağının en önemli buluşlarından biri de, İÖ 7. yüzyılın ortalarına, Akdeniz Bölgesi'nde altının hiç olmadığı bir zamanda Paktolos Çayı'ndaki alüvyal altının bulunuşudur. Buluşun Gyges zamanında yapılmış olduğunu, çağdaşı Paroslu iambos ozanı Arkhilokhos'un **ben altını bol Gyges'in zenginliğini umursamıyorum** diyen sözlerinden anlamaktayız. Gyges altını, kuşkusuz bazı çıkarlar sağlamak için kullandı. Böylece Lydia'nın askeri ve siyasal gücüne ekonomik güç de eklenmiş oluyordu. Nitekim, Sardes'te bulunan, Yunanistan'dan dışalımı yapılmış vazolar, Mermnad sülalesi zamanında Lydia ve Yunanistan arasında oldukça gelişmiş bir ticaretin en önemli belgelerini oluşturmaktadırlar: Yunanistan'ın en büyük ticaret merkezlerinden biri olan Korint kentinin, daha İÖ 7. yüzyılın ortalarından önce Sardes'e protokorint vazolarının dışsatımını yapmış olması, Korint ile ilişkilerin pek erken başladığına tanıklık eder. Gyges'in mezarı olarak

scanfan

Lydia Kralı ve savaş Tanrısı Kandaules'in onuruna yapılan dinsel törenlerde kullanılan kaplar, kurban bıçağı ve bu törenlerde tanrıya kurban edilen bir köpek yavrusunun iskeleti. Sardis kazılarında bulunmuştur (C.H. Greenewalt Jr., Ritual Dinners in Early Historic Sardis'ten).

kabul edilen tümülüsün boyutları, bir dereceye kadar güç ve zenginliği yansıtır. Bu anıt Gyges ve kentinin büyüklüğünün gözle görülebilen bir simgesi, aynı zamanda Lydia mimarlığının anıları koruyabilmek için yapılan ilk örneğidir.

Gyges'ten sonra tahta çıkan oğlu Ardys, ülkesini Kimmer saldırılarının yarattığı güç durumdan kurtarmak amacıyla, Asur İmparatorluğu ile yeniden diplomatik ilişkilere girişti; Assurbanipal'den yardım istedi. Bu yardım isteği Asur belgelerinde şu sözlerle anlatılır: **Kendisinden sonra oğlu (Ardys) onun (Gyges'in) tahtına çıktı. Kötü iş, tanrılar aracılığıyla beni (Asurbanipal) güçlendirdi. Bana elçileriyle haber gönderdi. Benim soylu ve krali ayaklarıma sarıldı ve dedi ki, tanrının koruduğu kral sensin. Babam (Gyges) senden ayrıldı ve ona çok kötü şeyler oldu. Beni (Ardys'i), yani senden korkan uşağını koru. Ben senin boyunduruğunu taşımak istiyorum.** Ancak, bu diplomatik ilişkilere karşın Kimmerler, Dugdamme ya da Lygdamis adlı önderlerinin başkanlığı altında, Lydia Devleti'nin doğu sınırlarından içeri girerek, kuzeyden gelen Kobos yönetimindeki Trerler ile birleşip, başkent Sardes'i bir kez daha istila ettiler (İÖ 639/38). Bu felaket sırasında başkentin akropolü yine direndi ve ele geçirilemedi. Sardes kazıları akropolün yıkıma uğramadığını ve Herodotos'un verdiği haberin doğruluğunu onaylamıştır. Buna karşılık, aşağı kentin yıkımı ile ilgili canlı kanıtlar elde edildi; örneğin yanan bir ev damının çökmesi sonucu ölen küçük bir çocuk iskeletiyle, bir çukura atılmış, bazı organları eksik iki erkek, iki kadın ve bir çocuğa ait iskeletler bu yıkımın acımasızlığının kanıtıdırlar.

Kimmer akınları, Lydia Devleti ekonomisinin ne denli güçlü olduğunu ortaya koyar. Çünkü, Anadolu'ya İÖ 8. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılın başlarına doğru giren bu toplum, Büyük Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra uzun sürede zorlukla sağlanabilmiş yeni düzeni tümüyle bozmuşlardır. Doğu Anadolu'daki Urartu Devleti ustaca planlanmış siyasal manevralarla, fakat eski gücünden çok şey yitirerek varlığını sürdürebildi; buna karşılık Midas' ın Fryg Devleti en güçlü döneminde tarih sahnesinden silindi. Ön Asya yeni bir kaosun içindeydi. Bu akınların Lydia üzerindeki yıkıcı etkisi ülke ekonomisinin gücü sayesinde onarılmış olmalıdır.

Sardes'i ele geçiren Kimmerler, kenti yağmalayıp yıktıktan sonra, hiç zaman yitirmeden, büyük bir hızla batıya, İonia üzerine yöneldiler. Efesos önüne gelen Kimmer ordusu, Efesoslu elegia ozanı Kallinos'un moral verici söylevi yardımıyla püskürtüldü, fakat kentin dışındaki Artemis tapınağı tümüyle yağma edilip yakıldı. Artemision'un yakılmasından sonra, Lygdamis başkanlığındaki Kimmer ordusu yürüyüşünü sürdürerek Menderes Magnesiası, Priene, Melia ve Miletos gibi İonia kentlerini yıkıma uğrattı. Kimmerler Batı Anadolu'daki bütün bu yıkım ve yıldırma hareketlerinden hemen sonra, Lydia'nın güney sınırını izleyerek, esas yerleşme bölgeleri olan Kappadokia'ya döndüler (İÖ 630); bir bölümü ise batıda kalarak Edremit yakınlarındaki Antandros ve yöresine yerleştiler.

Polyainos'un bildirdiği gibi **Kimmer ve Trer saldırıları, Lydialılar tarafından fetih ve tehdit edilmekte olan İonia kentlerinin kurtulmasına ve güçlenmesine neden olmuştur.** Gerçekten de Kimmer akınları bir yandan İonialılar'ı güç duruma sokarken, öte yandan Lydia monarşisinin gelişimini geciktirerek, dolaylı yönden İonialılar'a yardım etmiştir. Ancak Ardys, Kimmer tehlikesini savuşturduktan sonra Lydia'yı yeniden kurmaya çalıştı ve kendisini güven içinde bulduğu andan başlayarak, babasının İon kıyı kentlerine güttüğü siyaseti uygulayabilmek için hazırlıklara girişti;

scanfan

Lydia Kralı Gyges'in Kimmer saldırısı karşısında yardım isteğinde bulunduğu Asur İmparatoru Asurbanipal'i aslan avında gösteren bir kabartma. Ninova Sarayı'ndan. British Museum-Londra.

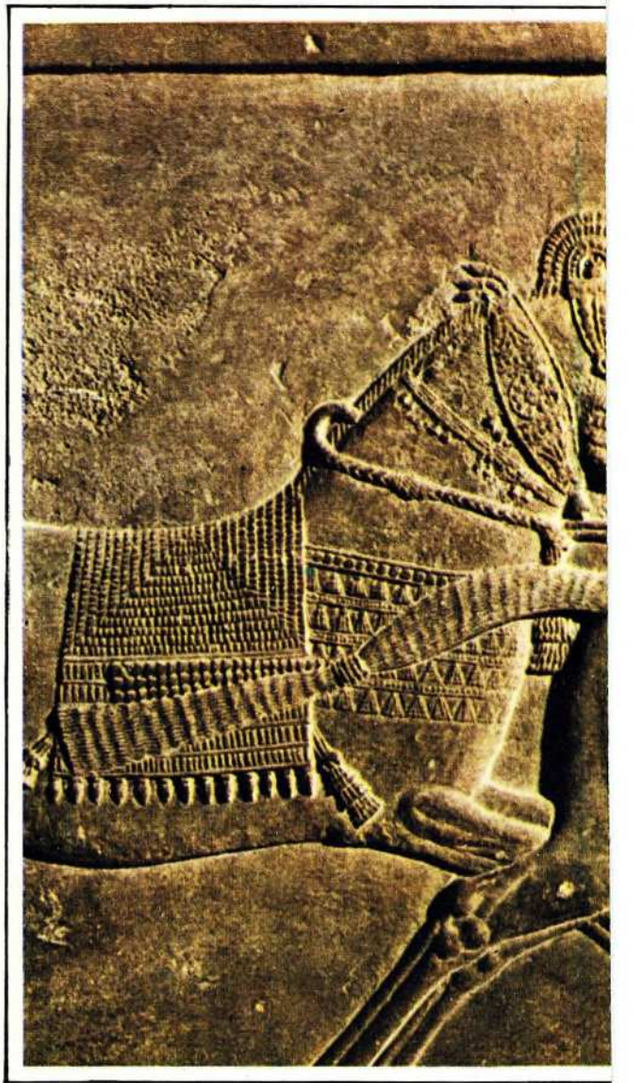

Priene'yi aldı ve Miletos'a karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer düzenledi.
Herodotos'un 49 yıl hüküm sürdüğünü bildirdiği Ardys'in ölümüne ait hiçbir bilgi yoktur. Ardys'ten sonra yerine geçen ve 12 yıl tahtta kalan dengesiz bir kişi görünümündeki Sadyattes hakkında, dedesi ve babası gibi Miletos'a karşı başarısız seferler düzenlediğinden başka bir şey bilinmez. Sadyattes'in oğlu Alyattes, Lydia tarihinin en büyük kişisi, Mermnad sülalesinin en yetenekli ve en etkin kralıdır. Krallığının ilk 5 yılında, o da, öncülleri gibi, Miletos ile savaştı, sonradan bir antlaşmayla bu savaşa son verdi. Alyattes, Miletos'un denizaşırı ticarete dayanan güçlü ekonomisinin, hasat zamanı tarlaların yakılmasından ileri gitmeyen eylemlerle sarsılmayacağını anlamıştı.
Miletos ile yapılan saldırmazlık antlaşmasından sonra Smyrna üzerine yürüyen Alyattes, kenti kuşatıp eline geçirerek, oturulamayacak derecede yıkıma uğrattı (İÖ 600); kent, bu yıkımdan sonra 30 yıl süreyle boş kaldı. Aynı tarihlerde Klazomenai'ye de saldırdı, ancak başarılı olamadı. Klazomenai yenilgisinden kısa süre sonra, bu kez Ardys Kimmer saldırıları sırasında bağımsızlığına kavuşmuş olan Kolofon üzerine yürüdü ve kenti ele geçirdi
Alyattes uzun süren hükümdarlığı boyunca, başta Miletos olmak üzere, Smyrna, Klazomenai, Kolofon ve Priene gibi İon kentlerine karşı sefer düzenlemekle birlikte, zengin Efesos yine hiçbir Lydia saldırısına uğramadı. Çünkü Gyges döneminde başlayan dostluk ilişkileri, Alyattes zamanında kan bağlarıyla güçlendirilmiş, Alyattes, kızlarından birini Efesoslu tiran Melas ile evlendirmişti.
İonia'ya karşı yaptığı seferleri kısmen başarıyla sonuçlandıran Alyattes, İÖ 6. yüzyılın başlarında kuzeydeki Bithynia üzerine sefere çıktı; Lydia'nın kuzeyinde, Antandros yöresinde yerleşmiş olan Kimmer boyları üzerine yürüdü (İÖ 595), onları Kappadokia Bölgesi'ne sürdü, tüm Batı Anadolu'yu son Kimmer kalıntılarından temizledi. Böylece Lydia Devleti'nin doğu sınırını Halys Irmağı'na değin genişletti. Bu sırada İran'da Medler, Kyaxares'in önderliğinde siyasal ve askeri örgütlenmelerini tamamlamışlar, İÖ 612 yılında İskitler ile birleşerek Asur İmparatorluğu'na son vermişlerdi. Böylece Ön Asya dünyasının en kudretli siyasal örgütlerinden biri olan Asur İmparatorluğu ortadan kalkmış, Batı Asya'da 28 yıl süren İskit egemenliği ya da terör çağı başlamıştır. Bu dönemin sonlarına doğru, İskitler'in Mısır'a doğru yöneldikleri bir sırada, Medler batıya doğru genişleyerek Kappadokia Bölgesi'ne girdiler ve Lydialılar ile sınır komşusu oldular. Böylece Kyaxares idaresi altındaki Med Devleti, batıda Halys Irmağı'na değin dayanmış, Alyattes yönetimindeki Lydia Devleti ile karşı karşıya kalmıştı. Ön Asya'nın o zamanki iki süper gücü yüz yüze gelmişti
Çıkış nedeni pek açık olarak bilinmeyen Lydia-Med savaşı, Kızılırmak yöresinde 5 yıl sürdü; 28 Mayıs 585 tarihinde, günü aniden geceye çeviren ve Miletoslu Thales'in önceden hesapladığı bir güneş tutulmasının tanrıların barış çağrısı biçiminde yorumlanması sonucunda da son buldu. Yapılan antlaşmaya göre, Kızılırmak her iki devlet arasında sınır olarak kabul edildi.
Kızılırmak Savaşı eski Ön Asya tarihinin en önemli siyasal olaylarından biri ve Anadolu'nun kaderini belirleyecek olan ilk doğu-batı savaşıdır. Ön Asya tarihinde ilk kez, doğunun büyük imparatorluklarından biri, Anadolu'nun bu denli içlerine sokulup Lydia Devleti ile, bu devletin gölgesinde yaşayan İon kent devletlerinin gözünü korkutuyordu. Batı Anadolu Yunanlılar'ını çok ürküten bu olay, Medler'in adını

scanfan

ölümsüzleştiriği gibi, Yunanlılar'ın daha sonra ortaya çıkan Persler'i sürekli **Medialılar** olarak adlandırmalarına neden oldu.

İÖ 585 savaşından sonra ortaya çıkan bir gerçek de, Ön Asya dünyasının yepyeni dört güç arasında paylaşılmış olduğunun ortaya çıkmış oluşudur. Asur İmparatorluğu yıkıldıktan ve Kimmer - İskit göçebeleri yok edildikten sonra siyasal tablo değişmiş, tüm Ön Asya artık dört kuvvet arasında bölüşülmüştü: Med, Lydia, Babil, Kilikia Devletleri. Ancak, Ön Asya'da kurulan bu yeni ve uyumlu güçler dengesinin ömrü pek uzun olmamış, Pers Devleti'nin ortaya çıkmasıyla siyasal platform yeniden karışmıştır.

İÖ 585 yılından sonra, doğu sınırını güven altına alan Alyattes dikkatini yine Batı Anadolu'ya çevirdi; Priene ve Karia Bölgesi (Büyük Menderes Vadisi ve güneyi) üzerine sefer yaptı. Karia'ya sefere çıkmadan önce topladığı ordusuna, o zamanlar Thebe ve Adramytteion (bugün Edremit) valisi olarak görev yapan oğlu ve veliahtı Kroisos'u da çağırdı. Kroisos bu çağırı üzerine topladığı ücretli ordusuyla Karia seferine katıldı: Karia kenti Afrodisias'ta (bugün Karacasu) yapılan kazılar, İÖ 6. yüzyılda Lydia ile Karia arasında bir ilişkinin varlığını maddi belgelerle kanıtlamıştır. Ayrıca Sardes'te bulunan ve üzeri Karia dilinde (Karca) yazıtlarla dolu çanak-çömlek parçaları bu Lydia-Karia ilişkisinin tanıklarıdırlar.

Herodotos'un 57 yıl saltanatta kaldığını bildirdiği Alyattes'in, son yıllarını kendisine bir mezar anıtı yaptırtmakla geçirdiği sanılır. Herodotos, Sardes'i ziyaretinde bu anıtı görmüş ve kitabında onu şu sözlerle anlatmıştır: **Lydia toprağı, diğerlerinde olduğu gibi, öyle adı pek anılacak olağanüstü şeylere sahip değildir, yalnız Tmolos'tan akıp gelen altın kumu vardır. Ancak, Mısır ve Babildekiler bir yana, öyle bir anıtı vardır ki, bilinen tüm ötekileri aşar. Bu, Kroisos'un babası Alyattes'in mezarıdır; etekleri büyük taşlarla örülmüş bir toprak yığınıdır. Burası Sardes'in zanaatkarları, işçileri ve fahişelerinin topladıkları para ile yapılmıştı. Ben oradan geçtiğimde anıtın üzerinde 5 tane taş stel yükselmekteydi üzerlerine kazılı olan yazıtlarda, anıtın yapımında her zanaat erbabının ne denli çalışıp para sağladıkları yazılıydı. Ölçüldükten sonra, en büyük bölümü fahişelerin yaptırttıkları anlaşıldı. Şunu da belirteyim, Lydialı halk kızlarının hepsi de, kocaya varıncaya değin kendilerini satarlar, çeyizlerini bu zanaatla yaparlar, zaten kocaları bile bu kızları ancak kızın kendi isteğiyle yanlarında tutabilirler. Bu mezar, çepeçevre 6 stad ve 2 plethron'dur; genişliği 13 plethron'dur. Yanında büyük bir göl vardır ki, Lydialılar hiç kurumaz derler; adı Gyges gölüdür. İşte bu konudaki sözüm de bu kadardır.** Herodotos'un bu anlatımından anlaşılacağı üzere, Lydia halkı kendilerine büyük bir refah ve barış sağlayan bu büyük krallarının son dinlenme yerinin yapımı için adeta yarışa girmişler, böylece de, ünü günümüze değin gelen bu görkemli mezar anıtını inşa etmişlerdir.

Kutsal fahişelerin büyük katkıları sonucunda oluşturulan bu görkemli anıt, Lydia tümülüslerinin en büyüğüdür. Çok eski tarihlerden başlayarak gezgin ve araştırıcıların dikkatini çekmiş bulunan mezar anıtı 1853 yılında İzmir'in Prusya konsülü H. Spiegelthal tarafından kazılmıştır. 355 m. çapında ve 61.46 m. yüksekliğindeki yığma tepenin altındaki mezar odası 3.33 m. uzunluk, 2.37 m. genişlik ve 2.50 m. yüksekliğindedir; mezar soyguncularınca yağma edilmiş bir biçimde ortaya çıkarılmıştır, hatta lahit bile bulunamamıştır. Mezar odasının içinde yalnızca, İÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait olan geç protokorint çanak-çömleği ve tipik Lydia keramik parçaları ele geçirildi. Antik çağda mezar

scanfan

soyguncuları tarafından yağma edilmiş olan 9 m2 kadar genişlikteki mezar odası, Lydia duvar işçiliğinin en başarılı ve en cesur örneğini verir; çok iyi perdahlanmış, mermerleşmiş kireçtaşı bloklar, demir kenetlerle şaşırtıcı bir güzellikte birbirlerine birleştirilmişlerdir.

Alyattes, Lydialılar ile Yunanlılar arasındaki ilişkilere çok değer verdi; Miletos'ta 2 tapınak inşa etti; Delfoi'deki kehanet merkezine armağanlar yolladı, Korint tiranı Periandros ile dostluk ilişkileri kurdu, Yunanlı mimar ve yontu ustalarını sarayına çağırdı. Lydia'da bu kraldan itibaren Yunan etkisi açıkça görülmeğe başlar; Hellenleşme bunu izleyen dönemlerde büyük bir hız gösterir.

Alyattes, babası Sadyattes gibi, birden fazla kadınla evlendi: Biri Karialı, öteki ise İonialı olan bu kraliçelerle ilgili fazla bilgi yoktur. Bu çok karılı evlilik, büyüyen devletin yönetimi için gerekli olan çok sayıda oğul gereksinmesine bağlanabilir. Alyattes'in, en büyükleri Kroisos olmak üzere birçok oğlu vardı; Kroisos'un annesi Karialı idi. Pantaleon adındaki ikinci oğlu ise İonialı bir kadından doğmuştu. Alyattes'in diğer bir oğlu da, Adramytteion kentinin kurucusu olarak kabul edilen Adramyttos idi. Alyattes'in bu oğullarından başka 2 de kızı vardı: Aryenis adını taşıyan kızı, Med kralı Kyaxares'in oğlu Astyages ile, adı bilinmeyen diğer bir kızı ise Efesos tiranı Melas ile evlendirilmişti. Bu son evlilikten, sonraları Efesos tiranı olacak olan Pindaros doğmuştu.

İÖ 560 yılında, 35 yaşında tahta çıkan Mermnadlar sülalesinin 5. ve sonuncu kralı ünlü Kroisos'a ait bilgiler, diğer 4 Mermnad kralı ile ilgili olanlardan çok daha fazladır. Kroisos babasından devraldığı güçlü ve zengin devlet sayesinde ününü tüm İlkçağ dünyasına duyurdu. Kroisos'un Yunanlılar'ın gözünde büyük ün kazanmasında, zenginlik ve cömertliği rol oynadı. Hemen tüm eski Yunan yazarları onun ünü ve akıl almaz zenginliğinden söz ederler. Kroisos, zenginlikleriyle Yunanlılar'ı yanına çekmiş ve adı pek çok efsaneye karışmıştır. Nitekim, İlkçağda Kroisos'un zenginliği ve cömertliği ile ilgili pek çok öykü uydurulmuştur: Örneğin, İÖ 1. yüzyıl ile İS 1. yüzyıl arasında yaşamış Romalı yazar Seneca bile Kroisos'u **kralların en zengini ünlü Kroisos** olarak tanımlar. Kroisos'un Hellenler tarafından en beğenilen özelliği cömertliğiydi. Herodotos, Kroisos'un Delfoili her vatandaşa 2 altın stater armağan ettiğini, ayrıca bir Apollon yontusunun yapımı için altın satın almağa gelen Spartalılar'a gerekli altını bedava verdiğini yazmaktadır. Bu nedenle İÖ 5. yüzyıl lirik ozanı Pindaros, Kroisos için **iyiliklerinin ve yardım severliğinin anısı ölmez** der, ünlü Atinalı soylular, oğullarına **Kroisos** adını koyarak onun sevgisini kazanmağa çalışırlar. Kroisos'un zenginliği zamanla, günümüzde bile kullanılan bir deyim haline gelmiş, İlkçağda çok zengin kişilere **Kroisos gibi zengin** denilmiştir; bu zenginlik Doğu dünyasını da etkilemiş, **Karun gibi zengin** deyimi ile Kroisos'un zenginlikleri kastedilmiştir.

Kroisos çağında Lydia Krallığı'nın başkenti Sardes zenginliğinin, etkinliğinin ve kültürel gelişiminin doruğuna ulaşmıştır. Siyasal alandaki uyum sanat olaylarını da etkilemiş, Kroisos'un destek ve isteğiyle sanat alanında büyük eserler oluşturulmuş, böylece İÖ 6. yüzyılın ortasında Lydia ve Sardes Arkaik Doğu Yunan sanatının merkezi haline gelmiştir. Anadolu'nun verimli topraklarını, ticaret ve sanat merkezi olan diğer kentlerini krallığına bağlayan Kroisos, bunlardan elde ettiği zenginliklerle çok parıltılı bir yaşam sürmeğe başlamış, her yönden Sardes'e koşan bilginleri iyiliklere boğarak, o zamanki uygar dünyada kendine büyük ün kazandırmıştır.

Üvey kardeşi Pantaleon ile giriştiği taht kavgasına son verdikten sonra, Kroisos, tümüyle bir mali oligarşinin egemen olduğu ve o zamanlar tiranlarca yönetilen Efesos'a karşı harekete geçti. Lydia Krallığı ile iyi ilişkilerini tüm diğer Mermnad kralları zamanında sürdüren Efesos'a Kroisos'un, ekonomik çıkarlardan çok taht kavgası sırasında Pantaleon'u tutan üvey kız kardeşinin oğlu tiran Pindaros'tan öç alma duygusu ile harekete geçtiği sanılır. Kenti kuşatan Kroisos'un önerisi üzere, tiran Pindaros'un Yunanistan'a sürülmesiyle ve barışla biten bu sefer sonucunda Kroisos, Kimmerler tarafından yakılıp yıkılmış, dünyanın 7 harikasından biri olarak kabul edilen Efesos'taki Artemis tapınağının inşaatına yardımda bulundu. İÖ 550 yıllarına doğru yapılmış olan bu tapınağa armağan edilmiş, gövdelerinin alt bölümü kabartmalarla süslü sütunlara ait parçalar üzerinde **kral Kroisos vakfetti** biçiminde Yunanca yazıtlar saptanmıştır.

Heredotos'a göre Kroisos, Efesos başarısından sonra Anadolu'daki tüm Yunan kentlerine egemen oldu ve bunları kendine vergi ödemeye zorunlu kıldı; yalnızca Miletos bazı ayrıcalıklar elde etti. Kroisos'un bu başarısında Yunan kent devletleri arasındaki kıskançlığın önemli rolü olduğu kesindir. Bu kent devletleri tarihlerinin hiçbir döneminde etkili bir siyasal federasyon kuramadılar; böyle bir örgütün eksikliği sürekli tehlikede bulunmalarına neden oldu, giderek tüm Yunan kentlerinin bağımsızlıklarının elden gitmesine yol açtı.

Kroisos'un kıyıdaki tüm Yunan kentlerini kendine bağladığı dönemde, Alyattes'in baştan başa yakıp yıktığı Smyrna kentinin yeniden ve esaslı biçimde iskan edildiği anlaşılmıştır. İÖ 545 tarihinde son bulmuş olan bu yeni yerleşme kuşkusuz ki, Lydia kralının özel izniyle kurulmuştu. Nitekim, yeni Bayraklı kazıları, kentin İÖ 545 yılında Persler tarafından yıkıma uğratılana değin, Lydia Krallığı'nın önemli bir ticaret limanı olarak kullanıldığını ortaya koymuştur.

Alyattes'in yıkımından sonra kurulan bu kentte, **lydion** adı verilen çok sayıda bir vazocuk türüne rastlanmıştır ki, bunlar tam anlamıyla Sardes'te yapılmış Lydia mallarıdırlar. Eski Yunan yazarları tarafından önemle söz edilen Lydia kremi, bu küçük vazolar içinde, o çağda hemen hemen dünyanın tüm ülkelerine dışsatımı yapılmaktaydı. Biçim ve işçilik yönünden Yunan vazoculuk sanatının eşsiz örnekleri yanında çok sönük kalan bu vazocukların, tüm Yunanistan'da Rodos, Samos, Trakya, İtalya ve Anadolu içlerindeki Gordion'da (bugün Yassıhöyük) bulunmuş olmaları, içerdikleri maddenin çok popüler olduğunu anlatmaktadır.

Bayraklı kazılarının gösterdiği gibi, bu krem en çok Kroisos döneminde dünyaya yayılmıştır. Anlaşılacağı üzere, Kroisos'un Batı Anadolu'daki tüm Yunan kentlerini egemenliği altına aldığı dönemde Smyrna, Lydia Devleti'nin canlı bir ticaret limanı haline gelmiş, bu durumunu İÖ 545 yılında Persler tarafından yıkılana değin korumuştur.

Kroisos döneminde Lydia Devleti, İÖ 5. yüzyıl oyun yazarı Aiskhylos'un deyimiyle **altın Sardes** ya da **altın yatağı Sardes** zenginliğinin ve kültürel gelişiminin doruğuna ulaştı; başkentin bu göz kamaştıran görkem ve zenginliği büyük merak konusu, giderek bir Lydia hayranlığının oluşmasına neden oldu: Örneğin Lydia'da üretilen parfüm ve kremler, o zamanki dünyanın en çok aranan malları durumuna geldi. Lydia'ya karşı duyulan hayranlık, özellikle Yunan dünyasında Lydia kremi ve süs eşyalarının da dışına taştı; sözgelimi Atina'nın ünlü siyah figürlü vazo ressamlarından birinin **Lydialı** adını taşımış olması bu ilginin coşkunluğunu dile getirir.

Ticaret ve endüstrinin çok gelişmiş olmasına karşın, üretilen artı ürünün oransız bir bölümü devlet hazinesi tarafından yutuluyor ve burada yeniden üretici işler için kullanılmayıp ya altın ve gümüş olarak biriktiriliyor ya da savaşta, yararsız eğlencelerde dökülüp saçılıyordu. Bu yüzden gerçek servette sağlanan mutlak artış büyük değildi ve satın alma gücü gereksiz ölçüde sınırlıydı. Bu nedenle sınırsız gibi görünen zenginliğine karşın Lydia Devleti'nin yıkılışı çok kolay olmuştur.

Kroisos'un dillere destan servetinin kaynağını, bağlı bölgelerden haraç olarak alınan vergiler, ticaret gelirleri ve ülkenin doğal zenginlikleri oluşturuyordu. Ancak tarihin babası Herodotos ve ünlü Amasyalı coğrafyacı Strabon'un bildirdiği gibi, bu gelir kaynaklarından en önemlisi altın madenleriydi.

Herodotos'un, diğer pek çok Yunanlı gibi, ateşli bir hayranı olarak, Kroisos'u yüceltme çabalarına karşılık bu kralın doğuda, babasının mirasına önemli bir katkıda bulunduğunu söylemek olası değildir. Bazen Kroisos'a mal edilen Gordion'daki Lydia Kalesi'nin Alyattes tarafından yaptırılmış

scanfan

Lydia süvarileri ve otlayan hayvanları betimleyen bir kabartma. Bir tümülüsten. British Museum-Londra (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten).

olması da olasıdır. Gordion kentinin güneydoğusunda, bugün Küçükhöyük denen yapay tepe üzerine kurulmuş bulunan bu kalede, bölgenin Lydialı yöneticisi, Fryg halkından ayrı bir biçimde yaşıyordu. Kazılar İÖ 6. yüzyılın ortalarında Lydia Krallığı'nın bu uzak sınır karakolunun, Sardes üzerinden karayoluyla Yunanistan'dan mal dışalımı yaptığını göstermiştir.

Kroisos'un krallığının ilk yılları hemen hemen tüm Ön Asya dünyasında genel bir uyum ve barış havasının egemen olduğu zamana rastlar. Bu tarihlerde Ön Asya Med, Lydia, Babil ve Kilikia Devletleri arasında paylaşılmıştı: Doğu Akdeniz, Mısır'ın 26. sülale firavunlarının etkisindeydi. İÖ 559 yılında Persler'in Anzan prensi olarak başa geçen Kyros, Med kralı Astyages'e karşı isyanla onu tutsak edince, siyasal denge bozuldu: Büyük Pers İmparatorluğu kurulmuştu. İÖ 6. yüzyılın ortalarında, doğu sınırlarında beliren Pers tehlikesini iyi sezen Kroisos, uzun diplomatik ilişkilerden sonra İÖ 547 ilkbaharında Kappadokia'ya doğru sefere çıktı ve Kızılırmak'ı geçti. Nisan ayında harekete geçen Pers ordusu ise Mayıs ayı içinde Kızılırmak kavsi içine gelmiş bulunuyordu. Xenofon'a (Ksenofon) göre Lydia ordusu 10.000 süvari ve 40.000'den fazla yaya ve okçudan oluşuyordu; bu ordunun önemli bir bölümünü kiralık askerler oluşturuyordu. Bunlar, olasılıkla ya savaşlarda yok olan ya da yaptıkları yağmalarla bütün bütün bozulan Lydia ulusunun ya da hiç değilse askeri sınıfların, hatırı sayılır bir bölümünün yerine konmak için tutulmuştu.

Kızılırmak'ın doğu yakasındaki ilk Lydia-Pers savaşı, olasılıkla sonbaharın gelişi nedeniyle, Kroisos'un, İlkçağın klasik savaş geleneklerine uyarak geri çekilmesiyle sonuçlandı. Kroisos'u izleyen Kyros, kısa sürede Sardes yakınlarına gelince, Lydia Devleti zor durumda kaldı. Sardes yakınlarındaki bir ovada yapılan meydan savaşını da yitiren uzun mızraklı Lydia süvarileri, ele geçirilmez sandıkları akropole çekildiler; 14 gün süren savunma sonucunda Sardes düştü; şimdi tüm Anadolu Persler'in elindeydi. Sardes akropolünde bulunan Persler'e ait okçuları, kalenin kuşatma boyunca ok yağmuruna tutulduğunu ve sonuçta güneyden saldırıya uğrayıp ele geçirildiğini göstermiştir.

Başkent Sardes'in Kyros'un eline geçmesiyle Lydia Krallığı son bulmuş, son Lydia kralı Kroisos, Persler'in eline geçmiştir. Son Mermnad Kroisos'un kaderi konusunda çelişkili haberler vardır; bazılarına göre öldürüldü, bazılarına göre de önce kendini yakmak istedi fakat başaramadı, sonra Kyros'un danışmanı olarak İran'a götürüldü.

İÖ 547 yılının Ekim ya da Kasım aylarında Lydia Krallığı başkenti Sardes'in, hiç beklenmedik bir zamanda, Persler'in eline geçmesi, Ön Asya ve özellikle Yunan dünyasında şok etkisi yaptı. Böylece tüm Ön Asya, Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi ve Ön Asya dünyasında siyasal ilişkiler köklü değişmelere uğradı. Lydia monarşisinin birdenbire çöküşü, Anadolu kıyılarındaki Yunanlılar'ı dehşet içinde bıraktı, onlar Ön Asya tarihinde yeni bir çağ açan büyük bir trajedinin gözleri önünde oynandığını ilk kez gördüler. Çünkü bu zamana değin Gyges sülalesi, kuvvet ve kudretiyle kendilerini yıldırıyor, zenginlikleriyle de gözlerini kamaştırıyordu. Yunanlılar bu denli güçlü bir sülaleyi yenilmez sandıklarından, onun bir darbe ile birdenbire çökebileceğini hatırlarına getirmemişlerdi. Ancak beklenmeyen olay gerçekleşti ve Pers orduları bir anda tüm Anadolu'yu istila ettiler.

scanfan

UYGARLIK

1. PARANIN BULUNUŞU

İÖ 7. yüzyılın ilk yarısında Gyges ile başlayan güçlü Lydia Krallığı, yaklaşık olarak 141 yıl süren egemenliği boyunca, sürekli doğu sorunlarıyla uğraşmak zorunda kaldı ve sonunda da onu, tüm çabalarına karşın, yine doğulu bir düşman tarih sahnesinden sildi. Doğu sorunlarının yarattığı korku, krallığın kendini tam olarak göstermesine engel oldu; Lydia'nın gelişimini yavaşlattı. Buna karşın başkent Sardes, Mermnad sülalesi zamanında, 141 yıl süreyle tüm antik dünyanın gıpta ederek baktığı bir kent durumuna geldi, Lydialılar bu zamanda sanatta ulaşılamayan bir yere varıp, başarılı eserler ortaya koydular. Örneğin, dinsel bağlarla Efesos'a bağlı olan ve İon sanatının yumuşaklığı ile Doğu sanatının coşkunluğunun karıştırılıp harman edildiği, kendine özgü nitelikleriyle tanımlanan Sardes okulu, Doğu Yunanistan'ın en büyük yontu okullarının yanında yer aldı. Özellikle Alyattes ve Kroisos, Yunanistan'dan gelen düşünürler, İonia kentlerinden gelen yontucular ve mimarlar ile Doğudan gelmiş sanat elçilerini toplayarak, Sardes'te çok parlak, kozmopolit bir çevre oluşturdular. Böylece de Lydia güzel sanatlarında Yunan etkisi üstün geldi. Fakat bu etki Lydia düşünüş ve beğenisiyle birleşerek, sonuçta vahşi fakat hareket ve dinamizmin egemen olduğu bir biçim ortaya çıktı.

Lydialılar'ın insanlık tarihi ve kültürüne yaptıkları armağanlardan en önemlisi kuşkusuz ki, parayı icat etmiş olmalarıdır. Bu büyük keşif İlkçağ dünyasının ekonomik gelişimini büyük ölçüde hızlandırmış, hatta tarihin akışını bile etkilemiştir. Sikkenin icadının doğal sonucu olarak, dünya ticaretinde değiş-tokuş usulünün yerini para ekonomisi aldı, böylece iş ve ticaret alanlarında yeni ve büyük gelişmeler oldu. Bu buluş madeni paranın bulunuşu olarak kabul edilmelidir; böyle bir madeni değer birimi bu tarihten 1500 yıl önce de vardı, fakat ilkel bir temele dayanmaktaydı. Bu değer sistemleri içinde kuşkusuz ki en önemlisi gümüş ağırlıklara dayalı Babil değer sistemiydi. Devlet bu değer birimlerinin ancak tam ağırlığa sahip olmasını kontrol eder; ağırlıkların azalması halinde, bunu yapanları cezalandırırdı. En önemli temel madenin değeri ile esas para değerinin birbirine eşit olmasıydı. Bu durumda, büyük değerlerin nakli, ağırlıklarının fazla olması nedeniyle oldukça güçleşiyordu. Ayrıca, küçük esnafın, köylülerin ve yoksul halkın, kendi sınırlı koşulları içinde, büyük tüccarlar gibi, altın ve gümüş külçelerini ölçü olarak kullanma olanaklarının var olmaması, madeni ölçülerde küçük, fakat değerli sikkelerin buluşunu gerektirmişti: Örneğin, İÖ 2. bin yılda Akdeniz Bölgesi ve Kıbrıs'ta değer birimi, yaklaşık olarak 30 kg. ağırlığında bir bakır külçesiydi. Herodotos'a göre, ilk önce altın ve gümüş sikkeleri ortaya çıkaranlar, malları, değeri olan sikkelerle satanlar Lydialılar idi. Lydia Krallığı tarafından devlet ve sarayın resmi arması ile güvence altına alınmış bulunan bu sikke birimi, biçimsiz bir elektron parçasıydı. Bu elektron parçası altın ve gümüş karışımından oluşmaktaydı. Bu birimler çok hafif olduklarından, kolaylıkla taşınabilip, saklanabilmekteydiler. Bununla da yetinilmiyerek sikkeler, kısa bir zamanda kusursuz hale getirildiler. Örneğin, Kroisos döneminde bimetal altın ve gümüş birimleri kabul edildi. Bunlar 3 adet altın sikke birimiyle, 1 adet gümüş para biriminden oluşmaktaydı. Modern bilim tarafından, altın sikke birimleri **tam stater, yarım stater** ve **üçte bir stater** olarak adlandırılır. Buna karşılık antik adı bilinmeyen gümüş sikke birimine ise günümüzde **kroesoid** adı verilmiştir. Sikke birimi alanında yapılan bu düzenlemeler sonucunda çok daha kesin bir ödeme biçimi doğdu, bu ödeme biçimi de fiyat strüktürünün düzenlenmesine yol açtı. Ayrıca bu buluşun sonucunda, işini

scanfan

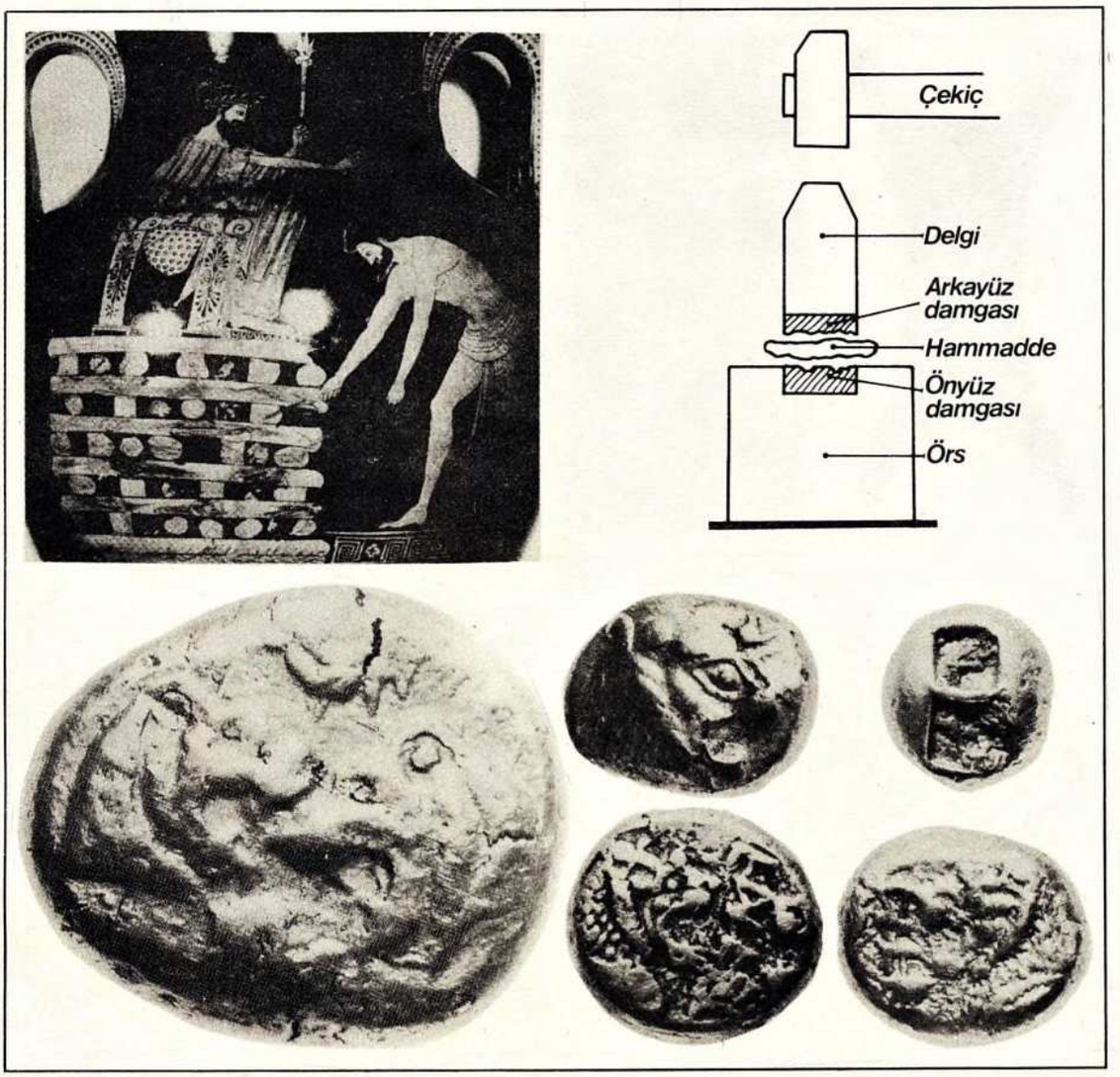

Sol üst: Lydia Kralı Kroisos'un kendini yaktırışını konu alan bir vazo resmi. Alt: Bir Lydia sikkesi. Sağ üst: Paranın darbedilişini gösteren bir çizim. Alt: Çeşitli Lydia sikkeleri.

iyi bilen yazıcılara, ortak bir okur yazarlığa gereksinme duyuldu, dolayısıyla herkesin öğrenebileceği ve çabuk kullanabileceği bir alfabenin geliştirilip yayılması sağlandı.

Elektron ya da beyaz altın denilen altın-gümüş karışımı madenden yapılmış olan ilk Lydia sikkeleri, biçim olarak baklaya benzerler. Önyüzleri ilk zamanlar düz, sonra çizgili, daha sonra resimli olan bu sikkelerin arkayüzlerinde 1, 2 ya da 3 adet derin dörtköşe, dikdörtgen ya da üçgen çukurluk bulunuyordu. Resimli sikkelerin önyüzlerinde ise önceleri, krallığın arması olan arslan başı, pençesi ya da 2 arslanın karşılıklı ön bölümleri yer alıyordu. Bu sikkelerin birimi 14.11 gr. ağırlığındaki stater'di. Bu sistem, sonradan Miletos tarafından da kullanıldığı için **Lydia - Miletos** sistemi adını taşıyordu. Lydia-Miletos sisteminin yanında, bazı Yunan kentleri tarafından benimsenen, stateri 16 gr. ağırlığındaki **Phokaia** (Foça) sistemi de vardı. Tümüyle yazısız olan Lydia sikkelerinden yalnızca bir tanesi üzerinde, Lydce olarak **Valveş** yani Alyattes adına rastlanmıştır.

Dünya tarihinde altın ve gümüş gibi iki ayrı madenden para basan ilk kişi olan Kroisos'a ait sikkelerin önyüzlerinde, sırt sırta vermiş ve yalnızca ön bölümleri olan bir boğa ile arslan betimlenmiştir. Daha sonraları, bu kez yüz yüze bakan, yine yalnızca önyüzü görülen aslan ve boğa betimli sikkeler de basılmıştır.

Lydia sikkelerini izleyerek, Batı Anadolu'da önemli birer ticaret merkezi olan ve Lydia ile ticaret ilişkileri bulunan Miletos, Efesos, Samos, Kyzikos ve Khios gibi Yunan kentleri de sikke basmağa başladılar. Bu sikkelerin önyüzlerinde, o kentlerin armaları olan hayvanlar, bitkiler, semboller ve aletler betimlenmiş, arkayüzlerinde ise 2 ya da 3 adet kare, üçgen ya da dikdörtgen çukur, sonraları ise yalnızca 1 adet dörtköşe çukura **(quadratum incusum)** yer verilmiştir. Paraların önyüzlerine kentlerin baştanrılarının büstleri konulmağa başlâdıktan sonra, eski önyüz armaları arkayüzlere geçmiştir. Anlaşılacağı gibi, bu büyük icat Yunanlılar tarafından da hemen benimsenmiş, kısa zamanda Yunan uygarlığını değiştiren ticaret evriminde, aracı olarak, büyük rol oynamıştır. Lydia kralları para sistemini icat etmekle, insanoğlunun ekonomik aşamasına çok önemli bir katkıda bulunmuşlar ve modern ekonominin temellerini atmışlardır.

2. EKONOMİ VE TİCARET

Herodotos, Lydialılar'ın sikke basan ilk insanlar olduklarını söylediği bölümde, yine ilk kez olarak Lydialılar'ın **kapeloi** olduklarını belirtir. Tüccar, hancı ya da parakendeci olarak çevirebileceğimiz bu sözcüğün anlamı henüz kesinlikle bilinmez. Ancak **kapeloi** sözcüğünün İlkçağ dünyasının ticaret terimlerinden biri olduğu ve Sardes halkının ticaret alanındaki yeni buluşlarından birini tanımlamak için kullanılmış bulunduğu kuşkusuzdur. Örneğin, Sardes halkı küçük dükkan, halka açık gazinolar ve hatta genelevlerin sahibi olan ilk insanlardır. Nitekim Hedodotos, içinden Paktolos Çayı'nın geçtiği pazar yeri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu alanın pazar yeri olarak kullanıldığını bazı buluntu toplulukları güçlendirir: Sözgelimi bazı yapılar içinde saptanan toplu haldeki çanak-çömlek ve bunların birindeki çok sayıda kullanılmamış yağ kandili, bunların çömlekçi ve lambacı dükkanları olduğunu kanıtlar. Kazılarda ortaya çıkarılmış, bilinen ilk serbest pazar niteliğindeki bu yapı kompleksi geçmişin Doğu pazarlarının öncesi olarak kabul edilebilir. İçinde yalnızca bir odadan oluşmuş dükkanların bulunduğu bir pazar yeri, Sardes kazıları sırasında saptanabilmiş ve İÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı ile 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Ayrıca, yine bu kazılarda ele

scanfan

Sol üst: Post şekilli ağırlık. Alt: Aynı ağırlığı taşıyan bir Mısırlı. Sağ üst: Sardis altın arıtma atölyeleri ve Kybele sunağı. Alt: Bu atölyelerdeki çalışmayı yansıtan bir çizim.

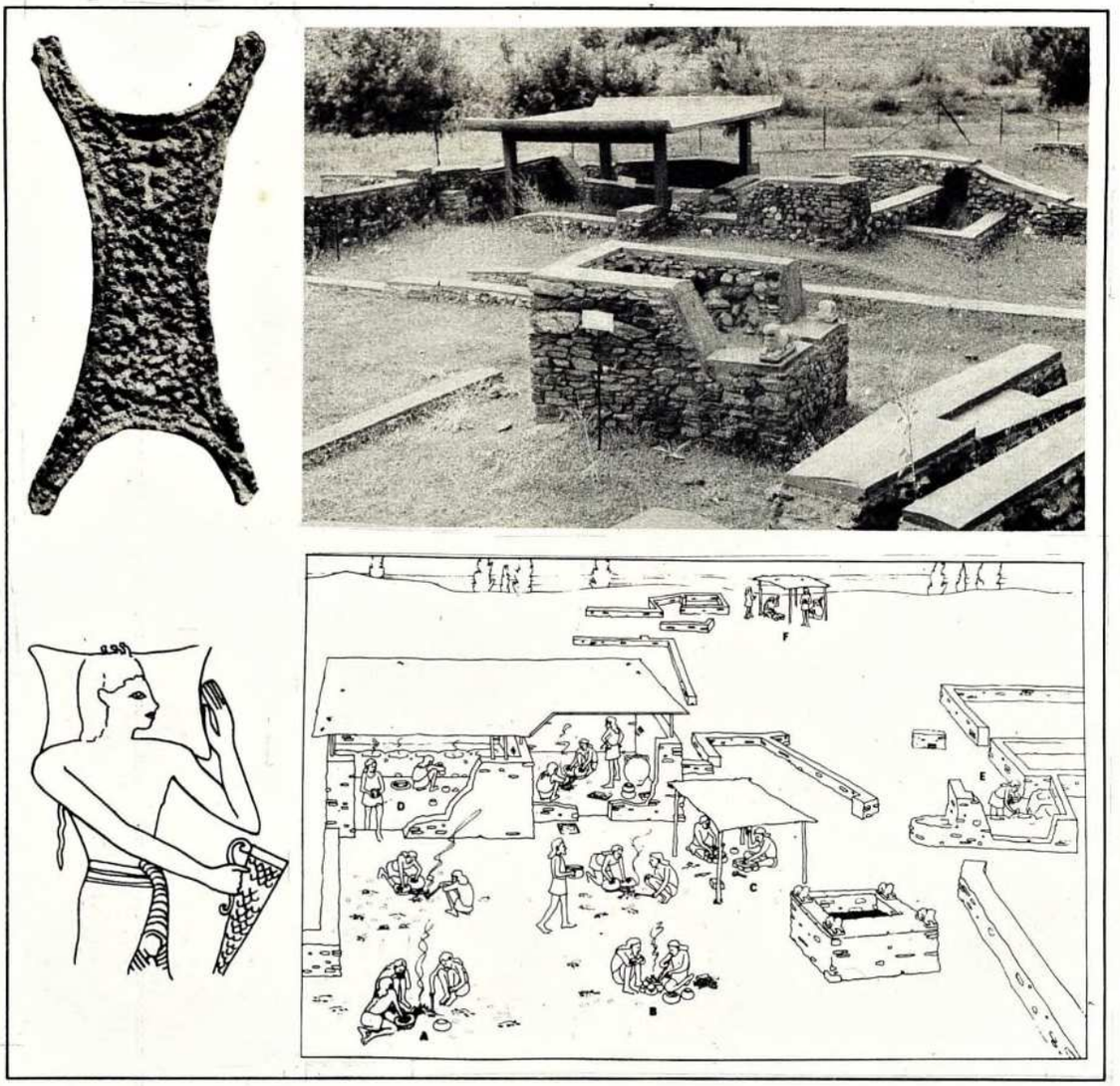

geçirilen dışalım malı keramikler, Sardesliler'in yalnızca Ege kıyılarındaki İonia kentleriyle değil, aynı zamanda daha uzaktaki ülkelerle de ticaret ilişkilerinde bulunduğunu göstermiştir.

Örneğin İonia fincanları, Aiolia kraterleri, Samos alabastronları, kuş biçimli Rodos keseleri, Kyklat fincanları, siyah figürlü Atina hydriaları, kylixler ve skyfoslar, Lakonia kapları, Korint aryballos, alabastron ve skyfoslar'ı, Lydialılar'ın Ege kıyıları ve Yunanistan kent devletleriyle olan ekonomik ilişkilerini gösterirler. Ayrıca Mısır deltasındaki Yunan kolonisi Naukratis'ten ise, beyaz Kıbrıs taşlarından yapılmış, sfenks betimli amuletlerin dışalımı yapılmıştır. Bu dışalım hiç kuşkusuz, Lydia mallarıyla değiş-tokuş yapılarak sağlanmıştır. Sardesli tüccarlar, Yunan kent devletlerinden gelen mallara karşılık, onlara Yunanlı gözüne çok yabancı gelen, tümüyle doğuya özgü nesneler sundular. Sardes'te bulunan Fenike boncukları, Asur sırlı keramikleri, İskit oymaları ve Fryg figürinleri de, Sardes'e ulaşan ticaret yollarının nerelere uzandığını göstermektedir.

Sardes kentinin doğudan ve batıdan gelen ticaret yollarının kesiştikleri bir noktada olması, ayrıca burada çok sayıda altının bulunması, aslında tümüyle doğanın ve coğrafi koşulların oluşturduğu güzel bir rastlantıdır. İşte ancak böyle etkin bir ticaret merkezinde yaşayan halkın, ticaret yaşamını pratik hale getirecek buluşlar yapmasını doğal karşılamak gerekir.

Lydia'nın İlkçağ insanını en etkileyen yönü altın zenginliğiydi. Bu zenginlik, İÖ 7. yüzyılda Arkhilokhos, İÖ 5. yüzyılda Herodotos ve Sofokles'ten başlayarak, Strabon ve Plinius dahil, İS 12. yüzyıl Bizans yazarı Tzetzes'e değin anlatılıp gitmiştir. Çok sayıdaki bu Yunan, Latin ve Bizans yazarlarının tümü Lydia'nın altınını, Paktolos Çayı'ndan elde ettiğinde görüş birliği içindedirler.

Paktolos adıyla anılan bu çay, Tmolos'lardan (Bozdağ) doğup, Sardes agorasının içinden geçerek, Hermos Irmağı'na dökülen bugünkü Sartçayı'dır. Altın taşıdığı için **Khrysorrhoas** da denen çayın antik çağdaki bu ünü, adına çeşitli efsaneler düzülecek kadar yaygındı. Örneğin, İÖ 1. yüzyıl yazarı Ovidius'un anlattığı bir efsaneye göre, sarhoş satyr, kendisini köylülerden kurtarıp, ona layık olduğu davranışı gösteren Fryg kralı Midas'a, her dokunduğunu altın yapma özelliğini verir. Bir süre sonra sofrasındaki ekmeğin bile altın olduğunu gören Midas, tanrı Dionysos'a yalvararak, kendisini eski haline dönüştürmesini ister. Dionysos Midas'ı bağışlar, ona Sardes'e gitmesini, Paktolos Çayı'nın kaynağına değin çıkmasını, orada topraktan fışkıran sularla başını ve ellerini yıkamasını buyurur; kral da öyle yapar ve ırmak sularında arınır, ama o gün bugün Paktolos altın pulları sürüklemektedir, altın diyarı Sardes'in zenginliği de oradandır.

Gerçekten de MTA Enstitüsü'nün bölgedeki araştırmalarında, Manisa ilinde, Alaşehir, Salihli ve Turgutlu bölgelerinde altının varlığı ortaya konmuştur. Türk jeologları, Turgutlu ve Allahdiyen kasabaları arasındaki bölgede, altının, güneyden Hermos'a doğru hızla inen çayların alüvyonlarında bulunduğunu saptadılar. Sardes akropolünün batısındaki nekropol tepesinden Paktolos'a akan çay yataklarında da, ağırlıkları 10-15 mg. bulan altın parçacıkları bulundu. Bu jeolojik araştırmalar, Paktolos Çayı'nın İlkçağ'da altın tozu taşıdığını bildiren eski yazarları doğrulamıştır.

Paktolos alüvyonlarında altının varlığının saptanmasından sonra, Lydialılar'ın bu dereden altın üretmiş oldukları ise Sardes'te yapılan yeni buluşlarla ortaya konmuştur. 1968 yılı

scanfan

Üst: Sardis Bintepe tümülüsleri. Alt: Sardis Bintepe tümülüslerinden Gyges'in tümülüsü (Karnıyarık Tepe) (G.M.A. Hanfmann, Letters from Sardis'ten).

Amerikan kazılarında, Paktolos Çayı'nın doğu kıyısında, son Lydia kralı Kroisos dönemine, yani İÖ 6. yüzyılın ortalarına ait Lydia altın atölyeleri gün ışığına çıkarıldı. Bu atölyelerde, altının içindeki yabancı alaşımlar, kal işlemi denen eritme yöntemiyle arıtılmaktaydı: Yani bu atölyeler antik çağın Lydia altın rafinerileridirler. Sardes altın rafinerilerinde, çapları 15-20 cm., derinlikleri ise 9-10 cm.'yi bulan 60 kal potası açığa çıkarıldı, açılmayanlarla birlikte sayılarının 200-300'ü bulduğu hesaplandı.

Bu endüstri alanının orta yerinde, dört bir kenarında oturmuş arslan yontuları bulunan, yerel ana tanrıçası Kuvava yani Kybele'ye ait bir sunak yükselir. Bu sunak olasılıkla altın işçilerinin tanrıçanın koruması altında bulunduklarının kanıtıdır. Kazılar mücevherci dükkanlarının da küçük altın üretim merkezlerine yakın olduğunu ortaya koydu. Sardes aşağı kentinde, akropolden bir hayli uzakta kurulmuş bulunan bu sanayi çarşısının konumu, Lydia'da altın rafinerileri ve bazı sarraf dükkanlarının kralın direkt kontrolü altında olmadığına işaret eder. Nitekim, Lydia'da soylu denilebilecek ve kralın mutlak yönetiminde olmayan bir zengin sınıfın varlığını, İÖ 1. yüzyıl ile İS 1. yüzyıl arasında yaşayan Damascuslu Nicolaos'un kayıtlarından anlamak olasıdır; buna göre, veliaht Kroisos Adramytteion'da vali olarak görev yaparken, babası Alyattes'ten Karia seferine katılma çağırısı aldığında, ücretli ordusunu kurmak için Sadyattes adlı bir Lydia zenginine baş vurup, borç para istemiş, ancak bu isteği reddedilmiş, gerekli para İonialı başka bir zenginden sağlanabilmişti. Bu durum Lydia monarşisini doğunun mutlak yönetiminden ayıran en önemli özelliklerden biri olduğu gibi, zengin tüccarların etkinliklerinin sınırı ve sosyal sınıfların varlığı konusunda bir fikir vermektedir.

3. DİN

Lydialılar'ın dini ile ilgili fazla bilgi yoktur. Tarihsel kaynaklardan anlaşıldığına göre, Lydia'da ana tanrıça **Kybele/Kybebe** büyük bir saygı görmekteydi. İÖ 7. yüzyılda Alkman, kendisinin Sardes'te Kybele'ye hizmet eden bir hadım olmadığı için yakınmaktadır. Manisa yakınlarındaki Sipylos Dağı'nda bulunan, İÖ 13. yüzyıla ait büyük bir kabartmadan bölgede ana tanrıçaya, hayvanlar hakimesi olarak 2. bin yılın ikinci yarısından beri tapınıldığını anlamaktayız. Nitekim Herodotos, İÖ 499 yılındaki İon saldırısından önce Sardes'te bir Kybele tapınağı bulunduğundan söz eder. Lydialılar'ın en büyük ilgiyi gösterdikleri tanrıçalardan biri de Artimu olarak adlandırdıkları Artemis idi. Böylece Lydia dininde en önemli iki figürün tanrıça Kybele ya da Kybebe ve Artemis olduğu anlaşılıyor. Efesoslu yazar Hipponax ise Yunan tanrısı Hermes ve Malis ile eşit sayılan Lydia tanrısı Kandaules'ten söz eder. Kandaules'in Thrak kökenli bir savaş tanrısı olduğu ve onuruna verilen dinsel şölenlerde yeni doğmuş köpek yavrularının boğularak kurban edildiği sanılır. Sardes'te bulunan, daha sonraki dönemlere ait Yunan ve Roma yazıtları Lydia dininde Athena, Apollon, Asklepios, Dionysos, Hermos ve Zeus gibi Yunan tanrılarının giderek önem kazanmış olduklarını gösterirler.

Lydialılar tanrılarına olan derin bağlılıklarını çeşitli tapınmalarla yansıtırlardı: Uzun saçlı rahiplerin hadım edildikleri, bazı yüksek deneyimler elde etmek amacı ile yaptıkları denemeler sırasında vahşi çığlıklar attıkları bilinir. Onlar dinsel dörenlerde teflerini, kırbaçlarını, gürültülü zillerini ve etrafa kokular yayan uzun saçlarının buklelerini büyük ana tarıçaya ithaf ederlerdi. Bu tür dinsel bir tören gerek Lydia ve gerekse Yunan dünyasında tanrı Bakhos ile birleşir. Euripides, Bakhos'un anavatanının Lydia olduğunu

scanfan

ve bu tanrının bir Lydia kalesi olan Tmolos'tan Yunanistan'a ziller ve sihir kerametleriyle geldiğini anlatır. Bu anlatımdan Bakhos'un Yunanistan'a Lydia'dan gittiğini anlamaktayız. Daha sonraları Lydia'da, Kybele ve Artemis'in yanında Bakhos da yer almış ve bu üçlü tanrı gurubu Lydia halkının dinsel inançlarını yönetmiştir. Ancak, Lydia krallarının birçok elçi ve armağan yoluyla Yunan tapınak ve kahinlerine gösterdikleri ilgi, güçlü bir ulusal Lydia dininin bulunmayışından doğmaktadır. Bu nedenle Lydialılar'ı daha çok Yunan dini ve tanrılarının etkisinde kalmış bir ulus olarak görmek pek yanlış olmasa gerektir.

4. ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ

Sardes'in kuzeyinde ve Hermos Irmağı'nın öte yakasındaki Bintepeler ya da Lydia krali mezarlığı, Strabon'un bildirdiği üzere, Koloe Gölü (bugün Marmara Gölü) kıyılarında, Sardes'ten 40 stadlık bir uzaklıktadır. Bintepe mezarlığındaki 100 kadar tümülüsten, olağanüstü boyutlarıyla ayrılan 3 tanesinin, doğudan batıya doğru, Mermnad sülalesi krallarından Alyattes, Gyges ve Ardys'e ait oldukları sanılır. Bu yığma mezar tepeleri Lydia'daki zenginliğin canlı tanıklarıdırlar. Tümülüslerin içindeki odaların bazıları **dromos** ya da giriş geçitli, bazıları da geçitsizdir. Kapı geçidi olmayan odalara ceset tavandan sokulmuştur. Mezar odalarının ölçüleri birbirlerinden pek farklı değildir: Örneğin, Alyattes'in mezar odası bile ötekilerin aynıdır. Burada odanın üzerine yığılan toprağın miktarı önemlidir, çünkü, gömülen kişinin önemi mezar odalarının üstüne kümelenen toprağın çokluğu ya da azlığı ile belirtilir.

Toprak, kil ve taştan yapılmış tümülüslerin altında bir yere gizlenmiş, mermer ya da kireçtaşından mezar odaları, Lydialı soyluların ölümlerinden sonraki yaşamlarını sürdürdüklerine inanılan konutlardı. Duvar işçiliğinde ulaşılan üstün teknik, Lydialı soyluların gerçek yaşamlarını sürdürdükleri konutlardan çok, öldükten sonraki yaşamlarını geçirecekleri yapılara özen gösterdiklerini, Sardes'i güzel ve süslü mermer yapı ve sunaklarla donatmağa meraklı olduklarını gösterir.

Gediz Irmağı'nın kuzeyinde, Bintepe krali mezarlığındaki bu tümülüslerin yanında, ırmağın güneyinde, bugünkü İzmir-Ankara karayolunun her iki tarafında ve Küçük Menderes Vadisi'nde irili ufaklı birçok tümülüs vardır.

Yığma mezar tepeleri, Lydia Bölgesi'nde Mermnad sülalesiyle birlikte ortaya çıkan yeni bir ölü gömme geleneğinin varlığını kanıtlar. Mezar odalarının ahşap oluşu nedeniyle Lydia'dakilerden farklı özellikler taşımakla birlikte, bu gömme geleneğinin en yakın benzeri yine de Frygia'dadır.

Bintepe'deki tümülüsler Lydia kralları ve prensleri için birer anıt mezar olarak yapılmışlardı. Orta ve daha aşağı sınıftan halk ise yumuşak kayalara oyulmuş küçük mezar odalarına gömülürlerdi.

5. DİL

Lydia dili yani Lydce ile ilgili bilgilerimizin çoğu, Sardes'te bulunmuş İÖ 6.-4. yüzyıllara ait sayıları 100'ü bulmayan, Yunan alfabesine benzeyen bir alfabeyle yazılmış yazıtlara dayanır. Yazıtlardan çoğu mezar stellerine aittir, bazıları da kafiyelidir. Yazıtlar Lydia harfleriyle kaleme alınmışlardır. Lydce ilk kez, Aramice-Lydce olarak kazılmış çift-dilli bir yazıt sayesinde anlaşılmağa başlanmıştır. Lydia dili yani Lydce, Lykçe, Karca ve Side dili gibi Hint-Avrupa dil gurubunun Hitit-Luwi dil gurubuna girmektedir. Lydce'nin hangi eski dillerle daha fazla akrabalığı olduğu konusu henüz saptanamamıştır.

scanfan

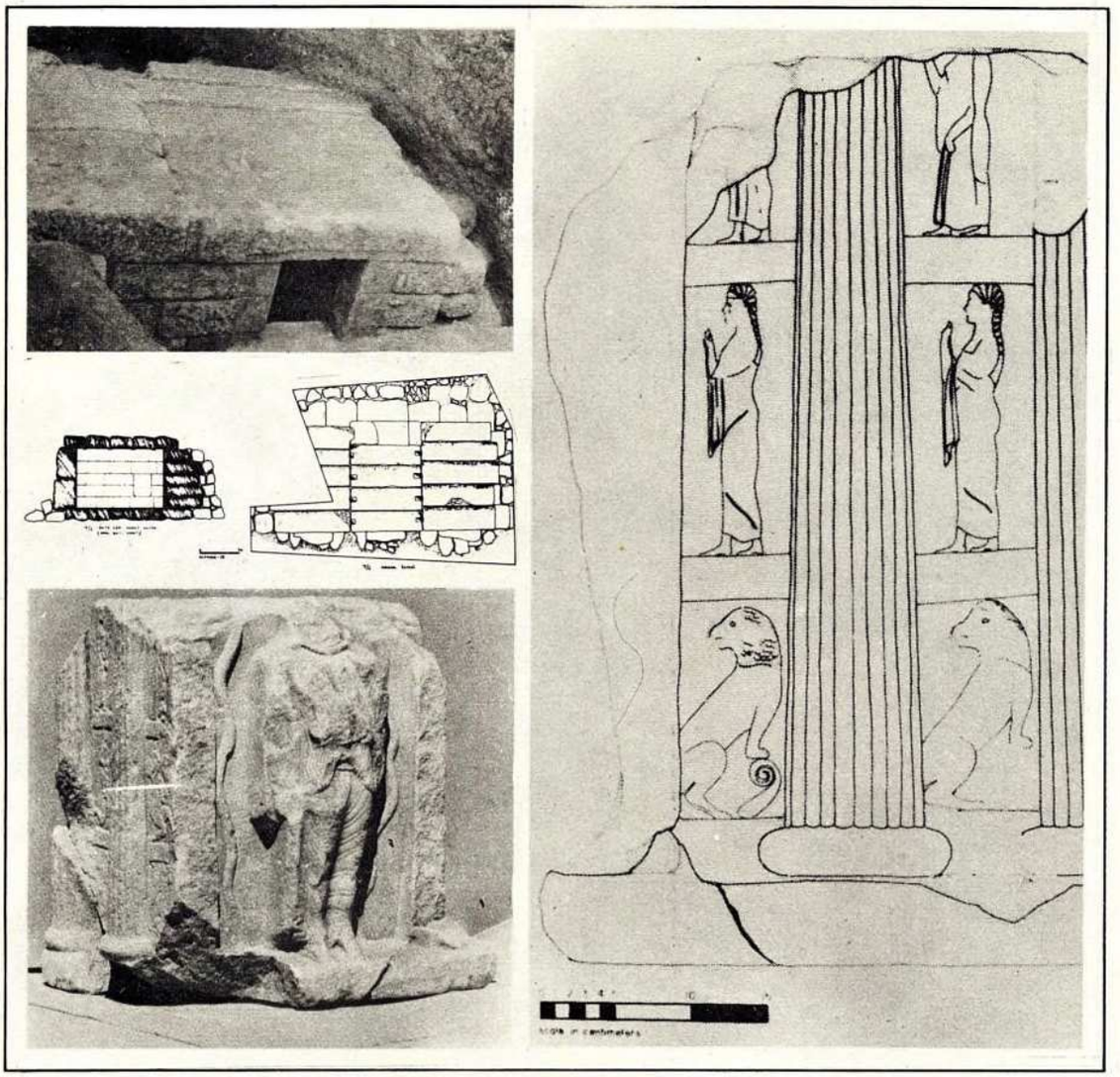

Sol üst: Alahıdır tümülüslerinden birinin üstten görünümü. Orta: Aynı tümülüsün kesiti ve üstünü örten taşların çizimi. Alt: Sardis'te bulunmuş Kybele tapınağı modelinin cephesi (G.M.A. Hafmann, Letters from Sardis'ten). Sağ: Aynı tapınak modelinin rahibelerle aslanları betimleyen sağ yanının çizimi. Yan sayfa sol: Sardis'te bulunmuş Lydce bir yazıt. Sağ üst: Sardis'te bir kandilci dükkânından satışa hazır durumdaki yağ kandilleri. Alt: Sardis'te bulunmuş küp şekilli bir mezar (hepsi G.M.A. Hanfmann, Letters from Sardis'ten).

6. YAZI

1963 yılında Sardes'te, genellikle Lydce özellikleri taşımasına karşın, Lydialılar'a ait olup olmadığı kesinlikle bilinmeyen görkemli bir yazıtın bulunmasına kadar Lydia alfabesinin bilindiği ve saptandığı sanılıyordu. 13 satır ve 100 kadar harften oluşan bu yazıt, Romalılar döneminde inşa edilmiş bir sinagog'un duvarında bulunmuştur. Yazıtta neler yazıldığı kesinlikle bilinmemekle beraber, bu kitabenin Lydia dili ile değil, fakat ona yakın bir dille yazılmış olduğu sanılır. Bu yazıt Sardes'te Lydce'den ayrı bir dilin varlığını kanıtlamıştır.

7. EDEBİYAT

Edebiyat konusunda elimizde pek belge yoktur. Lydia dili ile yazılmış taş yazıtlar İÖ 5. yüzyıldan önceye tarihlenemezler. İÖ 7. yüzyılın sonunda yaşayan ozan Alkman, acıyla, eğer Sardes'te kalmış ve orada yetişmiş olsaydı asla ozan olmayıp, Kybele tapınağında hizmet eden ve Kybele bayramlarında zil çalan bir hadım olmak istediğini söyler. Sanata çok önem verilen Lydia sarayında edebiyatın önemli bir yerinin olmadığı görülür.

8. MİMARLIK

İÖ 6. yüzyıl Lydia evlerinin özelliklerinden söz eden Herodotos'un anlatımının doğruluğu, en yeni kazılarla onaylanmıştır. İÖ 6. yüzyılın ortalarında Sardes'te yaşayan halk tabakasından kişilerin evlerinin genel nitelikleri şöyledir: Temeller ırmak ya da tarla taşlarından yapılmış, döşeme sert, sıkıştırılmış kil kullanılmıştır. Temel duvarlarına göre daha dar olan üst duvarlar da, yine aynı türde moloz taşlarla yapılmış, bunların üzerine kerpiç bloklar yerleştirilmiştir; damlarda örtü olarak daima saz kullanılmıştır; kapı eşikleri mavimsi taşlarla belirtilmiş, kapı pervazları genellikle çok ince yapılmıştır. Evler birbirine bitişik düzendedir ve bazen avluya benzer açık bir alana açılırlar. 1 ya da 2 odalı olan evlerin iç düzenlerinde ocaklar, depolama çukuru ve çöp çukurları en önemli ögeleri oluştururlar. Taş temel ve kerpiç duvarlı bu tür evlerin yanında, İÖ 6. yüzyılda, Kroisos döneminde, ahşap iskelet üzerine pişmiştoprak levhalarla kaplı yapılar da ortaya çıktı. Üzeri boya ile bezenmiş kabartmalarla süslü bu kaplama levhaları Yunanistan'dakilere benzerlik gösterir.

Lydia mimarlığında ilginç bir zıtlık göze çarpar. Bu zıtlık, saz ve çamurdan yapılmış ev ve dükkanlar ile Bintepe krali mezarlığındaki mezar odalarının özenli taş işçiliği arasındadır. Örneğin, Alyattes'e ait mezar odasının çok büyük bir ustalıkla yontulmuş tavanındaki bazı taş blokların uzunluğu 4 m., genişliği 1.40 m. ve yüksekliği de 1 m.'ye değin varmaktadır.

Sardes'in çok zarif mermer yontular ve yine mermerden genel ve kutsal yapıları ile ün yapmasına karşılık, halk ahşap çatılı, kerpiç duvarlı yapılar içinde çalışıp, yaşıyordu. Herodotos İÖ 499 yılında İonialı ihtilalcilerin Sardes'e karşı giriştikleri ani saldırıyı anlatırken, kentin, saldırganların eline geçmekle birlikte, yağma edilemediğini bildirir. Bunun nedeni, Sardes kentinin çok kolay yanmış olmasıdır. Çünkü, evlerin büyük bir bölümü sazdan inşa edilmişti, hatta kerpiçten yapılmış olan birkaç tanesinin de dam örtüleri sazdandı. Bu nedenle, bir evin tutuşmasından hemen sonra, yangın öbür evlere de sıçramış ve çarçabuk yayılıp, saldırgan İonialılar'a talan edecek bir şey bırakmamıştı.

Bugün Lydia mimarlığı ve sanatı ile ilgili bildiklerimizin tümü Sardes kazılarında bulunan eserlere dayanır. Bu nedenle **Sardes kültürü** olarak tanımlayabileceğimiz bu

scanfan

Pişmiştopraktan renkli levhalarla bezeli bir Lydia konutu (resim Sardis kazıları başkanı Crawford H. Greenewalt, Jr.'den alınmıştır).

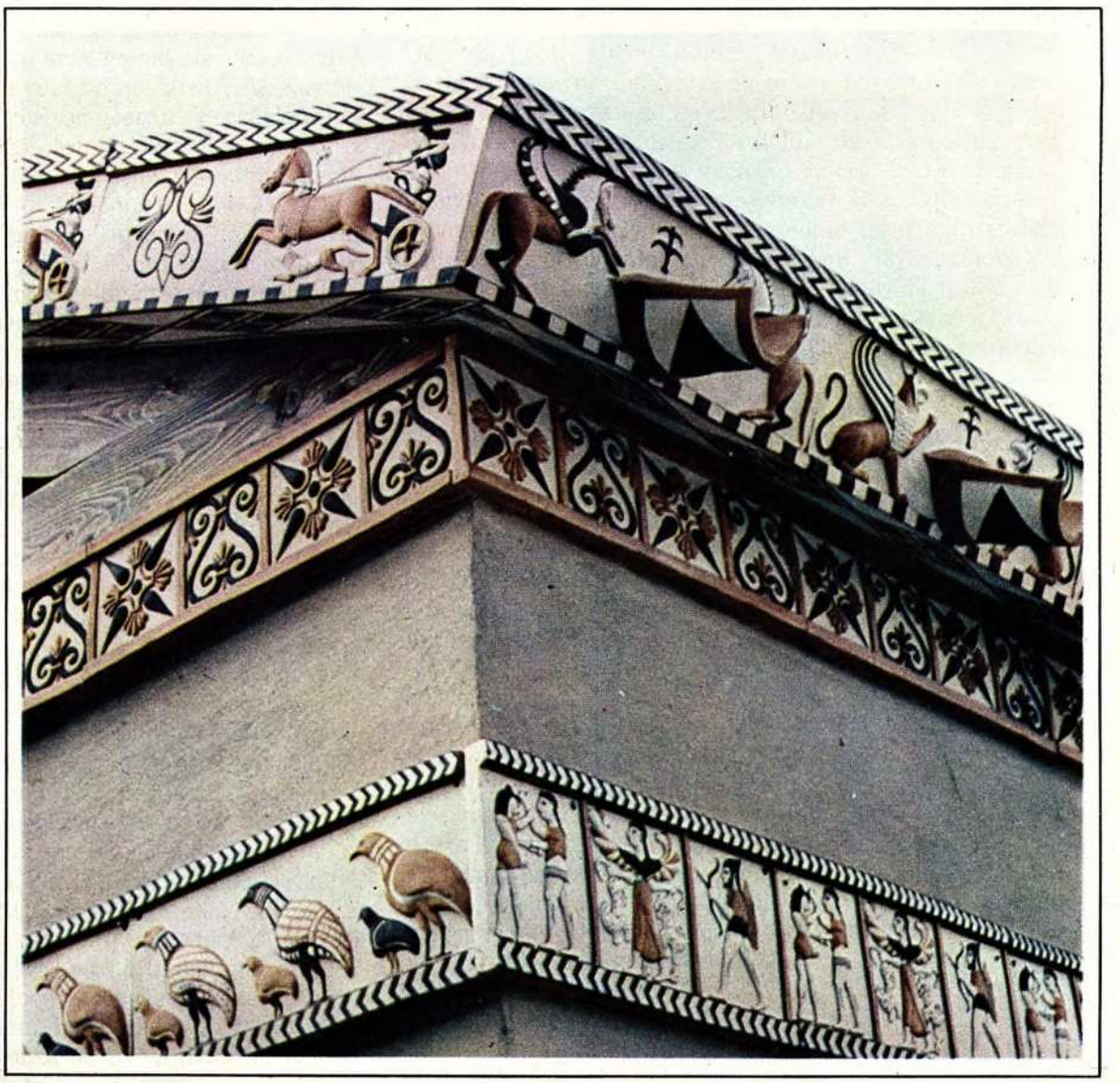

kültürü tüm Lydia ülkesine mal etmeğe olanak yoktur. Sardes dışında başka bir Lydia kentinde arkeolojik kazılar yapılana değin özgün Lydia kültürünü tanımamız olanak dışıdır.

9. HEYKELTIRAŞLIK

İÖ 7.yüzyılın başlarından 547 yılına kadar devam eden Mermnad sülalesi, Yunanlılar ile siyasal ve dinsel ilişkiler kurdu. Lydia'nın siyasal ve kültürel bakımdan dorukta olduğu bir sırada oluşan heykeltıraşi okulları sayesinde Lydia, Arkaik Doğu Yunan sanatının bir merkezi haline geldi. Arkaik çağ Lydia heykel sanatı hakkındaki en iyi bilgiyi mermerden bir tapınak modelinden edinmekteyiz. 1963 yılında Sardes sinagogunun duvarları içinde bulunan bu anıt, yüksek ve alçak kabartmalarla bezenmiştir. Küçük bir İon tapınağı şeklindeki eser, Lydialı mimarların İon düzeninin oluşmasında yaratıcı bir rol oynadıklarını gösterir.

Mevcut yüksekliği 60 cm.'yi bulan bu tapınak modeli, İÖ 499 yılında, İonia İhtilali'nin başında yanan, Sardes Kybele tapınağına bir vakıf olarak dikilmişti. Anıtın cephesinde, tanrıça Kybele, 2 ante arasında durmaktadır. Giriş, 3 yivli İon sütunuyla süslüdür. Yüksek kabartma olarak işlenmiş tanrıça, belini saran şeffaf kumaştan bir **hiton** ile, bunun üzerine yünlü kumaştan bir **himatyon** giymiştir. Hiton ve himatyonunu sağ eli ile sıkı sıkı kavrayan tanrıça, sol eli ile bugün yalnızca yelesi kalmış bir arslanı göğsünde tutar; boynunda ağır bir kolye taşır. Tanrıçanın başı ne yazık ki kırıktır. Ayaklarında kalın tabanlı, yumuşak ayakkabılar vardır. Tanrıçanın iki yanında yılanlara yer verilmiştir. Kybele kabartmasının çok yakın benzerlerine Samos eserleri üzerinde rastlanır, ancak arada bazı farklar da vardır. Anıtın arkası ve yanları 18 panoya bölünmüştür. Bu panolarda, alçak kabartma biçiminde, çeşitli mitolojik sahnelere yer verilmiştir. Panolar çok aşınmış ve hasara uğramış olmakla beraber, Arkaik Lydia-İonia sanatının eşsiz birer örneğidirler. Anıtın bir yanında, tanrıçaya tapınmak için öne doğru ilerleyen genç kızlar betimlenmiştir; bir elleriyle eteklerini toparlar durumdadırlar. Diğer panolarda Kybele'nin kutsal arslanları, dans eden genç kızlar, içki kadehleriyle şarap içen ve beraberlerinde cinsleri saptanamayan hayvanlar taşıyan silenler vardır. Kybele'nin yanında silenler'in bulunması, Lydia şarap tanrısı Baki - Bakhos'a verilen önemin bir belirtisi olabilir.

En ilginç betimler, ne yazık ki çok harap durumdadır. Anıtın arka bölümünde 6 pano vardır. En yukarıdaki 2 panoya, bilinmeyen iki olayın betimi işlenmiştir: Bunlardan birinde, bir ağacın altında karşılıklı bir aslan ve domuz yüz yüze bakar durumdadır. Kroisos dönemi sikkelerinin önyüz sahnelerini anımsatan bu kabartmadaki arslan, Kybele'nin kutsal hayvanı ve değişmez refakatçisidir; yabandomuzu ise Lydialı genç çoban Attis'i öldüren kötü bir canavardır; bu hayvan aynı zamanda, Kroisos'un en sevdiği oğlunun da ölümüne neden olmuştur. Bu nedenle sahnenin Kybele ile ilişkili olması olasıdır. Ortadaki panolardan sol taraftakinde, Nemea arslanı ile döğüşen Herakles, sağında ise bir arabacı (Pelops ?) betimlenmiştir. En alttaki 2 pano daha çok hasarlıdır, ancak sağ tarafta, Troia kralı Priamos'un ölüm sahnesinin canlandırılmış olduğu düşünülebilir.

Tüm kabartmaların dış hatları kazınarak yapılmış, böylece siluetlerin etkisi artırılmış ve Erken Arkaik heykel sanatının karakteristiği olarak da kabartma yüzeyler çok hafif bir biçimde yüksekte bırakılmıştır. Bu üslubun paralelleri, Samos ve Miletos heykeltıraşi eserleri ile, Kroisos tarafından Efesos'taki Artemis Tapınağı'na vakfedilmiş, alt bölümleri kabartmalı sütunlarda görülür. Sardes ve Bintepe mezarla-

scanfan

Sol üst: Geyik ve aslanların betimlendiği bir Lydia kâsesi. Sardis'ten (G.M.A., Hanfmann, Letter from Sardis'ten). Alt: Keramiklerde kullanılan otlayan keçi türü bezemelerin Doğu Yunan ve Lydia'da kullanılış biçimlerini yansıtan bir çizim. Sağ: Bir Lydialı'yı yansıtan pişmiştopraktan yapılma portre. Sardis'ten. Manisa Müzesi (G.M.A. Hanfmann, Letters from Sardis'ten).

rında bulunmuş diğer bazı mermer eserler, heykeltıraşi ekolü hakkında bir fikir vermektedir. Bunlara göre, Samos ve Miletos ekollerine çağdaş bir rakip olarak, İÖ 600-550 yılları arasında eserler verdiği söylenebilir. Sardes heykeltıraşi ekolü, İon sanatının yumuşaklığının ve Doğu Sanatının coşkunluğunun karıştırılıp harman edildiği, kendine özgü niteliği ile tanımlanır. Güç ve incelik Lydia'ya özgü özelliklerdir. Kroisos döneminde bu heykeltıraşi ekolü en deneyimli ve parlak zamanını yaşamıştır.

10. KERAMİK

Lydia çömlekçiliği ile ilgili bilgilerimiz son yıllarda giderek artmıştır. Lydia keramikleri biçim yönünden genellikle Yunanlılar'ınkini taklit eder, Anadolu'nun kendine özgü biçimleri azdır. Bu sanat dalının Lydia'ya özgü biçimini, bölgenin ünlü krem ve parfümlerini de, dünyaya yayma amacıyla yapılmış olan **lydion'lar** oluşturur. Yüksekçe konik bir ayağa sahip bulunan bir vazocuklar tam anlamıyla bir Lydia buluşudur. Kapların boyasında Lydia özellikleri egemendir: Astar çoğunlukla sarı, beyaz ya da turuncumsudur; bu astarın üzerine fırça oyunlarıyla mermer hissini uyandıran dalgalı hatlı boyalar sürülmüştür. Bu türde bezek kabın yüzeyine bazen buklemsi bezekler biçiminde uygulanmıştır. Gerek lydion türü kaplar ve gerekse mermer hissini uyandıran bezeme İÖ 6. yüzyıl özellikleridirler ve her iki özellik de İÖ 500 yıllarından bir süre sonra giderek kaybolmağa yüz tutmuştur. Lydia'nın İÖ 6. yüzyıldan önceki kap boyama tekniği ise farklıdır: Bu teknikte kapların yüzeyi, Doğu Yunan sanatından benimsenmiş bir biçimde **otlayan keçi** türünde bezeklerle doldurulmuştur. Bu tür bezemede kapların yüzeyi, genellikle açık renk bir astar üzerine kırmızımsı bir boya ile yaplımış otlayan yabanıl keçilerle süsleniyordu. Ancak bu tür Lydia bezemesi, çağdaşı diğer Rodos ve Doğu Yunan eserlerinden teknik ve üslup yönlerinden, kendine özgü nitelikleriyle kolayca ayrılabilmektedir. Bu vazo resimlerinden, resim alanında, Doğu Yunan işçiliğinin genel üslubunda, anıtsal resim modellerini yapan ressamların varlığı anlaşılabilmektedir. Bu vazolar üzerine renkli olarak yabandomuzu , arslan, sfenksler, kuş, keçi ve dağ keçileri betimlenmiştir. Lydia'da vazo ressamlığı, kraliyet sarayının esini ile geliştirilmiş fakat hiçbir zaman halk tabakası üzerinde güçlü bir etki yapamamıştır.

11. KÜÇÜK EL SANATLARI

Sardes'te sanat yönünden en şaşırtıcı, yaratıcı çabalar mimarlık ve yontu alanlarında gösterilmiştir. Küçük sanatlar alanında ise fildişi oymacılığı ve altın işçiliği büyük yer tutardı. Homeros'un bile överek sözünü ettiği Lydia fildişi oymacılığı konusunda, Sardes'te yağmalanmış bir mezarda bulunmuş çok küçük bir fildişi baş sayesinde bazı bilgiler edinilebilir. Yalnızca yüzü ve kulakları var olan bu başın arkasında ve alnının üzerinde, düz işlenmiş yüzeyler vardır ki, bu durum, saçlarında, tepede ve başın arkasında altın malzemenin kullanılmış olduğuna işaret eder. Heykelin kulaklarında büyük yuvarlak küpeler ve iki elmacık kemiği altında, ay tanrısı kölelerinin işareti olan yarım ay biçimli dövmeler ya da damgalar vardır. Bu heykelde görülen yuvarlak küpelerin benzerleri Sardes'te bulunmuştur. Lydia fildişi işçiliğinin çok iyi bir örneği olan bu başta, yerli Lydia inceliği ile Doğu Yunan üslupları bir arada kullanılmıştır: Örneğin, gözler Doğu Yunan biçiminde, uzun ve bademe benzer; dış çizgiler büyük bir açıklık ve kesinlikle Lydia tarzında yumuşak çizgilerle sınırlandırılmıştır. Böylece de Doğu Yunan tarzının izlenimci özelliği ortadan kaldırılmıştır.

scanfan

Üst: Buklemsi bezemeli, mermer hissini veren bir fiale örneği. Alt: Lydia dışında yapılmış lydion örnekleri (ikisi de C.H. Greenewalt, Jr. Lydian Elements in the Material of Sardis'ten).

Lydia mücevherciliği ve kuyumcularının başarılarını mezarlara bırakılmış armağanlardan anlayabiliriz. Bu ölü armağanları arasında, ölü giysilerini süsleyen, bezekli küçük levhalar, rozetler, düğmeler ve altın şeritler önemli bir yer tutarlar. Altın levhalar baskı tekniğinde kabartma bezeklidirler; çoğunda bezek olarak oturan ya da uzun adımlarla yürüyen sfenkslere yer verilmiştir. Sfenkslerin yüzleri profilden, gözleri ise arkaik tarzda cepheden gösterilmiştir. Sardes mücevheratının tümü tipik Ahamenid üslubu özelliklerini taşır. Nitekim altın levhaların bulunduğu mezar, Pers kralı 2. Artaxerxes'e ait sikkeler yardımıyla İÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Sayıları 50'yi aşan küçük altın rozetler, merkezi bir yumru ve bunun etrafında 8 adet yapraktan oluşmaktadır. Çok sayıdaki altın düğmeden birinde, bir kadın yüzünün şematik betimi görülebilir. Cesedi süslemeğe yarayan uzun ve dar altın şeritlerin çoğu bezeksizdir.

Mezar hırsızlarınca soyulmamış olarak bulunan 17 yaşlarındaki bir kız cesedi çok zengin bir biçimde süslenmişti: Başının üzerinde saçlarını bağlayan altın bir başbant, kulaklarında bir çift altın küpe ve bir elinin yüzük parmağında, sert taşından aslan betimi bulunan,ışıklar saçan altın bir yüzük vardı. Ayak ucunda, öldüğünde giysinin üzerine dikilmiş ve sonradan dağılmış 60-80 adet altın boncuk bulunuyordu. Bu değerli buluntu, kızın boynuna takılan, fakat göğüs kemiği üzerinde bulunan kolye ya da zincirdi: Kolye çeşitli boyutlarda 150 altın, 8 mavi cam boncuk ve silindirlik biçimli bir akikten yapılmıştı. Altın boncuklar küre ya da silindirik biçimindedir ve çoğu kabarcıklarla bezenmiştir. İÖ 5. yüzyıla ait olmakla birlikte bu mezar, Mermnadlar döneminde altın işçiliğinde çok yüksek bir becerinin ve mücevhercilikte basitliğini yitirmiş uzun bir geçmişe dayanan çalışmanın varlığını ortaya koyar. Lydialı süvarilerin pişmiştopraktan küpeleri vardı. Ayrıca Sardesli kadınlar da küpeye çok düşkündüler. Bu nedenle Sardes'te yaklaşık olarak 50 altın küpe bulunmuştur. Sardes'te bulunmuş bu mücevherleri üslup yönünden Doğu Yunan kentlerinde bulunanlardan ayrıt edebilmek olanaksızdır. Bu sanat dalında Lydialılar'ın mı Yunanlılar'ı, yoksa Yunanlılar'ın mı Lydialıları etkiledikleri konusu bilinmez. Tüm bu buluntulara karşın, Lydialılar'ın, tarihsel kaynaklarda övülerek sözü edilen altın eserlerine ait hiçbir izi yoktur. Örneğin Kroisos'un Delfoi Apollon tapınağına yolladığı büyük arslan yontusunu anımsatan hiçbir Lydia altın eserine rastlanmamıştır.

12. GÜNLÜK YAŞAM

Komedi ozanı Platon, Sardesliler'in akşam yemeği için kırmızılar giydiklerini ve fildişi ayaklı, mor döşemeli yataklarına büyük bir incelikle uzandıklarını anlatır. Aristofanes ise onların evlerinin döşemelerini Pers halıları ile kapladıklarını bildirir. Diğer yandan Kumaeli Herakleides de Persler'in Sardes halılarını çok beğendiklerini ve Pers kralının yalnızca bu halılar üzerine bastığını söyler. Eski yazarlar Lydialılar'ın güzel kokuları nasıl sevdiklerini ve safranların en uzak yerlere değin nasıl dışsatımının yapıldığını anlatırlar. Bu güzel kokular, pişmiştopraktan yapılan ve **lydion** diye bilinen küçük vazocuklarla taşınırlardı. İlkçağda Sardes'te süs merhemi olarak bilinen ve deriye sürülen güzel koku ve süs malzemesinin, Peloponnessos'ta kullanılanlara oranla çok daha iyi, güzel ve zarif oldukları iddia edilirdi. Gerçekten de Klasik çağda Lydia ve Sardes denilince akla, Anakreon tarafından anlatıldığı gibi, yalnızca lüks bir yaşam gelirdi. Amorgoslu vezin ozanı Simonides parfüm kokusunu ve güzellik merhemlerinin sürülmesini pek

scanfan

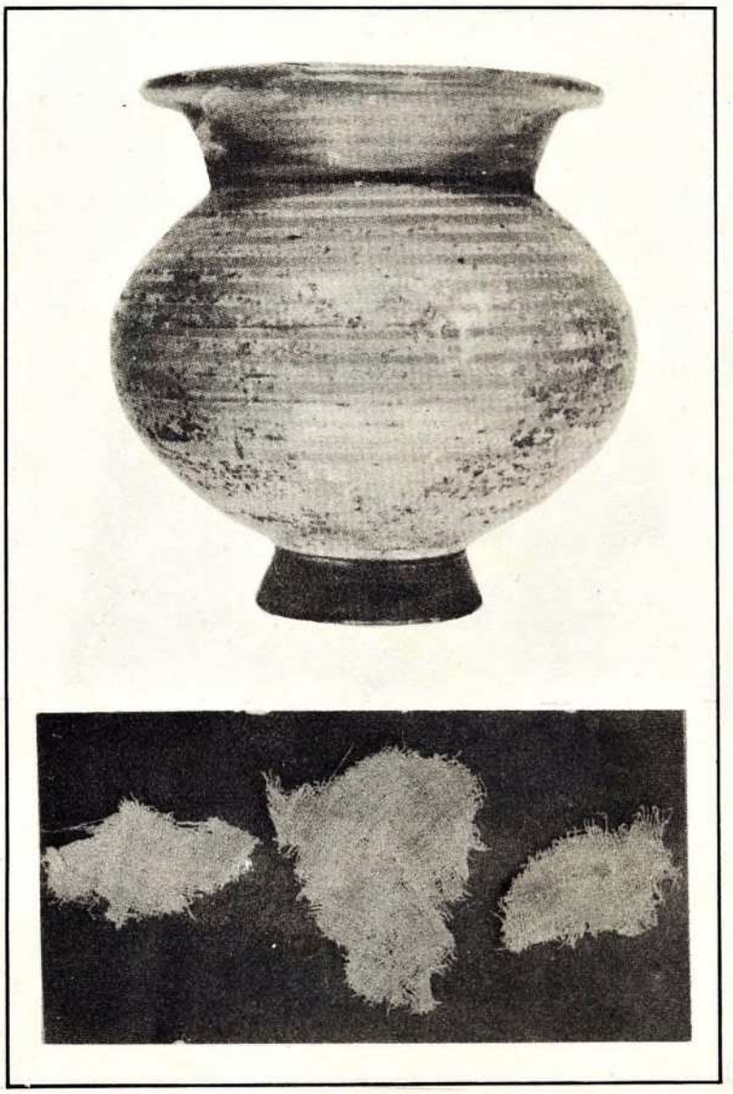

Üst: Tümülüs A'da bulunmuş bir lydion. Alt: Lydia kumaşlarına ait bir örnek. Alahıdır tümülüslerinden. Arka sayfa: Bir Lydia kadınının başını yansıtan, fildişinden yapılma bir heykelcik. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul (E.Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten).

sevmediği için, onaylamazdı. Aristofanes ise parfüm ve merhemlerden çevreye yayılan pis kokunun kendisini çok rahatsız ettiğini, böyle kokan insanların yanına bile yaklaşmadığını söylerdi. Fakat her şeye karşın, Sardes bir çok antik kenti etkisi altına almış ve burada yaygın olan her şey başka kentlere de hızla sıçramıştı.

İÖ 3. yüzyıl tarihçesi Fylarkhos önce sert bir disiplin altında yaşayan Kolofonlular'ın, Lydialılar ile dost olduktan sonra lüks alışkanlıklara nasıl sürüklendiklerini anlatır; Lydialılar'a benzer biçimde onların da uzun saçlarını altından süs eşyalarıyla süslediklerini söyler. Xenofanes de Kolofonlular'ın yararı olmayan incelikleri Lydialılar'dan öğrendiklerini yazar: Bunlar bir toplantıya giderken, mor giysiler giyiyor, övündükleri uzun saçlarını dikkatle hazırlanmış, kokulu merhemlerle sırıl sıklam ediyorlardı ve bu onlara sonsuz bir zevk veriyordu. Bazıları ise tenlerinin olabildiğince beyaz kalmayacağı korkusu ile asla güneşe çıkmayacak kadar ileriye gitmeye başlamışlardı.

Lydia halkı oyunun her türlüsüne düşkündü. Bu oyunlar arasında kumar, zar oyunları, aşık kemiği ile oynanan oyunlar başta gelirler. Görünüşe bakılırsa, mimarlık açısından çok yoksul donatılmış evlerde yaşamları oldukça sıkıcıydı ve Lydialılar bu oyunları yaşamlarını daha renkli bir hale getirmek amacıyla bulmuşlardı. Herodotos sıkıntıyı gideren bu tür oyunları Lydia halkının uzun süren bir kıtlık sonucu, açlığın acısını unutabilmek için bulduklarını yazar.

Müzik konusunda da pek açık olmayan belgelere sahibiz. Teoslu lirik ozan Anakreon, yaklaşık olarak İÖ 525 yıllarında, arkadaşı Leukaspis'in, övgü temsilleri oynarken, Lydia tarzında yapılmış 20 telli bir harpi gelişi güzel, acemice çaldığını söyler. İÖ 7. yüzyılın sonunda yaşayan Lesboslu Safo ise Gongyla'ya yalnız geldiğini ve yanında kendisi ile birlikte **paktis** denilen bir Lydia liri getirdiğini yazar. Herodotos'un bildirdiğine göre paktis, Lydia süvarilerinin savaş yürüyüşlerinde, uyum sağlanması için fülüt ve kaval ile birlikte kullanılırdı. Paktis'in büyük bir ünü vardı. İÖ 5. yüzyıl lirik ozanı Pindaros, İÖ 7. yüzyılda yaşayan Terpander'in paktis'in ses uyumunu tamamlayan, **barbitos** adlı yeni bir müzik aleti yaptığını söyler. Tarpander Lesbos'tan Lydia bayramlarına katılmak için Lydia'ya gittiğinde, ilk kez paktis çalındığını duymuş ve bunun üzerine Lydia lirinin tiz sesli notalarına karşılık olarak barbitos'u icat etmişti. Trajedi ozanı Diogenes, Artemis'e tapınan genç kızların hareketlerinden söz ederken, Sardesliler'in kullandığı **magadis** adlı başka bir müzik aletinden söz eder. Magadis belki paktis'in tiz seslerini azaltıcı, yavaşlatıcı etkisi olan bir lir çeşididir. Athenaeus, harpe benzer biçimde çalınan bir müzik aleti olan magadis'in Lydialılar tarafından icad edilip, sakinleştirici özelliği bulunduğunu bildirir. Yunan müzikçilerine gerek Frygia'nın, gerekse Lydia'nın lir eşliğinde söylenen müzik eserleri çok tiz sesli geliyordu. Lydia müzik tonları cazip ve vahşi özellikteydiler.

13. SONUÇ

İÖ 600-550 yılları arasında özellikle Kroisos'un isteğiyle Lydia'da büyük eserler yapıldı, sanatta doruğa ulaşıldı. Sanatın doruk noktasına ulaştığı bu dönemde mimari ve heykeltıraşide gösterilen başarı, Lydia başkenti Sardes'in eşsizlik ve üstünlüğünü sağlayıp onu İÖ 6.yüzyılın ortasında sanat dünyasının merkezi durumuna getirdi. Lydia Krallığı'nda gözle görülen güzellikler, duyulan ya da sözle anlatılan güzelliklerden çok daha önemliydi. Bu nedenle de Lydialılar müzisyen ve ozanlardan çok heykeltıraş ve mimarların yetiştirilmesine çalıştılar. Heykeltıraşide Greko-Lydia okulu-

scanfan

nun ve mimarlıkta İonia niteliklerinin geliştirilmesi, Lydia krallarının önemli ve unutulmaz yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

BİBLİOGRAFYA

Lydia Genel

AKURGAL, E., *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, Istanbul, 1970.
AKURGAL, E., *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin, 1961
ALEXANDER, L., *The Kings of Lydia and a Rearrengement of Some Fragments from Nicolaus of Damascus*, Princeton, 1913.
BEAN, G., *Aegean Turkey*, London, 1966.
BUTLER, C., *Sardis I: The Excavations, Part 1: 1910-1914*, Leiden, 1922.
BUTLER, C., *Sardis II: Architecture, Part 1: The Temple of Artemis*, Leiden, 1925.
COOK, R.M., "Speculations on the Origins of Coinage", *Historia* VII/3, 252-262, 1958.
CURTIS, C.D., *Sardis XIII. Jewellery and Gold Work. Part 1: Seasons 1910-1914*, Rome, 1925.
GREENEWALT, Jr., C.H., "Lydian Vases from Western Asia Minor", *California Studies in Classical Antiguity I*, 139-154, 1968.
GREENEWALT, Jr., C.H., MAJEWSKI, L.J., "Lydian Textiles", *From Athens to Gordion*, 145-147, Philadelphia, 1980.
GREENEWALT, Jr., C.H., *Ritual Dinners in Early Historic Sardis*, Berkeley, 1978.
GUSMANI, R., "Masnes e il Problemo della preistoria Lidia", *Parola del Passato* XV, 326-335, 1960.
GUSMANI, R., *Lydisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1964.
HANFMANN, G.M.A., *From Croesus to Constantine; the Cities of Western Asia Minor and their Arts in Greek and Roman Times*, Ann Arbor, 1975.
HANFMANN, G.M.A., *Letters from Sardis*, Cambridge, Mass., 1972.
HANFMANN, G.M.A., "Lydiaca", *Harvard Studies in Classical Philology* 63, 65-87, 1958.
HANFMANN, G.M.A., "Sardis und Lydien", *Akademie der Wissenschaften und Literatur, Mainz, Abhandlungen der geistes und Sozialwissenschaftlichen Klasse* 4, 493-536, 1960.
HANFMANN, G.M.A., "Lydische Kunst", *Propylaenkunstgeschichte* I, 282-284, 1967.
HANFMANN, G.M.A., "On Lydian Sardis", *From Athens to Gordion*, 99-131, Philadelphia, 1980.
HANFMANN, G.M.A., WALDBAUM, J.C., "Kybele and Artemis: Two Goddesses at Sardis", *Archaeology* 22, 264-269, 1967.
HANFMANN, G.M.A., WALDBAUM, J.C., *A Survey of Sardis and the Major Monuments Outside the City Walls*, Cambridge, 1975.
HUXLEY, G.L., *The Early Ionians*, New York, 1966.
JAMES, E.O., *The Cult of the Mother Goddess*, London, 1959.
KALETSCH, H., "Zur Lydischen Chronologie", *Historia* 7, 1-47, 1958.
LITTMAN, E., BUCKLER, W.H., *Sardis VI: Lydian Inscriptions. Parts 1 and 2*. Leiden 1916, 1924.
METZGER, H., *Anatolia II: First Millennium B.C. to the End of the Roman Period*, London, 1969.
MILLER, M., "The Herodotean Croesus", *KLIO* XLI, 58-94, 1963.
PEDLEY, J.G., *Sardis in the Age of Croesus*, Oklahoma, 1968.
PEDLEY, J.G., *Ancient Literary Sources on Sardis*, Cambridge, 1978.
ROBINSON, E.S.G., "The Coins from the Ephesian Artemision Reconsidered", *Journal of Hellenic Studies* 71, 156-167, 1951.
SCHUBERT, R., *Geschichte der Könige von Lydien*, Breslau, 1884.
SELTMAN, C., *Greek Coins*, London, 1965.
SEVİN, V., "Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaipa Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Tarih Dergisi* s. 28-29, 41-53, 1975:
SEVİN, V., "Kroisos ve Pamphylia", *Belleten* XL/158, 185-193, 1976.
SEVİN, V., "Lydia Devletinin Anahatları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 6-7, 14-20, 1979.
SHEAR, L., *Sardis X: Terra-cottas. Part 1: Seasons 1910-1914*, Cambridge, 1926.

scanfan

ANADOLU'DA PERS EGEMENLİĞİ

Doç. Dr. Veli Sevin

scanfan

ANADOLU'DA PERS EGEMENLİĞİ

Doç. Dr. Veli Sevin

SİYASAL TARİH

1. PERSLER'İN ÖN ASYA İLE İLİŞKİLERİ

İÖ 1300 yıllarına doğru Kafkaslar yoluyla Kuzeybatı İran'a giren Persler, Hint-Avrupalı bir kökene dayanır. Ana yerleşme yeri İran yüksek yaylasının Güneybatısında **Parsa** adını taşıyan ve hemen hemen bugünkü **Fars** eyaletine karşıt olan bölgedir.

İÖ 1. bin yılın ortalarına doğru İran ve Zagroslar'dan Kızılırmak'a değin uzanan ve Doğu Anadolu'ya egemen Med Kralı Astyages döneminde, İran'ın Güneybatı bölgesinde, Astyages'e bağlı Pers prensi Kambyses'in yerine oğlu 2. Kyros geçti ve İÖ 559 yılında Pasargad'da Anzan prensi ilan edildi. Bu olay yalnız İran için değil, o zamanın uygarlık dünyası olan tüm Ön Asya, Doğu Akdeniz ve Ege bölgeleri için kader değiştiren bir çağın başlangıcıydı.

Bu tarihlerde Ön Asya Med, Lydia, Babil ve Kilikia Devletleri arasında bölünmüştü. Doğu Akdeniz, Mısır'ın 26. sülale firavunlarının etkisi altındaydı. Ege dünyası ise küçük kent devletlerine bölünen Yunanlılar'ın çekişme alanıydı. Med kralı Kyaxares'in Babil kralı Nabupolassar ile Asur İmparatorluğu'nu, Lydia kralı Alyattes ile de Anadolu'yu bölüşmesinden sonra Ön Asya'da barış ve huzur dönemi başlamıştı. Bu antlaşmalara göre Mezopotamya, Suriye Filistin Babil Krallığı'na, Dicle ve Fırat'ın yukarı bölümüyle Kızılırmak'a değin uzanan bölgeler de Med Krallığı'na kalmıştı.

Cüretli bir asker, becerili bir komutan olduğu kadar da geniş görüşlü, enerjik bir devlet adamı olan Büyük Kyros Ön Asya'nın muzaffer hükümdarlarının deneyim ve başarılarını örnek alarak önce disiplinli bir ordu kurdu. Despotluğu ve yönetimsizliğiyle Kyaxares'in görkemli Med Devleti'ni zayıflatan Astyages'e karşı isyan bayrağını açtı; Harpagos'u da elde ederek Med ordusunu bozguna uğrattı ve Astyages'i tutsak aldı (İÖ 550). Bu zafer sayesinde, tüm İran'dan başka, batıda Halys (bugün Kızılırmak) ırmağına değin uzanan, Ön Asya ülkelerini içine alan, büyük Pers İmparatorluğu kurulmuş oldu.

İÖ 6. yüzyılın ortasında Med Devleti'nin birdenbire çöküşü ve Kyros yönetimindeki Persler'in yükselişi Ön Asya'da kurulmuş siyasal dengeyi bozarak yeni karışıklık ve bunalımlara yol açtı; özellikle Anadolu bu karışıklıklardan çok etkilenerek, sonunda tümüyle Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi.

İÖ 547 yılı sonbaharında Lydia Devleti kralı Kroisos ile önce Kızılırmak, sonra da başkent Sardeis önlerinde savaşan 2. Kyros, sonunda Lydia Devleti'ne son vererek başkenti ele geçirmeyi başardı. İÖ 547 yılının Ekim ya da Kasım aylarında Lydia Krallığı başkenti Sardeis'in hiç beklenmedik bir zamanda Pers ordularının eline geçmesi tüm Ön Asya ve özellikle Yunan dünyasında adeta bir şok etkisi yarattı. Böylece tüm Anadolu, Persler'in egemenliği altına girdi ve Ön Asya dünyasında siyasal ilişkiler köklü değişimlere uğradı.

Lydia Krallığı'nın birdenbire çökmesi, Anadolu kıyılarındaki Yunanlılar'ı dehşet içinde bıraktığı gibi, Ön Asya tarihinde yeni bir çağ açan büyük bir trajedinin gözleri önünde oynandığını da ilk kez gördüler. Çünkü bu zamana değin Lydia'daki Mermnad sülalesi, güç ve kudretiyle kendilerini yıldırıyor, zenginlikleriyle de gözlerini kamaştırıyordu. Yunanlılar bu denli güçlü bir sülaleyi yenilmez sandıklarından, onun bir darbeyle aniden çökeceğini hiç düşünmemişlerdi..

Lydia Krallığı'nın yıkılışı Ön Asya tarihinde yeni bir çığır açtı, Kroisos'un Persler'e esir düşmesiyle yaptığı ittifaklar kendiliğinden çözüldü. Kyros'un Anadolu'ya egemen olması Ön Asya dünyasının siyasal dengesini değiştirdi ve bir

scanfan

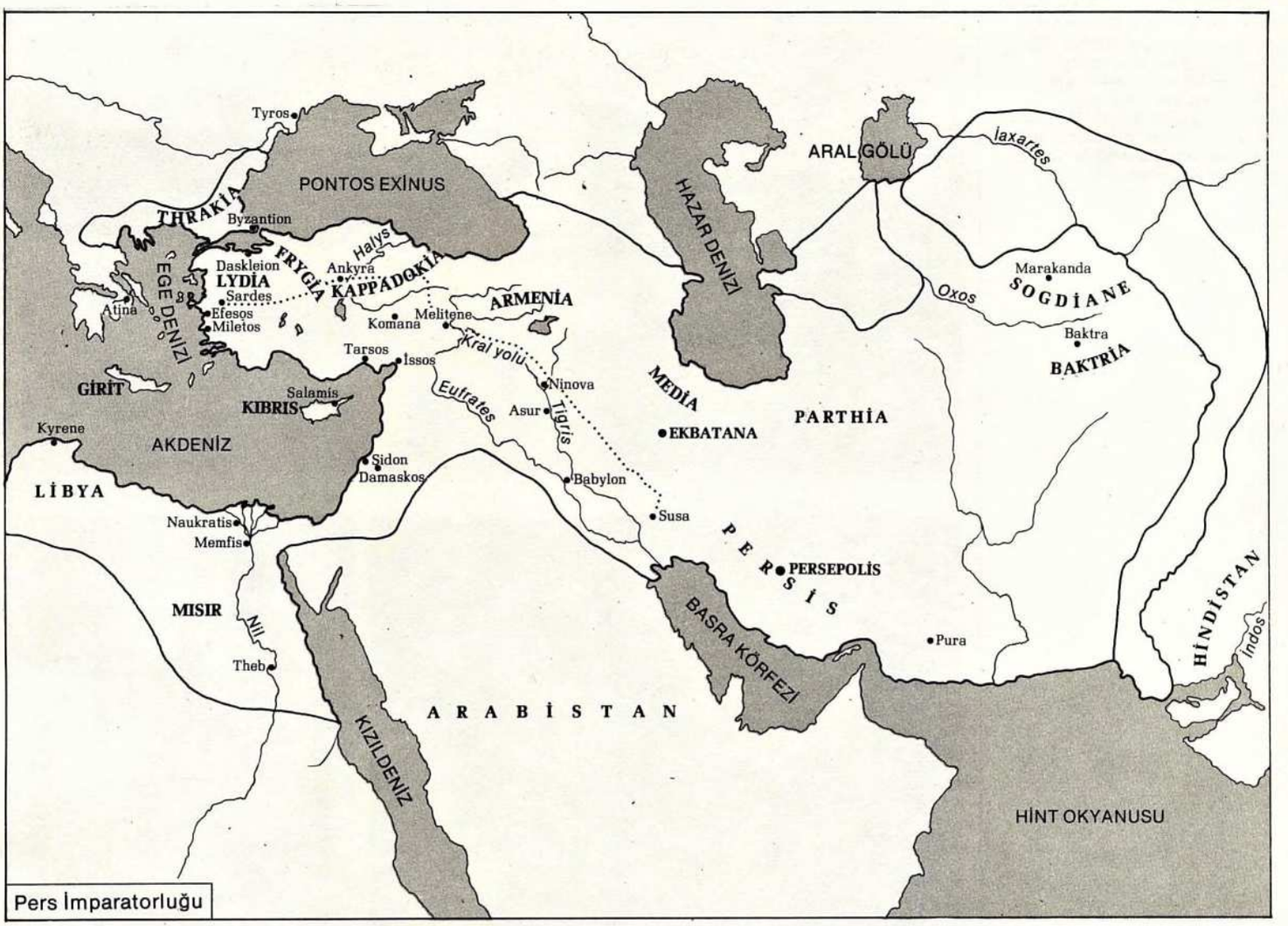

bakıma Anadolu uygarlıklarının gelişimini de aksattı.

Herodotos'a göre Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'in fethinden sonra İonlar ve Aioller, Sardeis'te bulunan Kyros'a elçiler göndererek, Kroisos ile olan koşullar çerçevesinde, kendisine uyruk olmak istediklerini bildirdiler. Kyros'un, Miletos dışında, öteki kentlerin elçilerini geri göndermesinden sonra Yunanlılar, Miletos dışta kalmak üzere Panionion'da birleşerek, Sparta'dan yardım istemeğe karar verdiler. Sparta bu yardım önerisini yanıtsız bıraktı, ancak Sardeis'te bulunan Kyros'a bir elçi yollayarak, Sparta'nın Asyalı Yunanlılar'a yapılacak bir Pers saldırısına izin vermeyeceği yolunda, diplomatik bir protestoda bulundu. Kyros ise bu protestoyu ciddiye almadı.

Büyük Kyros bu görüşmelerden sonra yanına Kroisos'u da alarak İç Asya'ya doğru yola çıktı ve Sardeis'i yeni satrap Tabalos'a bıraktı. Tabalos'a yardım etmek için de Paktyas adında bir yerliyi görevlendirdi. Kyros'un Ekbatana'ya doğru hareketinden hemen sonra, kendisine Lydia ganimetlerini geri getirme görevi verilen Lydialı Paktyas kaçtı; beraberinde götürdüğü para ile asker kiralayarak, kıyı toplumlarından bir ordu topladı ve Sardeis'e saldırarak Kyros'un orada bıraktığı Tabalos'u kuşattı. Bu isyana Yunan kentleri de katıldılar. Sardeis kenti alındıysa da, kaleye çekilen Tabalos, Kyros'un bu kuşatmayı duyup, Medli komutan Mazares emrinde bir kuvvet göndermesine değin dayandı. Mazares, Sardeis kentini isyancılarca terk edilmiş buldu. Paktyas ise Mazares'in Sardeis üzerine yürüdüğünü duyunca önce Kyme'ye kaçtı; Kymeliler onu Mytilene'ye gönderdiler. Paktyas, Mytileneliler'in Mazares ile kendisinin teslimi ile ilgili pazarlığa oturdukları sırada Khios'a kaçtı. Fakat sonunda Khioslular, Paktyas'ı hemen yakalayarak Aterneus kentine karşılık Mazares'e teslim ettiler.

Paktyas'ın önderliğindeki isyan, ulusal Lydia tarihinin son olayını oluşturur. Bu olaydan sonra ortaya çıkan Yunan-Pers savaşlarında her ne kadar Lydia toprakları zarar gördüyse de, Lydialılık hiçbir rol oynamadı.

Paktyas'ın yenilgisinden sonra Batı Anadolu'daki Yunan kentlerinin Pers öcünden son kurtulma şansları da yok oldu. Komutan Mazares, Paktyas'ı Khioslular'ın elinden aldıktan sonra Tabalos'a karşı saldıranlara savaş açtı. Önce Priene'yi ele geçirerek, halkını köle olarak sattı. Daha sonra tüm Maiandros Vadisi'ni (bugün Büyük Menderes) yağmaladı, fakat bu sırada ansızın hastalanarak öldü. Mazares'in ölümü üzerine harekete geçen Harpagos, tek tek tüm İonia kentlerini ele geçirdi; daha sonra Karia ve Lykia Bölgeleri üzerine sefer yaparak, tüm bu bölgeleri Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına soktu. Böylece İÖ 545 yılında, Batı Anadolu'daki tüm Yunan kentleri Pers boyunduruğu altına girdi. Yalnız büyük ve güçlü bir kent olan Miletos, önceleri Lydialılar ile yapmış olduğu ittifak antlaşmasını Persler ile yeniledi. Fokaia ve Teos halkı ise gemilere binerek kentlerini terk ettiler.

Kyros ele geçirdiği bölgeleri **khşatrapa** adı verilen, Yunanlılar'ın **satrapes** dediği valiler tarafından yönetiyordu. Bu nedenle komutanlarından Harpagos'u o zamanlar daha bölünmemiş olan İon-Lydia satrpalığının başına getirdi. Darius'un satraplıkları yeni bir düzene soktuğu İÖ 6. yüzyılın sonlarına değin, Anadolu satraplıklarının dağılımı konusu iyi bilinmez. Ancak İon-Lydia satraplığının Frygia'yı da içine aldığı ve çok büyük bir satraplık bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu erken dönemde, kuzeyde Marmara Denizi kıyılarında, merkezi Daskyleion (bugün Ergili ?) olmak üzere ikinci bir satraplık kurulmuştu. İlk İon-Lydia satrabı Harpagos'un ölümünden sonra Kyros buraya Oroites adında

scanfan

Üst: Pers Kralı Büyük Kyros'un Pasargad'daki anıt mezarı. Alt sol: Greko-Pres üslubunda işlenmiş bir stel. Daskyleion (Bandırma yakınları)'ında bulunmuştur. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ: Büyük Darius'u tahtında otururken gösteren bir Persepolis kabartması.

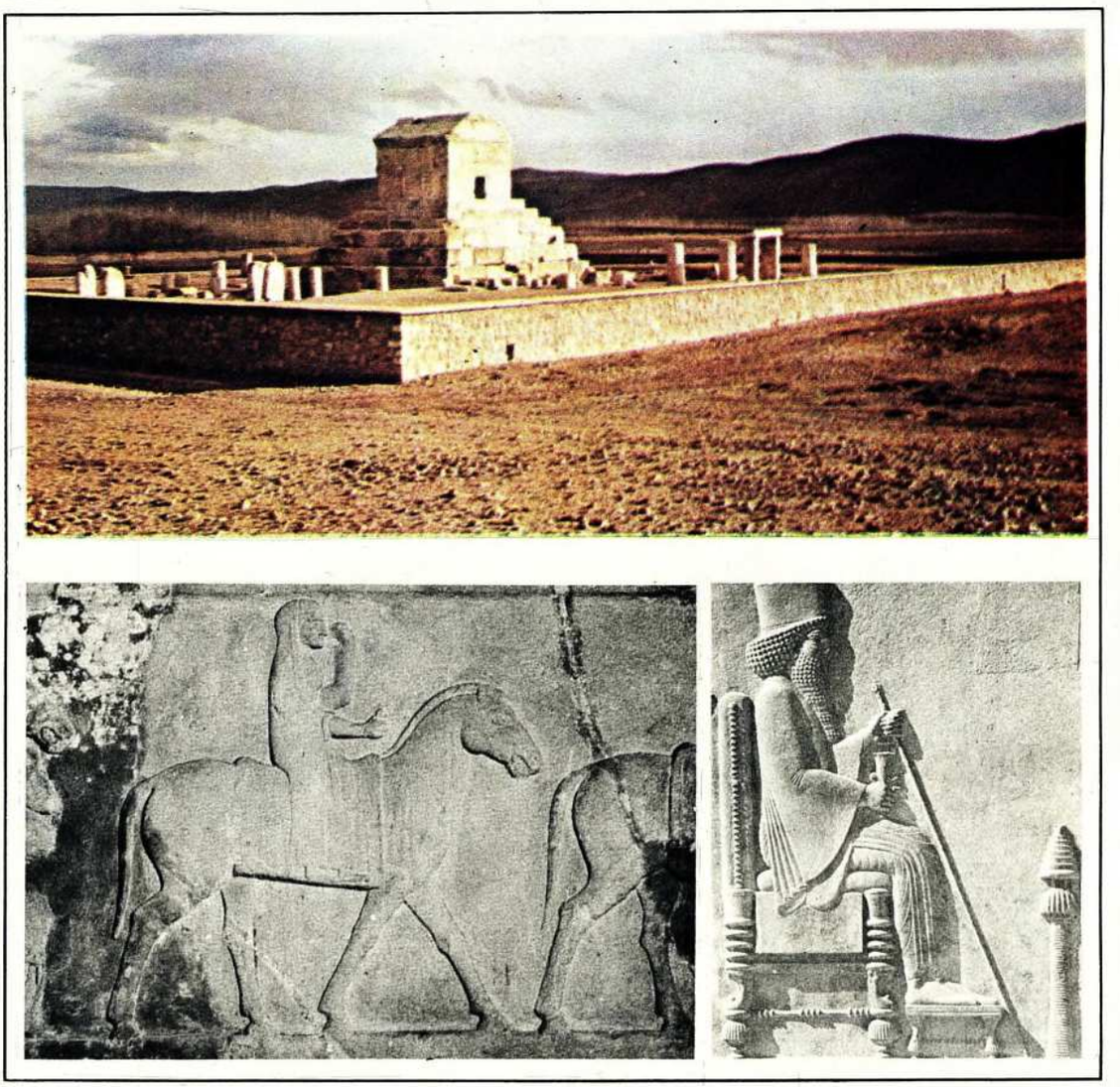

bir Persli'yi satrap olarak atadı; bu sırada Daskyleion satrabı ise Mitrobates idi.

İÖ 529 yılında Büyük Kyros öldüğünde geriye büyük ve güçlü bir imparatorluk bıraktı. Yerine, daha sağlığında veliaht yaptığı büyük oğlu 2. Kambyses (Persçe Kambuzya) geçti; Mısır'ı Ahamenid İmparatorluğu'na bağladı (İÖ 525). Böylece ilk kez olarak eski dünya tek imparatorun yönetimi altına girmiş oluyordu. Ancak akli dengesi pek yerinde olmayan Kambyses, İÖ 522 yılında Mısır'dayken, başkent Pasargad'da yerine Gaumata adında biri, Büyük Kyros'un ikinci oğlu Bardiya (Yunanlılar'da Smerdis) adıyla tahta çıkarıldı.

Gaumata, Kambyses'in öldürttüğü kardeşi Kyros'un oğlu Smerdis'e çok benziyordu. Bu haber üzerine Kambyses, Mısır'dan hareket ederek Suriye'ye girdi, fakat yolculuğu sırasında öldü (İÖ 522). Bu taht entrikaları sürerken Pers İmparatorluğu'nun yönetiminde çeşitli aksaklıklar ve ihtilaller görülmeye başlandı. İÖ 522 yıllarında Frygia'yı da elinde bulunduran İon-Lydia satrabı Oroites, önce Samos tiranı Polykrates'i, Menderes Magnesiası'na çağırarak tuzağa düşürdü ve öldürdü; sonra planlarına engel olan Daskyleion satrabı Mitrobates ile oğlu Kranaspes'i ortadan kaldırarak onun satraplığını da ele geçirdi.

Pers İmparatorluğu birbirini izleyen isyanlarla bunalırken, Ahamenid tahtına Hystaspes'in oğlu Darius geçti (İÖ 521). Tahta geçer geçmez gereğinden fazla güçlenmiş olan, kendini Frygia, Lydia ve İonia Bölgeleri'nin bağımsız egemeni olarak gören Oroites'i Persli Bagaios aracılığı ile Sardeis'te öldürttü (İÖ 519). 7 yıllık didinmesinden sonra Pers İmparatorluğu'nun iç barışını yeniden sağladı. İç barışın sağlanmasından sonra imparatorluğun feodal karakterli yapısına son verme işine yöneldi ve devletini yeni baştan örgütledi. Tüm krallığı, Herodotos'un **nomos** olarak tanımladığı 20 vergi bölgesine ayırdı. Bu bölgelerin yanında Büyük Kyros'un kurduğu satraplık örgütünü de geliştirerek sürdürdü. Bu nedenle imparatorluğun topraklarını yeniden, sayıları zamanla değişen, fakat genellikle 20'den aşağı düşmeyen yönetim bölgelerine, yani satraplıklara ayırdı.

Bu bölünmeye göre Anadolu'da şu yeni satraplıklar kuruldu:

İauma (İon) satraplığı: Anadolu'nun batı kıyı bölgesinin tümünü, Aiolia'dan Karia, Lykia ve Pamfylia'ya değin uzanan kıyı kesimini kapsamaktaydı; hazineye yılda 400 talent vergi vermekle yükümlüydü.

Sparda (Sardeis) satraplığı: Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalia ve Hytennia'yı içine alıyordu; vermekle yükümlü olduğu yıllık vergi 500 talent gümüştü.

Daskyleion satraplığı: Frygler, Anadolu Thraklar'ı, Paflagonlar, Mariandynler ve Kappadoklar yani Anadolu'nun tüm kuzey kıyısı ve iç kesimdeki Frygia ve Kappadokia da bu satraplığa bağlıydılar; yükümlü olduğu yıllık vergi 360 talentti.

Kilikia satraplığı: Anadolu'nun Toroslar'dan Akdeniz'e değin uzanan kesimini kapsıyordu; vermekle yükümlü olduğu yıllık vergi, günde bir adetten 360 beyaz at ve 500 talent gümüştü.

Armenia satraplığı: Bugünkü Doğu Anadolu'dan Karadeniz'e değin uzanıyordu; vermekle yükümlü olduğu yıllık vergi 400 talentti. Herodotos'a göre tüm vergilerin tutarı 360 altın ve 7600 gümüş talenti buluyordu; bu da yaklaşık olarak günümüzün 23 milyon TL. değerindeydi.

Ön Asya'nın en dikkate değer hükümdarlarından biri olan Darius, yalnız öncülleri tarafından ulaşılan sınırları korumakla kalmadı, bunları genişleterek, yer yer baş gösteren ayaklanmaları bastırıp ve örnek bir örgüt oluşturarak, Pers İmparatorluğu'nu o zamanın en güçlü devleti durumuna getirdi ve bu devletin hemen hemen 200 yıl

scanfan

Sol: Cenaze arabası ve cenaze ziyafetini işleyen Greko-Pers üslubunda bir kabartma. Daskyleion (Bandırma yakınları)'da bulunmuştur. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ: Pers Kralı Xerxes'i gösteren bir kabartma.

kadar yaşamasını sağladı.

İÖ 513 yıllarına doğru Batı Anadolu'nun Ege Denizi kıyısındaki Yunan kentlerinde bazı kaynaşmalar olduğunu haber alan Darius, dikkatini Anadolu ve Yunanistan üzerine çevirdi. O sırada Daskyleion satrabı olan Ariaramnes'in casusluk eylemleri sonucu gerekli bilgileri edinerek, aynı yıl Thrakia üzerinden, Tuna Irmağı ötesinde oturan İskitler'in (Sakalar) üzerine harekete geçti. Bu sefer için Darius'un hazırladığı büyük ordu Anadolu'yu aşarak İstanbul Boğazı önüne geldi. Önceden verilen emir üzerine Batı Anadolu kıyılarındaki Yunan kentlerinin boğaz üzerine gemileriyle kurdukları köprüden geçen Darius, Tuna'yı aşarak Dinyestr Irmağı'na değin ilerledi, fakat yerli boylardan ciddi bir direnme görmediğinden kesin sonuçlu bir zafer elde edemedi. Bununla beraber bu sefer sonunda Thrakia, hatta Makedonia, Pers Devleti'nin etkisi altına girmiş oldu. Bu seferden dönüşünde İon satraplığının başına kardeşi Artafernes'i getirdi (İÖ 511-492).

Bu sırada İon satraplığının içine giren Yunan kentlerinin hoşnutsuzluğu giderek artmıştı. Siyasal bağımsızlığın elden gitmesi yanında ekonomik durumun da giderek bozulması bunalımı körüklüyordu. İskit seferinden sonra Boğazlar'ın, Thrakia'nın ve Marmara'nın kuzey, Karadeniz'in batı kıyılarının Pers Devleti'ne katılması, İonlar'ın Karadeniz kolonileriyle olan ticaret ilişkileri için bir engel olmağa başlamış, aynı zamanda ÖnAsya ile Avrupa arasında yapılan ulaşımın Boğazlar'dan geçmesine yol açmak suretiyle, İonia ekonomi alanının büsbütün daralmasına yol açmıştı. İonia kent devletleri topraklarını gerilere doğru genişletmek ya da denizaşırı ülkelerde yeni sömürgeler kurmak olanağından da yoksun kalmışlardı. Bütün bu siyasal, ulasal ve ekonomik nedenlerden ötürü İÖ 6. yüzyılın sonlarında İonia Bölgesi'nde için için bir kaynaşma vardı.

2. İONİA İHTİLALİ

İÖ 500 yılında Miletos tiranı Aristagoras, Pers boyunduruğu altında ezilen tüm Yunanlılar'ın kurtarıcısı olarak ortaya çıktı ve Miletos halkını Persler'e karşı ayaklandırdı. İsyan Miletos'tan komşu bölgelere sıçradı, bir ihtilal haline dönüşerek İonia kıyılarını sardı. Ancak ihtilale tüm İonia kentleri katılmadığı gibi, katılanlar arasında da hiçbir dayanışma yoktu. Yunanistan'dan esaslı bir destek sağlanmadan girişilen bu ayaklanmada ihtilalciler, önce Efesos'tan hareketle Pers satraplık merkezi Sardeis üzerine yürüyerek, bu kenti akropol dışta kalmak üzere ele geçirip ateşe verdiler. Tarihte adı **İonia İhtilali** olarak geçen bu girişim başarı kazanamadı. Ancak ihtilalcilerin ilk başarısı üzerine Karia, Lykia ve Kıbrıs kentleri de ihtilale katıldılar. Öte yandan isyan hareketi Marmara Bölgesi ve İstanbul Boğazı'na değin yayıldı.

İÖ 497 yılında Persler'in savaş hazırlıklarını bitirmeleri ve harekete geçmeleri üzerine durum değişti. Pers orduları ihtilale katılan bölgeleri teker teker ellerine geçirmeğe başladılar. İÖ 494 yılında ihtilalcilerin son büyük dayanak noktası olan Miletos kenti, önce karadan, sonra denizden kuşatıldı ve ihtilalin 6. yılında Persler'e teslim olmak zorunda kaldı. İhtilalin bastırılmasından sonra Pers satraplıkları yeniden kuruldu, fakat bunların ödemek zorunda bulundukları vergiler arttırılmadı.

3. MARDONİOS'UN THRAKİA SEFERİ

İÖ 492 yılında Sardeis satraplığına Darius'un akrabası ve Gobyras'ın oğlu olan Mardonios getirildi. Yazılı kaynaklarda adının Sardeis satrabı olarak geçmemesine karşın, bu

scanfan

Üst sol: Maraton Savaşı'nda Atina ordusuna komuta eden Miltiades'in bir büstü. Sağ: Plataiai Savaşı'nın galibi Sparta Kralı Pausanias'in bir büstü. Alt: İssos Savaşı'nı (İÖ 333) işleyen Pompeii mozayiğinden Büyük İskender'e ait bir ayrıntı.

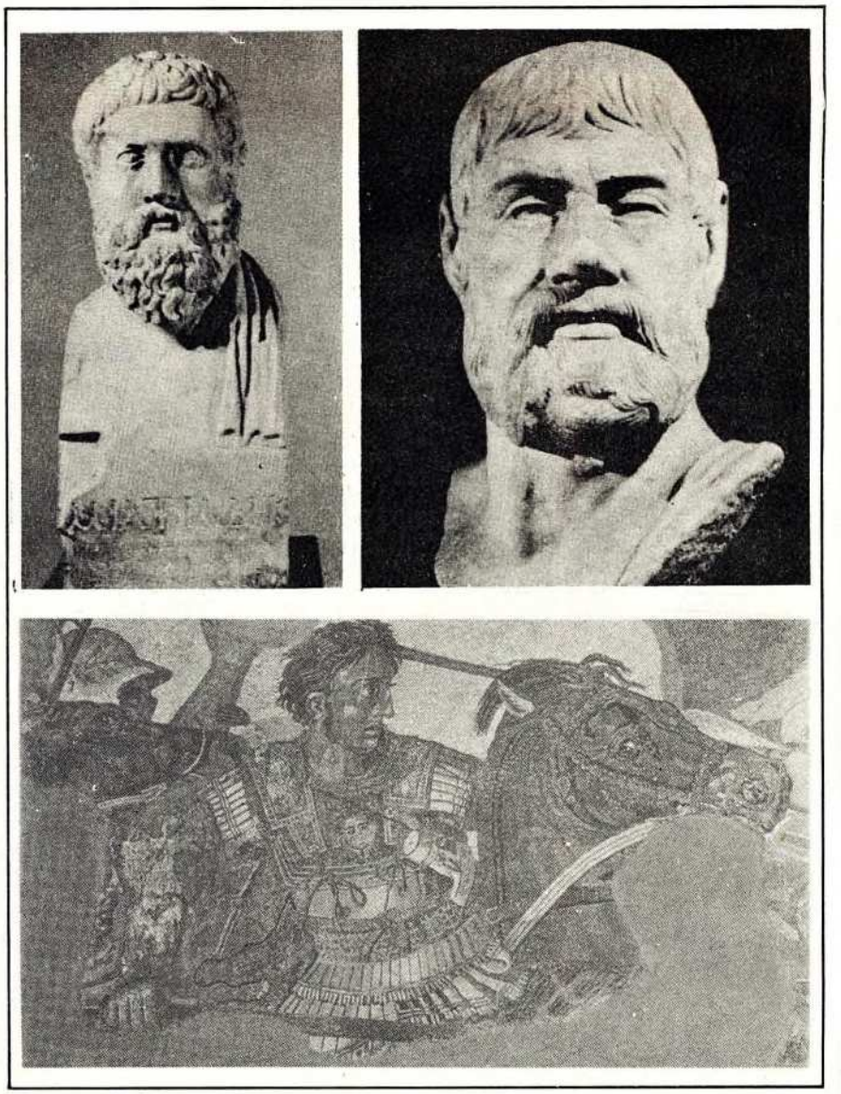

satraplıkla yakın bir ilişkisi olduğu açıktır. Aynı yıl Mardonios, İonia İhtilali sırasında sarsılmış bulunan Thrakia ve Makedonia'daki Pers egemenliğini yeniden güçlendirmek üzere, deniz ve karadan güçlü bir orduyla Avrupa'ya geçti. Thasos Adası'nı ele geçirdi; Persler'e karşı isyan eden bazı Thrak boylarıyla savaştı, Thrakia satraplığı içinde barış ve güvenliği yeniden kurdu; hatta Makedonia Krallığı'nın vasal bir devlet olarak Pers etkisi altına girmesini sağladı. Ancak gerek donanmasının bir fırtınaya tutularak büyük kayıplar vermesi ve gerekse kara ordusunun kayıpları nedeniyle geri çağrıldı.

4. MARATON SAVAŞI

Mardonios'un fazla sayıda insan ve donanma kaybına neden olan bu seferinden sonra Darius, doğrudan doğruya Yunanistan'a bir sefer düzenleyip, İonia İhtilali'ne 20 gemilik bir kuvvetle yardımda bulunan Atina'yı cezalandırmak istedi. Bu amaçla İÖ 490 ilkbaharında Pers donanması Kilikia'dan hareketle Attika Bölgesi'nin doğu kıyılarındaki Maraton Ovası'na bir çıkartma yaptı. Miltiades komutasındaki Atina ordusuyla Persler arasındaki savaşı sürpriz denecek bir biçimde Atinalılar kazandılar.

5. XERXES'İN YUNANİSTAN SEFERİ

Bu yenilgiden bir süre sonra 1. Darius öldü (İÖ 486), yerine oğlu 1. Xerxes (Kserkses - Persçe Kşayarşa) geçti. İÖ 483 yılında başladığı sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra, İÖ 480 yılı ilkbaharında Yunanistan'a karşı karadan ve denizden harekete geçti. Sardeis'ten hareket eden ordu, Çanakkale Boğazı'nı, planlarını Harpalos adlı bir Yunanlı'nın hazırladığı iki köprüden aşarak Thrakia ve Makedonia üzerinden, Kuzey Yunanistan'daki Thessalia'ya ve oradan da Thermopylai geçidine kadar vardı; donanma da denizden orduya eşlik ediyordu. Atinalı devlet adamı Themistokles'in hazırladığı Yunan donanması Persler'i Euboia Adası'nın kuzey kesimindeki Artemision Burnu'nda yendi, fakat Pers ordusu Thermopylai'den geçince Yunan gemileri Attika'yı korumak için güneye çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Atina kenti tümüyle kuşatıldı. Persler kısa sürede Atina'ya girdiler. Akropolü kolaylıkla ele geçirdiler. İonia İhtilali'nde yakılmış olan Sardeis'e karşılık olmak üzere kenti baştan başa yakıp yıktılar. Buna karşılık 28 Eylül 480 sabahı Persler'in birleşik Fenike-İon donanması Salamis Körfezi'nde bozguna uğratıldı. Savaşı Attika kıyılarından izleyen Xerxes, yenilgiyi görünce aceleyle Yunanistan'ı terk etti ve kışı geçirmek üzere Sardeis'teki satraplık merkezine gitti. Mardonios'un komutasındaki Pers ordusu da Thessalia'ya çekildi. Ertesi yıl bu ordu yine güneye doğru yola çıktı, Atina'yı bir kez daha yıkıma uğrattıktan sonra, kuzeye doğru çekilerek Plataiai Ovası'nda ordugah kurdu. Bu sırada toparlanan birleşik Atina-Sparta orduları Plataiai önüne gelerek Persler ile savaşa tutuştular. Sonuçta Pers başkomutanı Mardonios öldürülerek savaş kesin olarak Yunanlılar tarafından kazanıldı.
Sparta kralı Pausanias bu büyük zaferin anısına Delfoi Apollon tapınağına üç ayaklı altın bir kazan armağan etti. Kazanı birbirine sarılmış üç yılandan oluşan bir sütun destekliyordu. Üzerine Pers savaşlarına katılan kentlerin adlarının yazılı olduğu bu kazanın kaide kesimi **Burmalı Sütun** olarak bugün İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda durmaktadır.
Plataiai zaferinden hemen sonra bu kez, bugünkü Batı Anadolu kıyılarındaki Samsun Dağları'nın eteğindeki Mykale kıyısında karaya çekilmiş olan Pers donanması tümüyle yakıldı. Bu başarılar üzerine İonia kentleri ayaklandılar;

scanfan

Pers taraftarı tiranları devirip, ülkelerindeki Pers garnizonlarını kovarak bağımsızlıklarını ilan ettiler.
Yunanlılar'ın Plataiai ve Mykale zaferlerinden sonra savaş Yunanistan'da sona ermişti. Fakat bu Persler ile Yunanlılar arasındaki çarpışmanın bitmesi demek değildi. Yunanlılar'ın asıl amacı Batı Anadolu kıyılarını ele geçirmek ve Persler'i Anadolu içlerine sürerek Ege Denizi'nden kesin olarak çıkarmaktı. Çünkü ancak bu sayede Anadolu kıyılarındaki Yunan kentleri bağımsızlıklarına kavuşabilirlerdi. Nitekim İÖ 478 yılında **Hellenler'in komutanı** ünvanını taşıyan Plataiai kahramanı Sparta kralı Pausanias, donanmanın başına geçerek Karia ve Kıbrıs kentlerini Pers boyunduruğundan kurtardı. Daha sonra Marmara'ya girerek Byzantion'u kuşarak ele geçirdi. Fakat orada bir tiran gibi davranmağa başladığından, İÖ 477 yılında geri çağrıldı. İonlar'ın önerisi üzerine donanmanın Atina'nın buyruğuna verilmesi kararlaştırıldı.

6. ATTİKA-DELOS DENİZ BİRLİĞİ VE KALLİAS BARIŞI

İÖ 478/77 yılında Atina, Pers tehlikesine karşı **Attika-Delos Deniz Birliği** adını taşıyan siyasal bir birlik kurdu. Bu birliğin amacı Persler'e karşı sürekli savaşımda bulunarak, adalar ve Anadolu'daki Yunan kentlerinin bağımsızlığını sağlamak ve Persler'in Yunanistan'da yaptıkları yıkımın öcünü almaktı. Kısa sürede bu birliğe pek çok Yunan kenti katıldı.
Birlik donanması önce Trakia kıyılarını Persler'den temizledi, sonra Boğazlar'a bir sefer yaparak, başta Byzantion olmak üzere ordaki kentlerin Deniz Birliği'ne girmesini sağladı. Bu sırada Atina'da Persler'e şiddetle saldırmağa taraftar olan Kimon, İÖ 466 yılına doğru Anadolu'nun güneybatı kıyılarına geçerek savaş yapmadan Karia ve Lykia kentlerini Deniz Birliği'ne soktu. Buradan Pamfylia Bölgesi kıyılarına ulaşarak Eurymedon ağzında Pers donanmasını bozguna uğrattı. Deniz Birliği'nin kazandığı bu ilk büyük zaferin sonucu Persler'in Güney Anadolu sularından tümüyle çıkarılması oldu.
Pers İmparatorluğu'nun prestijini sarsan bu yeni yenilgiden sonra Xerxes, İÖ 465 yazında amcası Artabanos ve hadımağası Aspamithres (Mithradates) tarafından gece yatağında öldürüldü. Birtakım taht savaşımından sonra aynı yıl Pers tahtına Xerxes'in en küçük oğlu 1. Artaxerxes çıktı.
İÖ 460/59 yılında Atina donanması ticaret çıkarları yüzünden Mısırlılar'ın Persler'e karşı giriştikleri isyanı desteklemek üzere Mısır'a gitti. Bu olay Persler ile Yunanlılar'ı bir kez daha karşı karşıya getirdi.
İÖ 450 yılına değin 10 yıl kadar süren Doğu Akdeniz'e egemen olma savaşımı sonunda Atinalı devlet adamı Perikles, Kıbrıs'ta Salamis açıklarında Fenike donanmasına karşı parlak bir zafer kazanmasına karşın, Kallias adında bir diplomatı Susa'ya göndererek Persler ile barış görüşmelerine girişti. İÖ 449 ilkbaharında kabul edilen ve **Kallias Barışı** denilen bu antlaşmaya göre Atina, Kıbrıs ve Mısır'dan kesin olarak vazgeçiyor, buna karşılık Persler de İonia kentlerine karşı egemenlik haklarını kullanmayacaklarını, donanmalarını kuzeyde İstanbul Boğazı ile güneyde Lykia Bölgesi'nin doğu kıyıları önündeki Khelidonia Adaları (bugün Beşadalar) arasındaki çizgiden ileri geçirmeyeceklerini, kara ordularını ise Anadolu'nun batı kıyılarından 3 günlük uzaklıkta bulundurmayı kabul ediyorlardı. Bu antlaşmayla Sardeis'in İonia ihtilalcileri tarafından yıkılmasından başlayıp Artaxerxes saltanatının 17. yılına değin yarım yüzyıl süren Pers -Yunan savaşlarının ilk aşaması sona ermiş oldu.
Bu antlaşmayı izleyen yıllarda Pers İmparatorluğu, Suriye satrabı Megabazos'un başlattığı bir dizi ayaklanmaya sahne olur; sonra Megabazos'un oğlu Zofyros da Karia ve Lykia Bölgeleri'nde baş kaldırır. Bu ilk satrap ayaklanmalarına gereken cezayı vermeyen 1. Artaxerxes, İÖ 424 yılının Mart ayında karısı Damaspio ile aynı günde öldü. Yerine tek yasal oğlu olan 3. Xerxes geçtiyse de 45 günlük saltanattan sonra, üvey kardeşi Sogdianus tarafından öldürüldü. Sogdianus 6 buçuk ay tahtta kalabildi, onu da o zamanlar Hyrkania satrabı olarak görev yapan kardeşi Okhos (Vahuka) öldürterek 2. Darius adıyla tahta çıktı (İÖ 424).
2. Darius tahta çıktığında Megabyzos'un oğlu Artyfios'un desteklediği, kardeşi Arsites'in isyanıyla karşılaştı. Bu isyanın bastırılıp Arsites'in öldürülmesinden sonra, bu kez Lydia satrabı ve kuzeni Pissuthnes ayaklandı. 2. Darius isyanın bastırılması için Thissafernes'i görevlendirdi. İsyancı satrap yakalanarak Susa kentine getirildi ve orada idam edildi (İÖ 414) . Pissuthnes'ten sonra Sardeis satraplığına Thissafernes getirildi. Ancak imparatorluğun satraplara karşı kazandığı bu başarılar Anadolu'da genel bir huzur sağlayamadı. Eski Sardeis satrabı Pissuthnes'in evlilik dışı oğlu Amorges, Karia'da isyan ederek kendini kral ilan etti. Ancak Thissafernes, Amorges'i İasos (bugün Kurin) kentinde yakalatarak bu isyanı da bastırmayı başardı.
Bu sırada Yunanlılar'ı ikiye ayıran ve uzun zaman boğuşturan Peloponnesos Savaşı başlamıştı (İÖ 431-404). Atina, Anadolu'daki olaylara kayıtsız kalmak zorundaydı. Bu nedenle 2. Darius, Kallias Barışı'nı bir kenara iterek, Anadolu satrapları Thissafernes ve Farnabazos'a Anadolu'daki Yunan kentlerinden vergi almaları emrini verdi. Bu sırada Sparta Persler ile birleşerek bu karara karşı çıkmadı. Pers orduları İonia'ya girerek Attika - Delos Deniz Birliği'ni tümüyle ortadan kaldırdılar. Daha sonra Spartalılar Persler'in desteğiyle Atinalılar'ı kesin bir yenilgiye uğratıp, Peloponnesos Savaşı'na son verdiler (İÖ 404). Atina'nın çökmesiyle Pers Devleti'ne şimdiye değin en çok zarar vermiş olan deniz gücü ortadan kalkmış, Spartalılar da Anadolu'daki Yunan kentlerinin büyük Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına geçmelerini kabul etmişti.
Atina yenilgisinden bir süre önce 3. Darius, küçük oğlu genç Kyros'u **Karanos** ünvanıyla Sardeis, Büyük Frygia ve Kappadokia satrabı olarak Anadolu'ya göndermişti (İÖ 407). Bu dönemde Pers İmparatorluğu gerileme belirtileri göstermekle birlikte, henüz güçlü bir devlet durumundaydı. Peloponnesos Savaşı'nın son yıllarında Spartalılar ile işbirliği yaparak oldukça önemli bir rol oynayan Batı Anadolu satrabı genç Kyros, İÖ 404'de tahta çıkan ağabeyi Artaxerxes Mnemon'un yerine geçebilmek amacıyla, Anadolu kentlerinden topladığı orduyla kardeşi üzerine yürüdü, fakat Babil yöresinde Kunaxa'da (Kunaksa) yapılan bir meydan savaşında öldürüldü. (İÖ 401).
Bu zaferden sonra 2. Artaxerxes, satrap Thissafernes'i kardeşi Kyros tarafına geçen İon ve Güney Aiol kentlerini cezalandırmak üzere, Sardeis'e yolladı. İsyancı kentler Sparta'nın yardımını isteyince, Kyros isyanı boyunca büyük kralı desteklemiş olan Spartalılar Anadolu'ya bir ordu geçirerek Persler'e savaş ilan ettiler (İÖ 400). Efesos'ta başlayan savaş, kısa zamanda Thissafernes ile Farnabasos'un satraplıklarını da etkisi altına aldı; esas büyük savaş İÖ 395 yılında oldu. İÖ 396/95 kışını Efesos'ta geçiren Sparta Kralı Agesilaos, İÖ 395 baharında ordusuyla Kaystros Vadisi boyunca ilerleyerek, Karabel Geçidi üzerinden Nif Çayı Vadisi'ne geldi, sonra Sardeis önlerinde Thissafernes'in ordusunu bozguna uğrattı. Bu yenilgi üzerine Anadolu'daki Pers ordusunun komutanlığına ve Sardeis ile İonia satraplığına Tithraustes getirildi; Tissafernes'in Frygia'da öldürülmesinden sonra Agesilaos ile 6 aylık bir ateşkes sözleşmesi imzalandı. Pers İmparatorluğu'nun içine düştüğü bu tehlikeli durum, Agesilaos'un bir savaş için Yunanistan'a geri dönmesi ve Sparta filosunun İÖ 394 yılında Knidos önlerinde büyük bir bozguna uğratılmasıyla son buldu. Fakat Atina'nın dış nüfuzunun giderek artması, İÖ 389'da Thrasibulos'un Deniz Birliği'ni yeniden kurma girişiminde bulunması, Atinalılar'ın Persler'e karşı isyan eden Kıbrıslılar ve Mısırlılar tarafını tutması, siyasal durumu değiştirdi ve Persler'in yeniden Spartalılar ile birleşmelerine yol açtı. Bu durumda sıkışan Atina, barış istemek zorunda kaldı (İÖ 386). Tarihe **Kral Barışı** olarak geçen ve Antialkidas adlı Spartalı devlet adamını hazırladığı bu antlaşma, Pers kralının Yunan devletine yaptığı bir buyrultu biçimindeydi. Barış koşullarına göre Anadolu'daki tüm Yunan kentleri, Klazomenai ve Kıbrıs gibi adaları da içine almak üzere, Persler'e bırakılacak, buna karşılık diğer tüm Yunan kentleri bağımsız kalacaklardı.

scanfan

UYGARLIK

1. PERS DEVLET ÖRGÜTÜ

Kral

Pers krallığı mutlak bir yönetime sahipti. **Ülkeler Kralı** ya da **Krallar Kralı** ünvanını taşıyan **Büyük Kral**, tüm dünyanın egemeni sayılır ve istekleri yasa niteliğini taşırdı. Kral, Mısır'da olduğu gibi, tanrı sayılmamakla birlikte, tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilirdi. 1. Darius, Nakş-i Rüstem'deki yazıtında **"Ahuramazda yeryüzü düzeninin bozulduğunu görünce, onu bana havale etti; ben de yeryüzüne düzen verdim"** diyerek, güç ve kudretini tanrıdan aldığını açıkça anlatmaktadır.

Büyük Kralın yetkileri sınırsız olmakla birlikte, devlet işlerinde söz sahibi olan bir danışma kurulu da vardı. Bu kurul, Pers İmparatorluğu'ndaki 7 büyük boyun başkanlarından oluşuyordu.

Satraplar

Büyük Kral, eyaletlere bölünen imparatorluğu merkezden atadığı genel valilerle yönetiyordu. İmparatorluk, her biri bir satrap (khşatrapa) tarafından yönetilen satraplıklara yani valiliklere ayrılmıştı. Pek çok yönüyle Asur İmparatorluğu'nun eyalet yönetimi biçimine benzeyen satraplık sistemini Büyük Kyros'un Medler'den benimsediği sanılır. Ancak bu sistemin Kyros dönemindeki durumu konusunda fazla bir şey bilinmez. Vergi bölgeleri (nomos) ile birlikte satraplıklar 1. Darius döneminde yeniden bir düzene sokuldular. Bu yeni düzenlemede mülki otorite ile askeri komutanlığın tek kişide olmamasına özen gösterilmiş, böylece satrapların zamanla bağımsızlığa yönelmeleri olasılığı önlenmeğe çalışılmıştır. Buna göre her satraplıkta birbirine bağımlı olmayan, herbiri saraydan atanan ve genellikle Pers ya da Med soyluları arasından seçilen 3 büyük memur bulunuyordu. Satrapların yanında bir genel yazman vardı; görevi satrabın yönetimini izleyip, saraya rapor vermekti; askeri yönetim ve eyalet ordusunun yönetimi **karanos** adı verilen bir komutana bırakılmıştı; çoğu kez de satrap ve genel yazman ile arası açık olurdu. Darius bununla da yetinmeyerek, her yıl eyaletleri denetleyerek rapor vermek üzere, **kralın gözü** ve **kralın kulağı** denilen birtakım memurlardan da yararlanıyordu. Kendilerini koruyan ve gerektiğinde yardım eden bir askeri birliğin koruması altında, hiç beklenmedik bir zamanda eyalete gelen bu memurlar, her işi inceler, genel durumu denetler ve krala rapor verirlerdi. Saray bu memurların raporlarına göre kesin tavrını ortaya koyardı: Kötü yöneticiler hemen merkeze alınarak ya mahkeme edilerek öldürülür ya da kendilerini savunmalarına olanak tanınırdı.

Satrapların en başta gelen görevlerinden biri vergileri zamanında toplamaktı. Bunun yanında eşkiyalığa karşı savaşım, iç düzenin korunması, ulaşım güvenliğinin sağlanması ve ziraatın korunup geliştirilmesi de satrabın sorumluluk alanına giren önemli görevlerdi. Örneğin, Darius'un satrap Gadatas'ı Anadolu'da ağaç diktirdiği için kutladığını bilmekteyiz.

Ordu

Güçlü bir Pers ordusu vardı. Bu ordu merkezi güçler ile satraplık ordularından oluşuyordu. Ancak bu ordunun çekirdeği Persler, Medler ve belki de Susalılar'dan oluşturulan bir muhafız orduydu. Bu ordu, tümü soylu olmak üzere 2000 piyade ile **ölmezler** denen 10.000 seçkin askerden oluşuyordu. Bu seçkin askerler, önemli kalelerdeki garnizonlarla birlikte, sürekli orduyu oluşturmaktaydı. Eyalet, yani

scanfan

Sol üst: Dareikos. Bir Pers parası. Sağ: Pers dönemine ait bir bulla. Daskyleion'dan. Anadolu Medeniyetleri Müzesi-Ankara (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten). Alt: Pers çiviyazısı ile yazılmış bir altın levha. Persepolis'teki Darius hazinesinden ele geçmiştir. Arkeoloji Müzesi - Tahran.

satraplık orduları 5 büyük kolorduya ayrılmıştı. Bu kolordular savaş zamanlarında Büyük Kral'ın merkezi ordusu ile birleşirlerdi. Persler kara ordusunun yanında, Fenike asker ve gemilerinden oluşan bir donanmaya sahiptiler.
Pers ordusundaki ulusal öğeler zamanla azaldı, bunların yerini eyalet askerleri ya da en çok Yunanlılar'dan seçilen ücretli askerler almağa başladı. Aynı zamanda kral sülalesinde de çöküntü belirtileri kendini göstermekte gecikmedi. Krallar halkla her türlü ilişkilerini keserek saraylarında kapalı bir yaşam sürmeğe başladılar. Bununla beraber 1. Darius zamanında son biçimini alan bu örgüt, eğer dıştan gelen bir güç tarafından yıkılmamış olsaydı belki daha yüzlerce yıl yaşayabilirdi. Pers devlet örgütü Makedonia kralı Büyük İskender tarafından bazı konularda benimsenmiş, İskender monarşisinden Hellenizm dönemi krallıklarına ve oradan da Roma İmparatorluğu'na geçmek suretiyle etkilerini Avrupa'da da uzun süre göstermiştir.

Yol Ağı

Pers Devleti'nin tüm Anadolu'yu 200 yıl egemenliği altında tutmasında en önemli etkenlerden biri, kurdukları düzenli bir yol ağının varlığıdır. Bu yollardan en uzunu ve en önemlisi, Batı Anadolu kıyılarından başlayıp, Anadolu'yu batıdan doğuya baştan başa katederek, İran içlerine uzanan **Kral Yolu** idi. Sardeis'den başlayarak Frygia Bölgesi üzerinden Kızılırmak'a varan bu yol bugünkü Tokat'a değin çıktıktan sonra Sivas ve Malatya üzerinden Fırat'a oradan da İran'a doğru uzanmaktaydı. Herodotos'un verdiği ölçülere göre yaklaşık olarak 2.500 km. uzunluğundaki bu yol 90 günde alınabilmekteydi. Yol boyunca kervansaray niteliğindeki konaklama merkezleri bulunuyordu ve yol güvenliği her eyalette satraplar tarafından güvence altına alınmıştı.

1. Darius tarafından kurulan Kral Yolu, ticaret yaşamını da canlandırmış ve Anadolu karayolu ticareti yeniden önem kazanmıştı. Bununla bağlantılı olarak 1. Darius imparatorluk sınırları içinde ticareti daha pratik hale sokmak için İÖ 515 yılından itibaren Lydia kralı Kroisos'u örnek alarak **dareikos** denen altın ve **siglos medikos** denen gümüş sikkeler bastırttı; önyüzlerinde Pers Büyük Kral'ını beline kadar yarım ya da koşarken gösteren bu sikkeler, ilk kez Sardeis kentinde basılmışlardı. 8.42 gr. ağırlığındaki **dareikos**, o zamanın en gözde **stateri** olan Fokaia stateri'nin yarısı ve Babil **mina**'sının 1/60'ı değerinde olup aynı zamanda 20 gümüş **şekel** ile eşit sayılıyordu.

2. PERSLER'İN ANADOLU'DA İZLEDİKLERİ SİYASET

Persler'in egemenlikleri altında bulundurdukları ülkelerde sistemli bir İranlılaştırma siyaseti gütmemiş olmaları tüm bu ülkelerde yerli öğelerin ve yerli kültürlerin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Bu nedenle Pers egemenliği zamanında Anadolu'daki Yunan kentleri ve en çok Fenike'deki liman kentleri ekonomik alanda dikkate değer bir gelişme geçirmişlerdir. Pers kralları yerli dinlere ve tanrılara karşı büyük bir hoşgörü göstermekle, yabancı ulusların Pers egemenliğine ısınmalarına yardım ettiler. Ancak Persler, Batı Anadolu'daki Yunan kentlerinin başına kendilerine bağlı kişilerin tiran olarak geçmelerini özendirdiler. Ancak bu tiranlar Persler tarafından atanan kişiler değillerdi; bunlar kentlerde eksik olmayan parti kavgalarında Persler'e dayanarak iktidarı ele almış kimselerdi.
Tüm bu ülkeler ve kentler üzerindeki Pers egemenliği, bunlardan belli bir miktar para vergisi ya da gereğinde gemi ve asker almaya dayanıyordu. Vergiler bazen tarım ürünleri olarak toplanmakla birlikte, esas olarak Darius tarafından

scanfan

Sol üst ve alt: Pers dönemine ait iki bulla. Daskyleion'dan. Anadolu Medeniyetleri Müzesi - Ankara (ikisi de E. Akurgal. Die Kunst Anatoliens'ten). Sağ: Pers dönemine ait bir ateş sunağı. Bünyan'dan (Kayseri yakınları). (E. Akurgal, Die Kunst Anatoliens'ten). Sağ alt: Persler'in Büyük Tanrısı Ahuramazda'yı simgeleyen kabartma. Tanrının kanatları gökyüzünü simgeler. Ahuramazda yeryüzünü buradan yönetir.

ortaya konan biçimde para olarak alınıyordu. Tüm Pers ülkeleri içinde geçen para **dareikos** idi.

Bu koşullar altında Pers egemenliği, yabancı uluslar için ezici değildi. Çünkü iç barış ve onun doğurduğu huzur, ılımlı bir vergi sistemi, yeknesak bir para, krallığı baştan başa kesen yol ağının sağladığı düzenli bir ulaşım, ticaretin gelişmesine yardımcı olmuş, uluslararası ticaret ise sürekli olarak krallar tarafından korunmuştur. Ulaşımın kolaylığı tarım, hayvancılık ve ekonomiye de yeni bir atılım vermiştir. Pers İmparatorluğu'nun sağladığı bu uygun ortamda Batı ve Güneybatı Anadolu'daki Yunan kentleri bir yandan İç Anadolu, diğer yandan Ege Bölgesi ve Balkan Yarımadası ile ticarette bulundular ve böylece maddi refaha kavuştular. Persler bazı Yunan kentlerine sikke basma hakkını da verdiler. Hatta Kyzikos kenti altın sikkeler bile basabiliyordu. Persler'in izledikleri bu hoşgörü siyasetinin güçlü olduğu gibi zayıf yönleri de vardı. Gerçi bu siyaset birçok ülkenin ekonomik durumunun iyileşmesini sağlamışsa da, diğer yandan uyanık ve benliklerini kavramış bazı uluslarda Pers egemenliğinden bir an önce kurtulmak fikrinin ortaya çıkmasına ve güç kazanmasına yol açmıştır. Hatta bazı uluslar Persler'e karşı özgürlük savaşına girmekten bile çekinmemişlerdir. Fakat Persler güçlü orduları sayesinde bu isyanları bastırmak yollarını bulmuş, asilere karşı bazen şiddetli davranarak bu ulusları yerlerinden kaldırıp uzak ülkelere sürmek yöntemini uygulamışlardır.

3. DİN

Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki her ulus kendi dininde serbestti. Ancak Pers kralların dinsel konularda gösterdiği bu hoşgörülü tutuma karşın, onların esas dinsel inanışları konusu pek iyi bilinmez. Hele büyük Kyros ve Kambyses dönemi Pers dini konusundaki bilgiler tümüyle karanlıklar içindedir. Pers dini ile ilgili kayıtlar 1. Darius ile başlar. Bunlara göre Persler'in devletlerine verdikleri yeni düzen **Zaraduştra** ya da **Zerdüşt** adını taşıyan bir düşünürün etkisi altında bulunmaktadır. Zerdüşt dini de denen bu dinin en büyük tanrısı **Ahuramazda** idi. Büyük bir olasılıkla İÖ 6. yüzyılda ortaya çıkan bu din, herkesi yalana karşı savaşıma çağırıyordu. Bu dinde iyilik ilkesini Ahuramazda, karanlık ve kötülük ilkesini ise **Angramanyu (Ahirman)** temsil etmektedir. Bu iki ilke yaşamda ve doğada savaşım içindedirler. İnsanlar, dünyada yaptıkları iyi ya da kötü işlerden sorumludurlar, yani kendi kaderlerine kendileri egemendir. Ahuramazda'ya inanıp bedeni ile ruhunu temiz tutanlar ve kötülükle savaşanlar sonsuzluk dünyasına geçmekte, günahkarlar ise cehennemde her türlü işkenceye katlanmaktadırlar. Kıyamet gününde ölüler yeniden dirilecektir. O gün Ahuramazda, Angramanyu'ya yani iyilik kötülüğe, yaşam ölüme, galip gelecek, bu dini kabullenenler sonsuz mutlu bir yaşam süreceklerdir.

Persler gözle görülmeyen bir varlık olan Ahuramazda için tapınak ya da yontular yapmazlar, bir rahibin yönetiminde ağıtlar okunduğu sırada, sunaklar üzerinde temizliğin temsilcisi sayılan ateş yakmak suretiyle taparlardı.

Ateş kültü Pers etkisiyle Anadolu'nun büyük bir bölümüne girmişti. Bu kült özellikle Kappadokia Bölgesi'nde önem kazanmıştır. Çünkü İran'dan gelen Persler, doğa bakımından kendi ülkelerine benzediği için özellikle Kappadokia'ya yerleşmişler ve bu yerleşme için volkanik Argaios (bugün Erciyas) yöresini kendi ateş kültleri için uygun bulmuşlardır. Örneğin Bünyan'da bulunmuş böyle bir ateş sunağının üzerinde, ateş kültüne katılan ve ellerinde kutsal çubuk demeti olan rahipler betimlenmiştir. Bu kült Batı Anadolu'da

scanfan

Lydia Bölgesi'ndeki Kurupedion (daha sonra Hierokaisareia adını almıştır, bugün Beyoba) ve Hypaipa (bugün Günlüce), Kuzeybatı Anadolu'da da Daskyleion'a değin yayılmıştı. Bu kültün törenlerinde üzerlerine yağ dökülerek ateşlenen kuru odun parçaları üflenmeden yakılırdı. Bu tören sırasında ateşin önünde ellerinde çubuk demeti tutan rahipler keçeden başlık **(tiara)** giyerlerdi; bu başlığın yanaklarından aşağı sarkan uçları ağzı da örtüyordu. Çünkü ateşe insan soluğunun değmemesi gerekiyordu. Nitekim Daskyleion'da bulunmuş Greko-Pers üslubundaki İÖ 5. yüzyılın sonlarına ait kabartmalardan birinde ağızları kapalı rahip betimlerine rastlanmıştır.

2. Artaxerxes Mnemon zamanında Anadolu Persler'in etkisiyle 2 yeni kültü daha kabullendi. Bunlar **Mithra** ve **Anahita** kültleridir.

Anadolu'nun, Kappadokia'yı da içine alan, daha çok doğu bölgelerinde tutunmuş olan Mithra her şeyden önce ışık tanrısıdır, fakat ayrıca bereket tanrısı ve savaş tanrısı olarak da görülür; Ahuramazda tarafından bütün insanlığın bekçiliği ile görevlendirilmiştir. Mithra dinindekiler birbirlerine **kardeş** derlerdi; kadınlar Mithra kültüne katılamazlardı. Ateş kültü ile ilgili sayılan tanrıça Anaitis, Anadolu Ana Tanrıça'sı ile akraba sayılıp Anahita, Anaitis, Persike Thea ve Artemis Persike olarak geniş kütleleri etkisi altına almıştır. Bu tanrıçaya Batı Anadolu'da, Lydia Bölgesi'nin Hierokaisareia ve Hypaipa kentlerinde iki büyük Pers kutsal alanı yapılmıştır. Anaitis aşk ve doğurganlık tanrıçasıdır. Birbirine karşıt iki kişiliği vardı: Bazen tertemiz bir bakire, bazen azgın bir fahişe gibi görünürdü. Yunanlılar onu Kybele ve Afrodite ile aynı sayarlardı.

4. YAZI

Persler, Ön Asya'da çiviyazısını kullanan ulusların sonuncusudur. Pers çiviyazısı Babil, Asur ve Elam yazılarından alınmış 41 hece işaretinden oluşur ve diğer çiviyazısı sistemlerine oranla çok daha sadedir. Pers yazıtlarına Büyük Kyros zamanından beri rastlanır. Hemen tümü krallarla ilgili resmi yazışmaları kapsayan bu yazıtlar, 1. Xerxes'den sonra azalmakta ve Pers İmparatorluğu'nun yıkılması ile büsbütün ortadan kalkmaktadır.

BİBLİOGRAFYA

Pers Genel

BITTEL, K., *Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens*, Tübingen 1950.

BITTEL, K., "Kappadokya'da Bulunan Bir Ateş Sunağı", *Türk Arkeoloji Dergisi* VI/2, 35-42, 1956.

BURN, A.R., *Persia and the Greeks, the defence of the West 546-478 B.C.*, London, 1962.

CASSIN-SCOTT, J., *The Greeks and Persian Wars 500-323 B.C.*, London, 1977.

DULEBA, W., "Was Darius a Zoroastrian?", *Folia Orientalia* 18, 205-209, 1977.

FRANKFORT, H., *The Art and Architecture of the Ancinet Orient*, London, 1977.

FRYE, R.N., *The Heritage of Persia*, London, 1962.

GARDNER, P., *The Gold Coinage of Asia before Alexander the Great*, London, 1908.

GHIRSHMAN, R., *Perse, Protoiraniens, Médes, Achéménides*, Paris, 1963.

GODARD, A., *L'Art de l'Iran*, Paris, 1962.

GSCHNITZER, F., *Die sieben Perser und das Könıgtum des Dareios*, Heidelberg, 1977.

GÜNALTAY, Ş., *İran Tarihi: En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Ankara, 1948.

HERZFELD, E., *Iran in the Ancient East*, London, 1941.

HINZ, W., *Darius und die Perser. Eine Kulturgeschichte der Achämeniden*, Baden-Baden, 1976.

HUART, C., *Ancient Persia and Iranian Civilisation*, London, 1972.

HUOT, J-L., *Persien* I, Geneva, 1965.

MANSEL, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971.

OLMSTEAD, A.T., *History of the Persian Empire*, Chicago, 1969.

PORADA, E., *Iran Ancien, l'Art à l'époque pré-islamaque*, Paris, 1963.

PRAŞEK, J., *Geschichte der Meder und Perser bis zur mekadonischen Eroberung I-II*, Gotha, 1906-1910.

SELTMAN, C., *Greek Coins*, London, 1965.

STARR, Ch. G., "Greeks and Persians in the Foruth Century B.C.I.", *Iranica Antiqua* 11, 39-99, 1976.

VANDEN-BERGHE, L., *Archólogie de l'Iran Ancine*, Leiden, 1959.

WIKANDER, S., *Feuerpriester in Kleinasien und Iran*, Lund, 1946.

scanfan

scanfan

ANADOLU'DA HELLENİSTİK DÖNEM

Doç. Dr. Mehmet Özsait

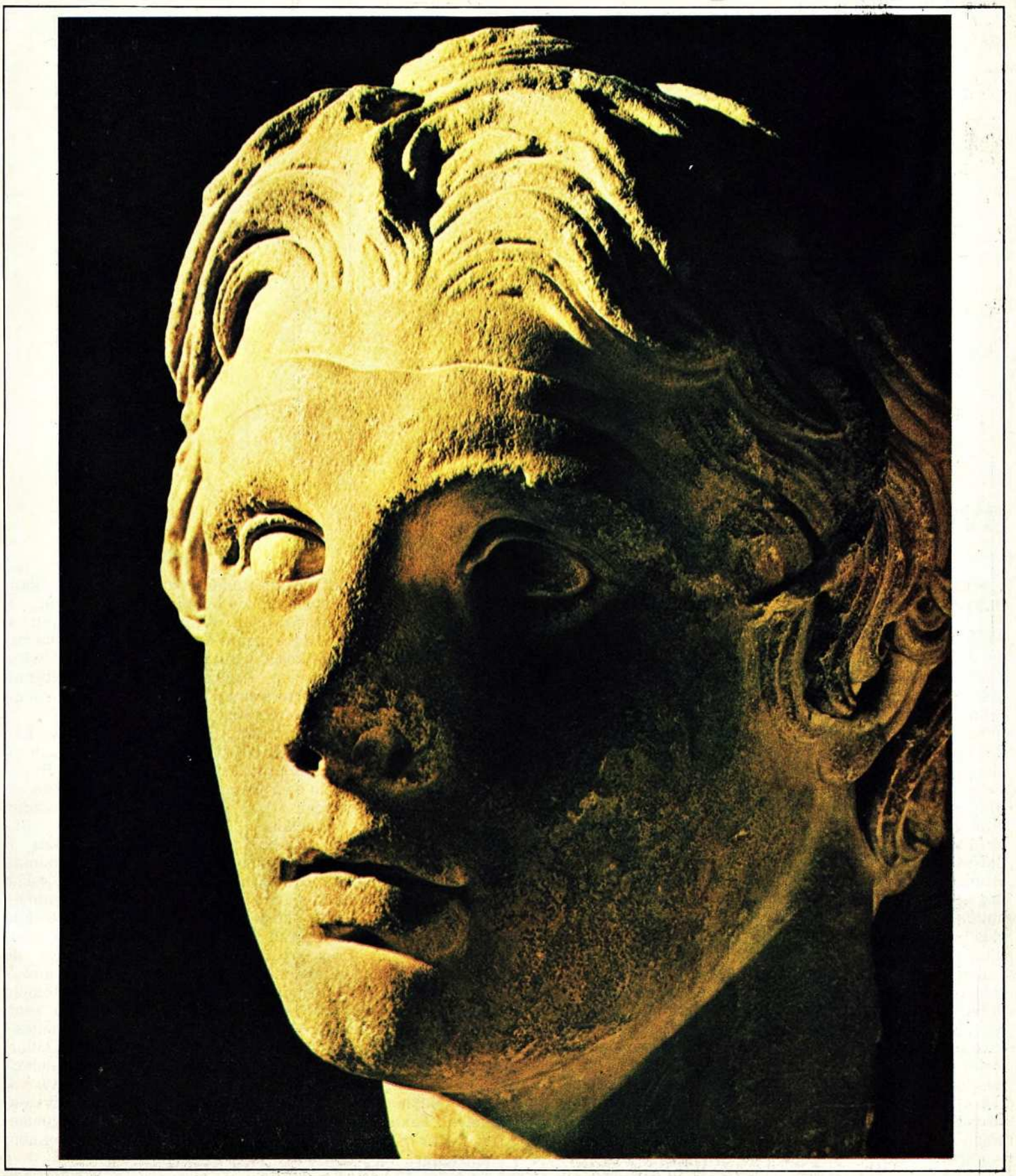

scanfan

ANADOLU'DA HELLENİSTİK DÖNEM

Doç. Dr. Mehmet Özsait

SİYASAL TARİH

1. MAKEDONYA İSTİLASINDAN ÖNCE KÜÇÜK ASYA'NIN DURUMU

PERS İMPARATORLUĞU

Bu dönemde Küçük Asya'ya egemen olan Persler, Kralları 2.Artaxerxes Artahşatra (İÖ 405-359) zamanında İÖ 386 yılında Yunanistan'daki Grek kentleriyle **Kral Barışı** ya da Antialkidas olarak da tanınan bir antlaşma imzalamışlardır. Buna göre Anadolu kentleri Klazomenai adaları ve Kıbrıs, Büyük Kral'ın egemenliği altında kalacaktı. Eskiden Atina'ya ait olan Lemnos, İmbros ve Skyros'un dışındaki büyük küçük bütün Grek kentleri bağımsız olacaktı. Xenofon'dan (Hellenica, V, I, 31) öğrendiğimize göre, bu barışı kabul etmeyen kentlere karşı, kabul eden kentler ve Pers kralı birlikte savaşacaktı.

Böylece 2.Artaxerxes Yunanistan'ı siyasal yönden baskı altına almış, buradaki Grek kentlerinin her birinin bağımsızlığını tanımakla, burayı küçük küçük siyasal ünitelere ayırmış ve ayrıca onların siyasal bir birlik oluşturmasını yasaklamıştır. Bundan başka Anadolu'daki tüm kentleri de egemenliği altına almıştır. Böylece Grekler'in yaklaşık olarak 150 yıldan beri yaptığı mücadele Persler'in zaferiyle sonuçlanmış görünüyordu.

Persler'in bu başarılarına karşın ülkelerinin durumu hiç de iyi değildi. Merkezi otoritenin zayıflaması yüzünden satrapların her biri bağımsız denilebilecek tarzda satraplıklarını yönetmekteydiler. Aslında Hindistan'dan Ege Denizi'ne, Kafkaslar'dan Mısır'a kadar uzanan geniş Pers topraklarında isyanlar eksik olmuyordu. Ayrıca bu isyanlar sırasında satraplar zaman zaman Büyük Kral'a karşı birbirlerini desteklemekteydi. Bu sırada Mısır ve Kıbrıs İmparatorluk'tan ayrılmıştı.

Mısır'da 29. Sülale firavunlarından Akoris (İÖ 393/2-380), bu sırada Kıbrıs'ta isyan halinde bulunan Kral 1.Euagoras'a her türlü yardımı yapmaktaydı. Aynı şekilde isyan etmek isteyen Karia satrabı Hekatomnos da Euagoras'ı destekliyordu (Diodoros, XV,2). Akoris, uzun süreden beri Anadolu'da Pers egemenliğini sarsan Pisidialılar ile bir antlaşma yapmıştı. Bu antlaşmadan sonra Pisidialılar Kappadokia'da Büyük Kral'a karşı isyan eden Aspis'i desteklemiştir.

2.Artaxerxes, Euagoras'un isyanını bastırmak için harekete geçti. Hazırlattığı büyük donanmaya Tribazas ve kara ordusuna da Orontes'i komutan olarak atadı. Bu iki komutan Batı Anadolu'da Fokaia ve Kyme'yi ele geçirdikten sonra Kilikia üzerinden Kıbrıs'a geçerek burasını yeniden Pers egemenliği altına aldılar.

Büyük Kral'a karşı Anadolu dışında çıkan isyanları el altından destekleyen Küçük Asya satrapları aslında kendileri de bağımsızlık hazırlıklarını yapmaktaydı. Nitekim bu durum İÖ 371'de Kappadokia satrabı Datames'in isyanıyla resmen ortaya çıktı. Paflagonia kıyı kesimini kendine bağlayan Datames'in isyan hareketine, merkezi Daskyleion (bugün Ergili) olan Frygia satrabı Ariobarzanes'in de katılmasıyla ayaklanma daha da yaygınlaşmıştır. Diodoros'un (XV, 90) bildirdiğine göre, tahkimli Halikarnassos (bugün Bodrum) kentinde oturan ve daha birçok kalesi ve kenti bulunan Karia satrabı Mausolos'un, Mysia satrabı Orontes'in, Lydia satrabı Autofradetes'in ve Lykialılar'ın, Pisidialılar'ın, Pamfilialılar'ın, Kilikialılar'ın, Suriyeliler'in, Fenikeliler'in de katılmasıyla ayaklanma genel bir hal almıştır. Ayrıca, onlar başlangıçta Mısır ve Sparta tarafından da desteklenmeydi. Fakat Yunanistan'da Thebai'nin Spartalılar'ı yenmesi, Mısır'da da büyük bir isyanın patlak vermesi sonucu, satraplara dışarıdan gelen yardım kesildi.

scanfan

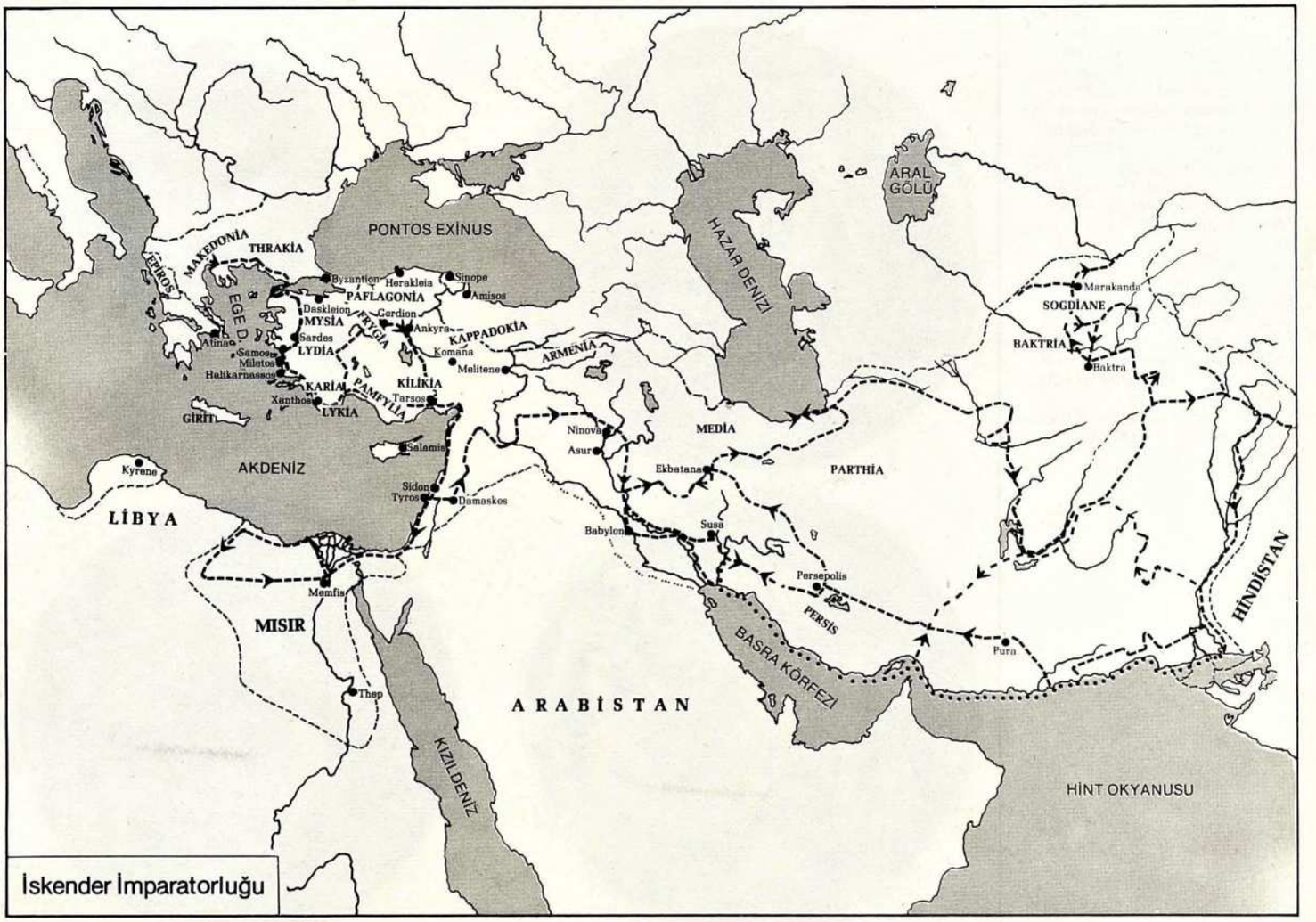

Ayaklanan satraplar topladıkları orduya Orontes'i başkomutan seçmişlerdi. Fakat Orontes'in arkadaşlarına ihanet ederek 2.Artaxerxes'in yanına geçmesiyle (İÖ 361) durum bir anda Büyük Kral lehine değişmiştir. Diğerlerinin katlandığı bu hareket karşısında Datames bir süre daha krala karşı mücadele etmiş, fakat sonunda o da yenilmiştir.

Yaklaşık olarak yarım yüzyıl yönetimde kalan 2.Artaxerxes'in ömrü, sınırlarını ve devletinin itibarını korumak ve isyanları bastırmakla geçmiştir. Kendisinden sonra Pers tahtına geçen 3.Artaxerxes Okhos (İÖ 359-338), yine yer yer çıkan satrap ayaklanmalarını kanlı bir biçimde bastırmıştır. Zamanında isyan eden İonia satrabı, Farnabazos'un oğlu Artabazos, Batı Anadolu'da yeterince destek bulamayınca Thebai'ye, fakat onların 3.Artaxerxes ile bir antlaşma zemini araması üzerine, Makedonia kralı 2.Filip'e sığınmıştır. Yine bu sırada isyan eden Memnon da aynı şekilde 2.Filip'in yanına kaçmıştır. Pers kralı Rodoslu Mentor'u kıyı eyaletleri satraplığına getirince, bu, kısa zamanda Kıbrıs'dan Marmara'ya kadar tüm kıyı kesimindeki isyanlara son vererek bu kesimdeki denizlerin güvenliğini sağlamıştır. Diodoros'tan (XVI, 40-52) öğrendiğimize göre, Mentor bu başarısından sonra Büyük Kral'a kardeşi Memnon ile kayınbiraderi Artabazos'u affettirmede başarılı olmuştur.

Bundan sonra Mısır'ı yeniden Pers topraklarına katan (İÖ 345) 3.Artaxerxes, imparatorluğu içindeki bütün satraplıklarda egemenliğini yeniden sağladı. Atina ile antlaşma yaptıktan sonra İÖ 340 yılında Perinthos'u (bugün Marmara Ereğlisi) kuşatan Makedonia kralı 2.Filip'e karşı bir ordu göndererek kentin onun tarafından ele geçirilmesine engel oldu (Diodoros, XVI,75). Böylece 2.Filip'in Anadolu üzerine yönelecek olası bir saldırısını da önlemiş oluyordu. Kudretli kral 3.Artaxerxes'in İÖ 338 yılında haremağası Bagoas tarafından öldürülmesiyle, onun sağladığı birlik yine Persler tarafından tahrip edilmiş oluyordu. Böylece Pers tahtına kralın en küçük oğlu Arses (Arşa) geçmiştir. Bu sırada Yunanistan'da 2.Filip Haironeia'da büyük bir zafer kazanarak Yunanistan'ın bağımsızlığına son vermişti. Persler'in bu zayıf anında 2.Filip, Perinthos'a karşı gönderilen Pers kuvvetleri nedeni ile Arses'den tazminat ödemesini istedi. Arses'in bu isteği kabul etmemesi, savaş için bir neden sayıldı. Fakat İÖ 336'da Arses de Bagoas tarafından öldürüldü. Yerine 3.Darius (Daryavahuş) kral oldu. Aynı yılda 2.Filip'in de ölümüyle kuvvetli rakibinden kurtulduğunu düşünen Darius, savaşı Yunanistan'a aktarmak arzusundaydı. Fakat babasının ölümünden sonra İskender'in Yunanistan'da enerjik hareketlerle önemli başarılar elde ettiğini gören Darius bu tasarısından vaz geçerek kuvvetlerini organize etmeye koyuldu. Darius deniz gücünü arttırmak amacıyla pek çok trier (üç sıra kürekli gemi) yaptırdı. Bu arada taktik bilgisi ve cesaretiyle sivrilmiş olan Rodoslu Memnon'a Kyzikos kentini ele geçirme görevini verdi. Memnon kenti ele geçirdikten sonra (Diodoros, XVII, 7) 2.Filip tarafından Anadolu'ya gönderilen öncü birliklerin bir bölümüyle de başarılı savaşlar yaptı.

MAKEDONYA KRALLIĞI

Yaklaşık İÖ 7. yüzyılda Thesalia'nın kuzey ve kuzeydoğusunda Strymon (bugün Şturma); Aksios (bugün Vardar) ve Haliakmon Irmakları arasındaki alanda kuruluşunu tamamlayan Makedonia Krallığı ve başında bulunan Argeadlar sülalesinin ilk yıllarına ait fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu devletin krallarından, ancak onların Grek ya da Persler ile olan ilişkileri nedeniyle haberdar olmaktayız.

Önceleri Grekler tarafından **barbar** (yabancı) olarak kabul

scanfan

Sol üst: 2.Filip (İÖ 359-336). Ünlü Makedonia kralı ve Büyük İskender'in babası. Alt: Dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kuran Makedonia Kralı Büyük İskender (Alexandros, İÖ 336-323)'e ait bir sikke. Sağ üst: Büyük İskender'in bir büstü. Alt: Pagos (bugün Kadifekale), "Yeni İzmir"in kuruluşunu konu alan bir sikke. Efsaneye göre büyük İskender bir gün Pagos Dağı'nda avlanmaya çıkar ve bu dağın üzerinde bulunan Nemesis'lerin tapınağının bulunduğu yere gelir. Burada bulunan bir çınar ağacının altında uykuya yatar. Rüyasında Nemesis'ler görünür ve tanrıçalar İskender'e burada yeni bir kent kurmasını ve eski kentin halkını buraya yerleştirmesini söylerler. Bu rüya üzerine İskender bugünkü Kadifekale'yi kurar.

edilen Argeadlar Grek toplumunun dışında tutulmak istenmişti. Daha sonra benimsenerek bu toplumun düzenlediği Olympia Oyunları'na katılma hakkını elde etmişler ve bu tarihten sonra grekçe, Makedonia'da yayılmaya başlamıştır.

Makedonia ve Thrakia 1.Darius'un İskit seferi sırasında Pers Krallığı'nın **vasalı** olmuştur. Pers savaşları süresince de durumunda bir değişiklik olmamıştır. İÖ 479'dan sonra bağımsızlığını yeniden elde eden Makedonia'nın başında yüzyılın sonuna kadar 1.Alexandros, 2.Perdikkas ve Arkhelaos gibi enerjik krallar bulunmuş ve İÖ 5. yüzyılın sonuna kadar süren Atina Sparta çekişmesinden yararlanarak ülkelerinin gelişmesini ve güçlenmesini sağlamışlardır. Kral Arkhelaos eski başkent Aigai'yi terk etmiş ve Pella kentini başkent yapmıştır. Aynı zamanda bayındırlık ve kültüre önem veren bu kral döneminde Makedonia'da Grek kültürü yayılmıştır. Fakat onun İÖ 399'da ölümünden sonra, ülke 40 yıl süren karışıklıklar ve taht kavgalarına sahne olmuştur.

Bu dönemde 3.Amyntas, 2.Alexandros, 3.Perdikkas gibi krallar ülkede bir türlü huzuru sağlayamadılar. Makedonia'yı bu güç durumdan İÖ 359'da kral olan 2.Filip kurtarmıştır. Filip'in Makedonia tahtına geçmesinden önce Yunanistan'daki duruma ana hatlarıyla değinmek gerekmektedir. İÖ 386 yılında da Persler'in bir buyrultusu olarak kabul edilen **Kral Barışı** ile Sparta, Yunanistan'da birinci devlet durumuna gelmiş ve Persler adına Yunanistan'da bu barışın koşullarının koruyuculuğunu üstlenmiştir. Fakat onun sert tutumu başta Atinalılar olmak üzere diğer kentlerin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Bu nedenle Atina ile Thebai'nin yaptığı **birliğe** diğer kentler de giderek Sparta'ya karşı bir cephe oluşturmuştur. Hemen aynı yılda, Atina, birincisinden 100 yıl sonra, yandaşlarının da yardımıyla **2. Attika-Delos Deniz Birliği**'ni kurmuştur. Elverişli koşulları nedeni ile bu birliğe Batı Anadolu'da bazı kentlerin de katılmasına karşın Persler'in baskıları yüzünden bu birlik çok kısa ömürlü olmuştur.

Fakat bu sırada yetenekli komutanları Epameinondas'ın yönetimi altında kuvvetlenen Thebaililer Spartalılar'ı İÖ 371 yılında Levktra'da bozguna uğrattılar. Yunanistan'da Thebai'nin önderliğinde bir devlet kurmak isteyen Epameinondas Persler'in desteğini sağlamak ve onlarla bir antlaşma imzalıyabilmek amacıyla İÖ 367 yılında 2.Artaxerxes'e bir elçi kurulu gönderirse de bu yolda bir başarı sağlayamaz.

Sonunda İÖ 362 yılında Epameinondas'ın Mantinae'de zafer kazandığı halde savaş sırasında ölmesi, aslında sağlam bir temele oturmayan Thebai 'nin yükselme arzusunu da yok etmiştir. Onlar Yunanistan'da son bir silkinişle birlik kurmaya çalışırken, aslında bu ülkenin egemen güçlerini kökünden tahrip ederek dışarıdan gelecek yeni bir istilaya çok uygun bir zemin hazırlamışlardır.

İÖ 359 yılında Makedonia tahtına geçen 2.Filip henüz 23 yaşında olmasına karşın, Yunanistan'da yaşadığı yıllarda yeterince deneyim sahibi olmuş ve devlet yönetiminin inceliklerini kavramıştır. Önce, ulusal Makedonia ordusunun yanında, bir de devamlı ordu kurarak, onu dönemin en üstün silahlarıyla donatmış, disiplini ön plana almıştı. 2. Filip kısa sürede Thrak kabilelerini egemenliği altına aldıktan sonra, batıda Epirus'un bir bölümünü ele geçirdi. Sonra Kuzey Ege'de bulunan Amfipolis kentini ve yakınındaki Pangaion altın madenlerini ele geçirdi. (İÖ 357). Bundan sonra Yunanistan'daki karışıklıklardan yararlanarak Potidaia (İÖ 356), Abdera, Maroneia, Methanoe'yi (İÖ 355), Mysia satrabı Orontes'in yardım ettiği Atina kuvvetlerinin gecik-

scanfan

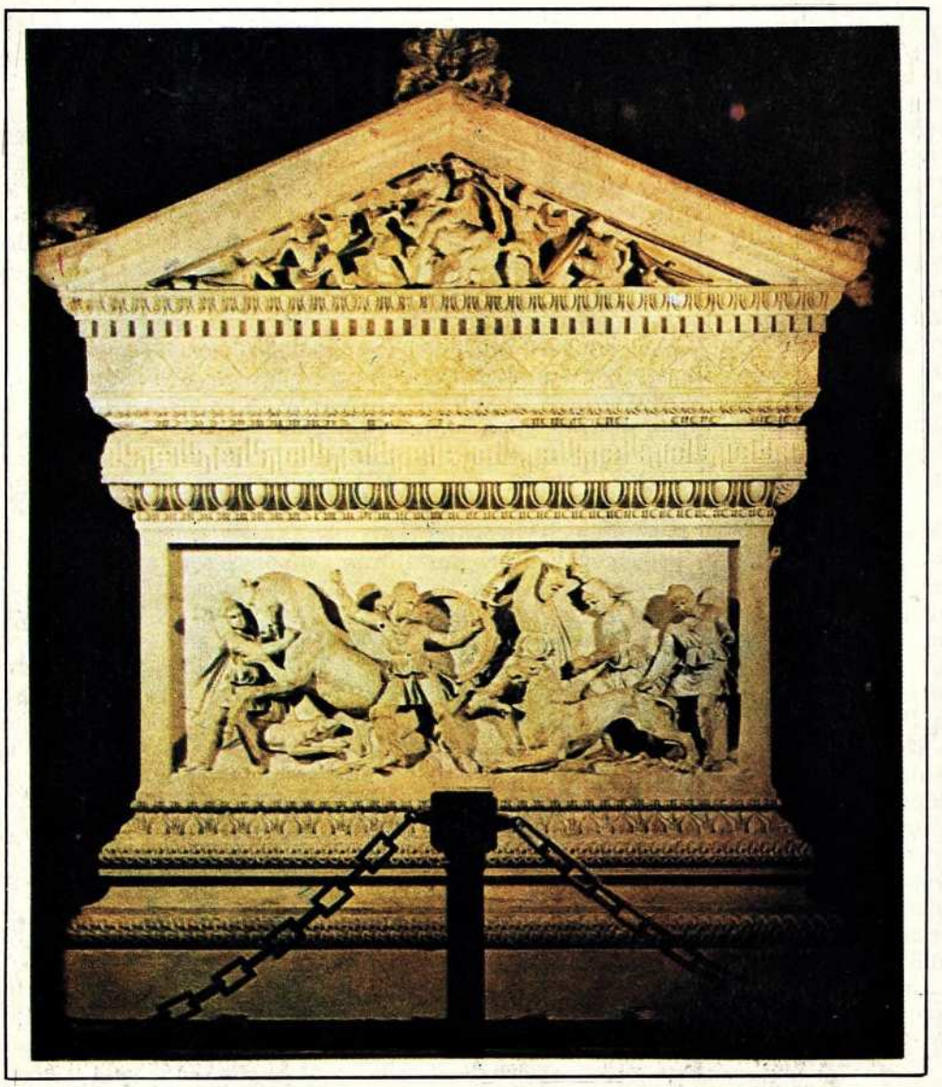

Büyük İskender'e atfedilen ünlü lahit. Türk müzeciliğinin kurucusu Osman Hamdi Bey'in o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları içinde bulunan Sidon (Sayda) civarındaki krallar nekropolünde 1887 yılında yaptığı kazılarda bulunmuştur. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul.

mesinden yararlanarak İÖ 348'de Olynthos'u ele geçirdi ve bütün Kuzey Ege'ye sahip oldu. Bu başarıları ona Thesalia Birliği'nin başkanı olmasını sağladı. Böylece Yunanistan'da süregelen mücadelelere doğrudan katılma olanağını elde etmiş oldu.

Atina ve müttefikleri ile 2.Filip'in arasındaki gerginlik onun, Atina için çok büyük önem taşıyan Boğazlar bölgesine yaptığı seferle daha da arttı. İÖ 342 yılında Thrakia'da Odrys Krallığı'nı kendine bağlayan 2.Filip, Hersonessos'daki (bugün Gelibolu yarımadası) Atina klerukhialarını tehdide başladı. Bunun üzerine, bölgeye yardıma gelen Atina ve Pers yandaş kuvvetleri yüzünden 2.Filip İÖ 340 yılında Perinthos (bugün Marmara Ereğlisi) ve Byzantion kuşatmalarından sonuç alamadı.

Atina bütün Grek dünyasından ve Pers krallığından 2.Filip'e karşı yardım istedi. Filip için durum son derece tehlikeliydi, şu ana kadar elde ettiklerini bir anda kaybedebilirdi. Bu nedenle hazırladığı kuvvetli bir ordu ile aniden Boiotia'ya indi ve İÖ 338'de Haironeia yakınında Atina ve Thebai'nin önderliğinde toplanmış olan müttefik Grek kuvvetlerini yok ederek bütün Yunanistan'a sahip oldu. Savaşın 2.Filip lehinde sonuçlanmasını, o zamanlar henüz 18 yaşında olan ve süvari kuvvetlerine komuta eden, oğlu **Alexandros**'un (Büyük İskender) yaptığı başarılı hücum sağlamıştır.

Savaşın galibi 2.Filip taraf değiştiren Thebai'nin dışında Yunanistan'da ılımlı bir siyaset izlemiş, yalnız stratejik yerlere askeri birlikler yerleştirmekle yetinmiştir. İÖ 337 yılında Yunanistan'da, Sparta'nın dışındaki bütün kentlerin elçileri Korinthos'da toplandılar. Burada **genel barış** ve **ittifak antlaşması** imzalandı. Bir de bunu sağlam temellere oturtmak için **Genel Birlik Meclisi** (Synedrion) kuruldu. Burada ittifak antlaşmasını imzalayan kentler iç işlerinde bağımsız olacaklar, yasal kurumlarını, bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüğünü koruyacaklardı. Yalnız onlar Makedonia'ya karşı herhangi bir eylem içine girmeyeceklerdi. Böylece, Makedonia ve Grek kentleri arasında karşılıklı savunma ve saldırmazlık antlaşması yapılarak Yunanistan'da genel barış sağlandı.

Birlik Meclisi'nin ilk toplantısında 2.Filip kendi planları doğrultusunda meclis üyelerini etkileyerek, bir zamanlar (İÖ 490-479) Yunanistan'ı istila ve tahrip eden Persler'e karşı "Öç alma seferine" karar verilmesini sağladı. Böylece bu seferin komutanlığına da olağanüstü yetkilerle kendisi getirildi.

Böylece Yunanistan'daki işlerini düzenleyen 2. Filip, Thrakia'ya yayıldığı sırada buradaki kentleri kendisine karşı savunan Grek ve Pers işbirliğini baltalamış, aksine Grekler'in yardımlarını da alarak Persler ile savaşabilecek duruma gelmişti. Onun şimdi amacı, satrap ayaklanmalarının da gösterdiği gibi, merkezi otoritenin zayıfladığı Batı Anadolu'yu ele geçirmekti. Bu amaçla savaş hazırlıklarını yapmaya koyuldu. İÖ 336 yılı ilkbaharında 10.000 kişilik Makedonia ordusu ve Parmenion ve Attalos'un komutasında (Diodoros, XVI, 91) Hellespontos'u (bugün Çanakkale Boğazı) geçti. Bu öncü birlik kısa zamanda Kyzikos'a kadar ilerledikten sonra güneybatıya dönerek Kios (bugün Gemlik), Efesos gibi kentlerle antlaşmalar yaparak Miletos'a kadar indi. Makedonia ordusu Karia'ya girmeye hazırlandıkları sırada 2.Filip'in kızı Kleopatra'nın düğününde öldürüldüğü haberi ulaştı. Bunun üzerine Parmenion yeni kralın emrini beklemek üzere Hellespontos'a geri çekildi.

2.Filip'in başkenti Aigai'de öldürülmesinden sonra, henüz 22 yaşında olan oğlu 3.Alexandros (3. İskender) "ordu meclisi" tarafından Makedonia tahtına çıkarıldı. **İskender** kral olur

scanfan

olmaz, babasının öldürülmesi olayını ön plana alarak bu suça katıldıkları gerekçesiyle siyasal rakiplerini de ortadan kaldırdı. Büyük devlet adamı ve örgütcü bir kral olan 2.Filip'in aniden öldürülmesi, Yunanistan'da geniş topraklara yayılmış olan Makedonia Devleti içinde yer yer ayaklanmalara neden oldu. Ayrıca, genç bir kralın devletin başına geçmesi de isyancıları umutlandırıyordu. Fakat büyük bir askeri yeteneğe ve babasının yetiştirdiği kuvvetli bir yönetici kadrosuna ve hepsinin üzerinde, büyük bir disiplinli orduya sahip olan İskender, kısa süre içinde Boiotia'ya indi. Bu sırada Atina'da, Demosthenes Persler'den paraca destek almış olduğundan, Korinthos kongresinde 2.Filip'e tanınan hakların yeni krala sağlanmaması yolunda kentleri kendi yanına çekmeye çalışıyor ve savaş için hazırlık yapıyordu. İskender'in birden bire Boiotia'da görünmesi, ayaklanmaya hazırlanan kentlerin yeniden bir araya gelmesini ve olası kanlı bir savaşı önlemiştir. Yeniden toplanan Korinthos kongresi İskender'e babası 2.Filip'e tanınan hakları aynen vermiştir.

Yunanistan'da huzuru sağlayan İskender, krallığının kuzeyinde bulunan ve Makedonia'ya saldırmak niyetinde olan Thrak ve Kelt kabilelelerine karşı sefer yaptı. Amacı,Küçük Asya'ya geçmeden önce arkasında düşman bırakmamaktı. Tuna Irmağı'na kadar ilerleyen, hatta bu ırmağın karşı kıyısına da geçen İskender Triballer, Getler ve Keltler ile başarılı savaşlar yaptı. (Arrianos, Anabasis, 1, 2 vd.). Sonra, ülkesine kuzeybatıdan sınırı olan İllyrialılar ile başarılı savaşlar yaptığı sırada, Yunanistan'da Makedonia'ya karşı bir ayaklanmanın başladığı haberini aldı.

Bu arada Yunanistan'da İskender'in öldüğü söylentisi yayılmıştı. Zira, Persler'den asker toplamak için para almış olan Demosthenes bu işin önderliğini yapıyordu. Atina'dan önce davranan Thebai, Makedonia işgal kuvvetini kentlerinden sürmüştü. İskender çok hızlı hareket ederek ve ayaklanmanın genel bir hal almasına fırsat tanımadan Thebai önünde göründü. Diğerlerine bir örnek olmak üzere kenti tamamiyle tahrip etti; halkı köle olarak satıldı (Diodoros, XVII,14). Bundan sonra İskender, Atina başta olmak üzere, diğer kentleri bağışlayarak Makedonia'ya döndü.

Persler'e karşı Anadolu'ya yapılacak savaşın gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra İskender, Makedonia ve Yunanistan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla, yetenekli generali ve sadık arkadaşı Antipatros'a 12.000 piyade ve 1.500 süvari bıraktı. Kendisi de yaklaşık olarak 30.000 - 34.000 piyade ile 5.000'den fazla süvariden oluşan kara ordusu ve yandaş kentlerden toplanmış 160 gemilik deniz kuvvetine sahip bulunmaktaydı.

Buna karşılık Persler'in her bakımdan güçleri çok fazlaydı. Yalnız onlarda bu sınırsız sayılabilecek güçleri ve zenginlikleri bir uyum içinde harekete getirerek örgütleyecek yetenekli bir komutan yoktu.

Maddi yönden İskender büyük sıkıntı içindeydi. O, sefer sırasında ordusunu ancak ele geçirdiği yerlerden elde ettikleriyle ayakta tutmak zorundaydı. Deniz gücü de, ordusu gibi, Persler'inki ile oranlanamayacak kadar küçüktü. Ayrıca Anadolu'ya yürüyüşünden önceki olaylardan da anlaşılacağı gibi, Persler'in kışkırtmasıyla Yunanistan'da her an bir isyan patlak verebilirdi. Bu nedenle İskender'in komutası altında yürüyüşe geçirdiği ordusundan başka güvenecek hiçbir şeyi yoktu.

İskender'in savaş planı belli idi. Küçük Asya'ya geçtikten sonra, küçük donanmasının büyük Pers donanmasıyla boy ölçüşemeyeceğini bildiğinden, öncelikle Batı Anadolu kıyı kentlerini ele geçirerek, Pers donanmasını üslerinden yoksun bırakarak Ege Denizi'ne sokulmasını önlemek zorundaydı. Değindiğimiz gibi, bu donanma Yunanistan'da müttefik sağladığı anda İskender'in iki ateş arasında kalması söz konusu idi.

İSKENDER'İN ANADOLU'YA GEÇİŞİ

İskender, İÖ 334 yılı ilkbaharında, ordusuyla Hellespontos'a doğru yürüyüşe geçti. Kuzey Ege'de Abdera ve Maroneia kıyı kentleri üzerinden Hebros (bugün Meriç) Irmağı'na geldi. Irmağı güçlük çekmeden geçtikten sonra Hersonessos'da (bugün Gelibolu Yarımadası) Sestos (bugün Akbaş limanı) kentine geldi. Burada kara ordusu ile filo birleşti. Filo, Hellespontos'u (Çanakkale boğazı) denetim altına aldığı için Makedonia ordusu güçlükle karşılaşmadan Asya kıyısına geçti. Aslında kaynaklarda, bu sırada Persler'in denizde karşı koymak için hazırlığı olduğuna dair kayıt bulunmamaktadır. Abydos (bugün Aydos) kentinde ordu iki kola ayrıldı. Bu arada İskender İlion'a giderek Troia Savaşı kahramanlarına saygıda bulunduktan sonra kuzeye doğru hareket ederek ordusunun toplandığı Arisbe'ye geldi. Sonra ordu Lampsakos (bugün Lapseki) üzerinden doğuya doğru yürüyüşe geçti.

Bu sırada, Granikos Irmağı (bugün Biga Çayı) yakınında Pers satrap ve ordu komutanları (Arsames, Rheomithres, Lydia ve İonia satrabı Spithridates gibi) yaklaşmakta olan düşmana karşı uygulanacak savaş planının tartışmasını yapmaktaydı. Bu konuda Memnon'un görüşü, savaşın sonucunu etkileyecek nitelikteydi. Memnon, silah ve disiplin yönünden üstün olan Makedonia ordusu ile karşılıklı savaş yerine, ordunun ilerleyeceği yerleri boşaltarak, yakarak ve tahrip ederek Makedonialılar'ı yok etmenin mümkün olacağı görüşündeydi. Bunda başarı şansı görülebilirdi. Zira, İÖ 513/512 yıllarında döneminin en büyük ve örgütlü ordusuna sahip olan 1.Darius İskitia seferinde İskitler'in bu taktiği ile başarısızlığa uğramıştı. Bu nedenle Memnon'un görüşü Persler'in lehine etkili olabilirdi. Memnon ayrıca, Pers kara ordusunun ve donanmasının Makedonia'ya geçerek, savaşı Yunanistan'a aktarmasının daha etkili sonuç sağlayacağını da önermiştir (Diodoros, XVII, 18). Fakat bu iki değerli öneri de Pers satrap ve komutanlarınca kabul edilmemiştir.

İskender ve generali Parmenion komutasındaki Makedonia ordusu, 20.000 kadar süvari ile 20.000 kadar ücretli Grek piyade askerinden oluşan Pers ordusu Granikos Irmağı ortada kalmak üzere karşı karşıya geldiler. İskender hemen Persler'in yaptığı tabiye hatasını fark etti. Şöyle ki, Pers süvarileri ırmağın yüksek olan kıyısında, piyadeler ise onlardan biraz uzaktaki dağın yamacında yer almışlardı. Bu nedenle o, hemen savaşa girerse Pers ordusunun yarısıyla, yani süvarilerle savaşacaktı. Savaş Makedonialılar'ın ırmağı geçmek için yürüyüşleriyle başladı. Büyük bir mücadeleden sonra Makedonia ordusu Pers süvarilerine çok kayıp verdirerek ilk mücadeleyi kazandı. Sonra, Persler'in Grekler'den ücretle tuttukları askerlerin üzerine Makedonia falanksı ve süvarisi ile birlikte saldırdı. Tutsak alınan 2.000 kişinin dışında, bunların da tümüne yakını yok edildi.

Irmağın geçişi sırasındaki ilk hücumda ölen 25 askerin, dönemin en önemli heykeltraşı Lysippos tarafından tunçtan heykellerinin yapımı sağlandı.

Korinthos kongresi kararlarıyla Yunanistan'ın bütün kentleri Persler'e karşı birleştiği halde, Grekler'in hala ücretle Pers ordusunda hizmet etmeleri İskender'i kızdırdığı için, bu savaşta tutsak alınan Grekler'i zincire vurdurarak en ağır işlerde çalışmak üzere Makedonia'ya gönderdi.

İskender, Atina'ya da, Akropolis'teki tanrıça Athena'nın tapınağına konmak üzere her şeyi tamam 300 takım Pers zırh ve silahı göndermiş ve bunların üzerine **"Filip oğlu İskender ile, Spartalıların dışındaki bütün Grekler'in barbarlardan aldıkları"** biçiminde yazının yazılmasını emretmiştir. (Arrianos, Anabasis, I, 16, 7).

Savaştan hemen sonra Parmenion komutasındaki ordu Hellespontos Frygia'sı satraplığının merkezi Daskyleion'u ele geçirdi. İskender buraya Makedonialı Kalas'ı satrap atadı. Hiçbir statü değişikliği yapılmadan eski Pers satrabı Aristes'in görev ve yetkilerini şimdi burada satrap sıfatıyla Kalas üstlenmekteydi.

Güneye doğru inen İskender Lydia satraplığının merkezi olan ve çok iyi biçimde korunma önlemleri alınmış Sardes'e girdi. Buranın Pers satrabı Mithrines, kenti ve iç kalede bulunan hazineyi de İskender'e teslim etti (Diodoros, XVII, 21). Kent halkının Persler'in işgalinden önceki yasalarıyla yönetilmelerine izin veren İskender buraya da Makedonialı Asandros'u komutan olarak atadı. Bölge halkı eskiden olduğu gibi yine

scanfan

vergi verecekti. Sardes kalesine bir miktar işgal kuvveti bıraktıktan sonra İskender'in burada askeri ve mali yönetime farklı kişileri atadığını görmekteyiz.

Önemli doğu-batı yolu üzerinde yer alan Sardes'in alınmasından sonra içinde Efesos ve Smyrna'nın da bulunduğu Aiolia ve İonia kıyı kentleri ile Magnesia (bugün Manisa) ve Tralles (bugün Aydın) de karşı koymadan krala teslim oldular. Pers birlikleri her tarafta panik içindeydi. Bu kentlerin tümü **Korinthos Birliği'ne** girdiler ve bağımsızlıklarını alarak vergiden muaf tutuldular.

Bundan sonra Pers donanmasına güvenerek İskender'e karşı koyan Miletos kenti kuşatıldı. 160 gemilik Grek donanmasına komuta eden Nikanor, 400 gemiden oluşan Pers donanmasından önce Miletos'a gelmiş ve Lade Adası önünde demirleyerek körfezi kapatmıştır. Bu nedenle sayıca fazla olmasına karşın kentin kuşatması sırasında Pers donanmasının hiçbir yardımı olmadı. Kısa zamanda kent Makedonialılar tarafından ele geçirildi (Arrianos, 1, 19).

Bundan sonra, Karia'ya girmeye hazırlanan İskender, fazla masraflı olması ve büyük Pers filosu karşısında yarar sağlamayacağına inandığı donanmasının büyük bir kısmını dağıttı. Kral Karia'ya doğru yürüyüşe geçtiği sırada, eski Karia satrabı Hekatomnos'un kızı olan ve kardeşi Piksodoros tarafından sürgüne gönderildikten hemen sonra buraya sahip olan Pers satrabı Otontobates tarafından haklarından yoksun bırakılan Ada, İskender'i karşılayarak kendi kenti Alinda'yı ona teslim etti (Strabon, XIV, 657). Kraldan ülkesinin kalan kısımlarını almasına yardım etmesini istedi. İskender Ada'nın taraftarlarından da yararlanacağını düşünerek gerekli yardımı yaptı. Bu arada Halikarnassos'un (bugün Bodrum) dışında bütün Karia kentleri (Herakleia Latmos, Euromos, Alabanda, Mylasa, İassos, Bargylia) krala teslim oldular. İskender bu kentlere bağımsızlık vererek vergiden muaf tutmuştur.

Halikarnassos, Ege Denizi'nin kapısı durumunda olan son derece iyi korunmuş bir kentti. Buna ek olarak kentin bir de özel durumu vardı. Granikos Savaşı Memnon'un önerilerinin yerinde olduğunu kanıtlamıştı. Bu nedenle Pers kralı 3. Darius Kodomannos bu yetenekli komutana olağanüstü yetkilerle kıyı eyaletleri başkomutanlığını vermişti. Memnon, Granikos Savaşı'ndan kurtulan ve Batı Anadolu'da savunması kolay olmayan kentlerdeki kuvvetleri de alarak Halikarnassos'a yerleşmişti. Persler için Halikarnassos'un iyi korunmuş olması yanında, diğer bir özelliği elverişli limanından dolayı Pers donanmasıyla sürekli ilişki içinde olabilmesidir.

İskender bütün gücüyle ve kuşatma makinalarıyla kentin surlarını tahribe başladı. Fakat surun yıkılan bölümleri hemen onarılıyordu. Pek çok mücadele ve çıkartma hareketlerine karşın kentin surları dayanamadı, Makedonia ordusu yanmakta olan kente girdi. Memnon, kuvvetlerinin bir bölümünü Salmakis (Kaplankalesi) ve Zefyrion adındaki iki iç kaleye bırakarak, kendisi esas ordusunu gemilere bindirerek denize açıldı. Bu kalelerin kuşatılması sırasında kentin evleri yerle bir edildi. Uzunca bir süre sonra bu iki kalede savunmada kalan askerler açlıktan teslim oldular.

İskender böylece Batı Anadolu'nun güney ucundaki son Pers direnmesini de kırmış oldu ve Karia satraplığını Ada'ya verdi. Burasının savunması ve bölgenin geri kalan kısımlarının alınabilmesi için Lagos oğlu Ptolemaios komutasında 3.200 kişilik bir birlik bıraktı. Esasen Halikarnassos'un kuşatması sırasında Daskyleion'dan itibaren bütün kıyı ve iç kesim Makedonialı komutanlar tarafından ele geçirilmişti.

İskender ordusu içindeki evlileri birkaç komutanıyla birlikte kışı geçirmek üzere Makedonia'ya gönderdi. Ayrıca bu gidenler yeni askerler de getireceklerdi. Kalan orduyu iki bölüme ayırdı. Parmenion'un komutasına bırakılan birlikler kışlamak üzere yeni alınmış olan Büyük Frygia'ya gönderileceklerdi. Ordunun daha büyük bölümünü alan İskender, güney kıyılarının bir kısmının ele geçirilmesini tamamlamak üzere Karia'dan Lykia'ya geçti.

Makedonia ordusu kışın bastırmasına karşın Lykia sınırına doğru ilerlediği sırada Telmessos (bugün Fethiye), sonra da Xanthos (bugün Kınık), Patara (bugün Ovagelemiş) ve 30 kadar kent krala teslim oldular. Burada Pers işgal kuvveti bulunmadığından kaynaklarda bir çarpışmadan söz edilmemektedir.

İskender, Lykia kıyısı boyunca doğuya doğru ilerlediği sırada, Faselis (bugün Tekirova) kentinin elçileri dostluklarını sunmak üzere geldiler. Daha başka birçok kentin de elçisi geldi. İskender onlara kentlerini göndereceği komutanlara teslim etmeleri emrini verdi. Sonra Faselis'e gelen İskender kentte birkaç gün dinlendi.

İskender İÖ 333 yılı kışı başında, Pamfylia'ya geçmiştir. Burada kendisini Perge (bugün Murtuna) ve Side'nin (bugün Selimiye) dostça karşılamasına karşın iyi korunmuşluğuna güvenen Sillyon (bugün Yanköy) ve Aspendos (bugün Belkız) ona karşı düşmanca tutum içine girerek savunmaya hazırlanmıştır. Tahkimli durumundan dolayı kralın kuşatma sırasında zaman kaybetmek istememesinden Sillyon cezasız kaldıysa da, Aspendos kral tarafından önce öngörülen miktarın daha fazlasını ödemek zorunda kalmıştır. İskender bölgede gerekli düzenlemeleri (vergi-yönetim) yaptıktan ve uygun yerlere askeri birliklerini yerleştirdikten sonra Lykia ve Pamfylia ile Toros Dağları'na komşu ülkelere donanma komutanlarından Nearkhos'u satrap olarak atamıştır (Arrianos, III, 6, 6).

Böylece İskender kısa bir sürede Hellespontos'dan Side'ye kadar olan tüm kıyı kesimini ele geçirerek, Pers donanmasının buralara sokulmasını ve yerleştirdiği askeri birlikler aracılığıyla da onların kıyı kentlerinden yardım görmesini önlemiş oluyordu. Buna verdiği önemi, Nearkhos'un satrap olarak atanması bir kez daha kanıtlamaktadır.

İskender bundan sonra Pisidia'nın engebeli arazisinden geçerek Frygia'ya gitmek için yola koyuldu. Fakat Milyas ve Frygia'ya geçit veren Yenice Boğazı Termessoslular tarafından kapatılmıştı. Kral bu boğazı eline geçirdikten sonra Termessos (bugün Güllük) kentini kuşattı. Fakat dağlar üzerinde kurulmuş olan Termessos son derece tahkimli doğal bir kale durumunda idi. Burada sonuçsuz olarak kuşatmaya devam eden İskender işin fazla uzayacağını görerek vaz geçti. Bu sırada Termessos'a düşman diğer bir Pisidia kenti olan Selge'nin (bugün Zerk) elçileri gelerek İskender'e dostluklarını sundular.

Pisidia'da hangi yolu izlediğini bilemediğimiz İskender'i kuvvetli bir Pisidia kenti olan Sagalassos (bugün Ağlasun) önünde görmekteyiz. İskender'in egemenliğini kabul etmeyen kent kralla savaşmayı göze almıştır. Fakat kralın ordusu karşısında tutunamayarak teslim olmak zorunda kalmıştır. İskender Pers kuvvetlerinin değil, bizzat yerli halkın karşı koymasıyla karşılaşmıştır.

Askania gölünün (bugün Burdur gölü) kuzeydoğusundan Pisidia topraklarını terk ederek Frygia'ya giren İskender, önemli ve son derece iyi korunmuş bir kent olan Kelainai'ye (bugün Dinar) geldi. Satrap Atizyes kaçmış olduğundan kent teslim oldu. Buraya bir işgal ordusu bırakan kral, Frygia satraplığına, komutanlarından Antigonos'u atadı. Kelainai'nin bir diğer önemi de Miletos'dan Maiandros (bugün Büyük Menderes) Vadisi'ni izleyerek İkonion'a (bugün Konya) uzanan ticaret ve ordu yolunun üzerinde bulunmasıydı.

Kelainai'den sonra İskender Efesos'u Persler'in başkenti Susa'ya bağlayan **Kral Yolu** üzerindeki eski Frygia Krallığı'nın başkenti Gordion'a (bugün Yassıhöyük) geldi. Burada, efsaneye göre Frygia kralı Gordios ve Midas döneminden kalma **kördüğüm** bulunmaktaydı ve bu düğümü çözen Asya'nın egemeni olacaktı. İskender bu düğümü bir kılıç darbesiyle çözerek kişiliğinin efsaneyle birleşmesini sağladı.

Halikarnassos'da başarı sağlayamayan Memnon, eski planını uygulamak için İÖ 334/333 kışı ve ilkbaharı boyunca Ege Denizi'nde faaliyette bulundu. Darius'un kendisine sağladığı geniş olanaklarla hazırladığı donanmasıyla savaşı Yunanistan'a aktarmaya çalıştı. Bu amaçla önce Khios (bugün Sakız) Adasını, Mytilene'nin dışında bütün Lesbos (bugün Midilli) Adası'nın kentleri ele geçirilmişti. Ayrıca Pers altını Yunanistan'da etkisini göstermiş, hemen her yanda Makedonialılar'a karşı ayaklanma başlamıştı (Diodoros, XVII, 29).

scanfan

Memnon'un denizlerdeki bu başarıları Gordion'da İskender'e ulaştığında kuşkuya kapıldı ve yeni bir donanma hazırlanması için Makedonia'ya emir verdi. Fakat bir süre sonra Mytilene kentinin kuşatması sırasında Memnon'un ölmesi ve onun yeteneğinde bir kişinin bulunmamış olması İskender'i önemli bir tehlikeden kurtardı.

İÖ 333 yılı ilkbaharında Gordion'da diğer birlikleriyle buluşan ordu Ankyra'ya geldi. Bu sırada Paflagonia'dan gelen bir elçi kurulu toplumlarının emirlerine boyun eğeceklerini ama ondan ordusuyla ülkelerine girmemelerini dilediler. İskender onların dileklerini kabul etti. Böylece, Halys'in (bugün Kızılırmak) batısındaki toprakların hemen hemen tümü İskender'in egemenliği altına girmiş oldu.

Ankyra'nın ileri harekat için merkez olarak seçilmesinin nedeni, onun Anadolu'daki yolların kavşak noktasında bulunmasından dolayıdır. Bu kentten gönderilen Makedonia birlikleri bir yandan çevredeki kentleri İskender'e bağlarken, diğer yandan da Persler hakkında bilgi toplamaya çalışıyorlardı. Fakat Pers ordusu hakkında hiçbir bilgi alınamadı. Bu arada Halys de Makedonia birliklerince geçilerek Kappadokia'nın bir bölümü ele geçirildi. Buranın satrabı Mithrobuzanes Granikos Savaşı'nda ölmüştü. Şimdi ele geçirilen bölümlerin satraplığına Sabiktas atandı (Arianos, II, 4,2).

İÖ 333 yılı ilkbaharı sona ermek üzere olduğu halde Pers ordusu hakkında haber alamayan İskender, Kilikia geçitlerine doğru ilerledi. Kilikia kapıları da (Gülek Boğazı) denen bu geçit az sayıdaki Pers birliklerince tutulmuştu. İskender bunları bir baskınla uzaklaştırdıktan sonra birden bire Kilikia'ya girince, Tarsos'da (bugün Tarsus) karşı koymaya hazırlanan satrap Arsames kaçmak zorunda kalmıştır. Burada bir yandan Tarsos'un batısındaki kıyı kesimi güvence altına alınırken, diğer yandan Parmenion komutasındaki birlik doğuda Kilikia'yı Suriye'ye bağlayan geçitleri ele geçirdi. Böylece Mallos'a kadar gelindi. Burada ilk kez Darius hakkında bilgi alındı.

Granikos Savaşı'ndan itibaren geçen süre içinde Darius savaş hazırlığını yaparak, ülkesinin her yanından gelen ordusunu Babylonia'da toplamış ve Amanos (bugün Nur) Dağları'nın gerisindeki Sohoi Ovası'na gelmiştir.

İskender İssos üzerinden kıyı kesimini izleyerek Beylan Geçidi'nden Suriye'ye inmek üzereyken Darius'un ordusuyla Amanos Dağları'nın kuzeyinden (Aslanboğazı) Kilikia'ya girdiği haberini aldı. Bunun üzerine geriye dönen İskender geldiği yoldan kuzeye doğru yürüyüşe geçti. Bu sırada Darius, İssos'u işgal etmiş, daha önce İskender'in geçtiği yolda ilerlemekteydi. Her iki ordu küçük bir ırmak olan Pinaros'un (bugün Deliçay ?) iki kıyısında savaş düzenine geçtiler. Burası son derece kalabalık olan Darius'un ordusu için hiç de uygun bir savaş yeri değildi. Savaş alanı bir yanı denizle, diğer yanı da Amanos Dağları ile çevrili çok dar bir alandı. Bu İskender'in işini kolaylaştırırken Darius'un aleyhine bir durum yaratıyordu.

Savaşı başlatan İskender kendisinden yaklaşık iki kat fazla olan Darius kuvvetlerinin üzerine ırmağı geçerek saldırdı. Çok kanlı bir savaş başladı. Savaşın en kızıştığı anda İskender bizzat Darius'un bulunduğu merkeze doğru ilerlemeye başladı. Makedonia ordusunun kendisine yaklaşmakta olduğunu gören Darius savaş alanını terk etti. Bu durumda Pers süvarisi belki de savaşı kazanacakken, kralın kaçtığı haberinin yayılması üzerine geri çekilmeye başladı. Dağılan Pers ordusunu karanlık basıncaya kadar izleyen Makedonialılar pek çok askeri yok ettiler (Diodoros, XVII, 34-37).

scanfan

Büyük İskender ile Pers Kralı 3.Darius arasında cereyan eden ünlü İssos Savaşı'nı (İÖ 333) konu alan mozayik. 1831 yılında İtalya'nın eski kentlerinden biri olan Pompeii'de bulunmuştur. Eretrialı ünlü Yunan ressamı Filoxenos tarafından yapıldığı söylenmektedir.

Daha sonra savaş meydanının yakınında Iskender, Alexandria (bugünkü İskenderun) kentini kurmuştur. İssos Savaşı'ndan sonra Eufrates'e (bugün Fırat) kadar olan tüm Pers topraklarını terk ederek barış yapmak isteyen Darius'un önerisini kabul etmeyen İskender, daha önce tasarladığı gibi Suriye ve Filistin kıyı kesimindeki liman kentlerinin fethi için harakete geçti. Böylece Pers İmparatorluğu'nun Akdeniz ile olan bağlantısını kesecek ve onu bir kara devleti durumuna getirerek, onların Yunanistan'da oynamak istediği tehlikeli oyuna da bir son vermiş ve mücadeleyi daha kuvvetli olduğu karaya çekmiş olacaktı.

Bu arada Parmenion'u Damaskos (bugün Şam)'a göndererek Darius'un savaş hazinesine el koydurdu. Makedonia'dan hareketinden beri sürekli para sıkıntısı çeken İskender'in İssos Savaşı'ndan sonra bir daha böyle bir sıkıntısı olmadı.

İskender ordusuyla Mısır'ı fethettikten sonra (İÖ 332/1) yeniden kuzeye dönerek Tigris'in (bugün Dicle) doğusunda, Gavgamela yakınında Arbela'da (bugün Erbil) yeniden Darius ile savaştı (İÖ 331). Bu savaşta da Persler'in üstün kuvvetlerine karşı galip gelerek doğuda Persler'in başkenti Persepolis'i ele geçirdi (İÖ 331/330). Darius'un ölümünden sonra Persler'in doğu satraplıklarını işgal ederek (İÖ 330/327) ve Hindistan'a sefer yaparak İndus Irmağı'na kadar olan ülkeleri ele geçirdi. Daha sonra batıya haraket eden İskender Babylonia'ya geldi. Burada Arabistan seferinin hazırlıklarını tamamladığı sırada 13 Haziran 323'de öldü.

İskender 13 yıl 7 aylık krallığı süresince Adriyatik Denizi'nden İndus Irmağı'na, Aral Gölü'nden Mısır'a kadar uzanan ve içinde çok çeşitli ulusları bulunduran toprakları fethetmişti. Bu uluslar ancak onun yüksek askeri yeteneği ve kişiliği altında boyun eğmişlerdi. Bu durumuyla İskender askeri bakımdan bütünlük sağlayan bir imparatorluk kurmuştu. Fakat onun erken ölümü fethettiği alanların tümünü içeren ortak bir devlet örgütü kurmasını önlemişti. O, Anadolu'dan itibaren fethettiği topraklarda, Pers eyalet sistemi olan satraplık sistemini benimsemiş, yalnız onlardan farklı olarak bazı yerlerde askeri, mali ve yerel yönetimi tek kişinin elinde değil de birden fazla kişinin arasında paylaştırmıştı.

Ona karşı koymayan Batı Anadolu kentleriyle, fethettiği yerlerde kendisine içten davranan kentlerin dışındakilerden Pers döneminde olduğu gibi vergi alınmaktaydı.

İskender'in yaptığı en büyük yenilik "para sistemi"nde olmuştur. Pers başkentlerinin (Susa, Ekbatana, Babylonia, Persepolis) alınmasından sonra buralarda ele geçirilen külçe halindeki altın ve gümüşten sikke bastırdı. Bunlar, önyüzde tanrıça Athena'nın başı, arkayüzde ayakta duran zafer tanrıçası Nike'nin resmi bulunan altın **stater**ler ile önyüzde Herakles'in başı ve arka yüzde taht üzerinde tanrı Zeus'un resmi bulunan gümüş **tetradrahmi**lerdir. Bu sikkelerin tedavüle çokça sürülmesi nedeniyle imparatorluğun değişik yörelerinde var olan değişik tip ve ağırlıktaki sikkeler kısa sürede, ortadan kalkmışlardır. Böylece imparatorluğun sınırlarını bile aşan bu sikke türü, bir yandan sikke birliğini getirirken, diğer yandan ticaretin olağanüstü gelişmesini sağlamış, İskender'in ölümünden sonra da bu gelenek, Hellenistik Krallıklar içinde yüzlerce yıl devam ettirilmiştir.

İskender, fethettiği bölgelerde Persler'den kalma yolları onarttırdı, gerekli yerlere yenilerinin yaptırılmasını emretti. Ticaret yönünden gelişmeye uygun yerlere yeni kentler kurdurarak, bunlara Makedonialılar'ı, Grekler'i ve yerli halkı yerleştirerek canlılık kazandırdı. Persler'de var olan posta örgütünü daha düzenli biçime soktu. Ülkenin sınırları

scanfan

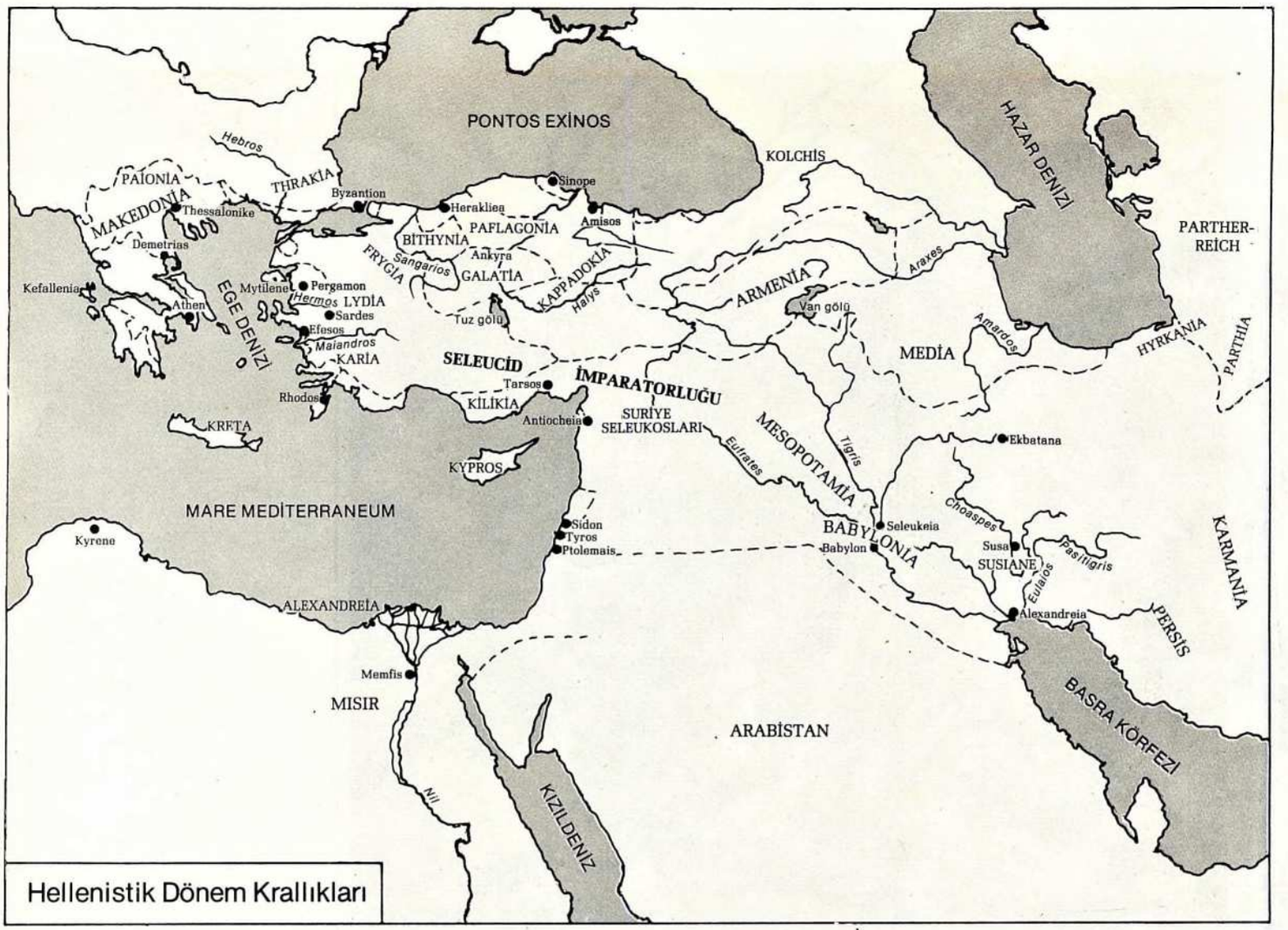

içinde yaşayan halkın iyi yönetilmesi için önlemler aldı; dürüst davranmayan yöneticileri en sert biçimde cezalandırdı.

Halkların karışması doğuda sanat ve kültürün de karışmasını sağlamaya başlamıştı. İskender'in İÖ 327 yılında Turan prensesi Roksane ile evlenmesinden sonra pek çok Makedonialı doğulu kadınlarla evlendi. Bu arada İskender, Persler'e yönetimde de yüksek mevkiler vermiştir. Makedonialılar'ın, Grekler'in, Anadolulular'ın, Persler'in, Mısırlılar'ın ve diğer Ön Asya halklarının ve kültürlerinin karışıp kaynaşmasıyla yeni bir kültür ve tarih dönemi açılmıştır. Bu dönem için Alman tarihçisi J.G.Droysen **Hellenizm (Hellenistik)** terimini kullanmıştır.

2. HELLENİSTİK DÖNEM

İskender'in aniden ve yerine geçecek bir varis bırakmadan ölümü, daha başlangıçta kurduğu imparatorluğun birliğini sarsacak nitelikteydi.

Kralı seçme yetkisi Makedonia "ordu meclisi"nin elindeydi. Fakat şimdi kral ailesine mensup ve bu görevi tam olarak üstlenecek kimse yoktu. Zira İskender'in üvey kardeşi Arrhidaios aklen gelişememişti. İskender'in karısı Roksane'den doğan oğlu ise henüz çocuktu. Bu nedenle başlangıçta, imparatorluğun birliğini korumak isteyen generaller aralarında anlaşarak Arrhidaios'u 3. Filip, İskender'in oğlunu da 4. İskender olarak adlandırarak kral ilan ettiler. Hemen sonra yüksek mevkide bulunan ordu komutanları toplandılar. Babylonia'da alınan bu kararları şöyle özetleyebiliriz: Büyük İskender'den kalan imparatorluk bir bütün olarak kabul edilerek yönetiminin kolaylığı için, Asya ve Avrupa olarak ikiye ayrılacaktı. Eskiden olduğu gibi Avrupa'daki topraklar Antipatros'un yönetiminde kalacaktı. Asya'daki toprakların yönetimi, imparatorluk naibliği ile birlikte krallık askeri kuvvetlerinin başkomutanlığı, Perdikkas'a verilecekti. Kralların vasiliği de İskender'in ordu komutanlarından Krateros'a verilecekti. Böylece imparatorluk 3 ünlü komutanın denetimi altında bütünlüğünü korumuş olacaktı.

İmparatorluğun yerel gözetiminde İskender'in sağlığında olduğu gibi, satraplık statüsü korundu ve bunların bölünmesinde küçük değişikliklerin dışında, onun tarafından yapılan atamalar geçerli sayıldı.

Böylece Leonnatos, Hellespontos Frygia'sına, Antigonos Monoftalmos Lykia ve Pamfylia ile birleştirilen Büyük Frygia'ya, İskender'in yazmanı ve arşivisti Eumenes henüz fethi tamamlanmamış olan Kappadokia ve Paflagonia ile ona komşu kıyılara, Lysimakhos Karadeniz kıyısıyla birlikte Thrakia'ya, Menandros Lydia'ya, Filotas'ın oğlu Asandros Karia'ya, Filotas Kilikia'ya, Laomedon Suriye ve Fenike kıyılarına, Ptolemaios Mısır'a sahip oldu (Diodoros, XVIII, 3). Doğuda fazla bir değişiklik yapılmadı.

Komutanlar, imparatorluk naibi olan Perdikkas'ın denetimi altında bu bölgeleri yöneteceklerdi. Perdikkas bu paylaşmadan kısa bir süre sonra iki kralı da yanında bulundurduğu halde imparatorluğun birliğini yeniden sağlamak girişiminde bulundu. Onun bu davranışı, İÖ 334 yılından beri ele geçirilen topraklardaki satraplıklarda bağımsız denebilecek tarzda fetihleri tamamlayarak yöneticiliğin çekici yanlarını yaşayan, hemen hemen rütbe ve yetenek bakımından birbirine denk olan komutanları karşı tutum içine itti. Böylece yeni huzura kavuşmuş Yunanistan, Anadolu ve bütün Doğu yeniden savaş alanı haline geldi. İskender'in ölümüyle geride kalan imparatorluğunu bütün olarak yaşatmak yerine, onu paylaşılması gereken miras olarak düşünen komutanlar, **diadokhlar** (halefler) adıyla tarihe geçmişlerdir. Hellenizm

scanfan

tarihi, bu komutanların kurdukları krallıkların mücadeleleriyle dolu olarak 300 yıl sürmüş ve son Hellenistik Dönem Krallığı olan Ptolemaioslar'ın İÖ 30 yılında Romalılar tarafından ortadan kaldırılmasıyla son bulmuştur.

İSKENDER'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA KÜÇÜK ASYA'NIN DURUMU

Eumenes'e verilen Kappadokia, Paflagonia ve Pontos Bölgesi, İskender tarafından fethedilmemişti. İskender Ankyra'dan sonra Darius ile karşılaşmak üzere hemen güneye hareket etmek zorunda olduğundan bu kesimde Kappadokia'nın sadece batıda kalan bölümünü alarak, buraya satrap olarak Sabiktas adında bir Persi atamıştı. Esas Kappadokia'ya girmek için zamanı olmamıştı. Merkezi Gaziura olan ve kuzeyde yer alan ikinci Kappadokia satraplığının satrabı olan 1. Ariarathes'e dokunulmamıştı. Bundan yararlanan Ariarathes bölgenin zenginliklerini elinde toplarken aynı zamanda yerli ve ücretlilerden 30.000 piyade ile 15.000 süvariden oluşan kuvvetli ordusuyla Kappadokia'daki iktidarını genişleterek kendisini kral ilan etmişti (Diodoros, XVIII, 16). İmparatorluğun birliğini korumak düşüncesinde olan Perdikkas'ın Küçük Asya satraplıkları arasında stratejik bir konuma sahip olan bu bölgede, ilerisi için devamlı bir tehlike yaratacak bağımsız bir devlet bırakması söz konusu olamazdı. Bu nedenle ordusunun başına geçerek ve kral 3. Filip'i de yanına alarak bölgenin fethini tamamladı ve yönetimini Eumenes'e verdi. Bu arada 1. Ariarathes ölmüş, yeğeni ve manevi oğlu olan 2. Ariarathes Ermenistan'a kaçmıştır.

Perdikkas Kappadokia'ya yapacağı sefer için komşu bölge satrapları olan Leonnatos ve Antigonos'tan da yardım istemişti. Fakat bu yardım isteği, Leonnatos'un Yunanistan'da bulunması, Antigonos'un da emre uymaması yüzünden yerine getirilmemişti. Antigonos bu hareketin cezasız kalmayacağını bildiği için Antipatros'un yanına, yani Makedonia'ya kaçtı. Böylece Perdikkas'ın düşündüğü "birlik fikri" daha başlangıçta darbe yemiş oldu.

Diodoros'tan (XVIII, 23 ve 25), Kappadokia'nın ele geçirilişinden sonra, yine kral 3. Filip ile birlikte, Perdikkas'ın, İskender'in sağlığında isyan ederek ve bölgelerine atanan Kilikia satrabı Nikanoros'un oğlu Balakros'u katleden Laranda ve İsaura kentlerine karşı bir ceza seferi yaptığını öğrenmekteyiz. Bunlardan Laranda ilk hücumda alınmıştır. Fakat zengin İsaura halkı sonuna kadar direnmiş, başka çözüm kalmayınca kentlerini ateşe vererek kendilerini ölüme terk etmişlerdir.

Perdikkas bu başarılarından sonra Küçük Asya'da kesin bir otorite sağlamak amacıyla Eumenes'i yeni fetihlerle görevlendirmiştir. Perdikkas'ın şimdi amacı Makedonia'yı ele geçirmekti. Fakat önce kuvvetli rakibi Ptolemaios'u ortadan kaldırmalıydı. Bu nedenle İÖ 321 yılında Mısır'a sefer yaptı. Antigonos, Perdikkas'ın projelerini Antipatros ve Krateros'a açıkladı. Bunun üzerine, Perdikkas'ın imparatorluğun birliğini sağlayarak kral olmasını kendi çıkarları için tehlikeli gören bu kişiler, aralarına Ptolemaios'u da alarak ona karşı bir birlik oluşturdular.

Perdikkas'ın yokluğundan yararlanan Antigonos ve hemen sonra Antipatros ve Krateros Küçük Asya'ya geçti. Üstün bir askeri yeteneğe sahip olan Eumenes hazırladığı ordusuyla kendisine ilk yaklaşan Krateros ile savaşa girişti. Eumenes, İskender'in ünlü generali Krateros'u Kappadokia'da yenerek ölümüne neden oldu. O, bu başarısının meyvelerini toplayacağı sırada, Perdikkas'ın Mısır seferinde yenilerek katledildiği haberi ulaştı. Böylece İskender'in bütün generalleri Eumenes'e karşı birleştiler ve hemen her yanda Perdikkas ve Eumenes müttefikleri ölüme mahkum edildi (Diodoros, XVIII, 36-37; Plutarkhos, Eumenes, VIII, 2).

Generaller yeni gelişmeleri görüşmek üzere Orontes (bugün Asi) Irmağı üzerinde yer alan Triparadeisos kentinde toplandılar (İÖ 321) **Triparadeisos Kararları** olarak da geçen bu toplantıda Antipatros imparatorluk naibi seçilmiş ve satraplıklar yeniden bölünmüştü. Buna göre, Mısır yine Ptolemaios'a, Büyük Frygia ve Lykia Antigonos'a, Kappadokia Nikanoros'a, Karia Assandros'a, Lydia Kleitos'a, Hellespontos Frygiası Arrhidaios'a, Karadeniz kıyısıyla birlikte Thrakia Lysimakhos'a, Kilikia Filoksenos'a, Suriye Mityleneli Laomedontos'a verildi (Diodoros, XVIII, 39). Perdikkas'ı öldüren general Seleukos'a da Babylonia verilerek ödüllendirilmiştir (Appianos, Syr. 53).

Antipatros, vasiliğini üzerine aldığı iki kralı da ailesi ile birlikte Makedonia'ya götürmüştür. Naib Antipatros, Eumenes ve Perdikkas taraftarlarını yok etmek için, Antigonos'a Asya ordularının başkumandanlığını vermiştir.

Antigonos Monoftalmos: Bu toplantıdan sonra güçlenen Antigonos, bir taraftan Eumenes'i ve Perdikkas'ın yandaşlarını ortadan kaldırırken, diğer yandan bu topraklarda egemenliğini tam olarak kurabilecekti. Bu nedenle işi yürekten benimseyerek Eumenes'in üzerine yürüdü. Onu Kappadokia'da yendikten sonra, izleyerek Nora kalesinde kuşattı (İÖ 319). Fakat bu sırada Perdikkas'ın kardeşi Alketas ile donanma komutanı Attalos, Pisidia'da başarılar elde etmişlerdi. Onların, ülkesinin orta kısmında giriştikleri başarılı operasyon, Antigonos'un şimdiye kadar elde ettiklerini tehlikeye düşürecek nitelikteydi. Bu komutanlarla Eumenes birleşecek olursa Antigonos belki de Küçük Asya'yı terk etmek zorunda kalabilirdi. Bu nedenle kuşatmayı bıraktığı bir birlikle sürdüren Antigonos, ordusunu geceli gündüzlü yürüterek, bu sırada Pisidia'da olasılıkla Kremna'nın (bugün Çamlık) batısında yer alan Kretopolis yöresinde bulunan Alketas'ın ordusuyla savaşa tutuştu. Pisidialılar'ın desteğine karşın Alketas mücadeleyi kaybetti. Bu yenilgiye karşın kendisini terk etmeyen Pisidialılar onun tahkimli Termessos (bugün Güllük) kentine sığınmasını sağladılar. Antigonos büyük ordusuyla Termessos önlerinde göründüğü halde kenti ona karşı savunmaya hazırlandılar. Fakat kentin yaşlıları bir Makedonialı için bütün varlıklarını yitirmeyi göze alamadıklarından, gençlerin direnmesine karşın Alketas'ı Antigonos'a teslime karar verdiler. Gençleri bir hile ile kentten uzaklaştıran yaşlılar, İÖ 321'de Alketas'ı öldürterek cesedini Antigonos'a teslim ettiler (Diodoros, XVIII, 46). Buna çok üzülen gençler Alketas'ın cesedini bularak Termessos'ta büyük bir törenle gömdüler. Onun onuruna yaptırılan mezar anıtı günümüze kadar gelmiştir.

Antigonos'un başarı kazandığı bugünlerde ona krallık naibi Antipatros'un öldüğü, yerine İskender'in eski generallerinden Polyperhon'un seçildiği haberi ulaştı. Antipatros imparatorluğun bütünlüğünü sağlamak isteyen bir kişiydi. Onun bu düşüncesine, yerine oğlu Kassandros'u değil de Polyperhon'u seçmesi bir kez daha kanıtlamaktadır.

Makedonia'da Kassandros, Polyperhon'a karşı harekete geçince, ona Antigonos ve Ptolemaios yardım etmeye başladılar. Polyperhon bu durum karşısında Eumenes'in Antigonos, Ptolemaios ve Kassandros'a karşı savaşa devam etmesini istedi. Böylece durumu yasal hale gelen Eumenes Kilikia'da bulunan krallık hazinesini ve buradaki Makedonia kuvvetlerini ordusuna aldı (Diodoros, XVIII, 54).

Fakat Eumenes'in filosu yoktu, bu nedenle doğrudan Makedonia ile ilişkiye geçemiyordu. Ayrıca Polyperhon'un emrinde olan filo da İÖ 318'de Byzantion yakınında Antigonos tarafından yok edilmişti. Böylece Antigonos, Propontis (bugün Marmara Denizi), Hellespontos (bugün Çanakkale Boğazı), Ege Denizi ve Batı Küçük Asya'da egemenliğini sağlamlaştırdı. Artık hiçbir otorite tanımayan Antigonos, önceden tasarladığı büyük krallığını kurma yolunda tam girişime geçebilirdi. Makedonia'da Polyperhon'u etkisiz hale getirmek için Kassandros'u güçlendirdi. Kendisi için şimdi en önemli tehlike Eumenes olduğundan büyük kuvvetlerle onun üzerine yürüdü. Bu durum karşısında Kilikia'da tutunamayan Eumenes Babylonia'nın doğusunda Susiana Bölgesi'ne kadar çekildi. Orada kendisine sadık dostlar buldu. Böylece "Yukarı Asya" satrapları Eumenes'in etrafında Antigonos'a karşı birleştiler. Fakat burada yapılan uzun ve yıpratıcı savaşlar sonunda müttefikleri tarafından terk edilen Eumenes İÖ 316 yılında Antigonos tarafından tutsak alınarak öldürüldü (Cornelius Nepos, Eum. 10-13; Plut. Eum: XV-XIX). Eumenes'in bu uzun mücadele dolu

scanfan

yıllarında yanında hemşehrisi tarihçi Kardialı Hieronymos da bulunmuştu. Günümüze kadar gelen olayların metinleri onun eserinden alınmıştır (Diodoros, XIX, 44).

Sonuç olarak Eumenes'e karşı yapılan mücadele Antigonos, Kassandros, Ptolemaios, Seleukos ve Lysimakhos'u kısa bir süre için de olsa bir araya getirmişti. Ayrıca, yapılan sürekli savaşlar imparatorluğun gözle görülür bir biçimde bölünmesine olanak vermemişti. Fakat savaşların önderliğini yapan Antigonos, Ptolemaios'un Mısır'daki izole durumundan ve Yunanistan'da kendi lehine gelişen bölünmelerden dolayı (Diodoros, XVIII, 54, 55, 72) imparatorluğun "Asya Orduları Başkomutanı" sıfatını çok iyi bir biçimde kullanarak Küçük Asya'da durumunu sağlam temeller üzerine oturtmuştur. Eumenes'in ortadan kalkması Küçük Asya ve Yunanistan'a siyasal bir huzur ve istikrar getirmedi. Bu mücadele, esas rolü oynayan Antigonas'a çok büyük bir servet ve toprak bakımından da İskender İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak yarısından fazlasını kazandırdı. Zira Antigonos Eumenes'i yendikten sonra doğuda bir süre daha kalarak satraplıkları organize etmiş ve her birinin başına kendine müttefik satraplar atamıştı. Batıya hareket ettiğinde, İndus Irmağı'ndan Ege Denizi'ne kadar büyük toprak parçasının tek egemeniydi.

Antigonos büyük bir servetle Babylonia'ya yaklaştığı sırada buranın satrabı Seleukos tarafından bir kral gibi karşılandı. Fakat zenginliğe doymak bilmeyen Antigonos'un ondan yıllık gelirinin hesabını sorması üzerine kendini tehlikede hisseden Seleukos Mısır'a kaçarak Ptolemaios'a sığındı. Bunun üzerine Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos son derece kuvvetlenen Antigonos'a karşı birleşerek onun sahip olduğu topraklarının bir bölümünü terk etmesini istediler. Adı geçen bu komutanların elçileri aracılığı ile ilettikleri istekler şunlardı: Kappadokia ve Lykia'nın Kassandros'a; Hellespontos Frygia'sının Lysimakhos'a, Suriye'nin tamamının Ptolemaios'a, Babylonia'nın da Seleukos'a verilmesi; ayrıca, Eumenes'in yenilmesinden sonra, Antigonos'un ele geçirdiği hazinenin aralarında pay edilmesi. Bunlar kabul edilmediği takdirde müttefiklerin savaş için hazır oldukları bildirildi. Doğal olarak bunlar, elde ettikleri ile dahi yetinmek istemeyen Antigonos'un, kabul edeceği istekler değildi. Böylece müttefik elçiler hiçbir sonuç alamadan geri döndü.

Son gelişmelerin savaşla sonuçlanacağını gören Antigonos, hemen donanmasını güçlendirmeye koyuldu. Zira kendi filosunu, İÖ 318 yılında Byzantion civarında kazandığı zaferden sonra Yunanistan'da mücadele etmesi için Kassandros'a bırakmıştı. Müttefik donanması, kendi egemenliğinde bulunan Küçük Asya'nın güney kıyısında, güvenliği sarsacak durumdaydı. Bu nedenle İÖ 315-314 yıllarında Antigonos gemi yapımı için 5 tersaneyi çalışmaya başlatmıştır. Bunlardan üçü Fenike'de Tripolis, Byblos ve Sidon, dördüncüsü Kilikia idi. Bu dördüncü tersanenin kereste gereksinmesi Tauros (bugün Toros) Dağları'ndan karşılanıyordu. Beşinci tersane ise Rodos Adası'ndaydı. Rodoslular, Antigonos'a, gemi yapımı için ne kadar malzeme teslim ederse o kadar çok gemi yapabileceklerini bildirdiler (Diodoros, XIX, 58).

Bu donanmanın bir bölümünün denize inmesinden sonra Antigonos, Küçük Asya'nın güney kıyılarını tam olarak denetimi altına aldığı gibi, uzun süreden beri kuşattığı Tyros kenti de denizden gelen yardımın kesilmesiyle onun eline geçti.

Bu sırada Karia satrabı Assandros, Karia'nın tüm kentlerini ele geçirdikten sonra Karadeniz'e bir filo göndererek Amisos (bugün Samsun) kentini kuşatmaktaydı. Ayrıca Kıbrıs Adası'na yerleşen ve burada Yunanistan'da Kassandros, Mısır'da Ptolemaios'la sürekli ilişkide bulunan Seleukos tarafından sürekli desteklenmekteydi (Diodoros, XIX, 57, 62). Durumu çok iyi değerlendiren Antigonos, kuvvetlerini birkaç bölüme ayırdı. Komutanlarından Ptolemaios'u, Assandros'un komutanı tarafından kuşatılan Amisos'u kurtarmak için bir orduyla Kappadokia'ya gönderdi. Ptolemaios burada kenti kurtardıktan sonra Bithynia'ya geçti. Bu sırada Bithynia kralı Zipoites idi. Kral bu esnada Astakos ve Kalkhedon kentlerini kuşatıyordu. Ptolemaios, Zipoites'i bu girişiminden vazgeçmek zorunda bıraktı. Ayrıca, bu iki kentle ve Zipoites ile antlaşmalar yaptı. Onlardan rehineler alarak İonia ve Lydia'ya doğru harekete geçti. Onun buradan hemen hareketinin nedeni Antigonos tarafından çağırılmış olmasıydı. Çünkü bu sırada Seleukos donanmasıyla Batı Anadolu'ya gelmiş ve Erythrai (bugün Ildırı) kentini kuşatmaya başlamıştı. Bu sırada Antigonos'un yardıma geldiğini gören Seleukos, kuşatmayı kaldırarak buradan uzaklaşmak zorunda kalmıştır (Diodoros, XIX, 60).

Karadeniz'in batı kıyısında sınır komşusu olan Thrak ve İskit boyları Lysimakhos'un topraklarını işgal etmeye başlamışlardı. O bunlarla uğraştığı bir sırada Antigonos'un Thraklar'a yardım için bir kara ve bir de deniz ordusu gönderdiği haberini aldı (İÖ 313). Ordusunun bir bölümünü kuzeyde bırakan Lysimakhos, diğer birliklerinin başına geçerek güneydoğuya doğru ilerledi. Bu sırada Antigonos ile bir antlaşma yapan Ordys kralı Seuthes ona geçitlerini kapatmıştı. Uzun mücadeleden sonra Seuthes'i yenen Lysimakhos, daha sonra Antigonos'un birliklerini de yok etti. Ayrıca, Antigonos yine bu sırada, Kassandros'un Küçük Asya'ya geçmesini önlemek için Hellespontos'ta bazı önlemler aldı. Onu Yunanistan'da meşgul etmek için yandaşlarına her türlü yardımı yapmaktan çekinmedi.

İÖ 313 yılında, Karia'nın egemeni Assandros'a karşı kara ve deniz kuvvetleriyle harekete geçen Antigonos bu bölgenin kuzeyindeki Tralles'den sonra, Kaunos ve çevresini ele geçirdi. Sonra İassos kentiyle birlikte bütün Karia kentleri onun egemenliğini tanımak zorunda kaldılar.

Ptolemaios, Antigonos'un Batı Anadolu'da, Demetrios'un da Güney Suriye'de bulunmasından yararlanarak Kıbrıs'ı tam olarak kendisine bağlamış, sonra komutanları tarafından Kuzey Suriye'deki kıyı kentlerinden bazıları yağmalanmış, daha sonra da Diodoros'tan (XIX, 79) öğrendiğimize göre, Kilikia kıyısındaki Mallos kenti ele geçirilerek halkı köle olarak satılmıştır. Yine Ptolemaios Antigonos'un Küçük Asya'da egemenliğini pekiştirdiği sırada onun yokluğundan yararlanarak oğlu Demetrios'a karşı Gaza'da bir zafer kazanarak Güney ve Kuzey Suriye'yi ele geçirmişti (İÖ 312). Seleukos da doğu satraplıklarının bir bölümünü egemenliği altına almıştı. Fakat Antigonos'un kuvvetli bir ordu ile Kelainai'den hareket ederek Suriye'ye girmesiyle yeniden bu topraklar onun egemenliğine girmişti (Diodoros, XIX, 94).

Yıllarca süren yıpratıcı savaşlardan bıkan Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos İÖ 311 yılında Antigonos'la barış yapmaya karar verdiler. Diodoros'tan (XIX, 64,8; 76,6,105) öğrendiğimize göre Kassandros, Büyük İskender'in oğlu Alexandros büyüyüp yönetimde söz sahibi olacak yaşa gelinceye kadar, Avrupa ordularının komutanlığı sıfatını koruyacak; Lysimakhos Thrakia'da egemenliğini sürdürecek;Ptolemaios, Mısır ile birlikte Kıbrıs, Libya ve Arabia'nın Mısır ile sınır olan kentlerinin sahibi olacak, Antigonos ise, bütün Asya'nın egemeni olacak ve Grek kentleri de özerkliklerini koruyacaktı.

İÖ 311 yılında 4 Diadokh arasında yapılan ve artık satraplıkların değil de bölgelerin bölünmesini öngören bir anlaşmanın yaygın bir siyasal huzur getirmeyeceği ortadaydı. Zira Antigonos'un kudret ve iktidarının kendisine sağladığı ve kurnazca önerdiği koşullar, kısa bir süre sonra onun istediği ortamı geri getirecekti. Görüldüğü gibi 311 barışı, İÖ 316/315 yıllarında Antigonos'a ültimaton veren müttefiklerin, isteklerinin hiçbirini yerine getirmemiştir. Aksine Antigonos'un daha da güçlenmesini sağlamıştır. Bu barışın tarafların zaman kazanmasını sağlamaktan öte bir amacı olmadığı görülüyor. Bu barış, egemenliğini perçinlemek amacında olan Kassandros'un Büyük İskender ailesinin son bireyleri olan 4. Alexandros ve annesi Roksane'yi ortadan kaldırmasıyla (Diodoros, XIX, 105) bozulmak istenmiştir. Ayrıca barış koşullarından görüldüğü gibi Seleukos'a herhangi bir pay verilmemişti. Yine bu anda Seleukos Yukarı Asya satraplıklarının bir bölümüyle, Babylonia'ya sahipti. Fakat barış koşullarında, Antigonos'a verilen Asya'nın sınırları belirtilmediği için aralarında

scanfan

1.Ptolemaios (İÖ 323-285). İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra, Hellenistik dönem krallıklarından birini Mısır'da kuran ve adını bu sülaleye veren İskender'in komutanlarından biri.

mücadelenin başlaması doğaldı.

Sonuçta Ptolemaios İÖ 310 yılında Antigonos'un barış koşullarına aykırı olarak birçok kentte garnizonlar bulundurduğu bahanesiyle, ona karşı savaş ilan ederek Dağlık Kilikia'yı (Kilikia Trakheia) işgal etti. Antigonos'un oğlu Demetrios kısa zamanda burada işgal edilen kentleri geri aldı. Ptolemaios bu sefer de Faselis'e çıkartma yaptı (İÖ 309). Burayı ele geçirdikten sonra, Antigonos'un bir garnizonuyla korunan Xanthos'u bir hücumla aldı. Bundan sonra da Kaunos ve tahkimli iki kalesini, egemenliği altına aldı. Bu bölge Mısırlılar'ın elinde uzun süre kalmadı. Zira Demetrios uzun zamandır Ptolemaioslar'ın egemenliğinde olan Kıbrıs'a çıkartma yaparak Salamis kentini karadan ve denizden kuşattı (Diodoros, XX, 21; 47; Plutarkhos, Demetrios, XV; XVI.) ve bu arada Ptolemaios'un komutasında bulunan donanmayı da yenerek İÖ 306'da Kıbrıs'a egemen oldu (Appianos, syr. 54).

Bu mutlu haberin ulaşması üzerine Antigonos başına bir diadem koydu ve aynı hakkı oğluna da tanıdı. Böylece İÖ 306 yılında, önce Antigonos ve Demetrios'un aldıkları **Basileos** (kral) ünvanı, sırasıyla Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos ve Kassandros tarafından da alındı (Diodoros, XX, 53; Plutarkhos, Dem. XVIII). Bu ünvan, bastırdıkları sikkelerde de yer aldı. Diadokhlar, şimdiye kadar kral gibi hareket etmelerine karşın, bu ünvanı resmen almamışlardı.

Böylece Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'e sahip olan Antigonos, Mısır'ı ele geçirip Yunanistan ve Makedonia'yı da ele geçirerek İskender İmparatorluğu'nun tamamına sahip olmak düşüncesindeydi. Fakat durum onun tasarladığı biçimde olmadı. İÖ 306/305'de Mısır'a yaptığı sefer tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.

Demetrios İÖ 307 yılında Yunanistan'da, büyük başarı sağlamış ve buradaki kentlerin bir bölümünü Antigonos'un ittifak sistemi içine sokmuştu. Fakat Mısır seferinin istenilen sonucu vermemesi üzerine denizlere tam egemen olabilmek için Mısır, Küçük Asya, Yunanistan ve Thrakia arasındaki önemli durumundan dolayı, Rodos Adası'nın zaptı gerekiyordu. Bu nedenle Demetrios döneminin en son tekniğini kullanarak Rodos'u kuşattı. Rodos Adası şimdiye kadar yapılan savaşlarda yansız kalmıştı. Çünkü ticaretle yaşayabilen bir kent idi. Ticaretinin önemli bir bölümünü Ptolemaioslar'la yapmaktaydı ve bu bakımdan aralarında bir yakınlık vardı. Demetrios'un kalabalık ordusunun son derece üstün tekniği, adanın kuzeydoğusunda bulunan bu tahkimli kenti almaya yeterli olmadı. Bir yıllık kuşatma (İÖ 305-304) sonuçsuz kalırken araya giren müttefikler yardımıyla bir antlaşma yapıldı. Demetrios'a bu kuşatmadan sadece **Poliorketes** ünvanı kaldı (Diodoros, XX, 81-88 ve 89-100; Plutarkhos, Dem. XXI-XXII).

Demetrios'un Yunanistan'dan uzaklaşması, orada Kassandros'un yeniden kuvvetlenmesini sağlamıştı. Bu nedenle Rodos'tan hemen sonra Yunanistan'a geçen Demetrios, Atina'yı kurtararak Kassandros'u Attika'dan çıkarıp Thermopylai'ye kadar onu izlemiştir. Daha sonra Peloponnesos'a da egemen olan Demetrios, Korinthos kongresini toplayarak kendisini başkomutan seçtirdi.

Bu durum karşısında her yanda gerileyen Kassandros; Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemasios ile İÖ 302 yılında yeniden Antigonos ve Demetrios'a karşı birleşti.

Lysimakhos ordusuyla Hellespontos'u aşarak Küçük Asya'ya geldi. Bu sırada hemen kendi tarafına geçen Lampakos ile Parion'a (Parium) bağımsızlıklarını verdi. Sonra Sigeion'u kuşatarak aldı ve oraya bir birlik yerleştirdi. Abydos kentine Demetrios yardım ettiğinden, kuşatma sonuç sağlamadı. Bu

scanfan

Sol üst: Antigonos Monoftalmos'a (Öl. İÖ 301) ait bir sikke. İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Antigonoslar sülalesini kuran İskender'in generali. Alt: Antigonos Monoftalmos'un oğlu ve Antigonoslar sülalesinin ikinci Kralı Demetrios Poliorketes (İÖ 306-283). Sağ üst: İskender'in generallerinden Lysimakhos (Öl.İÖ 281). İskender İmparatorluğu'nun parçalanışından sonra Thrakia'nın yönetimini üstlenmiş ve kendini kral ilan etmiştir. Alt: Makedonia krallarından 2.Filip'in oğlu 3.Filip Arrhidaios (İÖ 323-317).

arada Lysimakhos Aiolia ve İonia'ya komutanlarından Prepelaos'u gönderdi. Kendisi de Büyük Frygia'da ilerlemeye başladı. Bu arada Synnada (bugün Şuhut) kentini kuşattı. Bir süre sonra kent, ona kapılarını açmaya zorunlu kaldı. Burada krallık hazinesinin bir bölümüne de sahip oldu.

Diğer yandan Lysimakhos'un komutanı Prepelaos, Adramittion'u (bugün Edremit) ele geçirdikten sonra Efesos'u kuşattı, kent, bağımsızlığını korumak koşuluyla teslim oldu. Bu arada Rodos kuşatmasından sonra alınan 100 rehine kentlerine gönderildi. Ayrıca Efesos limanında bulunan ve Demetrios'un deniz krallığına yarayacağı düşünülen bütün gemiler yakıldı. Bundan sonra Prepelaos'a Teos (bugün Sığacık) ve Kolofon (bugün Değirmendere) kentleri kapılarını açtı. Fakat denizden yardım alan Erythrai (bugün Ildırı) ve Klazomenai (bugün Urla) kentleri ona karşı koydular. Buna karşılık Prepelaos onların kentlerinin etrafındaki yerleri talan etti. Daha sonra Sardes kenti surları önüne gelen Prepelaos, Antigonos'un aşağı kenti koruyan komutanları Foenix ve Dokimos ile anlaşarak oraya sahip oldu. Fakat stadeli koruyan Filip, Antigonos ile olan dostluğu nedeniyle krala sadık kaldı (Diodoros, XX, 107).

Böylece birkaç ay gibi kısa bir zamanda müttefikler batıda önemli başarılar elde ederek Antigonos'un çok sayıda kentini ele geçirmiştir. Lysimakhos'un onun topraklarında ilerlediği sırada Antigonos, Suriye'deki Antigoneia'nın başkent oluşunu kutlamak için çok sayıda artist ve atletin katıldığı büyük oyunlar ve yarışmalar düzenlemişti. Bu durumu öğrenir öğrenmez Suriye'yi terk ederek Kilikia'da Tarsus kentine geldi. Burada Toroslar'ı aşarak Kappadokia'ya girdi. Sonra Lykaonia ve Büyük Frygia'ya geçerek durumunu düzeltmeye çalıştı. Fakat Lysimakhos, Yukarı Asya satraplıklarından doğuya doğru hareket eden Seleukos ile ilişki sağlamadan Antigonos ile karşılaşmaktan çekindi. Antigonos yaklaştıkça, Lysimakhos geri çekildi. Lysimakhos önce Dorylaeion'a (bugün Eskişehir) kamp kurdu. Burası ordusunun beslenmesi yönünden son derece iyiydi. Fakat Antigonos'un ona yaklaşması üzerine İÖ 302/301 kışını geçirmek üzere Bithynia'da Herakleia Pontika'nın güneyine çekildi. Buradayken aslen Pers olan Oksyartes'in kızı Amastris ile evlendi. Bu nedenle Herakleialılar onu kendilerinden sayarak ordusunun yiyeceğini sağladılar (Diodoros, XX, 108-109).

Yunanistan'da Demetrios, Kassandros'a karşı önemli başarılar elde etmişti. Fakat babasının onu acele olarak çağırması üzerine Kassandros'la bir anlaşma yaparak ordusuyla Küçük Asya'da Efesos surları önüne geldi. Kenti ele geçirerek oraya kendi askerlerini yerleştirdi. Sonra Hellespontos'ta Lampsakos ve Parium'u zaptetti ve Propontis'i aşarak Kalkhedon'a geldi. Kışı geçirmek için kendisine ait olan kentlere askerlerini yerleştirdi (Diod. XX, 111).

Bu sırada Mısır'dan hareket eden Ptolemaios, Suriye'nin bütün kentlerini işgal etti. Fakat Lysimakhos ile Seleukos'un yenildiği haberini alır almaz Mısır'a geri döndü ki aslında bu gerçek dışı bir haberdi.

Seleukos'a gelince; o **Yukarı Asya**'ya yaptığı seferle önemli avantajlar sağlamıştı. Burada İÖ 302 yılında Candragupta ile yaptığı antlaşma ile 500 fil elde etmişti. Müttefikleri ile buluşmak üzere hemen batıya hareket eden ve İÖ 302/301 kışını Kappadokia'da geçiren Seleukos'un ordu toplamı 20.000 piyade, 12.000 süvari ve okçu, 480 fil ile 100'den fazla tırpanlı savaş arabasından oluşmuştu (Diod., XX, 113). Böylece İÖ 301 yılı ilkbaharında, takviyeye gereksinmesi olan Lysimakhos ile birleşmiştir. İÖ 301 yazında Güney Frygia'da Sultan Dağları'nın kuzey eteklerinde yer alan İpsos'da (Çay ilçesi yakınında) 80.000 piyade ve süvari ile 75

scanfan

Bithynia krallarından 2.Prusias'ın (İÖ 183-149) bir sikkeden alınma portresi.

filden oluşan Antigonos ve Demetrios'un kuvvetlerine karşılık, 74.600 piyade ve süvari ile 480 filden oluşan, Lysimakhos ve Seleukos'un kuvvetleri karşılıklı savaş düzenine girdiler. Burada Lysimakhos ve Seleukos fillerinin yardımıyla ve Demetrios'un İskendervari bir çıkış yapma yanılgısından yararlanarak büyük bir zafer kazandılar. Bizzat Antigonos Monoftalmos ölüler arasında bulunuyordu. Demetrios ise yanında kalan 9.000 piyade ve süvarisiyle birlikte güçlükle kaçarak Efesos'a geldi (Diodoros, fr. XXI;) buradan da filosuyla Yunanistan'a geçti (İustinus XV, 4, 21-22; Plutarkhos, Dem. XXVIII-XXX).

İPSOS SAVAŞI'NDAN KUPRUPEİDON SAVAŞI'NA KADAR KÜÇÜK ASYA

Antigonos'a karşı koalisyon yapmış olan Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios, ondan kalan mirası eşit olarak paylaşmadılar. Yukarıda açıkladığımız gibi, Ptolemaios, esas savaşa katılmamıştı. Yalnız işgal ettiği Aşağı Suriye'yi (Koele Syria) savaşın esas galibi Seleukos'a vermemekte direndi. Anlaşmazlık konusu olan bu toprak parçası, iki sülale arasında Roma'nın işgaline kadar sürecek olan 6 Suriye savaşının ana nedenini oluşturmuş ve onları güçsüz düşürmüştür. Savaştan sonra Kassandros'a Makedonia ve Yunanistan, savaşa katılan kardeşi Pleistarkhos'a Kilikia verilmiştir. Fakat toprakların en büyük bölümü savaşan asıl galipleri olan Lysimakhos ve Seleukos arasında paylaşılmıştır. Appianos'un (Syr. 55) bir pasajına göre, Seleukos Suriye ile birlikte Frygia'nın içlerinden İndus'a kadar olan toprakları elde etmiştir. Lysimakhos ise Thrakia'ya ek olarak Kilikia ve Ptolemaios'un egemenliği altına girmiş görünen Lykia, Pamfylia ve Pisidia'daki birkaç kentin dışında, Küçük Asya'nın Toroslar'a kadar olan kesimini elde etmiştir. Demetrios yenilgiden sonra Efesos'a gelmişti. Şimdi onun elinde kuvvetli bir donanma ile Miletos, Erythrai, Klazomenai, kuzeyde Abydos, Lampsakos, Parion ile Kıbrıs ve Fenike kıyısında Sidon ile Tyros kıyı kentleri bulunmaktaydı. Efesos'tan Kilikia'ya hareket eden Demetrios, oradan annesi Stratonikeia'yı ve babasının hazinesinden kalan büyük bir meblağı da alarak Kıbrıs'ta Salamis kentine geldi, sonra da Yunanistan'a geçti. Fakat orada İpsos galiplerinin isteklerine uyan kentler tarafından dostça karşılanmadı (Plutarkhos, Dem. XXX-XXXI).

Yunanistan'dan ümidini kesen Demetrios, Lysimakhos'a ait olan Thrakia Hersonessos'una çıkarma yaparak bölgeyi yağmaladı. Buna Lysimakhos bir şey yapamadığı gibi, müttefiklerinden de bir tepki gelmedi.Bu sırada Güney Suriye nedeniyle Seleukos'a kızan Ptolemaios, Lysimakhos ile anlaşmıştır. Seleukos ise Demetrios'a yakınlık gösterdi. Bu dostluğu Demetrios Seleukos'un kızı ile evlenerek daha da kuvvetlendirdi. Bundan destek alan Demetrios İÖ 300/299 yılında Kilikia'yı işgal ederek Pleistarkhos'u buradan uzaklaştırmıştır (Plutarkhos, Dem. XXXI-XXXII).

Böylece İpsos Savaşı'ndan kısa bir süre sonra krallar yeniden ikiye ayrıldı. Fakat Demetrios'un fazlaca kuvvetlendiğini gören Seleukos onu terk etmek zorunda kaldı.

Demetrios bundan sonra, Kassandros'un ölümü üzerine (İÖ 297) Yunanistan'a geçmiş ve Lysimakhos'un Getler ile savaşmasından da yararlanarak İÖ 294 yılında Makedonia tahtına oturmuştur (Plutarkhos, Pyrrh. VI, vd.) Onun güçlenerek Makedonia'ya egemen olmasını istemeyen Lysimakhos'a Ptolemaios, Seleukos ve Epeiros kralı Pyrrhos da katıldı. Müttefiklerden Ptolemaios İÖ 288'de büyük bir donanmayla Yunanistan'a geldi. Pyrrhos ile Lysimakhos Makedonia'ya girerek etrafı yakıp yıktılar. Buna karşın,

scanfan

Sol üst: Kartaca'nın ünlü devlet adamı ve komutanı Hannibal'in (İÖ 247-183) bir büstü. Hannibal İtalya'daki yenilgisinden sonra Bithynia Kralı 1.Prusias'ın yanına sağınmış ve ölümüne kadar onun yanında yaşamıştır. Mezarının Gebze'de olduğu söylenmektedir. Alt: 1.Nikomedes (İÖ 279-255). Bithynia Krallığı'nın ikinci kralı. Sağ üst: 1.Prusias (İÖ 228-185). Bithynia kralı. Bithynia Krallığı en parlak dönemini onun zamanında yaşamış ve en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Alt: 2.Nikomedes (İÖ 149-128). Bithynia Kralı 2.Prusias'ın oğlu. Babasını öldürerek tahta geçmiştir.

savaşmak isteyen Demetrios'a ordusu isyan edince, İÖ 287'de az bir kuvvetle Küçük Asya'da olasılıkla Kaunos limanına çıkarma yaptı. Miletos ve Sardes'i aldı ve hatta Lysimakhos'un komutan ve askerlerinden bazılarını kendi yanına çekmeyi de başardı. Fakat her yanda Lysimakhos'un oğlu Büyük Agatokles'in ordusu tarafından izleniyordu. Frygia'ya kadar çekilen Demetrios Doğu'ya giderek Seleukos'un toprakları üzerinde bir devlet kurmayı tasarlıyordu. Fakat Agatokles'in sıkıştırması, ayrıca ordusunda açlıkla birlikte yayılan vebanın askerlerinin yarısından çoğunu yok etmesi, onun fikir değiştirmesine neden oldu. Böylece, Seleukos'un askerleri tarafından tutulan Toros geçitlerini bir hile ile geçerek İÖ 285'de Tarsus'a indi. Fakat Seleukos'un karargahına düzenlediği bir gece baskını başarılı olmayınca, ona tutsak düştü. Plutarkhos'un (Dem. XLIX) yazdıklarına göre, Seleukos onu Orontes (Asi) Irmağı üzerindeki Apameia (Suriye'de) kentinde konuk olarak ağırlamış ve ülkesinde kalmasına izin vermiştir. Fakat bağımsız bir kral olarak ömrünü geçiren Demetrios'a buradaki yaşam tutsaklık olarak görünmüş, kendini içkiye kaptırarak İÖ 283 yılında ölmüştür (Plutarkhos, Dem. LII, 3-4).

Son derece atak ve güçlü olan Demetrios'un ölümüyle barışa kavuşmuş gibi görünen Hellenistik dünya, umulmadık bir olayla yeniden kana bulandı. Şöyle ki, Thrakia ve Küçük Asya'nın egemeni olan Lysimakhos 1. Ptolemaios Soter'in kızı Arsinoe ile evlenmiş ve ondan çocukları olmuştu. Bu genç ve haris kadın, tahta kendi oğlunu geçirebilmek için, Lysimakhos'un önceki karısından olan ve iyi komutanlık niteliklerinden dolayı ordu içinde sevilen Agatokles'i, babasına ihanet ettiğini ileri sürerek İÖ 284/283'de yakalatmış ve mahkeme edilmeden gizlice öldürtmüştür (Appianos, Syr. 64). Bu olay, Lysimakhos'un büyük mücadeleler sonucunda kurduğu krallığı içinde huzursuzluğa neden oldu. Agatokles'in karısı Lysandra çocuklarını da yanına alarak Lysimakhos'un en kuvvetli rakibi olan Seleukos'a sığındı. Bu arada Agatokles'in dostları da Seleukos'u yardıma çağırmıştı. Yardım isteyenler arasında Bergama kalesinde Lysimakhos'un hazinesini korumakla görevli olan Filetairos da bulunmaktaydı (Pausanias, I, 10, 4; Strabon, XIII, 623.)

Lysimakhos ile arası pek iyi olmayan Seleukos bu uygun ortamı değerlendirdi. İÖ 281 yılı başlarında Suriye'den ordusuyla hareket eden Seleukos, hiçbir güçlükle karşılaşmadan, hatta yardım da görerek Batı Anadolu'da ilerledi ve Sardes kenti ona kapılarını açtı. Bu sırada Thrakia'da başkenti Lysimakheia'da bulunan Lysimakhos durumu öğrenir öğrenmez Hellespontos'u geçerek güneye doğru ilerlemeye başladı. Ayrıntılarını bilemediğimiz savaş, Sipylos Dağı kenarındaki Magnesia'nın (Magnesia ad Sipylum (bugünkü Manisa)) kuzeyinde yeralan Kurupedion'da (Kyros Ovası) İÖ 281 yılında cereyan etmiştir. Büyük İskender'in ömürlerini savaş meydanlarında geçirmiş ve hayatta kalan son iki generalinden Lysimakhos 80, Seleukos ise 77 yaşındaydı. Savaş Lysimakhos'un yenilgisi ve ölümüyle sonuçlandı. (Appianos, Syr. 62.)

Böylece, İÖ 301-281 yılları arasında Makedonia'ya Thrakia ve Küçük Asya'ya egemen olduğunu gördüğünüz Lysimakhos ve sülalesi tarihe karışırken, Küçük Asya'da İÖ 188 yılına kadar sürecek olan Seleukos egemenliği başlamış oluyordu.

KURUPEDİON SAVAŞI'NDAN (İÖ 281) APAMEİA BARIŞI'NA (İÖ 188) KADAR KÜÇÜK ASYA

Kurupedion zaferinden sonra Seleukos, Karadeniz kıyılarının

scanfan

dışında bütün Küçük Asya'nın ve İndus'a kadar bütün Doğu'nun egemeni olmuştur. O, tasarısını gerçekleştirdiğinden Asya'nın yönetimini oğlu Antiokhos'a bırakmak, ömrünün kalan bölümünü doğduğu yer olan Makedonia'da tamamlamak için Hellespontos'u geçti. Fakat savaş meydanlarının yenilmez komutanı, Lysimakhos'un başkenti Lysimakheia'ya yakın bir yerde, 1. Ptolemaios Soter'in saltanattan yoksun bıraktığı Ptolemaios Keraunos tarafından bir kurban takdimi sırasında katledildi (İÖ 281/280). Böylece İskender'in son generali de siyasal sahneden çekilmiş oldu.
Böylece İskender İmparatorluğu, İÖ 323, 319, 311 yıllarında sayıları giderek azalmasına karşın, sözde de olsa, merkezi hükümete bağlı bir "satraplık" statüsünü korumuştu. İÖ 301'de yapılan paylaşmada, satraplıklardan söz edilmeden bölgeler paylaşılmıştı. Şimdi ise neredeyse Mısır'ın dışındaki imparatorluk toprakları tek bir kişinin elinde toplanmak üzereydi. Seleukos'un ölümünden sonra, bir daha bu birlik fikri ortaya çıkmayacak biçimde krallıklar oluştu. Büyük İskender'in ölümünden 43 yıl sonra onun sahip olduğu topraklarda üç büyük krallık kuruldu. Bunlar Mısır'da Ptolemaioslar, Thrakia'nın bir parçası ile Küçük Asya, Suriye ve Yukarı Asya'da Seleukoslar, Makedonia'da İÖ 279 yılına kadar Ptolemaios Keraunos ve onun ölümüyle, Antigonos Monoftalmos'un torunu Antigonos Gonatas ile başlayan Antigonoslar sülaleleridir.
Mücadele, bu yeniler arasında da başlamakta gecikmedi, ama artık eski boyutlarını iyice kaybetmişti. Fakat uzun mücadelelerle yıpranmış olan Hellenistik dünyayı kuzeyden gelen Keltler (Galat) bir anda karıştırdı. Bu sırada Ptolemaios Keraunos, Antigonos Gonatas ve 1. Antiokhos mücadele etmekteydiler. Makedonia'ya giren Keltler'e karşı koyan Keraunos İÖ 279'da öldü (Diodoros, XXII, 3-4;9). Fakat Antigonos Gonatas onları yenerek Yunanistan'ı ve Makedonia'yı bu istiladan kurtardı (Pausanias, X, 19, 5-23; Polybios IV, 46).
Bunun üzerine İÖ 278'de Antigonos Gonatas ile 1. Antiokhos aralarındaki mücadeleye son vererek barış yaptılar. Buna göre Antigonos Thrakia ve Küçük Asya üzerindeki isteklerinden vaz geçti, Antiokhos ise onun Makedonia krallığını ve de Bithynialılar'ın bağımsızlığını tanıdı.

KÜÇÜK ASYA'DA SELEUKOS KRALLIĞI VE ONUN TOPRAKLARI ÜZERİNDE KURULAN ULUSAL KRALLIKLAR

Siyasal tarihi yönünden Küçük Asya'nın en karışık dönemlerinden biri de Seleukoslar'ın buraya egemen olmasıyla başlamıştır. Onların egemenliğinin hemen başlarında Küçük Asya'da **ulusal krallıkların** kurulmaya başladığını görmekteyiz. Bunlar Bithynia, Pontos, Bergama, Kappadokia ve Ermenistan Krallıkları'dır. Bütün bunların yanında Seleukoslar, Suriye'yi ve Küçük Asya'nın güney ve batı kıyı kesimini elde tutabilmek için Ptolemaioslar ile ve bu sırada Anadolu'ya girerek Seleukoslar'ın topraklarına yerleşen Galatlar ile çarpışmak zorunda kalmıştır.
Bu bölümde, Seleukoslar'ın toprakları üzerinde kurulan krallıkların ve onlara bağlı olarak birbiri içinde gelişen olayların anlatımına açıklık kazandırmak amacıyla, önce Bithynia ve Pontos Krallıkları'nın Apameia Barışı'na kadar olan tarihlerine ana çizgileriyle değinilmiş, sonra Bergama Krallığı ile birlikte Seleukos Krallığı'nın durumu ele alınmıştır. Kappadokia ve Ermenistan Krallığı ile ilgili bilgiler Pontos ve Seleukoslar'ın tarihi anlatılırken verilmiştir.

BİTHYNİA KRALLIĞI

Bithynialılar, İÖ 7. yüzyılda Thrakia'dan Küçük Asya'ya geçerek İstanbul Boğazı'ndan Sakarya Irmağı'nın doğusuna ve Karadeniz'den Marmara Denizi'ne kadar uzanan topraklara yerleşmiş Thrak kökenli bir toplumdur. Bithynialılar, 1. Darius'un İÖ 513/512 seferinden sonra, ismen de olsa Hellespontos Frygiası satraplığına bağlanmışlardı. İÖ 4. yüzyılda onların prenslerinden Deodalses, Botiras ve Bas'ın adlarını bilmekteyiz. Bunlardan Botiras'ın oğlu Bas (İÖ 377-327), İskender'in Hellespontos Frygiası'na satrap olarak atadığı Kalas'ı Bithynia topraklarında yenerek ülkesinin bütünlüğünü korumuştur. Bas'ın oğlu Zipoites (İÖ 327-279), İskender'in diadokhları arasındaki mücadele sırasında topraklarını korudu. Bu arada o, çevresinde bulunan Kalkhedon (bugün Kadıköy) Astakos (bugün İzmit) Kios (bugün Gemlik) ve Herakleia Pontika'yı (bugün Karadeniz Ereğlisi) kendi sınırları içine almak için mücadele ediyordu. Daha önce değindiğimiz gibi, İÖ 315 yılında Kalkhedon ve Astakos'u kuşatan Zipoites'e, Amisos (bugün Samsun) kuşatmasını kaldırdıktan sonra Bithynia'ya giren Antigonos'un komutanı Ptolemaios engel olmuş ve kuşatmayı kaldırtmıştır. Bu tarihte Antigonos ile anlaşma yapan Zipoites, bir süre sonra, diadokhlar'ın arasındaki mücadeleden yararlanarak Astakos'u zaptetmiştir.
İpsos Savaşı'ndan sonra Antigonos'un Küçük Asya'daki topraklarına sahip olan Lysimakhos Bithynia'yı da kendi sınırları içine almak istedi. Bu amaçla önce iki generalini buraya gönderdi, fakat bunlar Zipoites tarafından yenilerek İÖ 300/299'da Bithynia topraklarından atıldılar. Bunun üzerine İÖ 298'de bizzat Lysimakhos buraya sefer yaptı, fakat o da yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Bu başarıdan sonra Zipoites İÖ 277'de "kral" ünvanını aldı.
Seleukos'un ölümünden sonra topraklarında otorite sağlamak amacı ile 1. Antiokhos, Patrokles'in komutasında bir orduyu Bithynia ve Herakleia Pontika'yı ele geçirmek için gönderdi. Fakat Zipoites yine galip geldi ve İÖ 280'de Patrokles'i ve ordusunu tamamen yok etti. Zipoites'in ölümünden sonra yerine geçen 1. Nikomedes (İÖ 279-255 ?) babasının siyasetini daha da geliştirdi. Antiokhos'un yeni saldırısına karşı hazırlık olmak üzere, babasının daha önce ele geçirdiği yerleri geri vereрek, Herakliea Pontika ile antlaşma yaptı. Byzantion, Kios, Kalkhedon, Tios ile Asya ve Avrupa kıyısındaki komşu kentlerle de antlaşmalar yaptı. Bu ittifaka Antigonos Gonatas da girdi. Antiokhos buraya sefer yapınca hiçbir yere saldırmaya cesaret edemedi ve İÖ 278'de Bithynia'nın da bağımsızlığını kabul ettiği bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Fakat bu sırada Nikomedes, belki de hiç beklemediği bir olayla karşılaştı. Önemli kentlere yönetici olarak yerleştirilen kardeşleri ona karşı ayaklandılar. Bunlara karşı sürdüreceği mücadeleyi kendi ordusuyla başaramayacağını düşünen Nikomedes dışarıdan yardım sağladı. Bu sırada, bir süre önce Makedonia ve Yunanistan'ı istila eden Galat reislerinden ikisi, Leonnorios ve Lutharios, kendi boylarını alarak esas ordudan ayrılmışlar, Gelibolu Yarımadası'nı ve onun kuzeybatısındaki Lysimakheia kentini ele geçirmişlerdi. Nikomedes bunlardan Leonnorios (Lonorios) ile antlaşma yaparak onu ordusuyla birlikte Bosporos'dan (İstanbul Boğazı) Bithynia'ya geçirdi. Onun yardımıyla kardeşlerini yenen Nikomedes (Livius, XXXVIII, 16) topraklarını Nikaia'ya (bugün İznik) kadar genişletti. Bu sırada Lutharios'un yönetimindeki Galat boyları da Hersonessos'dan (Çanakkale Boğazı) geçmişlerdi. Eş ve çocukları ile birlikte 20.000 kişi kadar olduğu sanılan bu iki grup birleşerek Sakarya ile Kızılırmak arasına yerleşmişlerdir. Bu bölge (Kuzey Frygia) onlardan dolayı **Galatia** adını almıştır. Buraya daha sonra pek çok Galat gelerek öncekilere katılmıştır. Burada Galatlar'ı üç boy halinde görmekteyiz. Bunlardan Tolistoaglar Pessinus (bugün Ballıhisar), Tektosaglar Ankyra ve Trokmeler Tavion (Büyük Nefesköy) çevresine yerleşmişlerdir.
Çevredeki kentleri ve devletleri vergiye bağlayan bu Galat boyları yaklaşık olarak yüzyıl Küçük Asya'nın Büyük bir bölümünü yağma ve tahrip etmiştir. Bağımsız bir devlet kuramayan Galatlar, yabancı ordularda ücretli asker olarak çarpışmışlardır. Böylece onlar zaten zayıflamış olan Seleukoslar'ın büsbütün güçsüz hale gelmesini sağlamışlardır.
Bundan sonra ülkesini geliştiren Nikomedes, Lysimakhos'un tahrip ettiği Astakos'un yakınında kıyıda, kendi adını verdiği Nikomedia (bugün İzmit) kentini İÖ 264'de kurarak başkentini buraya taşımıştır. Seleukoslar'a karşı Ptolemaioslar ile dostça ilişkiler kurmuştur. Onun zamanında Bithynia kentleri her yönden kalkınmışlardır. Bithynia'da kendi adına sikke bastıran ilk kral Nikomedes'ti.

scanfan

Nikomedes'in ölümünden sonra Bithynia tahtına oğlu Ziaelas (İÖ 255 ?-230) sahip olmuştur. Ziaelas'ın Ptolemaioslar ile dostluğu sürdürdüğü ve ticaret ilişkilerini geliştirdiği bilinmektedir. Ayrıca devletinin sınırlarını doğuda Frygia'ya (Epiktetos) kadar genişlettiği ve Paflagonia'da da bazı yerleri aldığı sanılmaktadır. Babasının siyasetini izleyen Ziaelas, daha önce değindiğimiz kentlerle dostça ilişkileri sürdürmüştür. Galatlar ile ilişkileri önceleri iyi idi, fakat onların reislerinden bazılarını öldürmesi kendisi için de iyi olmamıştır. 1. Attalos'a karşı savaşan Antiokhos Hieraks'ı desteklemiş, fakat İÖ 230 yılında Galatlar tarafından öldürülmüştür.

Ziaelas'tan sonra Bithynia tahtında son derece enerjik bir kral olan 1. Prusias'ı (İÖ 230-182) görmekteyiz. 1. Prusias, Rodoslular ile birleşerek Byzantion'u kuşatmış, kenti alamamakla birlikte çevresini zaptetmiştir. Fakat Rodoslular'ın bu kuşatmaya yeterince yardım etmemeleri üzerine İÖ 220/219'da Byzantion ile dostluk antlaşması yapmıştı. 1. Makedonia savaşı sırasında 1. Prusias, Bergama kralı 1. Attalos ile sonucunu bilemediğimiz bir savaş yapmıştır. Makedonia kralı 5. Filip ile İÖ 202'de anlaşma yapan 1. Prusias onunla birlikte hareket ederek Propontis kıyısında fetihlerde bulunmuşlardır. 5. Filip Kios kentini ele geçirerek ona vermiştir. Strabon'un (XII, 563-564) bildirdiğine göre Bithynia kralı 1. Prusias Kios kentinden başka, Kios'un komşusu olan ve savaşla büyük tahrip görmüş olan Myrleia (bugün Mudanya) kentini de 5. Filip'den armağan olarak almıştır. Sonradan bu kente karısı Apameia'nın adını verdiği bilinmektedir. 2. Eumenes'in Bergama tahtına geçtiği yıllarda (İÖ 197) onunla savaşarak Frygia Epiktetos'u kazanmış ve sonra Herakleia Pontika'yı sonuçsuz olarak kuşatmış, ancak çevresindeki arazi ve küçük yerleşme yerlerini ele geçirmiştir. Savaş sırasında Seleukos kralı 3. Antiokhos'a taraftar görünmesinden dolayı, Apameia barışıyla Mysia Bölgesi'ni geri vermek zorunda bırakılmıştır.

1. Prusias döneminde Kartacalı Hannibal Bithynia'ya sığınmış ve onunla birlikte düşmanlarına karşı savaşmıştır. Plinius'un bildirdiğine göre Hannibal, Prusias'ın safında çarpışırken Bithynia Bölgesi'nde "Prusa ad Olympum" kentini (bugün Bursa) kurmuştur. Bithynia en geniş sınırlarına bu kralın zamanında ulaşmıştır. Bithynia sülalesinin en kuvvetli krallarından biri olan 1. Prusias İÖ 182 yılında ölünce yerine oğlu 2. Prusias (İÖ 182-149) kral olmuştur.

PONTOS KRALLIĞI

Antik yazarlarda **Pontos** sözcüğü çoğunlukla Karadeniz kıyılarının, özellikle bu kıyı boyunca yer alan kentleri kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Daha sonra bu sözcük (Pontos) Karadeniz'in sadece güney kıyılarını anlatacak biçimde (Herodotos, VII, 95'i Xenofon, Anabasis, V6, 15, VIII, 1, 1) geçmektedir. Burada Hellenistik çağda çeşitli halkları içinde toplayan kentler kurulduğu zaman, önce Kappadokia olarak ya da tam bir anlatımla Pontos kıyısındaki Kappadokia olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma zamanla kısaltılarak, bu bölgeye sadece "Pontos" adı verilmiştir. Burada kurulan Pontos Krallığı kısa zamanda topraklarını genişletmiştir. Bu nedenle "Pontos", Pontos Krallığı'nın kapladığı alanların temeli olarak görülmek istenmiş ve bilim adamlarınca, Strabon'da (XII, 3) geçen Küçük Armenia ve İç Paflagonia'nın da Pontos'un kapsamına alınması uygun görülmüştür. Bu duruma göre, coğrafi olarak anlatılmak istenirse Pontos, kuzey Küçük Asya'nın kıyı sıra dağlarını, aşağı yukarı Akampsis (bugün Çoruh) Irmağı'nın denize döküldüğü yerden Parthenios (bugün Bartın Çayı) çayına kadar uzanan yerleri ve Küçük Asya yaylarının kuzey bölümlerini içine almaktadır. Buradan denize dökülen sayısız ırmaklar arasında önemlileri Thermedon (bugün Terme Çayı), İris (bugün Yeşilırmak) ve Halys'tir (bugün Kızılırmak).

Kappadokia'nın kuzeyini oluşturan Pontos, İÖ 370 yılında bağımsız bir Kappadokia Devleti kurmak isteyen Pers satrabı Datames'in yönetimi altında kaldı. Bu arada onun Sinope ile Amisos'un ve Paflagonia'nın iç kısmını da ele geçirdiğini bilmekteyiz. İÖ 362 yılında öldürülen Datames'in yerine oğlu Sisinis geçmiştir.

Kappadokia, Persler tarafından İÖ 360 yılında kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Büyük İskender'in Küçük Asya'yı istilası sırasında Kuzey Kappadokia (Pontos) işgal edilmemişti. Bu nedenle burada egemen olan Pers satrabı 1. Ariarathes, Kappadokia'nın Perdikkas ve Eumenes tarafından ele geçirilmesine kadar kalmıştır. Fakat İÖ 322 yılında Perdikkas ile yaptığı savaşta ölmüştür. Buranın başkenti olasılıkla İris Irmağı kıyısındaki Gazuira (bugün Turhal) kentiydi.

Perdikkas Kappadokia'yı ele geçirdikten sonra yönetimini Eumenes'e bırakmıştır. Fakat Eumenes'in Kappadokia'nın kuzeyini ele geçirdiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Aslında Perdikkas'ın Küçük Asya'dan ayrılmasından hemen sonra Eumenes'in durumu sarsılmış ve diğer diadokhlar'la mücadele etmesi gerekmiştir. Bu bakımdan onun Pontos Bölgesi'ni ele geçiremediği anlaşılıyor.

Perdikkas'ın seferi sırasında 1. Ariarathes'in manevi oğlu 2. Ariarathes Ermenistan'a kaçmış, İÖ 301 yılında Antigonos'un yenilmesinden sonra Güney Kappadokia'ya dönerek devletinin yeni kurucusu olmuştur. Aynı yıllarda Pontos'da da (Kuzey Kappadokia) yeni bir devlet kurulmak üzereydi.

Pontos Krallığı, diadokh savaşlarının sürdüğü bir sırada (İÖ 302/301) Kios'tan (bugün Gemlik) kaçan ve Pers kökenli olan 1. Mithradates tarafından kurulmuştur. Antigonos'un izlemesinden kendini kurtararak kaçan Mithradates, coğrafyacı Strabon'dan (XII, 562) öğrendiğimize göre, Paflagonia'da Olgassis (bugün Ilgaz) Dağları'nın güney eteklerindeki sarp ve tahkimli bir dağ kalesi olan Kimiata'yı ele geçirmiş ve burada kısa zamanda kudret ve kuvvetini arttırarak İÖ 298'de Halys'in her iki kıyısında topraklarını genişletmiş ve Pontos Devleti'nin kurucusu olmuştur. Bundan sonra Amisos alınmış, İris Irmağı geçilerek devletin sınırları Thermodon Irmağı'na kadar uzatılmıştır. Güneyde ise Amasia, Gaziura, Zela ve çevresi ele geçirilmiştir. Batıda, Herakleia Pontika'nın kolonisi olan Amastris (bugün Amasra) yakınlarına kadar olan kıyı kesimi ele geçirilmiş, yalnız Sinope kenti İÖ 183 yılına kadar alınamamıştır.

Kurupedion Savaşı'ndan sonra, Bithynia kralı 1. Nikomedes, Byzantion, Kalkhedon ve Herakleia Pontika kentleri ile 1. Mithradates, kendilerini tehdit altında gördüklerinden 1. Seleukos'a karşı birleştiler. Bu ittifak onları 1. Antiokhos zamanında da saldırıdan korudu. 1. Mithradates yaşlı olduğundan bir süre sonra oğlu Ariobarzanes'e ordu komutanlığını vererek yönetimine ortak etti. Bu arada İÖ 279'da devletinin topraklarına Herakleia Pontika da katıldı.

1.Mithradates, İÖ 266 yılında öldü. Kendine ortak olarak kabul ettiği Ariobarzanes Galatlar ile savaşmak zorunda kaldı. Bu sırada bölgenin batısında ve Herakleia Pontika'ya kadar olan bölümün yağmalandığını bilmekteyiz. Ariobarzanes'in İÖ 255 yılında ölümünden sonra Pontos tahtına 2. Mithradates (İÖ 255-220) geçmiştir. Bu dönemde Seleukos kralları birliği sağlamak için büyük çaba içindeydiler. İÖ 246 yılında tahta geçen 2. Seleukos'a karşı kardeşi Antiokhos Hieraks Küçük Asya'da ayaklanmıştı. Burada durumunu kuvvetlendirmek ve 2. Mithradates'in desteğini sağlamak için küçük kızkardeşini (Laodike) Pontos kralı ile evlendirdi ve Büyük Frygia'yı çeyiz olarak ona verdi. Yine bu sıralarda 2. Mithradates'in Sinope'yi kuşatması, kentin yardım alması yüzünden başarılı olamadı.

2. Mithradates'in İÖ 220 yılında ölümü üzerine yerine 3. Mithradates (İÖ 220-185) geçmiştir. Döneminin olayları hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız bu kralın, Küçük Asya'nın siyasal tarihi yönünden en hareketli döneminde taraf tutmayarak topraklarını koruduğu anlaşılmaktadır.

SELEUKOS KRALLIĞI'NIN DURUMU

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, Seleukos kralı 1. Antiokhos son derece güçlü sorunlarla karşı karşıya bulunmaktaydı. Bir yandan bağımsızlığını alarak onu sağlamlaştırmaya uğraşan ulusal devletlerle mücadele ederken, diğer yandan Galatlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Ayrıca onun Ptolemaioslar ile zaten başı dertteydi.

scanfan

Sol üst: Bithynia Kralı 1.Prusias döneminde kurulan Bursa (eski Prusa ad Olympum) kentinin bugünkü genel görünümü. Alt: Bergama Krallığı'nın kurucusu Filetarios (İÖ 282-263). Sağ üst: Pontos Kralı 3.Mithradates (İÖ 220-185). Orta: Bergama Kralı 2.Eumenes (İÖ 197-160). İÖ 240 yılında Bergama Kralı 1.Attalos'un Galatlar'a karşı zaferi ebedileştirmek amacıyla 2.Eumenes, bugün Doğu Berlin Müzesi'nde bulunan ünlü Bergama Sunağı'nı yaptırmıştır. Alt: Hellenistik dönem krallıklarından Ptolemaios sülalesinden Kral 3.Potolemaios (İÖ 246-221).

Başlangıçta bu iki devlet arasındaki anlaşmazlık konusu Güney Suriye idi. Fakat Seleukos'un öldürülmesinden sonraki karışıklıklardan yararlanan 2. Ptolemaios'un Miletos ile anlaşması, İÖ 279/278, daha sonra Karia, Lykia ve Kilikia kıyılarına yerleşmesi, -Pamfylia ve Termessos'a daha önce egemen olmuştu- Seleukoslar'ı Küçük Asya'da bir kara devleti haline sokmuştu.

1. Antiokhos'un İÖ 275/274 yılında Galatlar'a karşı bir zafer kazandığı bilinmektedir (Appianos, Syr. 65). Onun bu zaferinden sonra basılan sikkeleri üzerinde **soter** (kurtarıcı) ünvanı görülmektedir. Böylece geçici bir süre için de olsa Galatlar'ın daha fazla güneye yayılmalarını önlemiş oldu. Bundan sonra Ptolemaioslar ile Suriye'de çarpışan Antiokhos, Bergama'daki gelişmeleri önlemek için Küçük Asya'ya gelmiştir.

BERGAMA KRALLIĞI VE SELEUKOSLAR

Lysimakhos, aslen Paflagonia'nın Tios kentinden bir aileden gelen Filetairos'u Bergama kalesindeki hazinesini korumakla görevlendirmişti. Aynı şekilde Filetairos'un büyük kardeşi Eumenes'i de Amastris'e (bugün Amasra) komutan olarak atamıştı. Fakat, yukarıda değindiğimiz gibi, Agatokles'in öldürülmesinden sonra (İÖ 283) Lysimakhos'un ülkesi içinde çıkan karışıklıklar sırasında Seleukos'dan yardım isteyenler arasında Filetairos da bulunmaktaydı. Bu tarihten sonra doğacak gelişmeleri çok iyi hesap eden Filetairos, Kurupedion Savaşı'ndan sonra da Bergama'daki durumunu korudu ve bağımsız bir devlet kurmak için hazırlıklara girişti. Seleukos'un öldürülmesinden sonra oğlu 1. Antiokhos'un devletin birliğini sağlamak için uğraştığı sırada, Filetairos bağımsız olarak egemenliğini geliştirerek örgütlü bir ordu kurdu. İÖ 263 yılında öldüğü zaman yerine yeğeni 1. Eumenes geçti. Seleukoslar'ın er ya da geç Bergama'ya saldıracağını bilen 1. Eumenes, Lysimakhos'tan kalan hazinenin bir bölümünü harcayarak çok sayıda ücretli asker sağlayarak ordusunu güçlendirdi. Nitekim, İÖ 262 yılında 1. Antiokhos ona saldırdı, fakat Sardes yöresinde yapılan savaşı 1. Eumenes kazanarak topraklarının bağımsızlığını korudu. Bu zaferden sonra Aiolia'nın bir bölümünü ele geçirdi (Strabon, XIII, 624). Böylece Bergama ile Seleukoslar'ın bağları tamamen kopmuş ve Seleukoslar batıda önemli toprak kaybına uğramışlardır.

1. Antiokhos Soter'in ölümünden (İÖ 261) sonra yerine oğlu 2. Antiokhos geçmiştir. Bu kral ilk iş olarak Ege Denizi'nde, Girit, Kyklad Adaları ve Samos'a egemen olan ve Küçük Asya'nın batısında Efesos ile Miletos'u ele geçiren Ptolemaioslar ile mücadeleye başladı. Bunu yalnız başına gerçekleştiremeyeceği için Rodos ve Makedonia kralı Antigonos Gonatas ile anlaştı. Böylece bu üç devlet 2. Ptolemaios'u Ege'den sürdüler. Fakat Ptolemaioslar Anadolu kıyılarında Kilikia, Pamfylia, Lykia ve Karia'ya egemen olmakta devam etmişlerdir.

İÖ 246 yılında 2.Antiokhos, sonra da 2.Ptolemaios ölmüştür. Seleukoslar'a 2.Seleukos, Mısır'a da 3.Ptolemaios kral olmuştur. Bu dönemde her yandan Mısırlılar'ın saldırısına uğrayan 2.Seleukos, hiç değilse Küçük Asya'da durumunu sağlamlaştırmak için, Kappadokia kralı 3.Ariarathes'e (İÖ 255-220) ve Pontos kralı 2.Mithradates'e bir miktar toprak terk ederek anlaşmıştır. Bundan sonra Mısırlılar'ın ele geçirdiği toprakların bir bölümünü geri alabilmiştir.

İÖ 241 yılında Antiokhos Hieraks, 2.Seleukos'a ortak kral olmuş ve kendisine Küçük Asya'nın yönetimi verilmişti. Fakat o bir süre sonra kardeşine karşı ayaklanarak Küçük Asya'yı kendi adına yönetmeye başlamıştı. Bu olay onların daha da

scanfan

Sol üst: 1.Seleukos Nikator (İÖ 321-280). İskender'in generallerinden ve Hellenistik dönem krallıklarından Seleukos sülalesinin kurucusu. Alt: Seleukos Krallığı'nın ikinci kralı ve 1.Seleukos Nikator'un oğlu 1.Antiokhos (İÖ 280-261). Sağ alt: Seleukos sülalesinin üçüncü kralı ve 1.Antiokhos'un oğlu 2. Antiokhos (İÖ 261-246). Üst: Seleukos krallarından 3. Antiokhos (Büyük).

zayıflamasına neden olmuştur.

1.Eumenes'in ölümünden sonra, Bergama'nın başına 1.Attalos (İÖ 241-197) geçti. Her geçen gün baskılarını arttıran Galatlar yenilmez kuvvet olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Bu bakımdan birçok Anadolu kenti ve devleti gibi Bergamalılar da Galatlar'a haraç vermekteydiler. 1.Attalos Bergama'da egemen olduğunda Galatlar'a haraç vermeyi reddetti. Bunun üzerine onların Tolistoag kabilesi Bergama'nın üzerine yürüdü. Attalos ordusuyla onları karşıladı. Bergama'nın doğusunda Kaikos (bugün Bakırçay) Irmağı'nın kaynakları yakınında yapılan kanlı savaşta Galatlar yenildiler. Fakat bunun öcünü almak için hazırlanan Tolistoaglar, diğer bir Galat boyu olan Tektosaglar ile birleştiler. Ayrıca bu sırada Küçük Asya'da kardeşine karşı tutumunu sürdüren Antiokhos Hieraks da Bergama'yı kendine bağlamak düşüncesi ile Galatlar ile birleşti. Böyle güçlü bir ordu oluşturan Galatlar Bergama topraklarını işgal ettiler. Attalos da gerekli hazırlığını yapmıştı. Her iki ordu Bergama'nın güneyinde karşılaştı, burada da kesin bir zafer kazanan Attalos'a "Soter" (kurtarıcı) ünvanı verildi. Böylece Anadolu uzun süre bu toplumun baskısından kurtulmuş oldu, İÖ 240. Bu zaferden sonra kral ünvanı alan 1. Attalos'un zaferinin anısını ebedileştirmek amacıyla, kendisinden sonra kral olan 2. Eumenes günümüzde de hayranlık uyandıran ve Bergama sanatının şaheseri olan Zeus sunağını inşa ettirmiştir.

Bithinia kralı Ziaelas'tan yardım alan Antiokhos Hieraks, Küçük Asya'nın egemeni olabilmek amacıyla Attalos ile mücadelesini sürdürmüş fakat Hellespontos Frygia'sında, Lydia'da ve Karia'da yaptığı savaşlarda Attalos'a yenilmiştir. Böylece Boğazlar'dan Toroslar'a, Ege Denizi'nden Frygia'ya kadar uzanan topraklar Bergama Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir (İÖ 227)

Daha sonra Seleukos tahtına geçen 3.Seleukos Soter (İÖ 225-223), Küçük Asya'yı Bergama krallığının elinden geri almak için, başkomutanlığa atadığı kuzeni Akhaios ile birlikte Toroslar'ı aşarak Frygia'ya kadar ilerlemiş, fakat burada İÖ 223 yılında iki Galat tarafından öldürülmüştür. Böylece Seleukos tahtına 3.Antiokhos geçmiştir.

3. Antiokhos ile Seleukoslar'ın en parlak dönemi başlamıştır. 3.Antiokhos yönetim yönünden kolaylık sağlamak için Yukarı Asya satraplıklarının genel valiliğine Molon'u, Küçük Asya genel valiliğine de Akhaios'u atadı. Büyük bir ordunun başında Suriye'den hareket eden Akhaios Toroslar'ı aştı ve Küçük Asya'ya girdi, (İÖ 223/222). Daha önce işaret ettiğimiz gibi, burasını 1.Attalos tümüyle işgal etmişti. Akhaios, Attalos'u her tarafta yenerek, bir yıl gibi kısa bir sürede Seleukos topraklarını geri aldı.

Fakat bu sırada bilinmeyen bir nedenle Molon isyan etti (İÖ 222). Aynı yıl bütün gücüyle buraya yüklenen 3.Antiokhos bu isyanı bastırdı. Fakat bir süre sonra (İÖ 220) Küçük Asya'da Seleukoslar'ın egemenliğini yerleştiren Akhaios, kendisini burada kral olarak ilan etti (Polybios, V,57-58). Ordusu güneye inmeyi reddettiği için o Küçük Asya Kralı olarak kalmış ve İÖ 219/218 kışını kendisiyle ilişki kuran 4.Ptolemaios'un devlet adamları ile yaptığı görüşmelerle geçirmiştir.

Akhaios, 3.Antiokhos ile yapacağı savaşta daha güçlü olabilmek ve Küçük Asya'da yeni elde ettiği topraklarını sağlamlaştırmak için harekete geçti. Ayrıca henüz egemenliği altına girmeyen topraklara sefer yapıp elde ettiği ganimetle de ordusunu hoşnut etmiş olacaktı. O aradığı bu fırsatı hemen yakınında bulunduğu Pisidia'da yakaladı. Bu sırada, iki Pisidia kenti olan Selge ile Pednelissos savaş halindedir.

scanfan

Bunlardan Selge son derece güçlü ve Polybios'tan (V, 72-77) öğrendiğimize göre, 20.000 savaşçıyı çıkarabilecek durumdadır. Zengin Selge kenti şimdi Pednelissos kentini kuşatmıştır ve kent halkı Akhaios'tan yardım istemiştir. Akhaios'un beraberinde olan ordunun mevcudu az olduğundan destek bulmak için Pamfylia'ya inmiştir. Perge, Aspendos ve Pisidia'da bulunan Etenna kentinden sağladığı yardımla ve bir hileye başvurarak Selgeliler'i yener. Onlardan yüklü bir tazminat alarak Sardes'e döner.

Akhaios'un Pisidia'da (Göller Bölgesi) bulunduğu sırada, onun yokluğundan yararlanan 1.Attalos, İÖ 218 yılında, büyük bir bölümünü Galatlar'dan ücretle sağladığı ordusuyla kısa sürede, Aiolia'da Myrina, Kyme, Smyrna, Fokaia İonia'da Lebedos, Kolofon, Notion; Hellespontos'un Küçük Asya kıyısında Lampsakos, İlion, Aleksandria Troas'ı ele geçirdi. Böylece o, Kaikos (bugün Bakırçay) ve Hermos (bugün Gediz) havzasının önemli bir bölümü ile Çanakkale Boğazı'na egemen oluyordu (Polybios, V, 77-78; XXI, 48, 2).

Durumun aleyhine döndüğünü gören Akhaios 1. Attalos'a karşı harekete geçti.

Bu sırada 4. Suriye Savaşı'na (İÖ 221-217) son veren 3.Antiokhos İÖ 216 yılında 1.Attalos ile antlaşma yaparak Küçük Asya'ya geçti. Ptolemaioslar'dan yardım almasına karşın, Akhaios Sardes civarında yapılan savaşta yenildi, sonra tutsak alınarak öldürüldü (Polybios VII, 15-18).

Fakat bu sırada Küçük Asya'nın durumu, Seleukoslar yönünden pek parlak sayılmazdı. Zira Bithynia'nın işgal ettiği kıyı kesiminden sonra yaklaşık olarak Efesos'a kadar Bergama'nın kalan bölümü de Karia, Lykia, Kilikia, Ptolemaioslar'ın elindeydi. Bu duruma göre, 3.Antiokhos Küçük Asya'da Lydia, Frygia, Dağlık Kilikia, Likaonia ve Pisidia'ya sahip olmaktadır. Akhaios'un Pisidia seferi sırasıda elde ettiği Pamfylia hariç tutulursa, Seleukoslar'ın Küçük Asya'da bir kara devleti haline geldiğini görürüz.

Küçük Asya'yı bu durumu ile bırakan 3.Antiokhos, doğu satraplıklarında egemenliğini pekiştirmek için, İÖ 212-205 yılları arasında doğuda kaldı. Bundan sonra bütün gücüyle Ptolemaioslar'a saldırdı. Böylece cereyan eden 5.Suriye savaşında (İÖ 202-200) galip gelerek Gaza'ya kadar Suriye'nin tümüne sahip oldu.

Bu seferden önce Ptolemaioslar Devleti'ni parçalamak için Makedonia kralı 5.Filip ile bir antlaşma yapmıştı. Onun Suriye seferi sonunda 5.Filip de önce Bithynia kralı 1.Prusias ile anlaşarak Propontis'in Asya kıyısında bazı kentleri ele geçirmiş sonra da Ptolemaioslar'ın egemenliği altında bulunan Kiklad Adaları'nın bir bölümünü almış, ve Rodos donanmasını yenerek Miletos'u ele geçirmiştir. (İÖ 201). Bu arada Karia'da bazı üsleri de ele geçirmiştir. (Polybios, XVI, 1-12; XVII, 2, 2-4; 44,4;Appianos, Mak. 4,1) Büyük tehlikenin yaklaşmakta olduğunu fark eden Rodos ve Bergama, Roma'ya elçiler göndererek, 3.Antiokhos ve 5.Filip'e karşı yardım istediler (Livius, XXXI, 2, 1-2).

Burada konunun anlaşılması bakımından ana çizgileriyle Roma'dan söz etmek gerekmektedir. Roma, İÖ 272 yılında İtalya birliğini sağladıktan sonra, Kartacalılar ile yaptığı 1.Kartaca Savaşı'nı (İÖ 264-241) kazanmış, böylece Sicilya, Sardunya ve Korsika Adaları'na sahip olmuştu. 2.Kartaca Savaşı (İÖ 218-210) sırasında Hannibal'ın kazandığı Cannae Savaşı'ndan (İÖ 216) sonra, Makedonia kralı 5.Filip Hannibal ile anlaşarak Roma'ya karşı savaşa (1. Makedonya Savaşı, (İÖ 215-205) girmiştir. Fakat Roma onun İtalya'ya geçmesini önlemek ve Yunanistan'da meşgul etmek için, Rodos, Bergama ve Aitoller ile antlaşma yaptı. Gerçi Küçük Asya'da Bitinya kralı 1.Prusias, 5.Filip ile anlaşarak Bergama'ya saldırmıştı, fakat istenilen sonuca ulaşamamıştı. Böylece Roma İÖ 205 yılında 5.Filip ile Fonike antlaşmasını imzalayarak Hannibal'i yalnız bırakmıştır.

Bu yıllarda Roma ile Küçük Asya'nın arasında değişik bir biçimde ilişki kurulmuştur. Bu, savaş ya da ticaret değil, dinsel bir dileği yerine getirmek amacıyla olmuştur. Küçük Asya ile Roma arasındaki bu ilk resmi ilişki sırasında Roma, değindiğimiz gibi, 2.Kartaca Savaşı'nın içindeydi, Hannibal Güney İtalya'da Bruttium'da bulunmaktaydı. Rahipler belki de savaşlar sırasında son derece acı günler geçirmiş olan halkı, son bir defa, dinsel bir duygu altında bir araya getirmek istemişlerdi. Onlar, krallık döneminden kalma **Sibyl** kitaplarında şimdiye kadar gözden kaçan yeni bir bilgi bulduklarını açıkladılar ve bunu şöyle yorumladılar:

Yabancı bir düşman İtalya'yı istila ettiğinde, Roma ancak Pessinus Anatanrıça'sını Roma'ya getirmekle onu bu topraklardan sürebilir. Böylece 5 senatörden oluşan heyet Bergama'ya giderek 1.Attalos'a dileklerini ilettiler. Sonra Frygia'da kutsal Pessinus (bugün Ballıhisar) kentine gidilerek, Anadolu'da çok eski dönemlerden beri tapınılan Pessinus Anatanrıçası'nın **idolu** (bu bir götaşı idi), Livius'un (XXIX, 10-11) bildirdiğine göre, buradan alınarak bir gemi ile Roma'ya götürülmüştür. 4 Nisan 204 yılında Roma kentinde büyük bir törenle karşılanan idole, sonraki yıllarda Palatinus tepesinde ayrı bir tapınak inşa edilmiştir.

İÖ 202 yılında büyük düşmanı Hannibal'in Zama'da yenilemesinden sonra yapılan barış ile tüm Batı Akdeniz'e sahip olan Roma artık daha etkin bir biçimde doğu sorunlarına eğilebilirdi. Nitekim, bu sırada Makedonia Krallığı'nın topraklarını genişletme yolundaki çabaları, Roma'nın müttefiki Rodos ve Bergama'nın aleyhine olmaktaydı. Bu bakımdan Roma, Rodos ve Bergama'dan gelen yardım isteklerini doğuda kendisine denk bir devletin çıkmasını önlemek amacıyla kabul etmiştir. Böylece Roma ile Makedonia arasında başlayan 2.Makedonia Savaşı (İÖ 200-197), Roma tarafında Rodos ve Bergama'nın yer alması nedeni ile İÖ 197 yılında 5.Filip'in Thesalia'da Kynoskefalai'de ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır.

Makedonia'da Filip aleyhine gelişmeler olurken, 3.Antiokhos kara ve deniz ordusuyla ata mirası olan Küçük Asya'nın tamamının fethi için hazırlanmıştı. İşe önce Ptolemaioslar'ın elinde bulunan Kilikia kıyı kesimini almakla başladı. Kilikia ile Pamfylia arasındaki Korakesion'da (bugün Alanya) karşılaştığı büyük mukavemeti kıran (İÖ 197) Antiokhos, Lykia kentlerini ele geçirdikten sonra Karia kıyısını izleyerek Efesos önlerine geldi. Buranın da fethinden sonra Küçük Asya içlerinden batıya doğru ilerleyen kara ordusu ile Sardes'de buluştu. İÖ 196 yılında Hellespontos'u da egemenliği altına alan Antiokhos, Thrakia'ya geçti ve Lysimakheia kentine yerleşti. Bu arada Smyrna (bugün İzmir), Lampsakos (bugün Lapseki) kuşatmaları devam etmekteydi. Kendilerini tehlikede gören bu kentlerin elçileri Roma'nın desteğini sağlamak için İtalya'da büyük çaba harcamaktaydı. Antiokhos'a gelince o, İÖ 196 yılında, atası 1.Seleukos'un İÖ 280 yılında sahip olduğu yerlere kadar imparatorluğunun sınırlarını genişletmiş oldu.

Roma, Antiokhos'un seferi sırasında zarar gören Rodos, Bergama ve diğer birçok kentin elçileri aracılığı ile her şeyden haberdardı. Fakat yeni bir savaşın yükü altına girmek istemediğinden sorunu diplomatik yollardan çözümlemek istemekteydi.

Antiokhos ise, Roma ile bir savaşın kaçınılmaz olduğunu gördüğünden, çarpışmadan önce arkasında düşman kuvvet bırakmamak amacıyla, Appianos'un (Syr., 5) bildirdiğine göre, Kappadokia kralı 4.Ariarathes (İÖ 220-163) ve Mısır kralı 5.Ptolemaios (İÖ 204-181) ile antlaşmalar yapmıştır. Böylece savaş hazırlıklarına hız veren Antiokhos, bu sırada Yunanistan'dan gelen Aitol elçilerinin, ülkelerinin hemen her yöresindeki halkın Roma yönetiminden memnun olmadığını abartmalı bir biçimde anlatması, kendisinin Yunanistan'a geçtiği takdirde büyük destek göreceğini söylemesi üzerine kral, İÖ 192-191'de az bir kuvvetle Yunanistan'a geçme hatasında bulunmuştur. Burada İÖ 191 yılında Thermopylai ve çevresinde yapılan savaşta 5.Filip'in geniş ölçüde desteğini sağlayan Roma kuvvetleri büyük bir zafer kazanmışlardır. Antiokhos ise, Aitoller'in kurbanı olarak büyük bir hezimete uğramış, Euboia (bugün Eğriboz) Adası'ndaki Khalkis kenti üzerinden süratle Küçük Asya'ya geçmiştir.

Bu zaferden sonra onun peşini bırakmayan Roma,müttefikleri olan Rodos ve Bergama donanmasıyla buluşmak üzere filosunu Ege denizine göndermiştir. Denizlerde güçlü olan

scanfan

Antiokhos'un yakasını talihsizlik bırakmadı. Livius'un (XXXVII, 23) bildirdiğine göre, önce, Fenike kıyılarından Hannibal'in komutasında hareket eden bir Seleukos donanması, İÖ 190 yazında Pamfylia'da Side limanı önlerinde Rodos donanması tarafından pusuya düşürülerek yok edilmiştir. Buna karşın Antiokhos Ege Denizi'nde Batı Anadolu kıyılarını ve orada yer alan kentleri denetimi altında bulunduran kuvvetli bir donanmaya sahipti. Yukarıda değindiğimiz gibi, Ege'ye gelen Roma donanması yandaşlarıyla birleştikten sonra iyi bir yönetim düzeni içinde Seleukos filosunu izlemeye koyulmuştur. Sonuçta, Batı Anadolu önlerinde, Lebedos ile Teos arasında bulunan Myonnessos'da yapılan deniz savaşında Seleukoslar'ın deniz gücü tamamiyle yok edilmiştir. Antiokhos'un sonunu hazırlayan bu önemli olaydan sonra Seleukoslar tüm Thrakia'yı boşaltmışlar (İÖ 190) ve Ege Denizi'nin denetimini tamamen kaybetmişlerdir. Livius'un (XXXVII, 33) bildirdiğine göre, L.Cornelius Scipio ve P.Cornelius Scipio kardeşlerin yönetimi altında Makedonia'dan yürüyüşe geçen Roma kara ordusuna,KuzeyEge'deki Maroneia kentinden sonra Hebros'u (bugün Meriç Irmağı) geçerek Ainos (bugün Enez) topraklarında Via Egnatia üzerinde ilerlediği bir sırada, Myonnessos zaferi ve de Lysimakheia kentinin boşaltılmış olduğu haberi ulaşmıştır. Bunun üzerine Hersonessos'u (bugün Gelibolu Yarımadası) işgal eden Romalılar, hiçbir engelle karşılaşmadan, Rodos ve Bergama filolarının da yardımıyla, Hellespontos'u geçerek (İÖ 190) Küçük Asya'ya girmiş, Bergama kralı 2.Eumenes'in ordusuyla birleşmek üzere güneye doğru ilerlemiştir. Bu geçen süre içinde Antiokhos da gerekli hazırlığını yapmıştı. Her iki ordu Sipylos Dağı'nın yakınındaki Magnesia'nın (bugün Manisa) kuzeyinde savaş düzenine girmişti. İÖ 190 yılı sonbaharında yapılan savaşta, ordu mevcudu düşmanından iki kat daha fazla olmasına karşın 3.Antiokhos kesin bir yenilgiye uğrayarak doğuya doğru çekilmiştir (Polybios, XXI, 16-17; Appianos, Syr., 30-36.)

Magnesia yenilgisinden sonra 3.Antiokhos barış isteğinde bulunarak Sardes'e elçilerini gönderdi. İÖ 189 yılı başlarında savaşın Romalı komutanları Scipion'lar burada bir mütareke niteliğinde olan ön koşulları ortaya koydular. Buna göre, 3.Antiokhos Toroslar'ın öte tarafına kadar olan Küçük Asya topraklarını boşaltacak, 15.000 talent tazminat ödeyecek, Romalılar tarafından belirlenen 20 rehine verecek, Hannibal'i teslim edecekti. Bu, Roma senatosunda barış koşulları görüşülene ve barış yapılana kadar bir mütareke niteliğindeydi. Ayrıca, Antiokhos barışın imzasına kadar olan süre içinde, Roma ve müttefiklerinin ordusunun yiyeceğini sağlayacaktı (Livius, XXXVII-45,3-21;Appianos, Syr, 38-39.)

Roma senatosunda Antiokhos'un Bergama'nın Rodos'un elçileri arasında barış koşulları görüşüldüğü sırada, İÖ 189 yılı konsülü Gn. Manlius Vulso, senato tarafından Küçük Asya işlerini düzenlemekle görevlendirilmiş ve buraya gönderilmiştir. Vulso'nun tarihe **Galat Seferi** olarak geçen bu harekatıyla ana çizgileriyle aşağıda görüleceği gibi, Roma, Küçük Asya'nın bu kesiminde yer alan önemli kentlerle doğrudan doğruya yaptığı antlaşmalarla bir dengeleme siyaseti kurmuştur. Bunu ayrıca, belki konsul'ün kişisel harisliğinden olacak, bu yönüyle, bir "talan seferi" olarak da değerlendirmek olasıdır.

İÖ 189 yılı ilkbaharında Efesos'a gelen konsul Gnaeus Manlius Vulso, hazırladığı bir ordu ile ve beraberine Bergama kralı Eumenes'in iki kardeşi, Attalos ve Athenaios'u da alarak, son savaşta Antiokhos'a yardım eden Galatlar'ı cezalandırmak için sefere çıktı. Adı Galat seferi olmakla birlikte, bu seferde Manlius'un Karia'dan başlayarak Lykia'nın kuzeyinden, Pamfylia ve Pisidia içinden Büyük Frygia'ya kadar ilerlediğinigörürüz.Seferinin başlangıcından beri uğradığı Alabanda,Tabae, Kibyra, Termessos, Aspendos, Kormasa, Sagalassos gibi kentlerden para ve buğday alarak yoluna devam etti. Zamanında konsülün dostluğunu satın almayan, istediği miktarı ödemeyen kentler düşman sayılarak yağmalandılar.

Sonra Büyük Frygia'ya giren Manlius, Galat boylarından önce Tolistoagları, sonra da Ankyra civarında Trokme ve Tektosagları yenmiş, pek çok tutsak ve ganimetle İÖ 189 yılı sonbaharında Efesos'a dönmüştür (Livius XXXVIII, 24-26).

Roma Senatosunda gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra, görevlendirilen 10 kişi, Manlius ile birlikte Büyük Frygia'daki Apameia kentine geldi. Burada Antiokhos'un, Bergama ve Rodos'un elçileri de bulunuyordu. İÖ 188 yazında, tarihe **Apameia Barışı** olarak geçen barışın kesin koşulları belirlendi. Buna göre, 3.Antiokhos Toroslar'ın kuzeyinde kalan topraklarını Romalılar'a terk edecekti. Böylece kuzeyde de Halys Irmağı'na kadar olan bütün Küçük Asya'yı boşaltacaktı. Antiokhos'un savaş filleri Eumenes'e verilirken, 10 tanesinin dışındaki savaş gemileri de yakıldı.

Roma bu savaştan sonra Küçük Asya'da toprak almadı. Kazanılan yerleri, savaşta kendisine yardım eden Rodos ve Bergama'ya terk etti. Buna göre Bergamalılar, 3.Antiokhos'un Thrakia'daki Lysimakheia, Gelibolu Yarımadası ve Marmara Denizi kenarındaki birçok kenti ile, Meandros (bugün Büyük Menderes) Irmağı'nın kuzeyinde Mysia, Lydia, Büyük Frygia, Hellespontos Frygiası, Lykaonia, Milyas ile Tralles, Efesos ve Telmessos (bugün Fethiye) kentlerine sahip oldu (Polybios, XXI, 45; Livius XXXVIII, 39). Rodos ise, Meandros Irmağı'nın güneyinde kalan Karia, Telmessos hariç, Lykia ve adaları elde etti (Polybios, XXI, 45, 8-9; Strabon, XIV, 665; Appianos, Syr. 44).

APAMEİA BARIŞINDAN SONRA KÜÇÜK ASYA'NIN DURUMU

Bu barıştan sonra Küçük Asya'nın batısı ve Ege dünyasıyla bütün ilişkileri kesilen Seleukoslar, yaklaşık olarak bir yüzyıldan beri egemen oldukları Küçük Asya'yı terk ediyorlar ve bu tarihten sonra bir Asya devleti oluyorlardı. Bu duruma göre onların elinde sadece Kalykadnos (bugün Göksu) Irmağı'nın doğusundaki Kilikia kalıyordu, ayrıca gemileri de senatonun kararı gereğince Sarpedon burnundan daha batıya geçemiyecekti. (Livius, XXXVIII, 38). Yalnız Seleukoslar'ın gemileri için konulan bu yasaklama, aşağıda vereceğimiz gerekçelerle kaldırılabilecekti.Şöyle ki, onların ödemekle yükümlü olduğu parayı (tazminat), istenilen rehineleri ya da elçilerini Roma'ya götüren gemileri Sarpedon burnunun batısına geçebileceklerdi.

Apameia Barışı ile Rodos ile Bergama'ya verilen topraklar üzerinde yer alan ve Küçük Asya'da Antiokhos'a karşı yapılan savaşın arifesinde özgür olan kentler yine bağımsızlıklarını koruyacaklardı. Diğer bir konu da, Manlius'un seferi sırasında onun dostluğunu satın alan, yani Roma ittifak sistemi içine giren kentlerdi. Bunlar da Bergama ve Rodos'a verilen toprakların üzerinde oldukları halde özerkliklerini koruyorlardı. Savaştan önce Bergama'ya vergi veren kentler ile, savaş sırasında taraf değiştirerek Antiokhos'u destekleyenler, kimin egemenlik sahasındaysa (Bergama ya da Rodos), ona vergi vereceklerdi. Fakat Antiokhos'a vergi veren kentler şimdi vergiden muaf tutulacaklardı.

Kappadokia kralı 4.Ariarathes (İÖ 220-163), 3.Antiokhos'un damadı idi. Ayrıca o Manlius'un Galatlar'a karşı yaptığı seferde onlarla işbirliği yapmıştı. Bu nedenle, Manlius ona 600 talentlik savaş tazminatı yüklemişti. Fakat, kısa süre sonra Eumenes ile dost olan 4.Ariarathes, kızını (Stratonike) onunla evlendirdi. İşte bu dostluk ve akrabalık sayesinde Eumenes onun ödemekle yükümlü olduğu tazminatın yarısını affettirdi.

Bithynia kralı 1.Prusias da 3.Antiokhos ile olan dostluğundan dolayı Mysia'yı Bergama kralı Eumenes'e terk etmek zorunda kaldı. Böylece Bergama, Küçük Asya'nın en güçlü devleti haline geldi.

Fakat barıştan kısa bir süre sonra 1.Prusias 5.Filip'den yardım aldı. Ayrıca, yanına sığınmış olan Hannibal'den de yararlanarak Mysia'yı yeniden ele geçirdi. Fakat İÖ 184 yılında yenilen Bithynialılar, Hellespontos Frygiası'nı Bergamalılar'a terk etmek zorunda kaldılar. İÖ 183 yılında yeniden kuvvetlenmeye başlayan Galatlar üzerine de yürüyen Eumenes, Galatya'yı da topraklarına kattı. Böylece Bergamalılar Pontos Krallığı ile sınır komşusu oldu. Bu

scanfan

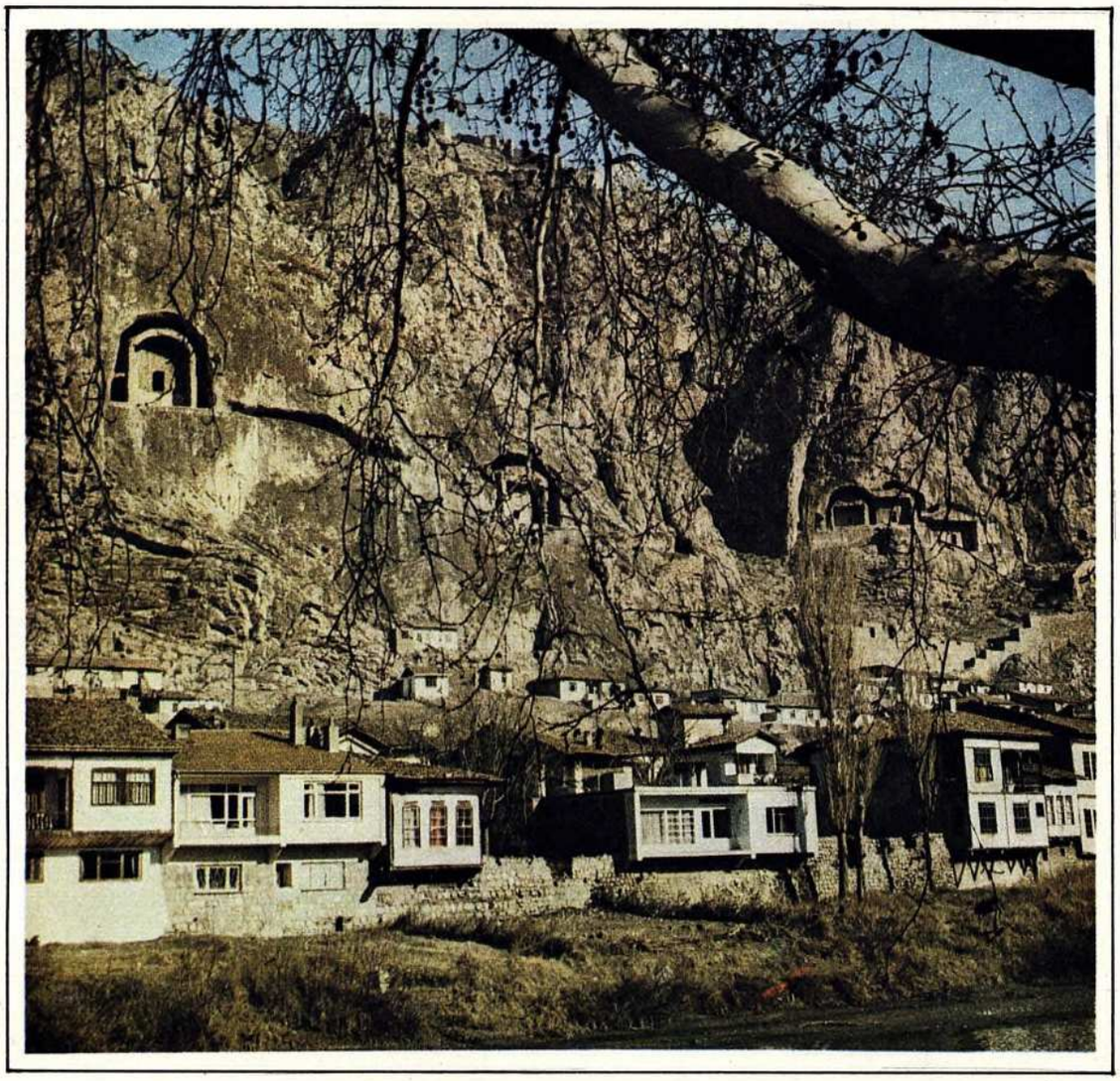

Amasya'da (eski Amaseia) bulunan ve İÖ 3. yüzyıla ait olan Pontos kral mezarları ve Yeşilırmak kenarındaki günümüz yerleşmelerinin genel görünümü.

dönemde Pontos Krallığı'nın başında 1. Farnakes (İÖ 185-169) bulunuyordu. İÖ 183 yılında eski Miletos kolonisi Sinope'yi ele geçirdi (Strabon, XII, 545). Böylece tahkimli bir liman kenti olan Sinope Pontos Krallığı'nın başkenti oldu. Farnakes'in Sinope'yi ele geçirmesini ticari ilişkileri zedelenen Rodoslular protesto ettiler. Ayrıca Bithynia kralı 2.Prusias, onun batıya doğru yayılmasından endişe ettiğinden Bergama ile ona karşı antlaşma yaptı. Bu ittifaka Kappadokia kralı 4.Ariarathes ile Paflagonia prensi Morsios da girmişti. Farnakes de Ermenistan kralı Mithradates ile anlaşma yapmıştı.Farnakes İÖ 180 yılında Galatya'yı, sonra da Kappadokia'yı istila etti. Barış görüşmeleri, Roma'nın da araya girmesine karşın sonuç vermedi, o savaşa devam etti. Fakat yandaş kuvvetlerin her taraftan saldırması üzerine Farnakes barış yapmaya zorunlu kaldı, İstila ettiği yerleri boşalttı, ayrıca savaş tazminatı da ödedi.

Bu arada Makedonia'da 5.Filip ölmüş, yerine oğlu Perseus (İÖ 179-168) geçmişti. Perseus Romalılar'a karşı gizlice savaş hazırlığına başladı. Sonuçta Makedonia ile Roma arasında 3.Makedonia Savaşı (İÖ 171-168) başladı. Bu savaşta da Bergama Roma'nın yanında yer aldı. Rodos ise iki devleti uzaklaştırmak için çaba harcadı. Bithynia da Roma'nın yanında savaşa girdi. İÖ 168 yılında Pydna'da Perseus yenilerek tutsak düştü. Makedonia, Roma tarafından birbiriyle ilişki kurmasını yasakladığı dört yönetim bölgesine ayrıldı.

Roma'nın Makedonia'yı böylece etkisiz hale sokmasından sonra doğu siyaseti değişiyor. Artık Bergama'ya ve Rodos'a gereksinmesi olmayan Roma bu güçleri zayıflatma çarelerini arıyor ve kolayca buluyor. Rodos'un işgali altında bulunan Lykialılar daha başlangıçtan beri Rodos yönetiminden yakınmaktaydılar. Her defasında yakınmalarını bildirmek için Senato'ya elçiler göndermişlerdi. Bu nedenle ve de Rodos'un son Makedonia savaşındaki kuşkulu tutumunu bahane eden Roma, İÖ 167'de Karia ve Lykia kentlerinde Rodos yönetimine son vermiştir.

Aynı şekilde Roma Bergamaya karşı da tutumunu değiştirmişti. Onlara karşı el altından Galatlar'ı kışkırtan Roma, yardım istemek için İtalya'ya giden Eumenes'i Brundisium limanından içeri sokmamıştır. Böylece her yönüyle yıkılmış olarak yurduna dönen Eumenes, İÖ 166'da Galatlar'a yaptığı seferle Küçük Asya'yı bir kez daha korumuştur. Onun başarısından hemen sonra harekete geçen Roma'nın, sınırlarından çıkmaması koşuluyla Galatlar'a bağımsızlıklarını vermesi, Senato'nun Küçük Asya'da uygulamak istediği siyaseti açığa vurması bakımından ilgi çekicidir.

Kısaca gördüğümüz gibi 2.Eumenes İÖ 188 yılında kendisine verilen toprakların bütünlüğünü her şeye karşın korumuştur. Hatta o Seleukos Krallığı içindeki taht kavgalarına çözüm getirmek, doğuda kendisine dost bir kral kazanmak amacıyla 4.Antiokhos'un tahta çıkmasına yardım etmiştir. Galat seferi sırasında ona karşı tutum içinde olan kentleri de (bir Pisidia kenti olan Amblada gibi) cezalandırmış ve yeniden Bergama'nın yönetimi altına almıştır.

Fakat, bu sırada Roma'ya giden Galat elçileri ve Bithynia elçileri Bergama'dan yakınmaktaydı, Bithynia kralı 2.Prusias (İÖ 183—149) son derece güçlenen Bergama'dan Roma'nın desteği ile kaybettiklerini geri almak istiyordu. Değindiğimiz gibi, Roma Eumenes'in daha fazla güçlenmesini arzu etmiyordu. Nitekim, Bergama-Roma ilişkilerini düzene koymak için Eumenes'in Roma'ya gönderdiği kardeşi Attalos'a Eumenes'e karşı ayaklanması önerilmişti. Bütün bunlar Roma'nın doğu üzerindeki düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir.

scanfan

Pontos Kralı 6.Mithradates Eupator (İÖ 120-63). Yan sayfa sol: Lucius Cornelius Sulla (İÖ 138-78). Sağ: Gaius İulius Caesar (İÖ 101-44). Roma Cumhuriyeti döneminin en ünlü ve en büyük devlet adamı. Döneminde Roma Cumhuriyeti en parlak çağını yaşamış ve ölümünden kısa bir süre sonra Roma Devleti, Cumhuriyet yönetiminden Augustus ile İmparatorluk yönetimine geçmiştir.

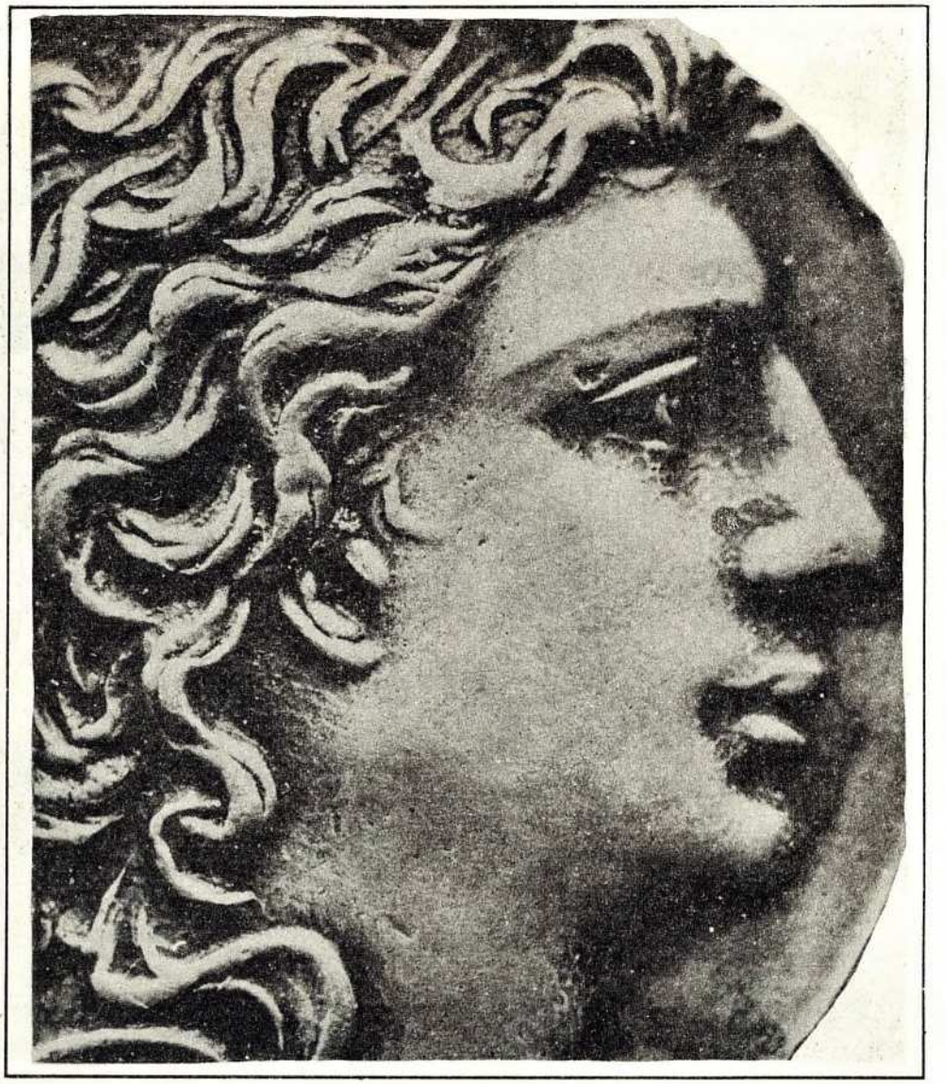

İÖ 159 yılında 2.Eumenes öldü. Bergama tahtında mücadelelerle dolu 38 yıl geçirdi. Fakat enerji dolu olan bu insan güçlüklerden yılmadan sınırlarını genişletti ve topraklarını korudu. Ölümünden sonra Bergama tahtına kardeşi 2.Attalos (İÖ 159-138) geçti.

Bu sırada Kappadokia Krallığı'nda tahta geçen 5. Ariarathes (İÖ 163-130), saltanatının ilk yıllarında, Seleukos kralı 1.Demetrios'dan da (İÖ 162-150) yardım gören ve kardeşi olduğu sanılan Orofernes ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hatta bir ara tahtını kaybettikten sonra Roma'nın desteğini sağlamak amacıyla İtalya'ya da gittiğini bildiğimiz 5. Ariarathes, Küçük Asya'ya döndükten sonra, eniştesi 2.Attalos'un yardımıyla tahtını elde etmiş ve korumuştur.

Attalos'un topraklarını güvence altına almak için doğuda Pisidia'ya birer sefer yaptığı bilinmektedir. O bu seferinde Eurymedon (bugün Köprüçay) Irmağı'nın hemen batısındaki Selge topraklarına kadar ilerlemiştir. Fakat sonradan güneye doğru dönerek Pamfylia'ya inmiştir. Buranın öneminden dolayı, Attaleia (bugün Antalya) kentini kurmuştur. Pamfylia kentleriyle ne gibi ilişkileri olduğunu bilemediğimiz Attalos'a, diğer bir Pisidia kenti olan Termessos dostça kapılarını açmıştır. Kral da bu kentte bir portik'in yapılması için yardımda bulunmuştur.

2.Attalos'un tahta geçmesinden bir süre sonra, İÖ 156, Bithynia kralı 2.Prusias ile savaştığını bilmekteyiz. 2.Prusias daha Eumenes zamanından itibaren bir takım haksız suçlamalarla Bergama'ya karşı Roma'yı kendi yanına çekmeye çalışmış, fakat bunda kendi yönünden etkili bir sonuç alamamıştı. Şimdi taht değişikliğinden yararlanan 2.Prusias, aniden Bergama topraklarına saldırarak, Bergama kentine kadar ilerledi. Bu arada çevredeki kutsal alanları da yağmayan Prusias, Bergama'nın liman kenti Elaia'yı kuşatmakla birlikte alamadı. Sonra Thyateira ve güneyde Temnos'a kadar bölgeyi ve yine kutsal alanları yağmaladı. Sonra ülkesine dönerken beraberinde sağlık tanrısı Asklepios'un kült yontusunu da götürdü. Bu savaşta Kappadokia kralı 5.Ariarathes ve Pontos Kralı 4.Mithradates ve hatta, Boğazlar'ın Bithynia eline geçmesinden kuşkulanan Rodos da Bergama'ya yardım etmiştir.

Roma'nın araya girmesi ve uzun görüşmeler sonunda Prusias'ın cezalandırılması kararlaştırıldı. Burada görülen nokta, Roma'nın Bergama'yı gözden çıkarmış olmasıdır. Nitekim, saldırının hemen başlangıcında 2.Prusias Roma'ya gönderdiği elçisiyle Bergama'yı saldırganlıkla suçlayarak yakınmıştır ki, aslında saldırgan kendisiydi. Daha sonra Roma'ya varan Bergama elçisine Senato'da durumun tam olarak ortaya serilmesine süre tanınmamıştı. Fakat sonradan Küçük Asya'ya gelen Roma denetçileri Prusias'ın yaptıklarını anlayınca, her şeye karşın yine de desteklenecek krallığın Bergama olduğunu anlamışlardır. Burada Romalılar, Küçük Asya'nın yararlarını gözettiği için değil, kendi çıkarları sözkonusu olduğundan, yani kuvvetli ve saldırgan bir devlet yerine uysal ve kendi yanında bir devleti yeğ tuttuğundan Bithynia'nın cezalandırılması ve kuvvetinin sınırlandırılması yoluna gitmiştir.

Savaş sonunda (İÖ 154), 2.Prusias donanmasının bir bölümünü (20 gemi) teslim etmek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca yaptığı tahribat için Bergama'ya ve diğer kentlere ağır tazminat da ödeyecekti (500 talent), topraklar savaştan önceki durumunu koruyacaktı (Appianos, Mithr. 3; Polybios, XXXII, 16; XXXIII, 1 ve 7).

İÖ 149 yılında Perseus'un oğlu olduğunu iddia eden Andriskos'un Makedonia'da birliği sağlamaya çalışması üzerine Roma buraya ordularını göndermiş ve kısa zamanda

scanfan

duruma hakim olmuş ve Epirus ile İlliria Makedonia ile birleştirilerek, Makedonia eyaleti kurulmuştur. Bu eyalete, önemli bir ticaret merkezi olan Korinthos'un İÖ 146 yılında tahrip edilmesinden sonra bütün Yunanistan bağlanmıştır. Böylece Atina ve Sparta'nın dışındaki bütün Grek kentleri, bundan böyle bağımsızlıklarını kaydederek Roma'ya vergi vermek zorunda kalıyorlardı.

Yine İÖ 149 yılında Bithynia kralı 2.Prusias, 2. Attalos'un gizli planlarının da yardımıyla, oğlu Nikomedes ile yaptığı savaşta ölerek tacını ve tahtını kaybetmiştir. Böylece 2.Nikomedes Epifanes (İÖ 149-128) Bithynia kralı olmuştur.

Çok yaşlı olan 2.Attalos'un İÖ 138 yılında ölümü ile yerine 2.Eumenes'in oğlu 3.Attalos kral olmuştur. Zamanının olayları hakkında bilgi sahibi olmadığımız bu kral İÖ 133 yılında ölürken, bir vasiyetname ile, **Bergama Krallığı**'nı ve hazinesini Roma halkına bırakmıştır. Ayrıca, krallığı içinde bulunan kentlerin ve özellikle Bergama kentinin bağımsız ve vergiden muaf tutulmasını istemiştir (Strabon, XIII, 624; Livius, LVIII; Plutarkhos, Ti.Gracchus, 14).

3. ROMA CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE KÜÇÜK ASYA

Yukarıda değindiğimiz gibi, Roma, 3. Antiokhos'a karşı kazandığı zaferlerle, onu Toroslar'ın güneyine kadar ittiği halde, Küçük Asya'da toprak almayı tercih etmemiş, bunun yerine o, kazanılan toprakları savaşlar sırasında kendisine yardım eden müttefikleri arasında paylaştırarak bir dengeleme siyaseti kurmuştur. Ayrıca, müttefiklerine verdiği bu topraklar üzerinde Roma, Gn. Manlius Vulso'nun seferi sırasında kendi ittifak sistemine girerek bağımsızlığını korumuş olan büyük kentlerle de ikinci bir dengeleme siyaseti uygulamış ve böylece Bergama ve Rodos'daki gelişmeleri denetleyecek merkezlere sahip olmuştur. Böylece Roma yeni tanıdığı ve birçok sorunu olan Küçük Asya'da doğrudan yönetim sorumluluğu yüklenmeden, dış siyasette kendi istekleri doğrultusunda hareket edecek iki büyük müttefik elde etmiştir. Bu nedenle de, bu dönemde büyük bir hareketlilik içinde bulunan Küçük Asya'da doğan her türlü karışıklıkta hakem rolü oynayan Roma, sorunları kendi çıkarına en uygun biçimde çözümlemiş ve günden güne daha fazla olarak siyasal baskısını duyurmuştur. Sonunda İÖ 133 yılında, 3.Attalos'un vasiyetiyle onun için uygun bir fırsat doğmuştur. Fakat aynı yıl içinde, 2.Eumenes'in oğlu olduğunu ileri süren Aristonikos, kendisini 3.Eumenes adıyla kral ilan etmiştir. Onun gücü azat ettiği kölelere ve köylülere dayanmaktaydı. Kısa zamanda hamle yaparak krali donanmaya el koydu ve Boğazlar'dan Karia'ya kadar küçük Asya'nın batı kıyılarına egemen oldu.Bu sırada Roma meşgul olduğundan onun Küçük Asya'daki müttefikleri; Pontos, Paflagonia, Bithynia ve Kappadokia kralları Aristonikos'a karşı kuvvetler gönderdiler. Bu arada, Roma konsülü P. Licinius Crassus da İÖ 131 yılında Küçük Asya'ya geldi. Fakat Aristonikos'un kuvvetleri karşısında yenilerek öldürüldü. Buna karşın Aristonikos'un sistemli ve disiplinli ordu birlikleri fazla değildi, ayrıca sahip olduğu kuvvetli donanmayı da kaybetmişti. Bu nedenle İÖ 130 yılında, Küçük Asya'daki müttefiklerinin ordularıyla ortaklaşa hareket eden yeni konsül M. Perperna karşısında yenilerek tutsak edildi ve aynı yıl Bergama hazinesiyle birlikte Roma'ya götürüldü.

Asia Eyaleti (Provincia Asia): Asia Eyaleti'nin kuruluşu resmi olarak İÖ 133 yılında saptanmakla beraber, Aristonikos'un isyanı bu yeni ele geçen bölgenin hemen organize edilmesine engel olmuştur. Eyalet ancak, bu isyanın M. Perperna tarafından bastırılmasından sonra, İÖ 129 yılında Manius

scanfan

Pontos Krallığı'na başkentlik yapmış olan iki Karadeniz kıyı kentinin bugünkü genel görünümleri.
Üst: Sinope (bugün Sinop).
Alt: Trapezos (bugün Trabzon).
Yan sayfa: Knidos (bugün Datça Yarımadası'ndaki Tekir Burnu) kentinin Antik limanından bir genel görünüm.

Aquillius tarafından kurulmuştur. Eyaletin toprakları, Mysia, Lydia, Karia ile Frygia'yı kapsamaktaydı. Senato, Bergama Krallığı'nın yoksul ve yönetimi güç doğu kesimini eyalete dahil etmemiştir. Onları, son savaşta kendisine yardım eden müttefikler arasında cömertçe dağıtmıştır. Buna göre, Büyük Frygia, Pontos Kralı 5. Mithradates'e Toros Dağları'nın güneyinde yer alan Kilikia, Kastabala, Kybistra ve Derbe kentleriyle birlikte Aristonikos tarafını tutmuş olan Lykaonia ve belki de Pisidia ve Pamfylia, bu savaşta Romalılar'a yardım eden ve bu sırada ölen Kappadokia Kralı 5.Ariarathes 'in çocuklarına verilmiştir.

KÜÇÜK ASYA'DA KORSAN SORUNU

Akdeniz'de gerçek anlamda korsanların doğuşu, hiçbir zaman denizci bir millet olamayan Roma'nın düşüncesizce yaptığı müdahaleler sonucu olmuştur. Gerçi Roma'nın Akdeniz dünyasına direkt olarak müdahalesinden önce, Ptolemaioslar'ın ve Rodos'un ticaret gemilerine zaman zaman zarar veren korsanların olduğunu Diodoros'tan (XX, 81, 4) öğrenmekteyiz. Fakat bunlar bu egemen güçler karşısında önemsenmeyecek kadar küçük hareketlerdi. Ayrıca o dönemde Ptolemaioslar'ın ve Rodoslular'ın onları sindirecek kuvvet ve kudretleri vardı. Böylece bu durum İÖ 188 yılında yapılan Apameia Barışı yıllarına kadar sürmüştür. Roma konsulu Manlius Vulso'nun Küçük Asya'da sürdürdüğü Galat Savaşı sırasında praetor Fabius Labeo'nun pek çok Romalı tutsağı geri almak ümidiyle Giritli korsanlara karşı sonucu olmayan bir deniz seferi düzenlediğini Livius'tan (XXXVII, 60) öğrenmekteyiz.

Apamiea Barışı'ndan sonra (İÖ 188/187) Romalılar Delos'u bir açık liman haline getirmişlerdi. Bu durum ticaret merkezi olan Rodos'un kaynaklarını sınırlandırdı. Bu zamana kadar **denizlerin kralları** olan Rodoslular, bu tarihten sonra Akdeniz'de ikinci bir deniz kuvveti durumuna düştüler. Kuşkusuz onlar bütün güçlerini yitirmediler. Bu barıştan önce egemen oldukları bölgelerde ve Apameia Barışı ile kazandıkları Güney Küçük Asya kıyılarında ticaretlerini sürdürdüler. Fakat Delos'un açılmasıyla gelirleri azaldı, çünkü artık Roma, Rodoslular yerine kendi limanlarıyla ticarete başlamışlardı. Buna rağmen Roma denizlerin güvenliğini sağlayıcı önlemler almamıştı. Bu nedenle ulaşım bağımsızlığı ve denizlerin güvenliği Rodoslular için başta gelen bir dert olmuştu.

Bu durum İÖ 171-168 yılları arasında Roma ile Makedonia arasında yapılan 3. Makedonia Savaşı'ndan sonra ağırlığını daha fazla duyuruyordu. Bu savaşta Roma'nın galibiyetiyle Makedonia'nın da deniz egemenliği son buluyordu. İşte bu tarihten sonra kendilerine karşı koyacak bir deniz gücü bulunmadığından Giritli korsanlar rahatlıkla Ege Denizi'ne egemen olmaya başlamışlardır. Bu İÖ 2. yüzyılın sonu ile 1. yüzyılın ilk çeyreğinde **Roma Dünyası**'na sayısız zararlar verecek korsan harekatının önemli ilk başlangıcı olmuştur.

Kuşkusuz Rodoslular yaklaşmakta olan büyük tehlikeyi yok etmek için var güçleriyle faaliyete geçmişlerdir. Fakat onu tek başlarına önleyememişlerdir. Bunun üzerine onlar, önce Akhaya Konferasyonu'na, sonra da Roma'ya yardım isteğiyle başvurmuşlardır. Roma Senatosu durumu incelemek üzere bir komisyon göndermekle birlikte olumlu hiçbir harekette bulunmamıştır. Bunun Rodoslular'ı şaşkınlık ve karamsarlığa yönelttiğini Polybios'un (XXXIII, 15,3-17) bir yazısından anlamaktayız.

Doğu Akdeniz'e baktığımızda durumun bundan pek de farklı olmadığını görürüz. İÖ 190 yılında Magnesia Savaşı ile Romalılar'a yenilen Seleukoslar Toroslar'ın güneyine kadar

scanfan

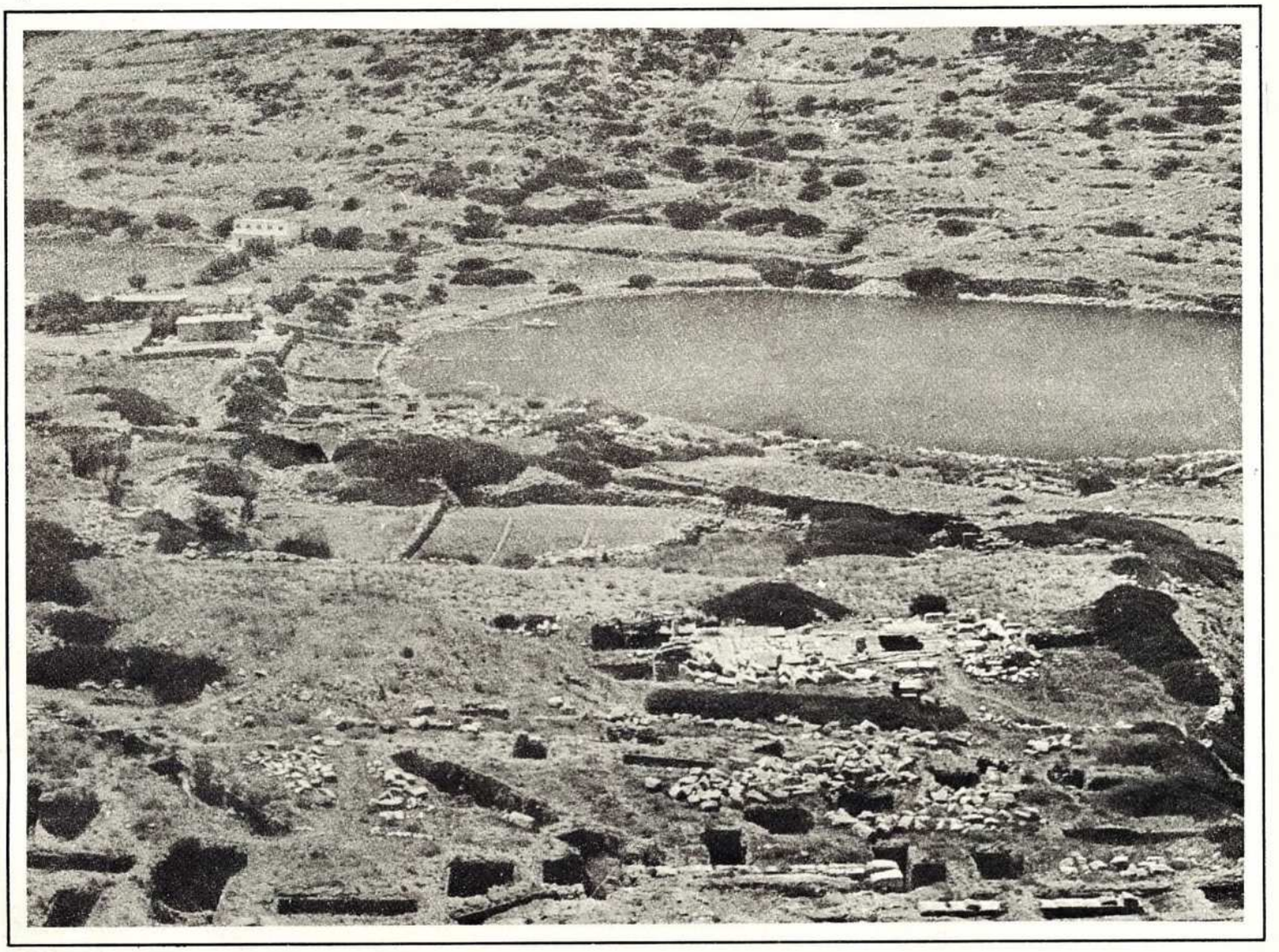

olan bütün Küçük Asya'yı Bergamalılar'a terk etmişler ve ellerinde yalnızca Kilikia ile Fenike kıyı kesimi kalmıştı. Ne var ki, taht kavgalarının sürüp gittiği bu devletin diğer bir sorunu da, bir yüzyıldan fazla süreden beri Güney Suriye sorunu yüzünden Ptolemaioslar ile mücadele içinde olmasıdır. Bu nedenle gerek Mısır ve gerekse Seleukoslar son derece güçsüz düştüklerinden denizlerle yeterince ilgilenememişlerdir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Roma'nın Küçük Asya'da en yakın dost ve yandaşı olan Bergamalılar, Romalılar sayesinde İÖ 188 yılında Küçük Asya'da Toroslar'ın kuzeyine kadar yer alan topraklara ve sonra da Pamfylia'ya sahip olmuşlardı. Bu devletin son kralı 3. Attalos ölürken bir vasiyetname ile Romalılar'a bıraktığı topraklarının bir bölümü üzerinde İÖ 129 yılında Asia eyaleti kurulmuştu. Fakat bu arada Romalılar Küçük Asya'nın güney kıyılarını ihmal etmişlerdi. Bu eyaletin kuruluşundan hemen sonraki yıllarda bir otorite boşluğu doğduğundan, farklı statülere sahip kıyı kentlerinde ve Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia) ile birlikte Lykia, Pamfylia ve Pisidia'da küçük çapta korsan prenslikleri oluşmakta gecikmemiştir. Bu kesimde onların esas barınakları Batı Kilikia'nın sarp kısımları (Florius, I, 41, 12) ve özellikle Antalya körfezinde (Mare Pamfylium) yeralan tahkimli Korakesion (bugün Alanya) kenti ve yöresi idi. Öyle ki bir zamanların büyük ticaret merkezi Side, şimdi korsanlar için iyi bir tersane ve tutsak pazarı haline gelmişti. Korsanlar Seleukoslar'ın ve Roma'nın ihmali yüzünden her türlü denetimden uzak ve başlıca merkezi Delos Adası olmak üzere Akdeniz'in büyük pazarlarında çok kazançlı esir ticaretiyle besleniyorlardı. Sürekli esir gereksinmesinin sıkıştırdığı Roma zaman zaman onların bu uygulamalarını kolaylaştırıyordu.

Korsanlar böylece Akdeniz'de dal-budak salarak her yanda Roma'nın ticaretini engelliyor, Roma gemilerini ele geçiriyordu. Sonuçta dışarıdan günlük gereksinmelerini karşılayamayan Roma'da hayat pahalılığı son haddine vardı. Bu nedenle de tepki gecikmedi. Roma onları emin barınaklarından yoksun bıraktığı takdirde etkili sonuçlar alacağı inancındaydı. Bu nedenle Kilikia Trakheia'ya (Dağlık Kilikia) gerekli önemi vererek korsanlarla savaşa başladı. Praetor M.Antonius İÖ 103 yılında prokonsul olarak Kilikia korsanlarına karşı savaş açmış, yalnız Kilikia'yı değil, bunun yakın çevresindeki bölgeleri de ele geçirmiştir. Böylece, bu bölgede ilk kez toprak elde eden Roma, aynı zamanda Kilikia korsanlarıyla ileride yapılacak kara ve deniz savaşları için bir üs temin etmiş oluyordu.

Kilikia Eyaleti (Provincia Cilicia): İÖ 102 yılında, M.Antonius korsanların merkezi alanını oluşturan Kilikia ile birlikte yine aynı durumda bulunan Pamfylia, Pisidia, Frygia (Pisidia ile sınır olan tarafları) ve Milyas'ın dahil olduğu Kilikia Eyaleti'ni kurmuştur. Ayrıca bu eyalet Lykaonia üzerinden Kappadokia'ya kadar uzanmaktaydı. Fakat bu tarihte, işaret ettiğimiz bölgelerden Dağlık Kilikia'nın dışında diğer bölge sakinlerinin kesin olarak egemenlik altına alındığı kuşkuludur. Kanımızca onlar, kuruluş sırasında ismen buraya dahil edilmiş olmalı, çünkü hemen sonraki yıllarda korsanların yeniden faaliyete geçmesi bu görüşü doğrulayacak niteliktedir.

İÖ 92 yılında Sulla'nın bu eyalette valilik yaptığını biliyoruz. Yeniden kuvvetlenen korsanların imhası için bir hücum planı yapmış fakat bu, 1. Mithradates Savaşı'nın (İÖ 88-85) patlaması nedeniyle kesin sonuca ulaşamamıştır (Appianos, Mithr. 57).

scanfan

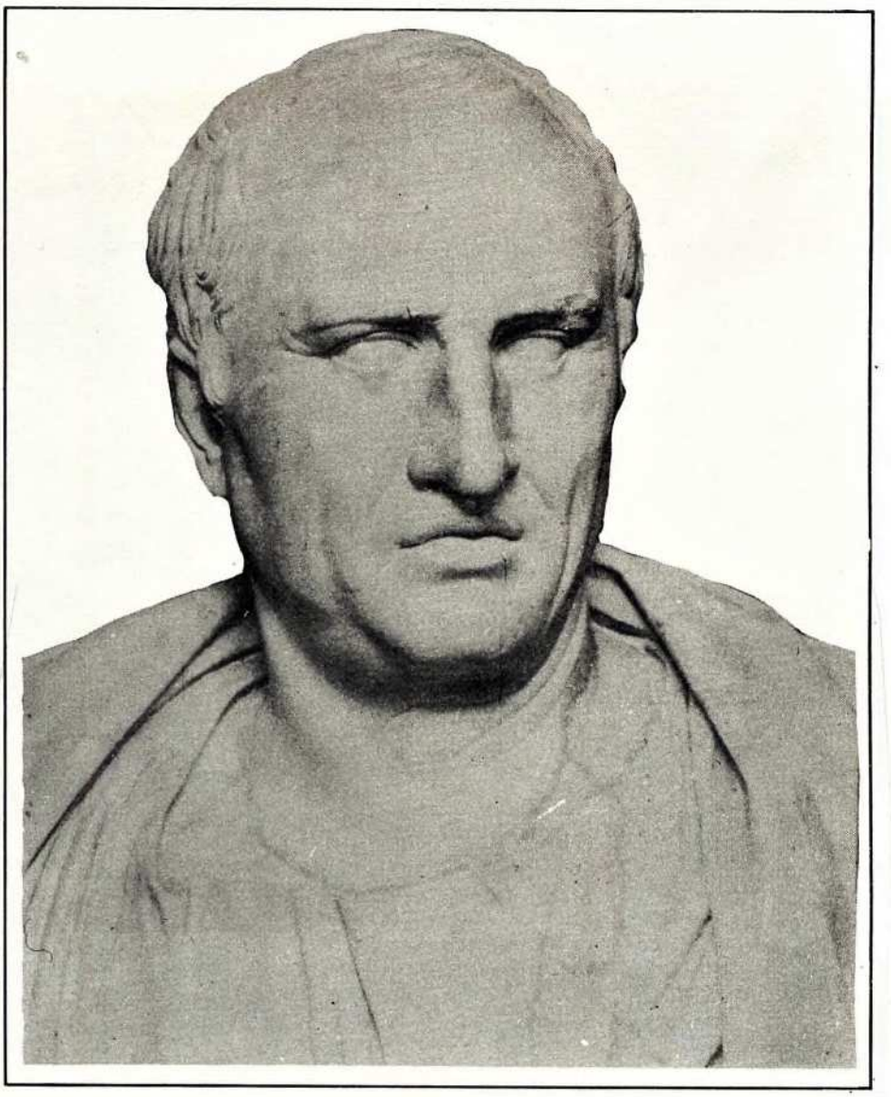

Marcus Tullius Cicero (İÖ 106-43). Romalı hatip ve devlet adamı. Roma senatosunda yaptığı güçlü söylevlerle ve yazdığı birçok eserle üne kavuşmuştur

ASİA EYALETİ'NİN KURULUŞU SIRASINDA HELLENİSTİK KRALLIKLAR VE PONTOS KRALLIĞI'NIN YÜKSELİŞİ

Bu dönemde Küçük Asya'da Bithynia, Paflagonia, Pontos, Kappadokia Krallıkları ile Asia Eyaleti vardır. Diğer yandan zaman zaman varlık gösteren ve Kappadokia'nın kuzeydoğusundan İran içlerine kadar uzanan bölgede Armenia Krallığı da bulunmaktadır.

Asia Eyaleti'nin kuruluş yıllarında yapılan mücadelelerde Bithynia Krallığı'nın başında 2. Nikomedes Epifanes (İÖ 149-128) vardı. Gençliğinde uzun yıllar Roma'da kalmış olan Nikomedes kral olduktan sonra, Bergama krallarının yaptığı gibi, Küçük Asya'da Roma taraftarı olarak onların çıkarlarının sürdürülmesine yardım etmiştir. Bergama Krallığı ile dostça ilişkiler içinde bulunmuştur. Ayrıca Batı Anadolu kentleri ile iyi ilişkilerini geliştirmiş ve onların kutsal alanlarına yardımlarda bulunmuştur. Aristonikos'a karşı yardıma çağırıldığı zaman diğer yandaşlara hemen katılmıştır. Fakat savaşın sonunda bundan ne gibi yarar sağladığı bilinmemektedir. Ölümünden sonra yerine oğlu 3. Nikomedes Euergetes (İÖ 128-94) geçmiştir. Krallığının ilk yıllarında 5. Mithradates ile düşmanca tutum içine girdiği bilinmektedir. Zamanında Bithynia ekonomisi son derece bozulmuştur. Romalı tefeciler ülkesinin hemen her yanında halkı köle gibi kullanır olmuşlardı.

3. Nikomedes, Pontos Kralı 6. Mithradates ile anlaşarak Paflagonia'yı işgal etmiş, sonra da Kappadokia'daki olaylar yüzünden araları açılmıştır. 3. Nikomodes'in İÖ. 94 yılında ölümü ile yerine oğlu 4. Nikomedes Filopator (İÖ. 94-74) geçmiştir.

Paflagonia, Bithynia ile Pontos arasına sıkışmış bir bölge idi. Daha ilk dönemlerden itibaren Pontos ve Bithynia kralları tarafından önemli bir bölümü istila edilmiştir. Olgassis Dağları'nın (bugün Ilgaz) güneyindeki Paflagonialılar'dan Manlius Vulso'nun Galat seferi sırasında (İÖ. 189) haberdar olmaktayız. Morzios adlı bir Paflagonia prensi, Galatlar'ın Magaba Dağı yakınında yaptıkları savaşta, onlara 4000 süvari ile yardıma gelmiştir (Livius, XXXVIII, 26). Başkentinin Gangra olduğu sanılan Morzios, Pontos Kralı Farnakes tarafından yenilerek toprakları ele geçirilmiştir. Fakat Farnakes'in genişleme siyasetine karşı çıkan Bergama Kralı 2. Eumenes, Bithynia Kralı 2. Prusias, Kappadokia Kralı 4. Ariarathes ile Kyzikos ve Herakleia Pontika kentlerinin kurduğu birliğe giren Morzios topraklarını geri almıştır. Aristonikos'a karşı yapılan savaşta Paflagonia'nın başında Pylaemenes'i görmekteyiz. Ülkesinde birliği sağladığı anlaşılan Pylaemenes, bu savaşta Romalılar'a yardım etmiştir.

Kappadokia, kuvvetli kralları 5. Ariarathes'in ölümünden sonra karışıklıklar içinde kalmış ve her geçen gün biraz daha fazla olmak üzere, Roma'nın etkisi altına girmiştir. Bu krallığın zayıflamasından yararlanan Pontos Kralı 6. Mithradates da ona sahip olabilmek için birçok girişimlerde bulunmuştur.

Yukarıda değindiğimiz gibi, bu dönemde Pontos Kralı 5. Mithradates Euergetes (İÖ 150-120) idi. Bu kral Roma ile olan dostluğunu sonuna kadar korumaya çalışmıştır. Tahta çıkışından kısa süre sonra Roma'nın yaptığı 3. Kartaca Savaşı'na (İÖ 149-146) yardım için savaş gemileri ve askeri birlik göndermiştir. İÖ 133 yılında da Aristonikos'la savaş için Roma'nın yanında yer almıştır. Bu hizmetine karşılık kendisine Büyük Frygia bölgesi verilmiştir. Fakat onun daha başka yararlar sağlamak için senatörlere rüşvet verdiği ortaya çıkınca Roma ile olan ilişkileri zedelenmiştir.

Bundan sonra 5. Mithradates Kappadokia'yı denetimi altına

scanfan

almak için kızı Laodike'yi, henüz çocuk olan Kappadokia Kralı 6. Ariarathes ile evlendirdi. Bu, sonra göreceğimiz gibi, bazı gerilimlere neden olmuştur. 5. Mithridates İÖ 120 yılında başkenti Sinope'de öldürüldü. Krallığı karısı Laodike ile henüz küçük yaşta olan oğulları Mithradates Eupator ile Mithradates Hrestos'a kaldı. Bu sırada Roma daha önce Pontos'a verdiği Büyük Frygia'yı geri alarak Asia Eyaleti'ne bağladı.

İktidar hırsına sahip olan Laodike'nin tuzaklarından kurtulduğu hikaye edilen Mithradates Eupator krallığı elde edene kadar güç bir yaşam sürmüştür. Pontos Dağları'na kaçan Mithradates 9 yıl boyunca ormanlarda gizlenir ve vahşi hayvanlarla dövüşerek kendisini güçlendirir. Bu arada her türlü zehire karşı vücudunu alıştırdığı söylenir. Yeterince güçlendiğini görerek Sinope'ye gelir, annesi ve kardeşini öldürerek Pontos tahtını İÖ 111'de ele geçirir.

Mithradates'in belleğinin çok kuvvetli olduğu ve 22 dil bildiği, askerlerinin her biri ile, onların anadilinde konuştuğu bilinmektedir. Çocukluk yıllarının büyük bir bölümünü sarp dağlarda ve bir çatı altında uyumadan geçiren kralın, kin ve tutkularını doyuracak hiçbir cinayetten de kaçınmadığı kaynaklarda kayıtlıdır.

Genç olmasına rağmen Küçük Asya'nın tümünü içine alacak bir krallık kurmayı planlayan Mithradates, bunun için büyük hazırlığa girişti. Büyük Frygia'nın Pontos'dan alınmasını bir türlü unutamıyordu. Planı için gerekli maddi kaynakları bulmakta gecikmedi.

Daha 1. Farnakes (İÖ 185-169) zamanından beri ilişkileri bulunan Karadeniz'in kuzey kıyısındaki (Kırım) kentlerinden yardım istekleri şimdi ona gelmekteydi. Burada, yerlerinin öneminden dolayı ticaret yoluyla zenginleşen kentler şimdi İskit, Sarmat ve Roksalanlar'ın baskılarına karşı 6. Mithradates'den yardım istemekteydi. Bu isteği geleceği için çok olumlu gören kral, komutanı Diofantus'u Kırım'a gönderdi. Bu komutan kısa zamanda buradaki Grek kentlerini kurtardıktan başka Azak Denizi'nin girişinde Pantikapaion'da bir idari merkeze sahip oldu. Ayrıca Kırım ve çevresi Mithradates'in krallığının bir parçası oldu. Böylece Güney Rusya'daki topraklardan sağladığı 10.000 ton buğday ile 5 ton civarındaki yıllık haraç onu kısa zamanda sadece Küçük Asya'nın değil, fakat mevcut dünyanın en zengin krallığı haline getirdi. Ayrıca yeni sahip olduğu bölge ordusuna asker sağlama yönünden de önemliydi.

Pontos Krallığı toprakları daha 1. Farnakes (İÖ 185-169) zamanında Kerasus'a (bugün Giresun) kadar genişletilmiştir. Mithradates ise bu dönemde krallığın sınırlarını kıyıda Trapezos'a kadar genişletmişti. Ayrıca iç kısımda da geniş topraklara sahip olmuştu. Bu dağlık bölgede bulunan zengin demir ve gümüş madenleri onun projelerini gerçekleştirmesine yarayacaktı. O, bu yüksek dağlar üzerinde inşa ettirdiği 75 kalenin içinde hazinelerini saklamaktaydı. Kral kısa bir süre doğu sınırını Kolkhis ve Fasis'e kadar genişletti. Kafkas Dağları onun için ayrı bir önem taşımaktaydı. Düşündüğü egemenliği sağlayabilmek için büyük donanma gücüne gereksinmesi vardı. İşte bu bölge ona kereste, zift, balmumu, yelken ve ip için kendir sağlayacaktı. Ayrıca işgali altındaki Küçük Ermenistan'dan çokça süvari bulması da olasıydı.

Böylece her yönüyle gücünü arttıran Mithradates'in Roma işgali altında bulunan Küçük Asya'nın durumunu yakından görmek amacıyla kılık değiştirerek İÖ 107 yılında bir araştırma gezisi yaptığı bilinmektedir. Kendisine sadık birkaç arkadaşıyla yaptığı bu gezi uzayınca ondan ümit kesilmiş, hatta karısı Laodike'nin başka biriyle evlendiği kaydedilmiştir (İustinus, XXVII, 3).

Ülkesine dönen Mithradates zaten hazır olan ordusunda gerekli düzeltmeleri yaptı. Sonra İÖ 106'da Bithynia Kralı 3. Nikomedes ile antlaşma yaparak Paflagonia'yı paylaştı. Yaptığı gezi sırasında Roma yöneticilerinin son derece kötü yönetimleri yüzünden halkın büyük sıkıntı içinde olduğunu gördü. Bu nedenle Roma'ya karşı Küçük Asya'nın koruyucusu olarak ortaya atıldı. Paflagonia'nın işgalinden hemen sonra Roma elçileri buranın boşaltılması yolunda emir verdiler. Fakat Mithradates hemen bu sırada Gallia'da bulunan Germen boylarından Kimberler ile ilişki kurdu ve daha sonra da Galatia'yı işgal etti. Bununla da yetinmeyerek Kappadokia'ya girdi ve oğullarından birini 9. Ariarathes Eusebes Filopator (İÖ 99) ünvanı ile Kappadokia'ya kral yaptı. Fakat bu durum uzun süre devam etmemiş, Roma ile Pontos arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Romalı komutanlar ara ile gelerek (İÖ 92 yılında Kilikia valisi Sulla, 90 yılında Romalı komutanlar L.Cassius ve Q.Oppius) kendi kral adayları olan Ariobarzanes'i Kappadokia tahtına geçirmişlerdir. Fakat her seferinde ya Mithradates ya da yandaşı Ermenistan Kralı Tigranes 9. Ariarathes'i Kappadokia tahtına oturtmuşlardır.

Bu sırada İÖ 94 yılında ölen Bithynia Kralı 3. Nikomedes'in yerine geçen 4. Nikomedes'e (İÖ 94-74) karşı ayaklanan kardeşi Sokrates, Romalılar'dan aradığı desteği bulamayınca Mithradates'e başvurdu. Zaten böyle bir fırsat arayan Mithradates hemen Bithynia üzerine yürüdü ve İÖ 91'de Sokrates'i buraya kral yaptı. 4. Nikomedes ve yukarıda değindiğimiz Ariobarzanes tahtlarını kaybettikleri için Roma'ya sığınarak onun yardımını istediler.

Bu arada savaşın yaklaşmakta olduğunu gören Mithradates Parthlar ve Galatlar ile de anlaştı. Ayrıca Romalılar'a karşı ayaklanan İtalikler, Mithradates'ten İtalya'ya sefer yapmasını istediler. Kral bu kadar uzak bir yere gitmeye cesaret edemedi. Savaş halinde olduğu İtaliklerle uzlaşma sağlamak üzere olan Romalılar yeniden Küçük Asya işlerine ağırlık verdiler. Tahtlarından uzaklaştırılan iki kralı makamlarına yerleştirmek için konsul M.Aquillius başkanlığında bir Roma heyeti Küçük Asya'ya geldi. Mithradates olay çıkarmadan bunu kabul etti. Fakat zengin olmak için savaş çıkarmaya çalışan Roma konsulü, 4. Nikomedes'i Paflagonia'nın Amastris'e kadar olan kıyı kesimini yağmalamaya teşvik etti. Mithradates, savaşı başlatma suçunu düşmana yüklemek için geri çekildi. Bu sayede büyük ganimet elde ettiler.

1. MİTHRADATES SAVAŞI (İÖ 88-85)

Eğer Roma elçisi savaş şöhretine düşkün ve parayı tapacak kadar çok sevmeseydi savaş belki de daha uzun zaman ertelenebilirdi. Onların yaptığı tahribatı elçiye ve senatoya şikayet eden Mithradates, Nikomedes'in barışa uymasını sağlamalarını veya kendisine karşılık verme olanağı sağlamalarını istedi. Fakat Aquillius, Mithradates'e Nikomedes ile savaştan uzak durmasını söyledi.

Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Mithradates oğlunu Kappadokia'yı işgale yolladı. Kendisi de İÖ 88 yılı ilkbaharında hücuma geçti. Bu sırada Roma'nın Küçük Asya'da üç ordusu bulunmaktaydı. Fakat bunların küçük bir bölümü Romalılar'dan, çoğunluğu ise Küçük Asya'daki yandaşların kuvvetlerinden oluşuyordu. Üstelik bu sırada Roma'da müttefikler savaşı da sürmekteydi. L.Cassius yönetimindeki Roma ordusu Bithynia-Galatia sınırında, ikinci ordu Pontos'un Bithynia'ya sınır olduğu alanda, konsul Aquillius'un yönetiminde, Kilikia prokonsulü Q.Oppius yönetimindeki üçüncü ordu ise Kappadokia'ya girmek üzeredir. Ayrıca Nikomedes'in 50.000 yaya ve 6.000 süvariden oluşan ordusu Paflagonia'da Amnias Çayı'na doğru ilerlemektedir. Burada Pontos kuvvetleriyle çarpışarak büyük bir yenilgiye uğrayan Nikomedes, yanında kalan çok az askeriyle Cassius'un yanına kaçtı. Bu zafer Mithradates'e büyük ün sağladı. Bundan sonra Mithradates Nikomedia (bugün İzmit) - Bithynion (bugün Bolu) üzerinden doğuya giden anayolu (günümüzdeki yol gibi) koruyan Aquillius'la çarpıştı. Yenilen konsul Bergama'ya sığındı. Q.Oppius ise bu yenilgileri duyan ordusunu birlik içinde tutamadı. Romalılar dışındaki askerler dağıldılar, kendisi Frygia'da Apameia'ya (bugün Dinar) çekildi. Bundan sonra Bithynia kentleri krala kapılarını açtılar. Savaşın başından beri Bosforos'u (İstanbul Boğazı) denetimleri altında bulunduran Nikomedes'in donanmasının önemli bir bölümü komutanları tarafından sevkedilerek Mithradates'e teslim edildi. Mysia'da ve işgal ettiği her yerde kurtarıcı olarak kabul edilen Mithradates'e, Lykos üzerindeki Laodikeia'ya çekilmiş olan Roma prokonsulü Oppius halk tarafından teslim edildi. Mithradates buna kötü

scanfan

Cneius Magnus Pompeius (İÖ 106-48). Roma Cumhuriyeti döneminin ünlü generali ve devlet adamı. 1.Triumvirlik'te (İÖ 60) Caesar ve Crassus ile bir araya geldiler. Daha sonra Caesar'a cephe alışı sonunu hazırladı ve İÖ 48 yılında kaçtığı Mısır'da öldürüldü.

bir şey yapmadı. Bu sırada Mithylene'de bulunan Manius Aquillius'u kent halkı krala teslim etti. Savaşı para hırsı yüzünden başlatan bu konsule son derece kızgın olan Mithradates, ona maddi işkence yapmadı, fakat bindirdiği bir eşek üzerinde kentten kente gezdirerek, onu, "Ben Roma konsulu Manius Aquillius'um" diye bağırttırdı. Sonra da Bergama'ya geldiğinde para ve servete doymak bilmeyen bu konsulun boğazına eritilmiş altın akıttırdı (Appianos, Mithr. 20,21).

Mithradates kısa zamanda bütün Küçük Asya'nın egemeni oluvermişti. Bu yürüyüşü sırasında pek az yerde direnmeyle karşılaşmıştı. Efesos'a geldiğinde her yandan onu kurtarıcı olarak kabul eden elçiler gelmekteydi. Romalılar'a karşı olan kinini yenemeyen Mithradates verdiği gizli bir emirle belirli bir günde, Asia Eyaleti'nin kentlerindeki bütün Romalılar'ı katlettirmiştir. Appianos'dan (Mithr. 22-23) bunun 80.000 kadar olduğunu öğrenmekteyiz.

Mithradates Küçük Asya'da ele geçirdiği yerleri, ataları olan Persler gibi satraplıklara böldü (Kappadokia, Frygia, Bithynia, Pontos gibi) bunların başına Pontoslu komutanları satrap olarak atadı. Ayrıca, hükümetinin merkezi olarak Bergama'yı seçti, İÖ 88 yılını "Pontos Era"sı olarak (tarih başlangıcı) ve Persler'in arması olan yarım ay ile yıldızı arma olarak kabul etti.

Eski başkenti Sinope'yi oğluna bırakan Mithradates, onu kral yardımcısı olarak yönetimde görevlendirdi. Küçük Asya kentleri 5 yıl vergiden muaf tutuldu.

Kral, Lykia ve Pamfylia'yı istila için generallerini göndermişti. Ayrıca bu sırada kendisi ile birlik olmayan Rodos'u da kuşatmaktaydı. Lykialılar'ın Rodos'a yardım etmesi üzerine bizzat gelen Mithradates Patara'yı kuşatmıştır. Fakat dini nedenlerden kuşatmayı kaldıran Mithradates Lykia'nın diğer kıyılarını ele geçirmek için adamlarını bırakmasına karşın Romalılar'a sadık kalan Lykia'da Pontos kuvvetleri başarı sağlayamadılar.

Kralın Pamfylia ve Lykia'nın doğusunun almak için gönderdikleri birlikleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Onların Kibyra'yı (bugün Gölhisar) ele geçirdikten sonra Yenice boğaza hakim olan Termessoslular'ın topraklarından geçerek, kısa bir süre için de olsa Pamfylia'ya girdiği anlaşılmaktadır (Appianos, Mithr. 20). Burada Termessos'un (bugün Güllük) ele geçirildiğine dair bilgi yoktur.

Romalılar'ın sığınağı olan Rodos'un ele geçirilememesine karşın, tüm Ege Denizi'ne ve adalara egemen olan Pontos donanması sayesinde Roma ticaretinin merkezi olan Delos'u işgal ederek 20.000 civarında Romalı öldürüldü. Pontos donanmasının komutanı Arkhelaos, bu sırada hazır olan Yunanistan'a güçlükle karşılaşmadan çıkarma yaptı ve Roma düşmanları tarafından hemen her yanda desteklendi.

Küçük Asya'nın ve sonra da Yunanistan'ın büyük bölümünün istila edildiği ve Ege Denizi'nde Pontos bayrağı rakipsiz olarak dalgalandığı bir sırada Roma'nın durumunu kısaca göz önüne sermekte yarar vardır.

Şimdiye kadar Roma'nın gelişmesi yolunda bütün güçleriyle çalışmış olan müttefiklere (Marslar-Samnitler), birçok girişimde bulunulmasına karşın henüz vatandaşlık hakkı verilmemişti. Bu nedenle İÖ 91 yılında ayaklanan yandaşlar, Roma'dan ayrıldıklarını ilan ederek Roma'ya karşı silaha sarıldılar. Savaşın İtalya'nın her yanına yayıldığı sırada İtalikler, 6. Mithradates ile de ilişkiye geçmişlerdi. Mithradates belki de Roma'ya aynı zamanda (İÖ 91 yılında) savaş açsaydı sonuç farklı olabilirdi. Onun Küçük Asya'ya yürüdüğü sırada müttefikler savaşı son bulmak üzereydi (İÖ 88). Mihradates komutanı Arkhelaos'u Yunanistan'ın istilası

scanfan

için gönderdiği sırada (İÖ 87), Roma kendisini yeniden toparlamıştı. Arkhelaos'un Yunanistan'da başarı sağlaması üzerine Roma buraya konsul L.Cornelius Sulla'nın komutasında birlik göndermiştir. Son derece üstün komuta yeteneğine sahip olan Sulla ümitsiz durumuna karşın İÖ 86'da Yunanistan'da Pontos kuvvetlerini yenmiş ve buraya egemen olmuştur. Bu haberin yayılması üzerine Küçük Asya'da durumu son derece sarsılan Mithradates birçok yanlış davranışlarla halkı kendinden uzaklaştırdı. Galat şeflerinden kuşkulanan Mithradates, kaçabilen 3 tanesinin dışındakileri katletti. Yine Roma'nın dostu olduğunu düşündüğü Khios (bugün Sakız) Adası halkını önce yüksek miktarda (2000 talent) cezaya çarptırdı, sonra da cezanın tam olarak ödenmediği gerekçesiyle ada halkını Kolkhis'e taşıtarak, Khios'a Pontoslu kolonistler yerleştirildi (Appianos, Mithr. 46-48).

Aslında kimsenin canından ve malından emin olmadığını anladığımız bu dönemde, Roma'nın Yunanistan'da başarı kazandığı haberi Küçük Asya'da yayılınca, onun izlediği şiddet siyaseti meyvelerini vermeye başladı. Önce Efesos kenti Mithradates'in komutanını kentten sürerek kendini savunmaya başladı. Bunu Tralles, Metropolis, Hypapa, Sardes, Kolofon ve diğer kentler izlediler.

Hatasını anlayan Mithradates Yunanistan'a göndereceği yeni bir ordunun hazırlıklarını yaptığı bir sırada, Küçük Asya kentlerine özerkliliğini verdiğini, borçları affettiğini ve tutsakların özgürlüklerini kazandığını ilan etmesine karşın önemli bir başarı sağlayamadı. Bu arada Dorylaos komutasında Yunanistan'a gönderdiği ordu, oradaki birliğinin komutanı olan Arkhelaos ile birleşti. Fakat bu birleşik ordu Orkhomenos'da Sulla'ya yenildi. Sulla'nın quaestoru olan L.Licinius Lucullus kıyı kentlerinden ve adalardan sağladığı gemilerle bir filo kurmayı başarmıştır. Bu filonun Küçük Asya'ya gelmesi Mithradates'i telaşlandırmıştır.

Ayrıca şu duruma da değinmek gerekmektedir. Yandaşlar savaşından sonra Mithradates'e karşı yapılacak savaşın komutanlığını aldıktan sonra Sulla Roma'dan ayrılmıştı. Fakat onun uzaklaşmasından yararlanan düşmanları hükümeti ele geçirerek, Sulla'dan başkomutanlığı almak için yeni konsul L.Valerius Flaccus'u bir ordu ile Yunanistan'a göndermişti. Sulla bir taraftan Pontos birlikleri ile mücadele ederken, diğer taraftan onu izleyen Roma ordusundan korunmak zorunda kalmıştı. Onun zafer kazanması üzerine, kendisine hücuma cesaret edemeyen Flaccus Makedonia'yı ele geçirdikten sonra Küçük Asya'ya geçer. Fakat legatı C.Flavius Fimbria ile geçinemeyen konsul L.Valerius Flaccus'u ordusu terk eder. Böylece Fimbria komutan olur, Flaccus öldürülür. Mithradates'e karşı yürüyüşe geçen Fimbria, bir Pontos ordusunu yendikten sonra Batı Anadolu'da pek çok yağma ve katliamda bulundu (Pitane çevresi ve İlion gibi).

Bu arada Mithradates'in emriyle Sulla ile barış görüşmelerine başlayan Arkhelaos, Pontos ordusunun Küçük Asya'da işgal ettiği yerleri koruyabilmek için çok çaba harcadı. Fakat Sulla, Pontoslular'ın kendi topraklarına çekilmesinde ısrar etti. Sonuçta Sulla legionları yanında olduğu halde Arkhelaos'la birlikte Hellespontos'u (bugün Çanakkale Boğazı) geçti, Asya kıyısındaki Dardanos'da Mithradates ile buluştu. İÖ 85'de yapılan antlaşmaya göre Mithradates Küçük Asya'yı boşaltacak, kendi topraklarına çekilecekti, ayrıca donanmasından 70 savaş gemisi ile 2000 talent verecekti (Appianos, Mithr. 57,58).

Mithradates Pontos'a yelken açarken, Sulla da Batı Anadolu'da Thyatira'da kamp kurmuş olan Fimbria'ya karşı yürüdü. Sonuçta, ordusu Sulla tarafına geçen Fimbria intihar etti.

Sulla Küçük Asya'da gerekli gördüğü düzenlemeleri yapmaya başladı. Önce Bithynia Kralı 4. Nikomedes ile Ariobarzanes tahtlarını yeniden kazandılar. Rodoslular, Magnesialılar, Lykialılar, Khios Adası halkı ve İlion halkının özgür olduğu ilan edildi. Bunun dışında kalan Asia kentleri cezalandırıldılar. Söz vermesine karşın Sulla, Mithradates'in yanına geçen ve Romalıları katleden kentlerin tamamının kesin olarak bağımsızlıklarını aldı. Efesliler'in son gayretleri hesaba katılmadı, kent sefalete itildi. Mithradates'in bağımsızlıklarını verdiği köleler yeniden eski efendilerinin yanına dönecekti. Roma yönetimine karşı ayaklanmış olan bazı kentler yağmalandı, bazılarının halkı köle olarak satıldı. İtalya'ya hareketinden önce Sulla, eyaletin ileri gelenlerinin Efesos'da toplanmasını emretti. Hakaret dolu bir konuşmanın sonunda, eyaletten 5 yıldır vergi alınmadığını, şimdi bunun ivedilikle ödenmesini istedi. Bunun yanında kentlerin savaş tazminatı da ödedikleri kaydedilmiştir. Böylece halk bu yüksek miktarı ödeyebilmek için bütün mallarını satmak zorunda kalmıştır. Sulla, Asia'nın yönetimini, Fimbria'nın iki legionuyla birlikte, legatı Murena'ya bıraktıktan sonra İÖ 84'de İtalya'ya hareket etti (Appianos, Mithr. 61-63; Plutarkhos, Sulla 25).

Sulla varlığını kendisine borçlu olduğu ordusunu İÖ 85/84 kışını en uygun koşullar altında Küçük Asya'da dinlendirdikten ve askerlerinin tümünü olabildiğince ödüllendirdikten sonra Efesos'dan Pire'ye geçti, sonra da Brundisium limanında İtalya'ya çıktı ve kendisine karşı hazırlanan orduları yenerek Roma'yı zaptetti.

1. Mithradates Savaşı'ndan sonra Mithradates egemenliği altında bulunan Kolkhis ve Kırım'da görülen ayaklanmaları bastırmakla meşgul oldu.

Bu sırada Asia valisi Murena, Kappadokia'ya girdi. Buradan Pontos Bölgesi'nde bulunan zengin Komana kentini ve onun zengin tapınağını yağmaladı (İÖ 83). Mithradates'in elçileri ona gelerek bunun anlaşma koşullarına aykırı olduğunu bildirdiler. Appianos'un (Mithr. 64) bildirdiğine göre Murena, **"Dardanos adında bir antlaşmanın var olmadığını"** söylemiştir. Gerçekten de Dardanos antlaşması yazı ile saptanmamıştı. Bunun üzerine Mithradates Sulla'ya durumu bildirmek için bir kurul göndermiştir.

Murena, İÖ 82 ilkbaharında Halys (bugün Kızılırmak) Irmağı'nı geçerek (2. Mithradates Savaşı) hiçbir kuvvet tarafından rahatsız edilmeden Pontos topraklarını yağmalamaya başladı. Ganimetlerini yığdığı Frygia'da Senato'nun gönderdiği görevliye rastladı. Görevli **"Roma'nın dostu olan bir devletin haklarına saygı duyulması gerektiğini"** bildirdi. Buna karşın Pontos topraklarına saldıran Murena, Mithradates tarafından pusuya düşürüldü, pek çok Romalı'nın yaşamını kaybettiği bu çarpışmadan Murena canını güçlükle kurtararak Frygia'ya kaçabildi, ayrıca bütün Roma kuvvetleri Kappadokia'dan sürüldüler.

Dardanos Barışı'ndan sonra Sulla, savaş sırasında Küçük Asya kentlerinin Roma'ya karşı tutumlarını değerlendirerek gerekli düzenlemeyi yapmıştır. Onun bu organizasyonundan sonra Kilikia Eyaleti,Pamfylia kıyılarından itibaren Pisidia'yı da içine alarak Frygia ve Lykaonia'ya doğru kuzey yönünde genişledi. Bununla birlikte eyaletin kuzey sınırını saptamak olanaksızdır. Fakat bütün bu yönetim önlemlerine karşın, son savaş sırasında iyice güçlenen korsanlar, güney kıyılarında ve onun hinterlandındaki halka dayanarak Roma için yeniden huzursuzluk kaynağı olmuşlardı. Bu sırada Kilikia valisi Gn. Cornelius Dolabella'nın quaestoru olan Gaius Verres'in belki de, korsanları ortaya çıkarmak bahanesiyle, İÖ 80/79'da Pamfylia Bölgesi'ni yağma ettiğini bilmekteyiz.

Roma çözümlenemeyen korsan sorununu bir süre sonra yeniden ele almak zorunda kaldı ve yeni bir kişiyi görevlendirdi. Bu şimdiye kadar atanan Kilikia prokonsullerinin en başarılısı olan Publius Servilius Vatia'dır (İÖ 78-74). Her geçen gün biraz daha güçlenen korsanlar Mithradates'in yardımları sayesinde Kilikia kıyılarında sahip oldukları tersanelerde yeni gemiler yapmışlardı. Böylece bütün kıyı kentlerini haraca bağlamışlardı. Ayrıca bir deniz devleti durumunda bulunan korsanlar, siyasal çekişmelerin kurbanı olup da memleketini terkeden kişilerin sığındığı politik bir güç halini almışlardı. Mithradates'le Dardanos Barışı'nı yaptığı sırada Sulla'nın gözü önünde korsanlar Samothrake, Klazomenai, Samos ve İassos'u yağmalamışlardı. Ayrıca, Yunanistan ve Küçük Asya kıyılarındaki bütün zengin tapınaklar birbiri arkasına onlar tarafından soyulmaktaydı. Servilius korsanları kanlı bir savaştan sonra yenerek onların

scanfan

işgal ettiği güney kıyı kentlerinin bir bölümünü ele geçirdi. Korsanların güçlü kralları Zeniketes'in Lykia'da tahkimli Olympos, Korikos, Faselis, Pamfylia'da Atteleia kıyılarını tahrip etti. Kral Zeniketes Olympos'un alevleri arasında öldü. O, daha sonra Pisidia'da Oroandalılar'ın topraklarını işgal ederek doğuda İsauria ve çevresini ele geçirdi. Bu dağlık bölgeye Roma ordusu ilk kez gelmekteydi. Buradaki halk Roma egemenliğini tanıdı, Servilius da İsauricus ünvanını aldı. 3 yıl süren bu mücadele Roma yönünden kalıcı bir başarı sağlamadı. Aksine onun önünden kaçan korsanlar daha büyük cesaretle mücadelelerini sürdürdüler.

Mithradates, Dardanos Barışı ile statuquo'yu korumuştu. Fakat Roma egemenliğine karşı yaptığı ayaklanmayı ve özellikle Efesos'daki katliamın hiçbir zamanunutulmayacağını bilmekteydi. Bu nedenle yeniden silahlanmaya başladı. Kendisi İÖ 83 yılında Murena'nın yaptığı hücuma yumuşak bir biçimde karşılık verdiğinde, daha önce Nikomedes'in saldırısı karşısında yaptığı gibi davranmıştı. Şimdi bunun nedenleri vardı. Kendisi ayaklanmış bulunan Kolkhis ve de Bosporosluları (Kırım) tekrar egemenliği altına alamamış, ayrıca da yeni bir savaş için gerekli olan yeterli önlemleri zamanında tamamlayamamıştı. Aradan geçen süre içinde, eksiklerini tamamladı, ordusunu Roma tarzında düzenledi, yeni bir filo inşa ettirdi. Her şeyden evvel kendisine yandaş aramaya koyuldu. İspanya'da bulunan ve Roma'ya karşı ayaklanan Sertorius ile görüşerek anlaşmıştı. Diğer yandan o sırada Roma'nın itirazına meydan bırakmadan Suriye ve Kappadokia'yı işgal eden Tigranes'in yardımını ümit ediyordu. Korsanlarla eskiden beri işbirliği içindeydi.

3. MİTHRADATES SAVAŞI (İÖ 74-64)

İÖ 74 yılında ölen kral 4. Nikomedes vasiyetnamesiyle Bithynia'yı Roma'ya bıraktı. Roma Senatosu Asia Eyaleti valisine Bithynia'yı düzenlemesi ve yeni bir eyalet yapması için emir verdi. Bu eyalet düzeniyle birlikte Roma vergi mültezimleri de Bithynia'ya girdiler. Fakat 4. Nikomedes'in oğlu tahtına sahip olabilmek için Mithradates'e sığındı ve onun yardımını istedi. Zaten bunu bekleyen Mithradates hazırladığı bir orduyla Paflagonia üzerinden Bithynia'yı işgal etti. Kısa bir süre Roma işgalinde kalmasına karşın, Roma vergi mültezimlerinden (publicani) canı yanmış halk tarafından bir kurtarıcı olarak karşılandı.

Fakat 1. Mithradates Savaşı'nda olduğu gibi, bu sefer Roma hazırlıksız değildi. L. Licinius Lucullus Kilikia valisi olarak atanmıştı. Ayrıca Bithynia eyaletinin ilk prokonsulu olarak atanan Marcus Aurelius Cotta küçümsenmeyecek kara ve deniz kuvvetine sahipti. Küçük Asya'nın sorunlarını yakından tanıyan Lucullus, Mithradates'e karşı yapılacak savaşın başkomutanı oldu. Mithradates'in Bithynia'yı işgal ettiğini öğrenir öğrenmez Pontos topraklarına hücum için Frygia'ya doğru yürüyüşe geçti. Fakat bu sırada Cotta Kalkhedon'a çekilmişti. Burada yapılan deniz savaşında Roma donanması Pontos donanması tarafından yok edildi, Cotta Kalkhedon'da kuşatıldı. Bunu haber alan Lucullus Bithynia'ya doğru döndü. Bundan sonra Mithradates Nikomedia (bugün İzmit) ve Nikaia'yı (bugün İznik) ele geçirdi. Sonra da Olympos Dağı (Uludağ) eteğindeki Prusa (Bursa) teslim oldu. Bu arada Pontos donanması Apameia Myrleia (bugün Mudanya) ve diğer limanları zapt etti. Daha sonra Pontos filosu Parium ve Lampsakos'u alarak Ege Denizi'ne açıldı. İşte bu sırada, İspanya'da Roma'ya karşı isyan halinde bulunan Sertorius'a söz verdiği gemileri gönderdi.

Mithradates daha Bithynia'ya girerken, hazırladığı ordulardan birini ülkesinin güvenliğini sağlamak için Kappadokia'da bırakmıştı. Bir tanesini de güney kıyılarını ele geçirerek korsanlarla daha sıkı isbirliği içine girmeleri için Frygia ve Pisidia'ya göndermişti. Başka bir ordusu da Asia Eyaleti içinde ilerlemekteydi.

Şimdi kendisi de birinci savaşta almadığı Kyzikos'u kuşatıyordu. Karadan ve denizden kuşattığı Kyzikos (Bandırma yakınında Belkızkale) kıtadan dar bir boğazla ayrılan bir ada üzerinde tahkimli bir kentti. Bu kentin kuşatılması sırasında Lucullus ordusuyla gelerek Pontos ordusunun kıta ile olan bağlantısını kesti. Kent kralın çeşitli savaş teknikleri uygulayarak sürdürdüğü kuşatmasına başarı ile dayanıyordu. Üstelik kış da yaklaşmıştı (İÖ 73/72 kışı). Kentin ada tarafından kuşatılmasını düşünen Mithradates, bu iş için gereksiz olan süvarilerini ve ordusunun bir kısım ağırlığını Pontos'a geri gönderdi. Fakat bunu öğrenen Lucullus bu geri çekilen birliği izlemeye koyuldu. İÖ 73'de karlı bir gecede Asia ile Bithynia arasındaki sınırda, Rhyndakos Irmağı (bugün Kocaçay) kenarında ani bir baskınla yok etti.

Yine bu sırada, Mithradates'in, Eumakhos'un komutasında güneye gönderdiği birliği, Frygia ve Pisidia'da Romalılar'ı katlettikten ve bölgeyi yağmaladıktan sonra İsauriya'yı istilaya başlamıştı. Hatta Kilikia'ya kadar olan yerleri ele geçirmişti. Fakat onlar burada, Roma'nın müttefiki ve bir Galat prensi olan Deiotaros'un komutasındaki birliklere yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra Pontos orduları bir daha güneye inememişlerdir.

Roma ve müttefiklerinin başarıları, Pontos ordusunda açlığın başlaması, Mithradates'in Kyzikos'u alamaması kuşatmayı kaldırmasına neden oldu.

Mithradates'in bir tek kentin kuşatması için büyük ordu ve donanmasını oraya bağlaması, kendisinden sayıca çok az askere sahip olan Lucullus'un zaferini sağlamıştı. Kral burada çakılıp kalacağına güneye doğru ilerleseydi, Batı Anadolu'yu ele geçirecek, bunu büyük kara ordusuyla da sağlamlaştıracaktı. Böyle olunca da Lucullus Küçük Asya içinde hapsolunacaktı. Mithradates bir yandan taktiğinin kurbanı olurken, diğer yandan fırtına yüzünden donanmasının büyük bir bölümünü kaybetmiş ve esas ülkesine çekilmişti.

Lucullus disiplinli ordusuyla İris'in (bugün Yeşilırmak) doğusuna kadar sokuldu ve İÖ. 72/71 kışında Amisos'u kuşattı ve çevreyi ele geçirdi. Bu sırada oğlu Mahares'den yardım alamayan Mithradates bazı komutanlarının Roma tarafına geçmesiyle de güç durumda kaldı. Damadı Tigranes de sözünde durmadı. Bütün bunlara karşın yılmayan Mithradates, Lykos Irmağı'nın (bugün Kelkit) üzerinde yer alan Kaberia'ya çekilerek savaş hazırlıklarını sürdürdü. Fakat Lucullus tarafından çok iyi yönetilen Roma ordusu Kaberia yakınına kadar sokuldu. Lucullus burada Mithradates'in bazı komutanlarını da elde ederek kralı yendi ve Kaberia'yı işgal etti. Kuşatılmasına daha önce başlanan Amisos İÖ 71 yılında düştü, Sinope kuşatması ise devam etmekteydi, Lucullus burada da kralın oğlu Mahares'le, Kırım Krallığı'nı kendisine vereceği vaadiyle İÖ 70'de anlaşma yaptı ve Sinope'yi zaptetti. Bunu Herakleia Pontika, Amastris, Tieium (Tios) ve Amaseia'nın teslim olmaları izledi. Böylece Lucullus, Pontos Krallığı'nın topraklarını ele geçirdi ve Senato'dan eyaletin düzenlenmesi için yetki ve görevli göndermesini istedi.

İÖ 71/70 kışını İonia'da geçiren Lucullus, 15 yıldan beri eyalet halkının altında ezildiği sefalete bir çözüm yolu aradı. Eyalet Sulla'nın haksız olarak topladığı haraçların yarattığı maddi sıkıntıdan belini doğrultamamıştı. Vergi mültezimleri (publicani) ve tefecilerin eline geçtikten sonra bedbaht eyalet halkının çöküşü her geçen gün daha fazla artmaktaydı. Öyle ki biraz geç ödenince inanılmayacak derecede faiz bindirilen borçlarının faizini ödeyebilmek için çocuklarını satmak zorunda kalan aileler çoğunluktaydı. Hemen her yanda, alınan borçlar ödenemediğinden iki üç misli artmıştı. Sulla tarafından eyalet halkına genel borç olarak çıkarılan 20.000 talentlik tazminat, halkın ödeme gücü yok olduğundan tefecilerden aldıkları faizli paralarla şimdi 120.000 talente yükselmişti. Roma yasalarındaki hükümlerin borçluyu korumaması yüzünden halkın durumu acınacak haldeydi. Alacaklının insafına bırakılan halk köle olarak satılmadan önce insanlık dışı işkencelere de maruz kalmaktaydı. İşte Lucullus bunun gibi toplumun yararına olmayan bozuklukları düzeltmeye çalıştı. Faiz oranını her ay için % 1 olarak saptadı. Vergi mültezimlerinin karşı koymasına karşın borçları ilk olarak alındıkları miktara indirdi.

Lucullus'un bu reformu sayesinde 4 yıl içinde bütün borçlar

scanfan

ödenmiş oldu. Asia Eyaleti kentleri onun adına bayramlar (Luculliennes) düzenlemek suretiyle ona olan minnettarlıklarını göstermek istediler (Appianos, Mithr. 83; Plutarkhos, Luc. 41).

Halkın sevgisini ve saygısını kazanan Lucullus, eyaletlerde yaşayanların sıkıntısıyla beslenen Roma tefeci ve mültezimlerinin nefretini kazandı. O tarihten itibaren bu kişiler başkent Roma'ya giderek, çıkar birliği içinde oldukları siyasetçilerin yardımıyla ondan öç almaya çalıştılar.

Pontos'un alınmasına karşın elde tutulması için Mithradates'in ortadan kalkmasının gerektiğini düşünen Lucullus, harekete geçti. Mithradates bu sırada damadı Tigranes'e sığınmıştı. Fakat Tigranes bu sırada büyük fetihler peşinde olduğu için gururundan Mithradates ile ilgilenmedi bile. Tigranes ayrıca Mithradates'in teslimini isteyen Roma elçileriyle de pek ilgilenmedi, gücüne fazla güvendiği için, onlardan gelecek tehlikenin de farkında değildi.

Durumu değerlendiren Lucullus, Tigranes'le savaşmaktan başka çare kalmadığını gördü. 3.000 süvari, 17.000 piyadeden oluşan ordusuyla Kappadokia'ya ilerledi. Tomisa'da (Melitene: Malatya yakınında) Eufrates'i (bugün Fırat) geçti. Lucullus Sofene'ye doğru savaş yapmadan ilerledi. Tigris (bugün Dicle) Irmağı'nı geçtikten sonra, bir Ermeni ordusunu yenerek başkentleri Tigranokerta'yı kuşattı. Bu sırada büyük bir orduyla gelmekte olan Tigranes'le savaşan Lucullus büyük bir zafer kazandı. Tigranes'in 80.000 kişilik ordusundan kendisinin de dahil olduğu çok az bir grup kurtulmuş, gerisi Romalılar tarafından öldürülmüşlerdir. Tigranokerta teslim olmuş, buraya Tigranes tarafından kentlerinden zorla alıp yerleştirilen halkın yeniden yerlerine dönmelerine yardım edilmiştir.

Lucullus'un kazandığı zafer, ona büyük saygınlık kazandırmıştır. Zaferini kutlamak için gelenler arasında, Suriye'nin kuzeyinden Toros yükseltilerine kadar uzanan ve Fırat'ın batısında bulunan toprakların egemeni Kommagene Kralı 1. Antiokhos da bulunuyordu.

Lucullus, İÖ 69/68 kışını Gordion'da geçirdi. Bu sırada Tigranes geç olmakla birlikte hatasını anlayarak Mithradates'e gereken ilgiyi gösterdi. İki yenik kral Roma tarzında birlikler hazırlamaya koyuldular.

İlkbaharla birlikte ordusunu doğuya doğru sevkeden Lucullus Tigranes ve Mithradates'i Ermenistan'ın başkenti Artaksata (bugün Erivan civarı) yakınında yendi. Fakat ordusunun burada daha fazla kalmak istememesi üzerine Lucullus güneye doğru inmek zorunda kaldı. Kış başlamıştı, buna karşın Nisibis'i kuşatan Lucullus kenti ele geçirdi (Plutarkhos, Luc. 32; Cassius Dio, XXXVI 6).

Asia Eyaleti'nde yaptığı reformlarla çıkarları zedelenen tefeciler, Lucullus'un kazandığı zaferleri küçük düşürmek için her türlü yalan ve iftiradan çekinmediler. Böylece onun komutanlığını sona erdirmeye çalıştılar. İÖ. 68 yılı başlarında Senato tarafından sadece Bithynia ve Pontos için görevlendirilen Lucullus, İÖ 67 yılının başlarında Küçük Asya'daki görevinden tamamiyle alındı.

İÖ 68 yılı ilkbaharında çok az bir kuvvetle (8000 kişi) Pontos'a giren Mithradates, Romalılar'ın burada görevli komutanlarını ve ordularını yenerek yeniden ülkesinin önemli bir bölümüne sahip oldu.

BÜYÜK POMPEİUS VE 3. MİTHRADATES SAVAŞI'NIN SONU

Böylece Küçük Asya'nın tamamını ele geçirip burayı Roma egemenliği altına sokmak için büyük çaba harcayan ve bunu da büyük ölçüde başaran Lucullus, Roma'daki vergi mültezimleri ve sermayedarların işbirliği yapması sonucu görevinden uzaklaştırılmıştır. Savaşın esas galibi o olmasına karşın siyasal rakiplerinin de kıskançlığı yüzünden sonucu alamadan Roma'ya dönmek zorunda kalmıştır. Ondan sonra gelen kişilerin yeteneksizliği nedeniyle, kentler yeniden tahrip olmuş, yeniden sayısız insan yaşamını kaybetmiştir.

Roma'da Senato ve halk meclisi arasındaki birçok tartışma ve mücadeleden sonra, denizlerde güvenliği kökünden sarsmış olan korsanlara karşı yapılacak seferin komutanlığı, olağanüstü yetkilerle Gabinia yasasıyla Gn. Pompeius Magnus'a verildi. Pompeius önüne serilen büyük maddi olanaklarla oluşturduğu donanma ve ordusunun başına geçerek İÖ 67'de 90 gün gibi kısa bir sürede Akdeniz'i korsanlardan temizledi (Appianos, Mithr. 96).

Çok çabuk ve beklenmedik bir biçimde kazanılan korsan savaşından sonra Lucullus'un görevine son verilmesiyle Mithradates lehine gelişen savaşın da başkomutanlığının Pompeius'a verilmesi önerisi yapıldı. Galius Iulius Caesar ve Marcus Tullius Cicero tarafından da desteklenen öneri oybirliği ile kabul edildi.

Pompeius sahip olduğu büyük donanma gücü ve ordusuyla bu sırada Kilikia'da bulunmaktaydı. Mithradates ile sürdürülen savaşın başkomutanlığına atandığını öğrenince, donanmasının önemli bölümünü kara ordusuyla işbirliği yapmak ve buradaki Pontos kuvvetlerini etkisiz hale sokmak için Karadeniz'e gönderdi. Kendisi de kara ordusunun başında Kilikia'dan kuzeye doğru yürüyüşe geçti. Ermenistan'dan gelebilecek tehlikeye karşı koymak için 3 legionunu Kappadokia'da bıraktı. Sonra da Galatia içinden geçerek Pontos topraklarına girdi.

Bu sırada Pontos'da hazırlık yapan Mithradates'in kuvvetleri fazla değildi. Tigranes'e ve oğlu Mahares'e güvenmiyordu. Sadece Parth kralı 3. Phraates'den yardım gelir ümidindeydi. Fakat durumu daha Küçük Asya ya girmeden değerlendirmiş olan Pompeius, 3. Fraates ile antlaşma yapmıştı.

Pompeius, Pontos topraklarına girdiği zaman, her yönden kendisini güvence altına almıştı. Kappadokia ve çevresinin de güvenliği sağlandıktan sonra, geride bıraktığı birlikleri de ona katılmıştı. Amacı Mithradates'i çevirerek imha etmekti. Mithradates de durumu sandığından, Roma ordusunu aç bırakmak amacıyla, doğrudan Pompeius ile çarpışmak yerine, geçtiği yerleri tahrip ederek geri çekilmekteydi. Fakat Pompeius sağladığı düzen sayesinde hiçbir tehlike ile karşılaşmadan Pontos kralını yakından izliyor ve onu çember içine almaya çalışıyordu. Aradığı fırsatı, Lykos (Kelkit) Irmağı'nın kenarında bir yerde elde etti. Mithradates burada kesin bir yenilgiye uğradı, yanındaki az sayıda askeriyle güçlükle kaçabildi. Pompeius savaşı kazandığı bu yerde, eyaleti düzenlemesi sırasında Nikopolis (Zafer kenti) kentini kurmuştur.

Artık topraklarına yeniden dönüş ümidini kaybeden Mithradates hızla doğuya doğru çekildi. Akampsis (bugün Çoruh) Irmağı'nı geçtikten sonra Karadeniz'in doğusunda bulunan Kolkhis Bölgesi'ne girdi. Burada eski bir Miletos kolonisi olan Dioscurias'da İÖ 66/65 kışını geçirdi. Kendisi için Küçük Asya artık dönüşü olmayan bir yer olmuştu. Şimdi onun Kırım'dan başka gidecek yeri yoktu. Karadeniz, Pompeius'un filosunun denetimi altındaydı, bu nedenle geçmesi kolay olmayan Kafkas Dağları'nı ve onun üzerinde yaşayan cengaver boyların arasından binbir güçlükle ilerleyen Mithradates Kırım'daki krallığına ulaştı (Appianos, Mithr. 101).

Kolkhis'e kadar kralı izleyen ve buradaki bazı boylarla çarpışan Pompeius, güneydoğuya dönerek Ermenistan'a girdi ve Mithradates'e yardım ettiğinden dolayı Tigranes'e savaş ilan etti. Pompeius Tigranes'in başkenti Artaksata'ya (bugün Erivan civarı) girdi. Tigranes, önce savaşmak için hazırlandı, fakat sonradan vazgeçti ve İÖ 65'de Pompeius'un karargahına gelerek teslim oldu. Ele geçirmiş olduğu yerlerin tümünü terkeden Tigranes, Pompeius'a 6.000 talent savaş tazminatı ödeyerek Romalılar ile Parth Devleti arasındaki toprağı koruyabildi (Appianos, Mithr. 104, 105).

Pompeius İÖ 65 yılının sonlarını Mithradates'in gazofulakia'larını zaptetmekle geçirdi. Mithradates ülkesinin emin yerlerindeki dağların üzerine kaleler yaptırmıştı. Buralara hazinelerini yerleştirmekteydi ki onlara "gazofülakia" adı verilmişti. Pompeius askeri bakımdan fethini tamamladığı ülkede genel organizasyona geçmeden, bir yandan Pontos'un zenginliklerini bir araya toplarken, diğer yandan bu stratejik noktaları ele geçiriyordu. Pompeius'un, Persler döneminden beri saraylarda biriken Pontos Krallığı hazinesini ve değerli eşyalarını Roma'ya götürdüğünü Antik kaynaklardan öğrenmekteyiz Appianos'da (Mithr. 115) sadece Talauri kentinde

scanfan

elde edilen değerli eşyaların oradan alınıp başka yere götürülmesinin 30 gün sürdüğü kaydedilmiştir.
İÖ 64 yılının başında Amisos'a gelen Pompeius, Senato'dan bir komisyon istemeden Küçük Asya'nın düzenlemesini yapmıştır. Buna göre İÖ 74 yılında eyalet olan Bithynia, şimdi Pontos'un batı kesimiyle birleştirilerek tek bir valinin yönetimine verilen çifte eyalet, Bithynia-Pontos (Provincia Bithynia-Pontos) olacaktı (Strabon, XII, 541).
Görünüşe göre Asia Eyaleti'nin topraklarında değişiklik yapılmamış, yalnız Kilikia eyaleti son fetihlerden dolayı genişletilmişti.
Küçük Asya'da, Asia, Kilikia ve Bithynia-Pontos Eyaletleri'nin dışında kalan topraklar Roma'nın vasalı olan krallıklara bırakıldı. Toprak dağıtımında, onların Roma'ya olan bağlılığı ve Mithradates Savaşları sırasında gördükleri zararları esas olarak alındı. Mithradates Savaşları sırasında en fazla zarar gören ve tahrip edilen bölge Kappadokia idi. Bu nedenle asıl Kappadokia'ya Eufrates'in (bugün Fırat) doğusunda bulunan Sofene eklendi. Buranın yönetimi yine Ariobarzanes'e verilmiştir.
Mithradates'in son savaşta güneye inen ordusunu yenen Galatlar'ın Tolistoboag boyu prenslerinden Deiotaros'a, Roma'ya yaptığı hizmetlerden dolayı "kral" ünvanı verildi ve toprakları çok önemli ölçüde arttırıldı. Buna göre Deiotaros Halys'in (bugün Kızılırmak) denize döküldüğü yerden Trapezos (bugün Trabzon) dahil Kolkhis'e kadar kıyı kesimi ile Kuzey Kappadokia topraklarından başka Küçük Ermenistan'ın da bir bölümüne sahip oldu (Strabon, XII, 547).
Yine, iç Paflagonia'da küçük bir toprak Plaimenes soyundan bir prense (Attalos) bırakıldı.
Savaşlar sırasında Romalılar'ın tarafına geçen Pontoslu Arkhelaos'a, Pontos'un kutsal bölgesi olan ve tanrıça Ma'nın tapınağının bulunduğu Komana'nın (Tokat yakınında) başrahipliği verildi (Strabon, XII, 558).
Küçük Asya'yı böylece organize eden Pompeius aynı yıl (İÖ 64) Suriye'ye indi. Lucullus, Seleukos Kralı 13. Antiokhos'u tahtında bırakmıştı. Pompeius ise kralı tahtından indirerek Seleukoslar sülalesine son verdi ve Suriye'yi Roma eyaleti yaptı. Böylece Pompeius korsanların yok edilmesiyle huzuru sağladığı Kilikia kıyı şeridini Suriye eyaleti ile Doğu Akdeniz'e kadar uzatmış oldu.
Suriye ile Kappadokia arasında bulunan Kommagene (bugün Adıyaman çevresi) Krallığı Seleukos Krallığı'nın vasalı idi. Başkenti Samosata (bugün Samsat), Fırat'ın batı yakasını izleyerek buradan Mezopotamya'ya geçen doğu yolu üzerinde bir konaklama yeri idi. Şimdi bu krallığın başında 1. Antiokhos bulunuyordu. Doğal zenginliği yanında stratejik önemi de bulunan bu bölge de Pompeius tarafından işgal edildi. Fakat doğrudan Roma'ya bağlanması yerine, vasal krallık yapıldı ve yönetimi 1. Antiokhos'a bırakıldı.
Kommagene'nin güneyinde ve Eufarates'in (bugün Fırat) doğusunda yer alan Osrhoene (Urfa çevresi) Krallığı da yine Roma'nın vasalı oldu.
Pompeius, topraklarını Parthlar ile Romalılar arasında tampon olarak bıraktığı Tigranes'i de Roma'nın vasalı yapmıştı.
Bütün bunlardan Pompeius'un esas sınır olarak Eufrates'i aldığı açıkça görünmektedir. Küçük Asya'da ele geçirdiği yerleri ve orada bulunan Roma topraklarını kalıcı bir statü içinde korumak düşüncesinde olan Pompeius, doğuda bulunan kuvvetlerin, özellikle Parthlar'ın Roma topraklarına girmemesi için, değindiğimiz vasal krallıklarla doğu sınırını güvence altına almıştır.
Mithradates'e gelince o Kırım'da yeniden duruma hakim oldu. Kendisine ihanet eden oğlu Mahares'i ortadan kaldırdı. Yeni bir ordu hazırlayarak İtalya'yı işgal etmeyi tasarladığı bir sırada ordusu ve oğullarından Farnakes tarafından terk edildi. Yalnız kalan kral bunca sıkıntılı ve uzun bir saltanat yaşamından sonra İÖ 63 yılında intihar etti.
Mithradates'in öldüğü haberi kendisine Filistin'deyken ulaşan Pompeius, yeniden Küçük Asya'ya döndü. Farnakes'e Fanagoreia'nın dışında kalan Kırım toprakları verilerek onun Kırım Krallığı kabul edildi. Bu arada Mithradates'in cesedi bir kadırga üzerinde Sinope'ye getirilerek Pompeius'un düzenlediği büyük bir törenle oradaki kraliyet mezarlığına gömüldü (Appianos, Mithr. 113).
Pompeius, Küçük Asya'da zaptettiği bölgeleri yönetim açısından ayırdıktan sonra, ülkenin kalkınabilmesi için de ekonomik yönden bazı önlemler almış ve yeni kentler kurmuştur. Bunlar arasında Nikopolis, Pompeiopolis (bugün Taşköprü), Magnapolis, Neapolis'i sayabiliriz.
Fakat görüldüğü gibi, Mithradates'in ortadan çekilmesiyle sadece Pontos Krallığı değil, Küçük Asya'da varolan bütün devletlerin de bağımsızlığına son verilmiş oldu. Aslında Romalılar ele geçirdikleri toprakların bir bölümünü doğrudan doğruya eyalet olarak kendilerine almışlardı. Büyük bir bölümünü ise kendilerine bağımlı devletler durumuna sokmuşlardı. Böylece Romalılar buralara kendi çıkarlarını koruyacak kralları atamışlardır. Ancak elde tutulması güç yerlere atadıkları kişilerle, bölge halkının Roma yönetimine alışması sağlanmış, sonra da buralar doğrudan Roma yönetimine alınmışlardır.
İÖ 62 yılında Amisos'tan (bugün Samsun) ayrılan Pompeius, Efesos'a geldi. Burada, şimdiye kadar hiçbir Romalı komutanın yapmadığı ölçüde, erinden en üst rütbedeki komutanına kadar ordusunu ödüllendirdi (Appianos, Mith. 116). Aynı yılın sonunda Brundisium limanından İtalya'ya girdi ve ordusunu terhis etti.

ROMA'DA İÇ SAVAŞLAR VE KUÇUK ASYA

Lucullus tarafından kentlerin durumunu düzeltmek için alınan ekonomik önlemlerin üzerinden henüz kısa bir süre geçmesine karşın Romalı yöneticiler yeniden Küçük Asya'daki kentleri yağmalamaya başlamışlardır. Buna bir örnek olarak Asia Eyaleti valisi Lucius Valerius Flaccus'u verebiliriz. O, İÖ 62 yılında, bir savaş filosu kurmak bahanesiyle kentlere vergi koymuştur. Korsan savaşları sona erdiği, denizlerin güvenliği Romalılar tarafından sağlandığı bu dönemde toplanan bu paranın nereye gittiği açıkça belli olmaktadır. Yine bunun, Tralles'de (bugün Aydın) başka türden bir gasp olayını bilmekteyiz.
Yukarıda değindiğimiz gibi, Pompeius'un Küçük Asya'da İÖ 64 yılında düzenleme yaptığı eyaletler içinde Kilikia da bulunmaktadır. Bu sırada Kilikia eyaleti, Kilikia Pedias, Kilikia Trakheia, Pamfylia, Pisidia, İsauria ve Lykaonia olmak üzere 6 bölümden oluşmaktaydı. İÖ 56'da bu eyalete, Asia'dan alınarak, Laodikeia, Apameia ve Synnada diocesleri dahil edilmiştir. Sözü edilen bu üç yer, Küçük Asya'nın batısından gelerek Kilikia üzerinden Suriye'ye inen önemli bir askeri yolun üzerinde bulunmaktaydı. Eyalete, daha önce de, İÖ 58'de, Ptolemaioslar'dan alınan Kıbrıs Adası bağlanmıştı. Bütün bu noktalar, Romalılarca Kilikia eyaletine bu dönemde verilen önemi göstermekteydi.
İÖ 51. yılında Kilikia eyaletine vali olarak ünlü hatip Marcus Tullius Cicero atanmıştır. Bu eyalet o dönemde Asia Eyaleti kadar zengin değildi. Ayrıca şimdi eyalet için büyük bir tehlike vardı. İÖ 59 yılında Caesar, Pompeius ve Crassus arasında **1. Triumvirlik** kurulmuştu. Triumvirler'den Crassus, Caesar'ın Gallia'da kazandığı zaferleri belki de gölgede bırakmak için, Parthlar'a karşı sefere çıkmıştır. Bunun için İÖ 54 yılında büyük bir orduyla Küçük Asya'yı aşmış, Yukarı Mezopotamya'da Fırat'ı geçmiştir. Dicle'yi de geçmek için uğraşan Crassus, Karrhae'de Parthlar'ın saldırısına uğrayarak öldürülmüştür. Romalılar bu savaşta 35.000 kişi kaybetmişlerdir. Bu zaferden sonra Parthlar İÖ 51 yılında Suriye'yi işgal etmiş, Antiokheia'yı (bugün Antakya) kuşatmaya başlamıştır. Bu sırada Galatia Kralı Deiotaros, Cicero'ya yardım için Kilikia'ya gelmiş, eyalete girmiş olan Parthlar'ın bir ordusunu yenmiştir. Daha sonra Eufrates'i geçen diğer Parth ordusunu da yenen Deiotaros onları Fırat'ın doğusuna atmayı başarmıştır.
Cicero, eyaletin yönetiminde Lucullus'un görüşlerini izleyerek halkın yanında olmuş ve adaletiyle örnek olmuştur. Fakat kendisinden sonra Kilikia'ya vali olan Appius Claudius Pulcher eyaletini korsanlardan daha kötü yağmalamıştır. Karrhae'de Crassus'un ölümünden sonra, zaten Pompeius ile

scanfan

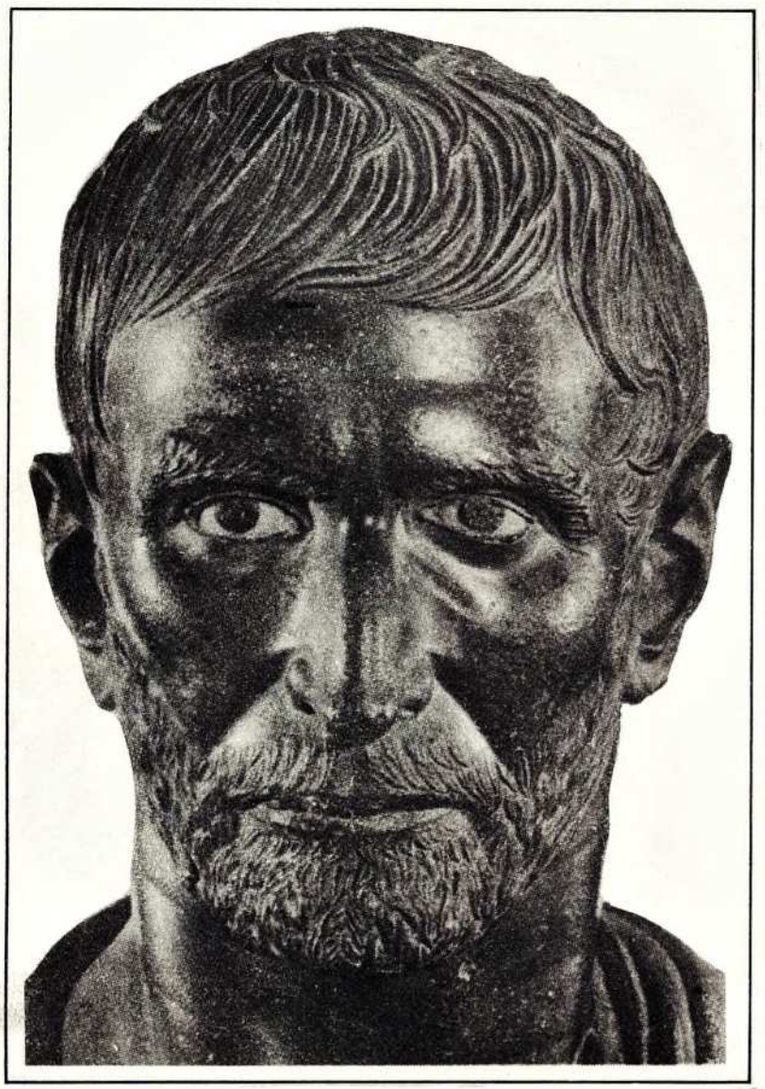

Marcus İunius Brutus(İÖ 85-42). Romalı siyaset adamı ve yazar. Caesar'a düzenlenen suikaste katılmış ve hançerini yönelttiğinde Caesar: "Sende mi Brutus?" diye bağırarak tarihe geçen ünlü özdeyişini söylemiştir. Halkın Antonius ve Octavianus'un önderliğinde suikastçilere karşı ayaklanmaları üzerine Cassius ile birlikte Yunanistan'a kaçtılar. Filippoi Ovası'nda iki taraf arasında yapılan savaşta Brutus ve Cassius yenildiler. Bunun üzerine Brutus kılıcı üzerine atlayarak intihar etti.

Caesar arasında pek iyi olmayan ilişkiler gerginleşti. Birbirini devirerek Roma'ya egemen olmak isteyen Pompeius ile Caesar arasındaki bağlar tamamen koptu. Gallia'yı tümüyle ele geçirerek Roma'ya bağlayan Caesar, İÖ 49 yılında İtalya'ya girdi. Bunun üzerine burada tutunamayacağını anlayan Pompeius ordusunu alarak Epirus'a geçti. Bu arada İspanya ve İtalya'da Pompeius'un taraftarlarını yok eden Caesar da Adriyatik'i geçerek Epirus'a çıktı. Bunun üzerine Pompeius Thesalia'nın güneyinde Farsalos'a çekildi. Roma'nın iki ünlü generali arasında İÖ 48'de burada cereyan eden savaş Caesar tarafından kazanıldı (Plutarkhos, Pompeius, LXIX-LXXII; Caesar, Bel. Civ. III, 92-94).

Savaştan sonra Yunanistan'dan Mitylene'ye (bugün Midilli) geçen Pompeius, Küçük Asya'nın güney kıyısını izleyerek Pamfylia'da Attaleia (bugün Antalya) kentine geldi. Burada birkaç gün kalan Pompeius, küçük bir filo ile az bir miktar asker topladı. Bu arada 60 Senatör onun yanına geldi. Daha sonra, İÖ 67 yılında korsanları yok ederek ele geçirdiği Korakesion'un (bugün Alanya) güneyindeki Selinus Irmağı'nın ağzında yer alan ve küçük bir liman kenti olan Syhedra'ya geldi (Florus, II, 13, 15; Plutarkhos, Pompeius 76, 1-2). Burada bir savaş meclisi toplayarak son derece ümitsiz olan durum değerlendirilmeye çalışıldı. Sonunda Mısır'a hareket edildi.

Mısır'da bulunan Ptolemaioslar sülalesi taht kavgaları ve kötü yönetim yüzünden son derece zayıflamıştı. Kral 13. Ptolemaios Auletes'in (İÖ 80-51) ölümünden sonra yerine 17 yaşındaki kızı 7. Kleopatra Filopator ile 10 yaşındaki oğlu 14. Ptolemaios birlikte Mısır tahtını paylaştılar. Kleopatra krallığına eski kuvvetini kazandırmak için büyük çaba harcamıştır. Bu amacına ulaşmak için Roma'nın da desteğini sağlamayı umuyordu. Bu nedenle Caesar ile Pompeius arasında başlayan iç savaşta, kazanma şansının daha fazla olduğunu sandığı Pompeius'a 60 gemi ile yardım etmişti. İşte bu nedenle Pompeius Mısır'a hareket ederken orada destek bulacağını ümit etmekteydi. Fakat bu sırada Kleopatra, kardeşi 14. Ptolemaios tarafından tahtından uzaklaştırılmıştı. 14. Ptolemaios belki de Roma'daki iç savaşa katılmamak ya da Caesar'a hoş görünmek için bu sırada İskenderiye'de karaya çıkan Pompeius'u öldürtmüştür.

Caesar Farsalos'dan sonra Hellespontos'u geçerek Küçük Asya'ya geldi. Troialı Aeneas'ın soyundan geldiğini kabul ettiği için İlion kentinin topraklarını genişletti ve kente bağımsızlığını verdi ve vergi muafiyeti sağladı. Bergama kentine de bazı özel haklar tanıdı. Sonra Efesos'a gelen Caesar eyalet temsilcileri tarafından karşılandı. Burada bir toplantı yapan Caesar önemli kararlar aldı. Kendisine karşı Pompeius'un yanında savaşmış olan bütün Romalılar'ı, İonalılar'ı, Aiolialılar'ı ve diğer kentleri affettiğini duyurdu. Caesar'ın burada aldığı en önemli önlemlerden biri Asia Eyaleti'nin vergilendirilmesi konusundaydı. Daha önce Roma'ya ödenen paranın yüksek olduğunu anlayarak, bu eyaletin Roma'ya ödediği paranın üçte birini kaldırdı. Ayrıca onun burada yaptığı en önemli reformlardan biri vergi mültezimleri (publicani) yoluyla vergi toplama yöntemini yürürlükten kaldırmasıdır. Bundan böyle eyalet halkı tarafından toplanan vergiler doğrudan doğruya eyaletin quaestoruna (devletin yüksek rütbeli maliye memuru) verilecekti. Bu, eyalet halkını son derece hoşnut eden bir karar olmuştur. Zira önce de değindiğimiz gibi, bu, bir dereceye kadar halkı son derece para hırsı olan vergi mültezimlerinin elinden kurtarmıştır.

Caesar bütün bu kararları alırken, kendisinin yapacağı işler için paraya gereksinmesi vardı ve bu paraları Pompeius

scanfan

Mısır'ın güzelliğiyle ünlü kraliçesi 7.Kleopatra (İÖ 69-30). Erkek kardeşi 13.Ptolemaios ile evlenerek tahta çıktı. Güzelliği ve zekâsıyla Roma'nın iki ünlü devlet adamı olan Caesar ve Antonius'u kendine bağlayarak ülkesinin bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Fakat İÖ 31 yılında Actium'da Octavianus'un donanmasına yenilince Antonius ile birlikte intihar ederek yaşamına son verdi.

taraftarı kişilerden sağlamıştır. Bu arada Galatia Kralı Deiotaros da yüklü bir miktar ödemek zorunda bırakılmıştır. Efesos'daki toplantıdan sonra güneye hareket eden Caesar Karia'daki Knidos kentine uğradı. Bu kente de İlion'a tanıdığı hakları tanıdı. Sonra Rodos'a geçti. Oradan sağladığı az miktardaki savaş gemisiyle Pompeius'un bulunduğunu bildiği Alexandria'ya (bugün İskenderiye) hareket etti. Buraya geldiğinde Pompeius'un öldürüldüğü haberini aldı. Caesar Mısır'a geldiği sırada İÖ 48'de, hazırladığı ordu ile Güney Suriye - Mısır sınırında bulunan Kleopatra ile buluşmuş ve onu tekrar Ptolemaioslar'ın tahtına geçirmiş, küçük kardeşi 15. Ptolemaios'u da saltanatına ortak yapmıştır.

FARNAKES'İN PONTOS TOPRAKLARINI ELE GEÇİRMESİ

Kırım kralı Farnakes, iç savaştan yararlanarak Kırım'da Fanagoreia'yı ele geçirdikten sonra, Caesar'ın Mısır'da meşgul olmasından yararlanarak Karadeniz'in doğu ucundaki Kolkhis Bölgesi'ne sahip oldu. Burası Pompeius tarafından Aristarkhos'a verilmişti, fakat o kaçtığından Kolkhis, savaş yapmadan ele geçirildi. Buradan batıya doğru ilerleyen Farnakes, Deiotaros'a ait olan Küçük Ermenistan'ı işgal etti. Buranın kolayca alınmasının nedeni, Deiotaros'un Pompeius'a yardım için Yunanistan'a girmiş olmasındandı. Buradan sonra Farnakes, Kappadokia Krallığı'nın topraklarını işgal etmiştir.

Caesar, Efesos'daki toplantısı sırasında Küçük Asya topraklarında güvenliği sağlamak için komutanlarından Gnaeus Domitius Calvinus'u bırakmıştı. Bu nedenle toprakları işgal edilen Deiotaros, Calvinus'dan yardım istedi. Ayrıca, Caesar tarafından yüklü bir miktar ödemek zorunda bırakılan Deiotaros toprakları işgal edildiği için bu parayı ödeyemeyeceğini de Calvinius'a bildirdi. Aslında Calvinus'un üç legionundan ikisi Caesar tarafından Mısır'a götürülmüştü. Buna karşın hazırlık yapan Calvinus bir ordu toplamayı başardı. Deiotaros'un da iki legionu ile birlikte doğuya doğru ilerlendi. Bu sırada Kappadokia'nın başında bulunan 3. Ariobarzanes Eusebes (İÖ 52-42) süvari birliklerini hazırlamıştı. Bu kuvvetler Pontos'daki Komana'da bir araya geldi. Farnakes, Pompeius'un babası Mithradates'e karşı zafer kazandığı Nikopolis'te savaş düzenine girmişti. Burası Eufrates'den (bugün Fırat) Pontos'a giden yolun üzerinde bulunmaktaydı. Farsalos Savaşı'ndan birkaç ay sonra İÖ 48 yılı sonbaharında iki ordu Nikopolis'in yakınında karşılaştı. Yapılan savaşta Roma birlikleri büyük kayıp vererek yenildiler. Bu zafer Farnakes'in yeniden babasının topraklarına sahip olmasını sağladı. Sinope ve Amisos'u kuşatarak aldı. Farnakes'in Pontos halkına iyi davranmadığı ve burada kaldığı süre içinde zalimce hareketlerle halkın nefretini kazandığı bilinmektedir.

Küçük Asya'da Farnakes'in başarılarını haber alan Caesar, İskenderiye'den hareket ederek Tarsos'a geldi. Kilikia kapılarından (Külek Boğazı) geçerek Kappadokia'da Mazaka (bugün Kayseri) kentine geldi. Kuvvetlerini toplayan Caesar güney Pontos'a girdi. Burada Zela (bugün Zile) yakınında yapılan savaşta Caesar'ın birlikleri karşısında tutunamayan Farnakes yenilerek, İÖ 47'de yanında kalan az bir kuvvetle Sinope'ye kaçtı. Onu izleyen Calvinus kenti kuşattı. Farnakes sağladığı gemilerle krallığı olan Kırım'a çekildi.

Savaşın galibi Caesar, belki de, Lucullus ve Pompeius'un yıllarca süren mücadelelerden sonra Pontos'a sahip olduğunu tekrar hatırlatmak amacıyla, kendisinin kısa sürede kazandığı zaferi yüceltmek için Roma'ya, **geldim, gördüm ve yendim** (veni, vidi, vici) sözcüklerini içeren bir mektup yazmıştır (Plutarkhos, Caesar, LVI).

scanfan

Kırım'a giden Farnakes egemenliğini kurmak için yaptığı savaşlar sırasında ölmüştür. Farnakes'ten boşalan krallığa Caesar, kendisine İskenderiye'de yardım etmiş olan Bergamalı Mithradates'i atamıştır (Appianos, Mithr. 120-121). Fakat kısa bir süre sonra Bergamalı Mithradates'i öldüren Farnakes'in damadı Asandros, Kırım kralı olmuştur. Zaferden sonra bir süre Zela'da kalan Caesar, askerlerine Farnakes'in ordugahından elde ettiği ganimeti dağıttı ve Zela'da savaşın anısını gelecek kuşaklara taşımak için büyük bir anıt yapımını emretti. Pontos'un yönetimini iki legionla birlikte komutanı Calvinus'a verdi.

Bir an önce Roma'ya dönmeyi istediği halde, Caesar Küçük Asya'da bazı düzeltmeleri de yapmak zorunda olduğundan burada bir süre daha kaldı.Farnakes'in topraklarını ele geçirdiği vasal krallar yaklaşık olarak savaştan önceki yerlerini korudular.

Pompeius tarafından atanan vasal kral Deiotaros'un son yaptığı hizmetler göz önüne alınarak krallık ünvanına dokunulmadı (Cicero, Pro Rege Deiotaro, I-XIV). Fakat Doğu Galat boylarının ondan yakınması, hatta iftiralarda bulunması Caesar'ın ondan kuşkulanmasına neden oldu. Kendisinden sadece Küçük Armenia Bölgesi alınmakla birlikte, daha önce sahip olduğu doğu bölgelerini korudu.

Karadeniz kıyısındaki Sinope (bugün Sinop) ve Amisos (bugün Samsun) Farnakes tarafından ele geçirilmişti. Caesar zaten büyük sıkıntı çekmiş olan bu kıyıları cezalandırmadı. Amisos'a, Pompeius'un yaptığı gibi bağımsızlığı verildi. Sinope de Caesar tarafından daha sonra değineceğimiz gibi farklı bir statü kazandı.

Çok geniş bir alana yayıldığını gördüğümüz Kilikia Eyaleti, Roma'da başlayan siyasal olaylarla ilgili olarak Asia Eyaleti'nin önem kazanmasıyla bir anda dağılmaya başladı. İÖ 49 yılından sonraki düzenlemelerde üç Frygia diocesliği, Laodikeia (Eskihisar) Apameia (bugün Dinar) ve Synnada (bugün Şuhut), Kilikia'dan alınarak Asia Eyaleti'ne bağlandı. Aynı şekilde Pamfylia'da Asia ile birleştirilince, arada kalan Milyas ve Batı Pisidia da Kilikia'dan alınarak Asia Eyaleti'ne katıldı.

İÖ 167 yılında Rodos'tan alınan Lykia kentleri, İÖ 3. yüzyıldan beri oluşturdukları **Lykia Birliği**'ni sürdürmüşlerdir. 1. Mithradates Savaşı'nda batıdaki Lykia kentleri zarar görmüştü, fakat, Roma'ya sadık kalan bu kentler savaştan sonra Roma tarafından ödüllendirilmiştir. Şimdi bunların Caesar zamanında da durumlarını korudukları anlaşılmaktadır.

Kappadokia Kralı 3. Ariobarzanes'e Kappadokia'dan başka, Deiotaros'dan alınan Küçük Armenia Bölgesi verilmiştir. Kutsal Pontos Komana'sının yönetimi Arkhelaos'dan alınmış, yerine, Kappadokia kralları soyundan gelen Lykomedes atanmıştır (Appianos, Mithr. 121).

Caesar, sözünü ettiğimiz bu düzenlemeler yanında, egemeni bulunduğu Roma dünyasında aldığı ekonomik önlemlerle ve Roma kenti ile İtalya'da sayıları her geçen gün biraz daha artan topraksız vatandaşlara yeni geçim kaynakları bulmak amacıyla İtalya dışındaki Roma topraklarında koloniler kurarak sosyal yönden de Roma vatandaşlarının sıkıntılarını hafifletmek istemiştir. Onun bu tip koloni kuruluşu fikri Roma'da yeni değildi. Roma'da İÖ 123/122 yıllarında Halk Tribunu seçilen Gaius Sempronius Gracchus tarafından İtalya'daki fakir vatandaşları ve müttefikleri yerleştirmek için İtalya dışındaki eyaletlerde koloniler kurulması yolunda yasa çıkarılmıştı. Aynı yıllarda bunun uygulanmasına geçilmiş, fakat Senato'nun karşı koyması yüzünden gerçekleştirilememiş, üstelik de Gaius Sempronius Gracchus'un öldürülmesine neden olmuştu. Gaius'un bu tip koloni fikri unutulmadı. Bundan Marius ve Sulla hizmet süreleri dolmuş askerlerini (Veteran) yerleştirmek için yararlanmışlardı.

Gaius İulius Caesar'ın koloni kurma faaliyetleri günlük siyasal olaylarının dışında yeni bir düzen fikrini ortaya koymaktadır. Caesar, Gaius S. Gracchus'un düşündüğü biçimde koloni siyaseti izlemiş, aynı zamanda bununla çağının duyduğu gereksinmeleri karşılamıştır. Bu kuruluş sayesinde sayıları çok artan veteranlar'ını ve Roma kentinin artan yoksul halkını eyaletlere yerleştirirken, sosyal sorunlarını önemli ölçüde azalttığı İtalya'yı barış içinde bırakmıştır.

Caesar zamanına kadar Küçük Asya'da gerçek anlamda Roma kolonisi kurulmamıştır. Pompeius korsanlara karşı kazandığı zaferden sonra, Tigranes tarafından tahrip edilmiş olan Soloi'de Pompeiopolis kentini, Mithradates'e karşı elde ettiği zaferden sonra da Nikopolis kentini (Lykos (Kelkit) vadisinin solunda, Suşehri'nin güneydoğusunda) ve İÖ. 64 yılında Bitinya-Pontos Eyaleti'ni oluştururken bazı kentler Lykos ile İris'in (Yeşilırmak) ana kolunun birleştiği yerde, Ērbaa'nın kuzeybatısında Magnopolis ve Pompeiopolis (bugün Taşköprü) gibi) kurmuştur. Fakat bunlar koloni kuruluş (Lex coloniae) ve örgütünü taşımamaktadırlar. Bu sırada kurulan kentlere emekli askerler ya da savaşta yararlık gösterenler yerleştirilmiştir. Nikopolis kenti Büyük İskender'in İssos Savaşı'ndan, Augustus'un Actium'dan ya da Traianus'un Dac Savaşı'ndan sonra kurduğu gibi, bir Grek **synoikismos**'una (birlikte yerleştirme) benzemektedir. Yani buraya, Romalılar, Grekler ve yerli halk yerleştirilmiştir.

Küçük Asya'da ilk Roma kolonileri G.İulius Caesar zamanında ve onun **Roma Dünyası**'nın (Orbis Romanum) diğer yerlerinde de tasarladığı amaçlar doğrultusunda kurulmuştur. Koloni için seçilen yerlerde Roma'dan önceki dönemde de kentler vardı. Caesar bu kentlere Romalı kolonistleri yerleştirerek bu yarımadaya Roma kent düzenini sokmaya çalışmıştır. Onun koloniler için seçtiği yerler Hellespontos (bugün Çanakkale Boğazı), Propontis (bugün Marmara Denizi) ve Pontos Eukseinos (bugün Karadeniz) kıyılarında bulunmaktaydı. Bunlar, Hellespontos'da Colonia Gemina Lampsacus (bugün Lapseki), Propontis'in güney kıyısında Bithynia'da Colonia İulia Condordia Apamea (Apameia Myrleia-Mudanya), Pontos Eukseinos'un güney kıyısında Herakleia Pontika (bugün Karadeniz Ereğlisi), ve Colonia İulia Felix Sinope (bugün Sinop) kolonileridir. Ayrıca, Tenedos (bugün Bozcaada) karşısında, Küçük Asya'da yeralan Colonia Augusta Alexandria Troas (Eski İstanbul) ile Hellespontos'un Propontis'deki ucunda Mysia'da yer alan Colonia Gemina İulia Pariana'nın (bugün Kemer) da Caesar'ın koloni tasarılarına dahil olduğu sanılmaktadır. Fakat, bu son iki kentin koloni haline getirilmesi Augustus tarafından tamamlanmış ve bunlara asker kolonistler verleştirilmiştir.

Küçük Asya'dan Roma'ya dönen Caesar hazırladığı ordu ile Pompeius taraftarlarının toplandığı Afrika'ya geçerek onları İÖ. 46 yılında Thapsus'da, sonra da İÖ 45 yılında İspanya'da Munda'da yenmiştir. Böylece Roma dünyasında huzuru sağlayan Caesar, artık bu dünyanın tek egemeni olmuştur. Fakat Cumhuriyeti korumak isteyenler onun devletin bütün güçlerini elinde toplayarak kral olmasından kuşkulanmaktaydılar. Bu nedenle Caesar, Parthlar'a karşı yapacağı seferin hazırlıklarıyla meşgul olduğu sırada yapılan bir Senato toplantısında öldürüldü, İÖ 15 Mart 44. Onu öldürenler arasında C.Cassius Longinus ve M.İunius Brutus, Servilius Casca, Tillius Cimber ve daha birçok senatör bulunmaktadır (Plutarkhos, Caesar, LXXII).

Caesar'ın katilleri kısa bir süre Roma'da duruma egemen oldular. Fakat M.Antonius'un kışkırtmasıyla halk onlara karşı dönmeye başladı. Bunun üzerine, Brutus ve Cassius'un dışındakiler Roma'yı terk ettiler. Zaten bunların büyük bir kısmı Caesar'ın öldürülmesinden sonra görevlendirilmişlerdi. Bu nedenle Tillius Cimber, Bithynia Eyaleti'ne, Gaius Trebonius Asia Eyaleti'ne gelerek vali olarak görevlerine başladılar. İç savaşın kaçınılmaz olduğunu gören bu kişiler hazırlıklara başladılar. Cimber bir filo hazırlarken, Trebonius da halktan para toplamaya başlamıştır (Appianos, BC, III,2).

Bu arada durumun kendileri için tehlikeli sonuçlar doğuracağını gören Marcus Brutus ve Gaius Cassius da Roma'yı terk etmek zorunda kaldılar. Bunlardan Brutus Makedonia, Cassius ise Syria valisi olarak atanmışlardı. Caesar'ın katillerinin Küçük Asya'da, yaklaşmakta olan

scanfan

Marcus Antonius (İÖ 83-30). Roma Cumhuriyet döneminin ünlü generali ve devlet adamı. Caesar'ın öldürülmesinden sonra Roma'nın tek hâkimi oldu. Octavianus Roma'ya gelince Lepidus'u da aralarına alarak 2.Triumvirlik'i (İÖ 43) kurdular. Fakat daha sonraları Mısır'a giderek 11 yıl orada yaşaması ve Kraliçe Kleopatra'ya bağlanması, Roma'da bulunan Octavianus'un ona savaş ilan etmesine neden oldu. Actium'da İÖ 31 yılında Octavianus'a yenildi ve İskenderiye kuşatılırken intihar ederek yaşamına son verdi (İÖ30).

savaşa hazırlık olmak üzere ordu ve donanma sağlamak amacıyla halka çok kötü davrandıklarını bilmekteyiz. Brutus ve Cassius'un görev yerlerine hareketlerinden hemen sonra çıkarılan bir kararla eyaletlerinin Antonius ve Dolabella'ya verildiği bildirildi. Buna karşın Brutus ve Cassius görevlerini sürdürmekteydiler. Dolabella görev yeri olan Suriye'ye hareket etti. Fakat asıl görev yerine gitmeden önce Küçük Asya'dan para toplamak arzusundaydı (Appianos, BC, III, 24). Bu nedenle Bergama'ya geldi, fakat kent ona kapılarını kapadı. Sonra Bithynia ve Galatia'ya girmek istedi. Fakat Caesar'ın ölümünden sonra topraklarına sahip olan Galatia kralı Deiotaros, Bithynia valisi Cimber ile birleşerek ona engel oldular. Güneyde Smyrna (bugün İzmir) önüne gelen Dolabella'nın kente girmesine, eyaletin valisi Trebonius izin vermedi. Önce Efesos'a doğru hareket eden Dolabella, sonra geri dönerek Smyrna'yı ele geçirdi ve Trebonius'u öldürdükten sonra (Strabon, XIV, 646) kenti tahrip ve yağma etti. İÖ 43/42 kışını Asia Eyaleti'nde geçiren Dolabella, Trebonius'un topladığı paraları ele geçirdikten başka, eyalete yeni vergiler koydu. Sonra komutanlarından Lucius Figulus'u Rodos, Lykia ve Kilikialılardan gemiler satın almak için görevlendirdi (Appianos, BC, IV, 60).

Bu sırada Roma'da durum değişmişti. Antonius ve Dolabella halk düşmanı ilan edildi. Brutus ve Cassius'un eyaletlerinin kendilerinde kalması hususunda bütün kentlere, eyaletlere ve vasal krallıklara birer bildirge gönderildi. Bu olaylar sırasında Cassius durumunu kuvvetlendirmişti. Bu sırada kıyıyı izleyerek gelen Dolabella Suriye'de tahkimli bir liman kenti olan Laodikeia'ya girdi. Cassius ise kenti kuşattı ve bir süre sonra yardım alamayan Dolabella'nın kölelerinden birine kendini öldürtmesiyle kuşatma sona erdi (Appianos, IV, 62; Cassius Dio, XLVII, 30).

Dolabella'nın ölümünden sonra Cassius ona yardım eden kentleri cezalandırmayı düşündü. İşe Tarsus kentinden başladı. Önce kent halkı ağır para cezaları ödediler, sonra tapınakları yağmalandı, altın ve gümüşten ne kadar adak eşyası varsa, hepsi alınarak eritildi ve sikke bastırıldı, sonra da kentin halkı köle olarak satıldı ve para sağlandı.

Bundan sonra sıra Dolabella'ya yardım ettiği halde, Laodikeia kuşatması sırasında Cassius'a yardım etmeyen, gemi sağlamayan Rodos, Lykia, Mısır ve diğer kıyı kentlerine gelmişti.

İÖ 43 yılı sonunda, İtalya'da Antonius, Octavianus ve Marcus Lepidus, Caesar'ın katillerine karşı aralarında birleşerek **2. Triumvirliği** kurmuşlardı. Savaşın yaklaşmakta olduğunu gören Brutus ve Cassius hazırlıkları yetersiz olduğu için, Küçük Asya kentlerini yeniden yağmalamaya başlamışlardır.

Cassius, Kappadokiya kralı 3.Ariobarzanes'den de yardım istemişti. Fakat buna kral olumlu cevap vermemişti. Bu nedenle Tarsus'dan sonra Kappadokiya'ya giren, Cassius, İÖ 42'de Aribarzanes'i öldürmüş, bölgeyi de yağmalamıştır.

Yunanistan ve Makedonia'da savaş için gerekli orduyu toplamaya çalışan Brutus, sonra Küçük Asya'ya geçmiştir. Bithynia'da kendi taraftarlarıyla görüşmeler yapıp ordu varlığını arttırdıktan sonra, savaş filosunun toplandığı Kyzikos'a gelmiştir. Bu arada Galatia kralı Deiotaros'un da desteğini sağlamıştır. Sonra güneye inerek Smyrna'da Cassius ile buluşmuştur. Burada, yapacakları savaştan önce arkalarında güçlü düşman bırakmamak amacıyla iş bölümü yapmışlardı. Buna göre Cassius Rodos, Brutus da Lykia üzerine yürüyeceklerdi. Cassius Rodos'u ele geçirdikten sonra, tapınakları yağmaladı, ölüm korkusuyla halkın bütün

scanfan

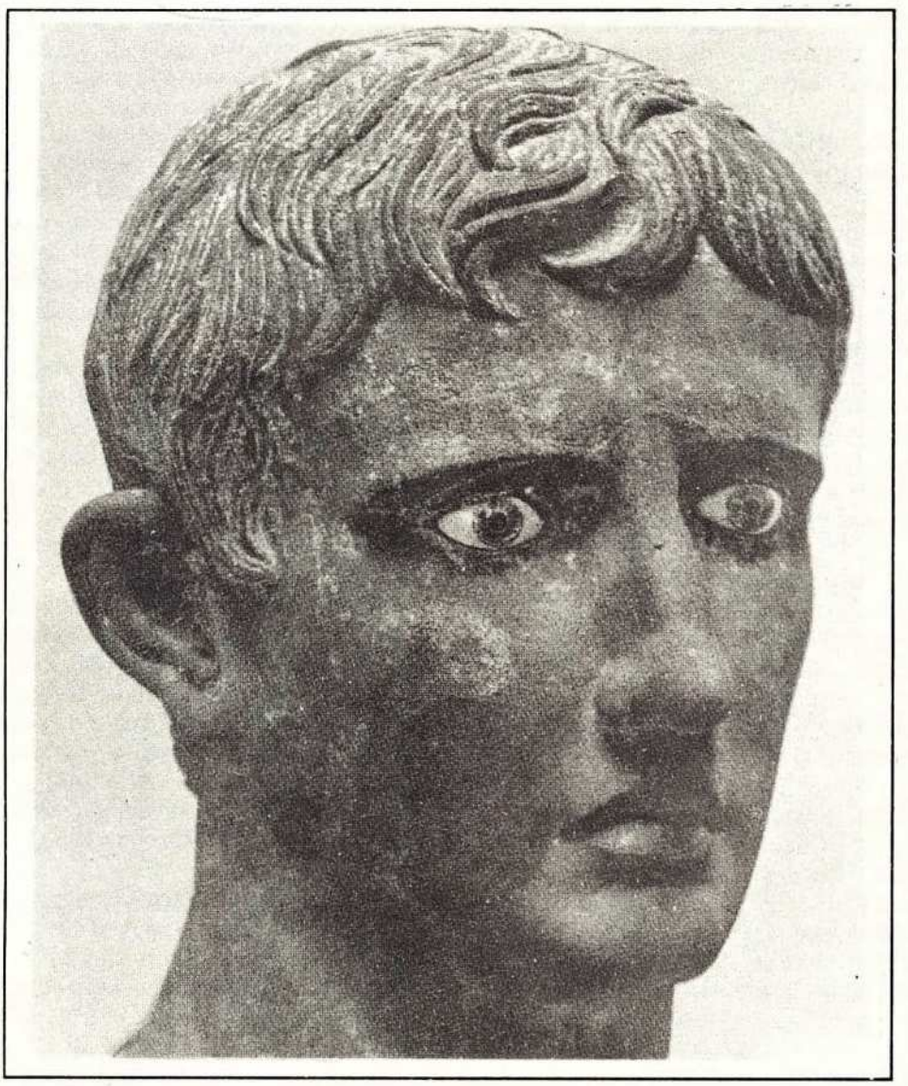

Gaius İulius Caesar Octavianus (İÖ 63-İS 14). İlk Roma İmparatoru. İÖ 27 yılında Senato'nun kendisine "Augustus" adını eklemesiyle Roma'da Cumhuriyet dönemi bitmiş ve Principatus dönemi başlamıştır. Caesar'ın yeğeni olan Octavius, Caesar tarafından evlat edinince Octavianus lâkabını aldı. Caesar'ın öldürülmesinden sonra Roma'ya gelmiş, Marcus Antonius ve Lepidus ile 2.Triumvirlik'i kurmuşlardır. İÖ 31 yılında Antonius'un, İÖ 12'de Lepidus'un ölümü üzerine pontifex maximus ve Roma'nın tek hâkimi oldu. Hüküm sürdüğü dönemde sayısız başarıların sahibi olmuş, birçok fetihlerde bulunduğu gibi içte huzuru sağlamış ve döneminde Roma dünyanın en büyük imparatorluğu haline gelmiştir.

parasını aldı,bir çok kişiyi öldürdü.

Brutus da Lykia'da hemen hemen aynı şeyleri yaptı. Brutus'a karşı çıkan Xanthos kenti sonuna kadar dayandı, kentlerini yakarak düşmana teslim olmadı. Patara, Myra ve diğer kentlerin tapınakları yağmalandı, halk çok büyük sıkıntılara katlanmak zorunda kaldı. Sonunda, Lykia Birliği Brutus'a güçleri ölçüsünde para sağladı.

Böylece hazırlıklarını yapan Cassius ordularıyla Hellespontos'u geçerek Thrakia'nın batısına doğru ilerlemeye başladı. Bu sırada triumvirler de gerekli hazırlıklarını yaparak Yunanistan'a geçmişti. İÖ 42 yılında Thrakia'da Filippi mevkiinde yapılan savaşta , Antonius ve Octavianus, Brutus ve Cassius'un orduları karşısında galip gelerek iç savaşın daha fazla büyümesini önlediler (Florus, II, 7; Appianos, BC, IV, 110-112).

Savaştan sonra İÖ 41 yılında Efesos'a gelen Antonius, karşı tarafta çarpışanların çok büyük bir bölümünü bağışladı. Fakat, savaş sona erdiği için büyük sayıya ulaşan orduyu terhis etmek için paraya gereksinmesi vardı. Bu nedenle Küçük Asya kentlerinden , Roma'nın vasal krallarından para sağladı. Lykialıları, Tarsus, Laodikeia, Rodos ve büyük sıkıntıyla karşılaşmış bazı adaları vergiden muaf tuttu. Bu arada Tarsus'a geçen Antonius, son savaştaki tutumu yüzünden sorguya çekmek için Mısır kraliçesi Kleopatra'yı da çağırdı. Fakat bundan sonra devlet işlerini bırakarak Mısır'a gitti. Onun İÖ 41/40 kışını İskenderiye'de geçirdiği sırada, İtalya'da ve Küçük Asya'da gelişmeler oldu. Octavianus İtalya'da durumunu kuvvetlendirdi. Doğuda ise Antonius'un yokluğundan cesaretlenen Parthlar, Q. Lebienus'un komutasında Eufrates bugün (Fırat) Irmağı'nı geçerek Suriye'ye girdi. Burada Suriye valisini yendikten sonra Toroslar'ı aşarak Küçük Asya'ya giren Parthlar,batıda Karia'ya kadar olan bölgeleri işgal ettiler. Mısır'da durumu öğrenen Antonius, Parthlar ile yapacağı savaş için legionlar sağlamak amacıyla İtalya'ya gitti. Fakat Brundisium limanına geldiğinde İtalya'ya girmesi engellendi. Sonuçta İÖ 40 yılında burada Octavianus ile yaptığı bir antlaşma ile Roma toprakları İllyria'dan geçen bir sınırla doğu ve batı olarak ikiye ayrıldı. Batı Octavianus'a, doğu da Antonius'a ait oldu. Bu antlaşmadan sonra bir süre Yunanistan'da kalan Antonius, Parth savaşını komutanlarına bırakmıştı. Bunlardan P. Ventidius İÖ 39 yılında Parhlar'ı yenerek Küçük Asya'dan atmayı başardı. Bundan sonra Küçük Asya'ya geçen Antonius, Parthlar'ın olası saldırılarını önlemek ve onlarla Roma toprakları arasında tampon bir bölge durumunda olacak vasal krallıklar kurmuştur. İÖ 39 yılında yapılan bu düzenlemeye göre, 6.Mithradates'in torunu ve 2.Franakes'in oğlu Darius'a Pontos , Amyntas'a Pisidia ve çevresi, Polemon'a Kilikia'nın bir bölümü verilmiştir (Appianos, BC. V, 75; Velleius Paterculus, II, 84, 2).

Amyntas, Galatia kralı Deiotaros'un özel yazmanlığını yapmış yönetim yetenekleri olan bir kişidir. Amyntas'ı ilk kez, Deiotaros'un İÖ 42 yılında Brutus'a gönderdiği Galatialı yardımcı kuvvetlerin komutanı olarak görmekteyiz. Fakat o, Caesar'ın katillerinin Antonius ve Octavianus'a karşı yapacakları savaşta şanslarının olmadığını fark ederek daha Filippi Savaşı'ndan önce taraf değiştirmekle uzak görüşlülüğünü ortaya koymuştur. Sözünü ettiğimiz becerilerinden

scanfan

dolayı Antonius, Amyntas'ı , Pisidia ve çevresinde bir türlü sürekli otorite sağlayamayan Roma yöneticilerinin yapamadıklarını başarması için İÖ 39 yılında bu bölgeye kral olarak atamıştır.

Antonius, Deiotaros öldükten sonra İÖ 41/40 , Galatia'nın başına, **tetrarh**, Kastor Tarkondarios'un oğlu Kastor'u kral yapmıştır. Bu kralın ölümü üzerine Antonius, İÖ 37/36 yıllarında Küçük Asya'da yaptığı yeni düzenlemeleri sırasında Amyntas'a Galatia'nın Krallığı'nı ve ayrıca Likaonia, Side'nin içinde bulunduğu doğu Pamfylia ile İsauria'yı da vermiştir. Böylece , hareketli bir liman olan Side'nin Amyntas'a verilmesi, onu Antonius ile sürekli ilişkili duruma getirecekti. Ayrıca burası, Amyntas'a yeni verilen dağlık kesimlerde henüz egemenlik oluşturulamadığından, yapacağı mücadelede daha rahat bir hareket serbestliği kazandıracaktı. Bunun diğer yararı da, kuzeydoğu Pisidia'yı Pamfylia'ya bağlayan Karalis Gölü bugün (Beyşehir) kıyısından Pisidia-İsauria sınır kesimini izleyerek güneyde kıyıya inen yolun denetim olanağını sağlaması olacaktı.

Küçük Asya'da gerekli gördüğü düzenlemeleri yaptıktan sonra Antonius Suriye'deki Antiokheia'ya (bugün Antakya) giderek orada Kleopatra ile evlenmiştir. Bu evlilik sırasında Kleopatra'ya Roma topraklarından İudea (İsrail), Güney Suriye, Kıbrıs Adası ve Kilikia'nın bir bölümünü vermiştir (Plutarkhos, Antonius, XXXVI). Bu arada Kappadokia'ya da Arkhelaos'u vasal kral olarak atamıştır. Bundan sonra Parth seferi için gerekli hazırlığı yapan Antonius, İÖ 36'da topladığı 100.000 kişilik bir orduyla doğuya doğru ilerlemiştir. Bu sırada Parth kralı 4.Fraates'dir. Bu büyük ordu ile Hazar Denizi'nin güneyine kadar ilerleyen Antonius, burada kuşattığı Fraata kalesini bugün (Tahtı Süleyman) almayı başaramamıştır. Parthlar'ın her yandan baskınlar yaptığı ordusu, önemli olmayan bazı başarılar kazanmıştır. Fakat Antonius, Crassus'un öcünü ve Karrhai'de Parthlar'ın eline geçen Roma sancaklarını almak için çıktığı bu seferinde, ordusunun üçte birini kaybetmiştir.

İÖ 35 yılında aynı şekilde büyük bir orduyla Ermenistan üzerinden Parth topraklarına girmeye çalışmıştır. Fakat yine başarılı olamayan Antiokhos İÖ 34 yılında birden bire Ermenistan üzerine yürüyerek buranın vasal kralı Artavasdes'i yakalayarak İskenderiye'ye getirmiş, Parth seferinin başarısızlıklarını ona yüklemiştir. Onun Mısır'da bulunmasından yararlanan Parthlar Ermenistan'a giderek buraya, Artavasdes'in oğlu Artaksias'ı kral yapmışlardır. İÖ 33'de yine doğuya sefer yapan Antonius kalıcı bir başarı elde edememiştir.

Batıda izlediği olumlu siyasetiyle durumunu iyice kuvvetlendiren Octavianus'un aksine Antonius, daha önce gördüğümüz gibi, doğuda başarı sağlayamamıştı. Ayrıca, keyfi yönetimi nedeniyle Octavianus ile arası açılmıştı. Antonius'un ölümünden sonra açılmak üzere düzenlediği ve Roma'daki Vesta Tapınağı'na gönderdiği vasiyetnamesinin Senato'da okunması, kendisi ve Kleopatra'nın Roma üzerindeki düşüncelerini açığa çıkarınca, Senato, Antonius'un Konsul ve Triumvirlik görevlerini geri alarak Kleopatra'ya savaş ilan etmiştir.

İki tarafın da çok iyi hazırlandığı savaş, Yunanistan'da Epirus'un güney ucunda yer alan Actium'da yapılmıştır. Burada yapılan deniz savaşı, Kleopatra'nın gemilerini alarak kaçması ve Antonius'un da onu izlemesi sonucunda, Octavianus'un amirali Agrippa tarafından kazanılmıştır. Komutansız kalan Antonius'un ordusu da Octavianus'a teslim olmuştur. Bu zaferden sonra Octavianus her yanda **kurtarıcı** olarak saygı görmüştür.

İÖ 30 yılında İskenderiye önlerinde son bir kez daha Octavianus'a karşı savaşan Antonius, ümidini kaybettiğinden intihar etmiş, bunu Kleopatra'nın intiharı izlemiştir (Plutarkhos, Antonius, LXVII, vdd.). Böylece son Hellenistik dönem krallığı olan Ptolemaioslar Krallığı da Roma'nın yönetimi altına girmiştir.

Octavianus, Actium zaferinden sonra İÖ 31/30 kışını ve Mısır'ı elde edişinden sonra da İÖ 30/29 yılı kışını geçirdiği Samos'da bütün eyaletlerin sorunlarıyla yakından ilgilendi. Bu arada Asia Eyaletine geçti, Antonius'un kentlerden almış olduğu sanat eserlerinin yeniden yerlerine verilmesi için emir verdi. Efesos ve Nikaia (bugün İznik) kentlerinde babası tanrı (Divus) İulius (Gaius İulius Caesar) onuruna tapınak yapımı için izin verdi. Bu arada Pergamon (bugün Bergama) ve Nikomedia (bugün İzmit) halkı da kendisi için tapınak yapımına izin vermesini dilediler, onların da isteklerini kabul eden Octavianus İÖ 29'da Roma'ya döndü. (Cassius Dio, II, 20).

Octavianus Roma dünyasının her yanında barış döneminin başladığını belirtmek için İanus (birbirine yapışık iki başlı olarak betimlenen kapılar tanrısı) tapınağının kapılarını kapattırdı. Sextilis ayının 13-15. günlerinde, kazandığı zaferlerle (Dalmatia, Actium, Alexandria) ilgili olarak üç zafer alayı (triumfus) düzenledi.

Octavianus ,İÖ 28 yılında Censor (Roma'da en üstün devlet memuru) gibi davranarak Senato listesini kaleme aldı ve princeps (birinci vatandaş) olarak liste başına yazıldı. Aynı yıl, devlete borçlu olan vatandaşların borçlarının bağışlandığını bildirdi ve bütün tapınakların onarımı için girişimlerde bulundu.

Roma topraklarının her yanında huzuru yeniden sağlayan Octavianus yetkilerini terk ederek İÖ 27'de **Cumhuriyet'i** yeniden yerleştirdi. Fakat Senato onun askeri yönetime gereksinmesi olan Kilikia, Suriye, Kıbrıs gibi eyaletleri 10 yıl süreyle yönetmesini istedi. Sonra Senato, ona minnettarlığını anlatmak için dinsel bir anlam taşıyan **Augustus** (Kutsal) ünvanını verdi, böylece Roma'da **Cumhuriyet dönemi** sona ererek, İS 284 yılına kadar sürecek olan **Principatus dönemi** başlamış oldu.

scanfan

Hellenistik ve Roma dönemlerine ait bazı kral, imparator ve imparatoriçeler : 1 -3 Büyük İskender, 4) Demetrios Poliorketes, 5) Filetairos 6) 1.Seleukos Nikator, 7) 4.Mithradates, 8) 6. Mithradates Eupator, 9) 5.Filip, 10) Augustus, 11) Caligula, 12) Claudius, 13) Nero, 14) Livia (Augustus'un karısı), 15) Büyük Agrippina (Augustus'un torunu) 16) Küçük Agrippina (Büyük Agrippina'nın kızı), 17) Domitianus, 18) Nerva, 19) Galba, 20) Vespasianus.

scanfan

UYGARLIK

1. HELLENİSTİK DÖNEM DEVLETLERİ'NİN YAPISI

İlgili bölümlerde de zaman zaman değindiğimiz gibi Büyük İskender'in ölümünden sonra Antigonos, Küçük Asya'da birliği sağlamış, onun İÖ 301 yılında İpsos'da ölümünden sonra Küçük Asya toprakları İskender'in generallerinden olan Lysimakhos ile Seleukos arasında bölünmüştür. Fakat İÖ 281 yılında bu iki general arasında Kurupedion'da yapılan savaştan sonra Küçük Asya Seleukoslar tarafından ele geçirilmişti. Bunu izleyen yıllarda da Küçük Asya'da yerel krallıklar kurulmuştu.

Bütün bu devletler birer "mutlak kral" tarafından yönetilmişlerdir. Bu krallar Eski Doğu'da olduğu gibi sınırsız bir biçimde her türlü otoriteyi ellerinde tutmaktaydılar. Burada esas, kralın kendisi ve onun sülalesi olmuştur, halk ise uyruk durumdaydı. Kral topraklarını genişletmek, başlangıçta gördüğümüz gibi, bir "dünya imparatorluğu" kurmak için ordusunu kuvvetlendirmekte, uyruklarından topladığı vergileri bu amaç için harcamaktır.

Eski Doğu'da olduğu gibi, İskender'in diadokhları'na da, ölümlerinden sonra tapınaklar yapılmış ve onlara **Heros Ktistes** (kurucu kahraman) olarak tapınmıştır. Böylece bu yönetim gelenek haline geldi. Kralın tahta çıkmasından itibaren ülkesinin her yanında ona tanrı gibi tapınmaya başlandı. Krala yapıldığı gibi kraliçeye de tapınıldı.

Saltanat genellikle babadan büyük oğula geçerdi. Kralın oğlu yoksa, kızıyla evlenen damadı tahta otururdu. Eğer kralın çocuğu yoksa ölümünden önce akrabalarından birini kendine ortak kral yapardı. Genel esaslar böyle olmakla birlikte, pek çok zamanlar buna uyulmadığı da görülmüştür. Kudretli olan tahtı elde ederek kral olmuştur. Devletin geleceğini güvence altına almak istiyen krallar ölmeden önce krallığa uygun gördüğü oğlunu saltanatına ortak ederek onu devlet yönetimine alıştırmıştır. Böyle olduğunda taht değişiklikleri sarsıntısız geçmiştir.

Kralın yanında bir **danışma meclisi** vardı. Burada krallıkla ilgili mali, askeri ve ekonomik konular görüşülüp tartışıldı. Kralın en önemli yardımcısı ve onun seferde bulunduğu sırada başkentte devletin işlerini yürüten yüksek rütbeli bir yönetici bulunurdu. Buna, **Khiliarkhos** (Başvezir) adı verilmekteydi.

2. DEVLET YÖNETİMİ

Hellenistik krallıkların devlet yönetimlerinde tek bir sistem görülmez. Her krallık sahip olduğu bölgenin özelliklerine geleneklerine göre bir sistem izlemiştir.

Hellenistik krallıklarda, devlet yönetimi kralın sarayında özel olarak yetiştirilmiş devamlı memurlar tarafından yürütülmekteydi. Bu nedenle, uzun savaş yıllarında tahrip olan kentlerin halkının bir dereceye kadar sıkıntısı hafifletilebilmiştir.

Küçük Asya'da uzunca süre egemen olan Seleukoslar topraklarını Persler'de olduğu gibi, satraplıklara bölmüşlerdi. Bunların başında bulunan valiye **Strategos** ya da **Satrap** adı verilmekteydi. Satraplıklar (eyalet) kendilerinden daha küçük yönetim üniteleri olan **Hyparkhiai** ve **Toparkhiai**ler'e (ilçe ve köy) ayrılmışlardı. Bu küçük yönetim ünitelerinin yöneticileri Strategos'a bağlıydılar. Bir de 3.Antiokhos döneminde gördüğümüz gibi, Yukarı Asya Satraplıkları'na

scanfan

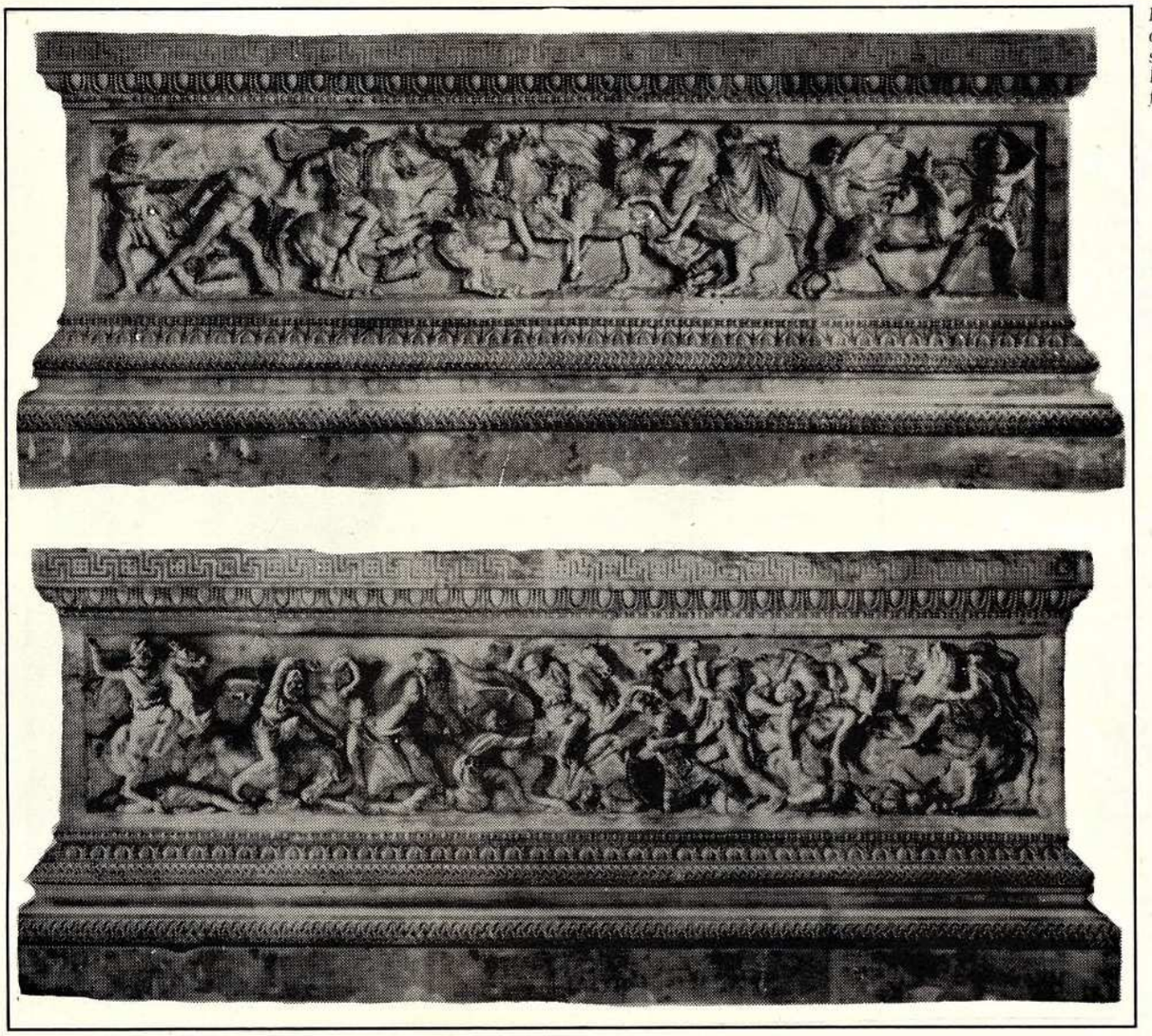

Hellenistik dönem askerlerini, giysilerini ve savaş taktiklerini yansıtan İskender lahdinin iki uzun frizi.

bir tane, Küçük Asya Satraplıkları'na da bir tane olmak üzere **genel valiler**in de atandığı olmuştur.
Hukuki işlere bizzat kralın atadığı yargıçlar bakardı. Mahkemelerin başkanı kraldı. Temyiz için ona başvurulurdu. İdam cezaları kralın onayından geçerdi.
Devletinin geleceğini düşünen krallar halkın gelirlerini arttırmak için ekonomik önlemler almışlardır. Krallar, bu sayede geliri artan halktan daha fazla vergi toplayarak hazinelerini doldurmuşlar ve ücretle tuttukları ordularıyla topraklarının güvencesini sağlamışlardır.

3. ORDU VE DONANMA

Hellenistik krallıklarda ordu ücretle sağlanırdı. Bu bakımdan, savaş zamanlarda mevcudu artar, savaşın sona ermesiyle önemli bir bölümü terhis edilirdi. Ordunun esasını ağır silahlı piyade ile hafif silahlar taşıyan piyadeler oluşturmaktaydı. Bunların yanında krallığın gücü oranında süvari birlikleri ile savaş fiilleri yer alırdı.
Ordular ağır piyadenin oluşturduğu düzenli savaş safları (falanks) ile savaşırlardı. **Falanks** da **takseis** adını taşıyan birtakım birliklere ayrılmıştı. İskender'in ordusunda Takseisler'deki asker sayısı 1.500 kadardı. Bunların teçhizatları, miğfer, kalkan ve 5,5 m. uzunluğunda sarissa adını taşıyan mızraktan ibaretti. Modern orduda tankla kıyaslayabileceğimiz 16 sıra derinliğindeki bu ordu birliği, savaşların kazanılmasında önemli rol oynardı.
Hellenistik dönemde denizlere egemen olabilmek için büyük savaşlar yapılmıştır. Denizlere sahip olan devletler aynı zamanda kıtalararası ticareti de elinde tutmuşlardı. Bu nedenle kürek çekmek için 3 güvertesi (trier) olan savaş gemileri İskender döneminin en büyük gemileriydi. Daha sonra teknik gelişti, penterler (5 güverteli), hepterler (7 güverteli) hatta okterler (8 güverteli) bile inşa edildi. Bir okterde, 1.600 kürekçi ile 1.200 asker bulunuyordu. Roma'nın işgaline kadar en kuvvetli deniz gücü Rodos'unki idi. Ayrıca Ptolemaioslar da uzun süre denizlere egemen olarak ticaret yapmışlar ve güçlerini korumuşlardır.

4. MALİYE

Birbirleriyle sürekli olarak savaş durumunda bulunan Hellenistik krallıklarının ücretli ordu ve donanmalarını sürekli hazır tutmak için önemli miktar da paraya gereksinmesi olacağı ortadadır. İşte bu nedenle gelirlerini giderlerine göre arttırmak zorundaydılar. Savaşların yükleri doğrudan doğruya vatandaşın sırtına yükleniyordu. Öyle ki, yaygın bir memur sistemi bulunan Mısır'da kümes hayvanları için bile vergi istenmekteydi.
Daha çok Pers sistemini benimseyen Seleukoslar toprak ürünlerinden ve emlaktan % 10 oranında vergi alırlardı. Tuz ve yağ kralların tekelindeydi. Ayrıca şarap, bira, papirus gibi maddelerin vergisi imalatçısından alınırdı. Krallara ait arazilerin işletilmesi ile gelen paralar, maden ocakları ve krallığa bağlı bölgelerden gelen armağanlar devletlerin diğer gelir kaynaklarını oluşturmaktadır.
Ayrıca, sahip oldukları topraklarda ticaretin gelişmesine yardım eden krallar malların giriş ve çıkışından aldıkları vergilerle önemli miktarlar elde etmekteydiler.

5. KENTLER

Küçük Asya'da kent geleneği, ülkenin tarihinin ilk

scanfan

Sol üst: Hellenistik dönem askerlerine ait bir baş. Alt: Hellenistik dönemde de tapınılan Yunanlılar'ın büyük tanrısı Zeus'a ait bir baş. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ: Afrodite.

dönemlerinden beri gelişmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle durumlarını iyi bildiğimiz Batı Anadolu kentleri ülkenin ticaretinde, kültür ve sosyal yaşamında önemli rol oynamıştır.

Büyük İskender İÖ 334 yılında Küçük Asya'ya geçtiği zaman Persler'den ele geçirdiği bu ülkenin iç kısımlarında da pek çok kentle karşılaşmıştır. Bu kent varlığına İskender, İssos Savaşı'ndan sonra kurduğu Aleksandreia (bugün İskenderun) kentiyle katkıda bulunmuştur. İskenderun'un günümüzde de önemli bir kent ve ticaret limanı olması, onun yerinin son derece iyi seçildiğini kanıtlamaktadır. Yine Büyük İskender seferi sırasında Pagos (bugünkü Kadifekale) üzerinde Smyrna'nın (bugün İzmir) yeniden kurulmasını istemiştir. Eski kent Hacı Mutso tepesinde (bugün Bayraklı) idi. Onun bu isteğinin yerine getirilmesi için kentin yeni kuruluşuna generallerinden Antigonos tarafından başlanmıştı.Fakat kentin kuruluşunun Lysimakhos tarafından tamamlandığı sanılmaktadır. Kent Ktistes (kurucu) olarak İskender'i kabul etmiştir ve geç dönem sikkelerinde (İS 2. yüzyıl) bu anıyı yaşatmıştır.

İskender'in ölümünden sonra Küçük Asya'ya egemen olan Antigonos Askania (bugün İznik) Gölü kıyısında "Antigoneia" kentini kurmuştu. Kentin adı sonradan Lysimakhos tarafından "Nikaia" olarak değiştirilmiştir. Yine Lysimakhos Küçük Asya'daki egemenliği sırasında Efesos kentini ovadan şimdiki yeri olan Bülbül Dağı eteğine taşımıştır.

İskender'in ele geçirdiği topraklar üzerinde çoğunun adı "Aleksandreia" olan 70 kadar kent kurduğu bilinmektedir. Kurulan bu kentler Grek polisi (kent devleti) tarzında organize edilmişlerdir. Buraya genellikle Makedonialılar ve Grekler yerleştirilmiştir. Fakat yabancı topraklar üzerinde kurulan bu kentlere ticaret alanında kalkınmaları ve Hellenizm kültürünün yayılması için, bu kültüre sempati duyan yerli halk da yerleştirilmiştir. Bu kentlere iç yönetimlerinde önemli haklar tanınmıştı. Polis'de olduğu gibi kendi yönetim kurumlarını oluşturmak ve kendi yasalarını ve kent yöneticilerini seçmek hakkını kazanan bu kentler kısa zamanda gelişmiş ve Hellenistik krallıklar içinde birer kültür merkezi olarak varlıklarını uzun yıllar sürdürmüşlerdir. Böylece Grekler ile yerli halk karışıp kaynaşmaya başlamış, konuşulan ortak dil Grekçe olduğu için, bu dil yerliler tarafından da öğrenilmiştir.

İskender'in kent kurma siyasetini en iyi uygulayan krallık Seleukos Krallığı olmuştur. Seleukoslar çok geniş ve çok çeşitli ulusların üzerinde yaşadığı topraklarda stratejik alanlarda, büyük yollar ve büyük ırmaklar üzerinde ya da liman yönünden önemli olan kıyılarda pek çok kent kurmuşlardır. Seleukos 1.Nikator'un (İÖ 312-280) 60 kadar kent kurduğu bilinmektedir. Bunlardan 16 tanesi babası Antiokhos'dan dolayı "Antiokheia" adını 9 tanesi de kendi adı olan Seleukos'dan dolayı "Seleukeia" adını taşımaktadır. Onun bu siyaseti oğlu Antiokhos 1.Soter (İÖ 280-261) tarafından da sürdürülmüştür. Kurulduğunu söylediğimiz bu kentlerin önemli bir bölümü onlardan önce de var olan kentlerdi. Fakat onlar ya buralara yeni kolonistler yerleştirmişler ya da yalnızca kentlerin adını değiştirmişlerdir. Böylece kentlere bazı özel imtiyazlar vermişler ve buralarda ticaretin gelişmesini, üretiminin artmasını ve

scanfan

ekonomik yaşamın canlanmasını sağlamışlardır.
Klasik dönemin **polis** kent devleti karakterini göstermesine karşın bu kentler, şimdi kralın malı, halkı da kralın uyruğu idi. Diğer kentler gibi bunlar da krala vergi vermekle yükümlüydüler. Fakat bunlarda, etnik öğe, yönetici sınıfa daha yakın olduğu için halkın fazla ezilmediği düşünülebilir.
Seleukoslar yeni kurdukları kentleri İÖ 5 . yüzyılda yaşayan kentçilik mimarı Hippodamos'un planlarına (ızgara planı) uygun olarak inşa etmişlerdi. Birbirini dik olarak kesen ve birbirine paralel giden geniş caddelerin oluşturduğu kentlerin merkezinde Agora ve diğer resmi binalar yer almaktaydı (Antiokheia gibi).
Küçük Asya'da kurulan yerel krallıklar da kendi toprakları üzerinde kentler kurmuşlardır. Bunlara örnek olarak Bergama kralı 2. Attalos'un kurduğu Attaleia'yı, Pontos krallarının kurduğu Farnakeia, Eupatora'yı, Bithynialılar'ın kurduğu Nikomedia'yı verebiliriz.
Bu kentler, kütüphaneleri, tiyatroları, mimarlık ve çeşitli sanat atölyeleriyle büyük kültür merkezleri olmuşlar, Roma'nın küçük Asya'yı istila etmesinden sonra da varlıklarını koruyarak Roma'nın sanat ve kültürünü etkilemişlerdir.

6. DİN

Hellenistik dönemde halkların birbirine karışması onların inançlarının da birbirine karışmasına yol açmıştır. Bundan önceki dönemlerde her doğa olayının bir tanrı ya da tanrıçası vardı. Hellenistik dönemde bu tanrıların sayısı önemli ölçüde azalmış ve tek tanrıya inanmaya doğru bir gidiş görülmüştür. Küçük Asya'da Kybele, Mezopotamya'da İştar, Suriye'de Astarte, Mısır'da İsis, Yunanistan'da Demeter en eski dönemlerden beri tapınılan tanrıçalardı. Hellenistik dönemde ortaya çıkan Tyhe saydığımız bu tanrıçaları temsil etmeye başlamıştı. 1. Seleukos kentlerin, krallıkların, insanların koruyucusu, kader ve talih tanrıçası Tyhe'yi devletinin baştanrıçası olarak ilan etti. Ona, kısa zamanda Seleukos toprakları dışında da tapınılmaya başlandı. Bu tanrıça Sulla zamanında Roma Pantheonu'na (Tanrılar topluluğu) Fortuna adı ile girmiştir.
Ayrıca Doğu tanrılarının Batı'ya yayılmasının en güzel örneğini tanrıça Kybele'nin Roma'ya götürülüşü vermektedir. Mısır'da 1. Ptolemaios'dan itibaren tapınılan Sarapis de kısa sürede Küçük Asya ve Hellenizm dünyasının diğer bölgelerinde kabul edildi. Yunanistan'da ve Batı Anadolu'da çok eskiden beri inanılan Zeus, Dionysos, Apollon ve Athena bu dönemde yeniden önem kazandılar. Hellenistik dönemde, Hellenistik kültürün girdiği hemen her kentte ve bölgede bu tanrı ve tanrıçalara tapınanlar vardı. Böylece bu tanrı ve tanrıçaların inananları, inandıkları tanrı ya da tanrıçayı diğerlerinden üstün tutarak diğerlerini onun yanında bir araya getirmeye çalışmışlardır. Bu ise tek tanrılı dinlere olan gidişi hızlandırmıştır.
Bir de bu tanrıların yanında uzun yıllardan beri Anadolu'da tapınılan yerel tanrılar ve tanrıçalar (Ma, Anaitis, Men gibi) bulunmaktaydı.

7. FELSEFE

İskender'in hocası ve aynı zamanda İÖ 4. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olan Aristoteles, Hellenistik döneme kadar felsefeyle içiçe olan bilimlerin felsefeden ayrılmasını sağlamıştır. Böylece bilimler ayrı ayrı dallar halinde gelişirken felsefe bunlar arasında kendi özel yerini almış, ana konusu olan insanın incelenmesine ağırlık vermiştir.
Hellenistik dönemde başlayan ve uzun süre varlığını sürdüren dört önemli görüş vardır. Bunlardan Sisamlı Epikuros bilimleri reddederek, insanlığın mutluluğu için gereğine inandığı fikirleri ortaya koydu. Kıbrıslı Zenon ise ideal bir dünya devleti ve bu devlet içinde insanların düşmanlıktan uzak olarak kardeşlik içinde yaşaması gereğine inandı (stoa felsefesi).
Sokrates'in öğrencilerinden biri olan Antisthenes tarafından da Kynisme okulu kuruldu.
Bir de bütün ileri sürülmüş görüşleri, fikirleri kuşkuyla karşılayan Septikler okulu vardır.
Hellenistik dönemde bu felsefi görüşlerden Epikuros'un görüşü ile özellikle Zenon'un görüşü çok yandaş bulmuş ve bunlar Roma'da da yayılmışlardır.

8. TARİHÇİLİK

Kültür yönünden olduğu gibi tarihi yönden de dünya tarihininin en hareketli dönemlerinden biri olan Hellenistik dönemin siyasal olayları kralların yanında bizzat sefere katılan tarihçiler tarafından kaleme alınmıştır. Fakat bu tarihçilerin eserlerinin hemen hiçbiri tam olarak zamanımıza kadar gelememiştir. Elimizde bu tarihlerden parçalar bulunmaktadır.
Aristoteles'in yeğeni Kallisthenes, İskender'in seferine katılmıştı ve kralın seferinin ilk yıllarını kaleme almıştı. Fakat Kallisthenes, İskender'e suikast girişiminde bulunan grubun içinde yer aldığı gerekçesiyle İÖ 327'de öldürüldü, böylece yazmaya başladığı tarihi yarım kaldı.
İskender'in seferine katılan Nearkhos, İndus Irmağı'ndan Fırat Irmağı'nın ağzına kadar olan deniz yolculuğunu konu alan eserinde (İndike) önemli bilgi vermektedir. Mısır kralı 1. Ptolemaios'un (İÖ 367-283) İskender'in Asya seferi sırasında kaleme aldığı "Ephemerides" yani günlük resmi raporları ve anıları, savaş tarihi yönünden önemli kaynaktır.
İskender'in seferine katılan Aristobulos da gezdiği yerlerin coğrafya ve etnolojisine ait bilgiler veren bir eser yazmıştır. Bu eserler Flavius Arrianos tarafından ana kaynak olarak alınmıştır.
Hellenistik dönem olaylarının bir bölümünde, Eumenes'in hemşehrisi Kardialı tarihçi Hieronymos'un yazmış olduğu ve ancak bize Diodoros ve Plutarkhos'un eserlerindeki pasajlarda gelen bilgilerden haberdar olmaktayız.
Akhaialı Polybios'un (İÖ 200-120) yazdığı Historiai (Tarihler) adlı Grekçe eserinden de bazı parçalar kalmıştır. Esas olarak Kartaca Savaşları'nı (İÖ 264-146) konu alan Polybios, Roma'nın doğuya olan yayılmasıyla ilgili olarak Küçük Asya hakkında da bilgi veren değerli bir kaynaktır.
Titus Livius (İÖ 59-İS 17) da 142 kitap olarak yıllıklar biçiminde yazdığı eserinde (Ab Urbe Condita Libri = Kentin kuruluşundan itibaren) ancak 35 kitap zamanımıza kadar gelmiştir. Bu kitaplardan İÖ 218-167 yılları arasındaki olayları konu olarak alan XXI-XLV kitaplarında Küçük Asya ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Sicilyalı Diodoros (İÖ 1. yüzyıl)

Caesar ve Augustus döneminde yaşamıştır. En eski dönemlerden Caesar dönemine kadar olan Roma'nın tarihini 40 kitaptan oluşan Bibliotheke Historike (Tarihsel Kütüphane) adlı eserinde Grekçe olarak yazmıştır. Diodoros bu büyük eserini yazarken kendisinden önce yaşamış olan Miletoslu Hekataios, Knidoslu Ktesias, Kymeli Eforos, Kardialı diadokhlar tarihçisi Hieronymos, Sicilyalı Timaios, Akhaialı Polybios, Suriyeli Poseidonios gibi tarih yazarlarının eserlerinden yararlanmıştır. Eserinde olayları ayrıntılarına kadar veren Diodoros, yararlandığı kaynakların doğruluk derecesini araştırmadan olduğu gibi yazmıştır. Buna karşın bazı dönemlerdeki olaylar için elimizdeki tek kaynak olması bakımından önemlidir. 40 kitaplık eserinden I-V ile XI-XX tam olarak, XXI-XL parçalar halinde zamanımıza kadar gelmiştir. XI-XVIII kitaplarda Pers savaşlarından Büyük İskender'e, XVIII-XX kitaplarda İskender'in ölümünden

scanfan

sonra İÖ 301 yılında yapılan İpsos Savaşı'na kadar diadoklar arasındaki mücadeleler anlatılmıştır. Parçalar halinde zamanımıza gelen XXI-XL. kitaplarda ise İpsos Savaşı'ndan Caesar zamanına kadar olan tarihi olaylar anlatılmıştır.

Herakleia Pontikalı (Karadeniz Ereğlisi) Memnon (İS 1. yüzyıl)
Herakleia kentini anlatılırken Bithynia tarihinin de konularına değinen Memnon'un yazdığı eser günümüze gelmemiştir. Fakat onun İÖ 363-46 yıllarındaki olayları yazdığı IX-XVI. kitaplarının özeti, 9. yüzyılda İstanbul Patriği olan Fotios'un **Bibliotheke** (Kütüphane) adlı toplama eserinde bize kadar gelmiştir. Bu sayede Bithynia'nın tarihsel olaylarının bir bölümü ile onunla ilişkisi olan Galatlar ve Mithradates savaşları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Plutarkhos (İS 50-120)
Orta Yunanistan'daki Boiotia Bölgesi'nin Haironeia kentinde doğan Plutarkhos tarihçi değildir. Plutarkhos eserlerini yazarken pek çok tarihi kaynaktan yararlandığından tarihçi için gerçekten gerekli olan değerli bilgiler veren biografdır. Ondan önce de bu dalda Cornelius Nepos (İÖ 99-27) eser **(De Viris İllustribus** (Ünlü Kişiler Hakkında)) vermişti. Bizim için en önemli eseri **Bioi Paralleloi**'dir (Paralel Hayatlar). Burada bir Grek ile bir Romalıyı, kişilik ve ahlak yönünden karşılaştırmıştır. Eseri tam olarak elimize geçmemiştir. Eserinde 23 çift yaşam, 4 tane de tek yaşam anlatılmıştır.

İskenderiyeli Appianos(İS 1. yüzyılın sonu- 2.yüzyılın ortaları)
İskenderiye'de doğan Appianos burada devlet memuriyetlerinde bulunmuş, sonra Roma'ya yerleşmiştir. Burada dostlarından Fronton'un dürtüsü ile, büyük bir bölümü zamanımıza kadar ulaşamamış olan 24 kitaplık **Romaika** (Roma Tarihi) adlı eserini yazmıştır. Eserine konu olarak, Roma'nın ilişkide bulunduğu devletleri ya da bunların ünlü komutanlarını almıştır. Böylece bunların başlangıçtan Roma egemenliğine girişlerine kadar olan tarihlerini yazmıştır. Eserinde, Roma'nın İç Savaşı **(Bellum Civile)**, Seleukos Krallığı **(Syriake** ve **Parthike** 11. kitap), Mithradates (12. kitap) gibi konular Küçük Asya tarihi üzerinde bilgi vermesi bakımından bizim için büyük önem taşırlar. Eserini Grekçe yazmıştır.

Nikomedialı Flavius Arrianos (İS 95-175)
İmparator Hadrianus zamanında İS 121 ve 124 yılları arasında Roma konsulu ve İS 131-137 yılları arasında Kappadokia eyaleti (Kayseri yöresi) valisi olmuştur. Tarihçi Xenofon tarzında eserler vermiştir. En büyük eseri, 1. Ptolemaios ve Aristobulos'u kaynak olarak yazdığı **Alexandroi Anabasis** (İskender'in Anabasisi) adlı kitabıdır. Eser 7 kitaptan oluşmaktadır. Arrianos bu eserinde İskender'in tahta çıkışından itibaren askeri yaşamını, doğu seferini ve ölümüne kadar bütün olayları canlı bir dille anlatılmıştır. Fakat bunu izleyen ve tarihçi Hieronymos'u esas kaynak olarak yazdığı Diadokhlar Tarihi bize küçük parçalar halinde gelmiştir.
Diğer eserlerinden **Bithyniaka**'da, Bithynia'nın tarihini konu olarak almıştır. Bu eserinden de günümüze bölgenin, mitolojisi, dinsel tarihi, etnolojisi, topografyası ve coğrafyasıyla ilgili 16 parça gelebilmiştir. Arrianos bir de İmparator Traianus'un Parth seferini konu alan **Parthika** adlı eser yazmıştır.

Cassius Dio (İS 150-235)
Bithynia'da Nikaia (bugün İznik) kentinde doğan Cassius Dio Severuslar sülalesi zamanında senatör olmuştur. Bundan sonra, Attika ve Dalmaçya valiliklerinde bulunmuştur. **Romaike Historia** (Roma Tarihi) adlı 80 kitaptan oluşan bir eser yazmıştır. Büyük bölümü kaybolan bu eserin zamanımıza İS 68 - İS 46 yıllarını konu alan XXXVI-LX kitapları kalmıştır. LXI-LXXX kitaplar parçalar halindedir. Bunlardan XXXVI-LI kitaplarda (İÖ 68-30 yılları), son Hellenistik krallık olan Ptolemaioslar'ın tarihe karışmasına kadar olan olayları anlatmaktadır.
Cassius Dio eserinde Roma'nın kuruluşundan İS 229 yılına kadar olan olayları anlatmıştır. Ayrıca, kaybolduğuna değindiğimiz kitaplarındaki bilgiler, bize geç dönemlerde yapılan bazı özetlemeler sayesinde gelmiştir. Bu bakımdan Dio, İmparatorluk dönemi tarihsel olayları için de önemli bir kaynaktır.
Büyük İskender'in seferleriyle sınırları genişleyen Antik dünyada, bu seferlere katılan bilim adamlarının yaptıkları araştırmalar, sonraki Hellenistik krallarca da sürdürülmüşlerdir. Kralların bilim adamlarını, sanatkarları korumaları sonucunda sürekli bilimsel araştırma yapan kurumlar ortaya çıkmıştır. İskenderiye'de, Antakya'da, Bergama'da, Efesos'da kurulan akademiler, kütüphanelerde coğrafya, tıp, botanik, zooloji, matematik ve astronomi alanında önemli çalışmalar ortaya konmuştur.
Şiirde, edebiyatta, söylevde klasik döneme göre gerileme görülmekle birlikte, yine de bu dallarda önemli eserler verilmiştir. Fakat klasik dönem eserlerinin çoğaltıldığı bu dönemde, Roma İmparatorluğu döneminde baş gösteren **klasisizm** akımı yüzünden Hellenistik dönem edebiyatından pek az örnek bize kadar gelebilmiştir.
Hellenistik dönemde filoloji araştırmalarında büyük bir gelişme görülmüştür. Klasik dönemde yazılan eserler gözden geçirilmiş, aynı eserin birden fazla olan el yazmaları karşılaştırılarak orijinal metinler saptanmıştır. Bu dönemde de İskenderiye ve Bergama filoloji okulları ün kazanmıştır. Kısa zamanda birçok bilginin ve yazarın eserleri çoğaltılmış, kitaplar kütüphanelerin malı olmaktan kurtularak günlük yaşantının ayrılmaz parçaları olmuşlardır. Böylece kitap ticareti başlamış ve bu yolla klasik dönem eserleri kaybolmaktan kurtulmuştur.

scanfan

ANADOLU'DA ROMA EGEMENLİĞİ

Doç. Dr. Mehmet Özsait

scanfan

ANADOLU'DA ROMA EGEMENLİĞİ

Doç. Dr. Mehmet Özsait

SİYASAL TARİH

1. ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KÜÇÜK ASYA

Roma'da 60 yıl süren iç savaşlar sonunda yıpranan Cumhuriyet, Augustus ile birlikte değişmiş, geniş toprakların yönetimi tek bir kişinin eline geçmiştir. Böylece Roma'da İmparatorluk dönemine geçilmiştir. Kabul edilen yönetim biçimi Eski Doğu ya da Hellenistik dönem monarşileri gibi mutlak bir yönetim biçimi değildir. Burada görünüşte Cumhuriyet döneminin bütün yasal kurumları varlığını sürdürmekteydi. Octavianus'un aldığı ünvan ise doğrudan doğruya kral değil, fakat onunla yaklaşık olarak eşdeğerde olan Caesar ya da Augustus idi. Böylece Roma İÖ 27 yılında Augustus ile başlayan yeni bir yönetim biçimine kavuştu. İmparatorluk yönetiminde Senato ve meclislerin azalan etkinliğine karşılık, imparatorların yetkileri giderek arttı. Artık İmparatorluğun yönetimi bir sülaleden gelen imparatorların eline geçti. Roma'da ilk sülale Augustus ile başlayan ve Nero'nun öldürülmesiyle sona eren **İulius-Claudius Sülalesi**'dir. (İÖ 27-İS 68).

EYALETLERİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Caesar zamanında Roma toprakları üzerinde 14 eyalet bulunmaktaydı. İç savaşların sonunda Mısır da Roma topraklarına katılarak Otavianus tarafından İÖ 30'da eyalet haline getirilmiştir. Böylece Roma toprakları Akdeniz'in tüm çevresini çevirerek onu bir Roma denizi haline getirmişti. Kuzey Denizi'nden Atlas Okyanusu'na, Atlas Okyanusu'ndan Suriye'nin doğusuna değin uzanan Roma topraklarında barış dönemi başlamıştı. Roma'nın ilk doğu yayılmasında olduğu gibi, onun komşuları arasında kendi kudret ve kuvvetine denk hiçbir devlet kalmamıştı. Artık bu geniş Roma İmparatorluğu üzerinde yer alan ve iç savaşlar sırasında büyük ızdırap çeken eyaletlere ve onların problemlerine eğilme zamanı gelmişti.

Augustus İÖ 27 yılında eyaletlerin yönetiminde bir yenilik ortaya koydu. Buna göre eyaletler yönetim açısından Augustus ile Senato arasında paylaşıldı.

Roma topraklarının sınırlarında yer alan ve içinde legionlar yani askeri birlik bulunan eyaletlerin yönetimini Augustus bizzat kendi üzerine almıştır. Bu tür eyaletlere "İmparatorluk eyaletleri" adı verilmiştir. Tehlikeden uzak ve Roma yönetimini benimsemiş, askeri sorunu olmayan eyaletlerin yönetimi Senato'ya verilmiştir. Bunlara da "Senato eyaletleri" adı verilmiştir.

Augustus, yönetimini üzerine aldığı eyaletlere, eskiden konsulluk ve valilik yapmış senatörler arasından seçtiği kişileri vali olarak (legati Augusti propraetore) atıyordu. Bu vali, atandığı eyaleti Augustus'un vekili sıfatıyla ve onun emirleri doğrultusunda yönetiyor, aynı zamanda eyaletin içinde bulunan askeri birliklerin komutanı oluyordu.

Senato eyaletlerini ise eskiden konsuller ya da praetorluk (adli işlere bakan en yüksek memur) yapmış kişiler arasından seçilen valiler (prokonsul) yönetecekti.

Küçük Asya'da bu sırada üç eyalet bulunmaktaydı. Bunlardan Asia ile Bithynia-Pontos Eyaleti'nin valilerini Senato atayacaktı. Bunlardan Asia Eyaleti diğerlerine oranla daha üstün tutulmaktaydı. Bu nedenle buraya sürekli vali olarak eski konsullerden biri atanmıştı. İmparatorluk içinde Asia'dan başka Afrika (Africa) Eyaleti de önem kazanmak-

scanfan

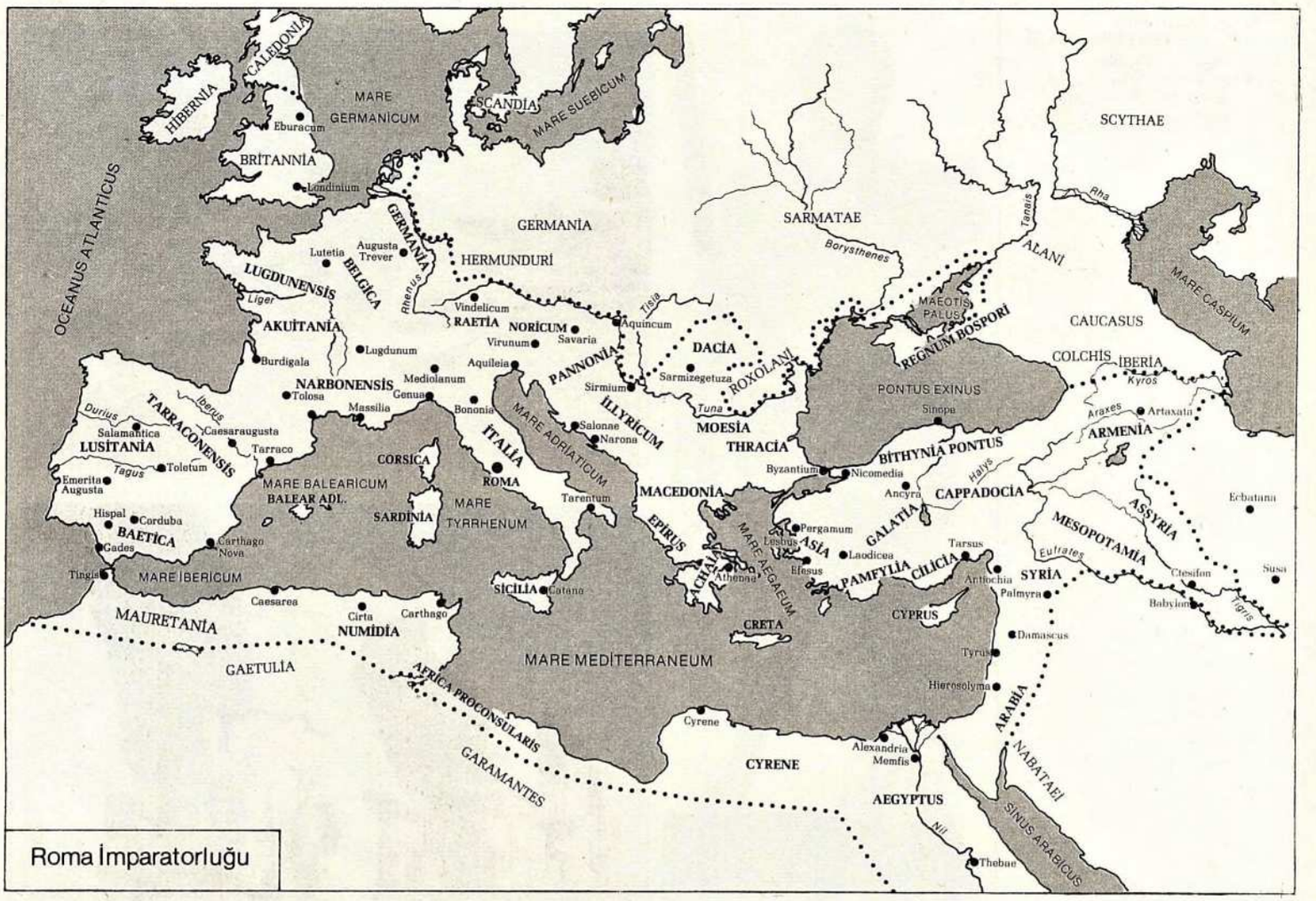

taydı. Diğer eyalet valilerinin 6 liktoru (lictores) bulunmasına karşılık Asia ve Africa Eyaleti valilerinin 12 liktoru bulunmaktaydı. Senato eyaletlerine atanan valilerin görev süreleri 1 yıl olarak belirlenmişti. Hiçbir askeri yetkileri olmamasına karşın sadece adli ve yönetim yetkileri vardı, kılıç taşıyamazlardı. Bu valilere görevleri süresince biri quaestor (mali işlere bakan) olmak üzere 4 kişi yardımcı olarak verilirdi.

Küçük Asya'nın üçüncü eyaleti, Kilikia idi. Burası sınırda olması ve henüz içinde askeri birlikler bulunması nedeniyle Augustus'un legatları tarafından yönetilecekti. İmparatorluk eyaletleri valilerinin görev süreleri sınırsızdı, Augustus'un arzusuna bağlıydı. Augustus'tan aldıkları talimat doğrultusunda eyaletlerini yönetirlerdi. 6 liktorları ve kılıç taşıma hakları vardı. Ayrıca eyaletleri içinde bulunan bir legionun (yaklaşık 4.200-6.000 asker) komutanıydılar. Eğer bulundukları eyalette ikinci bir legion varsa ona Augustus ayrı bir komutan gönderirdi. Bu eyaletlerde en önemli olan nokta valinin elinden mali yönetimin vergi toplama işinin alınmasıydı. Augustus, eyaletlerin mali işlerini yürütmekle ayrı bir memuru (procurator) görevlendirmişti.

Bundan böyle, Senato eyaletinde ya da İmparator eyaletinde görevlendirilenler ayırım gözetmeksizin devletin maaşlı memuru olacaktı. Eğer Augustus'un ya da Senato'nun kendisine gönderdiği bir emir yoksa, hiçbir vali eyalet sınırları içinde asker toplamayacak ve halktan para istemeyecekti.

Bu köklü reformlar, uzun yıllardan beri Romalı memurların gaddarca para toplayıp halkını yoksulluğa ve sefalete ittiği eyalet halklarına rahat nefes aldırtmış, onların yeniden ekonomik durumlarının düzelmesini sağlamıştır.

Bu arada Küçük Asya'da Roma'nın vasali bulunan krallar da bazı haklar elde etmiş olmalıdır. Buralardan Polemon (Pontos'un vasal kralı) İÖ 26'da Roma halkının dostu ve yandaşı olarak kabul edilmiştir. Bundan sonra bir bildiri yayınlayan Polemon, krallığı dahilindeki bütün tiyatrolardaki birinci sıraların senatörlere ayrılmasını emretmiştir (Cassius Dio, LIII, 25).

GALATİA EYALETİ'NİN KURULUŞU

Antonius tarafından Amyntas'a Galatia'nın da krallığının verildiğine değinmiştik. Amyntas'ın iç savaşın hazırlıkları içinde bulunan Antonius'a yardım etmesi doğaldı. Bu amaçla Antonius'un Yunanistan'a geçen birlikleri arasında Amyntas'ın ordusu da yer almaktaydı. Fakat uzak görüşlü Amyntas, Antonius'un bu mücadelede galibiyet şansının bulunmadığını görerek, daha Actium Savaşı'ndan önce Octavianus'un tarafına geçmişti. Böylece savaşın galibi ve Roma'nın tek egemeni olan Octavianus tarafından krallığında bırakılmıştı. Ayrıca ona ödül olarak, İÖ 36 yılında Antonius tarafından Kleopatra'ya verilen Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia) da verilmişti, İÖ 30 (Plutarkhos, Antonius LXVII vdd.)

Fetihlerine devam eden vasal kral Amyntas, İsauria'yı sakinleştirmek, halkının direncini kırmak için, bu bölgenin müstahkem ve önemli kenti olan İsaura'yı tahrip etti ve bunun yakınında aynı adı taşıyan bir krali ikametgah yaptırarak etrafını surlarla çevirttirmeğe başladı. Pompeius'un Küçük Asya'da yaptığı düzenlemeleri sırasında, Derbe ve Laranda'-

scanfan

Sol: Roma İmparatoru Augustus'un Prima Porta heykeli Vatikan Müzesi, Sağ üst: Antiokheia (bugün Yalvaç)'taki Men Tapınağı kalıntıları. Alt: Antiokheia sukemeri.

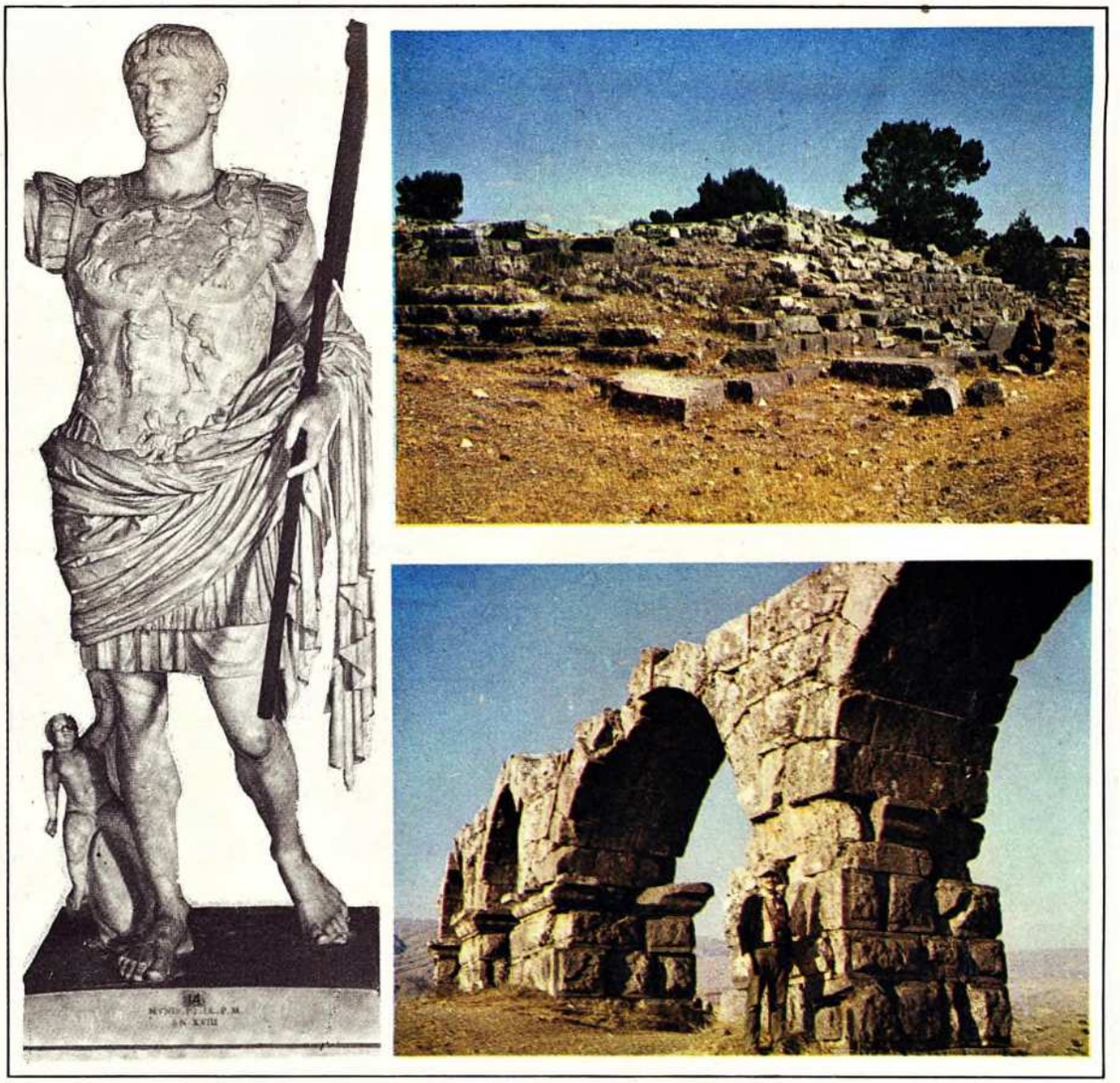

nın dahil olduğu güney Lykaonia'yı verdiği Antiparter, fırsatları kendi yönünde değerlendirerek bir eşkiya şefi olmuştu. Amyntas onu da yenerek topraklarını ele geçirdi ve Pisidia'nın doğusunda yeralan Homanadlar halkı üzerine yürüdü. Amyntas çevrede büyük bir huzursuzluk kaynağı olan bu topluma ait tahkimli kaleleri birer birer fethettikten sonra, onları tamamiyle egemenliği aldığı sırada, Strabon'dan (XII, 569) öğrendiğimize göre, öldürdüğü şeflerden birinin karısı tarafından pusuya düşürülerek İÖ 25'de öldürüldü. Böylece, vasal kral Amyntas, büyük bir çabayla Küçük Asya'nın bu kesiminde bir otorite sağlamış, fakat onun ölümüyle sessizliğe kavuşmuş olan bu yerler bir anda eski haline dönüvermiştir.

Galatia kralı Amyntas, ölümüyle geride büyük topraklar bırakmıştır. Aşağıda değineceğimiz bu geniş topraklardan, Kilikia (Kilikia Trakheia, Kappadokia kralı Arkhelaos Filopatris'e verilmişti) ve Pamfylia'nın dışında kalan kısımları İÖ 25 yılında birleştiren Augustus, bizzat kendisine bağlı olan **Provincia Galatia**'yı kurmuştur. Bu eyalete dahil olan bölgeleri Pisidia Antiokheia'sında (bugün Yalvaç) bulunan ve 1. yüzyıla tarihlenen bir yazıta dayanarak şöyle sıralayabiliriz: Buna göre eyalet;

1- Galatlar'ın üç boyu; başkentleri Ankyra olan Tektosaglar, başkentleri Pessinus olan Tolistoaglar ve başkentleri Tavion olan Trokmeler'in toprakları,
2- Pisidia,
3- Pisidia Antiokheia'sı ile birlikte Frygia'nın doğu kesimi,
4- Lykaonia,
5- İsauria ile daha sonra eyalete katılan Paflagonia'nın iç kesimleri, Pontos Galatikus ve Küçük Ermenistan'dan oluşmaktaydı. Bunun yanında eyaletin her bölgesi kendine has metropolislere ve de olasılıkla özel yönetim örgütüne sahiptiler. Eyaletin bu parçalarından sadece metropolisler'in adları bilinmektedir. Bunlar Pisidia'da Sagalassos, İsauria'da İsaura, Paflagonia'da Pompeipolis, Pontos Galatikus'da Amasia, Pontos Polemoniakus'da Neokaesaria'dır (bugün Niksar). Bunlardan başka, eyalette Termessos Maior ve Sagalassos olmak üzere iki tane de özerk kent (civitates liberae) bulunmaktaydı. Eyaletin valisinin ve yerel yönetimin merkezi Ankyra'da (Ankara) bulunmaktaydı.

Böylece Galatia eyaleti, üç ana bölümden oluşarak çok geniş bir alanı kapsamaktaydı. Eyalet kuzeyde Papflagonia Dağları'nın güneyinden Toroslar'ın kuzey yamaçlarına kadar uzanan Lykaonia bozkırlarını ve batıda Asia Eyaleti'nin doğu sınırındaki Kibyratis'den Pamfylia Ovası'nın gerisindeki dağlara kadar uzanan Pisidia yükseltilerini içine alıyor, doğuda ise, asıl Pontos ve Kappadokia sınırına kadar bir yayılma gösteriyordu. Ayrıca, anlaşıldığı gibi, bu geniş eyalet, çok değişik kültür düzeyinde bulunan çeşitli halkları da bünyesinde toplamış oluyordu.

Dirayetli kral Amyntas'ın, birçok hizmetlerden sonra, aniden ölümü üzerine Roma'nın ilk anlarda hazırlıksız bulunuşu bir kararsızlığa neden olmuştur. Roma'nın yüksek egemenliğini temsil eden bir kralın katledildiği doğu Pisidia ve İsauria da bu eyaletin içinde yer alıyordu. Roma'dan önceki devletlerin de bir türlü huzuru sağlayamadıkları bu kesimde bir otoritenin sağlanması zorunluydu.

Galatia eyaletinin ilk yıllarında, Pisidia'da, birbirinin neden

scanfan

Sol üst: Antiokheia'daki Augustus Tapınağı kalıntıları. Alt: Olbasa (bugün Belenli)'nın genel görünümü. Sağ üst: Roma İmparatoru Augustus'un büstü. Bergama'da bulunmuştur. Arkeoloji Müzeleri - İstanbul. Alt: Bir rahibin Roma koloni topraklarını çift öküzlü bir sabanla sürüşünü ve kutsamasını yansıtan bir sikke.

ve sonucu durumunda olan iki önemli olay cereyan etmiştir. Bu olaylar aynı zamanda birbirini tamamlamakta olup İÖ 4 yıllarına kadar Romalı yöneticileri meşgul etmiştir. Bunlardan bir tanesi Pisidia askeri kolonileri, diğeri ise Homanadlar Savaşı'dır.

Eyaletin bilinen ilk valisi Marcus Lollius olup bu görevde İÖ 22 yılına kadar kalmıştır. Eyaletin kuruluşuyla bu tarih arasında geçen süre içinde M. Lollius'un ne gibi faaliyetlerde bulunduğunu kesinlikle bilememekle birlikte, onun ileride yapılacak savaşa hazırlık oluşturmak üzere bölgenin sakinleştirilmesi yolunda önlemler aldığını ve ayrıca aşağıda değineceğimiz Pisidia kolonilerinin yerlerinin seçiminde ve kuruluş hazırlıklarında yardımcı olduğunu düşünebiliriz. Yalnız, bu sırada Roma'nın düşmanıyla mücadeleden önce, bölgenin Romalılaştırılması için köklü önlemler aldığını biliyoruz. Bunların başında ise Pisidia'daki Roma kolonileri gelmektedir.

Pisidia kolonizasyonunun ana amaçları bellidir. Öldürülen Amyntas'ın krallığına ait olan topraklar üzerinde şimdi Galatia eyaleti olduğuna göre doğal olarak burada huzuru Roma legionları sağlayacaktı. Bu görev, doğrudan doğruya askeri önlemler yanında, bizzat huzursuzluk yuvalarının ortasında kurulacak askeri kolonilerle, şiddet kullanılmadan yürütülen önlemlerle barış sever bir biçime dönüştürülmek istenmiştir. Ayrıca, koloniler bu sınır kesiminde Roma'nın birer ileri karakolu durumunda olacaklardı. Görevlerinden biri de, hellenizasyonun giremediği Toroslar'ın bu kesiminde yaşayan toplulukları Romanize etmekti. Yani, böylece onlar, sadece tehditle değil, fakat Roma'nın uygarlığı sayesinde, Augustus'un barış sisteminin içine sokulmak istenmekteydi. Bunda başarı şansı görülebilirdi. Zira, Filippi Savaşı'ndan sonra Küçük Asya'ya gelen Antonius'un, Parthlar ile yapacağı mücadele için büyük miktarda askere gereksinmesi bulunmaktaydı. Bu gereksinmesini İtalya'dan karşılamadığından Küçük Asya yerlilerinden legionlar oluşturmuştu. İç savaşlar sona ermiş, barış dönemi açılmıştı. İşte böylece büyük bir varlığa ulaşan (52 legion) bu askerleri yerleştirmek için yeni kentlere gereksinme vardı. Bu nedenle Romalılarca yer seçimi yapılırken üçlü yarar gözetilmiş olmalıdır. Şöyle ki, hem veteranlara (hizmet süresi dolmuş askerler) yer bulunacak, hem onlar henüz Romanize olmamış bölgelerde Roma dil ve uygarlığının yayılmasını sağlayacak, hem de daha önemlisi bölgenin de güvenliğini sağlamış olacaklardı. Böylece kurulacak Pisidia kolonilerinin karakter bakımından öncelikle askeri ve gerçek amaçlarının ise savunmayla ilgili bulunduğunu görmekteyiz.

Doğu'daki hemen hemen bütün Caesar ve Augustus kolonileri kıyı kolonileri idi ya da hiç değilse kıyıya yakındı. Bundan dolayı Augustus'un Orta Küçük Asya'da oluşturduğu kolonilerin özel bir yeri vardı.

Bu dönemde kurulan kolonilerden;

Antiokheia (Colonia Caesarea),

Olbasa (Colonia İulia Augusta Olbasa (Olbasena veya Olbasenorum)),

Komama (Colonia İulia Augusta (Prima Fida) Comama (Comamenorum)),

Kremna (Colonia İulia Augusta Felix Cremna (Cremnensium))

Parlais'in (Colonia İulia Augusta Parlais) asıl Pisidia'da

scanfan

olmasına karşılık,
Pisidia dışında da Lystra (Lykaonia'da, Colonia İulia Felix Gemina Lystra),
Germa (Galatya'da Colonia İulia Augusta Felix Germenorum),
Ninica (Kilikia Trakheia'nın batısında, Colonia İulia Augusta Felix Ninica),
bulunmaktadır. Res Gestae III. 28'de sadece Pisidia kolonilerinden bahsedilmesi araştırmaları son derece zor duruma sokulmuştur. Pisidia, Augustus zamanında bir eyalet değildi ve sadece Galatia eyaletinin bir parçasıydı. Bu yüzden soruna nereden bakılırsa bakılsın kesin bir açıklık kazandırmak olası değildir. Yalnız, güneyde Kilikia'da yer alan Ninica bir kenara bırakılacak olursa,Augustus kolonileri onun kurduğu Galatia eyaletinin sınırları içinde kalmaktadır. Augustus'tan sonra Küçük Asya'da bu anlamdaki koloni hareketi fazla değildir. İmparatorluk döneminde genellikle yaygın olan koloni tipi Titular koloni tipidir. Yani, bunlar, kentlerin bünyelerini değiştirmeden, oraya kolonistler göndermeden "koloni" ünvanı ve "koloni hukuku" verilmesiyle oluşan kolonilerdir.

AUGUSTUS'UN KÜÇÜK ASYA'YA GELİŞİ (İÖ 20-19)

İÖ 21 yılının sonlarında Samos'a gelerek kışı orada geçiren Augustus, İÖ 20 yılı ilkbaharında Küçük Asya'ya geçti. Her ne kadar eyaletler Senato ve İmparatorluk eyaletleri olarak ikiye ayrılmışsa da, Augustus'un sahip olduğu yetki (İmperium) ona senato eyaletinde de aynı hakkı sağlıyordu.
Augustus burada bulunduğu esnada, Pontos Bölgesi'ndeki Amisos (bugün Samsun) kentinin sorunlarıyla ilgilendi. Amisos'a G.İulius Caesar tarafından bağımsızlık verilmişti, fakat onun ölümünden sonra doğuya egemen olan Antonius burayı bölgenin vasal kralına bağlamıştı. Daha sonra da, coğrafyacı Strabon'un (XII, 547) bildirdiğine göre, Straton adında bir tiranın eline geçen kent halkı çok ızdırap çekmekteydi. İşte Augustus, Küçük Asya'ya geçişinden kısa bir süre sonra tiranı buradan uzaklaştırarak Amisos'a yeniden bağımsızlığını vermiş ve onun kalkınması için yardımda bulunmuştur.
Kyzikos kenti ise savaşlar sırasındaki tutumundan dolayı Augustus tarafından cezalandırılmış, vatandaşlarından birçoğu öldürülmüştür.
Augustus'un doğuda yaptığı bir toprak düzenlemesi de, Kappadokia kralı Arkhelaos'a Küçük Ermenistan'ın bir bölümünü vermesidir.
Bu sırada Parthlar'la Romalılar arasındaki topraklarda yer alan Ermenistan'ın bu dönemindeki kralı Artaxias Roma'ya düşmandı. Bunun öldürülmesinden sonra (İÖ 20) yerine, gençlik yıllarını Roma'da geçirmiş olan kardeşi 2. Tigranes kral oldu, fakat yine de burada karışıklıklar devam etti. Aynı yıllarda Parth kralı 4. Fraates (İÖ 37-2) ile bir uzlaşma sağlayan Augustus, Parthlar'ın Crassus'u yendikten sonra ele geçirdikleri Roma sancaklarını geri almayı başardı. Bu işin başarılmasında Augustus'un üvey oğlu Tiberius'un büyük katkısı olmuştur. Bundan sonra yaklaşan Roma tehlikesinden kendini korumak isteyen Parth kralı, rehine olarak dört oğlunu Roma'ya gönderdi. Fraates'in İÖ 2 yılında ölümünden sonra yerine, Roma'ya gönderdiği oğullarından biri kral olmuştur.
Pompeius'un Pontos'a yaptığı seferden beri Roma'nın vasalı olan Bosporos Krallığı (Kırım),Farnakes'in ölümünden sonra, İÖ 17 yılına kadar Caesar'ın buraya atadığı kral Asandros tarafından yönetilmişti. Değindiğimiz tarihte Asandros, Mithradates'in soyundan olduğunu iddia eden Scribonios'un çıkarttığı isyan sonunda öldü. Böylece Scribonios buraya egemen oldu. Verimli toprakları olan Kırım, Roma için büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle İÖ 14 yılında buraya sefer yapmakla görevlendirilen Pontos kralı Polemon'un Scribonios'u ortadan kaldırmasına karşın isyan devam etmiştir. Ancak bu sırada Suriye'de bulunan Agrippa'nın (Augustus'un damadı) Roma donanmasıyla Sinope'ye gelmesi üzerine, Kırım yeniden Roma egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. Bu sırada, Strabon'dan (XII, 555 vd.) öğrendiğimize göre, Kafkas boylarına karşı bir sefer yapan Polemon ölmüştür. Karısı Pythodoris oğullarından biri ile krallığı yönetmeye başlamıştır. Sonra Kappadokia kralı Arkhelaos ile evlenen Pythodoris, bu kralla birlikte, Küçük Asya'nın doğusunda Romalılar'a ait olmayan, eski Pontos Krallığı'nın bir bölüm toprakları ile, Küçük Ermenistan, Kappadokia, Lykaonia, İsauria ve Kilikia Trakheia'ya (Dağlık Kilikia) sahip bulunmaktaydılar. Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan bu topraklar üzerinde yer alan Pontos, Kappadokia, Kommagene vasal krallıkları Roma eyaletleri ile Eufrates'in (bugün Fırat) güneydoğusundaki Parthlar arasında tampon devletlerdi.
İÖ 25 yılında kurulduğunu belirttiğimiz Galatia Eyaleti'nin bir parçası olan doğu Pisidia ile İsauria'da yaşadığını bildiğimiz Homanadlar (Homanadeis) boyuna karşı bir sefer yapılması gerekmekteydi. Seferden önce Romalı yöneticiler Asia Eyaleti'nin ilk yıllarında olduğu gibi, bölgede son derece güç olan ulaşımı düzenli hale sokmak için yol yapımına ağırlık vermişlerdir. Eyalet valisi C. Arrutius Aquila İÖ 6 yılında Pisidia'nın kuzeyinden doğuya uzanan Via Sebaste'yi inşa etmeye başlamıştır. Bu yol Efesos'dan başlayarak, Tralles (bugün Aydın), Laodikeia (bugün Eskihisar), Apameia (bugün Dinar) üzerinden gelen yolla bağlanarak Antiokheia'dan (bugün Yalvaç) sonra Beyşehir Gölü'nün (Karalis) doğu kıyısını izleyerek ayrıldığı iki kolla Homanadlar'ın topraklarını çevirmiştir. Bu yol, daha sonra doğuya doğru Garsaura - Arkhelais (bugün Aksaray), Kaisareia (bugün Kayseri), Melitene (bugün Malatya) üzerinden Eufrates (Fırat) Vadisi'ne kadar uzatılarak, Roma'nın ve ondan sonraki dönemlerin en önemli askeri ve ticaret yolu olmuştur.
Via Sebaste'nin yapımı sırasında, Homanadlar savaşının da hazırlığı yapılmaktaydı. Savaşın komutanı P. S. Quirinius, çok yüksek ve çoğu yerde Toroslar'ın geçit vermez yüksek tepeleriyle çevrili olan yerlerde yaşayan Homanadlar'ın (Strabon, XII, 569) ülkesini (Trogitis (Suğla) Gölü'nün güneydoğusu) ordusuyla çevirmiştir. Böylece onları açlıkla teslime zorlamıştır. Uzun sürdüğü anlaşılan bir ablukadan sonra P.S. Quirinius Plinius'un (Naturalis Historia, V 94) bildirdiğine göre, onların 44 tahkimli kalesini ele geçirerek yıkmış, başkentleri Homana'yı İÖ 4/3'de ele geçirmiştir. Böylece bu bölgeler değindiğimiz gibi, yapılan yollar ve kurulan koloniler sayesinde Roma tarafından kazanılmış oldular.
Augustus 41 yıllık saltanattan sonra İS 14 yılında öldü. Yaşadığı süre içinde Roma'ya ait olan topraklar üzerinde devletin otoritesini yerleştirmek için çaba sarfetmiş, planlı bir biçimde ekonomik önlemler ve yollar yaptırarak askeri koloniler kurmuş, imparatorluğun her yanında barışı sağlamaya çalışmıştır.

2 - TİBERİUS'DAN 1. FLAVİUS VALENTİNİANUS'A KADAR ROMA İMPARATORLUĞU YÖNETİMİ ALTINDA KÜÇÜK ASYA

TİBERİUS (İS 14-37)

Augustus üvey oğlu Tiberius Claudius Nero'yu evlat edinmiş ve ona önemli yetkiler vermişti. Bu nedenle onun ölümünden sonra herhangi bir karşı koyma olmadan Tiberius Roma tahtına çıktı. Tiberius tahta çıktıktan hemen sonra Senato kararıyla Augustus'u tanrılaştırmış (divus) ve Augustus kültünü kurmuştur. Bundan sonra Roma'da bu gelenek haline gelerek, halk için yararlı işler yapan imparatorlara da tapınılmıştır.

scanfan

Sol: Sagalassos tiyatrosu. Sağ üst: Roma İmparatoru Tiberius (İS 14-37). Alt: Aynı imparatora ait bir sikke.

Augustus'un, ölümünden önce yazdığı **"Res Gestae Divi Augusti"** ya da buluntu yerine göre **"Monumentum Ancyranum"** (Ankara Anıtı-Hacıbayram Camiinin bitişiğinde Augustus'un tapınağının duvarında) onun yaşamı boyunca yaptığı işlerin özetini vermektedir. Bir tür siyasal vasiyetname de olan bu metin onun tarafından Vesta tapınağına teslim edilmiş ve Augustus'un ölümünden sonra Senato'da okunmuş ve hayattayken istediği gibi, tapınağı önüne dikilen iki sütuna Tiberius tarafından yazdırılmıştır. Bundan başka bu metnin kopyalarının eyaletlerdeki birçok tapınağa konduğunu bilmekteyiz. Bu arada, Galatia Eyaleti'nin başkenti olan Ankyra'da da Augustus tapınağının duvarlarına Latince ve Grekçe olarak da yazdırılmıştır. Fakat günümüzde bu vasiyetnamenin Latince ve Grekçe parçalar halinde birer kopyası daha Pisidia'nın iki kentinde ele geçmiştir. Bunlardan Latince olanı Yalvaç'ta (eski Antiokheia) Grekçe olanı da Uluborlu'da (eski Apollonia) saptanmıştır. Bu üç Küçük Asya kentinin dışında bu vasiyetname ile ilgili hiçbir yazıta rastlanmamıştır.

Artabanus'un Ermenistan işlerine karışması yüzünden bazı karışıklıklar meydana geldi. Roma'yı terk etmek istemeyen Tiberius sınırlardaki ayaklanmaları, komutanlarını göndererek bastırmaktaydı. Bu sırada Germen boylarına karşı başarılı bir seferden (İS 14-16) dönen yeğeni Germanicus'u doğuya gönderdi.

Tiberius döneminde Küçük Asya'da yapılan önemli icraatlardan birisi Kappadokia'nın Roma eyaleti haline getirilmesidir. Kappadokia kralı Arkhelaos'u Tiberius Roma'ya çağırmıştı. Onun burada ölümünden sonra, Kappadokia Roma eyaleti olarak düzenlendi. Buraya atlı sınıfından bir vali atayan Germanicus, halkın ödediği vergi miktarını azaltmış ve eyaletin düzenlemesini yapmıştır.

Germanicus doğuda Ermenistan topraklarına girdi. Buraya, Pontos kralı 1. Polemon'un oğullarından Zenon'u, "Artaksias" adını vererek vasal kral olarak atadı. (Tacitus, Annales, II, 56). Yine bu sırada Kilikia kralı ölmüştü. Ona ait olan topraklar (Doğu Kilikia) İÖ 17'de Suriye Eyaleti valisinin yönetimi altına verildi. Ayrıca, Parth kralı Artabanus'un Roma'nın yeniden dostluğunu kazandığı anlaşılmaktadır.

Küçük Asya'nın yönetim işlerini böylece çözüme bağlayan Germanicus Mısır'a geçti. Daha sonra Antiokheia'ya (bugün Antakya) gelen Germanicus burada İS 19 yılında öldü.

Tiberius'un saltanatının üçüncü yılında, İS 17, Strabon'dan (XII, 628) öğrendiğimize göre, Küçük Asya'da özellikle Asia Eyaleti'nde yer alan kentlerin pek çoğu şiddetli bir deprem sonucunda yıkılmışlardı. Tacitus'dan (Annales, II, 47) öğrendiğimize göre, gece olan depremde harabeye dönen 12 kent arasında Sardes, Efesos, Sipylos Dağı eteğindeki Magnesia (bugün Manisa), Myrina, Kyme, Kibyra gibi önemli kentler de bulunmaktaydı. Felakete uğrayan ve son derece sıkıntıya düşen bu kentleri 5 yıl için vergiden muaf tutan Tiberius, ayrıca Sardes'e önemli ölçüde para yardımı yapmıştır. İmparatordan yardım gören kentler, minnettarlıklarını vurgulamak için, onun anıtsal bir yontusunun yapımını sağlamışlardır.

Tiberius özellikle saltanatının son 6 yılında devlet işlerini ihmal ederek herkesten kuşkulanmaya başlamış ve zalimce davranışlarda bulunmuştur. Doğuda, onun ölümünden az

scanfan

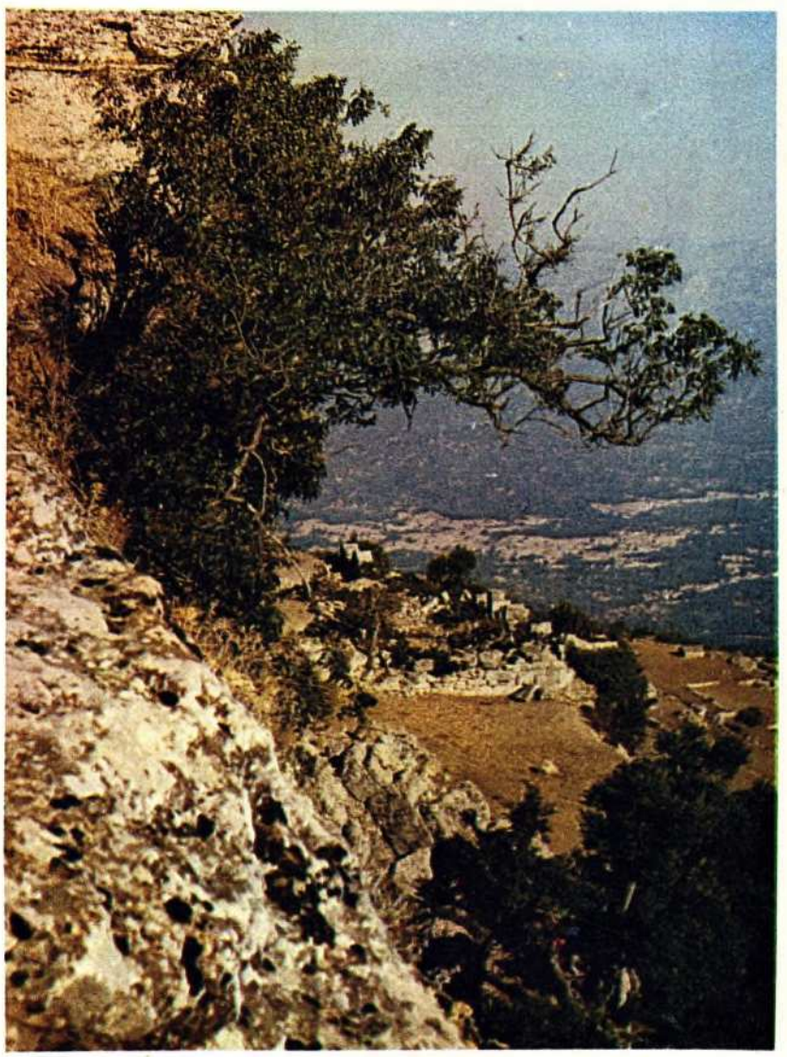

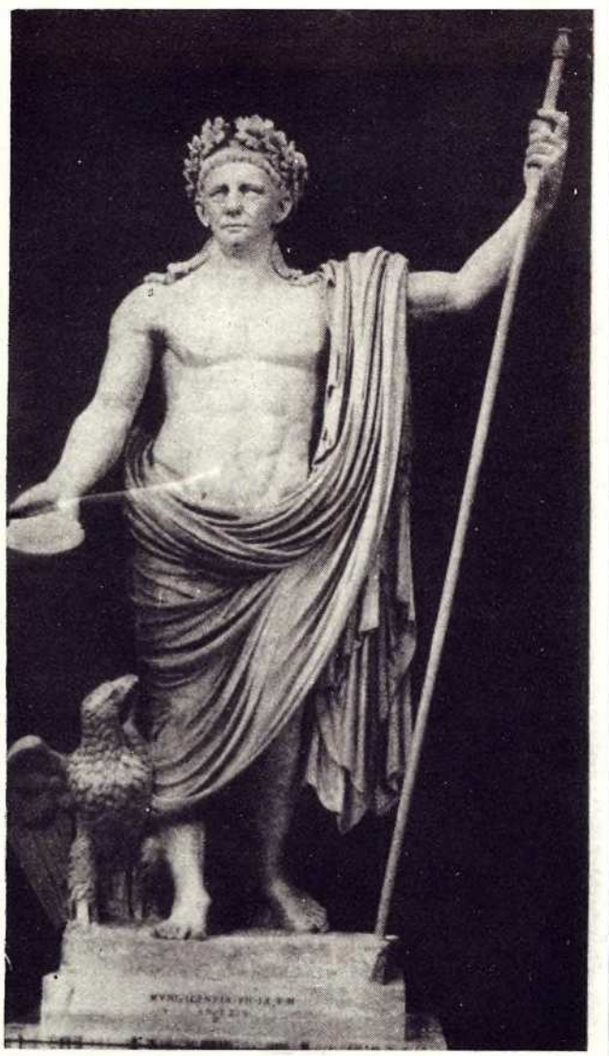

önce, Parth kralı 3. Artabanus, Ermenistan kralının ölümü üzerine, Ermenistan'ı istila etmiş, buraya kendi oğullarından birini kral yapmıştır. Hatta Roma eyaleti Kappadokia'yı bile istila etmiştir. Tiberius'a gönderdiği bir mektupta Kyros zamanında Persler'e ait olan Küçük Asya'nın şimdi kendisinin olması gerektiğini bildirdi. Fakat Parthlar'ın ileri gelenleri arasında bir birlik yoktu. Roma doğuya kuvvetler gönderdi, fakat istenilen sonuç alınamadı, Parthlar kuvvetli durumlarını korudular.

CALİGULA (Gaius Caesar Germanicus, İS 37-41)

Tiberius'un ölümünden sonra Roma tahtına geçen Gaius eyaletlerle ve devlet işleriyle pek ilgilenmedi. Geçirdiği bir hastalıktan sonra büsbütün dengesini kaybeden Caligula pek çok kişiyi katletmiş ve birçok kişinin de mallarına el koymuştur. Cassius Dio'dan (LIX, 8) ve Suetonius'dan (Caligula, XVI) öğrendiğimize göre, onun zamanında Kilikia kıyılarının bir bölümü Kommagene kralı Antiokhos'a verilmiş, fakat kısa bir süre sonra bu toprakları geri alınmıştır. Pontos kraliçesi Pythodoris'in ölümünden sonra da oğlu Polemon'a İS 38'de babasının topraklarının yönetimi verilmiştir (Cassius Dio, LIX, 12).

CLAUDİUS (İS 41-54)

Caligula'nın öldürülmesinden sonra yerine, Germanicus'un kardeşi, Caligula'nın amcası olan Claudius ordu tarafından imparator ilan edilmiştir. Claudius, Augustus ve Tiberius'un izinde yürümüş ve zamanında eyaletler iyi yönetilmiştir. Caligula'nın yaptığı yanlış işleri düzeltmeye çalışmıştır. Bu arada Kommagene kralına eski hakları verilmiştir. Pontos soyundan gelen Mithradates adında bir kişiye de Bosporos'un (Kırım) krallığını vermiştir (Cassius Dio, LX, 8).

Suetonius (Claudius, XV) ve Cassius Dio'dan (LX, 17) öğrendiğimize göre, İS 43 yılında Claudius, Lykialılar'ın bağımsızlığına son vererek burayı Pamfylia ile birleştirerek bizzat kendisine bağlı bir eyalet haline getirmiştir.

Claudius döneminde Thrakia da bir Roma eyaleti haline geldi. Romalılar'ın doğu işleriyle ilgilenmeye başlamasından beri Thrakia'nın doğusunda kurulmuş olan krallığı himaye etmişlerdir. Onu adeta bölgenin bekçisi durumuna getirmişlerdir. Bir tür vasal krallık olan doğu Thrakia kralları Augustus ve Tiberius zamanında da durumlarını korudular. Fakat daha batıda yaşayan Thrak boylarından Odrysler diğer boylarla birleşerek İS 21 yılında isyan ettiler. Onların isyanını bastıran Roma, savaşçı Thrak kabileleri içinden asker toplamaya başladı. Roma'nın bu şekilde davranışına kızan Thraklar ikinci kez isyan ettiler. İşte bu isyan sırasında (İS 26) doğu Thrakia kralı 2. Roimetalkes kendi soydaşlarına karşı Roma'nın yanında yer aldı. Böylece isyan bastırıldı (Tacitus, Annales, IV, 46 vd)

Tiberius'un ölümünden sonra yerine geçen Caligula, doğu Thrakia sülalesine mensup ve çocukluk arkadaşı olan Roimetalkes adında bir prensi (3. Roimetalkes), Thrakia kralı yapmıştı (İS 37/38). İşte bu kralın Claudius döneminde katledilmesinden sonra çıkan isyanlar bastırılarak Thrakia İS 46 yılında Roma imparatoruna bağlı bir eyalet haline getirildi. Yine Claudius zamanında Bosporos (Kırım) Krallığı ile Pontos Krallığı birbirinden ayrıldı. Kırım'a ayrı bir kral atandı.

scanfan

Sağ üst: Roma İmparatoru Nero (İS 54-68). Alt: Aynı imparatora ait bir sikke. Sol: Roma İmparatoru Caligula (İS 37-41). Yan sayfa sol: Kremna'nın genel görünümü. Sağ: Roma İmparatoru Claudius (İS 41-54).

İS 38 yılında Parth kralı 3. Artabanus'ün ölümünden sonra ülkede iç savaş başlamıştı. Romalılar bundan yararlanarak bir süre için doğuda bir dengeleme yapmışlardı. Fakat İS 51 yılında Parth kralı olan Vologases kaybedilen toprakları yeniden kazanarak İS 52'de Armenia'ya egemen oldu ve buraya kardeşi Tridates'i kral yaptı. Bu durum Nero'nun saltanatının ilk yıllarına kadar bozulmadı.

NERO (İS 54-68)

Claudius'un ölümünden sonra henüz 17 yaşında bulunan Nero imparator olmuştur. Saltanatının ilk yıllarında Senato'ya son derece saygılı davranmış, Claudius zamanında yetişmiş kadro ile Augustus döneminin siyasetini izlemiştir. Fakat kısa bir süre sonra bu ılımlı yönetim yerini keyfi yönetime bırakmıştır. En yakınları olan Britannicus'u (Claudius'un oğlu), annesi Agrippina'yı öldürten Nero, Roma halkının nefretini kazanmıştır.

Parthlar'ın kuvvetlenerek Ermenistan'ı egemenlikleri altına almaları Roma'da endişe yaratmıştı. Bu nedenle Nero İS 55 yılında yetenekli komutanlarından Domitius Corbulo'yu Parthlar'a karşı yapılacak savaş için görevlendirdi. Corbulo, bu seferi sırasında vasal krallıklarından (Pontos kralı 2. Polemon, Kommagene kralı 4. Antiokhos gibi) da yardım alacaktı. Toplanan ordunun savaşı başarıyla sonuçlandıracak güç ve disiplinde olmadığını gören Corbulo, bu sırada Roma'dan barış isteyen Parth kralı Vologases'in önerilerini, zaman kazanmak için kabul eder göründü. Gerekli hazırlığı tamamlayan Romalı komutan İS 57-59 yılları arasında Ermenistan'ı tamamen ele geçirmiştir. Buranın Parthlar tarafından yerleştirilen kralı Tridates, Romalılar ile savaşmasına karşın yenilerek kaçmıştır. Buranın vasal krallık yapılmasına karar veren Nero, buraya kral olarak Kappadokia'nın eski kralı Arkhelaos'un torununu, ülkenin geleneklerine göre 5. Tigranes olarak adlandırarak atadı (İS 60). Ayrıca savaşlar sırasında Roma'ya yardım eden vasal krallara Ermenistan topraklarının bir bölümü verildi (Tacitus, Annales, XIV, 23-27). Doğudaki işlerini tamamlayan Corbulo vali olarak atandığı Suriye Eyaleti'ne gitti.

Fakat Tigranes kısa bir süre sonra doğuda Parthlar'a ait topraklara saldırdı. Roma ile bir mücadeleye girmek istemeyen Parth kralı Vologases kardeşinin yenilgisi ve krallığını kaybedişi sırasında ortaya çıkmamıştı. Fakat şimdi Tigranes'in Roma'ya güvenerek yaptığı işler onun harekete geçmesine neden oldu. Sonuçta Tigranes Parthlar tarafından yenilerek Ermenistan'dan atıldı. Bu sırada Nero'dan burayı eyalet yapma emrini alan Kappadokia valisi Caesennius Paetus komutası altındaki 3 legion ve buna ek olarak Galatia, Kappadokia ve Pontos'tan gelen yardımcı birliklerle desteklenmiş ordusuyla Ermenistan'a girdi. Tacitus'un (Annales, XV, 9-11) bildirdiğine göre, ordusunu birkaç bölüme ayırarak kışlamak üzere çekilen Paetus, Parth kralı Vologases'in, İS 62 yılında, saldırısına uğrayarak büyük kayıplar vermiş, kuşatıldığı Arsamosata kalesinde, Ermenistan'ı terk edeceğine dair söz vermiştir. Bundan sonraki yıllarda Parthlar ile anlaşmayı uygun gören Romalılar, İS 65 yılında Roma'ya giden Tridates'e Ermenistan'ın krallığını vermişlerdir. Parthlar ile Romalılar arasında yaklaşık yarım yüzyıl sürecek bir barış yapılmış ve böylece Fırat'ın doğusundaki bölge Parthlar'ın nüfuzu altına girmiştir.

scanfan

Roma İmparatorlarına ait sikke ve madalyonlar: Sol üst: Galba (İS 68-69). Alt: Otho (İS 69). Sağ üst: Vitellius (İS 69). Alt: Vespasianus (İS 69-79). Yan sayfa sağ üst: Titus (İS 79-81). Alt: Nerva (İS 96-98). Sol: Domitianus (İS 81-96).

Nero döneminin Küçük Asya'da diğer bir olayı da Pontos Polemoniakus'un Roma'ya bağlanmasıdır. Bilindiği gibi Pompeius zamanında Pontos'un batı kısmı Bithynia ile birleştirilerek İÖ 64'de Bithynia - Pontos eyaleti oluşturulmuştu. Pontos'un doğu kısmı ise İS 63 yılına kadar, genellikle Mithradates Eupator'un soyundan gelen kişilerce yönetilmişti. İS 63 yılında Nero, buranın vasal kralı 2. Polemon'un topraklarını Roma'ya terk etmesini sağladı. Bu tarihte Pontos Polemoniakus ile Pontos Galatikus, Galatia eyaletine bağlandı. Böylece Karadeniz'in güney kıyıları doğrudan doğruya Roma'nın yönetimi altına girmiş oldu. Kommagene Krallığı ve Küçük Ermenistan dışında kalan tüm Küçük Asya toprakları da Roma'ya bağlanmış oldu.

Eyaletleri oldukça sıkı denetimi altında bulundurulan ve burada yolsuzluk yapan valileri cezalandıran Nero, Roma'da yaptığı çılgınlıkları ve zalimce davranışları yüzünden pek çok kişinin nefretini kazanmıştı. Bu nedenle İS 68 yılında bazı eyaletlerin valileri isyan etti. Bu arada Senato tarafından vatan haini ilan edilen Nero, İtalya'dan kaçmak istediyse de başaramadı, sonunda intihar etmek zorunda kaldı. Böylece onunla İulius - Claudiuslar sülalesi son buldu.

Nero'nun ölümünden önce isyan eden İspanya valisi Galba, onun öldürülmesinden sonra Lusitania valisi Otho, bunun intiharından sonra, Aşağı Germania orduları tarafından imparator ilan edilen Vitellius da doğudaki valiler tarafından imparator ilan edilen Vespasianus'un yandaşları tarafından öldürüldü. Böylece Nero'nun ölümünden sonra İS 68/69 yılları içinde Roma'da 4 imparator iş başına geçmiş, büyük karışıklıklar içinde pek çok kişi hayatını kaybetmiş, birçok kent tahrip olmuştur.

3. FLAVİUSLAR DÖNEMİNDE KÜÇÜK ASYA

VESPASİANUS (İS 69-79)
TİTUS (İS 79-81)
DOMİTİANUS (İS 81-96)

Titus Flavius Vespasianus'un Roma tahtına geçmesiyle Roma tarihinde Flaviuslar sülalesi başlamıştır. Vespasianus doğu legionları ve eyaletleri tarafından imparator ilan edilmişti. Bu nedenle onun Roma tahtını elde edebilmesi için doğu, özellikle Küçük Asya kentleri Vespasianus'a, Vitellius'a karşı yapacağı savaşta gerekli olan para ve askeri sağlayabilmek için büyük vergiler ödemek zorunda bırakılmışlardır. Vespasianus imparator olduktan sonra doğu sınırını güvence altına almak amacıyla önemli yönetim değişiklikleri yapmıştır. Bu arada birçok kent bağımsızlığını kaybederken vasal krallar da topraklarını Roma'ya terk etmeye zorunlu bırakılmışlardır.

Parthlar ile olan ilişkiler Nero zamanında olduğu gibi dostça sürdürülmeye çalışılmıştır. Kommagene kralı 4. Antiokhos, Vespasianus ve oğlu Titus'a Yahudilerle ve Vitellius ile yaptıkları savaşta yardım etmişti. Fakat Vespasianus Kommagene krallığının topraklarını Roma'ya bağlamak düşüncesindeydi. Bu iş için bahane bulmakta gecikmedi. 4. Antiokhos'un Parthlar ile ilişki içinde olduğu ileri sürüldü ve toprakları Roma birliklerince işgal edilerek başkenti Samosata (bugün Samsat) İS 72'de zaptedildi. Böylece ele geçirilen Kommagene Krallığı'nın toprakları Suriye Eyaleti'ne bağlandı.

Hemen sonra, İS 73 yılında, Roma'nın vasali olan Küçük Ermenistan Krallığı da ortadan kaldırıldı ve toprakları

scanfan

Kappadokia Eyaleti topraklarına katıldı.

Tacitus'dan (Historiae, II, 9) öğrendiğimize göre, Galba döneminde (İS 68-69) Pamfylia Lykia'dan ayrılarak Galatia ile birleştirilmiştir. Galba'nın nedenini bilmediğimiz bu yönetim değişikliği Vespasianus tarafından geçersiz sayılmış ve o, Pamfylia'yı Galatia'dan ayırarak yeniden Lykia ile birleştirmiştir. Pisidia kentlerindeki yazıtlardan anladığımıza göre bu değişiklik sırasında güney ve batı Pisidia kentlerinin büyük bir bölümü Lykia-Pamfylia Eyaleti'ne katılmıştır.

Küçük Asya'da Vespasianus zamanında yapılan en önemli değişiklik Galatia ile Kappadokia eyaletlerinin birleştirilerek yönetiminin tek bir imparatorluk legatına bırakılmış olmasıdır (İS 74). Böylece neredeyse Küçük Asya topraklarının yarısına yakınını kapsayan bu büyük eyalet kuzeyde orta ve doğu Karadeniz kıyı kesiminin yanında Fırat Irmağı sınır olacak biçimde güneyde Suriye Eyaleti'ne kadar uzanmaktaydı. Melitene (bugün Malatya) ve Samosata (bugün Samsat) gibi stratejik sınır kalelerine legionlar yerleştiren Vespasianus, böylece Parthlar'ın Fırat Irmağı'nı geçme isteklerine set çıkmış oluyordu. Vespasianus ve sonra yerine geçen Titus zamanında, herhangi bir tehlike anında Roma birliklerini doğu sınırına kolayca ulaşabilmesi için Küçük Asya'da önemli yollar yaptırılmış ve mil taşlarından (mesafe taşları) anladığımıza göre eskiden var olanlar da onarılmıştır.

4. NERVA (İS 96-98), TRAİANUS (İS 98-117) VE HADRİANUS (İS 117-138) ZAMANLARINDA KÜÇÜK ASYA

Domitianus zamanında sınırlarda bazı kıpırdanmalar olmuşsa da, bastırılmıştır. Fakat Vespasianus ve Titus'un imparatorluk içinde kurduğu uyum Domitianus tarafından bozulmuştur. Pek çok kişiyi öldüren, mallarına el koyan Domitianus kötü bir yönetici olarak Roma tarihine geçmiştir. Döneminde Hıristiyanlar ve Yahudiler izlenmiş ve onların Roma topraklarından atılmasına çalışılmıştır. Halkın nefretini kazanan İmparator, İS 96 yılında öldürülerek, yontuları parçalanmış, adı bütün yazıtlardan silinmiştir. Domitianus'un ölümünden sonra Nerva (İS 96-98) İmparator ilan edilmiştir. Nerva, kısa süren saltanatı içinde imparatorluğun kurumlarının düzenli çalışması için büyük çaba sarfetmiştir. Asker olmadığı için bazı önemli sorunlarla karşılaşmış, fakat ölümünden önce kendine Yukarı Germanya Valisi M.Ulpius Traianus'u ortak imparator seçerek, onu evlat edinmiş ve böylece Roma tarihinde parlak bir dönemin açılmasını sağlamıştır.

Domitianus zamanında Daklar üzerine başarısız bir sefer yapılmıştı. Bu nedenle Roma'nın ülkesine yeniden saldıracağını bilen Dak kralı Decebalus, yeni bir savaşın hazırlıklarını tamamlamak üzereydi. Daklar'ın durumunu yakından izleyen Traianus ordusunu düzenledikten sonra İS 101-102 ve İS 105-106 yıllarında Dakya'ya iki sefer yaparak Daklar'ı yenmiş ve burayı bir Roma eyaleti haline getirmiştir.

Traianus döneminde Küçük Asya olayları hakkında Bithynia Pontos Eyaleti valisi Genç Plinius'un (Plinius Caecilius Secundus, İS 62 113) eserleri sayesinde bilgi sahibi olmaktayız.

Vespasianus'un yaptığı değişikliklerle çok geniş bir alana yayılan Galatia Eyaleti'nde kısa zamanda bir takım yönetim güçlükleriyle karşılaşılması doğaldı. Bu nedenle eyalet, daha

scanfan

Sol üst: Roma İmparatoru Traianus (İS 98-117). Alt: Traianus döneminde yapılan Dac savaşlarını konu alan ve Roma'da Forum Traiani'de yer alan Traianus sütunu. 30 metreden fazla yüksekliğe sahip olan bu sütun Paros mermerinden yapılmıştır. Sağ: Titus takı.

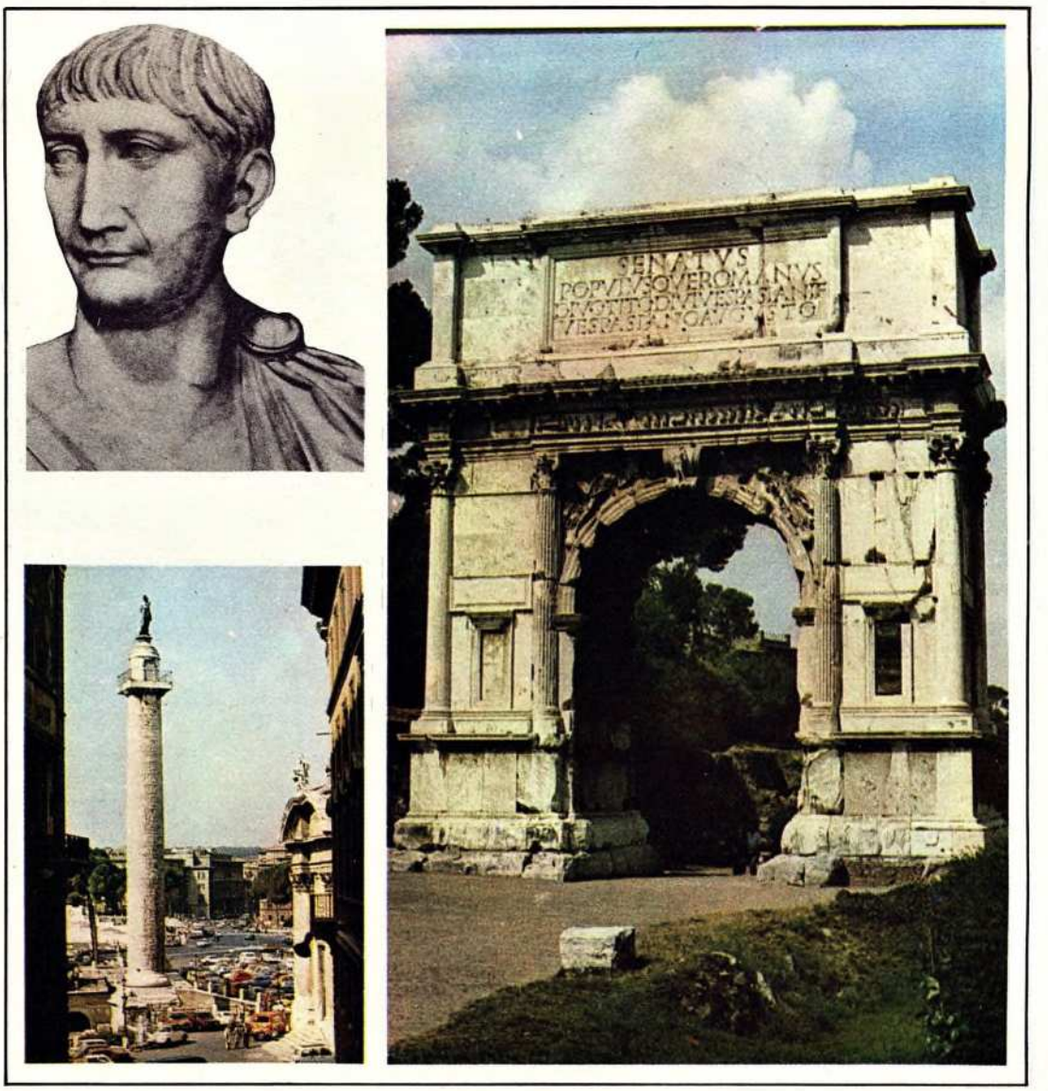

önce Kilikia Eyaleti'nde değindiğimiz gibi, bir takım bölünmelere uğramıştır. Bu eyaletten ilk kopmanın kesin tarihi verilememekle birlikte olasılıkla İS 107-111 yılları arasında Traianus birleşik Galatia-Kappadokia Eyaleti'ni birbirinden ayırmıştır. Yeni düzenlemeye göre, Galatia Eyaleti Augustus zamanında ilk kuruluş yıllarında olduğu gibi, asıl Galatia, İç Paflagonia,Lykaonia ve Kuzey Pisidia'yı içine alıyordu. Traianus gibi güçlü bir imparator tarafından yapılan yönetim değişikliğin nedeni haliyle keyfi bir nedene dayanmamaktadır. İşaret ettiğimiz birleşik Galatia - Kappadokia eyaleti neredeyse Küçük Asya'nın yarısını kapsamaktaydı. Bu nedenle çok geniş bir eyalette yönetim güçlükleri o oranda fazla olacaktı. Ayrıca, Traianus Parthlar ile karşılaşmadan önce, böyle bir önlemle Küçük Asya'nın doğusunu güvenlik altına almak istemiştir.

Roma'da gerekli düzenlemeleri yapan Traianus İS 114 yılı başlarında Küçük Asya'ya geçti. Nero döneminden beri Roma'nın himayesinde, fakat Arsakes sülalesinden (Parthlar) olan kralların yönettiği Ermenistan'a girerek burasını Roma eyaleti haline getirdi. Melitene (bugün Malatya) kentini genişleterek bölgenin başkenti yaptı. Sonra Van Gölü havzasına kadar olan toprakları işgal ederek Mezopotamya Eyaleti'ni oluşturdu. İS 114/115 kışını Antiokheia'da (bugün Antakya) geçiren Traianus, Parth sülalesi içindeki çekişmelerden yararlanarak güçlük çekmeden Parthlar'ın topraklarına girdi, (İS 116) ve burayı Roma'ya vasal bir krallık haline soktu. Küçük Asya'nın doğusunda gerekli güvenliği sağladıktan sonra Roma'ya dönmek üzere yola çıkan Traianus, İS 117 yılında Kilikia'nın Selinus kentine geldiğinde hastalandı. Bu sırada Suriye valisi olarak bıraktığı akrabası Publius Aelius Hadrianus'u evlat edindi. Traianus kısa bir süre sonra da öldü. Ölümünden sonra Selinus kentine onun anısına **Traianopolis** adı verilmiştir (Cassius Dio, Ept. LXVIII, 33).

Hadrianus imparator olduktan sonra Senato'ya gönderdiği mektupta Traianus'un siyasetini izleyeceğini ve Traianus'un tanrılaştırılmasını (Divus) istemiştir.

Hadrianus'un saltanatı hemen hemen ülkesini dolaşmakla, eyaletlerin sorunlarını yakından tanımakla ve önemli kentlerin büyük bir bölümünü güzel anıtlarla süslemekle geçmiştir. İkisi büyük, dört gezi yapmıştır. Bunlardan İS 121-125 ve 128-133 yılları arasında yaptığı iki uzun gezide de Küçük Asya'ya uğramıştır.

İS 121 yılında başladığı gezi ile ülkesinin batı kesiminin önemli bir bölümünü dolaşan Hadrianus İS 123 yılında doğu Akdeniz'e gelerek Antiokheia üzerinden Eufrates (bugün Fırat) Vadisi'ne çıktı. Bu arada Parthlar ile dostça ilişkileri sürdürmek için görüşmelerde bulundu. Onun bu gezisi sırasında kazançlı çıkan kentlerden birisi de Trapezos'dur (bugün Trabzon). Karadeniz kentlerinin hemen hepsinde olduğu gibi burası da Karadeniz'in hırçın dalgalarına karşı açıktı. Hadrianus kente bir dalgakıran yaptırarak onu gemilerin sığınmasına uygun bir liman haline getirdi.

Daha sonra Bithynia Bölgesi'ne geçen Hadrianus, yaklaşık olarak 1 yüzyıldan beri imparator Claudius'un adını taşıyan (Claudiopolis) eski Bithynion (bugün Bolu) kentine kendi adını (Hadrianopolis) vermiştir. Ayrıca kısa süre önce bir deprem ile tahrip olan Nikaia (bugün İznik) ve Nikomedia (bugün İzmit) kentlerine yardım etmiş ve bu kentlerde tapınaklar,

scanfan

Sol üst ve sağ üst: Roma İmparatoru Handrianus (İS 117-138) ve aynı imparatora ait bir sikke. Sağ alt:Roma İmparatoru Antoninus Pius (İS 138-161). Sol alt: Marcus Aurelius ile ortak imparatorluk yapan Lucius Verus (İS 161-169).

basilikalar ile büyük anıtlar yaptırmıştır.

İS 128-133 yılları arasındaki ikinci büyük gezisinde Hadrianus doğu eyaletlerini incelemiş gerekli gördüğü düzenleme ve inşa faaliyetlerinde bulunmuştur. Son derece genişlemiş ve doğal sınırlarına ulaşmış olan imparatorluktaki yönetim mekanizmasını güçlendirmeye çalışan Hadrianus, aynı zamanda adalet mekanizmasının da iyi işlemesi için mevcut yasalara yeni eklemeler yapmıştır. Vergi toplama yöntemlerine bazı kolaylıklar getiren Hadrianus, resmi yazışmaların düzenli bir biçimde eyaletlere ulaşabilmesi için posta örgütüne büyük özen göstermiştir.

Küçük Asya'da bazı yönetim düzenlemeleri de yapmıştır. Ermenistan'ın Parthlar ile Romalılar'ın arasındaki gerginliği arttıracağını bildiği için, burayı Roma'ya bağlı bir vasal krallık yaparak yönetimini Parth kralına bırakmıştır.

Cassius Dio'dan (Epitome, LXIX, 14) öğrendiğimize göre, onun zamanında (olasılıkla İS 134) Bithynia Eyaleti imparatorluk eyaletleri arasına girmiş, bunun yerine Senato'ya Lykia-Pamfylia Eyaleti verilmiştir.

Bu sırada imparatorluğun doğu sınırlarının ötesinde bazı karışıklıklar sürmekteydi. Vespasianus zamanında, İS 75 yılında, Kafkaslar'dan inen Alan boyu Parth topraklarına giremeyince Ermenistan'ı yağmalayıp çekilmiştir. Düşünür ve tarihçi Flavius Arrianos'un Kappadokia valisi olduğu yıllarda (İS 134/135) Alanlar yeniden Kafkaslar'ı aşarak güneye doğru inmişlerdi. Media ve Ermenistan'ı yağmaladıktan sonra Roma eyaletlerine de akın etmişlerdi. Onların bu baskınları karşısında Arrianos kararlı tutumuyla karşı koymuş ve Alanlar'ı eyaletinden dışarı atmıştır. Aynı şekilde Parth kralı Vologases de onları Ermenistan'dan dışarı çıkartmıştır.

5. ANTONİNUSLAR SÜLALESİ

ANTONİNUS PİUS (İS 138-161)

Hadrianus ölümünden önce, Nemausus'un (Nimes) köklü ve zengin bir ailesinden gelen ve Asia Eyaleti Valiliği gibi önemli görevlerde bulunan Arrius Antoninus'u kendisine ortak imparator yapmıştı. Antoninus son derece kültürlü bir kişiydi. Zamanında imparatorluğun sınırlarında çeşitli karışıklıklar meydana gelmiştir. Buna karşın Roma'dan ayrılmayan Antoninus, buralardaki savaşları komutanlarının yönetimi altında sürdürmüştür.

Bu imparatorun zamanında asıl İsauria ve Lykaonia'nın güney tarafları Galatia'dan alınarak Kilikia'ya bağlanmıştır. Bu değişiklikten sonra Galatia Eyaleti, asıl Galatia, Doğu Frygia, Kuzey Pisidia, Paflagonia ve Lykaonia'nın kuzeyinden ibaret kalmıştır.

Döneminin Küçük Asya'daki olayları hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu imparator zamanında iki büyük deprem olmuştur. Birinci deprem sırasında Bithynia'da ve Hellespontos Frygiası'nda birçok kent yıkılmıştır. Bunlar arasında Kyzikos kenti de bulunmaktadır. İkinci deprem sırasında da Karia, Rodos, Lykia kentleri yıkılmıştır. İmparator bunların yeniden yapımı için yardımda bulunmuştur.

MARCUS AURELİUS (İS 161-180)

İspanya kökenli bir aileden gelen Marcus Aurelius aynı zamanda Traianus'un ve de Hadrianus'un karısı Sabina'nın

scanfan

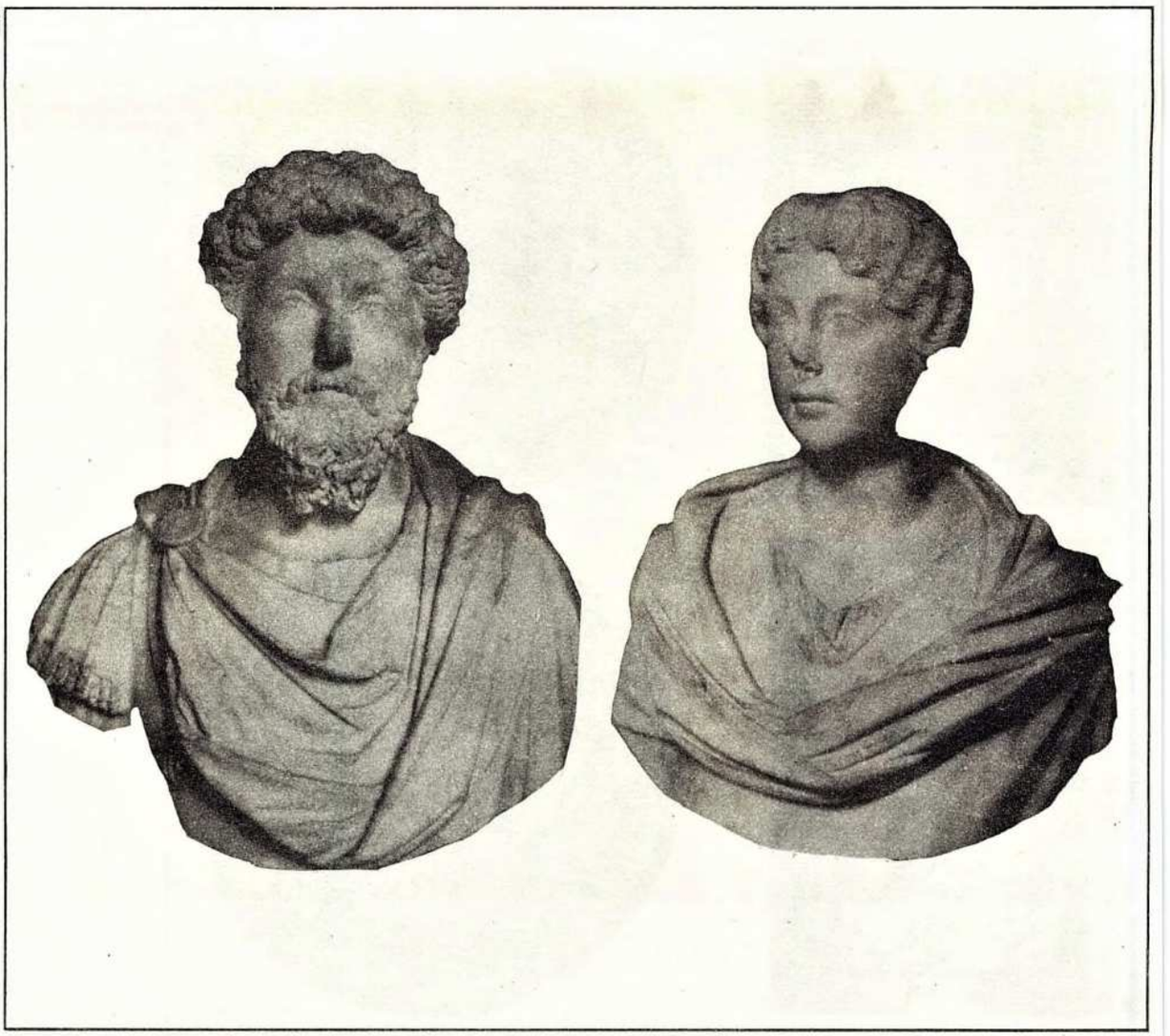

Roma Imparatoru Marcus Aurelius (İS 161-180) ve karısı Faustina'nın büstleri. Arkeoloji Müzeleri - İstanbul.

akrabasıydı. Küçüklüğünde çok iyi bir eğitim ve öğretim görmüştür. İS 145 yılında Antoninus Pius'un kızı Faustina ile evlendikten sonra yönetimde söz sahibi olmuş ve Antoninus Pius'un ölümüyle kardeşi Lucius Verus Commodus ile birlikte imparator olmuştur. Onun tahta geçişinden az sonra imparatorluğun sınırlarında savaşlar başlamıştır. Küçük Asya'nın doğusunda Ermenistan'da Parth kralı 3. Vologases ile savaşılmıştır (İS 162). Parthlar'ın üzerine yürüyen Kappadokia valisi (Severius) Ermenistan'a girdiği esnada Parthlar tarafından ordusuyla birlikte yok edilmiştir. Romalılar'ın bu ağır yenilgisinden sonra Parthlar Suriye Eyaleti'nde yaptıkları ikinci savaşı da kazanarak, Kappadokia'nın ve Suriye'nin bir bölümünü ellerine geçirmişlerdir.

Parthlar'ın bu başarısı üzerine Marcus Aurelius doğuya Lucius Verus'u göndermiştir. Daha çok komutanlarının yönettiği savaşlar sonucunda doğuda tekrar Roma otoritesi kurulmuştur. Fakat bir süre sonra Suriye'de görülen veba batıya doğru yayılarak imparatorluğun büyük bölümünde can kaybına yol açmış, ayrıca Roma ordusunun da önemli bir bölümünün telef olmasına neden olmuştur. Parthlar'a karşı kazanılan savaştan sonra Suriye valiliğine Avidius Cassius atanmıştı (İS 169). Yetenekli bir komutan olan Cassius'a Küçük Asya'nın doğusunda ve Suriye'nin güneyinde doğan karışıklıkları bastırmak için geniş yetkiler verilmişti. Doğuda Roma otoritesini yaygınlaştıran Cassius'a İS 175 yılında Marcus Aurelius'un öldüğü haberi ulaşınca (ki bu doğru değildi) kendini imparator ilan etti. İşte bunun üzerine komutanlarına Cassius'u ortadan kaldırmak için emir veren Marcus Aurelius oğlu Commodus ve karısı Faustina'yı da yanına alarak doğuya hareket etti. Bu sırada Cassius komutanları tarafından öldürülmüş ve doğuda yeniden barış sağlanmıştır. Cassius Dio'dan (Epit.LXXII,28 vd.) öğrendiğimize göre, onun yerine Martius Verus Suriye valiliğine atanmıştır.

İmparator bu seferinde Toros Dağları yakınında Halala kasabasında karısını kaybetmiştir. Halala'ya koloni hukuku veren Marcus Aurelius, adını karısının adını yaşatmak için (Faustinopolis) olarak değiştirmiştir. Suriye ve sonra da Mısır'a giden İmparator Küçük Asya'ya dönüşünde Smyrna'da bir süre kalarak sofist Aristides ile yakından ilgilenmiştir. Onun Roma'ya dönüşünden kısa süre sonra Smyrna (bugün İzmir) bir depremle tahrip olunca, Cassius Dio'dan (Ept. LXXII, 32) öğrendiğimize göre, Aristides, kentin yeniden imarı için, bu dostluk sayesinde imparatordan önemli ölçüde yardım sağlamıştır.

Marcus Aurelius saltanatını Roma İmparatorluğu'nun sınır boylarında yaptığı savaşlarla tamamlamıştır.

COMMODUS (İS 180-192)

Marcus Aurelius'un saltanat ortağı Lucius Verus İS 169 yılında ölmüştü. Marcus Aurelius oğlu Commodus'u İS 176 yılında kendine ortak imparator yapmıştı. Bu nedenle onun ölümünden sonra Commodus tek başına imparator olmuştur. Commodus döneminde artık imparatorluğun her yanında huzur iyice bozulmuştu. Bir de buna imparatorun durumu eklenince Roma'nın sonu gelmiş gibi görünüyordu. Commodus zalim ve gaddarca davranışlarında Nero ve Domitianus'u çoktan geride bırakmıştı. İmparatorluğun ileri gelenleri

scanfan

Roma imparatorlarına ait sikkeler: Sol üst: Commodus (İS 180-193). Alt: Pertinax (İS 193). Sağ üst: İulianus (İS 193), Niger (İS 193-194).

içinde hiç kimse can güvenliğine sahip değildi. Bu nedenle komutanlarının ve Senato'nun nefretini kazanan Commodus, İS 192 yılının son gecesinde öldürülmüştür.

6. SEVERUSLAR SÜLALESİ (İS 193-235)

SEPTİMİUS SEVERUS (İS 193-211)

Commodus'un öldürülmesinden sonraki birkaç ay içinde Pertinax ve İulianus imparator ilan edilmişlerdir. Sonra da Suriye valisi Pescennius Niger ile Yukarı Pannonia valisi Septimius Severus orduları tarafından imparator ilan edilmişlerdir.

P. Helvius Pertinax'ın çok kısa süren saltanatından sonra imparatorluk yeniden iç savaşa sürüklenmiştir. Sonra Didius İulianus büyük bir para ödeyerek imparatorluk makamını satın almıştır. Buna reaksiyon olarak ortaya çıkan Pescennius Niger, ordusu tarafından imparator ilan edilmiş ve Küçük Asya ile doğu eyaletleri tarafından kabul edilmiştir. Fakat Pertinax'ın öcünü almak amacıyla Roma'ya yürüyen Septimius Severus'un ordusu tarafından imparator ilan edilmesi Niger'in durumunu sarsmıştı. Antiokheia'dan (bugün Antakya) Byzantion'a yürüyen Niger, kenti ele geçirdikten sonra Perinthos'u da ele geçirmiştir. Fakat Roma'da resmen imparator olarak kabul edilen Septimius Severus, Niger'in üzerine yürüdü. Küçük Asya'da Bithynia, Kappadokia ve Kilikia'da yapılan savaşları kazanan Septimius Severus, Niger'in öldürülmesinden sonra (İS 194) ona bağlı kalan kentleri sert bir biçimde cezalandırmış ve ağır vergiler ödemek zorunda bırakmıştır. Bunların en kötü örneğini Antiokheia ve Byzantion'un tahriplerinde görmekteyiz. Septimius Severus, Parthlar üzerine iki kez seter yaparak doğuda huzuru sağlamaya çalışmıştır.

Zamanında yollar onarılmış, eyaletlere oldukça önem verilmiştir. Fakat Severus'un en fazla üzerinde titizlikle durduğu konu ordu olmuştur. Bir sülale kuran imparator bunu ve kendi kudretini yaşatacak olan kurumun ordu olduğunu çok iyi bildiğinden ona gereken önemi vermiştir.

CARACALLA (İS 211-217)

Septimius Severus'un ölümünden sonra imparator olan Caracalla, kendisine saltanat ortağı olan kardeşi Geta'yı bir süre sonra ortadan kaldırmıştır. Herkesten kuşkulanan Caracalla, kendisini ayakta tutacak her türlü desteği her ne pahasına olursa olsun sağlamaya çalışmıştır. Bu nedenle ordusunu zenginleştirmiştir. Roma'da fazla kalmayan Caracalla eyaletleri dolaşmıştır.

Parthlar'a karşı başarılı savaşlar yapmıştır. İS 216/217 kışını Edessa'da (bugün Urfa) geçiren Caracalla, Cassius Dio'dan (Ept. LXXXIX, 5) öğrendiğimize göre, İS 217 yılında Karrhai kentine gitmek üzereyken, komutanlarından, Macrinus'u tutan Martialis isimli bir asker tarafından öldürülmüştür. Caracalla'nın en önemli icraatı İS 212 yılında yayınladığı bir ferman (Constitutio Antoniniana) olmuştur. Buna göre herkese fark gözetilmeksizin Roma vatandaşlık hakkı verilmektedir.

Opellius Macrinus'a (İS 217-218) karşı ayaklandırılan ordular, Suriye'den M. Aurelius Antoninus'u (Varius Aviditus) (İS 218-222) imparator ilanı ettiler. Elagabalus olarak tanıdığımız bu 14 yaşındaki çocuk Roma'yı üç yıl idare etmiştir. Roma'da Doğu'nun güneş tanrısı kültünü yerleştiren

scanfan

Roma imparatorlarına ait sikke ve madalyonlar: Sol üst:Clodius Albinus (İS 193-197). Alt: Caracalla (İS 198-217). Sağ üst: Macrinus (İS 217-218). Alt:Elagabalus (İS 218-222). Yan sayfa sol: Septimius Seleveris (İS 193-211). Sağ üst: Severus Alexander (İS 222-235). Orta: Maximinus Trax (İS 235-238). Alt: 3.Gordianus (İS 238-244).

bu imparator zamanında doğu eyaletleri çok sakin kalmıştır. Bu genç imparatorun bir takım garip davranışlarının halk üzerinde kötü etki yapması üzerine öldürülmüştür. Yerine yine Severuslar sülalesinden Severus Alexander imparator olmuştur.

SEVERUS ALEXANDER (İS 222-235)

Tahta çıktığında henüz 14 yaşındaydı. Annesi İulia Mammaea'nın etkisinde kalan Severus zamanında Senato büyük değer kazanmıştır, devlet yönetimi düzenli şekilde yürütülmüştür.

Bu zamanda Doğu'da önemli gelişmeler olmaktaydı. Parthlar zayıflamıştı. Pers soyundan (Akhaimenid) geldiğini iddia eden Ardaşir (Artaxerxes) adlı biri etrafına topladığı kalabalık askeri birliklerle Parthlar'ın egemen oldukları toprakları işgal ederek, Parth kralı 5. Artabanus'u yenmiştir. Böylece Ardaşir İran'da Sasani Devleti'nin kurucusu olmuştur. Ardaşir sonra batıya doğru ilerleyerek Mezopotamya'yı işgal etmiş, Suriye ve Kappadokia eyaletlerini de tehdide başlamıştı. İşte bu gelişmelerden haberdar olan Severus ona bir mektup yazarak, Romalılar'ın Augustus, Traianus, Lucius Verus ve Septimius Severus zamanında Doğu boyları üzerinde kazandıkları zaferden söz etmiştir. Sasaniler üzerine yürüyen Severus kesin bir zafer elde edememekle birlikte, Roma'ya ait olan Mezopotamya'yı yeniden kazanmıştır.

7. ASKERİ İMPARATORLAR DÖNEMİ (İS 235-284)

Severus Alexander'in öldürülmesinden (İS 235) sonra Roma İmparatorluğu korkunç bir anarşinin içine girdi. Severus Alexander'den sonra imparator olan Maximinus Thrax (İS 235-238) Germenler'e karşı zafer kazandıktan sonra, güneye dönerek Sirmium'da Sarmat ve Daklar'ın isyanlarını bastırmıştır. Fakat bütün bu seferleri sırasında gerekli olan parayı sağlamak için zenginlere ve kentlere karşı uyguladığı siyaseti onun yaşamına mal olmuştur.

Maximinus'un öldürülmesinden sonra 3. Gordianus (İS 238-244) Roma tahtına geçirilmiştir. Aynı yılda Gothlar ve Carplar Tuna Irmağı'nı geçerek Roma topraklarına girmişlerdir. Bunun zamanında doğu eyaletleri savunmasız kaldıklarından İS 241 yılında Ardaşir'in yerine geçen oğlu 1. Şapur (İS 241-272) tarafından bütün Mezopotamya ve Suriye istila edilmiştir.

İmparatorluğun batısında durumunu kuvvetlendiren 3. Gordianus İS 243/244 kışında Sasaniler üzerine yürüdü. Komutanları önemli başarılar kazandı. Böylece kaybedilen yerler yeniden Roma yönetimine geçti. Fakat bu sırada 3. Gordianus öldürüldü. Yerine komutanlardan Filippus Arabs (İS 244-249) geçti. Filippus, Sasaniler ile anlaşma yaptıktan sonra Roma'ya dönmüştür. Daha sonra Tuna boyunda Carplar'a karşı zafer kazanmıştır. Zamanında Roma'nın bininci kuruluş yılı (21 Nisan 248) büyük şenliklerle kutlanmıştır. İS 248 yılında, Tuna eyaletlerine Gothlar, Carplar, Vandallar girmişti. Filippus bunlara karşı göndereceği ordunun komutanlığına senatör C.Messius Decius'u atamıştı. Gothlar'a karşı zafer kazanan Decius (İS 249-251) istememesine karşın ordusu tarafından imparator ilan edildi. Yapılan savaşta Filippus öldürüldü. Decius da Gothlar ile yaptığı bir savaşta yaşamını kaybedince komutanlardan

scanfan

Trebonianus Gallus (İS 251-253) ordusu tarafından imparator ilan edildi. Bu imparator zamanında Gothlar ve Sasaniler Roma topraklarında büyük tahribat yapmışlardır. Tuna'yı aşan Gothlar batı Anadolu'da Efesos'u yağmalamışlardır. Sasani kralı 1. Sapor Ermenistan'ı istila ederek buraya kendine vasal bir kral yerleştirmiştir.

Gallus'un başarısızlıkları birbirini izlerken, onun generallerinden olan ve Gothlar'a karşı zafer kazanan Aemilianus (İS 253) ordu tarafından imparator ilan edilmiştir. Fakat bunun da saltanatı birkaç ay sürmüştür. Generallerden Valerianus (İS 253-260) ordusu tarafından imparator ilan edilmiştir.

Valerianus, oğlu Gallienus'u (İS 253-268) kendisine ortak imparator yapmıştır. Bu durum Senato tarafından da kabul edildi. Fakat imparatorluğun hemen her yanında istilalar nedeniyle büyük huzursuzluk sürmekteydi. Sasaniler güneyden, Gothlar kuzeyden Küçük Asya kentlerini yağma ve tahrip etmekteydiler. Sasaniler'e karşı sefer yapan Valerianus, Edessa (bugün Urfa) yakınında 1. Şapur tarafından tutsak alındı, İS 260. Bu başarıdan sonra Sasaniler Kilikia'ya girdiler. Tarsus'u tümüyle tahrip ettikten sonra Kappadokia'ya girerek buranın eski başkenti Caesarea'yı zaptettiler. Aynı şekilde kuzey Anadolu'da Gothlar da Nikomedia (İzmit) ve Nikaia (İznik) kentlerini yağmalamışlardır.

Babasının esir alınmasından sonra tek başına imparatorluğunu sürdüren Gallienus'un zamanında Sasaniler doğuda Romalı komutanlar tarafından yenildiler ve Küçük Asya'yı terk etmek zorunda bırakıldılar. Fakat Gallienus döneminin başlarında imparatorluğun hemen her yöresinde ayrı bir imparator ilan edilmiştir. Bütün Limesler (Roma'nın tahkimli sınır boyları) düşman toplumlar tarafından tahrip edilerek aşılmıştır. Ayrıca Roma ordusu da büyük bir düzensizlik içinde bulunuyordu. Bu nedenlerle köklü bir reformla ordu ve yönetim kurumlarının yeniden düzenlenmesi gerekli olmuştu. İşte buna Gallienus tarafından başlanmış ve bir dereceye kadar başarılı olmuştur. Kendisinden sonra gelenler reformları daha ileriye götürmüşler ve böylece kısa sayılmayacak bir süre daha imparatorluğun birliği korunmuştu.

Gallienus'un saltanatı yine de karışıklıklar içinde sürüp gitmiştir. Palmyra prensi Odenathus Sasaniler'e karşı zafer kazanmıştı. Bu nedenle Gallienus Doğu'nun yönetimini ona bırakmıştı. Batıda ise Rhen Bölgesi'nin güvenliğini sağlamakla görevlendirilen Postumus iyi yönetim biçimiyle kuvvetlenmişti. İmparatorluğun tüm batısının sahibi olmuştu. İmparatorluğun yönetim açısından bir birlik içinde olamaması en çok Gothlar'ın işine yaramıştır. Artık her yıl Küçük Asya'nın batısını ve kuzeyini yağma ve tahrip eder olmuşlardır. Onların bu talanlarına bir türlü son verilemiyordu.

İS 267 yılında Gothlar'ın Frygia ve Kappadokia'yı da istila ettikleri sırada, onlara engel olmak isteyen Odenathus kuzeni tarafından öldürülmüştür. Bundan sonra onun karısı Zenobia oğullarına "Augustus" ünvanı vererek, kendisi de kraliçe ünvanını alarak kocasının sahip olduğu toprakları idare etmeye başladı.

scanfan

Sol üst: Traianus Decius (İS 249-251). Alt: Trebonius Gallus (İS 251-253)'e ait sikkeler. Sağ: Filippus Arabs'ın (İS 244-249) bir büstü. Yan sayfa: Roma imparatorlarına ait sikkeler: Sol üst: Valerianus (İS 253-260). Sağ üst: Gallenius (İS 260-268). Sağ alt: 2.Claudius (İS 268-270). Alt: Domitius Aurelius (İS 270-275).

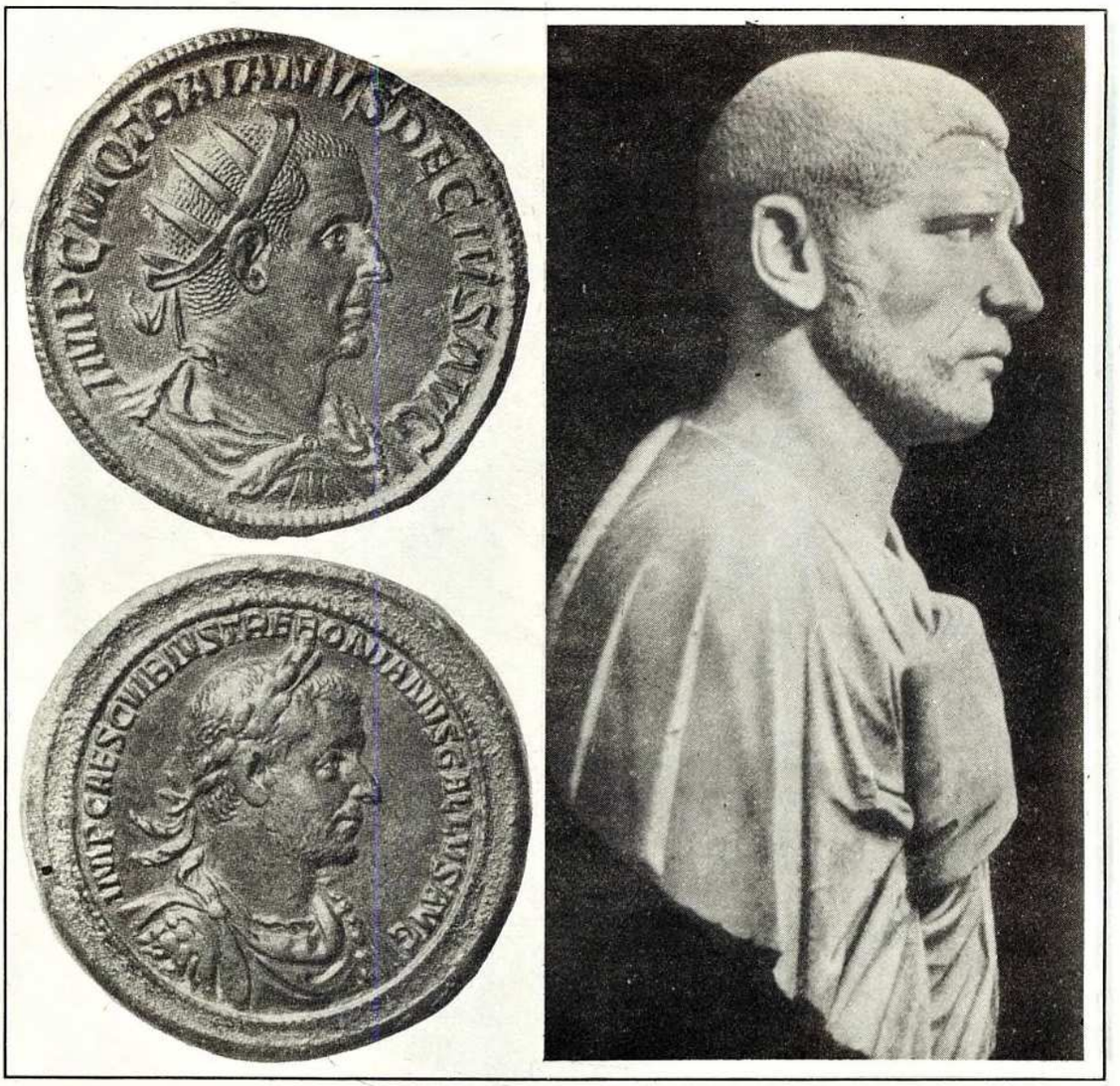

8. İLLİRYALI İMPARATORLAR DÖNEMİ (İS 268-311)

2. CLAUDİUS (İS 268-270)

Gallienus'un öldürülmesinden sonra, daha önce tasarlandığı biçimde Claudius imparator ilan edildi. O, önce batıda Posthumus'u ortadan kaldırmış, sonra doğuda Gothlar üzerine yürümüştür. Bu sırada Gothlar, şimdiye kadar Karadeniz'den çıkan en kuvvetli donanmalarını hazırlamışlardı. Onların sayısı Zosimos'da 600 olarak, Historiae Augustae'de 2000 gemi olarak verilmektedir. Karı ve çocuklarıyla birlikte 300.000 kişi olarak bildirilen Gothlar kendilerine yerleşecek yer aramak için yürüyüşe geçmişlerdir. Fakat bu kez şans onlara gülmedi. Generalleri ve ordusuyla iyi bir uyum içinde olan Claudius gerekli hazırlıkları yapmıştı. Bunun da etkisiyle olacak ki, kentler onlara karşı kendilerini şiddetle savundular. Gothlar hemen her yanda yok edildiler. Tutsak edilenler Roma topraklarındaki kentlere yerleştirildiler.

Bu karışıklıktan yararlanan Zenobia, Caludius'un vebadan öldüğü sırada (İS 270) egemenliğini Galatia'da Ankyra'ya kadar yaymıştır. Zosimos'un bildirdiğine göre, Bithynialılar da onun egemenliğine girmek üzereyken, Aurelianus'un imparator olduğunu öğrenince ondan vazgeçmişlerdir.

L. DOMİTİUS AURELİANUS (İS 270-275)

Disiplinli asker ve iyi bir yönetici olan Aurelianus kısa zamanda imparatorluğun batısında huzuru sağladıktan sonra doğuya hareket etti. Çünkü artık Zenobia'nın egemenliğine son verme zamanı gelmişti. Aurelianus Bithynia'yı ve Galatia'yı hiçbir direniş ile karşılaşmadan geçti. İlk direniş Tyana'da (bugün Kilisehisar) olduysa da bir hainin kentin kapılarını açmasıyla oraya girildi. Yine Antiokheia'ya (bugün Antakya) kadar kılıç çekilmeden ilerlendi. Zenobia ile yapılan iki savaşı da kazanan Aurelianus onun egemenliğine son verdi (İS 272). Başkenti Palmyra kapılarını Roma birliklerine açtı. Kent yağma edilmedi, sadece Roma askeri birliği yerleştirildi.

Aurelianus imparatorluğun batısında da duruma hakim olduğu sırada Palmyra'da patlak veren bir isyanı bastırmak için bir kez daha doğuya gelmek zorunda kaldı, kent bir köy haline getirildi.

Roma toprakları üzerinde huzuru sağlayan Aurelianus, yaptığı reformlarla bunun kalıcı olmasını sağlamaya çalışmıştır.

Sasaniler'e karşı bir sefer hazırlığı içinde olan Aurelianus'un öldürülmesinden sonra Roma toprakları üzerinde yer yer karışıklıklar meydana geldi. Senato tarafından Clandius Tacitus (İS 275-276) imparator ilan edildi. Fakat bu sırada Azak Denizi'nin kuzeyinde yaşayan Maeotidler, Kolkhis'ten Küçük Asya'ya girdiler. Kısa zamanda Pontos ve Galatia'yı yağmalayarak Kilikia'ya kadar indiler. Bunlara karşı sefere çıkan yaşlı imparator, kardeşi Florianus'un da yardımıyla zafer kazandı, fakat bir süre sonra askerleri tarafından Tyana ya da Tarsus'da öldürüldü. Bunun üzerine Florianus (İS 276) kendisini imparator ilan etti.Fakat Aurelianus zamanında pek çok seferin başarı ile sonuçlanmasını sağlayan ve şimdi de Mısır'da bulunan Probus ordusu tarafından imparator ilan edildi.

Mısır ve Suriye legionlarına komuta eden Probus Küçük Asya'ya doğru yürüdü. Florianus'un legionlarını tamamiyle

scanfan

scanfan

Roma imparatorlarına ait sikke ve madalyonlar: Sol üst: Claudius Tacitus (İS 275-276). Alt: Florianus (İS 276). Sağ üst: Probus (İS 276-282). Alt: Aurelius Carus (İS 282-283). Yan sayfa sol: Roma İmparatoru Diocletianus'un (İS 284-305) büstü. Arkeoloji Müzeleri - İstanbul. Sağ: 1. Tetrarkhi kuruculari: Diocletianus, Maximianus, Galerius ve 1.Constantius (Venedik, San Marco Meydanı'nda bulunan bir heykel grubu).

Avrupa ülkelerinden toplanmış askerler oluşturuyordu. Bu nedenle onlar sıcak iklime alışık değillerdi. Kilikia'da yapılan savaşlarda bir yandan boğucu sıcaklar ve buna bağlı olarak hastalık Florianus'un ordusunda büyük kayıplara neden oldu. Tümüyle yok olmaktan çekinen askerler savaşa son vermek için onu öldürdüler.

AURELİUS PROBUS (İS 276-282)

İmparator olduktan sonra batıya dönen Probus, Gallia'yı ve özellikle Tuna sınır kesimini takviye etmiştir (İS 278/79). Zosimus'dan (I, 69 vd.) öğrendiğimize göre, İsaurialı bir eşkiya şefi olan Lydius, Pamfylia ve Pisidia'yı talan ettikten sonra müstahkem Kremna (bugün Çamlık) kentini ele geçirerek oraya yerleşmiştir. Probus saltanatının 3. yılında Küçük Asya'ya geçerek Kremna'yı kuşatmıştır. Lydius, kendi adamlarından biri tarafından öldürülünceye kadar bu kentte Roma ordularına dayanmıştır. Bundan sonra Romalılar halkın bir bölümünü kentten sürerek burasını bölgenin güvenliğini sağlamak için karargah olarak kullanmışlardır. Burada Romalılar'ın yerinde bir yerleşme siyaseti uyguladıklarını görmekteyiz. Bölge halkını topluca sürme yerine, kentlere veteranlar yerleştirmişler ve yerli halkın yetişkin oğullarını da Roma ordusuna almışlardır. Burada Pisidia ile ilgili ilginç olan durum, Augustus tarafından kurulan kolonilerin, kuruluşlarından yaklaşık olarak 300 yıl geçmesine karşın Romalılar'ın istenilen amaca ulaşamadıklarının görülmesidir. Böylece, bu son hareketle orta Pisidia ve onun doğusunda bir kez daha "Romalılaştırma" yönüne gidilmiş oluyordu.

Bundan sonra Sasaniler ile barış yapan ve Yukarı Mısır'ı istilacılardan kurtaran Probus, Roma'ya döndü (İS 281). İmparatorluğunun her yerinde barış dönemi açan imparator, çok sayıda Bastarn, Goth ve Vandalı Roma topraklarındaki kentlere yerleştirilmiştir. Kültürün gelişmesi için çaba harcayan imparator, aynı zamanda tarımın, bağcılığın da gelişmesine yardımcı olmuş, böylece ekonomik sorunlara çözüm getirmeye çalışmıştır.

Ordusundaki askerlere bir sanat öğretmek amacında olan Probus, Sasaniler'e karşı bir sefer hazırlığı içindeyken, ordu üzerindeki düşüncelerini benimsemeyen askerleri tarafından öldürüldü.

AURELİUS CARUS (İS 282-283)

Probus'un öldürülmesinden sonra imparator olan Carus büyük oğlu Carinus'a batının yönetimini bırakarak Sasani kralı 2. Bahram ile savaşmak için Küçük Asya'yı katetmiştir. Carus, Seleukeia ve Ktesifon'da zaferler kazanmasına karşın komutanı Aper'in komplosuna kurban gitmiştir. Fakat Aper kötü girişiminin meyvelerini toplamaya zaman bulamadan Valerius Diocles (Diocletianus) tarafından öldürülmüştür.

DİOCLETİANUS (İS 284-305)

Aslen Dalmatyalı olan Diocletianus, Carus'un saltanatı sırasında konsullük ve muhafız alayı komutanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Tutarlı görüşlere sahip olan Diocletianus, Carus'un öldürülmesinden sonra, Nikomedia'da (bugün İznik) subayları tarafından imparator ilan edilmiştir. Onun için önce yapılması gereken iç huzurun ve yine aynı zamanda sınırların güvenliğinin sağlanması idi. Çünkü imparatorluğun batı ve doğu sınırında karışıklıklar sürmek-

scanfan

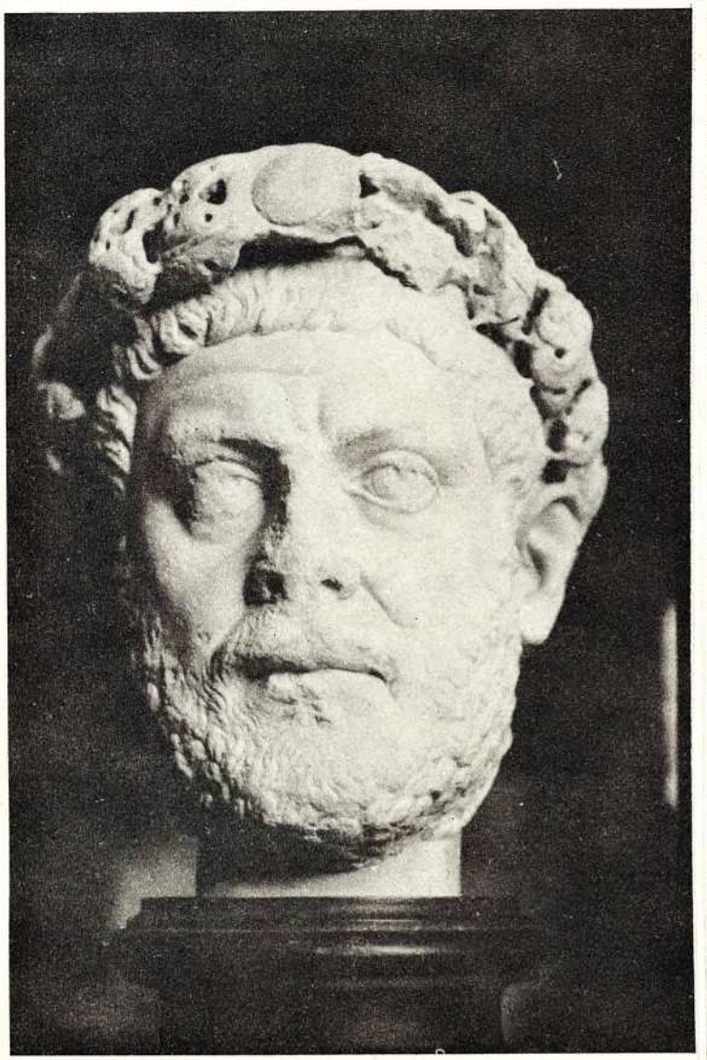

teydi. Diocletianus bu tehlikeli duruma son vermek amacıyla büyük çaba sarfetmiştir. İmparatorluk, bütün yönlerde çoktan doğal sınırlarına ulaşmış ve ayrıca bir kişi tarafından merkeziyetçi bir yöntemle yönetilemeyecek kadar geniş topraklara yayılmıştı. Yıllardan beri imparatorluk orduları batıdaki toplumlarla mücadele ederken aynı zamanda Roma topraklarını istila eden toplumlar üzerine yürümek zorunda kalmış, böylece ordular yıpranırken devlet hazinesi de bu doğu-batı arasında yapılan masraflı seferler sırasında erimişti. İmparatorluğun kurumları her yerde bozularak çalışamayacak hale gelmişti. Bu nedenle ancak köklü yönetim ve sosyal reformlar Roma'yı ayakta tutabilirdi.

Diocletianus saltanatının 2. yılında, yakından tanıdığı ve yetenekli komutan olan Maximianus'u batıda yapılacak savaşlar için "Caesar" ünvanıyla görevlendirmiştir. Bu deneyimli kişi kısa zamanda batıda Galler'e karşı zaferler kazanmıştır. Bu başarıları üzerine Maximianus'a "Augustus" ünvanı veren Diocletianus, doğunun yönetimini kendisi alırken tüm batının yönetimini de ona bırakmıştır. Böylece imparatorluk toprakları bir bütün olmakla birlikte, yönetimi iki Augustus tarafından yürütülmeye başlanmıştır (İS 286). Augustuslar'dan Diocletianus Nikomedia'da, Maximianus Milano'da oturmaktaydılar. Bundan sonra imparatorluğun sınırlarındaki tehlikeleri uzaklaştırmak için mücadeleler daha etkili olarak sürdürülmüştü. İS 290/291 yılında bir araya gelen Diocletianus ve Maximianus saptadıkları program uyarınca askeri ve sivil yönetimin birbirinden ayrılması kararlaştırılmıştır. Burada, aynı zamanda, doğunun din ve saray geleneklerinden esinlenen Diocletianus'un bir zamanlar Büyük İskender'in de sarayında yerleştirmek istediği Proskynesis'i (kral önünde secdeye kapanmak) kabul ettiği bilinmektedir. Bunda doğu usulü bir tanrı-krallık söz konusu olmakla birlikte, son yıllarda pek çok imparatorun öldürülmesinden dolayı, huzura kabul edilen kişiye karşı bir önlem olarak da düşünüldüğü kabul edilmektedir.

İS 293 yılında imparatorluk topraklarının sınırları yeniden ciddi biçimde tehdit edilmeye ve birçok yerde eyaletler işgal edilmeye başlanmıştır. Bu tehlikeli zamanda Diocletianus imparatorluğun birliğini korumak için yönetim reformunu daha da geliştirmiştir. Böylece **diarkhi**'den (ikili yönetim) **tetrarkhi**'ye (dörtlü yönetime) geçilmiştir. Şöyle ki, her Augustus'a, yardımcı olarak birer Caesar seçilecekti. Bunlardan Maximianus Milano'da Constantius'u,Diocletianus da Nikomedia yakınında Galerius'u kendisine Caesar olarak seçmişti. Bunlar, daha önce Diocletianus'un tasarladığı biçimde, imparatorluk sülalesine akraba olmalarını sağlamak için eşlerinden boşandılar. Constantius, Maximianus'un kızı Theodora, Galerius da Diocletianus'un büyük kızı Valeria ile evlendi. Böylece imparatorluk iki Augustus'a bağlı iki Caesar, yani dört kişi tarafından yönetilmeye başlandı. Maximianus'a İtalya ve Afrika'nın; Constantius'a Galia, İspanya ve Britania'nın; Diocletianus'a Thrakia, Mısır ve Küçük Asya'nın yönetim ve savunma görevi düşmüştür. Böylece İllyria doğumlu dört yönetici kendilerine düşen bölgeleri mutlak bir otorite ile yönetmeye başlamışlardır. Onların zaman zaman bir araya gelerek ortak yayınladıkları fermanlar, imparatorluğun bütün eyaletlerinde geçerli olmuştur.

scanfan

İstanbul'u Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapan 1.Constantinus Magnus (Büyük) (İS 306-337). Yan sayfa: Constantinus Magnus'un Roma'da bulunan zafer takı.

Böylece imparatorluğun bütünlük içinde güvenliği sağlanmış ve sınırlardaki tehditler uzaklaştırılmıştır. Küçük Asya'da Nikomedia'da oturan Diocletianus burada circus, bazilika, darphane, tersane ve saraylar yaptırarak kente Roma ile rekabet edebilecek bir canlılık kazandırmıştır.

Batıda her şeyin yolunda gittiği sırada, Diocletianus'un Caesar'ı Galerius, bu sırada güçlenerek, Ermenistan'ı ve Mezopotamia'yı işgal eden Sasani kralı Şapur'un torunu Narses'e karşı başarılı savaşlar (İS 297/298) yaparak onları geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Savaş sonunda Narses ile imzalanan Nisibis Barışı Tigris (bugün Dicle) Irmağı'na kadar olan toprakların Romalılar'a geçmesini sağlamıştır. Ayrıca Ermenistan yeniden Roma himayesine girmiş ve kralı 3. Tridates tahtına sahip olmuştur. Kuzeyde de Kafkas geçitlerine kadar olan topraklar Romalılar'a bağlanmıştır. Böylece Dicle Irmağı'ndan Kafkaslar'a kadar olan toprakların denetimi Romalılar'a geçmiştir. Bu şimdiye kadar Roma'nın doğuda sahip olduğu en geniş sınırdır.

Diocletianus zamanında hıristiyanlık iyice yayılmıştı. Önceleri bunlara karşı ses çıkarmayan Diocletianus, onların devletin gücünü sarsacak bir kuvvete ulaşması üzerine, ordu birlikleri içinde bu dine inananların görevine son vermiştir (İS 303). Yine aynı yıl içinde, Nero, Aurelius, Septimius Severus, Decius, Valerianus döneminde olduğu gibi hıristiyanlar izlenerek öldürülmüşler ya da hapsedilmişlerdir.

Diocletianus İÖ 305 yılında Maximianus ile birlikte Augustusluk'tan çekildi. Böylece batıda Constantius, doğuda Galerius Augustus olurken onların yerlerine Severus ve Maximianus Daia, Ceasar olarak atanmıştır. İkinci tetrarkhinin başlangıcı olaysız geçmiştir.

İmparator Augustus ile başlayan Principatus dönemi Diocletianus'a kadar sürmüştür. Bu dönemde imparatorların keyfi hareketlerine karşın Cumhuriyet döneminin kurumlarından olan Senato'nun itibarı genellikle korunmuş ve istisnalar dışında Cumhuriyet dönemi yasalarına saygılı davranılmıştır. Yine istisnalar dışında imparatorlar genellikle princeps (birinci vatandaş) olarak yönetimlerini sürdürmüşlerdir. Diocletianus'dan itibaren artık işlevlerini yitirmiş olan Cumhuriyet dönemi kurumları bir yana bırakılmış, devlet, Eski Doğu devletlerinde olduğu gibi monarşik bir karakter kazanmış ve imparator da tek hakim olmuştur. Bu bakımdan Roma tarihinde başlayan bu döneme Dominatus dönemi adı verilmiştir.

Diocletianus'un egemen olduğu 20 yıl içinde imparatorluk içinde bir birlik ve beraberlik görülmektedir. İS 235 yılında Severus Alexander'in öldürülmesinden sonra büyük boyutlar kazanan anarşi, imparatorluğun sahip olduğu bütün kurumları kökünden sarsmış, her yanda ekonomik yönden olduğu gibi sosyal yönden de büyük sıkıntılara neden olmuştur. İşte Diocletianus'un yönetimde kaldığı 20 yıl içinde, içte ve dışta huzur sağlanmış, yükselme devrinde olduğu gibi imparatorluğun sınırları genişlemiştir. Bu dönemde Latince Doğu eyaletlerinde gelişmekte, yayılmakta devam etmiştir. İmparatorluğun eyaletlerinde tek tip bir yönetim tarzı uygulanmıştır. Diocletianus çıkarttığı sayısız yasalarla adliyenin ve ekonominin düzelmesini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca uyguladığı para (sikke) siyasetiyle, halkın ve ordunun yakınmalarını azaltmaya çalışmıştır.

Diocletianus zamanında eyalet örgütünde önemli değişiklikler yapıldı. Tahta geçtiğinde Roma İmparatorluğu topraklarında varlığını bildiğimiz 48 eyaletin sayısı onun zamanında 104'ü geçmiştir. Bundan da anlaşıldığına göre eyaletlerden pek

scanfan

çoğu askeri ve ekonomik amaçlara göre parçalanmışlardır. Ayrıca, Augustus zamanında, Senato ve imparatorluk eyaletleri olarak ortaya konmuş ayrımı da kaldırmıştır. İmparatorlukta küçük parçalara ayrılmış eyaletleri bir düzen içinde yönetim açısından gruplandırarak 12 tane dioceslik (dioecesis) oluşturmuştur.

Diocletianus'un saltanatının başlangıcında Küçük Asya'da bulunan eyaletler şöyle parçalanmıştır. Asia Eyaleti 6 parçaya (Hellespontos, Asia, Lydia, Frygia, Galatia ve Adalar); Galatia Eyaleti 3 parçaya (Paflagonia, Galatia, Pisidia); Kappadokia 4 parçaya (kıyı kesiminde Pontus, Pontus Polemoniakus, Kappadokia, Ermenistan); Kilikia 2 parçaya (batıda İsauria, doğuda Kilikia) gibi.

Yukarıda değindiğimiz 12 dioces şunlardır:

1. İtalia; 2. Pannonia; 3. Moesia; 4 Thracia; 5. Asiana (Asia, Lykia, Pisidia); 6. Pontus (Bithynia, Paflagonia, Galatia, Kappadokia); 7. Oriens (Toroslar'ın güneyinde kalan Kilikia, Kıbrıs, Mezopotamia, Suriye, Filistin, Mısır, Libya, Arabistan); 8. Africa; 9. Hispania; 10. Viennensis (Eski Aquitania ve Norbonnensis eyaletleri); 11.Gallia; 12. Britannia.

Her eyalet eskiden olduğu gibi bir valinin yönetimine verilmiştir. Aynı şekilde Diocesler'in de bir valisi (Vicarius) bulunmaktadır. Bu dönemde "Augustus" ve "Caesar" ünvanını taşıyan kişiler gibi diğer memurların da çoğunluğu asker kökenli idi.

9. CONSTANTİNUSLAR SÜLALESİ

BÜYÜK CONSTANTİNUS (İS 306-337)

Başlangıcı olaysız geçen ikinci tetrarkhi dönemi Constantius'un ölümünden sonra karışıklıklar içinde sürmüştür. Birçok iç mücadeleden ve pek çok kişinin ölümünden sonra Constantius'un oğlu Constantinus ve yine komutanlardan Licinianus Licinius ile birlikte imparatorluğu paylaşmıştır.

Constantinus, süren iç savaşlar sırasında inananlarından destek sağlamak amacıyla hıristiyanlara iyi davranmıştır. O, Diocletianus ya da Galerius'un İS 311 yılından önceki yıllarda yaptığı gibi hıristiyanları izlettirip onlara işkence yaptırmamıştır. Nitekim Galerius da sonunda bu gerçeği anlayarak, İS 311 yılında ölümünden kısa bir süre sonra hıristiyanların serbestçe tapınabileceklerine ve mahkum olanların affedildiğine dair bir emirname yayınlamıştır. Bu emirname de: **Hıristiyanlar, var olan düzeni bozmamak koşuluyla toplantılarını yapsınlar. Onlara bağışladığımız bu hakka karşılık, devletimizin ve bizzat kendilerinin mutluluğu ve iyiliği için tanrılarına dua etmelidirler,** denilmektedir.

Bu olaydan 2 yıl sonra imparatorluğun tamamına sahip olan Constantinus ve Licinius'un İS 313 yılında Milano'da bir araya gelerek imparatorluğun sorunlarını görüştüğünü ve hemen sonra da tarihlere **Milano Emirnamesi** olarak geçen bir ferman yayınladıkları bilinmektedir. Emirnamenin esas metninin günümüze kadar gelmemiş olması onun değişik biçimde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu emirnameye göre, hıristiyanların bundan böyle rahatsız edilmeden serbestçe tapınabilecekleri, ayrıca daha önce zorla alınmış ev ve kiliselerini hiçbir tazminat ödemeden geri alabilecekleri, açıkça anlatılmaktadır. Emirnamede bu hakların sadece hıristiyanlara değil, barış ve huzurun sağlanması için diğer dinlerin inananlarına da, kendi gelenek ve inanışlarına göre istedikleri tanrılara tapma bağımsızlığı verilmiştir. Böylece, Constantinus Roma topraklarında huzuru sağlamaya çalışmıştır.

İS 320 yılından itibaren Constantinus'un yeniden Licinius ile

scanfan

Büyük Constantinus'un sülalesinden Roma İmparatoru Claudius Iulianus (İS 360-363).

arası açıldı. İS 324 yılında Hadrianopolis'te (bugün Edirne), sonra da Krysopolis'de (bugün Üsküdar) Constantinus'a yenilen Licinius, ortadan kaldırıldı. Böylece tetrarkhi'nin son üyesinin de yok olmasıyla Constantinus tek başına imparator oldu.

Bu sırada Byzantion kenti Constantinus tarafından başkent olarak seçilmişti (İS 325) Roma son birkaç yüzyılın gösterdiği gibi büyüyen toprakların yönetimine uygun bir yerde değildi. Fırat'ın doğusuna ve Mısır'a kadar doğuda genişlemiş olan Roma topraklarına sürekli olarak doğudan batıdan ve Tuna boylarından saldırılar yapılmakta idi. Bu nedenle başkentin bunlara ivedi olarak yanıt verecek biçimde imparatorluğun ortasında ve yolların kavşağında bir yerde bulunması gerekli olmuştur. Bunun dışında bir de Roma ve İtalya halkı siyasal olaylarla fazlaca içiçe olmuştu. Bunları göz önüne alan Constantinus, Byzantion kentini genişleterek, çeşitli yapılarla donatarak ve onu tahkim ederek imparatorluğunun başkenti haline getirdi. Kent 5 yıl süren bayındırlık faaliyetinden sonra (İS 330) onun adına izafeten **Constantinopolis** adını alarak imparatorluğun başkenti oldu.

Bu sırada imparatorluk toprakları içinde çok yaygın bir hal alan hıristiyanlar arasında çok tanrılı dinlerden de etkilenerek birtakım görüş ayrılıkları doğdu. Bu durum ise bütün doğuda çatışmalara neden olmaktaydı. Bu kavgalara son vererek bir görüş birliği sağlamak düşüncesinde olan Constantinus İS 325 yılında Nikaia'da (bugün İznik) bir "Genel Konsil" (Consil Oecumenik) toplanmasını sağladı. Çoğunluğunu doğudan gelen rahiplerin oluşturduğu 318 kadar din adamının toplandığı İznik'te pek çok tartışmalardan sonra Alexandria (bugün İskenderiye) piskoposu Arius'un "Tanrının oğlunun yaratılmış olduğu" görüşü (Arianism) kabul edilmedi. Konsil, "İsa peygamberin tanrının oğlu olduğunu, babası ile aynı cevherden olduğunu" kabul etmiştir. Constantinus'un büyük çaba ve ümitle topladığı Konsil kararları üzerinde yıllarca süren tartışmalar ve buna bağlı olarak hoşnutsuzluklar ve huzursuzluklar devam etmiştir.

Constantinus'un imparatorluğunun son yıllarında Sasani kralı 2. Şapur (İS 309-380) Diocletianus tarafından ele geçirilmiş olan 5 eyaletin kendisine verilmesini istedi. Constantinus, bir zamanlar Traianus'un yaptığı gibi, yanıtı bizzat kendisinin getireceğini yazdı. Fakat ağır Roma ordusunun hazırlıklarını geç tamamlamasından yararlanan Sapor, Mezopotamia'ya girdi. Buna karşı sefer hazırlıkları içinde olan Consatntinus İS 337 yılında öldü.

Yönetim açısından Diocletianus tarafından başlanan reformları tamamlayan Constantinus bir çok memuriyeti kaldırırken, pek çoğundan da gerçek görevleri dışında hizmet etmelerini istemiştir.

Daha önce değindiğimiz gibi Diocletianus imparatorluk topraklarını **dioces** ve **eyaletler** olarak ayırmıştır. Constantinus eyalet sayısını değiştirmeden yönetim açısından yeni bir gruplamaya gitmiştir. Buna göre eyaletlerden bir kaç tanesi bir araya gelerek diocesleri, dioceslerden de bir kaç tanesi bir araya gelerek **praefectur**'leri oluşturmuştur. Constantinus zamanında 4 praefectur, 12 dioces (sonraları sayısı 14'e çıkarılmış) bulunmaktadır. Bu yönetim değişiklikleri tetrakhiye göre yapılmıştır. Eyaletleri küçük parçalara ayırarak yapılan bu yeni düzenlemenin nedeni kuşkusuz ki ayaklanmaların önünen geçmek içindi. Ayrıca bunlarda askeri ve sivil yönetim birbirinden ayrılmış, yöneticilerin otoritesi de kısıtlanmıştır.

Bu dönemde sınır kalelerinin onarımı, yolların bakımı ya da yeniden yapımı ve ayrıca güçlü bir ücretli ordunun ağır

scanfan

Roma İmparatoru 1. Valentinianus (İS 364-375).

harcamaları sürekli olarak paraya gereksinme göstermiştir. Bu nedenle halktan daha fazla vergi istenmiştir.

BÜYÜK CONSTANTİNUS'UN HALEFLERİ

Bunca olumlu davranışlardan ve pek çok mücadelelerden sonra imparatorluğun birliğini sağlayarak ona kalıcı bir düzen getiren Constantinus ölmeden önce onu üç oğlu ve iki yeğeni arasında bölme hatasında bulunmuştur. Buna göre genç Constantinus'a (ya da 2.Constantinus) Britannia, Gallia, ve İspania diocesleri; Constans'a İtalia, Africa, Pannonia ve Dakia; Constantius'a Küçük Asya ve Mısır dahil bütün Doğu; yeğenlerden Delmatius'a Thrakia ve Akhaia ile birlikte Makedonia; Hannibalianus'a da "kral" ünvanı ile birlikte Pontos'dan Kafkaslar'a kadar olan doğu verilmiştir. Bunların herbiri 2.Constantinus'un emirleri doğrultusunda ülkelerini yöneteceklerdi.

Fakat Constantinus'un ölümünden sonra iç çekişmeler başlamıştır. Askerler Constantinus'un oğullarından başka hakim tanımayacaklarını bildirmiştir. Böylece Hannibalianus öldürülürek toprakları Constantius'a verilmiştir. Aynı şekilde kardeşi Delmatius ve katliamdan kaçan İulianus ve Gallus'un dışında kalan bütün ailesi katledilmiştir.

Batıda kardeşler arasındaki mücadele sırasında İS 340 yılında 2.Constantinus kardeşi Constans tarafından yenilerek ortadan kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra Constans İS 350 yılında öldürülüşüne değin tek başına batının egemeni olmuştur. Onun ölümünden sonra batıya da sahip olmak isteyen 2.Constantius kardeşinin katili Magnentius'u İS 353 yılında ortadan kaldırdıktan sonra Roma İmparatorluğu'nun tek egemeni olmuştur. Fakat imparatorluk toprakları çok genişti, bu bakımdan yine imparatorluk ailesinden bazı kişileri "Caesar" olarak görevlendirmek gerekiyordu. Bu amaçla Gallus doğuda görevlendirilmiş, fakat çok kötü yönetimi nedeni ile ortadan kaldırılmıştır.

Şimdi yine aynı aileden İulianus'a İS. 355 yılında "Caesar" ünvanı vererek batıya göndermek zorunda kalmıştır.

2.Constantius döneminde doğuda Sasaniler ile savaşılmıştır. Aslında Sasaniler, yukarıda değindiğimiz gibi Constantinus'un saltanatının son yıllarında, 40 yıldan beri süren barışı bozarak Roma topraklarına girmişlerdir. Saltanatının 2. yılında Constantius doğuya sefer yapmak zorunda kalmıştır. Bu sırada Nisibis (bugün Nizip) kenti tahkimli durumu nedeni ile Sasaniler'e karşı koymuştur. Fakat kaynakların yetersiz oluşundan dolayı, bu dönemde cereyan eden Roma-Sasani mücadelesini tam olarak açıklamaktan yoksun bulunmaktayız. Fakat buna karşın Romalılar'ın doğuda fazla bir başarı sağlayamadıkları ve aksine Sasaniler'in günden güne daha fazla Roma topraklarına girdikleri izlenebilmektedir.

Yine bu sırada devletin zaafından yararlanan İsaurialılar, İÖ 1. yüzyılda olduğu gibi, dağlardan Lykaonia ve Pamfylia'ya inerek etrafı yağmalamışlardır. Yerel otoritelerin başa çıkamadıkları İsaurialılar, Nebrides komutasında gelen düzenli Roma birlikleri sayesinde yenilebilmişlerdir.

İulianus batıda başarıyla imparatorluğun sınırlarını korunduğu sırada, Sasaniler'in kralı Şapur'un doğu sınırlarını yeniden tehdit etmeye başladığı görülmektedir. Constantius'a elçiler gönderen Şapur aslında ataları Kyros ve Darius'un Makedonia'da Strymon Irmağı'na kadar olan topraklara sahip olduğunu, fakat kendisinin buralara kadar olan toprakları istemediğini, eğer barış korunmak isteniyorsa Sasaniler'den hile ile alınan Ermenistan ve Mezopotamia eyaletlerinin kendisine bırakılmasını istemiştir (İS 358). Constantius buna, imparatorluğunun topraklarının bütün olduğunu ve böyle bir isteğin kabul edilemeyeceği yanıtını

scanfan

Roma İmparatoru Valens (İS 364-378). Zamanında İstanbul'da adını taşıyan Bozdoğan sukemeri inşa edilmiştir.

vermiştir. Görüşmelerin bir yarar sağlamadığını gören 2.Sapor Mezopotamia'yı işgal ederek, İS 359 yılında Amida'yı (bugün Diyarbakır) kuşatmış ve kentin düşüşünden sonra halkının büyük bir bölümünü katletmiştir.
Şimdiye kadar doğuda kesin bir başarı sağlayamayan Constantius Kappadokia'da Caisareia (bugün Kayseri) kentinden Mezopotamia'ya doğru yürümüye hazırlandığı bir sırada Gallia legionlarının İulianus'u "Augustus" ilan ettiklerini öğrenmiştir. Fakat Constantius, Sasani tehlikesine son vermeden İulianus'un üzerine yürümek istememiştir. Fırat boylarına kadar inen Constantius, Sasaniler'in buralarda görülmemeleri üzerine batıya dönmüştür. Komutanlarına İulianus ile yapılacak savaşın hazırlıklarını yapmak üzere emir gönderen imparator, İS 361 yılında Tarsus yakınında hastalanarak ölmüştür. Onun ölümüyle zaten batıda tanınan İulianus imparatorluğun her yerinde bir çatışmaya gerek kalmadan tanınmıştır.

İULİANUS (İS 361-363).
Büyük Constantinus sülalesinin son imparatoru olan İulianus askeri yetenekleri yanında çok iyi yetişmiş kültürlü bir kişiydi. Özellikle İS 337 yılında ailesinin katledilmesinden sonra bilinmeyen bir Kappadokia kentinde uzun süre yaşadığı sürgün yaşamında çok kitap okumuş, bu arada hıristiyanlığı benimsemişti. Fakat daha sonra Küçük Asyalı filozofların etkisi altında görüşü değişerek çok tanrılı dine inanmaya başlamıştır. Buna karşın saltanatının ilk aylarında hıristiyanları inançlarında serbest bırakmıştır. Fakat hıristiyanlığın doğuşundan beri onun görüşüne düşman olan antik felsefe ve antik dinin etkisi altına iyice giren İulianus paganizmi ön safa geçirmek için hıristiyanlara baskı yapmaya başlamıştır. Eski tapınakların onarılması için emir vermiştir. Pessinus tapınağını ziyaret etmek için Frygia'ya gitmiş, orada ayin yaptırmıştır. Ankyra'da tanrılar onuruna oyunlar düzenlenmiştir. Fakat İulianus'un çabaları boşunaydı. Çünkü İS 311 yılından beri kazandığı serbestlik sayesinde hıristiyanlık Roma toplumu arasında çok kuvvetli bir biçimde yayılmıştı. İulianus'un aldığı önlemlerin imparatorluk içinde yeni karışıklıkların çıkması ve devleti zayıf düşürmesinden başka bir durum yaratacağı yoktu.
Bunların yanında İulianus ekonomik durumu düzeltmek ve halkın vergi yükünü hafifletmek için bazı önlemler almıştır. Sarayın harcamalarını azaltmış, gerçek değerinin altına düşmüş olan paranın alım gücünü yükseltmiştir.
Bütün bu reformlara karşın halkı memnun edememiştir. Bu sırada Mezopotamia'ya giren 2. Şapur, Nisibis'i yeniden tehdit etmekteydi. Savaşın hazırlıkları içinde bulunan İulianus İS 363 yılı ilkbaharında Eufrates (bugün Fırat) Vadisi'nin solunu izleyerek güneye inmiştir. Onun önünde tutunamayan Sasaniler geri çekilmişlerdir. Bunun üzerine İulianus, Tigris'i (bugün Dicle) geçerek Ktesifon'un (bugün Medaim) yakınına kadar ulaşmıştır. Sonra Sasani ordusunu yakalamak için Tigris'in doğusunda ileri yürüyüşe geçen Romalılar yiyecek sıkıntısı çekmişlerdir. Bunun üzerine Tigris'in yukarı çığırına doğru yürüyüşe geçen Roma ordusu, Sasani ordusunun baskınına uğramıştır. Bu çarpışmalardan biri sırasında ağır yaralanan İulianus ölmüştür. Bu sıkışık durumda başsız kalmak istemeyen Roma ordusu İllyria kökenli bir komutan olan Flavius İovianus'u İS 363'de imparator ilan etmiştir.

FLAVİUS İOVİANUS (İS 363-364)
Ordusunun kalan bölümünü kurtarmak ve ayrıca imparatorluğunun her yanda kabul edilmesini sağlamak amacında olan

scanfan

Roma İmparatorluğu'nun son büyük imparatoru olan 1.Theodosius Magnus (İS 379-395). Büyük Theodosius Roma'yı tehdit eden barbar kavimler karşısında bir süre daha dayanmak ve imparatorluğu güçlendirmek amacıyla ikiye ayırmış. İS 395 yılında ölünce Roma İmparatorluğu fiilen ikiye ayrılarak Doğu Roma İmparatorluğu oğullarından Arcadius'a, Batı Roma İmparatorluğu da diğer bir oğlu olan Honorius'a kalmıştır.

İovianus Sasaniler ile, Roma için yüz kızartıcı bir antlaşma yapmaya zorunlu kalmıştır. Buna göre Romalılar İS 298 yılında Tigris'in solunda kazanmış oldukları bütün yerleri, Nisibis ile birlikte Mezopotamia Eyaleti'nin güneyini, ayrıca Ermenistan'ı Sasaniler'e terk etmiştir. 30 yıl için yapılan bu antlaşma sırasında, olası Hun saldırılarına karşı Kafkaslar'da tahkimat yapılması için 2.Şapur'a bir vergi ödenmesi de karar altına alınmıştır. Bu şekilde barışı satın alan İovianus, kendisi Hıristiyan olduğu için, İulianus'un Hıristiyanlar aleyhine yayınladığı fermanı iptal eden ve onlara din serbestisi tanıyan bir ferman yayınlamıştır.
Dönüşü Kilikia'dan yapan İovianus. Tarsus'da İulianus'u toprağa verdikten sonra Ancyra'ya gelmiş, fakat Galatia ile Bithynia sınırı üzerinde konaklanan bir gecenin sabahında ölü olarak bulunmuştur (İS 364).

1. VALENTİNİANUS (İS 364-375) VE VALENS (İS 364-378)

İovianus'un ölümünden birkaç gün sonra Nikaia'da toplanan ordu komutanları ve yüksek rütbeli memurlar Pannonia kökenli başarılı bir asker olan Valentinianus'u imparator seçtiler. O da birkaç aylık saltanatından sonra kardeşi Flavius Valens'e "Augustus" ünvanını vererek saltanatına ortak yapmıştır. Kardeşi Valens'e doğunun yönetimini veren Valentinianus, batının yönetimini üzerine almıştır. Bir süre sonra da (İS 367) henüz 8 yaşında olan oğlu Gratianus'u "Augustus" ilan ederek saltanatına ortak etmiştir.
Bu sırada imparatorluğun sınırlarında tehlikeler belirmişti. Valentinianus bunları bastırmakla generali Theodosius'u görevlendirmiştir (İS 368).
Valens saltanatının başında, kendini imparator ilan ettiren Procopios ile mücadele etmiştir. Daha sonra doğuda Sasaniler üzerine sefer yapan Valens bazı başarılar elde etmesine karşın, bu sırada Gothlar'ın yeniden saldırması üzerine batıya dönmek zorunda kalmıştır (İS 371).
Bu dönemde imparatorluk sanki yıkılacakmış gibi bir görünüm içindeydi. Bütün uluslar sınırları zorlamaktaydı. Kuzey sınırını tehdit eden Quad Kavimlerine karşı Pannonia'ya bir sefer yapan Valentinianus, onlardan pek çoğunu öldürdü, kalanları da Tuna'nın öteki yakasına kadar uzaklaştırdı. Hatta bizzat kendisi de ırmağın güneyinde ordugahını kurarak kışın kuzeye geçmek için beklemeye başlamış, fakat Quad elçileriyle yaptığı bir görüşme sırasında ölmüştür (İS 375 Kasım ayı).
Valens için de durum pek iyi değildi. Kuzeyde Hunlar'ın egemenliği altına girmek istemeyen doğu Gothlar'ı (Ostrogoth), Visigothlar'ı da beraberlerinde sürükleyerek Roma sınırlarına inmiştir. Bunlardan bazıları Roma topraklarında federal olarak yaşamayı isterken, bazıları da kendi güçleriyle bu topraklarda bir yer ele geçirmek isteğindeydiler (İS 376). Sonuçta, İS 376 yılının sonuna doğru Moesia'da Roma birliklerini yenen Gothlar Thrakhia'ya girmiştir. Bunlarla İÖ 378'de Hadrianapolis yakınında yapılan savaşta Valens ölmüş, Roma ordusu dağılmıştır. Bu zafere karşın Gothlar Balkan Yarımadası'na girmemişlerdir.
Valens'in ölümüyle imparatorluk yönetiminde deneyimsiz bir gençle (Gratianus) bir çocuk (2.Valentinianus) kalmıştı. Gratianus, ordu ileri gelenlerinin önerisi ile babası Theodosius'un idamından beri İspanya'da yaşayan ve iyi bir komutan olan Theodosius'u Valens'in yerine atamıştır. Deneyimli ve askeri yeteneği bulunan Theodosius'a (İS 379-395) "Augustus" ünvanı verilerek imparatorluğun kaderi teslim edilmiştir. Bu imparatorun ölümünden sonra da Roma imparatorluğu **Doğu** ve **Batı** olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

scanfan

UYGARLIK

1.ROMA DEVLETİ'NİN YAPISI

Roma tarihinde Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk olmak üzere üç önemli dönem görülmektedir. Devletin ilk anayasası krallık döneminde yapılmıştır. Buna göre, Romalı ana ve babadan doğan Roma vatandaşı olarak kabul edilmiş ve doğal olarak bu kişiler siyasal oyunu kullanma (Suffragium), memur seçilebilme (Honores), diğer vatandaş aileleri ile evlenme (Conubium) ve ticaret yapabilme (Commercium) haklarına sahip olmuştur. Roma vatandaşlık hakkına sahip olan bu kişilerin (patricii) yanında, Roma'da, yukarıda işaret ettiğimiz hakların hiçbirine sahip olamayan, küçük toprak sahibi ya da el sanatlarıyla uğraşan bir toplum daha vardı ki, bunlara **pleb** adı verilmekteydi.

Krallık döneminde Patriciler'in her yönden etkin oldukları ve Comitia Curiata adını taşıyan bir halk meclisi vardı. Kral bu meclisin üyeleri arasından seçilirdi ve ömür boyu yerini korurdu. Ayrıca bu meclisin görevleri arasında yasaları yapmak, savaş ve barışa karar vermek de bulunuyordu. Krallık dönemi kurumları arasında, yalnızca patrici aile babalarının (pater familias) oluşturduğu diğer meclis de Senato (Senatus) idi ki kral tarafından seçilen üyeleri ölünceye kadar bu görevde kalırlardı.

Cumhuriyet dönemi anayasası: Roma'da İÖ 508-507 yılında son kral Tarquinius Superbus'un kovulmasıyla Cumhuriyet yönetimine geçilmiştir. Cumhuriyet döneminde kralın sahip olduğu yetki bir yıl için ve çift olarak Halk Meclisi tarafından seçilen konsullere (Consules) devredilmiştir. Konsuller yönetim işlerinden başka savaşta ordulara komuta ederlerdi. Konsuller görevleri süresince kendi görüşleri doğrultusunda devleti yönetirlerdi. Yalnızca bir konsulün yaptığını diğeri uygun bulmazsa veto edebilirdi. Eğer konsuller yanlış ve devletin çıkarlarını zarara sokan davranışlarda bulunurlarsa görev sürelerinin sonunda yargılanabilirlerdi.

Cumhuriyetin başlangıcında da memuriyetlerin ve yönetim yetkilerinin patricilerin elinde olduğu görülür. Bu nedenle siyasal, adli, ekonomik ve dinsel alanda patricilerin ellerinde bulundurdukları memuriyetlere plebler de seçilmek istemişlerdir. Birçok mücadeleden sonra patriciler plebere bazı haklar tanımak zorunda kalmışlardır. Bu zamana kadar orduya yalnız patriciler alınırdı. Fakat savaşlar sırasında bu sınıf mensupları önemli kayıplar vermişlerdi. Roma'da İÖ 5. yüzyılın ortalarında, İÖ 594-593 yılında **arhont** seçilen Solon'un Atina'da yaptığına benzer biçimde, halk, gelirine göre (timokratik) sınıflara ayrılarak Centuria adı verilen bir örgüt yapıldı. Şimdi bu düzenlemeyle plebların de orduya girmesi sağlanmış ve bu zamana kadar olduğu gibi askerlikde ve siyasal yaşamda soyluluk değil, gelir esas alınmış oldu. Buna bağlı olarak kurulan ve patricilerin yanında varlıklı plebların de söz sahibi olduğu Centuria meclisi (Comitia Centuriata), Comitia Curiata'nın yerine geçti. Bu tarihten sonra plebler kendi haklarını patricilere karşı daha etkin bir biçimde korumak ve bütün memuriyetlere seçilme hakkını elde etmek için mücadele etmişlerdir. Bu sırada Roma'da mali işlere bakan Quaestor, kentte ve pazar yerlerinde güvenliği sağlayan ve vatandaşlara genel oyunlar düzenleyen Aedil, adli işlere bakan Praetor, devlet başkanı olarak nitelendirebileceğimiz konsül ve saymanlık görevini yürüten Censorluk gibi memuriyetler vardı.

Sonuçta, bir pleb meclisi olan Comitia Tributa'nın İÖ 287 yılından sonra aldığı kararların Comitia Centuriata'nın kararları gibi bütün vatandaşlar için geçerli olduğu kabul edilmiştir. Bu tarihten itibaren Comitia Centuriata ve Comitia Tributa aralarında işbirliği ve görev bölümü yapmıştır. Böylece patrici ve pleb vatandaşlarının birlikte katıldıkları

scanfan

Erythrai'de (bugün Ildırı) 1977 yılında yapılan kazılarda bulunan bir Roma definesine ait sikkeler. Çeşme Müzesi'nde bulunmaktadır.
1-3) Domitianus.
4-5) Traianus.
6) Hadrianus.
7-9) Antoninus Pius.
10) Marcus Aurelius.
11) Septimius Severus.
12) Iulia (Domitianus'un karısı).
13) Faustina (Marchus Aurelius'un karısı).

bu meclislerden Comitia Centuriata Konsul, Praetor ve Censorlar'ı Comitia Tributa ise Aedil ve Quaestorlar'ı seçmiştir. Bu şekilde Roma'da aynı hakka sahip iki halk meclisi, Sulla dönemindeki kısıtlama dışında, Cumhuriyetin sonuna kadar yan yana çalışmıştır.

Önceleri bir dayanışma meclisi olan Senato, giderek etkinliğini arttırmış, devletin maliyesini, iç ve dış siyasetini elinde tutan ve olağanüstü durumlarda devlete yön veren önemli bir kurum olmuştur. Başlangıçta 300 üyeli olan bu meclisin Cumhuriyetin sonlarına doğru üye sayısı 1000'i aşmıştır. Augustus senato üyelerinin sayısını 600'e indirmiş ve senato bu durumunu hemen hemen İmparatorluğun sonuna kadar korumuştur.

İmparatorluk Döneminde Roma'nın Yönetimi: Daha önce değindiğimiz gibi, Octavianus (İÖ 27 yılından itibaren Augustus) Actium Savaşı'ndan sonra tüm Roma'nın hakimi olmuştur. Buna karşın o, mutlak bir hükümdar gibi davranmayıp, Cumhuriyetin kurumlarını ve memuriyetlerini olduğu gibi bırakmış, yalnız bu memuriyetleri elinde tutarak krallık ile Cumhuriyet arasında yeni bir devlet biçimi ortaya koymuştur. Bundan böyle saltanat babadan oğula geçen sülaleler düzeni içinde devam etmiştir.

İmparatorluğun toprakları genişlerken, Cumhuriyet dönemi kurumları giderek etkinliğini yitirmişlerdir. Özellikle İS 3. yüzyılda ordu komutanlarının imparator ilan edilmeleri ve kısa süre içinde öldürülmeleri devlet otoritesini son derece zayıflatmıştır. Sonunda imparatorluğun dağılacağı bir sırada imparator olan Diocletianus (İS 284-305) bütün yetkilileri elinde toplamış, böylece Augustus ile başlayan Principatus dönemi sona ermiş ve Dominatus dönemi başlamıştır. Artık imparatorlar mutlak bir kudret sahibi, aynı zamanda Eski Doğu'da olduğu gibi tanrının yeryüzündeki vekili sıfatıyla topraklarını yönetmişlerdir.

2.ORDU (Exercitus)

Roma'yı bir kent devletinden bir dünya imparatorluğu haline getiren, düzenli devlet örgütü yanında disiplinli ve emir-komuta zinciri içinde çalışan ordusu olmuştur. Roma ordusu başlangıçta yalnızca patricilerden meydana gelmişti. Her Roma vatandaşı 46 yaşına kadar asker sayılırdı. Bu hizmetin 10 yılını süvari, 16 yılını da piyade olarak tamamlardı. Fakat ordu devamlı olarak silah altında tutulmaz, ancak savaş sırasında senatonun belirlediği sayıda kişi silah altına alınırdı. Roma ordusunun temelini legion (alay) adı verilen birlikler oluştururdu. Legionlar'ın asker mevcutları devirlere göre 3000-6000 piyade ile 300-600 süvari (alae) arasında değişmiştir. Tam hukuklu vatandaşların oluşturduğu bu birlikler yanında bir de Roma'nın yandaşlarının gönderdiği yardımcı kuvvetler (auxilia) bulunurdu. Legionlar cohortes (kohort = tabur), manipulus (bölük) ve centurialar'a (100 kişilik birlik) ayrılmaktaydı. Cumhuriyet döneminde ordunun başkomutanı konsul, praetor ya da dictatordur. Bundan başka centurio gibi daha küçük rütbede subaylar bulunurdu. Askerler kılıç, kama, mızrak (hastae), kargı (pilum), ok-yay gibi silahlar taşırlardı.

Roma ordusu, Germenler ile savaşmak zorunda kalan konsul Marius tarafından yeniden örgütlenmiştir (İÖ 104-103). Marius, İÖ 5. yüzyılın ortasından beri gelirlerine göre sınıflara ayrılmış halkın oluşturduğu ordunun, genişleme içinde olan Roma'nın gereksinmesini karşılamadığını görmüştür. Ayrıca sürekli savaşlar nedeniyle günden güne azalan köylünün yanında hiçbir varlığı ve geliri olmayan kişilerin (proletarii) artması ve özellikle Roma'da ve büyük kentlerde toplanması devletin düzenini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştı. Geliri olmadığı için anayasaya göre bunların askere alınması olanaksızdı. Çünkü askeri hizmete

scanfan

alınan kişi silahını, üniformasını ve giderlerini kendisi karşılamak zorundaydı. Bu ise belirli ve düzenli bir geliri gerektiriyordu. Bununla birlikte Germenler ile yapacağı savaşta askere gereksinmesi olan Marius, onları bir ücret karşılığında orduya aldı. Roma ordusunda askere belirli bir ücret verme fikri yeni değildi. Roma, İtalya birliğini sağlama yolunda Veii kentiyle yaptığı savaş sırasında (İÖ 396), askerlerin silahlarını ve yiyeceklerini karşılaması için her piyade erine günde 1/3 denarius (gümüş sikke birimi), centurioya 2/3 denarius, bir süvariye 1 denarius ücret ödemişti. Fakat bu kişiler savaşın bitiminde sivil yaşamlarındaki işlerine dönmüşlerdi. Şimdi ise durum farklıydı. Bu yeni askere alınanlar askerliği meslek edinmişlerdi. Böylece Roma'da komutanlarının her istediğine boyun eğen tehlikeli bir güç oluşmuş oluyordu. Roma, düzen değişikliği nedeniyle meydana gelen bu güçten, iç savaşlar sırasında ve daha sonraki dönemlerde de büyük zarar görmüştür.

Orduda legionlar'a sadece Roma vatandaşları girebilmekteydi. Fakat Augustus'dan sonra gelen imparatorlar tarafından bu usul değişmeye başlamıştır. Vespasianus'dan itibaren komutanlar İtalik olmakla birlikte legionlar'da İtalya kökenli askerlerin azalmaya başladığı ve Traianus döneminden itibaren de Doğuluların legionlar'da büyük bir artış gösterdiğini bilmekteyiz. Legion hizmetine Roma vatandaşı hak ve hukukuna (İus İtalicum) sahip olan kişiler alınırdı. Bu nedenle şimdi değişen durumla asker olan bu kişiler de Roma vatandaşı statüsünü kazanmış oluyordu. Böylece eyaletlerde Roma vatandaşlarının sayısı artmaktaydı. Hizmet sürelerini tamamlayan askerlere sivil yaşamlarında geçimlerini sağlayabilmek amacıyla para ve yeterli büyüklükte toprak verilirdi. Bu çekici yön orduya girme isteklerini arttırmaktaydı. Hizmet süreleri dolan askerler genellikle toplu halde yerleştirilirdi. Bu amaçla İtalya dışında, Roma Devleti'nin sınırları içinde kalmakla birlikte, henüz tam olarak bu devletin kültür ve dilini (latince) benimsememiş eyaletlerin toprakları içinde stratejik mevkilerde koloniler kurulurdu. Askerlerin hizmet süreleri içinde evlenmeleri yasaklandığından, genellikle emekli olduktan sonra yerleştikleri yerlerdeki yerlilerden evlenirlerdi. Kolonilere yerleştirilen emekli askerler (veteran) değindiğimiz bu yerlerde bir yandan ileri karakol durumunu sağlarken, diğer yandan iyi ilişkiler içinde ve akrabalık bağlarıyla çevrede yaşayan yerli halkın arasında Roma kültürünün yayılmasını sağlamışlardır. Özellikle Antonius doğuda bulunduğu sırada Küçük Asya yerlilerinden pek çok kişiyi orduya almıştı. Onların iç savaşlar sonunda Augustus tarafından terhislerinden sonra yine Küçük Asya'da kurulan kolonilere yerleştirilmesi, bu bölgede Roma uygarlığının yayılmasında önemli etken olmuştur.

Cumhuriyet döneminde ordunun başkomutanları konsullerdi; İmparatorluk döneminde ise bizzat imparator başkomutandı ve yalnız o asker toplama yetkisine sahipti.

Silah altına alınan askerlerin sayısı devrin koşullarına göre değişmiştir. Augustus döneminde devamlı ordunun mevcudu 25 legion, hizmet süresi 20 yıldı. Yardımcı kuvvetlerin sayısı buna yakındı. Onların hizmet süreleri ise 25 yıl olarak belirlenmişti. Marcus Aurelius döneminde legionlar'ın sayısı 30'a, Caracalla zamanında ise 33'e yükseltilmişti. Bu sayı, yıkılmak üzere olan İmparatorluğun yeniden toparlanmasını sağlayan Diocletianus zamanında daha da arttırılmıştır.

Severuslar zamanında askerler evlenme hakkını almışlardır. İS 3. yüzyılda orduda yine legion esas olarak kalmakla birlikte süvari birliklerine daha fazla önem verildi. Buna bağlı olarak süvari birliklerinin komutanı imparatorluğun en kuvvetli kişisi haline geldi. Ordunun İmparatorluğun sınırlarında (limes) beliren büyük tehlikelere zamanında yetişebilmesi için donanımdaki ağırlıklar atılarak orduya esneklik ve hareket yeteneği kazandırıldı. Buna karşın ordunun içindeki disiplin bozulmuş, kültürsüz ve çoğu kez yeteneksiz komutanlar yüzünden Romalılar savaşlar sırasında büyük kayıplara uğramışlardır. Bu durum Diocletianus ve sonra da Constantinus'un reformlarıyla düzeltilmiş, böylece imparatorluk bir süre daha varlığını koruyabilmiştir.

3.DONANMA

Roma'nın denize çok yakın olmasına karşın, denizle ilgisi çok geç başlamıştır. İÖ 310 yılından itibaren denizlerle ilgilenmeye başlamakla birlikte büyük bir varlık gösterememiştir. Roma'da denizcilik onurlu bir hizmet olarak görülmediği için, bu göreve vatandaşların en aşağı tabakalarından gönüllü bulunabilmiştir. Bu nedenle de Romalılar hiçbir zaman iyi bir denizci ulus olamamışlardır. 1.Kartaca Savaşları (İÖ 264-241) sırasında Kartaca gemilerini örnek alarak oluşturdukları donanmada düşman gemisine kancalı köprüler atarak, onları kendi gemilerine kenetleyerek deniz savaşını kara savaşı durumuna sokarak legion askerleriyle başarı sağlamışlardır. 2.Kartaca Savaşı'nın (İÖ 218-201) sonundan itibaren Akdeniz'de etkin rol oynama çabaları içine giren Roma,Makedonya'nın eyalet haline getirilmesinden sonra (İÖ 146) donanmasını tekrar ihmal etmiştir. Fakat Roma bu ihmalini çok ağır bir fatura ile ödemek zorunda kalmıştır. Bergama topraklarının da kendisine geçmesinden sonra (İÖ 129) tüm denizlerin güvenliğini sağlaması gerekirken, o bu yönde gerekeni yapmamıştır. Bunu kendi lehinde geliştiren korsanlar bir anda denizlerin egemeni oluvermiştir. Siyasal tarih kısmında da değindiğimiz gibi, Roma bunlarla İÖ 102 yılından itibaren büyük çapta mücadele etmiş, fakat Pompeius'un olağanüstü yetkilerle onlara karşı yaptığı sefere kadar korsanlar tüm Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi'nin gerçek hakimi olarak Roma egemenliğini tanımış ve bizzat Roma eyaletleri içinde yer alan kentleri haraca bağlamışlardır. Roma'yı yüz kızartıcı durumdan donanmayı iyi şekilde örgütleyen Pompeius kurtarmıştır (İÖ 67).

Augustus da Actium Savaşı'nın kazanılmasını donanmaya borçludur. Atlas Okyanusu, Kızıldeniz ve de Akdeniz'in tüm kıyılarında yayılarak onu bir göl durumuna getiren Roma İmparatorluğu'nun toprakları arasında en seri biçimde bağlantıyı sağlayacak olan araç donanmaydı. Bu nedenle Augustus ilk kez devamlı bir donanma ve donanma üsleri kurmuş ve bu imparatorluğun sonuna kadar gelişerek varlığını korumuştur. Esas üsler İtalia'da Misenium, Ravenna ve Güney Gallia'da Forum İulii'de bulunmaktaydı. Ayrıca Rhen ve Tuna Irmakları üzerinde de ırmak gemilerinden oluşan küçük filolar vardı. Donanma için Balkanlar, Küçük Asya, Sardinia ve Africa'dan asker sağlanmaktaydı. Bu askerlerin hizmet süreleri 26 yıl olarak belirlenmişti. Donanma genellikle iki sıra kürekli dar ve hareket yeteneği fazla gemilerle üç, dört ya da beş güverteli kürekli-yelkenli 50-60 m. uzunluğundaki gemilerden oluşmuştu.

Augustus'dan sonraki imparatorlar döneminde Karadeniz ve Kızıldeniz'de de devamlı donanma bulundurulmuştu.

4. EKONOMİ

Özellikle iç savaşlar sırasında paraya gereksinmesi olan komutanların ağır baskılarla olağanüstü vergiler koyması, eyaletlerin son derece yoksullaşmasına neden olmuştu. Bu yağmalarla tahrip edilen Roma dünyasında tüm üretim ve buna bağlı olan ticaret durmuştu. Bunun etkileri yalnızca kentlerde değil, aynı zamanda kırsal kesimde de ağır şekilde görülmüştür. Böylece köylünün elindeki taşınmaz mallar (evtarla) el değiştirerek belirli kişilerin elinde toplanmaya başlamıştır. Bu ağır yoksulluğa itilme sonucu her yanda genel bir iflas görünmekteydi. Actium Savaşı'ndan sonra tüm Roma dünyasına barış ve birlik getiren Augustus, bu duruma e[illegible]lerek halkın mali ve üretim gücünü arttırmak için çareler a[illegible]dı. Önce işe borçların bağışlanmasıyla başladı. Gerçekte devamlı ve büyük bir ordu kuran Augustus'un da paraya gereksinmesi vardı. Fakat o, zaten ezilmiş olan eyalet halkına bu iş için yeni vergiler yüklemedi. Maaşlı memur statüsünü kazandırdığı eyalet yöneticilerine de halkı soymamaları için kesin emirler verdi. Augustus bunun yanında imparatorluk toprakları içinde üretimi arttırmak için her türlü önlemi aldı ve bu arada gümrükleri de düzene soktu.

Eyaletlerin yönetiminde görüldüğü gibi, yönetimin imparator ile senatonun arasında bölünmesi iki ayrı kasanın meydana

scanfan

gelmesini sağladı. Eski devlet kasası olan **aerarium populi** senatonun yönetimine verildi. Bunda senato eyaletlerinden ve İtalya'dan gelen gelir birikiyordu. İmparator ise imparatorluk eyaletlerinin gelirlerini alırdı. İmparatorların kendine ait bir kasa **Fiscus Caesaris** ancak Claudius (İS 41-54) zamanında oluşmuştur. Augustus terhis olan askerlere (veteran) ödenecek paraları karşılamak için **aerarium militaire** adını taşıyan bir kasa daha kurmuştu. Bu kasanın gelirini ayırım gözetmeksizin eyaletlerden alınan dolaylı vergiler oluşturmaktaydı. Ayrıca imparator açık arttırmalardan 1/100, satılan tahılın fiyatı üzerinden 1/100, kölelerin satışlarından 1/25, mirasın gerçek değeri üzerinden 1/20 ve bekarlardan vergi almaktaydı. İmparatorluğun gelirleri yalnızca vergilerden ibaret değildi. Ayrıca hemen her bölgede imparatora ait geniş alanlardan, devletin elinde olan üretimden (tuz, şarap vb.), madenlerin ve ormanların işletilmesinden sağlanan geliri de buna eklemek gerekmektedir. Görüldüğü gibi, imparatorların geliri senatonunkinden daha fazlaydı. Fakat devamlı ordu ve donanmanın giderlerini ve memurların maaşlarını imparator ödemekteydi. Buna karşın imparatorlar sık sık senato kasasına yardım etmişlerdir.

Bütün bu askeri, mali ve ekonomik düzenlemeler Roma ile eyaletler arasında hızlı bir ulaşımın olmasını gerektirmektedir. İşte bu nedenle Persler'de olduğu gibi **curcus publicus** olarak adlandırılan imparatorluk posta örgütü kurulmuştur. Her etapta koşulu hazır durumda bekleyen atlarla hiç zaman kaybetmeden imparatorluğun bir ucundan Roma'ya haberler en kısa zamanda ulaşırdı.

Başlangıçta kurulan bu denge, zaman ilerledikçe bozulmaya başladı. Çünkü imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna yürüyen ordunun ve yöneticilerin giderleri artmaya başladı. İmparator Traianus'un Dakia'dan (İS 105-106) savaş sonunda kazandığı altın ve gümüş ganimetin sağladığı kısa refah dönemi dışında, imparatorluğun mali yönü hiç de iyi gitmemiştir. Bu nedenle imparatorlar, artan giderleri karşılayabilmek için devamlı olarak sikkelerin (altın-gümüş) gramlarını azaltmışlardır. Ayrıca her şeyi vergiye bağlanan halk, yaşamaktan bıkmış durumdaydı. İmparatorlar zaman zaman siyasal rakiplerini suçlayarak mallarını müsadere etmek suretiyle buna geçici çözüm yolu aramışlardır. Severus Alexander'in ölümünden sonra sık sık öldürülen imparatorların yanı sıra sınırlarda güçlü düşmanların Roma topraklarına girmesi ve orduların bunlara çoğu kez sonuçsuz karşı koymaları, imparatorluğun bünyesinde bulunan toplumları yoksulluğa itmiştir.

Sonuçta Diocletianus'un imparator olduktan sonra yaptığı reformları ve ondan sonra gelen Constantinus ve halefleri imparatorluğu bir süre daha ayakta tutmayı başardılar.

5. SİKKELER

Roma sikkeleri Cumhuriyet ve İmparatorluk olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Roma'da ilk bakır sikke (Aes Grave) İÖ 289 yılında basılmıştır. Roma'da sikke basmak senatoya ait bir haktı. Senato bu göreve İÖ 289 yılından itibaren her yıl değişen üçlü bir komisyonu (Triumviri Monetalis) getirmişti. Fakat bunun yanında Roma dışında görev yapan başkomutanların da sikke bastırma yetkisi vardı.

Roma'da Denarius adını taşıyan ve 4.55 gr. ağırlığında, önyüzlerinde tanrıça Roma'nın başını taşıyan gümüş sikkeler İÖ 169 yılında basılmıştır. Nero döneminde (İS 54-68) ağırlığı 3.4 gr. olarak belirlenen bu sikke tipi Caracalla zamanına (İS 212) kadar kullanılmıştır. Denarius'un yarısı Quinarius ve dörtte biri de Sestertius adını taşımıştır.

Roma Cumhuriyeti döneminde seri halde altın sikkeler İÖ 49 yılında Gallia'dan dönen Gaius İulius Caesar tarafından bastırılmıştır. 8.25 gr. ağırlığında olan ve Aureus adını taşıyan bu sikkelerin önyüzünde Venüs başı, arkayüzde Gallia silahlarından yapılmış tropeium ve Caesar'ın adı yer almaktadır. İç savaşların sonunu oluşturan Actium deniz zaferini (İÖ 31) kazanan Octavianus, Mısır'ın da ele geçirilmesinden sonra altın, gümüş ve bakır sikkeler bastırmıştır. Bu zaferin anısına bastırılan sikke tiplerinin önyüzünde zafer tanrıçası Victoria'nın büstü, arkayüzlerinde ise deniz tanrısı Neptun'un betimleri bulunmaktadır. İÖ 27 yılının Ocak ayında senato Roma'yı felaketten kurtaran Octavianus'a Augustus ünvanını vermiştir.

Augustus sikke basma hakkını senatonun elinden almış ve bundan böyle altın, gümüş ve bakır sikke basma hakkı imparatorlara ait olmuştur. Bir senato kararı (Senatus Consultum) ile Augustus'un portresi Aureus üzerine konmuştur. Ondan sonra gelen imparatorlar bu geleneği sürdürdüler. İşte bu sayede imparatorların gerçeğe yakın portreleri sikkeler üzerinde zamanımıza kadar gelebilmiştir. Başlangıçta 8.25 gr. ağırlığında olan Aureus, imparatorluğun ekonomik durumunun bozulmasına bağlı olarak gramı düşürülerek (Nero döneminin sonuna doğru 7.39 gr., Severus Alexander devrinde 5.83 gr., Phlippus Arabs döneminde ise 4.54 gr.) tedavülde bırakılmıştır. İlk basıldığında 4.55 gram olan Denarius'un da önce gramı düşürülmüş, fakat hemen sonra bakırla karıştırılmış, imparator Gallienus (İÖ 253-268) zamanında ise gümüş, bakır üzerine kimyasal yöntemle ince bir tabaka halinde kaplanmıştır.

Diğer bir gümüş sikke de Caracalla (İS 211-217) tarafından tedavüle çıkarılan ve başlangıçta 5.4 gr. ağırlığında olan ve Antoninianus adını taşıyan bir sikkedir. Bu sikke iki Denarius değerindedir. Fakat bozulan ekonomik durum Denarius gibi Antoninianus'u da etkilemiştir. Başlangıçta bunun içinde % 40 gümüş bulunduğu halde İS 260 yılına doğru içindeki gümüş miktarı % 2 ya da % 1'e düşmüştür ve bu nedenle ona beyaz bakır adı verilmiştir.

Diocletianus (İS 284-305) zamanına kadar devlet darphanelerinde basılan sikkelerin yanında, kendi yöresel gereksinmelerini karşılamak için bazı eyalet valileri ve kentler de sikke basmıştır. Batıdaki kentlerden İS 1. yüzyılda sikke basma hakkının alınmasına karşılık doğudaki eyalet ve kentlerde bu devam etmiştir. Özellikle İS 2.yüzyıl ile 3.yüzyılın ilk yarısında büyük bir refah düzeyine erişen Küçük Asya kentlerinde sikke basanların sayısı 334'ü bulmaktaydı. İmparatorluğa reformlarıyla yeniden güç kazandıran Diocletianus, son derece bozulan para sistemini de düzeltmeğe çalışmıştır. O, bu yönde bir birlik sağlamak amacıyla eyalet ve kentlerin sikke basmasına son vermiştir. Bundan sonra imparatorluk içinde tek merkezden yönetilen devlet darphanelerinde sikke basılmıştır.

6. YOLLAR

Küçük Asya'da Hititler'den beri bir yol ağının varlığı bilinmektedir. Engebeli bir yüzey yapısına sahip olan Anadolu'da yollar çok modern olanaklara karşın bugün bile yüzey şekillerine göre bir yön izlemektedir. Bu nedenle tarihinin ilk dönemlerinden beri Anadolu yollarının geçiş yönlerinde çok fazla bir değişme olmamıştır. Küçük Asya'da egemen olan uluslardan Lydialılar, Persler ve Hellenizm krallıkları zamanında gereksinmeye göre ordu ve ticaret yolları yapılmıştır.

Anadolu'da özellikle Seleukos Krallığı zamanında kurulan kentleri birleştiren yol ağının yapımına önem verilmiştir. Buna karşın burada esaslı biçimde yol yapımı Roma döneminde başlamıştır. Roma, egemenliği altındaki toprakları elinde tam olarak tutabilmek ve ticareti düzenli hale sokabilmek için mevcut yolların onarımını yaparken yeni askeri yolların inşasına da önem vermiştir.

Küçük Asya'daki başlıca Roma yollarını şöyle sıralayabiliriz: Efesos'dan başlayarak Apameia (bugün Dinar), Antiocheia (bugün Yalvaç), Archelais (bugün Aksaray), Caesareia (bugün Kayseri) üzerinden geçerek Melitene'de (bugün Malatya) Eufrates (bugün Fırat) Vadisi'ne de uzanan yol. Ege'yi Fırat Vadisi'ne bağlayan bu yol özellikle İS 1.yüzyıldan itibaren bütün imparatorluk süresince son derece önemli bir askeri yol olmuştur. Ayrıca bu yolun Malatya'dan sonra Fırat Vadisi'nin batısını izleyen kuzey ve güney uzantıları da vardır. Yine bu yolun Archelais'ten sonra güneyde Tarsos'a (bugün Tarsus) olan bağlantısı doğuda Suriye ve Mezopotamya eyaletlerine uzanmaktaydı. Özellikle Parth ve Sasaniler ile yapılan savaşlarda kullanılan bu yollar aynı zamanda ticaret

scanfan

Puetinger Levhaları adı ile tanınan Roma dönemine ait bir haritanın Anadolu'yu işleyen parçası. Orijinali 6.82 m. uzunluğunda ve 34 cm. eninde olan bu haritanın tamamı 12 levhadan oluşmaktaysa da 1 numaralı levha hiçbir zaman bulunamamış, ancak 11 levha günümüze ulaşabilmiştir. 1507 yılında ortaya çıkan bu haritanın gerçek yapıcısı ve ilk kez nerede yapıldığı bilinmiyor. Peutinger adlı bir Avusturyalının bu haritayı ortaya koymasıyla bilim dünyası bundan haberdar olmuş, fakat yayınlanması çok sonraları gerçekleştirilebilmiştir Bugün Viyana Hofbibliothek'te bulunan bu harita, Roma dünyasını işlemektedir. Burada verilen Anadolu parçasında üstte Karadeniz, altta Akdeniz dar ve uzun bir biçimde çizilmiştir. Haritanın solunda İzmit Körfezi ve Marmara Denizi, Akdeniz'de ise Girit, Rodos ve Kıbrıs adaları belirgin durumdadırlar. Ayrıca çeşitli yerleşim merkezleri arasındaki uzaklıklar, buralardaki konaklama tesisleri ve çeşitli açılardan önemli olan kentler daha belirgin işaretlenmiştir.

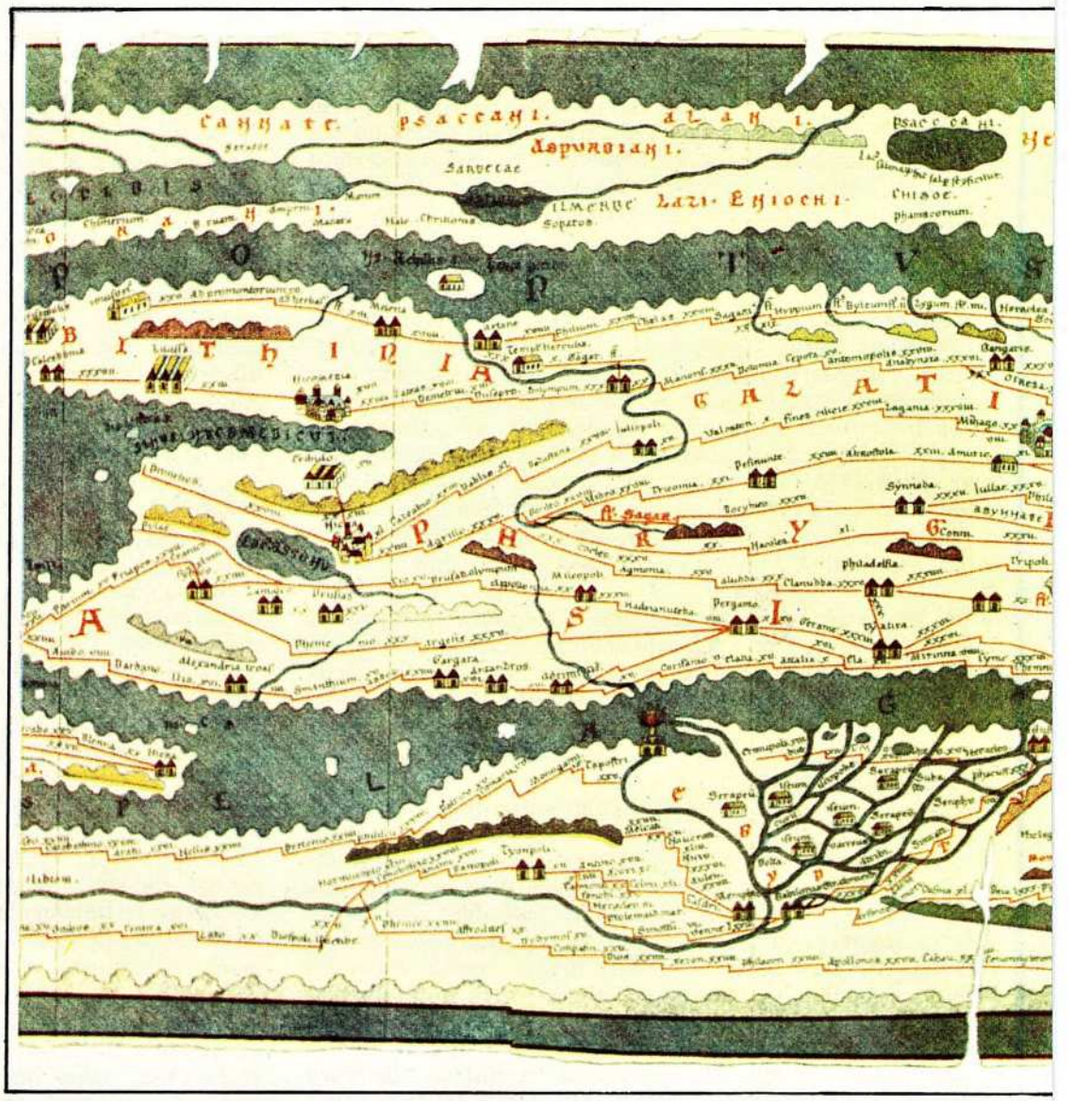

yollarıydılar.
Amissos'dan (bugün Samsun) güneyde Caesareia üzerinden İssos ve Suriye'ye giden bir diğer yol Karadeniz kıyılarıyla Akdeniz kıyıları arasındaki kara bağlantısını sağlaması bakımından önemli olmuştur.
Küçük Asya'nın kuzey yarısından geçen bir diğer yol da Marmara Denizi limanlarından Dorylaion (bugün Eskişehir) ve Ankyra üzerinden Sebasteia'ya (bugün Sivas) uzanırdı. Bu yol bugün olduğu gibi kavşak durumunda olan Sebasteia'dan iki kolla Fırat Vadisi'ne uzanırdı. Bu anayolların dışında ikinci derecedeki pek çok yol ülkenin çeşitli merkezlerini birbirine bağlardı.

7. HUKUK (İus)

Roma, dünya tarihine eşsiz bir hukuk armağan etmiştir. Roma hukuku devrimizde de pek çok devletin hukuklarının temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan, Roma tarihiyle iç içe olan Roma hukukunun gelişimini izleyebilmek ve Roma hukuk kavramlarının özünü anlayabilmek için yapılan araştırmalar güncelliğini korumuştur. Roma'nın küçük bir kent devletinden büyük bir imparatorluk haline gelmesinde onun düzenli devlet örgütü yanında sistemli hukukunun da çok büyük etkisi olmuştur.
Roma hukukunun gelişmesi de, Roma tarihi gibi dört (Krallık, Cumhuriyet, Principatus, Dominatus) bölümde incelenmiştir. Krallık döneminde yasalar krallar tarafından (leges regiae) yapılmıştır. Cumhuriyet döneminden itibaren yasa yapma yetkisi halk meclisleri olan Comitia Curiata, Comitia Centuriata ya da Comitia Tributa'ya geçmiştir; Roma tarihinde yazılı olarak bilinen en eski yasa **XII Levha Kanunları**'dır. İÖ 451-449 yılları arasında halkın seçtiği 10 kişilik komisyon (Decemviri legibus scribundis) tarafından daha önce var olan fakat yazılı olmayan ve genellikle patriciler tarafından bilinen yasaları yazı ile saptayarak Forum'a koymuştur. Bundan sonra Roma'nın tarihsel gelişimi içinde değişen koşullara göre pek çok yasa çıkarılmıştır. Roma yasalarının önemli bölümünü özel hukukla ilgili olan praetor beyannameleri oluşturmaktadır. **Praetor** (praetores) İÖ 366 yılından beri Roma vatandaşlarının davalarına bakan ve bir yıl için seçilen memurdu. Buna **praetor urbanus**, yani kent praetoru adı verilmiştir. Sonra Roma'nın genişlemesi sonucu kazanılan topraklardaki kişilerle (peregrinus) Roma vatandaşları arasındaki davalara bakan ikinci bir praetor seçilmeye başlanmıştır. Buna da **praetor peregrinus** adı verilmişti. Praetorlar yalnızca yargıç değil, aynı zamanda en yüksek memur olan konsullerin yardımcısı ve hukuku değişen koşullara göre geliştirmekle de görevli memurlardı. Praetorlar bu görevi resmi olarak yayınladığı beyannameleriyle (edictum praetoris) yerine getirirlerdi.
Principatus döneminde (İÖ 27-İS 284) yasa çıkarma yönünden Senatus'un (senato) etkinliği artmıştır. Bunun yanında imparatorların **constitutio** adı verilen kararnameleri ya da emirnameleri yasalarla eş değerde olmuştur. İmparatorlar, dönemin gereklerine göre yeni yasalar çıkarmışlardır. Traianus'un çıkardığı pek çok yasadan buna birkaç örnek verelim. İmparator bir yasayla hakim aylıklarını düzenlemiştir. Çıkardığı diğer bir yasayla babaların çocukları üzerindeki haklarını sınırlamıştır. Buna göre, oğluna fena muamele eden bir baba onun üzerindeki haklarını tamamiyle kaybedecektir. Traianis diğer bir yasayı da kölelerin durumlarını düzeltmek amacıyla çıkarmıştır.
Diocletianus ile başlayan Dominatus döneminde, artık her şeyin kesin hakimi olan imparatorlar, dolayısiyle yasa yapma yetkisini de tam olarak üzerlerinde toplamış oluyordu.

scanfan

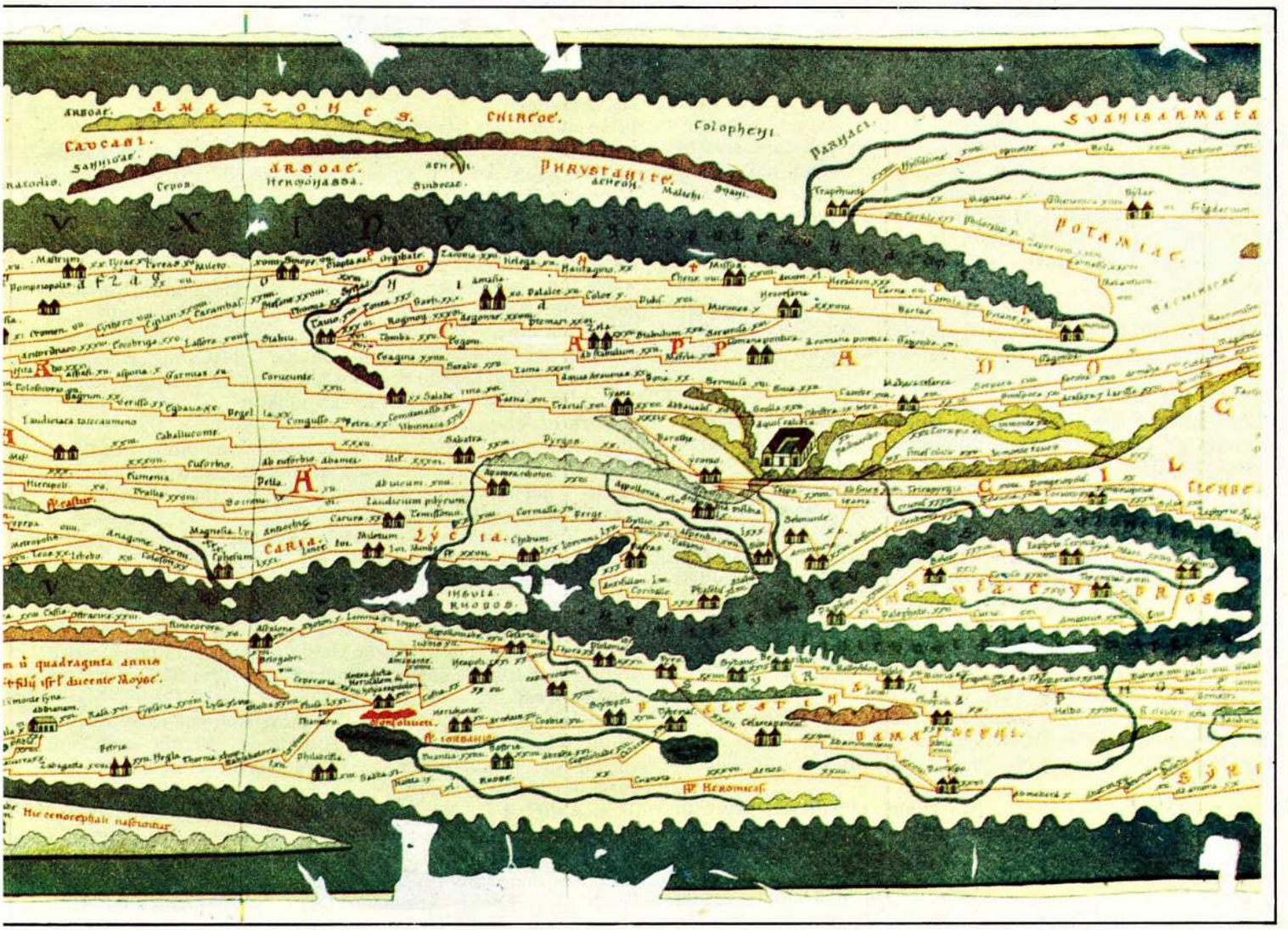

Romalılar hukuku önce amme hukuku ve özel hukuk olarak ikiye ayırmışlardır. Ayrıca hukuk, yine medeni hukuk ve kavimler hukuku olarak da ikiye ayrılmıştır. Bunlar da kendi aralarında birtakım kısımlara bölünmüşlerdir.

Roma yasalarını bir araya getirme çalışmaları İmparator Hadrianus (İS 117-138) döneminden itibaren büyük çapta yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar Diocletianus (İS 284-305) zamanında geliştirilerek sürdürülmüştür. İmparator 2.Theodosius (İS 408-450), İmparator 1.Constantinus (İS 307-337) zamanından beri yayınlanmış olan emirnameleri (constitutio) bir araya toplayarak İS 438 yılında Constantinopolis'de (bugün İstanbul) **Codex Theodosianus** adıyla yayınlanmıştır. Aynı şekilde İmparator İustinianus Roma yasalarının önemli bir kısmını bir araya getirerek (Codex İustinianus) İS 529 yılında yayınlamıştır. Bu çalışmalar sayesinde kaybolmaktan kurtulan Roma yasaları modern hukukun temelini oluşturmuştur.

8. DİN

Bütün Eski Ön Asya, Anadolu ve Yunanistan'da olduğu gibi Roma Pantheonu'nda da her doğa olayının ve toplumla ilgili her olayın bir tanrı ya da tanrıçası vardır. Bu tanrılarla ilgili olarak inşa edilen tapınaklarda yılın belirli zamanlarında tapınılmış ve kurban törenleri yapılmıştır. Roma'da din işleri bir **Pontifex Maximus** (başrahip) tarafından yürütülmüştür. Roma bir kent devletinden imparatorluk haline gelirken, fethettiği topraklardaki toplumların da inançları bu konuda hoşgörü sahibi olan Romalılar arasında yayılmıştır. Roma'nın Kartaca Savaşları sırasındaki sıkıntılı günlerinde Küçük Asya'dan Roma'ya getirilen (İÖ 204) Pessinus Ana tanrıçası Kybele'den sonra, özellikle İÖ 1.yüzyılda Doğu kökenli tanrılar (Ma, Mithras ve İsis) Roma'da yaygınlaşmıştır. Bu da Hellenistik dönemde olduğu gibi yavaş yavaş bir tanrı birliğine doğru gidişi hazırlamıştır.

Roma'da İmparatorluk döneminden itibaren, Eski Doğuda ve bundan esinlenen Hellenistik dönem krallıklarında gördüğümüz gibi, İmparator Kültü kurulmuştur. Bu kült ilk kez Augustus tarafından manevi babası Gaius İulius Caesar için senato kararı ile kurulmuştur.Caesar Divus İulius adıyla devlet tanrıları arasına girmiştir. Aynı şekilde Augustus ve sonra gelen imparatorlara da tapınılmıştır. Roma dünyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Küçük Asya'nın da pek çok kentinde bu kültle ilgili tapınaklar yapılmıştır. Ankyra Augustus, Pisidya Antiokheia'sında Augustus, Bergama akropolisinde Traianus ve Kyzikos'da Hadrianus tapınaklarını bunlara örnek olarak gösterebiliriz. Ayrıca bu kültü epigrafik belgelerin yanı sıra sikkeler de kanıtlamaktadır. Bazı imparatorların tanrılaştırdığı eşlerine de tapınılmıştır.

İlgili bölümlerde de değindiğimiz gibi, hıristiyanlığın yayılmasıyla eski Roma inançları ve tanrıları yavaş yavaş terk edilmiş ve sonra da devletin resmi dini hıristiyanlık olmuştur.

9. EDEBİYAT

Roma'nın Grek dünyasıyla ilişkiye girmesiyle burada edebiyat akımının başladığı bilinmektedir. Özellikle bu ilişki Roma'nın İtalya birliğini tamamlamak için son engel olan Tarentum ile yaptığı savaşlar (İÖ 282-272) sırasında daha yoğun olmuştur. Romalılar Grekler'den aldığı kültürü kendilerine malederek ona eklemeler yapmışlardır. Bu bakımdan latin edebiyatı taklit edebiyatın en güzel örneğini oluşturmaktadır.

scanfan

Livius Andronicus (İÖ 285-204)
Roma edebiyatını başlatan kişi olarak Livius Andronicus kabul edilmektedir. Andronicus, Tarentum Savaşı sonunda (İÖ 272) Livius Salinator adında Romalı bir patricinin kölesi olmuştu. Roma'da latinceyi öğrenen Andronicus, azat edilmesinden sonra efendisinin adını (Livius) almıştır. Andronicus çevirileriyle Romalılar'a komedi ve trajedi türünü tanıtmıştır. Ayrıca o, Romalılar'ın ilgisini çekeceğini bildiği için Odysseia'yı latinceye çevirerek Homeros'u Romalılar'a tanıtmıştır. O tarihten sonra Homeros'un eseri uzun yıllar okullarda ders kitabı olmuştur. Orijinal eserler de veren Andronicus sayesinde İÖ 240 yıllarında latin edebiyatı başlamıştır.
Livius Andronicus'un faaliyet gösterdiği yıllarda bir Romalı ozan olan Naevius (İÖ 265-202) hicivlerle dolu komedileriyle ünlüdür. Ayrıca trajedi ve destan türünde de eserler vermiştir.

Plautus (İÖ 254-184)
Roma'nın yetiştirdiği büyük komedi yazarlarındandır. Yazdığı 100 kadar komediden günümüze 20 kadarı gelmiştir.

Ennius (İÖ 239-169)
Roma'nın ilk büyük trajedi yazarı olarak Scipio Africanus tarafından desteklenen Ennius'un en önemli eseri 18 kitap olarak destan tarzında yazdığı "Annales" Yıllıklar'dır. Aeneas ile başlayan eseri İÖ 171 yılına kadar olan olayların kısa özeti biçimindedir. Eserin diğer önemli bir özelliği, Homeros'un kullandığı heksametron veznini, Ennius'un latinceye uygulamasından gelmektedir. Latincenin gelişmesinde büyük katkısı olan Ennius, ayrıca latin şiirinin babası olarak da kabul edilmiştir.

P.Terentius Afer (İÖ 190-159)
Kartaca'da doğan Terentius bir senatörün kölesi olarak Roma'ya getirilmiştir. Özgürlüğünü kazandıktan sonra Scipionlar'ın korumasına giren yazar, komedi türünde önemli eserler vermiştir.
Roma edebiyatı İÖ 1.yüzyıldan yaklaşık olarak Augustus'un ölüm tarihi olan İS 14 yılına kadar altın çağını yaşamıştır. Bu dönemin orta ve sonlarına doğru bizzat Augustus ve Maecenes gibi kültür ve sanatın koruyuculuğunu yapan kişilerin bulunması, edebiyatın hemen her türünde ve söylev, tarih ve felsefe dallarında büyük eserlerin yaratılmasını sağlamıştır. Roma'da bundan sonra bir daha kültür yönünden böyle yüksek bir dönem yaşanmamıştır.

Marcus Tullius Cicero (İÖ 106-43)
Hitabet sanatının bütün inceliklerini bilen, zeki ve çok iyi bir öğretim yapmış olan M.T.Cicero, Roma'nın yetiştirdiği en büyük hatiptir. O, bu büyük sanatıyla pek çok haksızlığa göğüs germiş ve birçok Romalı yöneticiyi mahkum ettirirken, sayısız kişilerin de senatoda savunmasını üzerine alarak suçsuzluklarını kanıtlayan dürüst bir kişidir. Hukukçu ve devlet adamı olan Cicero, hemen her dalda sayısız eserler vermiştir. Kendisi tarihçi olmamakla birlikte eserlerinin, özellikle senatodaki söylevlerinin büyük bir kısmı tarihsel olaylara ışık tutan değerli belgelerdir. Onun İÖ 66 yılındaki **Pro lege Manilia** ya da **De imperio Cn.Pompei** söylevinde Pompeius'a korsanlarla yaptığı savaşta ne kadar büyük yetkilerin tanındığı, gerekçeleriyle birlikte görülmektedir. Hümanist düşüncenin sembolü olan Cicero, konsullüğünden sonra İÖ 51 yılında Kilikya Eyaleti'nde adaletli yönetimiyle eyalet halkına büyük hizmetlerde bulunmuş ve eyalet halkının sevgisini kazanmıştır. Felsefe ile de yakından ilgili olan büyük hatibin eserlerinden bazıları şunlardır:
1- De Legibus (Kanun)
2- De Republica (Cumhuriyet)
3- De Amicitia (Dostluk)
4- De Officiis (Ödevler)
5- De Senectute (İhtiyarlık)

T.Lucretius Carus (İÖ 99-55)
Hayatı hakkında çok az bilgimiz olan ozan Lucretius Carus, **De Rerum Natura** (Doğanın Yapısı) adlı eseriyle Epicuros'un (İÖ 341-270) görüşlerini Roma'ya büyük bir başarıyla tanıtan kişidir.

Catullus (İÖ 87-54)
Roma'nın yetiştirdiği en büyük lirik ozanlardandır. Şiirlerinin önemli bir bölümü zamanımıza kadar gelmiştir. Bazı şiirlerinde Küçük Asya'da gezip gördüğü bölge ve kentlerden söz etmiştir.

P.Vergilius Maro (İÖ 70-19)
Roma'nın yetiştirdiği en büyük ozan olarak kabul edilmektedir. Vergilius, kırları, köyleri, doğa güzelliklerini, çobanları konu alan **Eclogae** (Bucolica) ile çiftçiler ve çiftçilik hakkında yazdığı **Georgica** adlı eserleri ile tanınmıştır. Fakat onu ebedileştiren esas eseri **Aeneas** adlı destanıdır. Destanda, Roma'nın efsanevi kurucusu olarak, Troia Savaşları'ndan sonra buradan kaçarak binbir serüven sonucunda İtalya'ya geldiğine işaret edilen Aeneas ile başlamaktadır. 12 bölümden oluşan destanda Vergilius, çok canlı olarak Roma ruhunu ve Roma tarihinin önemli olaylarını yaşatmış, Roma'nın büyüklüğüne denk ve Augustus'un kurduğu düzene uygun bir ulusal destan ortaya koymuştur.

Q.Horatius Flaccus (İÖ 65-8)
Roma'nın yetiştirdiği önemli ozanlardan olan Horatius, Maecenas'ın kültür çevresine girmiş ve latin edebiyatının çeşitli türlerinde (Odes, satirae, opitulae) eserler vermiştir.

P.Ovidius Naso (İÖ 43-İS 18)
Latin ozanlarından en fazla sevilerek okunan eserler meydana getirenlerinden bir tanesi de Ovidius'dur. O, **Amores** (Aşklar), **Ars Amatoria** (Aşk Sanatı), **Medea** tragediası, Augustus tarafından gönderildiği sürgünde **Trista** ve **Epistulae ex Ponto** (Pontos'dan mektuplar) gibi eserler yazmıştır. Bunların yanında Ovidius'un en tanınmış eseri, konusunu Grek ve Roma efsanelerinden alan **Metamorfoses** (Değişmeler)'dir.
Augustus'un ölümünden (İS 14), yaklaşık olarak İS 150 yılına kadar olan çağa, Roma edebiyatında gümüş çağı adı verilmiştir. Önceki döneme göre kültür yaşamında bir gerileme görülmekle birlikte, bu süre içinde **Lucius Annaeus Seneca** (İÖ 4-İS 65), **Gaius Plinius Secundus** (İS 23-79), **M.Annaeus Lucanus** (İS 39-65), **Valerius Flaccus** (İS 1.yüzyıl), **P.Cornelius Tacitus** (İS 55-120), **Gaius Plinius Caecilius Secundus** (İS 61-114), **Gaius Seutonius Tranquillus** (İS 69-140), **Lucius Annaeus Florus** (Seutonius'un çağdaşı) gibi yazarlar edebiyat, felsefe ve tarih dalında önemli eserler vermiştir.

Lucius Annaeus Seneca (İÖ 4-İS 65)
Avukat, hatip, düşünür ve devlet adamı olan Seneca, hemen her konuda yazmıştır. İS 49 yılında Nero'nun hocası olmuş ve onun imparator olmasından sonra İS 62 yılına kadar siyasette etkin rol oynamıştır. Daha sonra siyasetten ayrılan Seneca, yaşamının en verimli çağında Calpurnius Piso'nun Nero'ya karşı hazırladığı suikastin içinde olduğu gerekçesiyle intihara zorlanmıştır (İS 65). Zamanımıza birçok eseri gelmiştir. **De vita beata** (Mutlu hayat hakkında), **De brevitate vitae** (Hayatın kısalığı hakkında), **De tranquillitate animi** (Ruhun sükuneti hakkında), **De beneficiis** (İyilik hakkında) eserlerinden bazılarıdır.

M.Annaeus Lucanus (İS 39-65)
Seneca'nın yeğeni olan ozan, önceleri Nero tarafından takdir edilmesine karşın, sonraları onun tarafından yeteneği kıskanılarak şiir yazması yasaklanmıştır. Bu haksız davranışa dayanamayan Lucanus, Nero aleyhine hazırlanan suikaste girmiş, fakat başarısız girişiminden dolayı öldürülmüştür.
Zamanımıza kadar gelen çeşitli şiirleri yanında en önemli eseri **Bellum Civile** (İç savaş) ya da sonraları **Pharsalia** adı verilen destan tarzındaki eseridir. Burada Pompeius ile Caesar arasındaki iç savaş genellikle gerçeklere çok yakın olarak kaleme alınmıştır. Bu bakımdan Farsalia, destan oluşu yanında devrin tarihi olaylarını da vermesi yönünden önemli bir eserdir.

Gaius Valerius Flaccus
Hayatı hakkında hemen hiç bilgimiz olmayan ozan Flaccus'un eserini İS 1.yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru yazdığı sanılmaktadır. O, Büyük İskender döneminin önemli mitolojik destan yazarı Rodoslu Apollonios'dan esinlenerek ve de

scanfan

onunki ile aynı adı taşıyan **Argonautica**'yı yazmıştır. Eserin konusu yüzyıllardır işlenmiş mitolojik bir olaydır. Burada Argo'nun Propontis'den (bugün Marmara Denizi) geçerek Pontos Euxinos'un (bugün Karadeniz) doğusundaki Kolkhis'ten altın postu alışı konu edilmiştir. Valerius Flaccus 8 kitaplık yarım kalmış eserinde konu olarak Apollonios'u üslup ve biçim olarak da Vergilius'u taklit etmiştir.

İS 2.yüzyılın sonundan itibaren İmparatorluğun bütün kurumlarında görülen kriz Roma kültür ve uygarlığını da etkilemiştir. Her alanda görülen bu gerilemeye karşın Cassius Dio (İS 150-235 ?) ve Ammianus Marcellinus (İS 330-395 ?) gibi yazarlar tarihçilik alanında önemli eserler vermişlerdir.

10. TARİHÇİLİK

Olayların kaynaklarına (arşiv vb.) inerek tarafsız bir gözlemle bilgi toplamak, araştırma sonucu toplanan bilgileri neden-sonuç ilişkisi içinde bir bütün olarak ortaya koymak bilimsel tarihçiliğin temelini oluşturmaktadır. İlk kez Thukydides'in ortaya koyduğu eleştirili tarih yazıcılığı, Grekler'de tarihi bir bilim haline getirmiştir. Roma'da tarih yazıcılığı hiçbir zaman Grek tarih yazarlarının düzeyine ulaşamamıştır. Romalılar'da tarih yazımı bir bilim olarak değil de siyasetin bir parçası olarak görülmüştür. Bu nedenle Roma tarihi yazanların büyük bir kısmını siyaset adamları oluşturmaktadır. Başlangıçta yıllık **Pontifex** (rahip) listelerinde bulunan ve kısa olarak yazılan önemli bilgiler, Roma tarih yazıcılığının temelini meydana getirmiştir. Bu bakımdan ilk Roma tarihçileri eserlerini yıllıklar (annales) şeklinde yazmışlardır. Bu tür eser veren tarihçilere **Annalistler** denilmektedir. Roma'da birkaç yazarın dışında esas olarak bu tarih yazım biçimi sürdürülmüştür.

Fabius Pictor

İÖ 3. yüzyılın sonu ile 2.yüzyılın başında yaşadığı bilinen F.Pictor, Roma tarihini ilk kez düz yazı olarak yazan kişidir. **Yıllıklar** (Annales) şeklinde yazdığı eserini, kendisi Romalı olduğu halde, grekçe olarak kaleme almıştır. Roma'nın ilk dönemlerinden 2.Kartaca Savaşı'nın sonuna kadar olan olayları konu alan eserinden günümüze bazı parçalar gelebilmiştir.

M.Porcius Cato (İÖ 234-149)

Grek kültürünün ve grekçenin Roma'da yerleşmesini istemeyen ve bu kültür akımının yayılmaması için mücadele eden Cato, F.Pictor'un aksine, 7 kitaptan oluşan **Origines** adlı eserini latince yazmıştır. Roma tarihinin babası da sayılan Cato, bu eserinde Roma'nın kuruluş efsanesinden Kartaca Savaşları'nın sonuna kadar olan olayları anlatmıştır. Onun bu eserinden günümüze bazı parçalar gelebilmiştir. Aynı zamanda avukat olan Cato'nun 150 kadar söylevi de yayınlanmıştır.

Cornelius Nepos (İÖ 110-25)

Biyografi yazarıdır. Yazdığı **De Viris İllustribus** (Ünlü adamlar hakkında) adlı eserinde tanınmış kral, komutan, hatip, devlet adamı, ozan ve tarihçilerin hayatını anlatan 16 kitaplık eserinden yalnız 22 komutanın hayatı ile bazı parçalar günümüze gelebilmiştir. Eseri tarih yönünden önem taşımaktadır.

G.İulius Caesar (İÖ 102-44)

Büyük devlet adamı, yetenekli komutan ve aynı zamanda iyi bir hatip olan Caesar, yaşadığı olayları konu alan **Bellum Gallicum** (Gallia savaşları) adlı önemli bir eser yazmıştır. Caesar'ın İÖ 51 yılında 7 kitap olarak hazırladığı bu esere, İÖ 43 yılında komutanlarından A.Hirtius tarafından ek olarak 8. kitap yazılmıştır.

G.İulius Caesar'ın Pompeius ile yaptığı savaşları konu alan ve 3 kitaptan oluşan ikinci eseri **Bellum Civilum** adını taşımaktadır.

Gaius Sallustius Cripus (İÖ 86-35)

Pleb bir ailenin çocuğu olan Sallustius, genç yaşta siyasete girmiştir. İÖ 52 yılında halk tribunluğu sırasında M.Tullius Cicero ve onun çevresindeki kişilerle takışmıştır. Buna bağlı olarak İÖ 50 yılında senatodan çıkarılmıştır. Sallustius, Caesar ile Pompeius arasındaki mücadele sırasında Caesar'ın tarafını tutmuş ve Caesar'ın İÖ 46 yılında Afrika'da Thapsus'da Pompeius taraftarlarına karşı kazandığı zaferden sonra burada kurulan Africa Nova Eyaleti'nin ilk valisi olmuştur. Valiliği sırasında Afrika'da büyük servet yapan Sallustius, Caesar'ın öldürülmesinden (İÖ 44) sonra siyaset hayatından çekilmiştir.

Sallustius Roma tarihi için önemli kaynak niteliğinde eserler vermiştir. İlk monografisi olan **Bellum Catilinae**'de Catilina isyanını (İÖ 63) konu almıştır. İkinci monografisinde ise, valilik yaptığı Afrika'da, İÖ 111-106 yılları arasında yapılan uzun savaşı **Bellum İugurthinum**, yöneticilerin karakterlerini de tasvir ederek ayrıntılı olarak güzel üslupla anlatmıştır. Sallustius'un üçüncü ve son önemli eseri, Roma'nın İÖ 79-66 yılları arasındaki olayları konu alan ve 5 kitaptan oluşan **Historiae** (Tarihler) adlı eseridir. Annaller (yıllık) halinde yazılan bu eserden ancak bazı parçalar zamanımıza kadar gelebilmiştir.

Eserlerinde tarihsel olayları çok iyi bir biçimde seren bu yazar, aynı zamanda Romalı yöneticilerin iyi ve kötü yanlarını da büyük bir açıklıkla ortaya koymuştur.

Strabon (İÖ 64/63-İS 21)

Amaseia'da (bugün Amasya) doğan Strabon'un ailesi, Pontos Krallığı içinde yönetici ve dinsel görevler almış soylu bir aileydi. Strabon iyi bir eğitim ve öğretim görmüş, Roma, Mısır ve Küçük Asya'nın büyük bir bölümünü gezmiştir.

Strabon'un yazdığı eserlerden 47 kitaptan meydana geldiği bilinen **Historika Hupomnemata** (Tarihsel Araştırmalar) adlı tarih eseri zamanımıza gelememiştir. Onu dünyaya tanıtan ve 17 kitaptan meydana gelen **Geographika** (Coğrafya) adlı eseridir. Eserin I. ve II. kitaplarında kendisinden önce yaşamış olan Homeros, Eratosthenes ve Polybios gibi yazarların eleştirisini yaptıktan sonra coğrafya hakkında bilgi vermektedir. III. kitabında İspanya ve Sicilya'yı; IV. kitabında Galya ve Britanya'yı; V.-VI. kitaplarında İtalya ve Roma İmparatorluğu'nu; VII. kitabında Kuzey ve Doğu Avrupa'yı, Balkanların kuzeyini; VIII-X. kitaplarında Yunanistan'ı; XI. kitabında Karadeniz ve Hazar Denizi'ni; XII-XIV. kitaplarında Küçük Asya'yı; XV. kitabında Hindistan ve İran'ı; XVI. kitabında Mezopotamya, Filistin, Habeşistan kıyılarını, Arabistan'ı; XVII. kitabında Mısır, Habeşistan ve Kuzey Afrika'yı anlatmıştır.

Strabon'un eseri önemli coğrafi bilgiler yanında, konu ettiği ülkelerin tarihini, toplumlarını, dinlerini, gelenek ve göreneklerini de anlatan değerli bir kaynaktır.

Titus Livius (İÖ 59-İS 17)

Ab Urbe Condita Libri (Kentin Kuruluşundan İtibaren) adlı 142 kitaptan oluşan eserinin XXI-XLV. kitaplarında Hellenistik dönem için önemli bilgiler verdiğine daha önce değindiğimiz Livius, esas olarak Roma tarihi için önemli bir kaynaktır. Onun bu büyük eserinden bize tam olarak kalan 35 kitaptır. Fakat bunun yine İlkçağ'da yapılmış olan özetleri (Periochae) sayesinde eserin tamamı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Livius eserinde Roma'nın kuruluş efsanesinden İÖ 9 yılına kadar olan olayları anlatmıştır. Eserinde bir kent devleti olan Roma'nın bütün Akdeniz'i göl haline getiren büyük bir imparatorluk haline gelişini gururla anlatan Livius'un, yararlandığı kaynakları eleştiri süzgecinden geçirmeden olduğu gibi aldığı anlaşılmaktadır. Yine onun başlangıçta yararlandığı kaynaklar annalistlerin eserleri (annales) olduğu için bunun etkisinde kaldığı görülmektedir.

P.Cornelius Tacitus (İS 55-120?)

İmparatorluk dönemi tarihçilerinin önemlilerinden biridir. Çeşitli memuriyetlerde bulunan Tacitus, Asia Eyaleti'nde valilik de yapmıştır. Hukukçu olarak tanıdığımız yazar, aynı zamanda iyi bir hatiptir. Roma İmparatorluğu'nun hareketli bir döneminde yaşayan Tacitus, tam anlamıyla yansız olamamakla birlikte, Roma tarihi ile ilgili değerli bilgiler vermiştir. Eserleri, **Agricola'nın Hayatı, Germania**, İS 69-97 yılları arasındaki olayları konu alan **Historiae** ve Augustus'un ölümünden (İS 14) Nero döneminin sonuna (İS 68) kadar olan olayları anlatan **Annales**'dir. Eserlerinde etnografya, coğrafya, gelenek ve görenekler hakkında bilgi veren Tacitus, aynı zamanda anlattığı kişilerin karakterlerini de

scanfan

çok iyi bir biçimde belirtmektedir. **Annales** (yıllıklar) adlı eserinde taklitten uzak eşsiz bir üslup görülmektedir.

Gaius Seutonius Tranquillus (İS 69-140?)

Doğanın tarihi, dille ilgili sorunlarla ve arkeoloji ile ilgilenen Seutonius, aynı zamanda Roma'nın geleneklerini konu alan bir ansiklopedi (Prata) yazmıştır. Bundan başka yazdığı **De Viris İllustribus** (Ünlü adamlar hakkında) adlı ve önemli bir kısmı kaybolan eserinde ozanları, hatipleri, tarihçileri, düşünür ve gramercileri anlatmıştır. Onun zamanımıza kadar tam olarak gelen en önemli eseri **De Vita Caesarum** (İmparatorların Hayatları) adlı eseridir. Traianus ve Hadrianus'un özel yazmanlığını yapan Seutonius, bu sayede devlet arşivinden de yararlanmıştır. Bu nedenle o, eserinde Gaius İulius Caesar'dan Domitianus'a kadar olan 12 imparatorun biyografisini ayrıntılarıyla anlatırken, aynı zamanda bize bu dönemin tarihi ile ilgili çok değerli bilgiler de vermiştir.

Lucius Annaeus Florus

Seutonius'un çağdaşı olan Florus iki ciltlik büyük bir eser bırakmıştır. O, eserini yazarken Gaius Sallustius Crispus ve G.İ.Caesar'dan da yararlanmakla birlikte esas olarak Titus Livius'un kitaplarını özetlemiştir. **Epitome bellorum omnium annorum** ya da **Epitoma de T.Livio** adındaki eserinin konusunu T.Livius'da olduğu gibi, Roma kentinin kuruluşundan İÖ 25 yılına kadar olan olaylar oluşturmaktadır. Burada o, Roma'nın askeri gücünün büyüklüğünü ortaya koymaya çalışmış ve ayrıca Gracchuslar'dan başlayarak Augustus'a kadar cereyan eden iç savaşlara ağırlık vermiştir.

Ammianus Marcellinus (İS 330-395?)

Antiokheia'lı (bugün Antakya) olan Ammianus, Roma'nın son büyük tarihçisi olmuştur. Tacitus'un bıraktığı yerden, yani İmparator Nerva'dan (İS 96-98) Valens'in ölüm tarihi olan İS 378 yılına kadar cereyan eden olayları konu alan Ammianus'un yazdığı **Rerum Gestarum Libri**'nin, 31 kitabından ancak, İS 353-378 yılları arasındaki olayları anlatan 17 tanesi (XIV-XXXI) zamanımıza gelebilmiştir. Son derece yansız araştırmalarla hazırladığı eserinde Ammianus, yöntem ve üslubuyla kendisinden önceki tarih yazarlarından daha ileriye gitmiştir.

Hellenistik dönem tarihçileri arasında kısaca verdiğimiz **Plutarkhos, Appianos, Cassius Dio**'nun eserleri de Roma tarihinin ana kaynakları arasında yer almaktadır. Bunlardan başka Augustus döneminde yaşayan **Pompeius Trogus** (Historiae Philippicae); yine Augustus ve Tiberius dönemlerinde yaşayan **Velleius Paterculus** (Historiae Romanae); İS 1.yüzyılda yaşayan **Gaius Plinius Secundus** (Naturalis Historia); İS 4.yüzyılda yaşayan **Eutropius** (Breviarium ab urbe condita); İS 5.yüzyılda yaşayan **Zosimos** (Historia Nova) gibi yazarlar da Roma tarihinin çeşitli dönemlerini içeren tarihsel eserler vermişlerdir.

KRONOLOJİ

İÖ	
386	Antialkidas ya da Kral Barışı
359	2.Artaxerxes'in ölümü
359-338	3.Artaxerxes
359-336	2.Filip
338-336	Arses
336-330	3.Dareios
336-323	3.Alexandros (Büyük İskender)
334	Granikos Savaşı
333	İssos Savaşı
331	Gavgemela Savaşı
330	3.Darius'un ölümü ve Pers İmparatorluğu'nun yıkılışı
323	Büyük İskender'in ölümü
323-321	Perdikkas'ın İmparatorluk naibliği
321-319	Antipatros'un İmparatorluk naibliği
319-317	Polyperhon'un İmparatorluk naibliği
311-306	Hellenizm krallıklarının doğuşu
301	İpsos Savaşı, Antigonos Monoftalmos'un ölümü
285	1.Ptolemaios Soter'in ölümü
283	Demetrios Poliorketes'in ölümü
281	Kurupedion Savaşı, Lysimakhos'un ölümü
280	Seleukos 1.Nikator'un öldürülmesi ve 1.Antiokhos'un tahta geçişi
279	Zipoites'in ölümü ve Nikomedes'in tahta geçişi
278-277	Galatlar'ın Küçük Asya'ya gelişi
266	1.Mithradates'in ölümü ve Ariobarzanes'in tahta geçişi
263	Filetairos'un ölümü ve 1.Eumenes'in tahta geçişi
261	1.Antiokhos'un ölümü ve 2.Antiokhos'un kral oluşu
255	Ariobarzanes'in ölümü, 2.Mithradates'in tahta geçişi, Bithynia'da,1.Nikomedes'in ölümü ve Ziaelas'ın kral oluşu
246	2.Antiokhos'un ölümü, 2.Seleukos ve Antiokhos Hierax'ın kral oluşu
241	1.Eumenes'in ölümü ve 1.Attalos'un Bergama tahtına geçişi;1.Attalos'un Galatalar'ı yenmesi
230	Ziaelas'ın ölümü, 1.Prusias'ın kral oluşu
225	2.Seleukos'un ölümü ve 3.Seleukos'un kral oluşu
223	3.Seleukos'un ölümü, 3.Antiokhos'un kral oluşu
220	2.Mithradates'in ölümü, 3.Mithradates'in kral oluşu
204	İlk Roma - Küçük Asya ilişkileri
200-197	2.Makedonya Savaşı
197	1.Attalos'un ölümü, 2.Eumenes'in kral oluşu
190	Magnesia Savaşı
188	Apameia Barışı
185	3.Mithradates'in ölümü, 1.Farnakes'in kral oluşu
183	1.Prusias'ın ölümü, 2.Prusias'ın kral oluşu
171-168	3.Makedonya Savaşı
169	1.Farnakes'in ölümü, 4.Mithradates'in kral oluşu
159	2.Eumenes'in ölümü, 2.Attalos'un kral oluşu
149	2.Prusias'ın ölümü, 2.Nikomedes'in kral oluşu
138	2.Attalos'un ölümü, 3.Attalos'un kral oluşu
133	3.Attalos'un ölümü
129	Roma'nın Küçük Asya'da ilk eyaleti: Provincia Asia
128	2.Nikomedes'in ölümü, 3. Nikomedes'in kral oluşu
120	5.Mithradates'in ölümü, 6. Mithradates'in kral oluşu
102	Kilikya Eyaleti'nin kuruluşu
88-85	1.Mithradates Savaşı
85	Dardanos Barışı

scanfan

83-82 2.Mithradates Savaşı
74 4.Nikomedes'in ölümü ve Bithynia Eyaleti'nin kuruluşu
74-64 3.Mithradates Savaşı
67 Pompeius'un korsanları yenmesi
64 Bithynia-Pontos Eyaleti'nin kuruluşu
53 Crassus'un Karrhai'de Parthlar'a yenilişi ve ölümü
48 Farsalos Savaşı
47 Zela Savaşı
44 Gaius İulius Caesar'ın öldürülmesi
42 Filippi Savaşı
40 Parthlar'ın Karya'ya kadar Küçük Asya'yı istilası
39 Parthlar'ın Küçük Asya'dan atılması
31 Actium Savaşı
30 Mısır'ın Roma Eyaleti oluşu
27 Octavianus'a Augustus ünvanının verilmesi ve Roma'da Principatus döneminin başlaması
25 Galatya Eyaleti'nin kurulması

İS

14 Augustus'un ölümü
14-37 Tiberius
37-41 Caligula
41-54 Claudius
43 Lykia - Pamfylia Eyaleti'nin kurulması
46 Thrakia Eyaleti'nin kurulması
54-68 Nero
68-69 Galba
69 Otho
69 Vitellius
69-79 Vespasianus
79-81 Titus
81-96 Domitianus
96-98 Nerva
98-117 Traianus
117-138 Hadrianus
138-161 Antoninus Pius
161-180 Marcus Aurelius
180-192 Commodus
193 Pertinax
193 İulianus
193-211 Septimius Severus
198-217 Caracalla
217-218 Macrinus
218-222 Elagabalus
222-235 Severus Alexander
235-238 Maximinus Thrax
238-244 3.Gordianus
244-249 Filippus Arabs
249-251 Decius
251-253 Trebonianus Gallus
253-260 Valerianus
260-268 Gallienus
268-270 2.Claudius
270-275 Domitius Aurelianus
275-276 Claudius Tacitus
276-282 Probus
282-283 Aurelius Carus
284-305 Diocletianus ve Dominatus döneminin başlaması
306-337 1.Constantinus (Magnus)
337-340 2.Constantinus
337-350 Constans
337-361 2.Constantius
360-363 Claudius İulianus
363-364 Claudius İovianus
364-375 1.Valentinianus
364-378 Valens
367-378 Gratianus
375-392 2.Valentinianus
379-395 1.Theodosius (Magnus)

BİBLİOGRAFYA

A. Antik Kaynaklar

AMIANUS MARCELLINUS, *Rerum Gestraum Libri*, ed. J.C. Rolfe (Loeb), London, 1963 - 1964.
APPIANOS, *Historia Romana*, ed. H. White (Loeb), London, 1955.
ARRIANOS, *Alexandroi Anabasis*, Çev. H. Örs, İstanbul, 1945.
CAESAR, *Bellum Civile*, ed. A. G. Peskett, (Loeb), London, 1957.
CASSIUS DIO, *Historia Romana*, ed. E. Cary (Loeb), London. 1954.
CORNELIUS NEPOS, *De viris illustribus*, ed.J. C. Rolfe (Loeb), London. 1966.
DIODOROS, *Bibliotheka Historika*, ed. T.E. Page (Loeb), London, 1947.
LIVIUS, *Ab urbe Condita*, ed. E. T. Sage (Loeb), London, 1961.
PLINIUS, *Naturalis Historia*, ed. H.R. Rackham (Loeb), London, 1947.
PLUTARKHOS, *Bioi Paralleloi*, ed. B. Perrin (Loeb), London, 1959.
POLYBIOS, *Historiae*, ed. W. R. Paton (Loeb), London, 1960.
STRABON, *Geographika*, ed. H.L.Jones (Loeb), London, 1959.
SUETONIUS, *De vita caesarum*, ed. H. Ailloud, Paris, 1975.
TACITUS, *Historiae*, ed. C. H. More (Loeb), London, 1962.
XENEFON, *Hellenica*, tr. R. Warner, Oxford, 1966.

B. Yeni Eserler

AKŞİT, O., *Roma İmparatorluk Tarihi (M. S. 193-395)*, İstanbul, 1970.
AKŞİT, O., *Hellenistik ve Roma devrinde Likya*, İstanbul, 1971.
AKŞİT, O., *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27 - M.S. 192)*, İstanbul, 1976.
ALBERTINI, E., *L'Empire Romain*, Paris, 1970.
ALTHEIM, F., *Le Déclin de Monde Antique*, Tr. A. Coeuroy, Paris, 1953.
ATLAN, S., Roma Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, 1970.
ATLAN, S., *1947 - 1967 yılları Side Kazıları sırasında elde edilen sikkeler*, Ankara, 1976.
BAYDUR, N., *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi üzerine araştırmalar*, İstanbul, 1970.
BAYET, J., *Littératuré Latine*, Paris, 1947.
BOSCH, M.E., *Hellenizm Tarihinin Anahatları*, II, Çev. S. Atlan, İstanbul 1943.
BOSCH, M.E., "Bitinya Tetkikleri I", *Belleten* X (1946), s. 29-53 Çev. S. Atlan.
BOUCHE - LECLERCOQ, A., *Histoire des Séleucides. 324-64, av. j, c*, Paris, 121 1913.
BROUGHTON, T.R.S., *An Economic Survey of Ancient Rome, Roman Asia Minor*, IV, Baltimore, 1938.
CLOCHE, P., *La Dislocation d'un Empire*, Paris, 1959.
DESSAU, H., *Geschichte der Römischen Kaiserzeit* II, 2, Berlin, 1930.
DROYSEN, J.G., *Geschichte des Hellenismus*, I-II, Gotha, 1877.
DROYSEN, J.G., *Büyük İskender* , Çev. B.S. Baykal, Ankara, 1945.
EHRENBERG. V., *L'Etat Grec*, Tr. C. Picavet-Roos, Paris, 1976.
ERZEN, A., *İlkçağda Ankara*, Ankara, 1946.
ETIENNE, R., *Le siécle d'Auguste*, Paris, 1970.
HOMMOND, G.G.L., - SCULLARD, H.H., *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford, 1973.
HENSE, L., *Hellen-Lâtin Eskiçağ Bilgisi*, I-II, Çev. Suad Y. Baydur, İstanbul, 1948, 1953.
HONIG, R., *Roma Hukuku*, Çev. Ş. Talip, İstanbul, 1938.
JONES, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971.
LEVICK, B., *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford, 1967.
MAGIE, D., *Roman Rule in Asia Minor*, I-II, Princeton, 1950.
MANSEL, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971.
MARQURDT, J., *Römische Staatverwaltung*, Darmstadt, 1957.
MATTINGLY, H., *Roman Coins*,London, 1967.
MEYER, Ed., *Geschichte des Königreichs Pontos*, Leipzig, 1879.
MOMMSEN, Th., *Römische Geschichte*, I-IV, Berlin, 1905 5.
NIESE, B., *Geschichte der Griechischen und Makedonischen Staaten*,I-III, Darmstadt, 1963.
OLMSTEAD, A.T., *History of the Persian Empire*; 1948.
ÖZSAİT, M., *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya*, İstanbul, 1979, (Doçentlik tezi baskıda).
ÖZSAİT, M., *İlkçağ Tarihinde Pisidya (Başlangıçtan B. İskender devrinin sonuna kadar)*, İstanbul, 1980.
PETIT, P., *Le premier siécle de notre ére*, Paris, 1968.
PETIT, P., *Histoire Generale de L'Empire Romain*, Paris, 1974.
PIGANIOL, A., *Historie de Rome* , Paris, 1954.
RAMSAY, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1961. Çev. M. Pektaş.
ROSTOVTZEFF, M.,*The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1926.
ROSTOVTZEFF, M., *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, I-II-III, Oxford, 1953.
ROUGE, J., *Les institutions romaines*, Pakis, 1969.
SARIGÖLLÜ, A., *Roma Edebiyatında Destan*, Ankara, 1973.
TARN, W.W., *Hellenistic civilisation*, New York, 1974.
VAN OOTEGHEM, J., *Pompée le Grand, Batisseur d'Empire*, Bruxelles, 1954.
VITTINGOF, F., *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden, 1951.
WILL, Ed., *Histoire politique du monde hellenistique (323-30 Av. J. C.)* , I-II, Nancy, 1966, 1967.

scanfan

ANADOLU'DA ESKİ YUNAN VE ROMA ARKEOLOJİSİ

Doç. Dr. Somay Onurkan

scanfan

ANADOLU'DA ESKİ YUNAN VE ROMA ARKEOLOJİSİ

Doç. Dr. Somay Onurkan

19. YÜZYILDA ANADOLU ARKEOLOJİSİ İLE İLGİLİ İLK ARAŞTIRMALAR

Somut belgelere dayanarak insanın geçmişini araştırması arkeolojinin tanımlamalarından biridir. Günümüzün araştırıcısı bu belgelerin kazanılmasında ve değerlendirilmesinde çağdaş teknolojiden büyük ölçüde yararlanabilir ve hiçbir kalıntının yok olmaması için özen gösterir. İlk kazılarda ise bulunan eski eserler sanat değeri bakımından yorumlanarak müze ya da kolleksiyonları zenginleştirmek amacına yönelmişti. Kısa zamanda çok eser toplayabilmek için buluntunun çevre bağlantıları göz önünde tutulmadan kazma vurulmuş, toprak atılmış ve geçmişin pek çok izi gözlemi yapılmaksızın yok edilebilmişti.

Rönesans çağında antikiteye dönüş ile eski uygarlıkların bıraktığı kalıntıların araştırılmasına başlanmıştı. Bu araştırmalar, o dönem sanatının biçimlenmesinde rol oynadığı gibi arkeoloji biliminin tarihçesine de başlangıç sayılabilir. İtalya topraklarında, özellikle Roma kentinin 15. yüzyılda hâlâ ayakta duran birçok Roma çağı kalıntısı eski eserlere duyulan ilgiyi üzerinde toplamıştı. Eski Roma'nın mimari kurallarını bulmaya çalışan Philippo Brunelleschi (1377-1446) ve biçim araştırmaları için heykeltıraş Donatello (1386-1466) İtalya'da Eski Roma uygarlığına ait yapı kalıntılarında kazılar yapmışlardı. Bu dönemde antika değeri taşıyan eski eserlerden ilk kolleksiyonlar oluşmaya başlamış ve bunların birçoğu daha sonra arkeoloji müzelerine dönüşmüştür. Müzelerin kurulması ile birlikte arkeolojik kazılar yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu kazıların eski eserleri bulup çıkartmak kadar onları belli bir müzeye kazandırmak amacına yöneldikleri de görülür. 19. yüzyılda, özellikle Batı Anadolu ve Lykia Bölgesi'nde pek çok anıt bu nedenle araştırılıp çeşitli müzelere taşınmıştır.

Londra'da 1759 yılında açılan British Museum'daki ilk kolleksiyona giderek heykellerin eklenmesi Anadolu'daki ilk kazı ve araştırmalarla başlanır. İngiliz Charles Fellows 1838 ve 1840 yıllarında Küçük Asya'ya ilk gezilerini yapar ve gördüklerini yayınlar. 1842 ve ertesi yıl iki kez daha Lykia'ya gelmesinin nedeni alabildiğince çok eseri British Museum'a götürmektir. Xanthos ve yöresindeki Harpiler Anıtı ve Nereidler Anıtı böylece İngiltere'ye taşınır.

Halikarnassos Mausoleumu'nun St.Peter Kalesi'nin duvar örgüsünde kullanılmış olan kabartmalı friz bloklarından 12 tanesi 1846 yılında British Museum'a gönderilir. Bu kabartmalardan geride kalmış olanlarının da bulunup müzeye getirilmesi için Charles Thomas Newton, 1852-1859 yılları arasında Lesbos (bugün Midilli) ve Rodos Adaları konsolosluğu görevine atanır. Buradan Halikarnassos'a ulaşmak artık güç değildir ve 1856 yılında Newton, Mausoleum'un yerinde kazılara başlar. Elde edilen diğer buluntularla birlikte 4 friz levhası daha İngiltere'ye yollanır. Bu arada Didyma-Miletos yolunda dizili Branhid heykellerinde 10 tanesi ve 2 aslan heykeli de müzeye gönderilmiştir.

Efesos'un ünlü Artemis Tapınağı kalıntılarından 19. yüzyıla kadar hiçbir ize rastlanmamıştı. John Turtle Wood 1863'de British Museum adına Efesos'da araştırmalara başlar. Tapınağın bataklık altında kalmış olduğu anlaşılır ve bu arazide tüm güçlüklere karşın ilk kazılar yapılır. Daha sonra bu kazıları Hogarth sürdürmüştür. Tapınağın kabartmalı sütun gövdeleri, columnae caelatae ile birlikte daha birçok mimari parça British Museum'a taşınır.

Lykia Bölgesi'nde Gölbaşı (Trysa) Heroon'u 1841'de August Schönborn bulmuştu. Bu anıtın kabartmalı friz levhaları Viyana'ya yollandıktan sonra Avusturyalılar bölgede yoğun araştırma gezilerine başlarlar. Benndorf ve Niemann'ın

scanfan

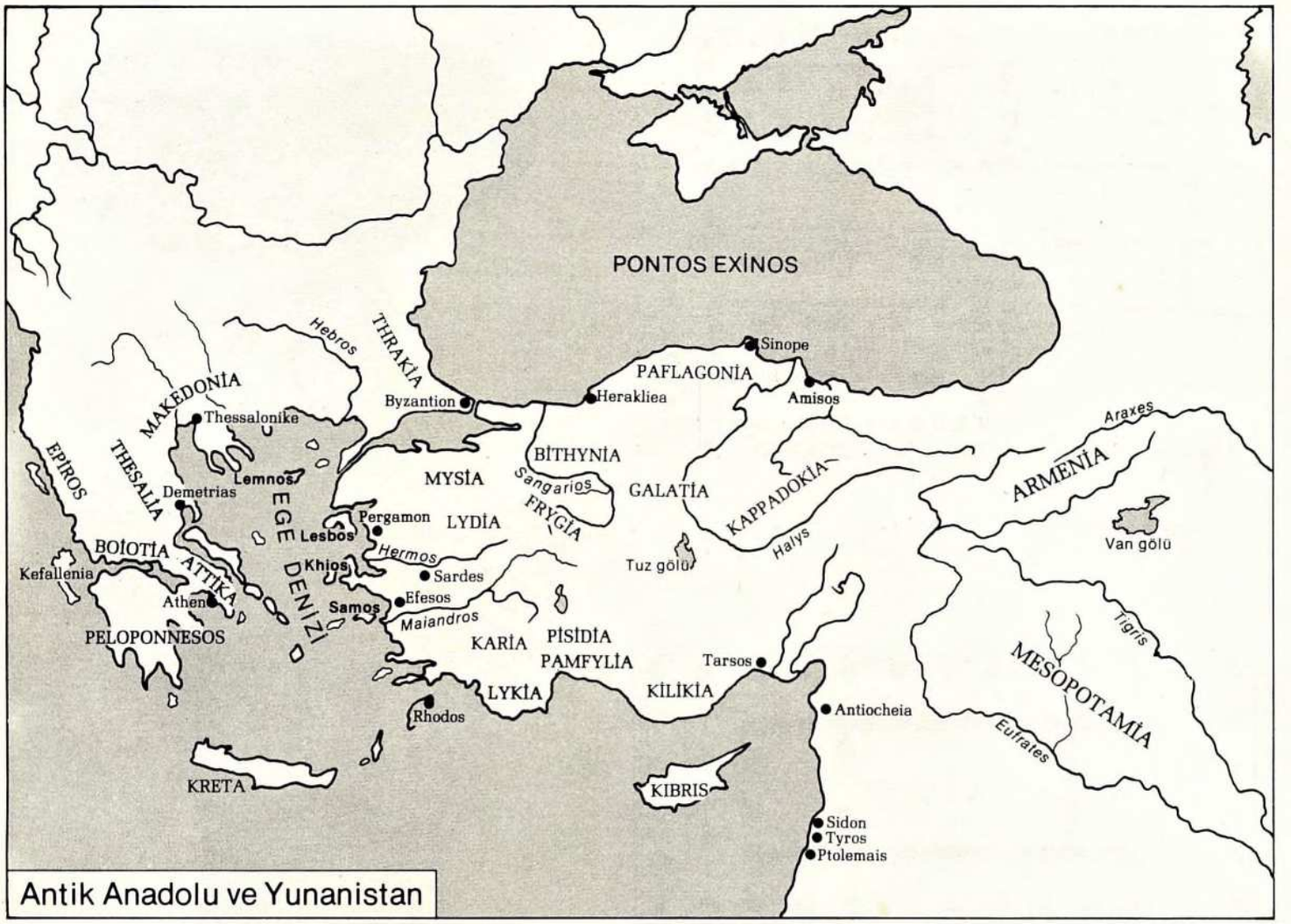

Antik Anadolu ve Yunanistan

Lykia ve Karia araştırmaları 1884'de, Lanckoronski ekibinin Pamfylia ve Pisidia çalışmaları 1890'da yayınlanır. Avusturyalılar'ın 1895'de Rudolf Heberdey yönetiminde Efesos yerleşme alanında başlayan kazıları 1897'de kurulan Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün desteği ile günümüze değin süregelmiştir.

19.yüzyılda Almanlar'ın araştırmaları daha çok Yunanistan'da yoğunlaşmıştı. Anadolu'da ise Schliemann'ın Troia kazılarını Dörpfeld 1893/94 yıllarında iki mevsim daha sürdürmüştür.

Carl Humann'ın Bergama'ya ilk gelişi 1865 yılına rastlar, 1871'den itibaren Bergama kazıları başlar. Büyük Sunak ve kabartmaların bulunuşu ile Bergama, Alman arkeologların kazı alanı olarak önem kazanır ve Berlin Arkeoloji Müzelerinin desteği ile arkeolojik araştırmalar gelişir. Bergama Büyük Sunağı'nın tanrılar ile gigantlar arasındaki savaşı canlandıran kaide kabartmaları, içteki Telefos frizi ve diğer mimarlık parçaları götürülerek sunak yeniden kurulur ve günümüzde Doğu Berlin'deki Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Fransızlar 1833-1837 yılları arasında Charles Texier'i Anadolu'da arkeolojik bir gezi yapmakla görevlendirmişlerdi. 1834'de Boğazköy'ün bulunuşu Anadolu arkeolojisinde önemli bir adım olmuştur. Bu gezi sonucunda 1849'da yayınlanan kitabı ile arkeoloji literatürü değerli bir eser kazanırken, bugün Assos (Behramkale) Tapınağı'nın friz levhalarından bazıları ve Magnesia Artemis Tapınağı'nın amazonamakhia friz kabartmalarının bir bölümü de Louvre Müzesi'ne götürülmüştür. Bugün bu iki tapınağın heykeltıraşi bezemelerinin ancak geriye kalanları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde saklanmaktadır.

Oliver Rayet ve Albert Thomas 1872/73 yıllarında Didymaion'da kazılar yapar ve tapınağın ilk planları yayınlanır; bu arada Didyma kutsal yolundaki Branhid heykellerinden 4 tane kadın heykeli bulunarak Louvre'a gönderilir. Daha sonra Alman araştırıcıların bulduğu heykeller Berlin'e yollanmıştır. Bu oturan figürlerden iki tanesi ise İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir.

Türk araştırıcılarının arkeoloji alanında çalışmaları da 19.yüzyılda başlamıştı. Türk müzeciliğinin kurucusu ve Sidon lahitlerinin kazıcısı olarak bu çalışmaların başlangıcında Osman Hamdi Bey yer alır. Onun hazırlattığı ve 1883'de uygulanmaya konan "Asar-ı-Atika Nizamnamesi" ile Türkiye'deki eski eserlere sahip çıkılmış ve İmparatorluğun her yanından buluntuların müzeye getirilmesi sağlanmıştı. Onun ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Halil Edhem Bey bu çalışmaları sürdürmüştü.

Cumhuriyet'in ilanı ve **Atatürk**'ün kazılara verdiği önem Türkiye'deki arkeoloji ve tarih araştırmalarına yeni bir boyut kazandırır. Türk Tarih Kurumu ve üniversitelerde kurulan arkeoloji bölümleri bu konuda bilim adamlarının yetiştirilmesini sağlamış ve 1973 yılında yürürlüğe giren 1710 sayılı "Eski Eserler Kanunu" ile Türkiye'deki arkeolojik çalışmalar düzenlenmiş, eski eserlerin yurt dışına kaçırılmalarını önleyici hükümler getirilmiştir.

ESKİ YUNAN SANATININ OLUŞUMUNDA ANADOLU

1. ARKAİK DÖNEM
—İÖ 7. ve 6. yüzyıllar—

SANATTA ANITSALLIK

Büyük ölçüde kült heykelleri ile birlikte bu heykelleri saklayan Tanrının Evi olan tapınak aynı zamanda ortaya çıkar.

scanfan

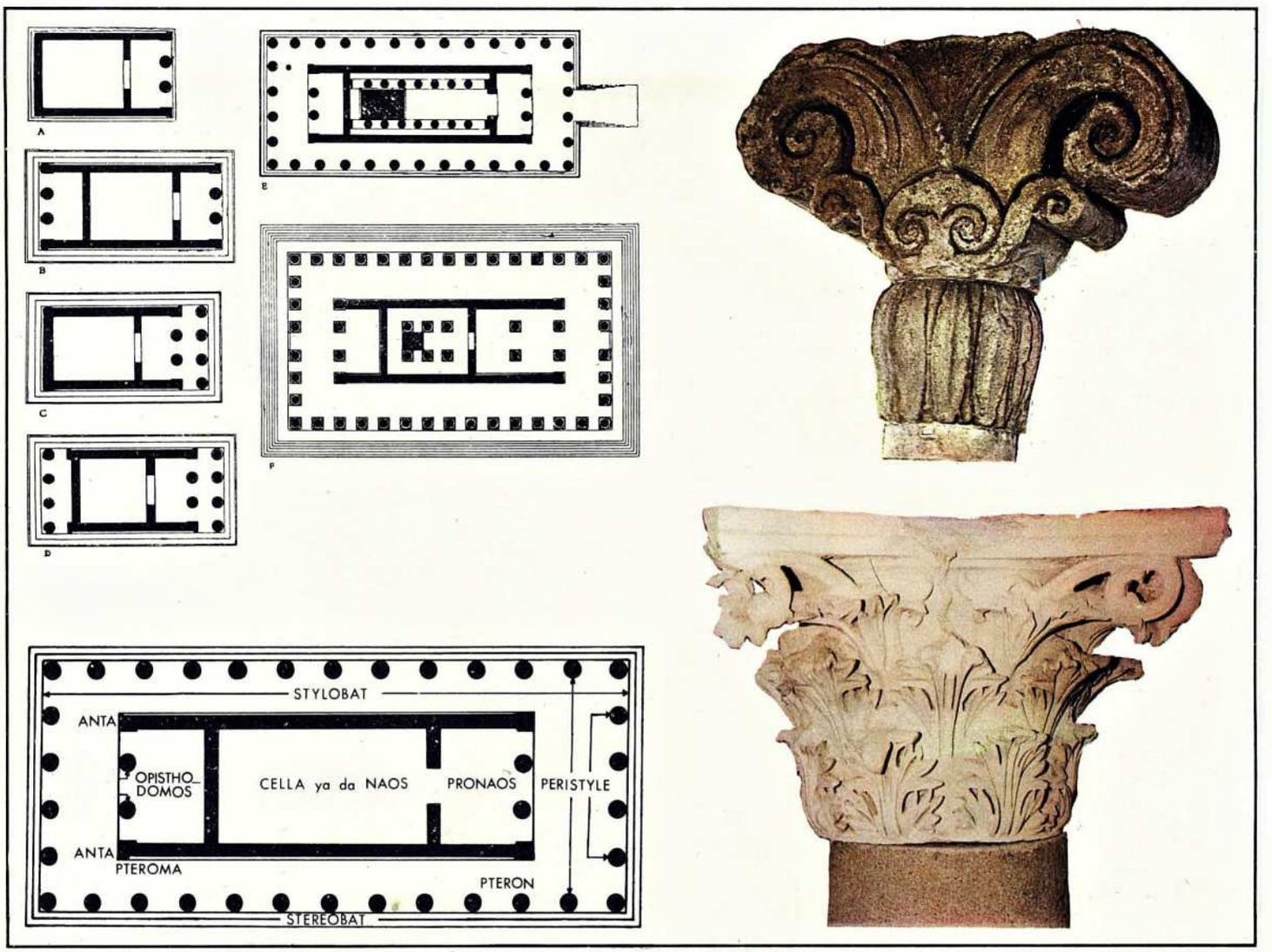

İÖ 8. ve 7.yüzyılların geometrik ve Girit Adası kökenli **Daidalos Üslubu**'ndaki figürlerin gelişimi ve Mısır heykeltıraşlığının etkisi **Arkaik** sanatın anıtsallığını hazırlamışlardır. 7.yüzyılın ortalarında Mısır sanatında öğrenilen teknik bilgiler Küçük Asya'nın batı kıyıları ve önündeki adalarda, Kara Yunanistan'da uygulanmıştır. Eski Yunan sanatında anıtsallığın yaratıldığı dönem 7.yüzyıl olmuştur. Çok sütunlu Mısır tapınakları Ionia **dipteros** planlı tapınaklarında kendine özgü mimari anlayışıyla biçimlenirler.Bu dipterosların altında, Efesos Artemis ve Didyma Apollon tapınaklarında saptandığı gibi daha eski zamanların kült yerleri bulunabilmektedir.

Didyma'da başlangıçta kutsal ağaç ve kaynak ile bir **naiskos** vardı. Tapınak burada kurulmuş ve üstü açık avluda bu kutsal yer korunmuştur. Efesos'daki Büyük Artemis Tapınağı'nın altında da en eskisi İÖ 8.yüzyıla tarihlenen üç yapı dönemi daha bulunmuştur. Başlangıçta kült heykeli ve sunaktan oluşan kutsal alan giderek Tanrının Evine dönüşmüş ve Arkaik dönem tapınağı kurulmuştur.

Eski Yunan tapınağı Tanrının Evi olduğundan halk yapının içine giremezdi. Dinsel törenlere katılan halk, tapınağın önündeki sunak çevresinde toplanır, tanrının hizmetindeki rahipler bu törenleri yönetirdi ve yalnız rahipler tapınağa girebilirlerdi.

TAPINAKLARDA PLAN VE MİMARİ DÜZENLERİN OLUŞMASI

Önceleri kült ile ilgili işlemler için sınırlanmış bir alan içinde bir **sunak** yeterliydi, ancak sonraları insan görünümündeki tanrı heykellerine bir ev **naos** inşa etmek isteği ile tapınak yapıları kurulmaya başlamıştır. Eski Yunan tapınağının kökeninde Miken evi "Megaron" vardır. Bir Megaron, ön cephede bir giriş bölümü bulunan dar dikdörtgen bir odadan oluşmaktadır. Megaron planında ve ön giriş bölümünün yan duvarlarını sınırlandıran **ante** 'ler arasında 2 sütunun durduğu tapınaklar **"templum in antis"** adı ile tanımlanır. Tapınakta tanrı heykelinin durduğu kutsal mekân naos ya da **cella** 'nın çevresinde sıralanan sütun dizilerine göre çeşitli planlar ortaya konmuştur. Cella'nın önünde bir sıra sütun **prostylos** , bu sütun dizisi arka cephe önünde de yer alırsa **amfiprostylos** planı belirler. Cella'nın dört yanının bir sıra sütun dizisi ile çevrelendiği plan **peripteros** 'dur. Sütun dizisi iki sıra olursa **dipteros** adını alır. Bazı tapınaklarda dipteros plandaki iç sütun sırası kaldırılmış ve görünüşte dipteros anlamında pseudo dipteros ortaya çıkmıştır. Cella duvarına yarım sütunların yerleştirilmesi ile peripteros görünümü kazanmış tapınaklar ise **pseudo peripteros**'lardır ve bu plan daha çok Roma dönemi tapınaklarında uygulanmıştır. Yuvarlak planda tapınaklar **tholos** gerek Yunan gerekse Roma dönemi yapıları arasında görülür. Roma dönemi yuvarlak planlı tapınakları daha küçük ölçüde yapılmıştır.

Cella'nın önünde giriş mekânı **pronaos** , Cella'nın arkasında ise **opistodomos** bulunur, İÖ 7.yüzyıldan ileriye doğru tapınak mimarisinde tahta ve kerpiç yapı malzemesi yerini taşa bırakmış, belirli biçim ve oranlar sistemi özellikle yapıların dış görünüşlerinde etkili olmuştur. İÖ 6.yüzyılda mimaride başlıca iki düzen egemendir. Bunlar Kara Yunanistan'da Dor, Batı Anadolu ve Adalar'da İon düzenleridir. Tapınak mimarisinde bu düzenler kurallara bağlanarak yüzyıllar boyunca uygulanmışlardır. Bir tapınağın inşasında hiçbir zaman görülmeyen ancak yapının kurulacağı düzlemi sağlayan **stereobat** ile başlanır. Tapınağı çevresinden yükseltmek amacı ile 3 ya da daha çok

scanfan

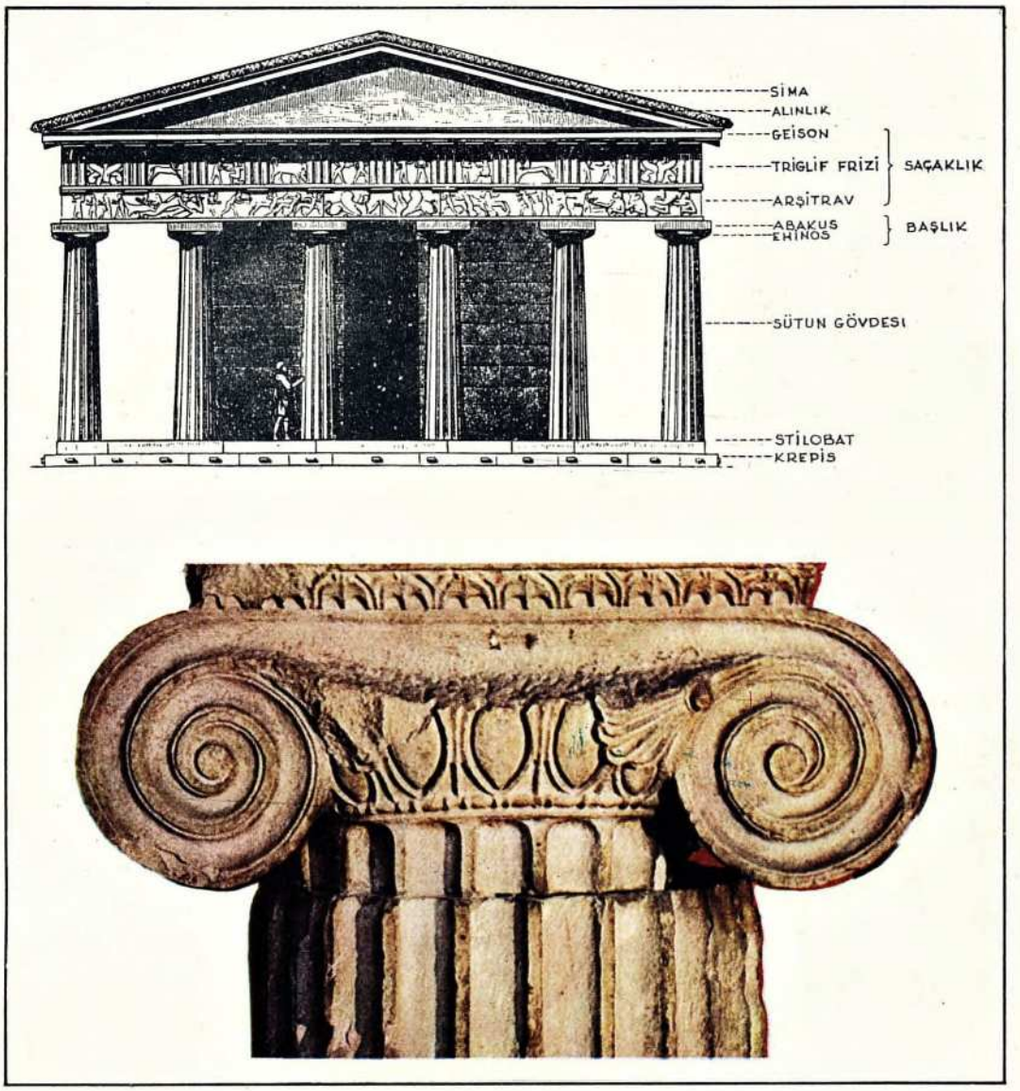

Üst: Bir Dor tapınağının kesiti: Assos Athena Tapınağı (Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi'nden). Alt: Bir İon sütun başlığı. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Yan sayfa sol üst: Eski Yunan tapınakları. A) Anteli Tapınak (templum in antis). B) Çift anteli tapınak. C)Prostylos. D) Amfyprostylos (Atina'daki İlliassos Tapınağı). E) Peripteros (Olimpia Zeus Tapınağı). F) Pseudodipteros-Magnesia Artemis Tapınağı (Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihin'den).Alt: Eski bir Yunan tapınağının bölümlerini gösteren plan. Sağ üst: Bir Aiol sütun başlığı. Larisa'dan. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt: Bir Korinth sütun başlığı. Efes Müzesi.

sayıdaki basamaklar **krepidoma** 'yı oluştururlar, sütunların ve cella duvarlarının üzerinde durduğu tabanın döşeme yüzeyi **stylobat** adını taşır.

Dor düzeninde sütun kaidesi yoktur. Sütun gövdesi tek parça taştan **monolit** yontulabildiği gibi belli yükseklikte kasnakların üst üste dizilmesiyle de meydana gelir. Sütun alt çapı üst çaptan daha büyük olduğundan sütun yukarıya doğru incelenerek yükselir ve ortalarda hafif bir şişkinliğe **entasis** 'e sahiptir. Sütun gövdesindeki yivlerin kenarları kesişerek dikey çizgiler halinde uzanır. Dor sütun başlığı altta yassı ve yayvan bir çanak **ekhinus** üstünde dörtgen bir levha **abakus** 'dan oluşur. Erken başlık örneklerindeki yayvan profil giderek yükselir ve toplanır. Arkaik ve Hellenistik dönemde kullanılan Dor başlıklar birbirlerinden ölçü ve profiller ile ayrılırlar.

Başlıkların üstünde bir sütun ekseninden diğerine uzanan taş hatıllar **epistylion** yerleşir. Bu hatılları tanımlayan **arkhitrav** sözcüğü Antik çağda kullanılamamış ancak sonradan mimarlık terimleri arasına girmiştir. Epistylion üstünde **triglyf** ve **metop**'lardan oluşan **triglyfon** yer alır. Dörtgen biçimli metoplar birçok tapınakta resim ve kabartmalarla bezenmiştir.

Üst yapıyı dört yanda sınırlayan çatı pervazı **geison**'un alt yüzeyinde dörtgen levhalar **mutulus** ve üzerinde damlacıklar **guttae**'ler yer alır.Bunlar ahşap mimarideki kenetlerin taşa yansımasıdır. Yapının üzerinin iki yana eğimli çatı ile örtülmesi sonucu ön ve arka cephelerde üçgen alınlıklar **aetos** ya da **tympanon** oluşmuştur. Birçok tapınak alınlığında heykellerle bezenmiş, büyük figürlü kompozisyonlar uygulanmıştır. Ahşap damın üstü kiremitlerle **kalypteres** kaplanır ve kiremitlerden yanlara akan yağmur suları çatı kenarı **sima** üzerinde sıralanmış çoğunlukla aslan başı biçimindeki çörtenlerle dışarıya akıtılırdı. Alınlık üçgenin tepesinde ve köşelerinde figürlü ve bitkisel biçimlendirilmiş **akroter**'ler ise kötülükleri uzaklaştırıcı **apotropeik** anlamında yerleştirilmişlerdir.

Dor düzeni Yunanistan'da, Aşağı İtalya ve Sicilya tapınaklarında genellikle peripteros planda gelişirken, İon düzeni Anadolu ve Adalardaki büyük dipteroslarda uygulanmıştır.

Batı Anadolu'da en iyi örnekleri Larisa ve Neandria'da bulunmuş bir başlık tipi daha vardır. Genellikle **Eol** ya da **Aiol** başlığı adı ile tanımlanan bu başlık bir saptan fışkıran iki volüt arasına saplanmış bir **palmet**'ten oluşur. İÖ 7. ve 6. yüzyıllarda bir süre kullanıldıktan sonra kaybolmuş, yerine İon düzeni egemen olmuştur. Aiol tapınak mimarisi Neandria Tapınağı'nda günümüze kadar ulaşmıştır.

Ölçüleri 12.80 m. × 25.71 m. uzunluğunda alt yapının üstünde yaklaşık 8×20 m. ölçüsünde cella bulunur. Cella içte 7 sütundan meydana gelen bir sıra ile iki eşit nefe ayrılır. Cella'yı çeviren sütun dizisinin varlığı ancak başlık parçaları ile açıklanabilmektedir. Sütun gövdeleri olasılıkla ahşaptandı. İÖ 7.yüzyılın sonlarına tarihlenen tapınağın sütun başlıklarına ait kalıntılar İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır.

İon düzeninde sütun bir kaide üzerinde durur. Kaideyi, dörtgen **plinthos** üstündeki sütunun yuvarlak biçime geçişi sağlayan iç ve dışbükey profilli **torus** ve **trokhilos** yastıklar oluşturur. Sütun kaideleri biçimlerine göre, iki değişik grup altında adlandırılarak incelenirler. 1. Anadolu Asya İon tipi sütun kaideleri, 2. Attika-İon tipi sütun kaideleri. Küçük Asya İon sütun kaidesinde plinthos üzerinde çift trokhilos **spira** ve bir torus bulunur. Attika-İon sütun kaidesi ise iki torus arasında bir trokhilos ile biçimlenir. İon sütunu, Dor sütununa oranla daha ince ve yüksek olup **entasis** yoktur.

scanfan

Sol üst: Samos Heraion'unun bugünkü görünümü.
Sağ üst: Aynı tapınağın planı.
Sol alt: Efesos Eski Artemision'un rekonstrüksiyonu.
Sağ alt: Efesos Yeni Artemision'un rekonstrüksiyonu.
(hepsi H. Berve, G. Gruben, M. Hirmer, Griechische Tempel und Heiligtümer'den).
Yan sayfa sol: Efesos Artemision'un bugünkü görünümü.
Orta ve sağ: Efesos Artemision'da bulunmuş olan Tanrıça Artemis'e ait iki ayrı heykel. Efes Müzesi

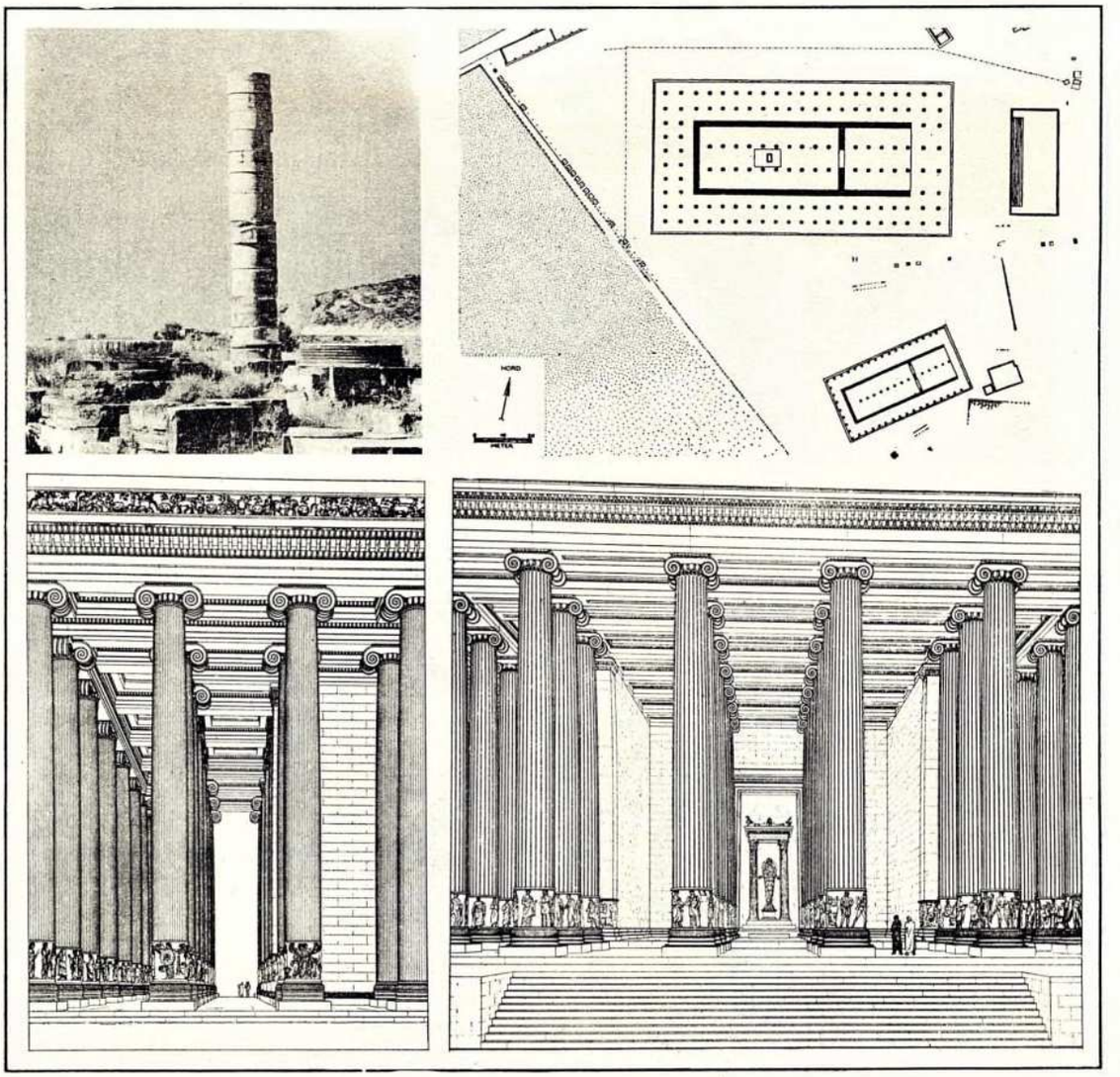

Gövdedeki yiv kenarları kesişmeyip arada düz şeritler uzanır. İon başlığının niteleyici özelliği iki yanda kıvrılan **volüt**'leri ile ön ve yan yüzlerinin belirlenmiş olmasıdır. Kıvrımların arasında yumurta biçiminde stilize yaprak bezeme **kymation** yer alır. Başlığın üstündeki ensiz ve dörtgen abakus ile sütunun yuvarlaklığından arkhitrav bloklarının köşeli çizgilerine geçilir. İon düzeninde arkhitravın üstünde yaprak ya da yumurta dizisinden bir kymation, onun üzerinde ahşap mimarideki kiriş başlarını taşta yansıtan dış kesimi **geisipodes** vardır. Arkhitrav ve geisipodes arasında yerleşen, bazen figürlü kompozisyonlarla bezenmiş friz şeridine Anadolu'da özellikle Hellenistik dönem tapınaklarında rastlanmaktadır.
Tapınakların sütun başlıkları üzerinde yükselen saçaklık kesimi ve sima daha önceleri canlı renklerle boyanıyordu. Yatay öğelerde kırmızı, düşeylerde mavi renk kullanılmıştır. Ayrıca friz, metop ve alınlıklardaki kabartma ve heykellerin de boyalı oldukları bilinmektedir.

İONİA DİPTEROS PLANLI TAPINAKLARI

İonia'da ilk büyük tapınaklar sütunlu dipteros planında inşa edilmiş ve İon düzeni bu yapılarla gelişmiştir.
İonia dipteros planlı tapınakları çok sayıda ve büyük ölçüdeki sütunları ile Mısır mimarlığının etkisi altında ortaya çıkmaktadır. Bu yapılar Mısır'ın biçim ve teknik bilgisi olmaksızın düşünülemez.Ancak çift sütun sırası ile tapınağın doğuşu İon buluşu olarak kabul edilmelidir. İlk büyük dipteroslar **Samos Heraion, Efesos Artemision** ve **Didyma Apollon** tapınaklarında daha eski kült yerleri üzerinde kurulan anıtsal yapılarda biçimlenmişlerdir. Efesos ve Didyma'daki eski kutsal yerlerin üzeri örtülemezdi, bu nedenle bu iki tapınakta cella üzeri dam ile örtülmeyip, açık bırakılmıştır.

Samos - Heraion

Bilinen en eski Yunan tapınağı, Samos Adası'ndaki **Hera** kutsal alanında İÖ 8.yüzyılın birinci yarısında kurulmuş olan tapınaktır.
100 ayak uzunluk ve 20 ayak genişlikteki bir yapı **hekatompedon**, henüz dar ve uzun bir mekândır ve bir yöne doğru gelişir. Tapınak peripteros'a dönüşürken ahşap sütunların kullanıldığı sanılır.
Birinci yapıda temeller küçük taşlardan, ikincisinde ise kesme taş bloklardan, üst kısımlar yine tahta ile pekiştirilmiş kerpiçten yapılmıştı.
İÖ 570-550 yılları arasında ahşaptan taş yapıya geçilmiştir. Bu üçüncü tapınağın ölçü birimi olarak adım değil, bir Samos arşını (52.5 cm.'lik bir ölçü) uygulanmıştır. Yapı 100 x 200 arşın büyüklüğündedir. Cella'yı çift sütun sırası çevreler.
Tapınağın mimarları, tunç döküm tekniğinde yaptıkları büyük heykelleriyle ün kazanmış **Rhoikos** ve **Theodoros** adında iki ustadır.
Tapınağın ön cephesinde 8, arka cephesinde 10 sütun vardır. Geniş cella'nın içi, çatıyı taşımak üzere 10 sütunlu iki sütun sırası yerleştirilerek üç nefe ayrılmış ve kült heykeli ortada yerini alabilmiştir. Tapınağın sütun sayısı 104 tanedir. Sütunlar 1.5 m. çapında ve 18. yüksekliğindedir.
Ön cephede yapının ekseni üzerinde, 36 m genişlikte ve yüksek bir kaide üzerinde merdivenlerle çıkılan bir sunak yer alır.
Daha sonra tiran **Polykrates** zamanında tapınak ön cephede 8, arka cephede 9 sütunlu olarak yeniden inşa edilmiş, ancak hiçbir zaman bitirilememiştir. Ön ve arka cephelere üçüncü bir sütun sırası eklenerek sütun sayısı 107 olmuştur. Cella sütunları ve duvarlarında Poros mermeri kullanılmıştır.

scanfan

Efesos - Artemision
Eski Artemis Tapınağı

Eski bir Anadolu Tanrıçasının yerine geçen Efesos Artemisi'ne adanmış tapınak eski çağda **dünyanın yedi harikası** içinde sayılmıştı. İonia İÖ 6.yüzyılın ikinci yarısında altın çağını yaşamaktadır. Efesos gelişmekte ve kent halkı tanrıçasına en büyük tapınağı kurmak isteğindedir. Bu nedenle tapınağın mimarları olarak **Knossos**'dan **Khersifron** ve oğlu **Metagenes** çağrılır, ayrıca Samos Tapınağı'nın inşasında tanınan Theodoros görevlendirilir. Samoslu mimar eski yazılı kaynaklarda verilen bilgiye göre, yapının kurulduğu bataklık arazide temellerin altına kömür tozu döküp üzerine yayarak zemini sağlamlaştırmıştı. Giritli mimarların ise daha önceki Mısır, Asur, Hitit, Urartu sanatını tanıdıkları ve bunlardan etkilenerek Efesos'daki dev yapının inşasını başardıkları düşünülebilir. Tapınak o dönem dünyasının en büyük yapısıydı ve bütünüyle mermerden inşa edilmişti.
Bu tapınaktan günümüze pek az kalıntı ulaşabilmiştir. Temellerden başka üst yapıya ait bazı parçalar bulunmuştur. **Plinius, "Naturalis Historia"** adını taşıyan kitabında bu tapınağın 220×425 ayak ölçüsünde ve 127 sütunlu olduğunu yazar. Ayrıca, ön cephede kabartmalarla bezeli 36 sütunun yer aldığını bildirir. Gerçi Plinius daha sonraki tapınağı görmüştü, ancak yeni tapınak da Arkaik tapınağın üzerine kurulmuştu ve eski planı yansıtıyordu. Bu bilgiye ve günümüze ulaşan kalıntılara dayanarak tapınağın plan ve üst yapısı için çeşitli rekonstrüksiyon denemeleri yapılmıştır. Batıda 8, doğuda 9 sütundan oluşan sütun sıraları uzun yanlarda çift sıra halinde tapınağı çevreler. Artemis'in kült heykeli ise naos'un üstü açık bir avlu gibi biçimlendiği sekos'da olasılıkla bir naikos içinde duruyordu.Dipteros'un üstü açık sekos ile birlikte uygulandığı plan tipi Didyma'daki **Apollon Tapınağı**'nda açıkça görülmektedir.
Tapınağın yapıldığı tarih Herodotos'un verdiği bilgiye göre Lydia Kralı Kroisos ile bağlanır. Bir sütun kasnağı üzerinde korunagelen **Kroisos Vakfetti** yazıtı bunu doğrular. Plinius'un bildirdiği **columna caelatae** kabartmalı sütunlardan kalan Arkaik parçalar Kroisos Krallığı sona ermeden İÖ 546 yılından önceye tarihlenir ve bunları işleyen İonialı ustalar Hitit orthostatlarını, Asur kabartmalarını biliyor olmalıydılar. Volütleri arasında kabarık işlenmiş yumurta dizisi ile uzun ve ensiz sütun başlıkları daha sonra İonia'daki başlıklara örnek olmuştur. Aslan başı çörtenlerin sıralandığı sima yüzeyinde arabalar, atlar ve savaşçı figürlerinden oluşan olağandışı bir friz vardır, daha sonra Ağlayan Kadınlar Lahdi'nde de böyle bir friz yer alır.
Bu en büyük tapınağın ön cephedeki 8.74 m. genişlikteki sütun aralığının üstünü örten bir arkhitrav blokunun 24 ton ağırlıkta olduğu hesaplanmıştır. İÖ 6.yüzyıl ortalarında inşaatta çalışan ustalar bu ağırlığı yaklaşık 20 m. yükseklikte sütunların üstüne yerleştirmeyi başarmışlardır.
İÖ 356 yılında **Büyük İskender**'in doğduğu gece, **Herostratos** adında bir akıl hastası adının ölümsüzlüğe kavuşması için tapınağı ateşe vermiştir. Ahşap çatı sedir ağacından yapılmış tavan kasetlerinden dolayı yangın büyümüş, tapınak yıkılmıştır.

Yeni Artemis Tapınağı

Arkaik tapınağın yıkılışından kısa bir süre sonra, yeni tapınağın inşasına başlanır. Aynı yerde ve aynı planda kurulan yeni tapınak eskisinden 2.70 m. yüksektir ve 13

scanfan

Üst: Efesos Yeni Artemision'un planı (H.Berve, G.Gruben, M.Hirmer, Griechische Tempel und Heiligtümer'den).
Alt sol: Didyma Apollon Tapınağı'nın içten görünümü.
Sağ: Aynı tapınağın önündeki Medusa başı.

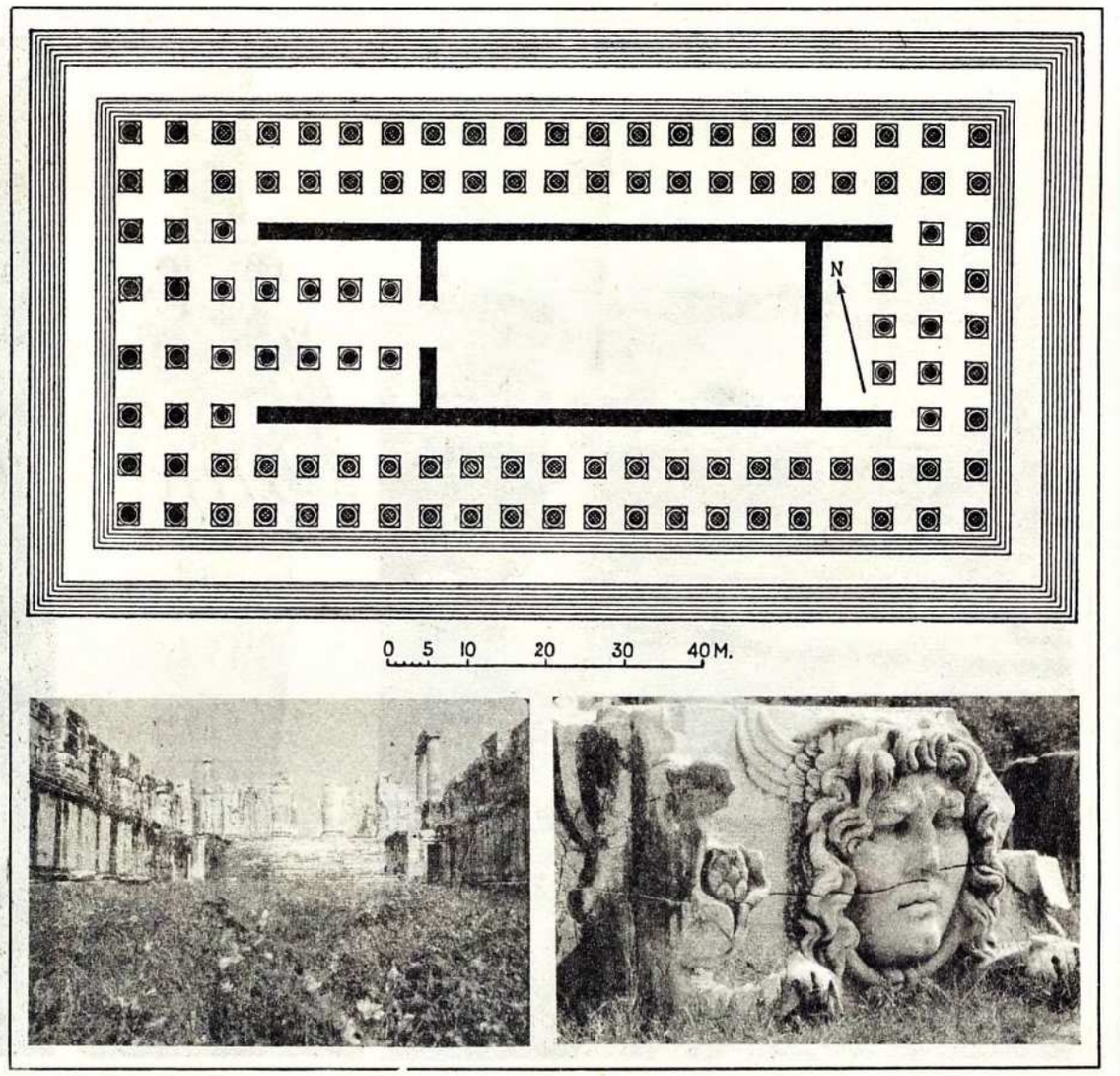

basamaklı bir kaide üzerindedir, çünkü geçen zaman içinde Küçük Menderes (eski Kaistros) Irmağı'nın getirdiği birikintilerle arazi yükseldiğinden, tapınak çukurda kalmıştı. **Strabon** (XIV, 641)'dan öğrenildiğine göre, Büyük İskender'in tapınağın inşasını üzerine almak istemesine Efesoslular **"bir tanrı bir tanrıya tapınak kuramaz"** karşılığını vermişlerdi.
Plinius bu tapınağı görmüştü. Columna caelatae 6.yüzyıl üslubunda kabartmalarla yenilenmişlerdir. Efesos sikkeleri üzerindeki tapınak betimlerinde görülen kapılar, tanrıçanın kültü ile bağlı olmalıydı. Kültle ilgili törenlerin yapıldığı sunak tapınağın önünde bulunmuştur.

Didyma Apollon Tapınağı (Didymaion)

Pausanias (VII.2.6.), Apollon'un kutsal alanının ilk İon yerleşmesinden daha eski olduğunu bildirir. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi burada da Yunan tanrısı yerel bir tanrı ile bütünleşmiştir. Arkeolojik kazılar; İÖ 8. ve 7.yüzyıllara ait temel kalıntılarını ortaya koymuştur.
Günümüzde büyük ölçüde ayakta duran tapınak Hellenistik ve Roma dönemine aittir. Ancak Arkaik ve daha önceki dönemlere ait buluntuların incelenmesi ilk tapınağın açıklanmasını sağlamıştır.

Arkaik Didymaion

Didyma Antik çağda Miletos'a bağlı bir kült yeri ve önemli bir kehanet ocağıdır. Kaynak ve defne ağacı kutsal işaretleridir. Apollon'un kâhini gücünü kaynağın suyundan alıyordu, kaynak ve ağaç açık havada kutsanır, bu nedenle büyük tapınakta cella yerine üstü açık bir iç avlu sekos vardır. Samos ve Efesos tapınakları inşası sürerken Miletoslular da İÖ 520-540 yıllarında Didyma'da eşdeğerde büyük bir yapıya başlamışlardır. Arkaik tapınak 85.15 × 38.39 m. ölçüsünde, doğu yanda 8, batı yanda 9 sütunlu, uzun yanlarda ise 21 sütunlu dipteros planlıdır. Sütun ve başlıklar Efesos Tapınağı ile aynı özellikleri taşır. Arkhitrav'da yer aldığı sanılan **aslan** ve **gorgo** kabartmaları bulunmuştur.Yuvarlak yüzey üzerinde işlenmiş bazı yontu parçaları Arkaik Didymaion'da da kabartmalı sütunların varlığını ortaya koymuştur. Naikos içinde duran tunç heykeli **Apollon Filesios**, Pausanias'ın bildirdiğine göre **Sikyonlu Kanakhos**'un bir eseriydi.Heykel bir elinde yay, diğer elinde bir geyik tutuyordu.
Pers boyunduruğuna karşı İonia ayaklanmasında Miletos, İÖ 494 yılında yakılıp yıkılmıştı. Tapınak da bu sırada büyük ölçüde zarar görmüş olmalıydı. Persler, Branhid adı ile anılan rahipleri ve Apollon'un heykelini Susa'ya yollamışlardır.

Hellenistik Didymaion

Büyük İskender ile İonia kentleri bağımsızlıklarına kavuşunca tapınak eski planın üstünde yeniden inşa edilmeye başlanır. Hellenistik dipteros'un ön ve arka cephelerinde 10 sütun vardır. Yanlardaki 24 sütun aynı sayıda kalmıştır.
Yedi basamaklı **krepidoma** üstünde yükselen tapınağa ön cephedeki anıtsal merdivenlerle çıkılır. Pronaos ile sekos tabanı arasında başka yapılarda rastlanmayan yükseklik farkının nasıl çözümlendiğine değinmek gerekir. Pronaos ile sekos arasında tabanı pronaos'dan 1.5 m. daha yüksekte bir mekân yer alır. Burada İon başlıklarından ayrılan Korinth başlıklı iki sütun yapının tavanını taşır. Bu mekânın kapısının eşik taşı da tabanla aynı yükseklikte olduğundan tapınağa buradan girilmezdi. Ancak kehanette bulunulacağı zaman bu

scanfan

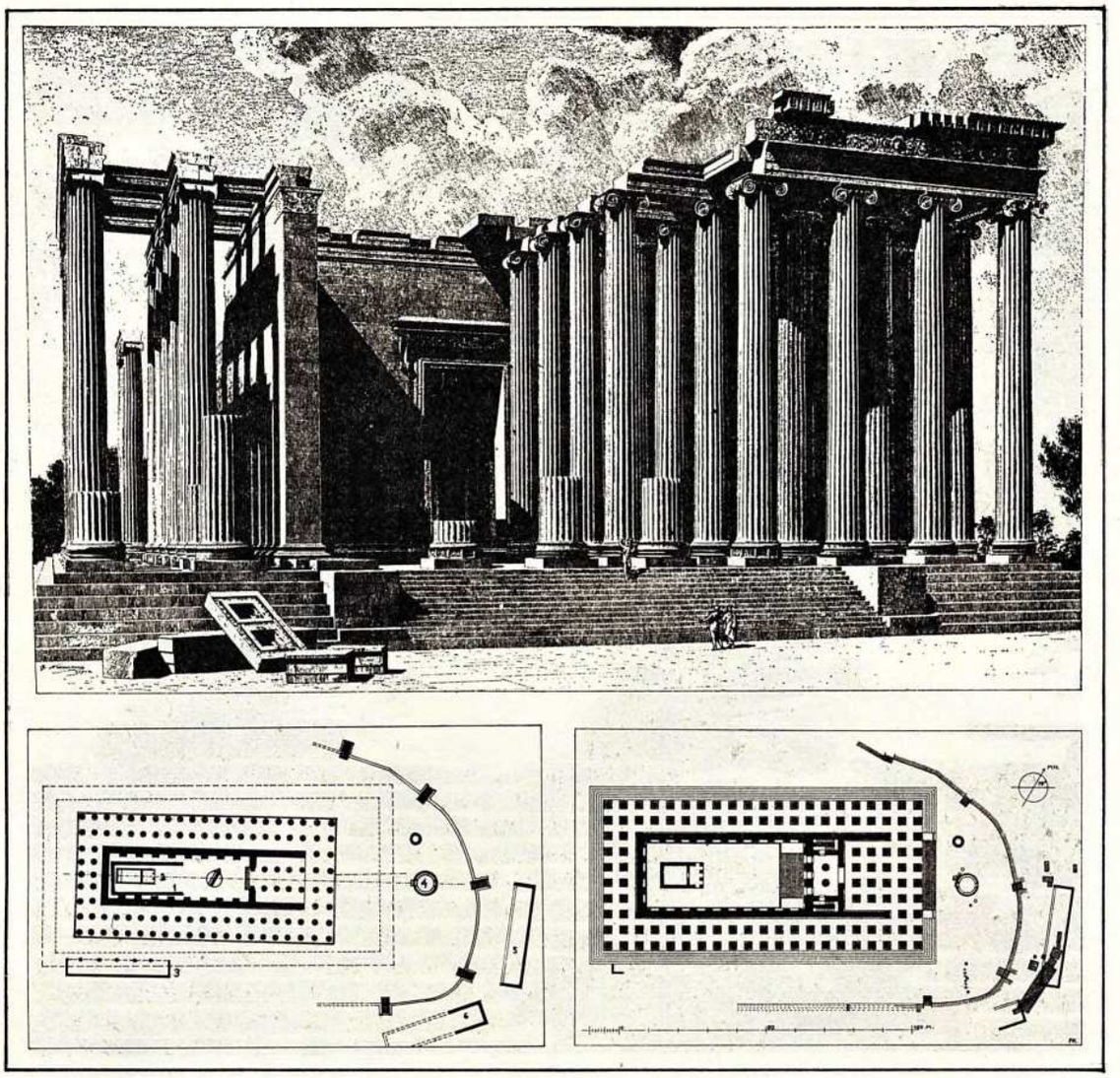

Üst: Hellenistik Didymaion'un rekonstrüksiyonu. (H. Berve, G.Gruben, M.Hirmer, Griechische Tempel und Heiligtümer'den).
Alt sol: Arkaik Didymaion'un planı. Sağ: Hellenistik Didymaion'un planı (ikisi de E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey'den).

5.63 × 14 m. ölçüsündeki kapı açılır ve kapı eşiği üzerinde duran bir rahip **ostrakon**'u, yani bir kap kırığı üstüne yazılan cevabı bekleyenlere verirdi.
İki sütunlu mekân üç kapı ile sekos'a bağlantı sağlayan merdivenlere açılır ve buradan yaklaşık 5 m. aşağıdaki üstü açık avluya inilir. Ayrıca salonun iki yanında çatıya çıkan merdivenler vardır. Bu merdivenlerin altında iki tane rampalı koridor pronaos'dan sekos'a bağlantıyı sağlar.
Yeni tapınağın mimarlarından biri Efesos'da da çalışmış **Paionios**, diğeri **Dafnis**'dir.
Suriye kralı 1.Seleukos tapınağın kült heykelinin geri getirilmesini sağlar ve inşaata para yardımı yapar. Bu büyük yapı hiçbir zaman tamamlanamamış, Roma döneminde de inşaat sürmüştür, doğu yandaki birçok sütun kaidesi bunu kanıtlar.
Daha sonra Bizans döneminde tapınağın içine bir kilise inşa edilmişti.

ANADOLU'DA DOR DÜZENİ

Arkaik çağın Dor düzeninde inşa edilmiş tapınaklar Yunanistan'da doğup gelişmekte **Olympia Hera, Argos Hera, Korinth Apollon** ve **Atina Akropolis**'indeki poros taşı tapınaklarda, özellikle **Peisistrathos** dönemi Athena Tapınağı'nda biçimlenerek mimarlık kurallarına bağlanmaktadır.
Yunanistan'ın batısında, Aşağı İtalya ve Sicilya'da Arkaik üslupta inşa edilen Dor düzenindeki tapınaklar, bazı bölgesel özellikler gösterir. **Sirakuzai, Selinus** ve **Akragas** tapınakları büyüklük bakımından Yunanistan'daki yapıları aşmışlardır. Aşağı İtalya'da **Poseidonia (Paestum)** tapınaklarında Dor düzeninin İon etkileri olduğu ve Athena Tapınağı'nın içinde İon sütunlarının kullanıldığı görülmüştür.
İon düzeninin egemen olduğu Anadolu'da Arkaik çağda Dor düzeninde tapınaklar da kurulmuştur. Vitruvius, **Panionion**'daki Apollon Tapınağı'nın Dor düzeninde olduğunu bildirir. Kalıntıları günümüze ulaşmış ve Dor düzeninin uygulandığı tapınak ise Assos Akropolisi'nde bulunmuştur. Bu yapı arkhitrav'ındaki İon özelliği taşıyan kabartma figürlü frizi ile önemli bir ayrıcalığa sahiptir.

Assos Athena Tapınağı

Assos kentinin (bugün Behramkale) akropolünde, en yüksekte yer alan tapınak 6 × 13 sütunlu bir peripteros'tur. İnşasında yerel andezit taşı kullanılmıştır. Cella ve pronaos'da çok eskiden beri tanınan megaron planı görülür. Stylobat yaklaşık 14 × 30 m, sütun yüksekliği alt çapın 5.25 katıdır. Sütunlarda entasis yoktur.
Tapınak, Anadolu'da Arkaik dönemde pek rastlanmayan Dor düzeninde olmasına karşın, bu düzene aykırı bazı özelliklere de sahiptir. Arkhitrav yüzeyinde kabartma figürlü bir friz yer alır. İon düzenine özgü friz Assos Dor tapınağının metop kabartmaları ile birlikte olağandışı bir görünüm kazanmıştır. Tapınağın kabartmaları İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Paris Louvre ve Boston Müzeleri'ne dağılmıştır. Frizdeki olaylar ayrı sahneler halinde yan yana sıralanır ve **Herakles** mitolojisi ile bağlanır. 4 levha üzerinde **kentauros**'ları kovalayan Herakles sahnesine ait parçalar üç ayrı müzededir. Louvre'da sergilenen en iyi işçilikteki şölen sahnesinde ise amazonlar kraliçesi **Hippolyte**'nin kemerinin **Eurysteus**'a verilmesi anlatılmış olabilir. Diğer kabartmalarda antitetik sfenksler, grifon'lardan başka hayvan boğuşmaları vardır. Benzer sahneler İon, Kıbrıs, Korinth, Rodos keramiği ve Klazomenai lahitleri üzerinde de görülür.
Tapınak İÖ 6.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir.

scanfan

Didyma Apollon Tapınağı'nın görkemli sütunlarından bir görünüm. Yan sayfa sol üst: Didyma Apollon Tapınağı'nın genel görünümü. Alt: Assos Athena Tapınağı'na ait frizler. Arkeoloji Müzeleri - İstanbul. Sağ: Didyma-Miletos yolunda yer alan Branhid'lerden biri. Arkeoloji Müzeleri - İstanbul.

HEYKELTIRAŞLIK

Heykeltıraşlık buluntuları içindeki örnekler başlıca üç grupta toplanabilir. 1. Bağımsız duran tam plastik heykeller; 2. Mimariye bağlı heykeller; 3. Kabartmalar.

Birinci grubun çoğunluğunu, tapınakların cella'larında duran tanrı ya da tanrıça heykelleri, kutsal alana adanmış çeşitli heykel ve heykel grupları oluşturur. İkinci gruba ise tapınağın alınlık, metop, friz bölümlerinde yer alan ve çoğunlukla yüksek kabartma halinde işlenmiş heykel kompozisyonları girer. Üçüncü grup, sunak, lahit ve stel yüzeylerinde yer alan, kabartma yüksekliğine göre "alçak" ya da "yüksek" kabartma olarak tanımlanan heykeltıraşlık örnekleridir.

Mimari eserlerde olduğu gibi heykeltıraşlıkta da boya önemli bir rol oynamıştır. Sanatçı, canlı renkleri dilediği gibi kullanırdı. Bu heykellerde insan saçları yeşile, gözleri kırmızıya boyanabiliyordu. Günümüze ulaşan örneklerin çoğunda renkler kaybolmuş, pek azında eski boya izleri kalmıştır.

HEYKELCİKLERDEN ARKAİK TAŞ HEYKELTRAŞÇILIĞINA

Lydia kralı Kroisos'un(İÖ 561-547) adakları ile inşasına yardımcı olduğu eski Artemision, Kroisos Tapınağı adı ile de tanımlanır. Tapınağın yerinde daha önce eski Anadolu ana tanrıçalarından biri, olasılıkla Kybele kutsanıyordu. Artemis bu tanrıçanın yerine geçerek kendine özgü görünümü ile yüzyıllarca egemen olmuştur.

Bu eski tapınağın temelleri altında altın, gümüş, fildişi ve tunçtan yapılmış heykelcikler bulunmuştur. **Sfenks, grifon** gibi karışık yaratıklar ve aslan heykelcikleri Doğudan gelen ve küçük heykeltıraşlık malzemesi üzerinde görülebilen Doğu etkileri **orientalizan** üslupta belirginleşir. Tapınaktaki ilk kült heykelleri günümüze ulaşamamıştır. En eski kült heykellerinden biri olan **Artemis Efesia** daha sonraki kopyalarından tanınır. Yine eski bir Anadolu Tanrıçası olan **Artemis** yontularından biri olan **Artemis Efesia** daha sonraki kopyalarından tanınır, yine eski bir Anadolu tanrıçası **Artemis Pergaia** kendine özgü görünümü ile Roma dönemi kabartmalarında korunagelmiştir. Bu kült heykelleri taş ile birlikte ahşap ve değerli metallerden yapılmış kaplama levhalar ve diğer çeşitli malzemenin kullanılmasıyla biçimlenmişlerdi.

İÖ 7.yüzyıldan başlayarak maden işçiliği de gelişmektedir. Eski yazılı kaynaklar Samoslu Theodoros ve Rhoikos'un içi boş tunç döküm tekniğini uyguladıklarını bildirir. Bu teknik İonia'dan Yunanistan'a geçmiş ve Argos'da gelişmiştir. Amkylai'deki Apollon'un kolosal heykeli büyük ün kazanmıştı.

En eski heykellerde selvi, meşe, ıhlamur, çam gibi sert ağaçlar işlenmiş olmalıydı.Bu heykellere kazıma, perdahlama anlamında **xoanon** adı verilir. Ahşap,taşa oranla çok daha çabuk bozulup yok olan bir malzemedir. Bu bakımdan kalıntı çok azdır.

Samos Heraion'u buluntuları içinde İÖ 7.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, yaklaşık 30 cm yükseklikteki ahşap Hera heykelciği başındaki **polos**, belden toplanmış uzun elbisesi ve omuzlarını saran atkısı ile orientalizan dönem İonia üslubunun bir örneğidir. Sütun yuvarlaklığına yaklaşan gövde ve giysileri doğu etkilerini yansıtır.

Efesos Artemision buluntularından İÖ 7.yüzyıl sonuna tarihlenen 10 cm. boyundaki yün büken kadın heykelciği olasılıkla Artemis'in rahibelerinden birini tanımlıyordu. Strabon, tapınakta tanrıçaya kadın rahiplerin de hizmet ettiğini bildirir. Belinden kemerle toplanmış elbisesi, uzun kolyesi ve yüksek başlığı ile böyle bir rahip heykelciği de

scanfan

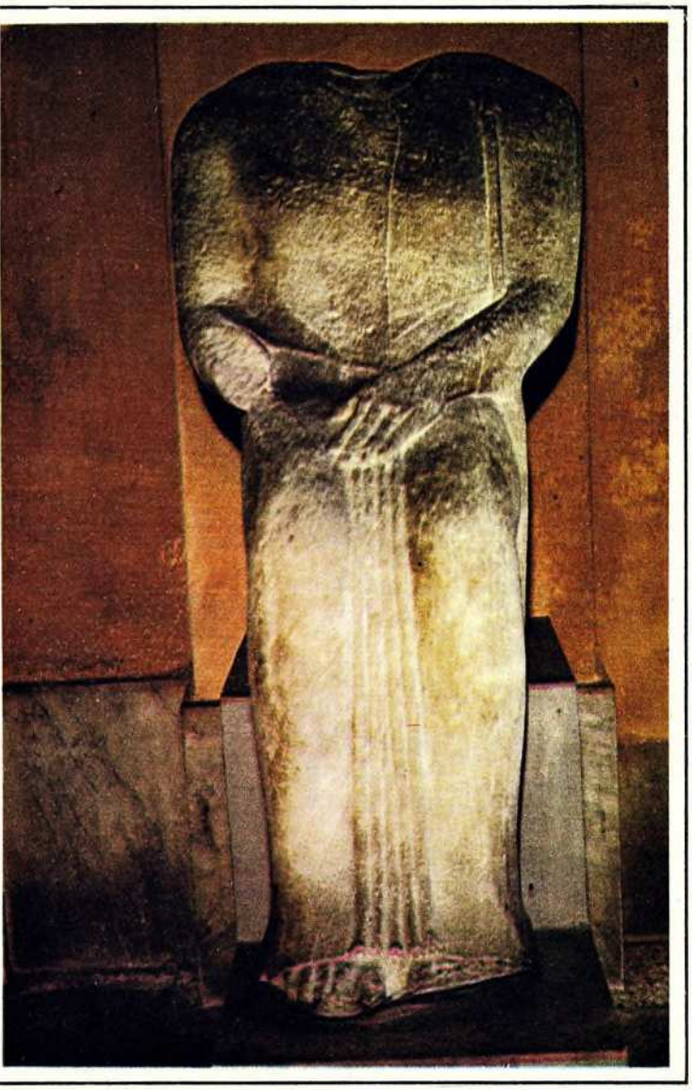

bulunmuştur. Başlığın üstündeki halka bu heykelciğin boyuna asılarak taşındığına işaret eder.

Mermer heykeltıraşlığın büyük ölçüdeki ilk örnekleri Ege Adaları'nda bulunmakta ve giderek bazı heykeltıraşlık ekolleri oluşmaktadır. Bunların başlıcaları Girit-Peloponnesos ve İonia ekolleridir. Bu heykellerde Naxos ve Paros Adaları mermeri kullanılmıştır.

Naxoslu **Nikandre** adında bir kadının Delos Artemis'ine adadığı heykel 1.75 m. boyundadır ve bilinen en eski adak yazıtlarından birini taşır. Heykelin Nikandre'nin kendisi mi, yoksa Artemis mi olduğu kesinlikle anlaşılmamıştır. Belden kemerle sıkılmış uzun bir **peplos** giyer. Elbisenin altında ayak uçları görülür. Çehre üçgen biçimli, saçlar örgüler halinde omuz üzerine sarkmaktadır. Yakın benzeri, Girit-Peloponnesos ekolünde Louvre'deki **Auxerre** heykelinde bulunmaktadır. Ayakta duran kadın **kore** heykelleri ile birlikte erkek heykeli **kuros** Arkaik dönemin büyük ölçüdeki mermer heykeltıraşlığının önde gelen temsilcisi olmuştur. İÖ 7.yüzyıl içine kadar tarihlenen bu heykeller, 2 metreye yaklaşan boylarıyla çoğunlukla tapınak çevresine dikilmiş adak heykelleriydi. **Frontal** duran sol bacak bir adım öne atılmış, her iki tabanı ile yere sağlam basan çıplak genç erkek heykelinde ana eksene dik, yatay eksenlerin sıralandığı **ortogonal** bir sistem uygulanmıştır.

Yunan sanatı kuros tipinin yaratılmasında Mısır heykeltıraşlığından etkilenmiştir. Eski İmparatorluk dönemine ait, İÖ 2500'lere tarihlenen **Ranofer** heykeli ile bir kuros heykelinin karşılaştırılması Arkaik Yunan heykeltıraşlık anlayışını ortaya koyar. Yunan heykelinde insan, mekânda kendi başına ayakta duran bir varlıktır. Mısır heykelindeki destek kaybolmuş ve adım atma kuros'da yere sağlam basan bir duruş motifine dönüşmüştür.

Samos (bugün Sisam) ve Khios (bugün Sakız) Adaları'nda gelişen önemli merkezler, Batı Anadolu ile birlikte İonia sanatı içindedir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki genç erkek başı, oval çehredeki iri badem biçimli gözleri, ağız uçlarının hafifçe yukarı çekilmesi sonucu ortaya çıkan "Arkaik gülümseme" dikey ve yatay çizgilerle bölümlere ayrılıp omuzlara uzanan saçları ile bir kuros'a aittir. Anıtsal heykeller içinde Samoslu Heramyes'in Hera'ya adadığı heykel, İÖ 6.yüzyılın ortalarına aittir ve üstündeki İon giysileri **khiton** ve **himation**'da kumaş kıvrımları özenle işlenmiştir. Efesos Artemis Tapınağı fildişi heykelciklerinden biri ile benzer özellikler burada yaklaşık 2 m. boyunda bir heykelde görülür. Samos Heraion'u çevresinde heykel grupları da duruyordu. Yazıttan **Genelaos** tarafından yapılmış olduğu anlaşılan bir grupta ince uzun dikdörtgen kaide üzerine figürlerin arasında bir bağlantı kurulmaksızın 6 heykel yan yana sıralanmıştı.

Batı Anadolu kıyılarındaki Arkaik yerleşmelerde eski yıllarda bulunmuş kuros'lar ve diğer heykeltıraşlık kalıntıları çeşitli müzelere dağılmıştır. Berlin Müzesi'nde saklanan **Didyma kuros**'u İÖ 6.yüzyılın son çeyreği içinde tarihlenir. Panormos'dan Didyma'ya uzanan kutsal yolda koltuklara oturmuş erkek heykelleri ve aslan heykelleri Arkaik İonia heykeltıraşlığının gelişim basamaklarını göstermesi bakımından önemlidir ve İÖ 570 ile 520 yılları arasına tarihlenirler. Bunların bazıları yazıtlıdır, Branhid heykelleri adını taşırlar. Bunlar Didyma Apollon'unun rahipleri ya da hükümdar heykelleri olabilir. Taht üstünde oturma Doğu sanatında onur işaretidir. Tanrı ya da kral taht üzerinde oturur. Başı ile korunagelmiş en eski Branhid heykellerinden biri Londra British Museum'da görülebilir. 1.55 m. yükseklikteki bu heykel khiton'un üstüne manto giymiş, kumaş kütleleri

scanfan

Sol üst: Assos Athena Tapınağı'ndan bugün ancak görülen sütun başlıkları kalmıştır. İÖ 6. yüzyıl sonu. Alt Sol: Kuros adı verilen genç erkek başı. İÖ 6. yüzyıl ortaları. Samos'tan Arkeoloji Müzeleri - İstanbul. Orta: Genç kadın başı. İÖ 6. yüzyıl ortaları. Efesos'tan. British Museum- Londra. Sağ: En eski adak yazıtlarından birini taşıyan ve Naxoslu Nikandre adında bir kadının Delos Artemis'ine adadığı heykel. İÖ 7. yüzyıl sonları. Atina Ulusal Müzesi. Yan sayfa sol: Samos Heraion buluntularından ahşap Hera heykelciği. İÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı. Orta sol: Axuerre heykeli. İÖ 7. yüzyıl sonları. Louvre Müzesi - Paris. Orta sağ: Hera heykeli. Samos'tan. İÖ 6. yüzyıl ortaları. Louvre Müzesi - Paris. Sağ: Pitane'de (bugün Çandarlı) bulunmuş olan bir Arkaik erkek heykeli. İÖ 6. yüzyılın sonları. Bergama Müzesi.

çizgilerle belirtilmiştir. Zamanla kumaş kıvrımları kabarık işlenmekte ve giysinin altında bacaklar belirmektedir. Yazıtında kendini **Teikhiussa** kenti **arkhe**'si olarak gösteren **Hares**'in heykeli bu serinin en gelişkin örneğidir. Kumaş kıvrımları plastik, yuvarlak yüzeyler halinde verilmiştir. Pitane'de (bugün Çandarlı) bulunan ve Bergama Müzesi'nde saklanan Arkaik erkek heykelinde bir omuz üzerinden atılmış manto yere kadar uzanır ve vücudun bir kısmını örter. Bu örnek İÖ 6.yüzyılın son yarısı içine tarihlenen İonia tipini temsil eder. Miletos'un kolonisi Kyzikos (bugün Erdek) yöresinde ele geçirilen ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde saklanan buluntular arasındaki kuros heykeli, yuvarlak bir kaide üzerindeki genç kızlar ve 2 atın çektiği araba ve arabacı kabartmaları da İÖ 6.yüzyılın ikinci yarısına aittir.

Arkaik dönemde tapınaklarda kullanılan kabartmalı sütunların heykeltıraşlık kalıntıları küçük parçalar halinde günümüze ulaşmıştır. Efesos Artemision'da Plinius'un bildirdiği 36 tane columna caelatea'ye ait Arkaik üslupta birçok parça bulunmuştur. Bazı parçaların bir araya toplanması ile ortaya çıkan sütun gövdesinde yüksek kabartma işlenmiş sağa doğru yürüyen, uzun kollu elbise giymiş figürler görülür. Ayrıca kadınlara ait elbise kıvrımları, baş ve omuz parçaları yanı sıra atlara ait parçalar da vardır.

Benzer kabartmalı sütunlara Didyma'da da rastlanır. Kuvvetle belirtilmiş gözleri ve Arkaik gülümseyişiyle bir kadın çehresinde İonia Arkaik üslubu biçimlenmektedir.

İonia sanatının İÖ 6.yüzyıl ortalarına doğru Atina'ya etkilemeye başladığı görülür. Anadolu'daki Pers boyunduruğu nedeniyle bazı İonialı heykeltıraşlar Atina'ya göç etmişler ve tiran Peisistratos tarafından korunmuşlardır. Atina akropolü'nde Athena Tapınağı çevresindeki kaideler üzerinde duran bol kıvrımlı kumaş kütlelerinden biçimlenen İon giysileri içinde kore heykelleri bu dönemde dikilmiştir.

KERAMİK VE RESİM

Çömlek yapımı ve bu eserlerin çeşitli resimlerle bezenmesi Arkaik dönem sanatı içinde önemli bir yer tutar. Ayrıca arkeolojik malzeme arasında günümüze çok sayıda ulaşmış, tüm ya da parçalar halindeki vazo resimleri günümüze kadar ulaşmamış büyük resim sanatının açıklanmasında da yardımcı olmaktadır.

Vazolar yalnız üzerlerindeki boyalı bezemeler dolayısıyla değil, biçimleri bakımından da sanat eseridir. Bu nedenle pek çoğunda ressam imzaları ile birlikte çömleği yapanın imzası da görülür.

En yaygın vazo biçimleri belli başlı kullanım amaçlarına göre şöyle sıralanabilir:

Büyük ölçüde kaplar arasında **amfora** genellikle şarap taşımaya yarayan testilerdi. Birçok çeşitlemeleriyle bu kap tipi yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Geniş ağızlı **krater** adı verilen çömleklere su ile karıştırılmış şarap doldurulurdu. Kraterler kulp biçimlerine göre tanımlanırlar.

Su testileri **hydria** ise kabı taşımaya yarayan yatay iki kulptan başka suyu dökmeyi kolaylaştıran dikey kulpu ile belirlenir. Kraterden şarabı almakta kullanılan küçük sürahilerin **oinokhoe**'lerin birçoğunda yonca yaprağı gibi biçimlenen ağızlarından şarabın kadehlere kolayca dökülmesi sağlanmıştır. Bu kadehler **kylix** adı verilen açık ağızlı ve ayaklı içki kaplarıdır. Günlük kullanım dışında düğün ya da cenaze törenlerinde kutsal kaynak suyunun saklandığı **lutroforos** narin görünümü ile ayrılır. Yağ ve güzel kokular **lekythos** ve **aryballos** adı verilen küçük ölçüde kaplara konuyordu. Daha büyük boyda lekythos'lar ise Klasik çağda

scanfan

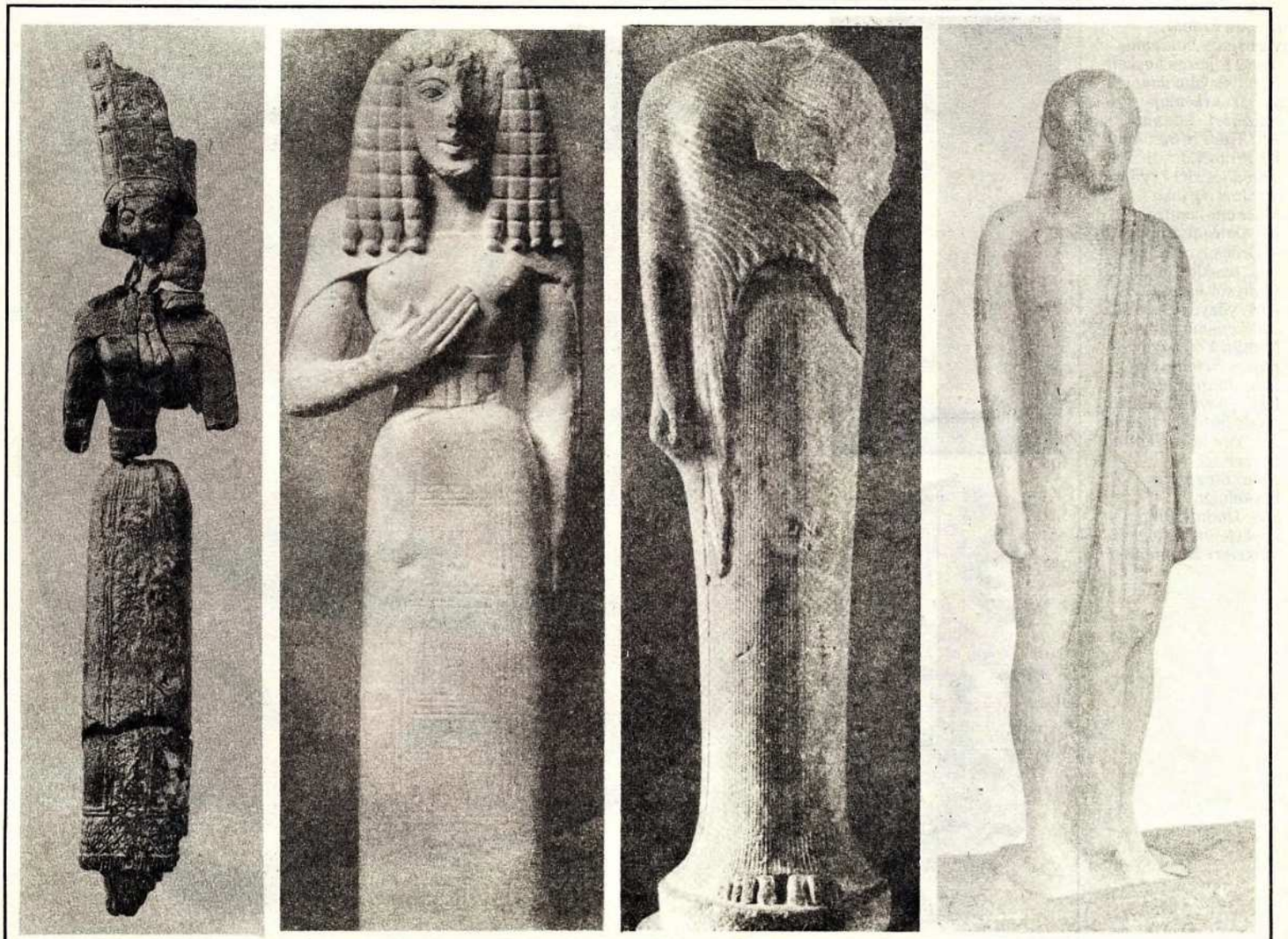

Attika'da ölülere armağan olarak mezarlara da bırakılmıştır. Anadolu'nun batı kıyıları ve önündeki adalarda keramik yapımı İon ya da **Doğu Yunan Sanatı** içinde değerlenir. İÖ 9.yüzyılda vazo resimlerinde insan ve hayvan figürleri görülmeye başlar, 8.yüzyılın ikinci yarısında figürlü sahneler önem taşımaktadır. Bu figürler silüet halinde, bazen kontur çizgileriyle verilmiş olmasına karşın, ilkel değildir ve bezemedeki organik düzen gelişen bir üsluba işaret eder. Korinth ve Attika keramiği gerek teknik, gerekse bezek bakımından öne geçmiştir.

İÖ 8. ve 7.yüzyıllarda Yunanlılar ticaret ilişkileri dolayısıyla Akdeniz Bölgesi'nde birçok koloniler kurmuşlardı. Bunlar içinde kuzey Suriye'de Al Mina en eskileri arasında sayılabilir. Bu koloniler aracılığı ile Doğu'nun sanat ürünleri Yunanistan'a ulaşabilmiş ve sanatçıların gözleri yeni ufuklara yönelmiştir. Doğu ülkelerinden gelen etkiler daha çok metal ve fildişi eserler, dokuma ya da kumaş örnekleriyle Yunan dünyasına ulaşmıştır. Omuzlarında grifon başları ile büyük kazanlar, sfenks gibi karışık yaratıklar, aslan, panterin yanı sıra Doğu'nun bitki ve çiçeklerinden lotus ve palmet Yunan sanatında yaygın kullanım alanı bulmuştur.

Bu dönemde, İÖ 8.yüzyılın ortalarında yeni bir teknik gelişmektedir. Siyah silüet figürlerin ayrıntıları kazıma çizgilerle işleyen "siyah figür" vazolar başlangıçta en iyi örneklerini Korinth keramiğinde vermiştir. Anadolu'nun batı kıyıları ve adalar, özellikle Rodos'da keramik üretim merkezleri yöresel ayrılıklar göstermekle birlikte daha çok çizgi tekniği ile vazoları resimlemişlerdir.

Geleneğe bağlı Doğu Yunan keramiğinde Rodos Adası'nda "kuşlu içki kapları" İÖ 7.yüzyılın sonunda yapılmaktadır. Yaban keçileri, geyikler ya da karışık yaratıkların birbiri arkasında sıralandığı frizlerle kaplı çeşitli büyüklükteki vazolara da en çok Rodos Adası'nda **Kameiros**'da rastlanmış ve bu bezeme "yaban keçisi üslubu" adı ile tanımlanmıştır. İnsan figürleri ile öykücü kompozisyonlar da resmedilmiştir. Londra British Museum'da saklanan 38.5 cm. çapındaki Rodos tabağında **Euforbos**'un cesedi için **Menelaos** ile **Hektor**'un dövüş sahnesinin madalyon biçimli yüzeye uygulanışı, İÖ 7.yüzyılın sonu için başarılı bir örnektir. Pausanias, Menelaos'un Argos Heraion'una adak verdiği bir kalkan betiminden söz etmiştir ki, bu tabak içindeki resimle bağlanabilir. Zırh ve dizlikleriyle başlarına sorguçlu miğferlerini giymiş iki savaşçı mızraklarını kaldırmış yerde sırt üstü yatmış ölü için savaşıyorlar. Kişilerin adları yanlarına yazılmıştır. Hektor'un kalkanı kartal ile bezenmiş dış yüzünden, Menelaos'un ise spiral bezemeli iç yüzünden resmedilmiştir. Figürlerden başka dolgu motifi olarak kullanılmış rozetler, papatya gibi çiçekler, **meander**'ler boş yüzeyi kaplamakla birlikte dövüşün İonia topraklarında geçtiğini de belirlerler.

Anadolu kıyılarında Kameiros keramiğinin çeşitlemeleri gelişirken Miletos ve Samos Adaları'ndaki üretim merkezleri de çalışmakta ve ticaret ilişkileri kurulmaktadır. Khios Adası ve Klazomenai de Doğu Yunan keramiğinin önemli merkezleri içinde sayılmalıdır. Pitane buluntuları gelişkin Khios keramiğinin örnekleri arasında değerlenir.

Yüksek ayaklı kylixler İÖ 6.yüzyılda Samos ve Rodos'da siyah figür tekniği ile en iyi nitelikte üretilmekteydi. Bunlar "küçük usta kylix'leri" adı altında gruplandırılmıştır. Etruria'da bulunmuş, bugün Paris, Louvre Müzesi'nde saklanan bir kylix'in 23.5 cm. çapında dairesel iç yüzeyinde iki ağaç arasında koşan bir erkek resmi vardır. Yuvarlak resim yüzeyinin iki yana açılan ağaç dalları ve yaprakları ile doldurulmasında İonialı keramik ustalarının başarılı bezeme

scanfan

Sol üst: Kyzikos (bugün Erdek) yöresinde bulunmuş olan bir kuros heykeli. İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı. Arkeoloji Müzeleri - İstanbul. Alt: Theb'te bulunmuş bir Proto-Korinth aryballos. İÖ 7. yüzyıl ortaları. British Museum-Londra (E. Akurgal, The Birth of Greek Art'tan). Sağ: Exekias'ın yaptığı Dionysos kylix'i. İÖ 6. yüzyıl ortaları. Antikensammlung-Münih. Yan sayfa: Efesos Artemision buluntularından İÖ 7. yüzyıl sonlarına ait üç fildişi heykelcik. Sol: Yün büken kadın heykelciği Orta: Bir rahibe heykelciği. Sağ: Hadım rahip heykelciği. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul.

anlayışı egemendir ve bu sahnenin bir benzeri daha yoktur. Ağacın birine bir kuş konmuş, diğer bir kuş gagasında bir solucan ile yuvasına uçuyor, oysa yuvanın içine bir yılan yerleşmiş bekliyor. Resimde zemin çizgisi kaybolmuş, belli bir mekânı betimleme kaygısı yerine her bir öğenin bezeyici yerleştirilmesiyle etkili bir görünüş sağlanmıştır.

Üzerlerinde ince paralel çizgilerle örneklendirilmiş "İonia kylix'leri" de ayrı bir grup olarak İÖ 6.yüzyıl ortalarına tarihlenir. Klazomenai'da siyah figür çeşitli vazo resimlerinden başka bir alanda pişmiştoprak lahitler üzerinde de uygulanmıştır. Bu lahitler böylesine güzel bezeklerle kaplı olmalarına karşın mezar odalarına değil, fakat toprağa gömülmüşlerdir. İonia sanatının içinde önemli yer verilmesi gereken lahitlerin bezemelerinde Doğu Yunan keramiğinin bütün teknik ve üslupları bir arada görülür. Resimlerin yapıldığı yüzey birçok örnekte beyaz astarla kaplanmıştır.

Lahitin başucundaki bezemelerin figürlü kompozisyonlarında savaş, av ve yarış sahneleri, ayak ucunda ise genellikle bir hayvan frizi işlenmiştir. Yan kenarlar üzerinde çoğunlukla yapraklarla bezenmiş örgü motifi uzanır ve uçlarında metoplar içinde "yaban keçisi üslubunda" bir hayvan resmi bulunur. Bu lahitlerin erken grubu İÖ 550-530, son örnekleri ise İÖ 480-460 yılları arasına tarihlenmiştir.

Doğu Yunan keramiği içinde değerlendirilen, Etruria'da eski **Caere** (Cervetri) de bulunmuş bir grup hydria Anadolu'nun batı kıyılarından, olasılıkla İonialı bir ustanın elinden çıkmıştır. Bu ustanın hangi kentte çalıştığı bilinmiyor, İtalya'ya göç etmiş ve orada iş yerini kurmuş bir sanatçı da olabilir. Sayıları 30'a yaklaşan bu hydria'larda açık renkli astar üzerine siyah figür tekniği ile ayrıntılara özen gösteren epik ya da daha çok mitolojik sahneler işlenmiştir. Ressam bu sahnelerde en nükteli anı yakalamış ve gülünçleştirerek resmetmiştir. Herakles ve onunla ilgili olaylar önde gelir. Bu grubun en ünlü örneği Viyana'da saklanan hydria üstündeki "Herakles Mısır'da" sahnesidir. Mitolojiye göre Herakles Mısır'a gelir, oradaki kral Busiris yabancıları Zeus'a kurban ediyordu. Herakles de sunağa götürülürken başına gelecekleri anlar ve kralın 6 çocuğunu bir hamlede yakalar, kral ise korkudan sunağın yanına kaçmıştır; diğer kişiler de kaçışmaktadırlar. Bu resimde Mısır betimlerinde rastlanan düşmanın başına vuran kral resimleri ile açıkça alay edilmiştir. Vazonun arka yüzünde Busiris'e yardıma koşan zenciler vardır. Vatikan'da saklanan diğer bir Caere hydria'sında Herakles'in **Alkyoneus** ile dövüşü canlandırılmıştır. Bir yanda elinde **kerykeion**'u ile Hermes görülür. Arka yüzde ise iki atlet resmi boyanmıştır. Paris, Louvre Müzesi'nde saklanan hydria'da ise Herakles'in üç başlı köpek **kerberos**'u kral **Eurystheus**'a getirmesi anlatılmıştır. Canavarı gören kral korkudan pithos'un içine saklanır. Arka yüzde bir tavşana saldıran iki kartal vardır.

Roma'da Villa Giulia'daki hydria'nın bir yüzünde aslan postuna sarılmış Herakles'in **Kentauros Nessos**'u öldürmesi, diğer yüzünde Polyfemos'un kör edilmesi anlatılmıştır. Parlak mor ve beyaz renkleri ile göze çarpar. **Hefaistos**'un Olympos'a dönüşü sahnesi Viyana'daki başka bir Caere hydria'sı üzerinde yer alır. Tanrıça Hera'nın Olympos'dan aşağı attığı oğlu kötürüm tanrı Hefaistos anasına öfke duyar ve ona oturunca bir daha kalkamadığı bir taht armağan eder. Hiç kimse Hera'yı kurtaramaz, ancak Dionysos Hefaistos'u sarhoş ederek Olympos'a getirir. Diğer yüzde Satyr ve Menadlar resmedilmiştir.

Anadolu'da eski çağın resim sanatı hakkında bilgi veren az da olsa günümüze ulaşmış bazı kalıntılara rastlanmaktadır. Bu kalıntıların en önemlileri arasında **Elmalı** yöresinde

scanfan

scanfan

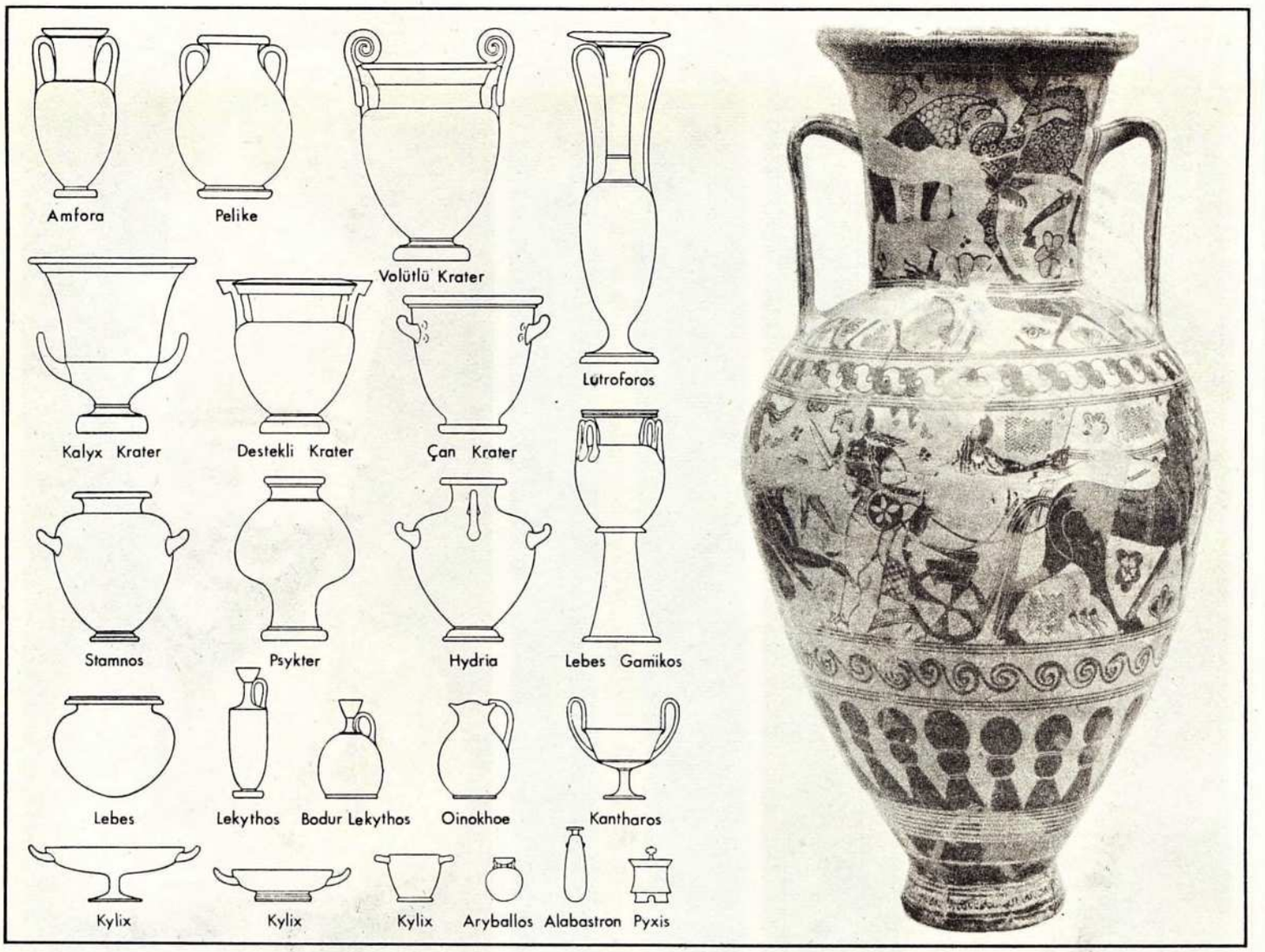

bulunmuş **Kızılbel** ve **Karaburun** II mezarları gösterilebilir. Bunlardan daha eski olanı, Elmalı'nın güneybatısında Kızılbel yöresindeki küçük bir tümülüsdür. Yığmatepe içinde yer alan mezar odasının duvarları üst üste frizler halinde, bazıları vazo resimlerinden de tanınan kompozisyonlar ile bezenmiştir. Kireçtaşı bloklardan örülmüş mezar odası 2.30 m. yükseklikte ve kesiti üçgen bir tavanla örtülmüş, tavan yüzeyi kırmızı ve mavi renklerle dama tahtası örneği boyanmıştır. Duvarlar ise tabandan tavana kadar farklı yükseklikte frizlerle kaplıdır. Frizler genellikle kırmızı düz şeritlerle, bazen örgü motifi ile birbirlerinden ayrılırlar.

Resimlerinin boyanmasında kırmızı, mavi ve beyaz renkler kullanılmış, konturlar kırmızı ve siyah ile çekilmiştir. Kızılbel mezarındaki resimlerin konuları, av ve törenle ilgili yöresel sahneler ve savaşçının yola çıkışı yanı sıra mitolojiden de alınmıştır. Vazo resimlerinde ve Arkaik kabartma yontuculuğunda sevilerek işlenen mitolojik konulardan biri olan **Gorgolar**'dan **Medusa**'nın başının kesilmesi Kızılbel mezarında bir örnek daha vermiştir. Üç kız kardeş olan Gorgolar'dan yalnız biri Medusa ölümlüdür ve **Perseus**'un kestiği boynundan akan kanlardan küçük bir kanatlı at, **Pegasos** ve çıplak bir genç olarak altın kılıç **Khrysaor** doğar. Pegasos Lykia efsanesi **Bellerofontes** ile bağlanması bakımından önem taşır.

2. KLASİK DÖNEMDE ANADOLU
—İÖ 5. ve 4. yüzyıllar—

LYKİA BÖLGESİ ANITLARI "Arkaikten Klasiğe"

Lykia Anadolu'nun güneybatısında büyük bir ülkedir. Lykialılar'ın Hitit metinlerinde geçen Lukka halkı olduğu ve 2. binde Marmara Denizi'nin güneyinde oturdukları kabul edilir. Daha sonra deniz göçleri ile güneye inerek adını verdikleri bölgeye yerleşmişlerdir. Başlangıçta yerel kültürün geliştiği bu dağlık bölgede Luwice ile akraba bir dil konuşulduğu saptanmakla birlikte bu dil henüz kesinlikle çözümlenememiştir, ancak yeni buluntularla büyük adımlar atılmaktadır.

Bölgedeki en önemli yerleşme Xanthos (bugün Kınık) Herodotos'un bildirdiğine göre İÖ 545 yılında Harpagos tarafından alınmış ve bölgede 2 yüzyıl sürecek Pers egemenliği başlamıştır. Ancak Persler'in ılımlı tutumu sonucunda yerli hükümdarların yönetiminin etkin olduğu anlaşılmaktadır, çünkü bazı Lykia kentleri Attika-Delos Deniz Birliği'ne katılabilmişlerdir. Bu arada ticaret ve kültür ilişkileri sonucunda Klasik sanatın doruğa ulaştığı Attika'dan belirgin etkilerin geldiği görülür. Bu etkiler birçok anıt üzerinde Lykia sanat geleneğiyle bütünleşmişlerdir.

Lykia Bölgesi öncelikle mezar yapılarının çeşitliliği bakımından önem taşır ve mimarlık tarihi içinde belli bir yer alır. Lykialılar ölüleri için hem kayalara oydukları hem de bağımsız duran mezarlarda yaşayanların oturdukları evlerin benzerlerini yapmışlardır. Bu evlerde büyük ölçüde ahşap malzeme kullanılmış olduğu için yapılar günümüze ulaşmamıştır. Ancak bu evlerin taşta yansıyan mezar örneklerinden şimdi kaybolup gitmiş olan yapı teknik ve tipleri hakkında bilgi edinilebilmektedir. Lykia kaya mezarlarında görülen başlıca formlarda çatı ile örtülü alınlıklı evleri örnek almışlardır. Ayrıca semer dam örtü bu bölgeye özgü örnekler verir. Tapınak cephelerinin kayaya oyulması ile etkileyici görünüş kazanmış mezarlardan başka paye mezarlar ve lahitler vardır. Bütün bu mezar tipleri yan yana kullanılmışlardır. Telmessos, Myra ve Limyra'da çeşitli mezar tipleri ile en zengin **nekropol**'ler (mezarlık alanı) görülebilmektedir.

scanfan

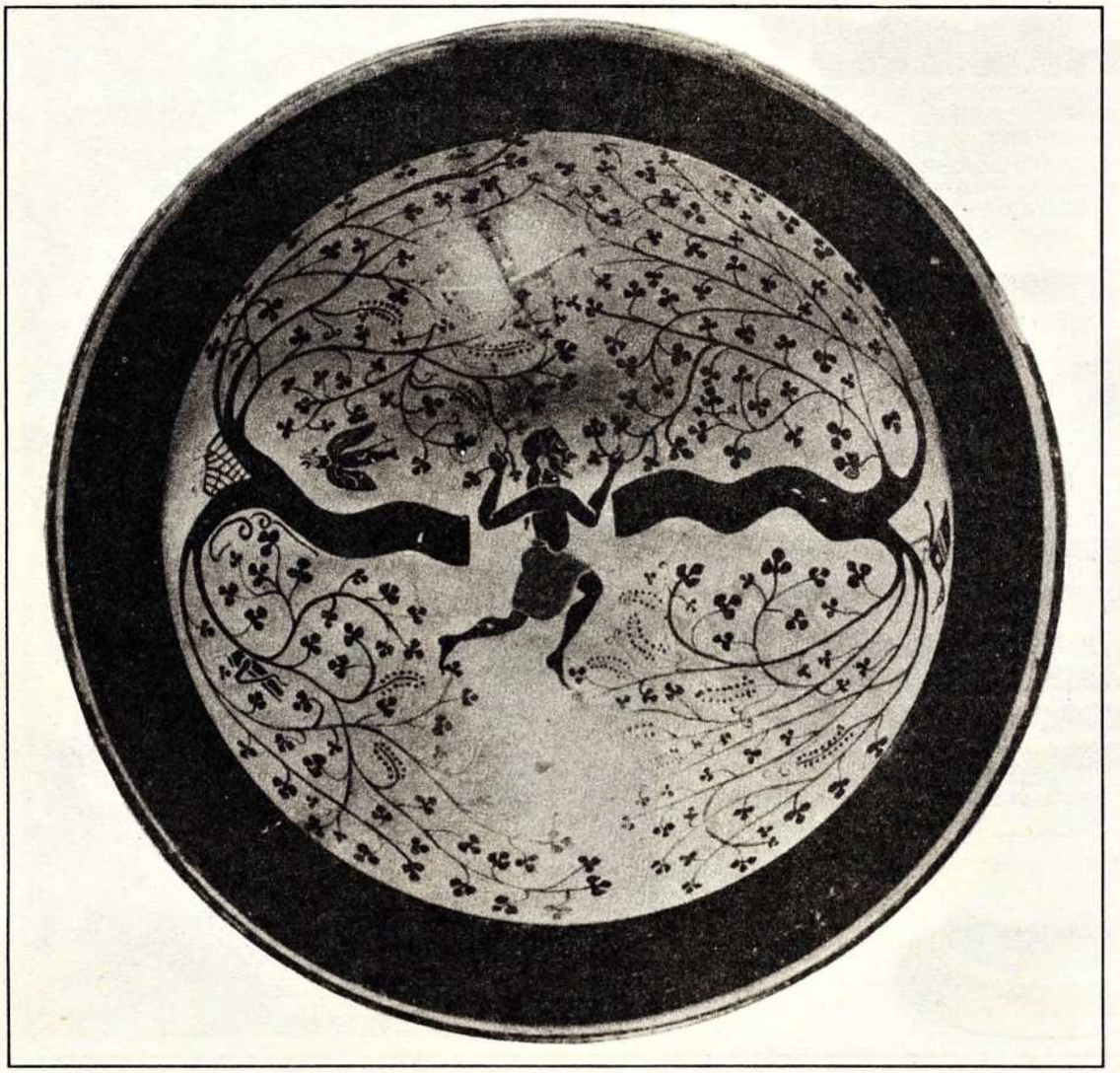

Bir Doğu Yunan keramiği. Kuş avcısı. İÖ 6. yüzyıl ortaları. Louvre Müzesi - Paris. Yan sayfa sol: Eski Yunanistan'da üretilen ve kullanılan vazo şekillerini gösteren bir çizelge. Sağ: Herakles ve Nessos'un mücadelesini işleyen bir Proto-Attik amfora. İÖ 7. yüzyıl ortaları. Metropolitan Museum-New York.

PAYE MEZARLAR

Xanthos Aslanlı Mezar

Lykia Bölgesi paye mezarlarının en eski örneklerinden birisi olan bu mezarın parçalar halinde günümüze ulaşan kabartmaları Londra'da British Museum'da görülebilir.
Mezar odasının dört yanını çeviren kabartma işlenmiş sahneler mezar sahibinin yaşantısı ile bağlanmakta, ayrıca **apotropeik** anlamda yüksek kabartma aslanlar, mezarı kötülüklerden korumaktadır. Güney yönde boğayı parçalayan aslan, kuzeyde yavrularıyla birlikte dişi aslan üslup bakımından İÖ 6.yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir. Batı yanda bir aslanla boğuşan çıplak bir erkek, Doğu sanatının çok eski bir motifi olarak belirir. Aynı yanda arkalıklı tahtta oturan bir kişiyi gösteren kabartma, ona armağanlar getiren figürlerle tamamlanabilir ve bu kişide mezarın sahibi ölü, Pers krallarına benzer betimlenmek istenmiştir. İki sahne arasındaki küçük kapı açıklığı üstünde arma biçiminde simetrik iki aslan mezarın kapısını korurlar. Doğu yan kabartmalarındaki sorguçlu miğfer ve kalkanı ile savaşçı figüründe mezar sahibinin başarılı bir savaşçı olduğu tanımlanmıştır.
İonia üslubu ile işlenmiş Doğu motiflerinin ağır bastığı bu mezar Lykia ülkesi beylerinden biri için inşa edilmiş olmalıdır.

İsinda (Belenkli) Mezar Anıtı

Bir monolit üstündeki mezar odasının dört yanı kabartmalarla bezenmiştir. Savaş, av ve şenlik sahnelerinde mezar sahibinin yaşantısından alınmış olaylar alçak kabartma işlenmiş ve figürler önem derecesine göre büyüklükleriyle ayırt edilmiştir. Güneyde kabartma yüzeyi yatay bölümlere ayrılmış ve aşağı bölmede üst üste tutsaklar yığılmıştır. Aynı yüzeyde savaş, av sahnesine eklenir. Doğu yanda kalkan ve miğferleriyle korunan savaşçılar çevreden dışarı taşarlar. Batı yandaki avcılar diğer figürlere oranla yüksek kabartmadır. Birbirinin eşi iki avcı belden kemerle bağlanmış ve karın üstüne düşen bir hiton giyerler. Yukarıya kaldırdıkları sağ ellerinde av sopaları vardır. Ortada iki at ayakları altında bir köpek ve uzun hiton ile üçüncü bir figür bu yüzdeki kompozisyonu tamamlar, fakat olay güney yüzde iki geyiği kovalayan iki avcı ile birlikte düşünülmelidir. Kuzey yanda görülen şenlik sahnesinde flüt ve lyra çalan iki müzisyen ve güreşçiler Lykialı bir beyin İÖ 6.yüzyılın ikinci yarısı içinde tarihlenen mezar kabartmalarında dönemin yaşantısından bir bölümü yansıtmaları bakımından da önem taşırlar.

Harpiler Anıtı

Paye mezarlar genellikle Lykia kentlerinin nekropoller'inde bulunur, ancak Xanthos'daki Harpiler Anıtı kent içinde tiyatronun yanında durmaktadır. Adını üstteki frizden alan bu anıtın kabartmaları 19.yüzyılda Londra'ya götürülmüş, bugün yerine alçı kopyaları konmuştur.
Anıtın 5.50 m. yükseklikteki monolit paye alt bölümü kayalara işlenmiş bir kaide üzerine yerleştirilmiş, frizle çevrili küçük odanın üstü bir kapak taşı ile örtülmüştür.
Aslanlı mezar ve İsinda paye mezarları geleneğini sürdüren Harpiler Anıtı kabartmalarında da yine mezar sahibinin yaşantısından alınan sahneler onun gücünü ve büyüklüğünü kanıtlamak üzere mezar odasının dört yanında yer alır.

scanfan

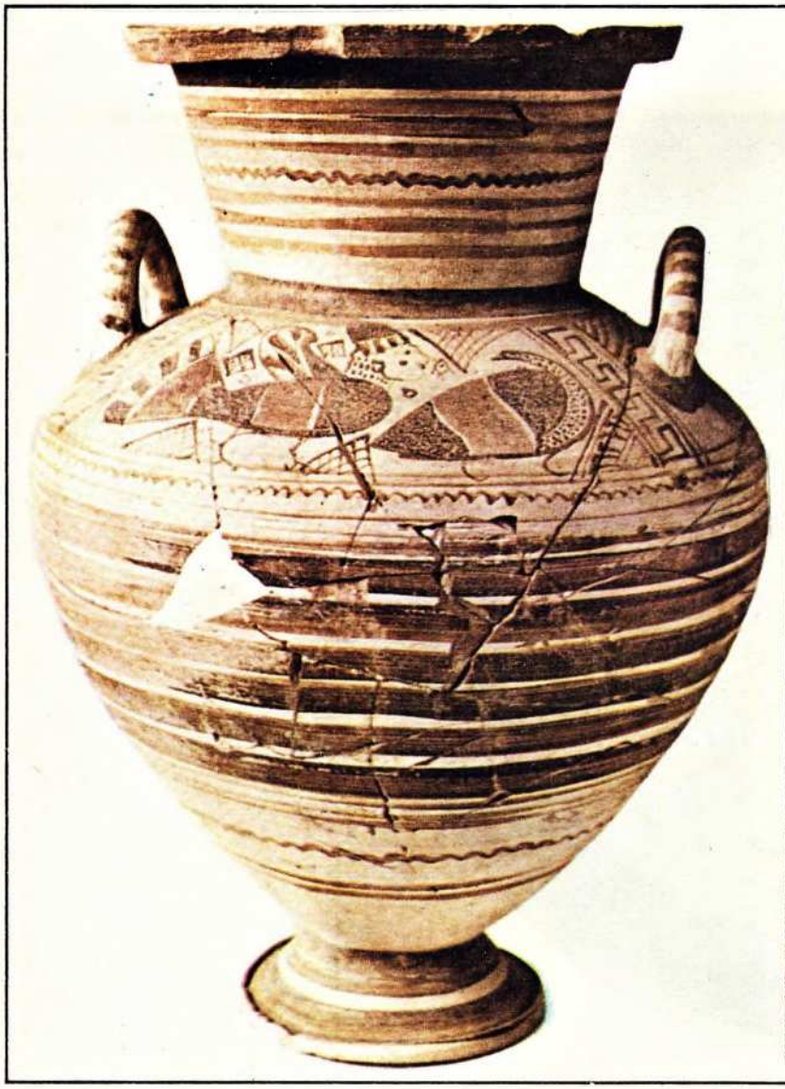

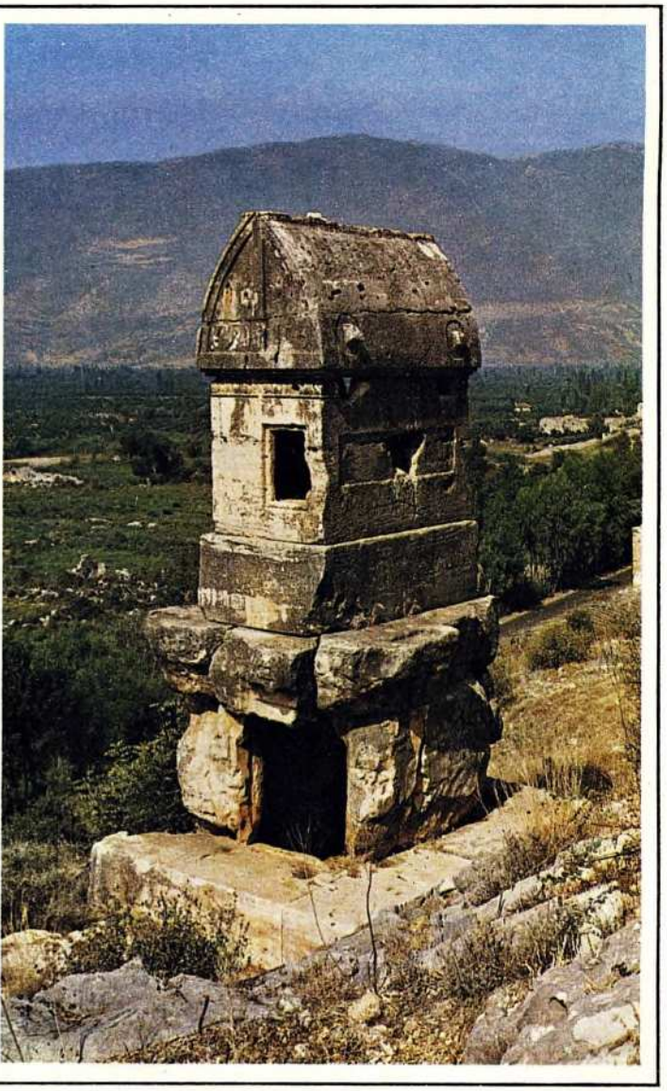

Kuzeyde, taht üzerinde oturan sivri sakallı ve bol kıvrımlarla ayaklarına kadar uzanan elbise giymiş bir kişiye, önünde duran bir savaşçı figürü tarafından bir miğfer uzatılmaktadır. Mızrağını omuzuna dayamış bu figür diğerine oranla daha büyüktür ve mezarın sahibi olarak belirir. Bu sahnenin iki yanındaki anıta adını veren yarı insan yarı kuş karışık yaratıklar olan harpiler ölümü simgeler. Bunlar ölülerin ruhlarını göğe taşırlardı. Karşı yöndeki kabartmada aşağı yukarı aynı sahne yinelenmiştir. Batıda mezar odasının küçük kapısının üstünde bir hayvan, arma görünümünde işlenmiştir. İki kenarda bol kıvrımlı elbiseleri içinde koltukta oturan kadınlardan sağdakine doğru üç genç kız ellerinde zarif bir biçimde tuttukları nar ve çiçeklerle ilerlemektedir. Bu sahne tanrıçaya adakların getirilmesi yorumuna açık olduğu kadar mezarın sahibi kadını gösterdiği de düşünülebilir. Herodotos'un Lykia'da kadın hukukunun erkekten daha ileri olduğu hakkında verdiği bilgi bu anıtsal mezarın eşi ile birlikte bir kadın için inşa edildiği olasılığını da desteklemektedir. Kabartmaların üslubu İÖ 5.yüzyılın sonlarına tarihlenir.

Nereidler Anıtı

Mezar mimarisinin en yetkin örneklerinin bulunduğu Lykia Bölgesi'nde Nereidler Anıtı adı ile tanınan mezar yapısında, Klasik çağın mimari ve heykeltıraşlık üslubu yerel ve geleneksel öğelerle bütünleşmiştir. Bugün Londra British Museum'da yeniden kurularak sergilenen anıt, yüzyılın son yarısında Newton'un Xanthos'daki araştırmaları sırasında yerinden sökülerek İngiltere'ye taşınmıştı.

Yüksek ve içi dolu bir **podium** üzerinde 4×6 sütunlu tapınak planı uygulanmış ve cella içinde ölü yatağı, **kline** izlerine rastlanmıştır. İon düzenindeki sütunlar kabartmalı arkhitrav frizini taşırlar. Burada savaş,av, armağan verme gibi çeşitli konular işlenmiştir. Diğer bir kabartmalı friz, cella duvarının üstünde yer alır. Ayrıca podiumda üst üste iki friz daha vardır. Küçük frizde, duvarlarla korunmuş bir kente yapılan saldırı ve kentin alınması, olayların birbiri arkasına dizilmesiyle anlatılmıştır. Bu kabartmalarda aynı hareketi yapan figürlerin yinelenmesi Yunan sanatından ayrılmakta, buna karşılık Ön Asya, Asur ve Pers sanatına yaklaşmaktadır ki, bununla büyüklük, güç ve çokluk gösterilmek istenmiştir. Savaş kentin kapısı önüne dayanmakta ve perspektive uygun verilmeye çalışılan surlara yaslanmış merdivenlerden içeri girilmekte ve kent ele geçirilmektedir. Alınan kentin ana çizgileri diğer bir kabartmada tahtta oturan bir kişiye sunulmaktadır. Başı üzerinde şemsiye tutulan bu kişi yerel hükümdarlardan birisi, olasılıkla mezar anıtının sahibidir ve kabartmalarda onun yaşantısından alınan olaylar anlatılmaktadır.

Yeni düzenlemede küçük frizin hemen altına yerleşen büyük frizde ise, her bir levhada başlı başına kapalı bir kompozisyon oluşturan savaş sahneleri sıralanır. Yunan etkilerinin belirginleştiği bu frizde İonialı bir usta ya da Yunan üslubunu benimsemiş bir sanatçı çalışmış olmalıydı.

Alınlık heykeltıraşlığında ilkel kompozisyonlar simetriye bağlanarak yerleşmekte, figürler alınlık üçgenine uydurulduğundan yanlara doğru giderek küçülmektedir. Alınlıkların birinde ortada, iki figür yer almıştır. Diğerinde belirli savaşçı tiplerinin aralarında bağ kurulmaksızın yan yana dizildiği ve yanlara doğru küçülen figürlerden ilkel bir kompozisyon bulunur.

Anıtın çevresinde ayrıca 12 tane heykele rastlanmıştır. Bunların çoğu rüzgarda uçuşan giysileriyle kadınlar olup

scanfan

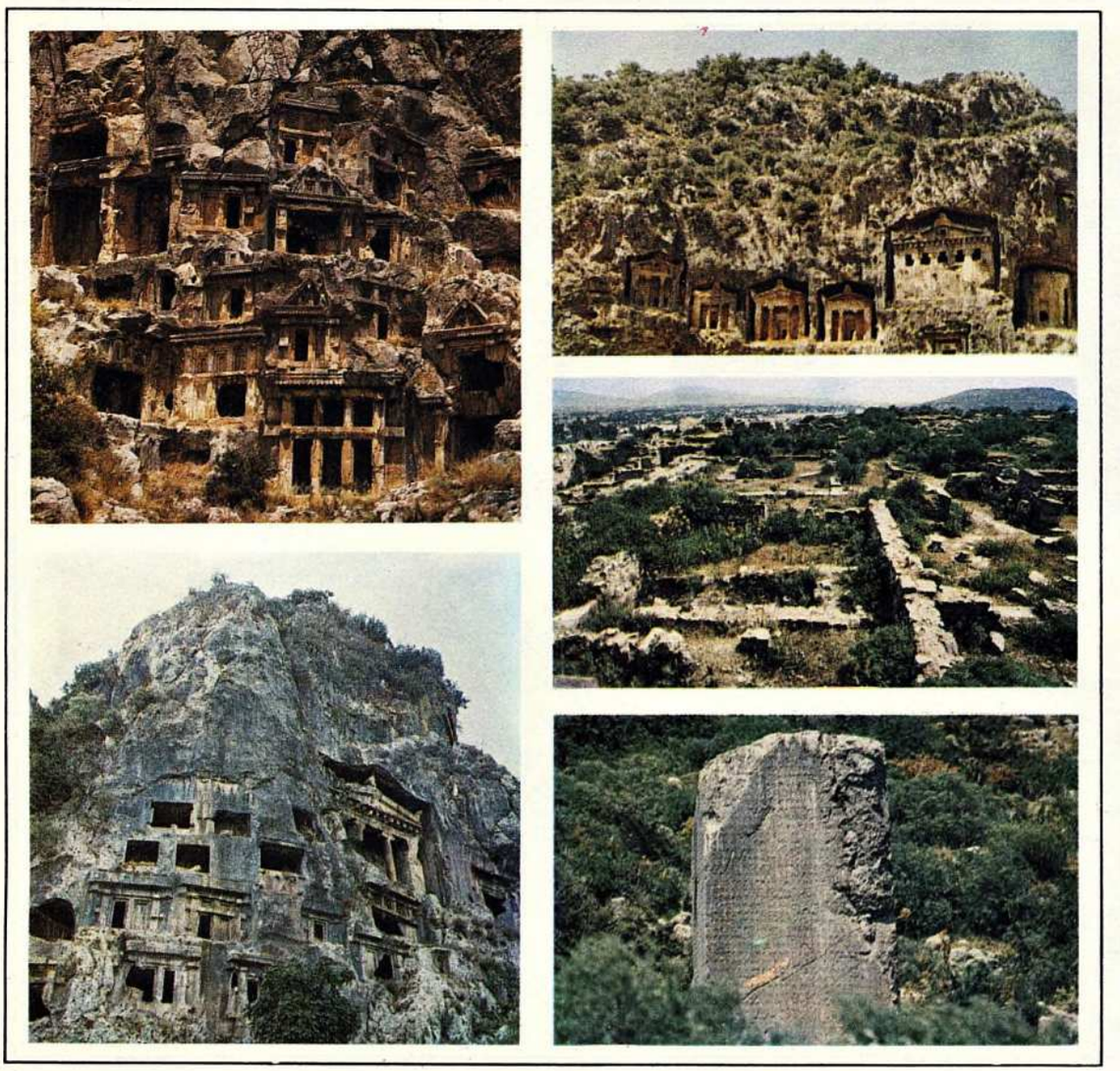

Lykia Bölgesi'ne ait çeşitli kaya mezarları. Sol üst. Demre. Alt: Fethiye. Sağ üst: Kaunos. Orta: Xanthos'un genel görünümü. Alt: Xanthos "obelisk"i. Yan sayfa sol: Bir siren ve bir kuşun süsleme elemanı olarak kullanıldığı boyalı bir Doğu Yunan amforası. 6. yüzyılın ikinci yarısı. Çandarlı'dan (Pitane). Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ: Lykia Bölgesi'ne özgü bir payeli mezar. Limyra'dan.

ayakları altında balıklar, deniz hayvanları görüldüğünden Nereidler olarak tanımlanmış ve anıta adını vermişlerdir. Sütunların arasında durdukları sanılan bu heykeller İonia sanatına yakındır. Ayrıca tarihlenmesinde çift kanalisli sütun başlıkları ipucu verir. Aynı tür başlıklar daha önce Atina Akropolü'ndeki **Erekhteion**'da kullanılmıştı. Cella'yı çeviren friz ise **Partenon**'dan etkilenmiştir. Kabartmalarda Doğulu motifler Yunan üslubunu yansıtır. Yerel bir mezar anıtının Yunan etkileri altında nasıl biçimlendiğini göstermesi bakımından da önem taşıyan yapı, İÖ 400 yıllarına tarihlenir.

Gölbaşı-Trysa Heroonu

Lykia'da Trysa adını taşıyan kentin yakınında ve bölgedeki mezar tiplerine diğer bir örnek veren, tanrılara yaklaşmış bir kişi, bir **heros** için inşa edilmiş bir **Heroon** vardır. Ahşap ev benzetisi küçük bir mezar yapısı dört yanda duvarlarla çevrilmiş kutsal bir alan içinde yer alır. Bu duvarların yüzeyine yerleştirilen iki katlı friz kabartmaları anıtın önemini daha da arttırır.

Schönborn tarafından 1840 yılında bulunan bu kabartmalarda da çeşitli anıtlarda rastlanan konular görülmekle beraber, bunlar Attika değil, İonia üslubu ile işlenmiştir.

Alanın girişi güneybatıdadır. Dış yüzde kapı lentosu üstünde, Doğu'nun Asur ve Pers sanatlarında görülen kanatlı boğalar kapıya bekçilik ederler. İç yüzde ise 8 tane sakallı tanrı Bes müzik yaparken gösterilmiştir. Mısır pantheonunda insanlara yardım eden bir tanrı olan Bes, Suriye ve Kıbrıs'ta da kutsanmıştı. Kapı sövelerindeki dans eden iki kadın ise Lykia mezarlarında rastlanan bir motiftir.

Güney duvarın dış yüzünde iki uzun frizde çeşitli mitolojik olaylar sıralanır. Bir yanda "Thebai'a karşı yediler" konusu işlenmiştir. Kentin sur ve kuleleri, bunlara dayanmış merdivenler ve arabalarıyla kaçan bazı savaşçılar gösterilmiştir. Alttaki frizde kıyıya yanaşan gemilerden karaya çıkan savaşçılar silah kuşanarak savaşa girişmektedirler. Bu frizde taht üzerinde oturan bir kişi vardır, bu figürde olasılıkla kral ya da yörenin beyi tanımlanmaktadır.

Diğer yanda üst üste iki frizde **amazonamakhi** ve **kentauromakhi** canlı hareketlerle ve birbirini yineleyen figürlerle anlatılmıştır.

Güney duvarının iç yüzünde kanatlı at üzerinde **Bellerofon** elindeki mızrağı **Khimera**'ya saplamaktadır. Lykia kökenli bu efsaneye dayanarak Lykialı beyler atalarının Bellerofon'dan geldiğine inanırlardı. Bu mezarın sahibi soylu Lykialı da 4 atın çektiği arabaya, **quadriga**'ya binmiş olarak bu sahnenin hemen yanında görülür.

Diğer yanda yine üst üste iki frizde iki ayrı konu yer alır. Üstte **Odysseus**'un yurduna dönüşünde karısı ile evlenmek isteyenleri öldürmesi, altta **Kalydon** yabandomuzu avı işlenmiştir. İç yüzdeki kabartmalar diğer duvarlarda da süregider. Batıda, yine gemilerle gelmiş düşmanın karaya çıkması, olayın çeşitli zamanlarına ait sahnelerin arka arkaya sıralanması ile anlatılmıştır. Ortalarda yer alan surlarla korunmuş bir kentin kuşatılmasında genellikle "Troia Savaşları"nın anlatıldığına inanılır. Benzer sahneler Nereidler Anıtı frizlerinde de vardır. Sur içindeki bazı yapıların belirli perspektiv kurallara uyularak verilmesi ilgi çekicidir. Kenti bırakıp gidenler yükleriyle birlikte uzaklaşıyorlar. Düşman konik biçimli bir başlık, diğerleri sorguçlu miğfer giydikleri için savaşanlar birbirlerinden ayırt edilebilmektedir. Batı duvarı kabartmaları "Amazon Savaşları" ile sona erer.

Kuzeyde **Dioskur Kardeşler**'in **Leukippos** kızlarını düğünleri-

scanfan

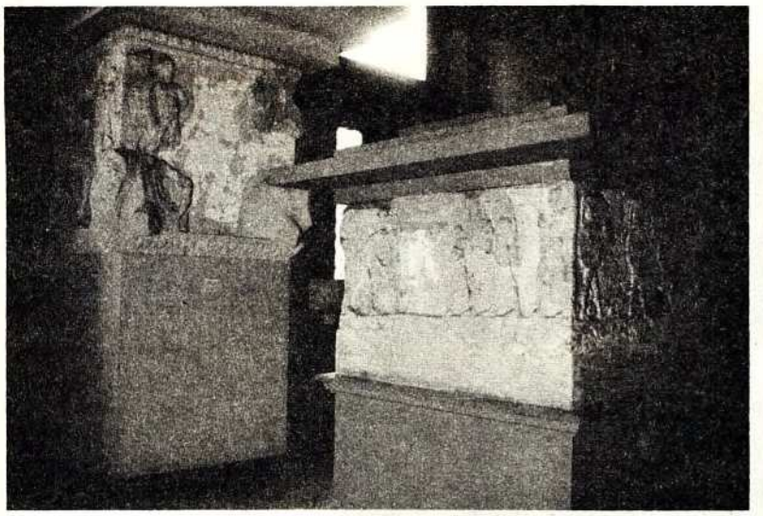

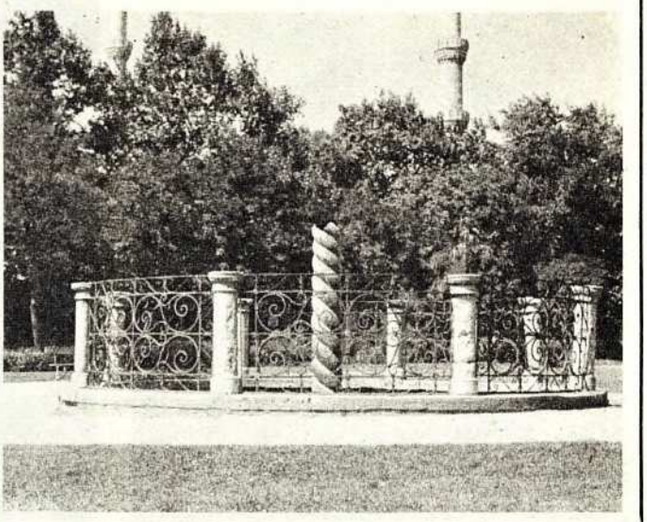

nin yapılacağı gece quadriga'ya bindirerek kaçırmaları anlatılmıştır. Bir yanda aşçılar ve hizmetçiler olaydan habersiz olduklarından düğün hazırlıklarını sürdürmekteler. Bu duvar üzerinde ayrıca kentauroslar'ın savaşı da vardır.
Doğuda **Teseus** ile ilgili olaylar ve yine kentauros savaşlarından sahneler sıralanmıştır.
Bu Lykialı soylu kişinin İÖ 4. yüzyıl başlarına tarihlenen mezar kabartmalarının içeriği onun yalnız savaş ve av değil, aynı zamanda dönemin sanat ve kültürünü tanımış aydın bir kişi olduğunu kanıtlamak istediğini düşündürmektedir.

GREKO-PERS ÜSLUBUNDA KABARTMALAR

İran'da yerleşmiş olan Persler İÖ 6. yüzyılın sonlarında batıya doğru ilerleyerek Lydia Krallığı'nı yıkıp İonia kentlerini birer birer ele geçirmişlerdi. Anadolu'daki yönetimi düzenlemek üzere Sardis ve Daskyleion'da merkezleri bulunan iki satraplık kurulmuş, Batı Anadolu kentleri bu satraplara bağlanmıştı. Bu dönemde de yerli Anadolu kültürlerinin gelişmeleri sürmektedir. Topluluklar dinsel inançlarında zorlanmamışlardı. Ticaret korunmuş ve yeni karayolları yapımı ile ulaşım daha da kolaylaşmıştır. Pers sanatı özellikle Persepolis ve Susa saraylarında mimari ve heykeltıraşideki başarısını ortaya koymaktadır. **Apadana** adı verilen çok sütunlu salonlarda kralların büyüklüğü ve gücüyle orantılı kabul törenleri düzenlenmiş olmalıydı. Persepolis sarayının anıtsal merdivenlerindeki kabartmalarda Pers kralına getirilen armağanlar uzun şeritler halinde anlatılmış ve ona bağımlı olan ülkeler gösterilerek zenginliği vurgulanmıştır. Ayrıca madenlerin işlenmesi ile çeşitli biçimlerde ve zengin kabartma bezemeli metal kap işçiliği gelişmekte ve Batı'yı etkilemektedir.
Pers egemenliği altında siyasal bağımsızlıklarını kaybetmeleri ve ekonomilerinin sarsılması İonia kentlerini ayaklanmaya sürüklemiş ve Pers Savaşları başlamıştır. Yıllarca süren bu savaşlarda her iki taraf da büyük acılar çekmiş, kahramanlıklar göstermiş ve Yunan sanatında çeşitli anıtlar üzerinde savaşlar anlatılmıştır. Persler Atina Akropolü'ne kadar ulaşmış ve yapıları yıkmışlardır. Plataiai Savaşı'nda Persler'in yenilmesiyle geri çekilme başlamıştı. Bu savaşın sonunda Delfoi Apollonu'na armağan edilen altın kazan birbirine sarılmış 3 yılan tarafından taşınıyordu.
Bugün Sultanahmet Meydanı'nda **Burmalı Sütun** adı ile tanınan başsız gövde, kazanı taşıyan anıtın yılanlarından günümüze ulaşabilen alt bölümüdür. Bu yılanlardan birine ait başın parçası İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmaktadır.
Anadolu'nun Pers egemenliği altındaki dönemde, Pers sanatının Yunan sanatı ile karşılaşması sonucunda ortaya çıkan ilgi çekici üslup Daskyleion yöresinde bulunan kabartmalarda görülebilir.

Daskyleion Stelleri

Manyas Gölü'nün doğu kıyısında bir tarla içinde rastlantı sonucu bulunan bu kabartmalar bir Bizans mezarının yapımında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.
İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan, mermerden yapılmış olan 3 adet stelin hiçbiri tam olarak ele geçmemekle birlikte, ölçülerinin biraz farklı, ancak biçimlerinin aynı olduğu görülür. Aşağıdan yukarıya hafifçe darlaşan yassı blokların üstü büyük bir palmet akroter ile sona erer ve tüm yükseklik 3 metreden fazladır.
Stellerin birincisinde, üst üste yer alan iki kabartmanın altına konan Aramice yazıt, sahnelerin yorumunu sağlamış

scanfan

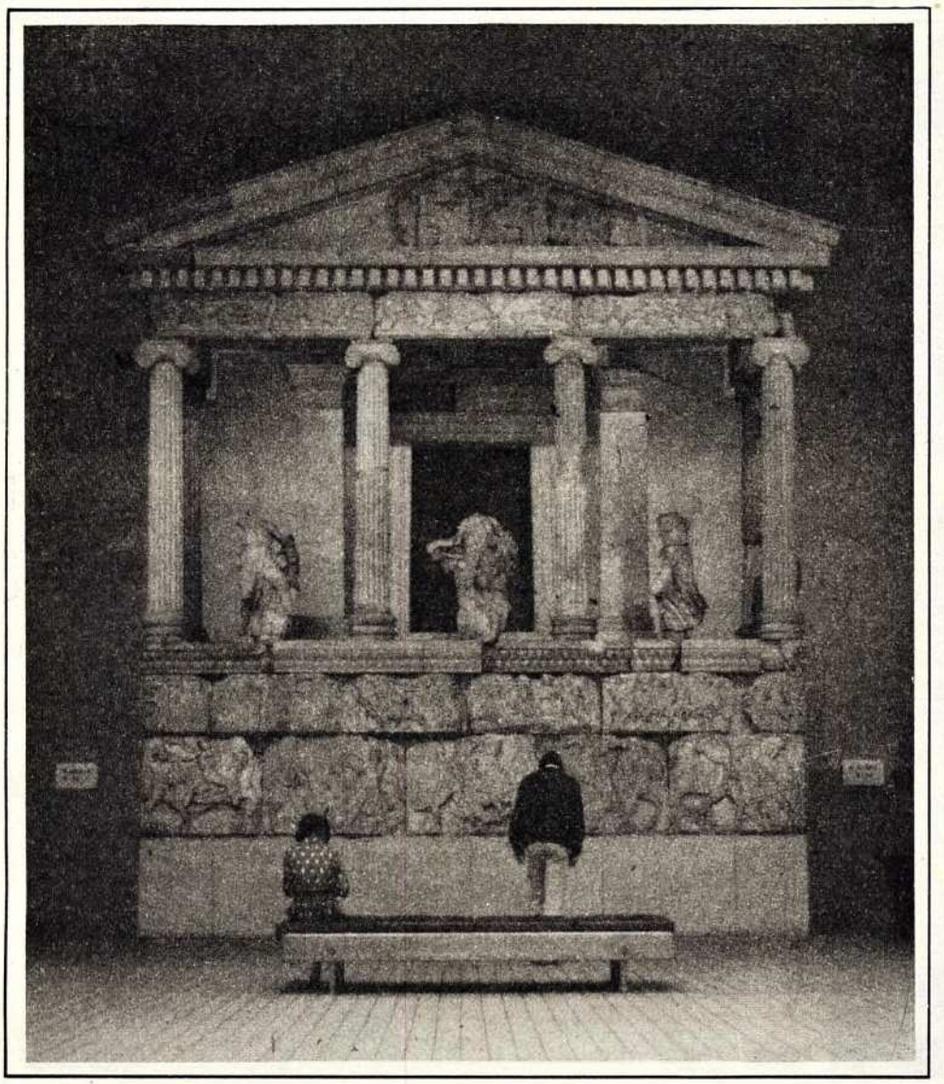

Xanthos Nereidler Anıtı. İÖ 400 yılları. Bugün British Museum'da sergilenmektedir.Yan sayfa sol üst: İsinda (Belenkli) mezar anıtı. İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt: Xanthos'taki payeli mezar ve Harpiler Anıtı. Frizleri British Museum'da sergilenmektedir. İÖ 5. yüzyıl sonları. Sağ üst: Gölbaşı - Trysa Heroon'una ait savaş sahnesinden birini içeren kabartma. İÖ 4. yüzyıl başları. Kunsthistorisches Museum - Viyana. Alt: Plataiai Savaşı'nda Yunanlılar'ın Persleri yenmeleri onuruna Delfoi Apollon Tapınağı'na armağan edilen altın kazanın birbirine sarılmış üç yılandan oluşan kaidesi. Bu anıt bugün İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda bulunmakta ve Burmalı Sütun *adını taşımaktadır.*

ve stel'in dikiliş nedenini açıklamıştır. İshai oğlu Elnaf'ın kervanının kötülüklere uğramadan yol alabilmesi için adanan stelde Babil tanrıları Bel ve Nabu adları anılmıştır. Elnaf adı ise Yunan ya da Persçe değil, Samice olup Mezopotamyalı bir taciri tanımlar.

Üstteki kabartmada atlı ve yayalar sıralanmıştır. Alttaki kabartmada ise iki atın çektiği büyük tekerlekli arabada taşınan İon başlıklara benzer sütunlu bir sandık, yazıtta değinilen yük olabilir. Arabayı tunikalı ve kısa eteklikli kişiler izlemektedir.

İkinci stelin üst bölümünde de benzer bir sahne vardır. Bir çift atın çektiği büyük tekerlekli arabada üstü dışbükey kapaklı bir sandık taşınmaktadır. Birinci stelde olduğu gibi bunda da yazıt bulunduğundan, bu kompozisyon cenaze alayı **"ekfora"** yorumuna da açıktır. Altta kline'ye uzanmış sakallı yaşlı bir erkek ile aynı kline'de oturmuş karısı, yakınları ve hizmetçileri betimlenmiştir. Erkek figürün gövdesinin üstü çıplak, ancak altı mantoya sarılmış, karısı ise elbisesinin üstüne başındaki tacından ayaklarına kadar uzanan başörtüsü almıştır. Bir elini karısına uzatırken diğer elinde tuttuğu içki kabına içki doldurulmasını istemektedir.

Üçüncü stel'de ise üst üste 3 kabartma dizilmiş, ancak yüzey aşınmış olduğundan açıklıkla görülememektedir.

Karaburun II Mezarı

Lykia Bölgesi'ndeki duvarları resimlerle bezeli ikinci örnek Karaburun II mezarında bulunmuştur. Bu mezar Kızılbel'den daha sonraya, İÖ 5. yüzyılın ilk çeyreği içine tarihlenebilmektedir.

Burada da mezar yığmatepe içinde yer alır. Mezar odasının duvarları büyük ölçüde kireçtaşı bloklarla örülmüştür. Ölü için batı duvara dayanmış bir kline konmuştur. Duvarlarda yer alan resimler, mezar sahibinin yaşantısı ve ölü töreniyle ilgili sahneler olup Lykia Bölgesi'ndeki Greko-Pers üslubunu yansıtır.

Batı duvarda, kline'nin üzerine rastlayan yüzeyde, sedire uzanmış sakallı ve bıyıklı yaşlı erkekte mezarın sahibi resmedilmiş olmalıydı. Arkasında karısı ve diğer yanda ona hizmet edenler ile bu kompozisyon bütün duvarı kaplar.

Kuzey duvarda canlı bir savaş sahnesi görülür. Savaşa katılanlar farklı giysilerle ayırt edilmişlerdir. Mızrak ve kalkanlar, zırh, pantolon ve tunika ayrıntıları ile işlenmiştir. Atlı savaşçıda atın siyah gövdesi, mavi kuyruk ve yelesi ile binicinin açık mor gömlek ve pantolonu uyumludur.

Güney duvarda ölü töreniyle ilgili prosession uzanır. İki atın çektiği büyük tekerlekli cenaze arabasında sanduka taşınmaktadır. Cenaze alayına atlar ve yaya giden kişilerden başka iki atın çektiği tekerlekli taht üzerinde oturan önemli bir kişi daha katılmıştır. Açık mor renkteki giysinin üzerine beyaz bir manto almış olan bu sakallı ve bıyıklı kişi batı duvardaki kline'de yatan figür ve savaş sahnesinde at üzerindeki figür ile büyük bir benzerlik gösterir.

Karaburun II mezarında resimlerin yapıldığı taş duvar yüzeyi açık renkte ince bir sıva ile kaplanmış ve resimler bunun üzerine yapılmıştır.

Kompozisyon taslaklarında ise siyah kullanılmıştır. Resimlerin boyandığı çeşitli tonlarda kırmızı, siyah, beyaz ve mavi renklerin yanı sıra mor ve yeşil yeni renkler olarak görülür. Daha eskiye tarihlenen Kızılbel mezarında bu renklere rastlanmamıştı.

Bu resimlerde cenaze töreni ve mezar sahibinin görkemli yaşantısı gösterilmek istenmiştir. Mitolojiden alınma sahneler ya da öykücü bir anlatım yoktur.

scanfan

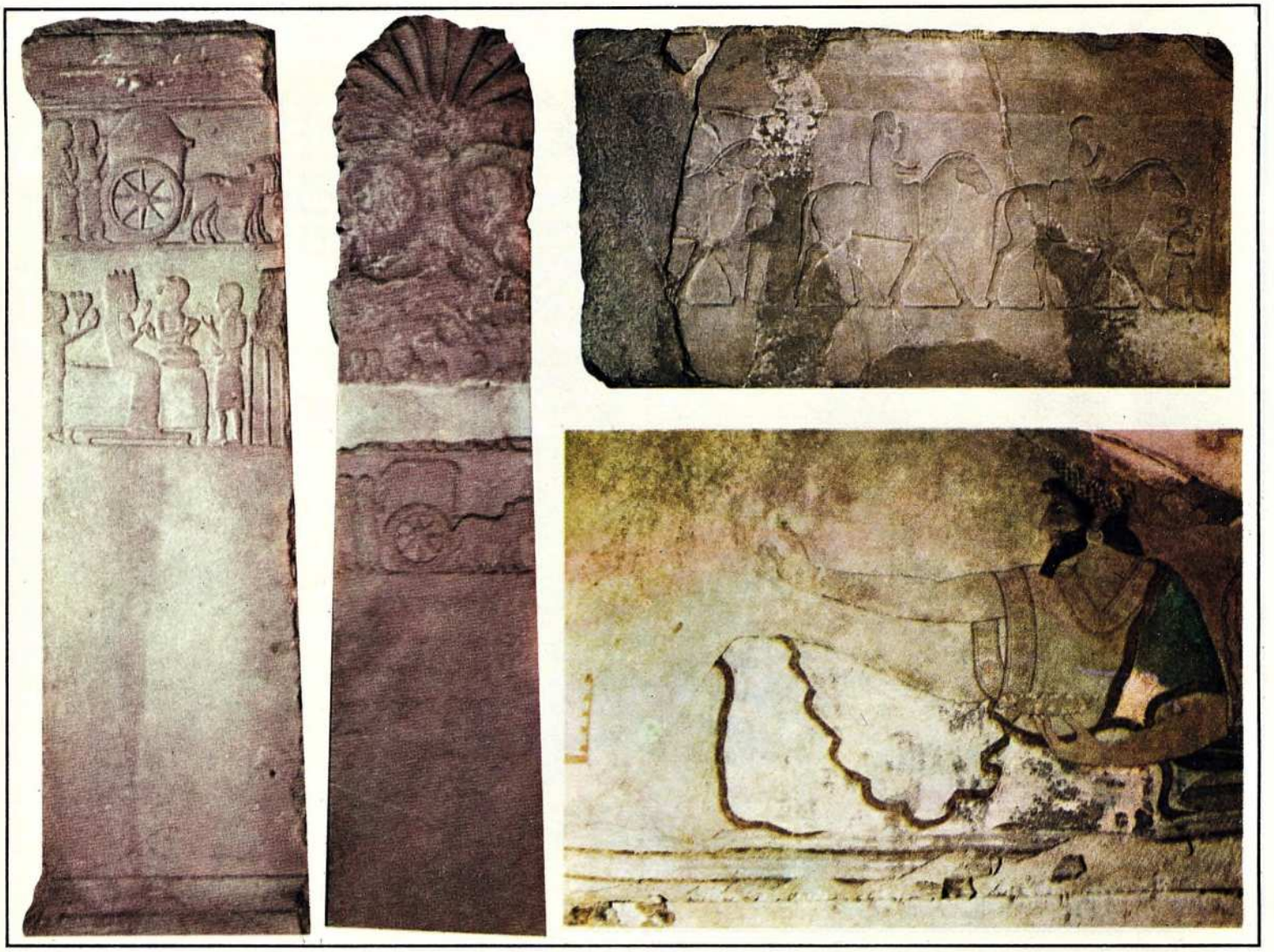

SİDON KRALLAR NEKROPOLÜ

Lübnan'ın Sidon (Sayda) yöresindeki bir nekropol'de rastlantı sonucu 1887 yılında bulunan lahitler, Türk müzecilik ve arkeolojik kazılar tarihçesinin başlangıcında yer alırlar. Türkiye'de müzeciliğin kurucusu Osman Hamdi Bey tarafından bu mezarlıkta kazı yapılmış ve lahitler deniz yoluyla İstanbul'a getirilmiştir. Lahitlerin sergilenmesi için inşa edilen yeni müze, bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin ilk yapısı olmuştur.

Sidon krallarının gömüldüğü anlaşılan bu lahitler uzun bir zaman içinde tarihlenirler. Klasik Yunan sanatı etkilerini almış Satrap ve Lykia lahitlerini 4. yüzyılın ikinci yarısında Ağlayan Kadınlar Lahdi ile İskender Lahdi izlemektedir. Dört yüzde de eş değerde kabartmalarla bezeli olan bu lahitlerde hiçbir yüz gerçek cephe olarak belirmez. Çeşitli yönlerden gelen etkilerin birbiri içinde eridiği bu lahitler, sanat tarihi gelişimi içinde özgün bir yer alırlar.

Lahit yapımı Doğu sanatı içinde değerlenir. Taş lahitler eskiden beri Mısır, Mezopotamya, Finike ve Suriye'de görülür. Daha sonra Lykia'da ahşap konstrüksiyonların benzeri çok sayıda lahit yapılmıştır. Yunanistan'da ise bu dönemde lahit yoktur.

Satrap Lahdi

Ege Denizi'ndeki Paros Adası mermerinden yapılmıştır. Lahdin üstü iki yana eğimli üçgen bir çatı görünümünde kapak ile örtülüdür, iç kısım ise bu lahite özgü olmak üzere **antropoid** (insan) biçiminde yontulmuştur.

İÖ 430-420 yıllarında tarihlenen lahit, Sidonlu bir satrap için yapılmış ve dört yüzünü bezeyen kabartmalarda bu satrap kendini yaşadığı çevre içinde göstermek istemiştir. Uzun yanlarda ava hazırlık ve av sahneleri, kısa yanlarda ise cenaze ziyafeti ve mızraklı askerler vardır. Kabartmalarda Doğu motifleri İon üslubu ile işlenmiş ve birçok ayrıntı boya ile tamamlanmış olmalıydı, ancak renklerden hiçbir iz kalmamıştır.

Lykia Lahdi

Paros Adası mermerinden yapılmış bu lahitte, Lykia Bölgesi'nde gelişmiş olan bir lahit biçimi seçildiğinden Lykia Lahdi adı ile tanımlanmıştır. Özellikle semerdam biçimindeki kapak Lykia lahitlerinin belirgin özelliğidir.

Uzun yüzlerdeki kabartmalarda av sahneleri yer alır. Bir yanda araba ile "aslan avı", diğer yanda atlı avcıların katıldığı "yabandomuzu avı" yapılmaktadır. Kısa yanlarda ise mitolojiden alınmış figürler, kentauroslar'ın kavgası görülür. Kabartmanın yüksekliği, figürlerin bazı bölümlerinin tam plastik işlenmesini sağlamış ve figürlerin bastığı yer, kayalık zemin kabartma olarak gösterilmiştir.

Kapaktaki antitetik grifon ve dişi sfenksler mezarın koruyucularıdır. Mavi, kırmızı ve sarı izlerin pek az korunageldiği lahitte, kabartmalara boya ile çok daha canlı bir görünüm kazandırılmış olmalıydı.

İÖ 400 yıllarına tarihlenen bu lahdin kabartmalarında da Doğu motifleri ile Yunan üslubunun karışması ve Lykia Bölgesi lahit biçiminde toplanması çeşitli yönlerden gelen etkilerin uyumlu birleşmesini göstermektedir.

Ağlayan Kadınlar Lahdi

Sidon krallar nekropolü'nde bulunmuş ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde saklanan lahitlerden biri olan Ağlayan

scanfan

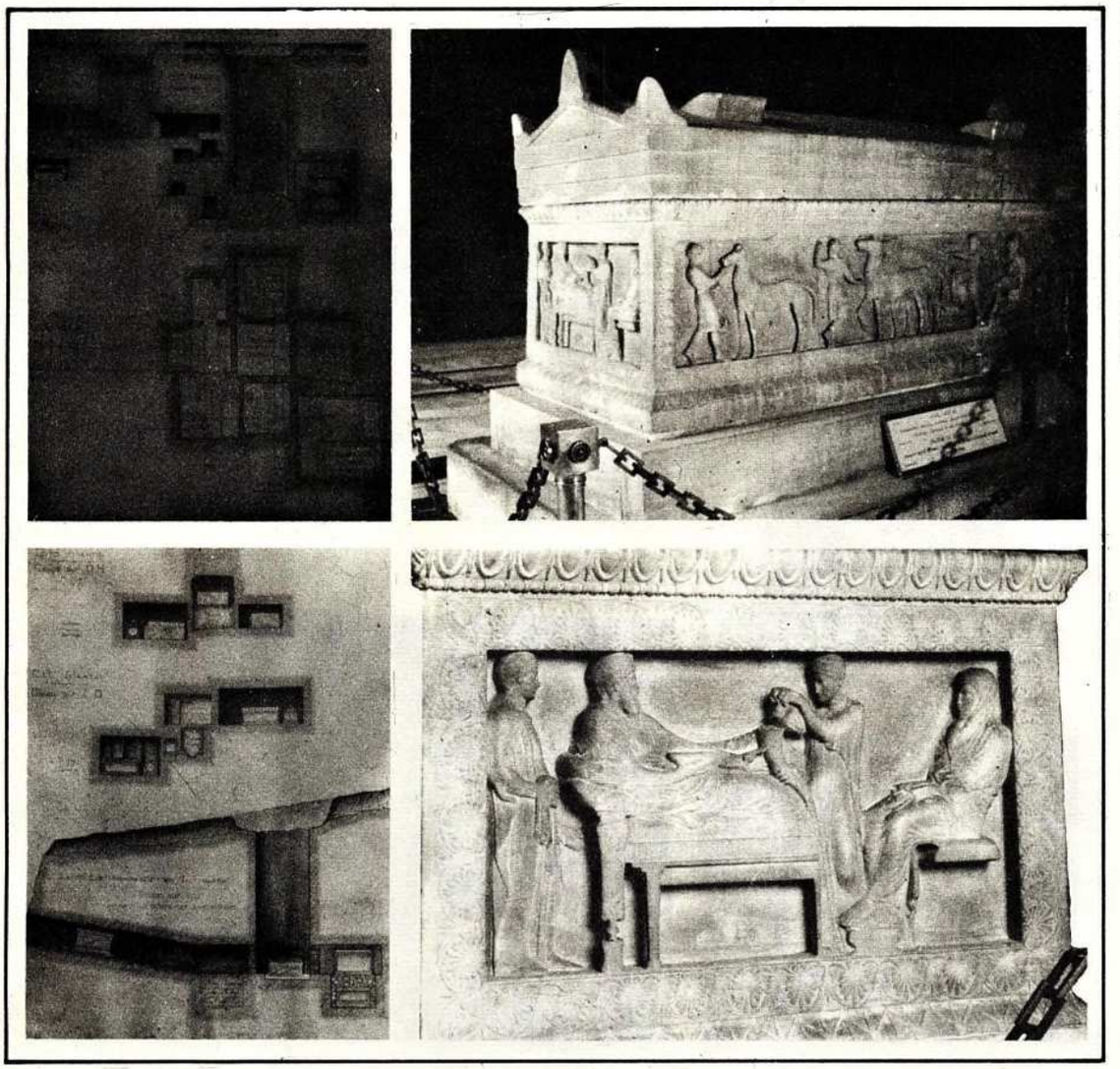

Sol üst ve alt: Sidon (Sayda) krallar nekropülünün plan ve kesiti. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ üst: Sidon krallar nekropolünde bulunan Satrap lahdi. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt: Aynı lahitten bir ayrıntı, cenaze ziyafeti sahnesi. Yan sayfa sol, orta ve sağ üst: Daskyleion'da (Bandırma yakınları) bulunmuş olan Greko- Pres üslubunda üç stel. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ alt: Karabarun (Elmalı yakınları) II numaralı mezarda bulunmuş olan Greko-Pers üslubunda renkli bir duvar resmi.

Kadınlar Lahdi'nin bu adı almasının nedeni dört yanında sütunlar arasında yer alan kadın figürlerinin sıralanmış olmasıdır.
Lahit tümü ile bir tapınak-mezarın benzetisidir. Köşelerde payeler uzun ve kısa, yanlarda İon sütunlar üç fascialı arkhitravı taşır. Kapak, tapınak çatısı gibi olup kısa yanlarda üçgen alınlıkları vardır. Kapağın üstündeki bir cenaze törenini anlatan kabartmalı friz, lahdin önemli özelliklerinden biridir. Diğer bir friz kaidede yer alır. Bu sıralama cepheden bakıldığı zaman Halikarnassos Mausoleum'unu hatırlatır. Sütunlar arasında kısa yanlarda 3, uzun yanlarda 6 olmak üzere 18 kadın figürü sıralanmıştır. Bu 18 kadın figürünün her birinin duruşu ve pozu değişik olup, ölü için üzüntülü ve yas tutar durumdadırlar. Kabartma olmasına karşın, heykel görünümündeki figürler khiton ve himation giysileri içinde İÖ 360/350 yıllarına tarihlenir.

KLASİK ÇAĞDA İON DÜZENİ

Klasik çağda mimari ve mimariye bağlı heykeltıraşi bezemelerin doruğa ulaştığı tapınak olarak Atina Akropolosi'ndeki Parthenon kabul edilir. İÖ 447-432 yılları arasında mimar İktinos'un planlarına göre inşa edilen Dor düzenindeki tapınağın cella'sında Fidias'ın altın ve fildişinden yapılmış **Athena Parthenos** heykeli duruyordu. Tapınağın mimari bezemeleri ve cella'yı dışarda çevreleyen kabartmalı friz, İon mimarlığı etkisi altında Dor düzeni içinde yer bulmuştur. Bu dönem Akropolis yapılarında, Anadolu'nun batı kıyılarında doğup gelişmiş olan İon düzeni en iyi nitelikte örneklerini vermektedir. İÖ 437 yılında yapımına başlanan Akropolis'in giriş binası **Propylaia**'da, dışarda Dor içeride ise İon düzeni kullanılmıştır. Girişin yanındaki burç üzerinde yükselen **amfiprostylos** plandaki **Athena Nike** tapınağı İon mimarlığının en güzel örneklerinden sayılır. Erekhteion'da kuzey yandaki çift kanalisli İon sütun başlıkları ve diğer mimari bezemelerde İon düzeni en yetkin görünümünü kazanmıştır.
Anadolu'da Klasik çağ mimari ve heykeltıraşlığının özgün örnekleri ise daha çok Lykia Bölgesi'ndeki mezar yapılarında bulunabilir. Batı Anadolu kıyılarında bu dönemde **Hippodamos**'un kent planlaması Miletos ve Priene'de uygulanmaya başlanmış, daha sonra Hellenistik dönemde etkin görünümünü kazanmıştır. Klasik çağda Anadolu'da inşa edilen tapınaklar arasında en önemli yeri Miletos ve Priene'deki Athena tapınakları alırlar. Karia satrapı Mausolos'un mezar anıtı ise İÖ 4. yüzyıl İon düzeninin daha önce Nereidler Anıtı'nda denenmiş yerel özelliklerle bileşiminin yetkin bir ürünü olmuştur.

Mausolos'un Mezar Anıtı ve Dönemin Sanatçıları

Karia Bölgesi'nde satrap görevini yapan, ancak gerçekte kral gibi egemenlik kurmuş bir aileden gelen **Mausolos**, kız kardeşi **Artemisia** ile evlenerek İÖ 377 yılında tahta çıkmıştır. Başkent Halikarnassos, denize doğru teraslar yaparak inecek biçimde planlanmış ve en üstte Mausolos'un mezar anıtı düşünülmüştü. Bu yapının inşasına başlanmış, Mausolos 353 yılında ölünce Eşi Artemisia, 2 mimar ve 4 heykeltıraşın işlerini sürdürmelerini sağlamışsa da 2 yıl sonra o da ölmüştür. Tamamlanmadan kalmış olan mezar anıtını sanatçılar karşılık beklemeden bitirme kararı almışlar ve sanatlarının en yetkin ürününü ortaya koymak üzere yarışmışlardır. Yapı büyük ün kazanmış ve **dünyanın yedi harikası** arasında sayılmıştı. İlkçağ yazarları Plinius ve Vitruvius'un bu yapı üzerine anlattıkları, kazı buluntuları ile

scanfan

Sol üst: Türk müzeciliğinin kurucusu, yaptığı sayısız hizmetlerle Türk ve dünya arkeolojisine birçok eser kazandıran, ilk Türk müzesi olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ni yaptıran, ilk sistemli ve bilimsel kazıları başlatan büyük Türk bilgini ve ressamı Osman Hamdi Bey'in İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan büstü. Orta: Lykia lahdinin kapağında dişi sfenkslerin bulunduğu yüz. Alt: Aynı lahdin kısa yüzlerinden birindeki "kentauroslar'ın kavgası" sahnesi. Sağ alt: Aynı lahdin uzun yüzlerinden birindeki "aslan avı" sahnesi. Üst: Osman Hamdi Bey'in kurduğu ve Türkiye'nin ilk müzesi olma onurunu taşıyan, barındırdığı sayısız değerli eserle aynı zamanda dünyanın en büyük müzeleri arasında yer alan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin dıştan genel görünümü.
Yan sayfa üst: Liykia lahdinin uzun yüzlerinden birindeki "yabandomuzu avı" sahnesi. Alt: Sidon krallar nekropolünde bulunmuş olan Ağlayan Kadınlar lahdinin uzun yüzlerinden birindeki ağlayan kadınlara ait figürler. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul.

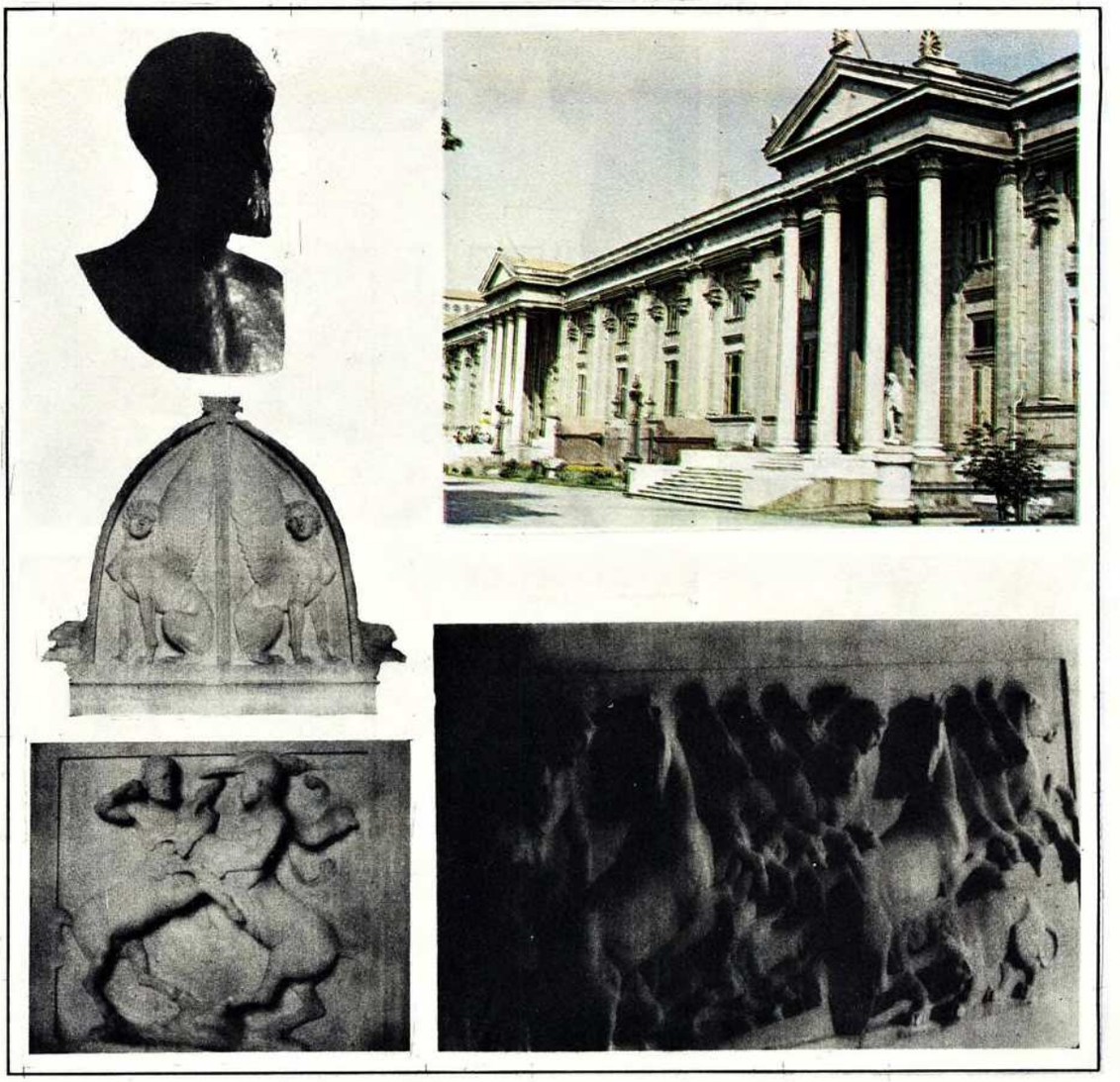

bir arada değerlendirilerek anıtın görünümü kâğıt üzerinde ortaya konabilmektedir. Bugün yerinde yalnız bir çukur kalmış olan yapı, temellerine kadar sökülmüştür. Ortaçağ'da 15. ve 16. yüzyıllarda St. Jan şövalyelerinin kale inşaatında bu yapı taş ocağı olarak kullanılmış, daha sonra Newton, kalan mimari ve heykel parçalarını Londra'ya götürmüştür. Mausoleum'dan günümüze kalanlar British Museum'da sergilenmektedir.

Yapı başlıca 3 bölümden oluşuyordu. Kaideyi karşılayan podium, mezar odasını çeviren İon düzeninde sütunlu galeri ve basamaklı piramit biçimindeki çatı örtüsü. Bu üç bölümün nasıl bütünleştiğini açıklayan en azından dört rekonstrüksion denemesi yapılmıştır.

Daha sonra Priene Athena Tapınağı'nı yapacak olan **Pytheos**, anıtın mimarlarından biridir.

Heykeller ve kabartmalı friz, dönemin en önemli heykeltıraş adları ile bağlanır. Podiumu dört yandan çeviren frizin doğu yanında **Skopas**, kuzeyde **Bryaxis**, batıda **Leokhares**, güneyde **Timotheos** ya da bazılarına göre **Praxiteles** çalışmış ve **amazonamakhi** konusunu işlemişlerdir. Günümüze ulaşan kabartmalar ile bu sanatçılar arasında bağlantı kurmak uzun tartışmalara yol açmıştır. Sanatçıların en yaşlısı ve geleneğe bağlı kalanı Timotheos'un elinden çıkmış olabilecek bir kabartmada figürlerin ikili ve üçlü gruplar halinde yan yana dizildiği, bir figürün diğerini kesmesinden kaçınılarak ayrı ayrı işlendiği, yüzey ve çizgi güzelliğine önem verildiği görülür.

Skopas'da ise hareket hızlanmakta, birbirinden ayrı duran figürlerin gerilmiş gövdelerinde Klasik çağın biçim anlayışı burkulmalarla aşılmakta, ata ters binmiş amazonda yepyeni bir motif ortaya çıkmaktadır.

Bryaxis figürlerinin daha da gelişmiş hareketleri paralel eksenlerle yönlendirilmiştir. Giysilerin uçuşan kumaşları arka yüzeydeki boşlukları kaplar.

Leokhares'in uzun boylu figürleri çeşitli yönlerden görülmekte ve özellikle bacaklardaki kesişmelerde belli bir derinlik duygusu sağlanmaya çalışılmaktadır.

Mausoleum'un heykeltıraşlık buluntuları arasında Mausolos ve Artemisia'nın heykelleri olarak yorumlanan erkek ve kadın heykeli bazı tamamlamalarda quadriga içinde anıtın en üstüne yerleştirilmiştir. Bu iki heykel üslup bakımından Bryaxis'e yaklaşır. Her iki heykelin özenli işçiliği bunların araba içinde değil de, bütünüyle ve yakından görülebilecek bir yerde durduklarını düşündürmektedir. Nereidler Anıtı'ndaki heykeller gibi mezar odasını çevreleyen galeri içinde yer almış olabilirler. Ayrıca nerede durdukları kesin bilinmeyen sfenks ve aslan, köpek ve pars heykellerine de rastlanmıştır.

Priene Athena Polias Tapınağı

Priene'de kentin baş tanrıçasına adanmış **Athena Polias** Tapınağı, İlkçağ'dan beri İon düzeninin en yetkin örneği sayılmıştır. Kısa bir süre önce Halikarnassos Mausoleum'unu inşa etmiş olan mimar Pytheos bu tapınakta etkileri Roma dönemi içinden Rönesans'a kadar uzanan ve oranlarını Vitruvius'un da örnek gösterdiği bir eser yaratmıştır.

İnşasında Mykale Dağı'ndan (Samsun Dağları) çıkarılan iri gözenekli mavi gri tonda mermer kullanılmıştır. Tapınak 6×11 sütunlu bir peripteros'tur. Ölçü birimi olarak Attika ayağı 0.294 m. alınmış, planda ve yapı yüksekliğinde uygulanmıştır. Tüm uzunluk 100, yükseklik 50 ayaktır. Güneydeki antenin üzerinde Büyük İskender'in tapınağın yapı masraflarını karşıladığını belirleyen **"Kral Alexandros**

scanfan

scanfan

Sol üst: Sidon krallar nekropolünde bulunmuş olan Lykia Lahdi'nin genel görünümü. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt ve sağ üst: Ağlayan Kadınlar lahdinin iki kısa yüzündeki ağlayan kadınlara ait figürler. Alt: Dünyanın yedi harikasından biri olan Bodrum Mausoleum'unun rekonstrüksiyonu (J.Charbonneaux, R.Martin, F.Villard, Das Hellenistische Griechenland'dan).

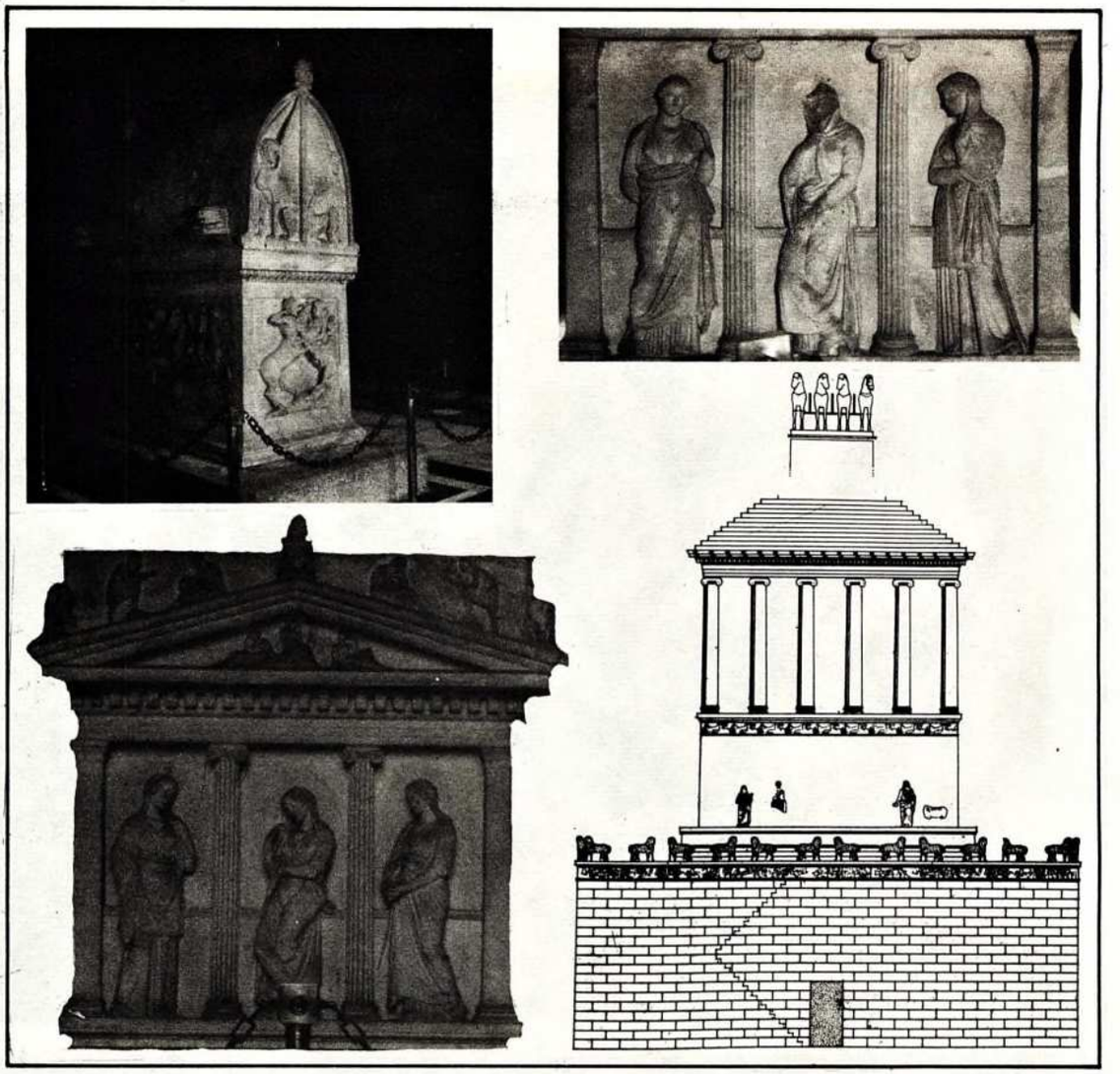

tapınağı Athena Polias'a adadı" yazıtı kazınmıştır. İÖ 334'de İskender Granikos Savaşı'nda İonia'ya geldiği zaman kente bu armağanı vermek istemişti. Ancak tapınak bitmemiştir, inşaatın İÖ 2. yüzyıl ortalarında da sürdüğü bezemelerdeki üslup değişimlerinden anlaşılmaktadır.
Roma İmparatorluk dönemi sikkeleri tapınağın kült heykelinin Fidias'ın Athena Parthenos tapınağının bir kopyası olduğunu ortaya koyar. Tapınağın doğu cephesinin karşısında kurban törenlerinin yapıldığı sunak bulunuyordu.

3. HELLENİSTİK DÖNEMDE ANADOLU
-İÖ 3. yüzyıldan Roma çağına-

Genellikle İÖ 330-30 yılları arası **Hellenistik çağ** adı ile tanımlanır ki, bu dönemde eski Akdeniz dünyasında meydana gelen siyasal değişimler kültürü etkilemiştir. Geniş bir alana yayılan **Büyük İskender İmparatorluğu** ile birlikte tarihte yeni bir dönem başlamakta ve Hindistan içlerine kadar uzanan topraklarda Doğu ve Batı kültürleri karşılaşmaktadır. Yunan göçmenleri uzak ülkelere yerleşmişler, yeni kurulan kentlerde çeşitli yerli halk ile kaynaşmışlardı. Kentlerin dışında yaşayanlar ise törelerini ve eski tanrılarına inançlarını sürdürmüşlerdir. Hellenistik dönemde Anadolu'nun daha önceki dönemlerde olduğu gibi deniz kıyılarındaki bölgeleri, yaşadıkları çağın gelişimi içinde değerlenirken iç bölgelerde Hellenizm fazla etkin olamamaktadır.
İskender'in ölümünden sonra kurulan krallıkların başkentleri kendilerini sanat merkezi olarak tanıtmak isterler. Mısır'da **Ptolemaios**'lar, Suriye'de **Seleukos**'lar egemen olur, **Lysimakhos** Thrakia, **Antigonos** ise Asia'ya sahiptir.
İÖ 3. yüzyılda Kelt ya da Galatlar'ın Anadolu'ya gelmeleri nedeni ile çıkan savaşlar sonunda Bithynia, Pontos, Kappadokia krallıkları kurulmuş ve yerli krallar tarafından yönetilmişlerdir. İlerde büyük önem kazanacak "Bergama Devleti"nin **Filetairos** tarafından kuruluşu da bu döneme rastlar. Galatlar'a karşı kazandıkları savaşlar yalnız Bergama'nın değil, Batı Anadolu'nun da kurtuluşu olmuş ve **Attalos**'a bu nedenle kral ünvanı verilmiştir. Bergama sunağı'nın giganthomakhia frizinde bu zaferin yankıları sezinlenir. Özellikle Hellenistik dönem heykeltıraşlığında belli bir ekol gelişimi gösteren Bergama heykellerinin birçoğu ancak Roma kopyalarından tanımlanabilmektedir.
Hellenistik çağ heykeltıraşlığında Doğu ve Batı üsluplarının karışımı Güneydoğu Anadolu'da **Kommagene** kralı **1. Antiokhos**'un Nemrut Dağı'ndaki mezar anıtında somut bir görünüm kazanır. Ayrıca yazıtlarda Pers ve Yunanlı ataları ve tanrılar da anılmıştır.

MİMARLIK
Klasik çağda kullanılan mimari düzenler Hellenistik dönemde de uygulanmakta ve coğrafi bakımdan geniş bir alana yayılmaktadır. Dor, İon ve Korinth düzenler aynı yapı ya da yapı bileşimlerinde bir arada görülebilir. Krallıklarla birlikte saray mimarisi gelişmekte, yeni tanrılar için yeni tapınaklar kurulmaktadır.
Hellenistik dönemde çeşitli düzeylerdeki teraslar üzerine birbiriyle merdivenlerle bağlanan yapı bileşimleri ortaya çıkar. Bunlarda tapınak, sunak ve diğer yapılar birlikte planlanarak inşa edilmiştir. Rodos'taki Lindos'da Athena tapınak bileşimi ya da Kos Adası'nda üç teras üzerine kurulmuş Asklepios kutsal alanı daha sonra özellikle Roma mimarisinde gelişecek simetri ve aksialitenin vurgulanmaya başlandığı ilk örnekler olmaları bakımından da büyük önem taşırlar.

scanfan

Sağ: Antik Karia Bölgesi'nin Pers egemenliği dönemindeki ünlü satrabı Mausolos'un Bodrum'daki Mausoleum'unda bulunmuş olan heykeli. British Museum-Londra. Sül üst: Mausoleum'un kazılar yapıldıktan sonra açığa çıkan temel kalıntılarının bugünkü genel görünümü. Orta: Mausoleum'a ait olan ve bugün Bodrum'un ünlü kalesinde yapı taşı olarak kullanılan aslanlardan biri. Alt: Mausoleum aslanlarından bir diğeri. British Museum-Londra.

KENT PLANLARI

Küçük Asya'da kent geleneği, ülkenin tarihinin ilk dönemlerinden beri gelişmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük İskender'in geçtiği ve krallığına kattığı yeni topraklarda yeni kentlerin kurulduğu ve daha sonra Seleukoslar zamanında gelişmelerini sürdürdükleri bilinir.

Eski Yunan dünyasında **Hippodamos planı** adı ile tanınan birbirine paralel ve dik sokaklar arasında kalan kare ya da dikdörtgen parsellere yapıların inşa edildiği düzenli kent planları Hellenistik çağın belirgin özelliği olmuştur.

Anadolu'nun batı kıyı kentlerinde yaşayan halk İÖ 9. ve 8. yüzyıllarda tehlikeli zamanlarda korunmak için genellikle bir tepe üzerinde tahkim edilmiş **Akropolis**'e sığınıyorlar, barışta ise Akropolis eteğinde önceden hazırlanmış bir planın bulunmadığı ve zamanla genişleyen yerleşmede oturuyorlardı. Bu plansız büyüyen yerleşmelerden düzenli kentlere dönüşüm İÖ 6. yüzyıldan 5. yüzyıla geçildiği sıralara rastlar.

Düz ve paralel uzanan yolların dik açı ile kesişmesi sonucu yerleşme alanı ızgara görünümü aldığı için **"ızgara planı"** adı ile de tanımlanan bu kent planı, Miletoslu mimar Hippodamos'un adı ile bağlanmıştır. Eski yazılı kaynakların verdiği bilgilerden onun bu planı İÖ 5. yüzyıl içinde Rodos, Pire ve Miletos'ta uyguladığı öğrenilebilmektedir. Ancak arkeolojik kazılar daha önceki Urartu kentlerinde, Karmir-Blur, Zernakitepe yerleşmelerinde ızgara planının varlığını ortaya koymuş ve bu sistemin Doğu'dan geldiğini göstermiştir.

Klasik çağda önce Miletos'ta ve diğer Batı Anadolu kentlerinden Priene, Menderes Magnesia'sı Latmos'taki Herakleia, Knidos'daki yerleşmelerde ızgara planı uygulanmış, Hellenistik çağda yüzyıllar boyunca yerleşmeler bu plana uygun gelişip büyümüşlerdir.

Miletos

Düzenli bir planın uygulandığı kentleşmeye geçiş, Miletos kalıntılarında saptanabilmiştir. Eski bir liman kenti olan Miletos, İÖ 494 yılında **Lade Adası** yanındaki deniz savaşında yenilgiye uğrayınca Persler tarafından bütünüyle yakılıp yıkılmıştı. Kentin yeniden kurulması Persler'in 479 yılında Plataiai'de yenilmesinden sonra Batı Anadolu'daki Pers boyunduruğunun kalkması sırasına rastlar.

Yerleşme bir yarımada üzerine kurulmuştur. Karaya bağlanan yerde yarımadaya giriş küçük bir tepe üzerinden korunur ki burası kentin Akropolis'i **Kalabaktepe**'dir.

Kentin 4 limanı vardı. Tiyatronun güneyinde kalan körfez en eskisidir. Bunun üstündeki derin körfez daha iyi korunabilen ve Hellenistik çağda girişinde bulunan 2 aslan heykeli arasına bağlanan zincir ile kapatılabilen **Aslanlı Liman** 'dır. Üçüncü liman yakınındaki tapınaktan dolayı **Athena Limanı** adı ile tanınır. Adanın doğusundaki kumsal kıyı dördüncü liman olmuştur.

Miletos'un en eski yerleşme kalıntıları İÖ 2. bine kadar geri gider. Bu zamana ait kalıntılara tiyatro ve Athena Limanı arasında rastlanmış ve yerleşmeyi çevrelediği sanılan 4 m. kalınlıkta duvarlar bulunmuştur.

İonialı göçmenlerin yerleştiği Miletos, Arkaik çağda aynı yerde gelişir ve Aslanlı Limanı da içine alır. Persler bu yerleşmeyi yıkmışlardır. Arkaik çağa ait yerleşmenin üzerinde ve daha geniş alanda kurulan yeni Miletos'da düzenli ızgara planı ortaya çıkmakta, Aslanlı Limanın yanında **Buleuterion** ve **Güney Agora** ile kent merkezi belirlenmektedir. Dinsel, ticaret ve yönetimle ilgili yapıların inşası uzun bir zaman süresi içinde uzanmakta ve önceden belirlenmiş kent planına uymaktadır.

scanfan

Sol üst: Bodrum Mausoleum'una ait taşlardan birçoğunun yapı taşı olarak kullanıldığı Bodrum'daki Ortaçağ'a ait olan kalenin genel görünümü. Sağ:Son yapılan kazılarda gün ışığınc çıkan ve Mausoleum'a ait olan friz parçası. Bodrum Müzesi Alt: Mausoleum frizlerinden amazonamakhi sahnesine ait bir friz: British Museum-Londra. Yan sayfa sol: Priene Athena Polias Tapınağı'nın bulunduğu podium ve bugün ayağa kaldırılmış olan tapınağın sütunları. Sağ:Aynı tapınağın sütunlarına ait etrafa dağılmış olan yivli tamburlar.

Miletos'da güney agora meydanı doğu yanda önce açıktı, daha sonra bir galeriyle kapatılmıştır. İS 1. yüzyılda inşa edilen anıtsal **Agora Kapısı** 'nın mimari parçaları Berlin'e götürülmüş ve yeniden kurularak arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Başlangıçta devlet agorası olan meydan, çarşıya dönüşmüştür.

Kentin eski kutsal yerlerinden biri olan **Delfinion**'un girişi de daha sonra Roma çağı agora kapısı ile kapatılır. Roma çağında hamam yapısının kurulması ile birlikte, gösterişli bir **nymfaion** ve sütunlu cadde galerileri inşa edilmiştir.

Miletos liman kenti zamanla Menderes Irmağı'nın taşıdığı birikintilerle dolmuş ve kıyıdan uzaklaşmıştır. Lade Adası ise denizden uzak, bugünkü karayolundan görülebilen **Batmaz** adındaki tepedir. Miletos kentinde Hellenistik plandan Geç Roma çağı içine kadar mimari gelişim izlenebilmekte ve düzlükte kurulmuş Antik çağ yerleşmesi hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Priene

Priene, Roma çağındaki pek az değişimler dışında Hellenistik niteliği korunagelmiş bir kent olması bakımından önem taşır. Eski Mykale Dağı'nın (bugün Samsun Dağı) güney yamacında İÖ 350 yıllarında yeniden kurulan Priene'de Hippodamos planı örnek bir biçimde uygulanmıştır. Bu planda, pusula yönlerine uygun uzanan yatay ve dikey caddelerin kesişmesiyle ortaya çıkan parsellerde, büyüklüğüne göre bazen birkaç parseli kaplayan yapılar Hellenistik dönemden daha sonraki dönemlerde de inşa edilmiştir.

Priene yamaçta kurulduğundan dikey yollar bazı yerlerde merdivenlidir. Yatay ana caddeler sonradan arkeologlarca adlandırılmıştır. **Tiyatro Caddesi,** tiyatronun güneyinde uzanır. Tapınağa giden yol **Athena Caddesi** , agoraya ulaşan yol başlangıcına göre **Batı Kapısı Caddesi** ve agoranın güneyinden geçen yol doğuda kentin dışındaki kaynaktan ötürü **Kaynak Kapısı Caddesi** adlarını almıştır. Priene'de yaşayanlar da caddeleri benzer adlarla tanımlıyor olmalıydılar.

Priene agorası kentin merkezinde yer alır. İlk kurulduğu zaman iki parsel yer kaplayan ve üç yanı arkasında dükkanların sıralandığı, sütunlu galerilerle çevrili bir meydandır. Kuzey yanı açık olup burada ana cadde uzanır. Hellenistik çağ boyunca agora değişimlere uğrar. Doğu yanda Zeus için bir kutsal alan eklenir, ancak agoradan buraya girilemez. Mimari parçalardan tapınağın ve galerilerin İÖ 3. yüzyıl boyunca inşa edildiği anlaşılmıştır. Daha sonra bir bölümü üzerinde Bizans kalesi inşa edilmiştir. Caddenin kuzey yanına İÖ 2. yüzyılda yeniden 15 dükkânın açıldığı bir galeri inşa edilmiştir. **Hiera Stoa** adı ile tanımlanan 116 m. uzunluğundaki yapıya 6 basamaklı bir merdivenle çıkılır. Boydan boya uzanan gezi yerinin arkasında iki nefli galeri yer alır. Dışta 49 sütunu Dor düzenindeki saçaklığı, içte 29 İon başlıklı sütun çatıyı taşıyordu. Kısa yan duvarların iç yüzeyinde, üst üste kazınmış ve İÖ 130-50 yıllar arasına tarihlenen birçok yazıt bulunmuştur. Kentin bir arşivi olarak değerlenen bu yazıtlar, küçük bir kentin yaşantısını günümüze ulaştırmışlardır.

Agora meydanına Batı Kapısı Caddesi'nden, bir kemerle belirlenmiş kapıdan girilir. Cadde, agora içinde meydanla bütünleşir. Meydanda tüccar ve hırsızların koruyucu tanrısı Hermes'e adanmış sunak ve üzerinde heykellerin durduğu kaideler vardır.

Stoa'nın arkasında kentin iki önemli yapısının kalıntıları durmaktadır. Birincisi, meclisin toplandığı Buleuterion, dış

scanfan

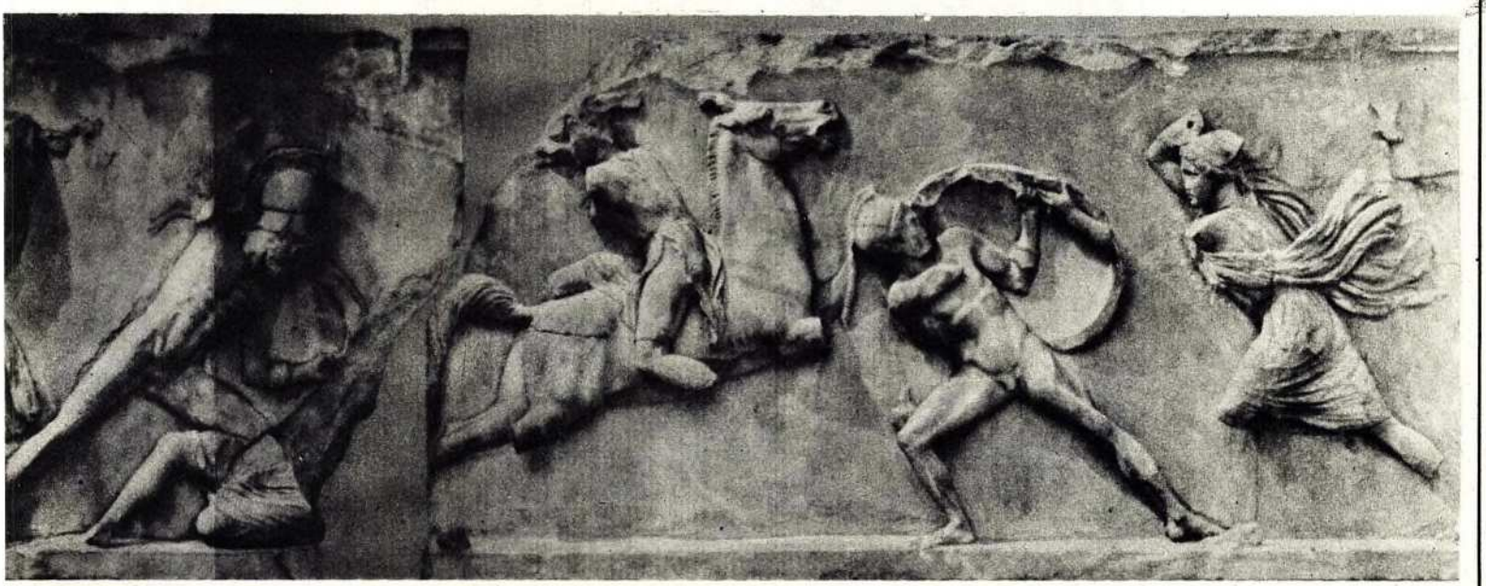

duvarlar ile dörtgen planda içerde ise tiyatro benzeri oturma yerleri ile günümüze ulaşmıştır. Üç yanda basamaklarla yükselen 640 oturma yeri sayılabilen yapının güney duvarında iki kapı açıklığı ve ortada kemerli dörtgen bir niş yer alır. Yapının içinde dört yanı çanaklarla bezenmiş ve herbirinde bir tanrı büstü kabartması işlenmiş mermer bir sunak bulunmuştur. Bu tanrılar Asklepios ve Apollon, Hermes ve Herakles'dir.

Toplantı binasının yanında önemli devlet memurlarının kabul ve konuk edildiği **prytaneion** vardır. Kentin kutsal ateşi de bu yapıda saklanırdı. Yerleşmenin tapınakları çeşitli alanlara dağılmıştır. **Athena Tapınağı,** mimar Pytheos'un Klasik İon düzeni kurallarını başarıyla uyguladığı yapı, kentin görünümünde egemendi.

Batı kapısı yakınındaki **Kybele Kutsal Alanı** 'nda tapınak yoktur. İÖ 3. yüzyılın ortalarında 3. Ptolemaios Evergetes'in İonia'da egemen olduğu sırada Mısır tanrıları için kurulan kutsal alanda da tapınak yoktur, fakat İsis, Serapis ve Anubis'e adanmış bir sunak yapılmıştır.

"Demeter ve Kore Kutsal Alanı" ise büyük önem taşır. Akropolis'e yakın bu alan, kent planında bir parseli kaplar, Tapınak iki Dor sütunu arkasında enlemesine uzanan bir odadan oluşmuştur.

Halk yararına kurulmuş yapıların en önemlilerinden sayılan **gymnasion**'larda gençlerin beden ve ruh sağlığını geliştiren eğitim yapılırdı. Priene'de iki gymnasion vardır. Hellenistik dönem başına tarihlenen "Yukarı Gymnasion" daha sonra Roma çağında hamama dönüşmüştür. "Aşağı Gymnasion" ise kentin güneyinde sur duvarı ile birlikte planlanmıştır. Dor düzeni sütunlarla çevrilmiş dörtgen bir alan **palestra**'yı oluşturur. Batıda küçük kapılarla sınıflara girilir. Kuzey galeri arkasında ise duvar yerine ikinci bir sütun dizisi yerleştirilmiş ve arkasında 5 oda sıralanmıştır. Bu sütunlu cephesi ile beliren orta salon, Vitruvius'un **efebeion** adı ile tanımladığı yer olmalıydı, burada gençler ruhsal eğitim görürlerdi. Odanın duvarları baba adları ile birlikte kendi adlarını yazmış çocuk yazıtları ile doludur. **Lutron** adı verilen yıkanma odası da günümüze ulaşmıştır. Duvarlarda profilli mermer bir silme üzerindeki aslanbaşı çeşmelerden akan sular alttaki mermer kurnalarda toplanıyordu, ayrıca ayak yıkamak için yerde iki uzun mermer kurna görülmektedir.

Priene'de caddeler örgüsüne eğimli yerleşen tek yapı **stadion**'dur. Yaklaşık 200 m. uzunluktaki yapıya palestra galerisinin kuzeydoğu köşesindeki kapıdan girilir. Çeşitli yarışmaların yapıldığı alanda koşular için batıda başlama yeri işaretlenmiştir. Roma çağında biraz daha arkada Korinth düzeninde başlangıç yeri yenilenmiştir.

Yazıtlardan öğrenildiğine göre, tragedia, komedi ve pandomim oyunlarının oynandığı, flüt yarışmalarının yapıldığı **tiyatro**, kent yaşantısında önemli yer tutan bir yapıdır. Priene tiyatrosunda seyircilerin oturduğu **kavea** ya da **theatron** 6 merdiven ile beş bölüme ayrılır. Ortadaki yuvarlak alan **orkestra**'nın kenarına, oturma sıralarının önünde 5 tane mermer koltuk yerleştirilmiş ve Dionysos'a adanmış bir sunak konmuştur. Sahne binası **skene** ve onu biraz aşan **proskenion**'dan oluşur. Proskenion'un kare payecikleri günümüze ulaşmıştır. Ön yüzünde Dor düzeninde yarım sütunlar sıralanmıştı. Üç, beş ve yedinci aralarda kapılar vardır. Diğerlerinde ise değiştirilebilen tahta levhalar, **pinakes** yerleştirilirdi. Sahne yapısını bezeyen **triglif** frizindeki birçok boya kalıntısı tiyatronun ilk inşasındaki renkli görünümünü kanıtlayan belgelerdir. Kırmızı ve mavi ile sütun gövdeleri, başlıklar, **arkhitrav, metop**lar ve **geison** boyanmıştı. Dikeylerde mavi, yataylarda kırmızı kullanılmıştır.

scanfan

Adıyaman ilinin Kahta ilçesindeki Nemrut Dağı'nda bulunan ve Kommagene Kralı 1. Antiokhos'un tümülüsünün etrafında yer alan büyük boydaki heykellerden çeşitli görünümler. Yan sayfa sol üst: Priene'nin (bugün Güllübahçe) genel planı (E.Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey'den). Alt: Priene akropolü ve Athena Polias Tapınağı'nın sütunları. Sağ: Priene tiyatrosunun skene'den görünümü.

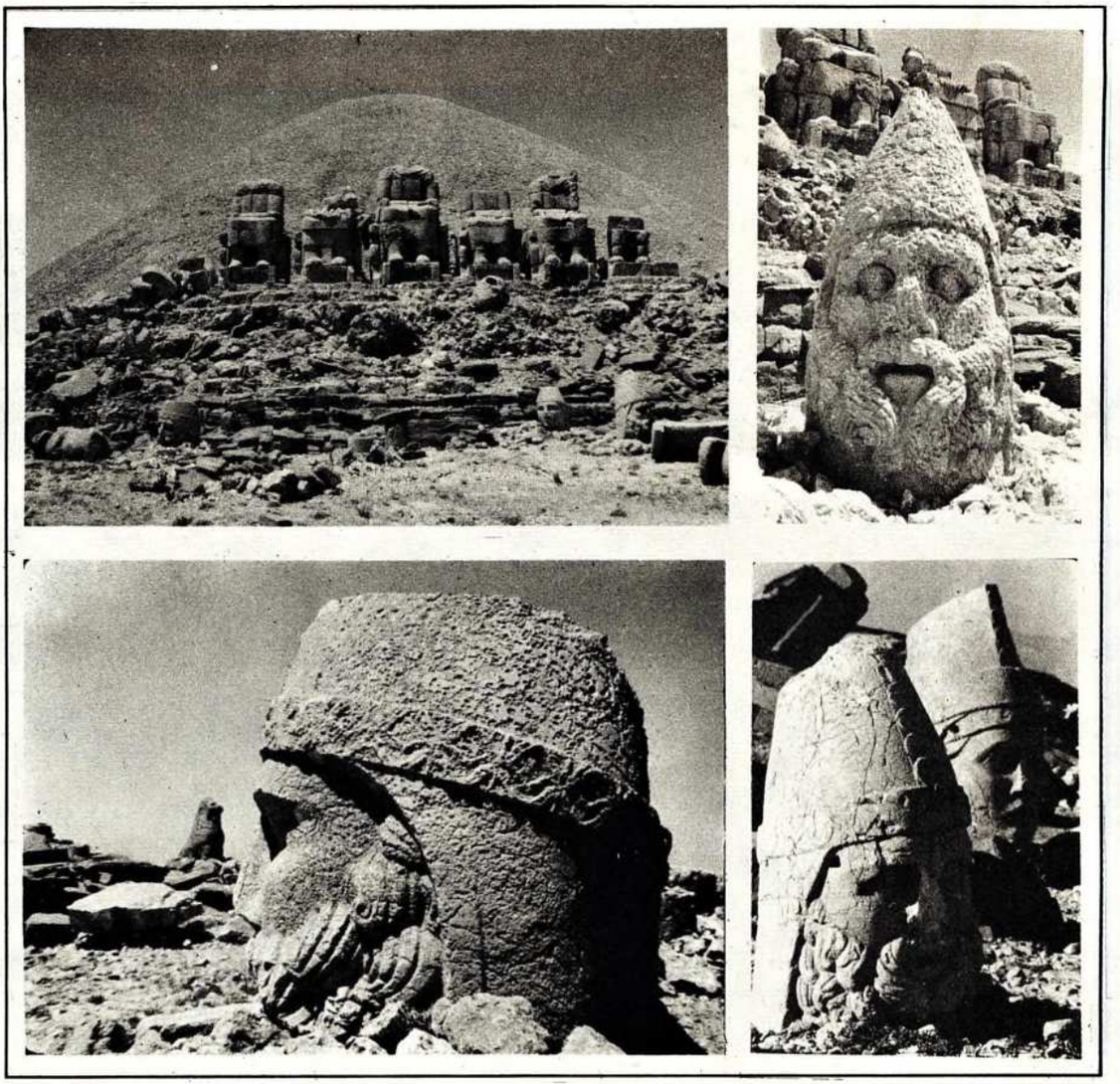

Priene tiyatrosunun inşası yüzyıllar boyunca sürmüştür. Kentin kuruluşundan hemen sonra oturma sıraları, 3. yüzyıl boyunca sahne yapısı, daha sonra proskenion inşa edilmiştir. Orkestrada dizili mermer koltuklar İÖ 200 yıllarına aittir.
Başlangıçta bütün oyunlar orkestrada oynanırdı. Büyük değişiklik İÖ 2. yüzyılın ortalarında oyunun proskenion'un damı üzerinde oynanmaya başlamasıyla oluşmuştur ki, günümüzün sahne anlayışına kadar uzanmaktadır. Roma çağında, İS 2. yüzyılda skene tümü ile değiştirilmiş ve sahnenin arka duvarında iki katlı cephe mimarisi inşa edilmiştir.
Yerleşmeyi kulelerle kuvvetlendirilmiş bir duvar çevreler, dikdörtgen taşlardan örülmüş bu duvarlar Hellenistik dönem işçiliğinin önemli örnekleri arasında sayılırlar.

Assos

Yerleşme tümü ile kurulduğu arazinin biçimine uygun tasarlanmış kent planlamasına örnektir. Edremit Körfezinde, bugünkü Bekramkale köyünün yanında Lesbos (bugün Midilli) Adası'nın karşısına rastlayan yamaç üzerinde kurulmuştur. Akropolis'te, "Arkaik Dor Tapınağı"nın temelleri ve Bizans dönemine ait kalıntılar vardır. Yerleşmeyi çevreleyen Hellenistik duvar, Akropolis'in sarp yamaçlarına bağlanır. Esas kapı iki kule ile korunur. Büyük kesme taşlardan örülmüş ve bazı bölümleri 14 m. yükseklikte ayakta duran duvarlarda Hellenistik çağın niteleyici işçiliği görülebilmektedir. Esas kapıdan geçen ana cadde araziye uygun kıvrımlarla **gymnasion** ve **agora**'ya uzanır. Uzun ve trapez biçimli agora yerin dar olmasından dolayı güney yamaçta alt yapı üzerine kurulmuştur. Agorayı değişik uzunlukta iki katlı iki galeri sınırlar, doğu uçta Buleuterion vardır. Agora meydanının daha geniş kısa yanında tapınak ve dükkânlar yerleştirilmiştir.
Bizans döneminde gymnasion içinde ve yamaçta kiliseler inşa edilmiştir.

Bergama

Bergama, eski adı ile **Pergamon**, arkeolojik araştırmaların en erken başladığı bir yerleşme olup burada yapılan kazılar arkeoloji biliminin tarihçesi içinde belirli bir yer tutar. Büyük sunağın 1878'de keşfedilmesinden sonra diğer kalıntıların da araştırılmasına başlanmış ve kazılar anıtsal yapıların ortaya çıkarılması ile süregelmiştir. Son yıllarda yerleşme ve kentin eski yaşantısını açıklayan kazılar önem kazanır.
Bergama kentinin kurulduğu engebeli arazi düz uzanan yollar için elverişli değildir. Tepedeki kale yerleşmenin çekirdeğini oluşturmuş, Hellenistik çağda yerleşme tepeden aşağıya doğru gelişmiş ve Roma çağında ovada yayılmıştır.
Bizanslılar ile birlikte yeniden kale tepesine doğru geri çekilmiştir. Türk kenti Bergama ise düzlükte, Roma yerleşmesinin üstünde kurulmuştur. Bergama zaman içinde kendiliğinden büyüyen bir yerleşmedir; merkezler gelişim süresi içinde yer değiştirmişlerdir.
Tepedeki en eski yerleşmeden fazla bir iz kalmamıştır. Daha sonra kurulan **Kral Sarayı, Athena Kutsal Alanı** ve **Kitaplık** kalıntıları durmaktadır. **Traianus Tapınağı** Roma döneminde inşa edilmiştir.
Güneyde kalenin altındaki **agora, Büyük Sunak** kutsal alanı ve **Demeter Terası**'nı içeren ilk yerleşme bir duvarla çevrilmiştir. 2.Eumenes zamanında, İÖ 2.yüzyılın başlarında genişleyen yerleşmeye yeni bir bölüm eklenmiş ve tepenin eteklerinde uzanan bir sur içine alınmıştır. Bu yerleşmede

scanfan

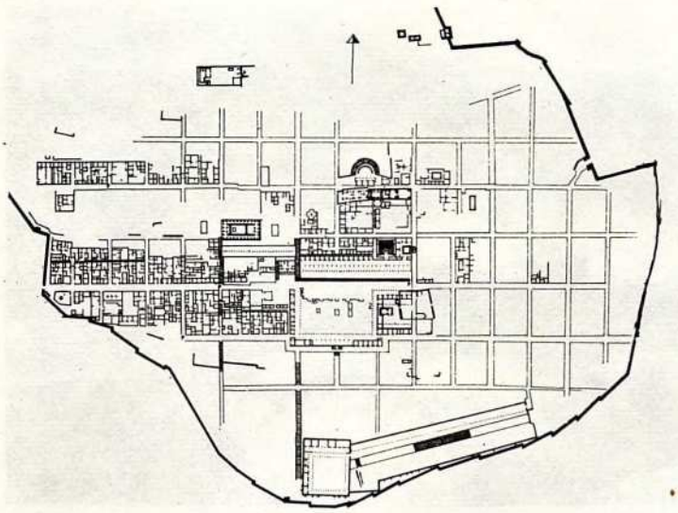

yeni bir **agora** ve daha sonra hamama çevrilen **gymnasion** kurulmuştur. Yapılar arasında uzanan caddeler ve yollar düzenli bir plana uygun değildir, kıvrımlar ve dönemeçler yaparak uzanırlar.

Ovada gelişen Roma kentinde daha düzenli bir planın uygulandığı sanılmaktadır. Toprak üstü kalıntıların bir bölümü tanınabilmektedir. **Stadion, tiyatro** ve **amfitiyatro**'dan başka, büyük olasılıkla Mısır tanrılarına adanmış bir tapınak olan **Kızıl Avlu** önemlidir.

Ayrıca Bergama'ya bir sütunlu cadde ve üstü örtülü bir prosession yolu ile bağlanmış Asklepios kutsal alanı **Asklepieion** yerleşmenin özel bir bölümünü oluşturur. İÖ 4. yüzyılda Asklepios'a adanmış kutsal suyun bulunduğu yer, giderek Hellenistik tarzda bir meydanı üç yanda çevreleyen sütunlu galeriler ve yapılarla gelişmiştir. İS 2. yüzyılda, **tiyatro** ve **kitaplık** da eklenerek dünyanın her yanından gelen hastaların toplandığı oldukça lüks bir dinlenme yerine dönüşmüştür.

TAPINAK

Hellenistik dönemde Arkaik çağdan bilinen Efesos Artemis ve Didyma Apollon gibi büyük dipterosların inşası sürerken yeni tapınaklar da yapılmaktadır. Dor ve İon düzenleri İÖ 4. yüzyıldan Hellenistiğe gelişmekte ve İon düzeni içinde Korinth başlıkların belirlediği yeni bir düzen yaygınlaşmaktadır.

Dor düzeni Hellenistik dönemdeki Anadolu tapınaklarında önem kazanmıştır. Arkaik Dor öğelere oranla Hellenistik öğeler daha yüksek ve ince biçimler almıştır. Sütunlar ince ve uzun, boşluklar daha küçük ölçüdedir. En önemli ayırım sütun eksenleri arasındaki triglif ve metop sayısının artmasında görülür.

Prostylos ve peripteros planlı Dor tapınaklarından Bergama yakınında Mamurtkale ve Troia'daki Athena tapınakları korunmuştur. Kentin koruyucu tanrıçası Athena Nikeforos için Bergama akropolis terasında İÖ 3. yüzyıl başlarında inşa edilen tapınakta da Dor düzeni uygulanmıştır.

Hellenistik dönem tapınakları içinde Didyma'dan başka Klaros'daki Apollon Tapınağı da kehanet merkezi olarak ün kazanmıştır. Aynı zamanda Klaros Artemisi'nin de kutsandığı Dor düzenindeki peripteros'un inşası bütün büyük tapınaklarda olduğu gibi Roma çağı içlerine kadar sürmüştür. Bergama yukarı agora'da prostylos plandaki tapınağı ise İon kaide ve sütun gövdesi üzerinde Dor başlıklar ve triglif frizi İon ve Dor düzenlerinin uyumlu karışımından dolayı ilgi çeker.

İon düzenindeki tapınaklardan Sardes Artemis Tapınağı çeşitli zamanlarda inşa edilmiş olup planı bir defada tasarlanmış değildi.

İon düzeni Priene Athena Polias Tapınağı'nda Klasik örneğe ulaştıktan sonra Hellenistik dönemde arkhitrav üzerine figürlü bir friz şeridinin yerleşmesiyle mimar **Hermogenes**'in tapınaklarında gelişimini sürdürmüştür. Korinth düzenindeki tapınaklarda belirleyici özellik sütun başlıkları olmuştur. Akanthus yaprakları ile bezenmiş başlıklar, İÖ 5. yüzyıldan sonraki dönemlerde görülür. En eski örnek Bassai Apollon Tapınağı'nda bulunmuştur. Önceleri yapıların içinde kullanılan bu tür başlıklar, Hellenistik dönemde yapıların dışında uygulanmışlar ve dört yandan da aynı görünümde olmalarından ötürü, giderek İon düzeni içinde iki cepheli İon başlıklarının yerini almışlardır

Anadolu'da Korinth düzeni tapınakları en eskilerinden biri Kilikia'da Antik Olba kentindeki Zeus Tapınağı İÖ 3. yüzyıla tarihlenir. İÖ 2. yüzyılda Lagina Hekate Tapınağı ve daha sonra Roma dönemi tapınaklarının birçoğu Korinth düzeninde inşa edilmiştir.

scanfan

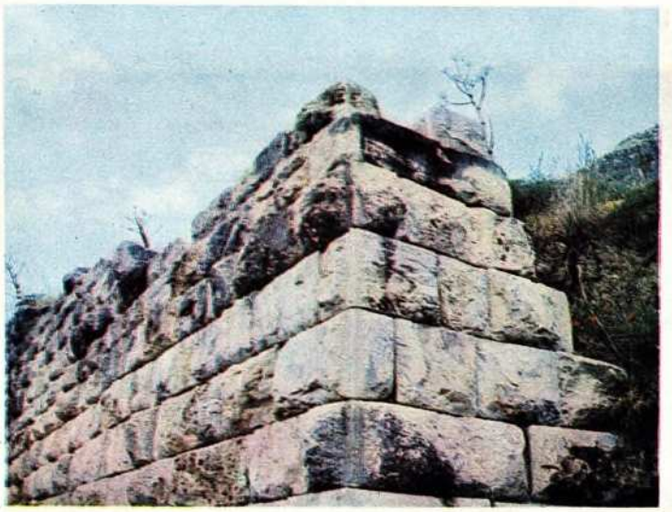

Magnesia Artemis Tapınağı

Hellenistik dönemde Anadolu'da inşa edilmiş İon düzeni tapınaklardan Magnesia'da **Artemis Leukofryene**'ye adanmış büyük pseudo dipteros mimar Hermogenes'in proporsion bilgisini uyguladığı bir yapıdır.

Sütun alt çapının, sütunlar arası genişlikle orantılı değerlendirildiği tapınak planında Hermogenes yeni bir ilke ortaya koymakta, dışardan dipteros görünümündeki pseudo dipteros planda sütun ve duvar eksenleri çakışmaktadır. Hermogenes mimari görüşlerini bir kitapta toplamıştı. Vitruvius'un mimarlık üzerine yazdığı kitabın kaynakları arasında Hermogenes önemli bir yer tutar ve onun fikirlerinden büyük ölçüde yararlanmıştır.

Artemis Tapınağı 41×67 m. ölçüsündedir. 8×15 sütunlu olup, 9 basamaklı krepidoma üzerinde yükselir. Yapı anatanrıça tapınakları geleneğine uygun olarak, ilk ayın doğduğu batıya yönelmiştir. Vitruvius, tapınağın Anadolu'daki yapılar içinde büyüklük bakımından üçüncü geldiğini belirtmiştir, fakat araştırmalar Didyma, Efesos, Sardes tapınaklarından sonra dördüncü büyük tapınak olduğunu ortaya koymuştur. Hermogenes tapınağın saçaklığına, arkhitrav ile diş kesimi arasına 82 cm. yükseklikte bir friz yerleştirmiştir. Tapınağı dört yandan çevreleyen yaklaşık 175 cm. uzunluktaki bu frizin üstünde "Yunan-Amazon Savaşı", bir örnek sahnelerle sürüp gider. Yunanlılar yaya savaşırlar. Çoğunlukla çıplak, bazıları da zırh giymiştir. Silahları kılıç ya da mızrak ile saldırıp, kalkanları ile korunurlar. Amazonlar ise çoğunlukla at üstündedir ve göğüslerinden birini açık bırakan khiton giymişlerdir. Silahları ok ve yay, savaş baltası ve mızraktır. Birkaç yerde elinde kendine özgü sopası ile Herakles görülür. Savaşan Yunanlı ve Amazon sayısı eşittir. İkişer kişiden oluşan gruplar büyük yer tutar. Savaşı kimin kazandığı belli değildir. Kompozisyonun bütünü belli bir ölçü içinde, bir örnek grupların sıralanması ile kurulmuştur. Bu kabartmalar tapınakta belli bir yükseklikte durduğu için kaba işçiliği ve ayrıntıları aşağıdan bakanlar tarafından pek fark edilmezdi. Kabartmaları yontan ustalar perspektive uygun görünüşü sağlayabilmek amacı ile figürlerde bazı kısaltmalar yapmışlardır. Önemli olan frizin tümündeki gölge-ışık zıtlığı ile plastik, bezeyici bir mimari öğenin yapının saçaklığına yerleşmesidir. Hermogenes ile birlikte figürlü friz yapının dışında ve arkhitrav'ın üstünde kurala bağlanarak kullanılmaktadır.

Alınlık üçgeni içinde Efesos Tapınağı'nda olduğu gibi, tanrının tapınak önünde toplananlara görünmesiyle ilgili **epifani** için açılmış kapılar bulunur.

Tapınağın önünde biraz daha eskiye tarihlenen ve kurban törenlerinin yapıldığı sunak vardı. Bergama Büyük Sunağı'na benzer plandaki bu yapıdan kalıntı çok azdır. İÖ 150 yıllarına tarihlenen sunak tapınağın İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığını belirlemekte, ayrıca Hermogenes'in yaşadığı zaman için ipucu vermektedir.

Teos Dionysos Tapınağı

Teos'daki Dionysos Tapınağı, kaynaklarda Hermogenes'in inşa ettiği diğer bir yapı olarak geçer. Yerleşmenin merkezinde trapez biçimli ve portikler ile çevrili bir alanın ortasında yer alan yapı, 6×11 sütunlu ve peripteros planlıdır. Hermogenes yapısında kurallı bir yer kazanan kabartma figürlü frizinde Dionysos'un Thiasos'u seçilmiştir. İzmir Arkeoloji Müzesi'nde saklanan kabartmalarda Satyr, Menad ve Kentauroslar ikili gruplar halinde birbirleri

scanfan

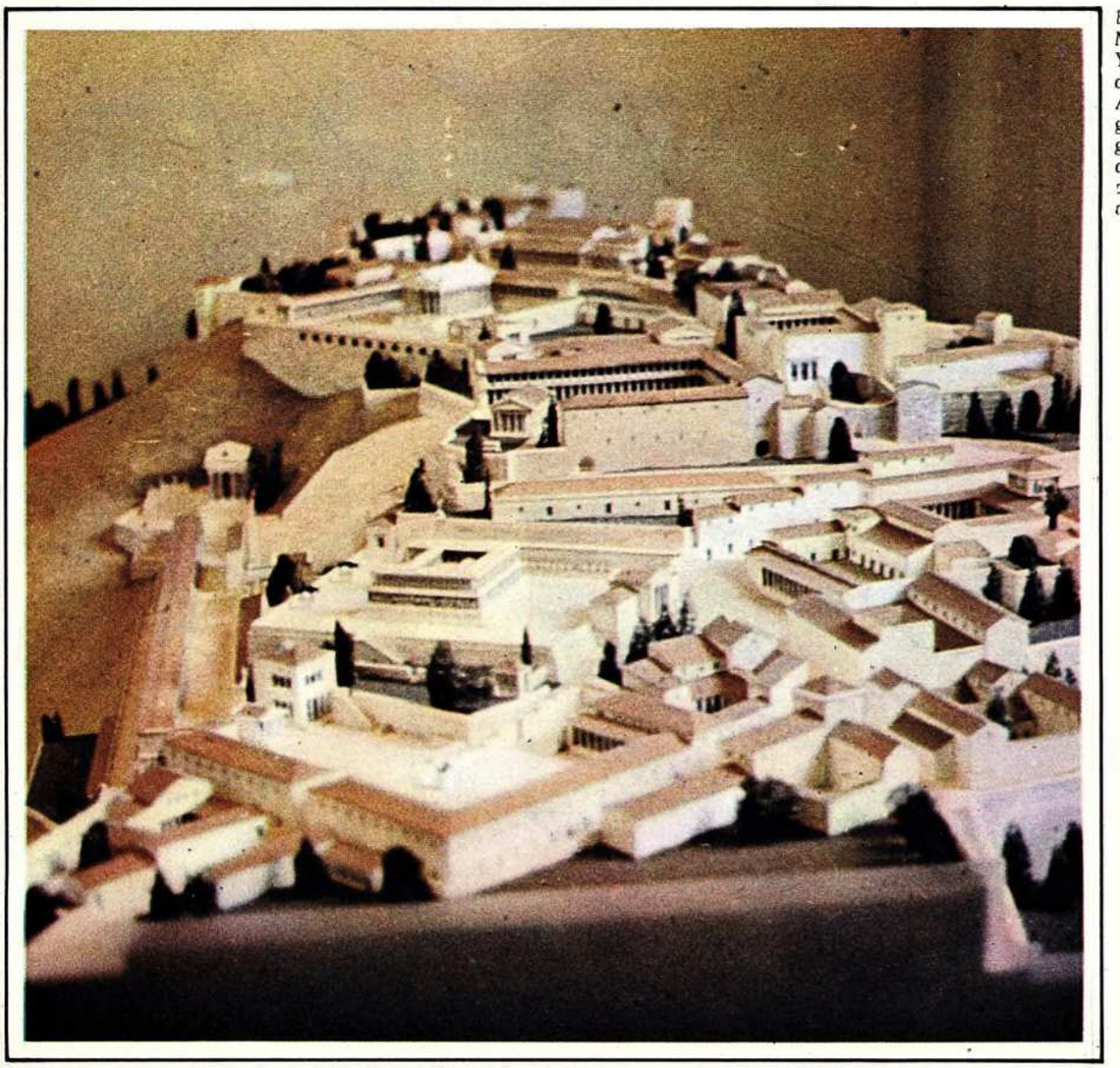

Bergama'nın maketi. Doğu Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır. Yan sayfa sol üst: Priene kent duvarlarından bir görünüm. Alt: Miletos Buleuterion'undan bir görünüm. Sağ üst: Miletos'un bir genel görünümü. Alt: Miletos agorasının sular altında kalmış durumu. Bu alan kış aylarında su altında kalmaktadır.

arkasına sıralanırlar. Dişi kentauroslar'ın da yer aldığı kabartmalarda figürler ellerinde içki kapları, kentauroslar tutmakta ve çeşitli müzik aletleri çalmaktadır. Şarap tanrısının bayramına Musalar da katılmıştır. Elinde asa tutan ve yarı uzanmış Dionysos, frizin anlamını tamamlar. Figürlerin bacaklarındaki kısaltma, kabartmaların yüksekte durmasıyla ilgili olup perspektiv görünüşe uygundur. Ayrıca gölge-ışık zıtlıkları ile Magnesia Artemis Tapınağı amazonamakhi frizi gibi bezeyici etki ile vurgulanmıştır. Kabartmalar İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına, 135 yıllarına tarihlenir.

Lagina Hekate Tapınağı

Stratonikeia tapınaklarından biri olan Lagina Hekate Tapınağı, Magnesia'daki Artemis Tapınağı ile çağdaş ve Hermogenes özelliklerine sahiptir. Yapı Korinth düzenindeki sütun başlıkları ile, kentin dışında kutsal bir alan içinde inşa edilmiştir.

5 basamaklı krepidoma üzerinde 8×11 sütunlu ve pseudo dipteros plandaki yapı Alabanda Apollon Tapınağı ile benzerdir. Ancak pronaos önünde bir sütun dizisinin eklenmesi ile anıtsal görünüş vurgulanmıştır. Tapınağın friz kabartmaları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenmektedir. Günümüze kalan levhalar, dört yanda ayrı konuların işlenmiş olduğunu belirler.

Doğuda doğum sahnesi anlatılmıştır. Hekate'nin ya da Zeus'un doğumu olarak yorumlanan bu sahnedeki diğer kişiler de Zeus ve Demetler ya da Kronos ve Rhea olarak adlandırılabilir. **Kuretler** gürültü yaparak doğumun duyulmasını engelliyorlar. Hekate'nin mitolojide doğum tanrıçası olarak da yeri vardır. Kundağa sarılı çocuğu ya da taşı tutan figür tanrıçanın kendisidir. Frizin bu yanındaki diğer levhalarda tanrılar ve kahramanlardan başka kaynak **nymfeleri,** orman ve ırmak tanrıları, birçok akarsu ve dağlarla kaplı Karia ülkesini tanımlıyordu.

Kuzeydeki kabartmalarda iki ülke arasındaki anlaşmanın anlatıldığı bir olay sahnelenmiştir. Bu yere ait en önemli sayılan levha üzerinde bir savaşçı ve bir amazon karşılıklı durmakta ve birbirlerine bakmaktadır. Amazonun arkasında başındaki **kalathos**'u ile Hekate durur. Bu figür tüm ayrıntılar ile Stratonikeia sikkeleri üzerindeki Hekate kabartmasına uymaktadır. Sikkelerde tanrıçanın sol elinde meşale vardır. Friz kabartmasında da elin biçiminden bu atribüyü tuttuğu anlaşılır. Hem sikkelerdeki hem de friz kabartmasındaki Hekate figüründe olasılıkla Hekate Tapınağı'ndaki kült heykeli örnek alınmıştı.

Bu levhanın kuzey frizin ortasında durduğu düşünülmelidir. Yanlarda dizilen diğer levhalarda ise kadın ve erkeklerden oluşan gruplar yer alır. Bunlar kişileştirilmiş ülke, ırmak, dağ figürleri ve kentleri temsil eden silahlı figürlerdir. Diğer bir gurupta "Olympos tanrıları" toplanmışlar, ayrıca doğumla ilgili bir adak hayvanı olan boğa kurbanı yapılmaktadır.

Batı friz kabartmalarında tanrılarla gigantların yaptıkları savaş, **gigantomakhi** konusu işlenmiştir. Savaşa katılan tanrılar atribüleri ile tanınabilmektedir. Kanatlı ayakları ile Hermes, sopası ile Herakles, Poseidon ve Hekate, Apollon ve Artemis, diğer tanrılar Zeus, Hera, Afrodite, Ares, Hefaistos gigantlar ile dövüşürler. Gigantların adları da bilinir, örneğin Zeus ile Tyfon, Apollon ile Efialtes savaşmaktadır. Eğer batı frizin bütün levhaları bulunsaydı olasılıkla 25 tanrı ve 27 gigant figürü yer alacaktı. Bu frize ait ancak 6 levha ele geçmiştir. Lagina Hekate Tapınağı'nın batı frizinde Bergama sunağındaki gigantomakhi kabartmalarını göz önünde tutmak

scanfan

Sol üst: Assos (bugün Behramkale) akropolisindeki kent duvarlarından bir görünüm. Alt: Miletos agorasının rekonstrüksiyonu. Doğu Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır. Sağ: Pergamon (bugün Bergama) kentinin genel planı (E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey'den). Yan sayfa sol üst ve alt: Bergama kent duvarlarından iki ayrı görünüm. Sağ üst: Bergama Asklepieion'undaki tiyatro ve sütunlu caddeden bir görünüm. Alt: Aynı yerden sütunlu galeri.

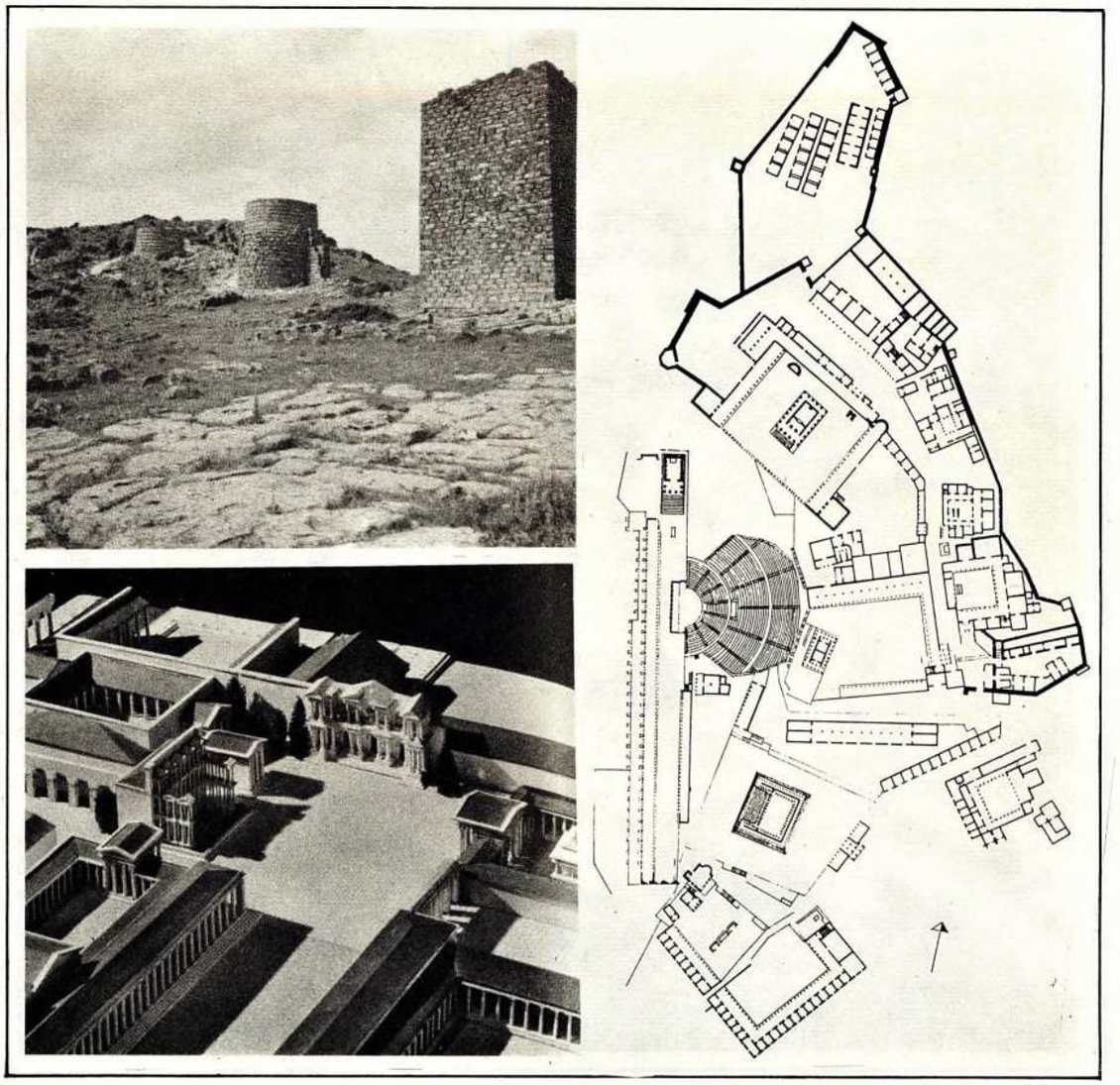

gerekir. Başlıca motifler oradan alınmakla birlikte ayrıntılarda farklıdır.
Güneydeki friz kabartmalarında yerli tanrılar ve kahramanlar yer almış olmalı. Stratonikeia'nın en yüksek tanrıları özellikle Hekate bu friz üzerinde bulunmalıydı. Taht üstünde oturan tanrı önde gelenlerden biri olmaktadır.
Lagina Hekate Tapınağı'ndaki figürlü friz Hellenistik dönemin son temsilcisi gibi görülmektedir. Bundan böyle tapınak frizlerinde figürler kaybolarak yerlerini kıvrık dal ve yaprak motiflerine bırakacaktır.

Sardis Artemis Tapınağı

Lydia Krallığı'nın başkenti Sardis anatanrıça **Kybele**'nin çağlar boyunca kutsandığı bir yerdi. Kybele'nin eski kutsal alanı Persler'e karşı ayaklanma sırasında yakılıp yıkılmıştır. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Sardis'de de bu anatanrıça Artemis ile eş anlam kazanmış ve inşası Roma dönemi içlerine kadar süren bu ünlü tapınak Artemis'e adanmıştır.
Önce merdivenli bir sunak inşa edilmiştir. Büyük tapınağın ilk yapısı ise İÖ 3. yüzyıl başlarına tarihlenmekte ve olasılıkla 1.Seleukos ile eşi Stratonike'nin parasal yardımlarıyla inşaat sürmektedir. Bu tapınakta pronaos, cella ve opisthodomos inşa edilmiş ve tavanı taşımak üzere cella'nın içine iki sıra sütun dikilmiştir. Bu zamanda cella'nın ortasındaki kaide üstünde Artemis'in kült heykeli duruyordu. Pronaos ile sunak arasında ise yandan merdivenle çıkılabilen yüksek bir platform yerleştirilmiştir.
Daha sonra Hermogenes'in pseudo dipteros'larının etkisi ile tapınak sütun dizisi ile çevrilmek istenmiştir. Bu durumda 8×20 sütunlu pseudo dipteros plan ortaya çıkmaktadır.
Ancak tapınağın inşasına uzun süre ara verilmiş, İS 2. yüzyılda yeniden İmparator Antonius Pius (İS 138-161) zamanında öldükten sonra tanrılaşan eşi Faustina için yapının inşası sürdürülmüştür. Cella ortasından bir duvar ile bölünerek ikili bir tapınak haline getirilmiştir. Artemis ile birlikte kutsanan Faustina'nın kolosal başı kazılarda bulunmuştur.
Tapınağın bugün iki sütunu ayakta durmaktadır. Bu sütunlar tapınağın son inşa dönemine ait olmalı, gövdelerindeki yivlerin işlenmesi tamamlanmadan bırakılmıştır.

HEYKELTIRAŞLIK

Büyük İskender zamanı Klasik sanat ile Hellenistik çağ arasında bir geçiş dönemi olmuştur. Bu dönemin başında yeni bir oranlar sistemi geliştiren ünlü heykeltıraş Lysippos durmaktadır. Eski yazılı kaynaklara göre sanatçı, İskender'in saray heykeltıraşı olarak çalışmıştı ve İskender, portrelerinin yalnız onun tarafından yapılmasını istemişti.
Lysippos'un **"insanı olduğu gibi değil, bana göründüğü gibi göstermek istiyorum"** sözü, döneminin sanat anlayışını da belirler. Plinius onun 1.500 heykel yaptığını bildirir, fakat bu heykellerden hiçbirinin aslı günümüze ulaşmamıştır. Ancak bazıları Roma dönemi kopyalarından tanınabilmektedir. Efesos'da bulunmuş, Viyana'da saklanan tunç atlet heykeli Lysippos'a bağlanır. Magnesia'da bulunan İskender heykelinde Lysippos etkileri sezinlenebilmekte, Bergama başı ise üslup bakımından daha çok İÖ 3.yüzyıl Bergama ekolü özellikleri göstermektedir.
İskender'in ölümünden sonra tarihsel gelişim içinde rol oynayan kralların heykelleri yapılmakta ve kentlerin kaderini elinde tutan Tyche heykelleri önem kazanmaktadır. Lysippos'u izleyen sanatçılar arasında Bithyniali Boedas'ın

scanfan

"dua eden erkek heykeli" ve Eutyhides'in Antiocheia (bugün Antakya) için yaptığı "Tyche heykeli" Roma kopyalarında yinelenmiştir.
Bithynia Krallığı'nda Nikomedia (bugün İzmit) için çalışan Diodalsas "Afrodite heykeli"nde yeni bir tip ortaya koyar. Aslı bronz döküm olan heykelin Louvre'da saklanan bir kopyasında görülebilen bu tipte tanrıça ayakta değil, çömelmiştir. Bu hareketle derinlik başarıyla verilmiştir.
Hellenistik dönemde belirli merkezlerde gelişen ekoller içinde Bergama'nın önemli bir yeri vardır. Kral 1.Attalos'un Galatlar'a karşı kazandığı zafer, Bergama heykeltıraşlığında çeşitli anıtların yapılmasına yol açmıştı. Bunlar içinde karısını öldürdükten sonra kılıcını kendine saplayan Galat beyinin heykeli ve Büyük Sunak kaide kabartmalarında görülen **pathetik üslup** bu ekolün belirgin özelliği olmuştur.
Heykeltıraşlıkta Tralles (bugün Aydın) İÖ 2.yüzyıldan ileriye doğru özgün bir ekol olarak belirir. Tralles'de bulunmuş ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde saklanan "Efebos heykeli", palestra'dan çıktıktan sonra mantosuna sarınmış ve bir payeye dayanan genci gösterir ve heykelde Lysippos etkileri yaşamaktadır. Büyük ölçüde grup heykellerinin sevildiği Hellenistik dönemde Trallesli Apollonios ve Tauriskos'un "Farnese boğası" adı ile tanınan ve İÖ 50 yıllarına tarihlenen kompozisyonunda Dirke'nin Dioskur kardeşler tarafından cezalandırılması anlatılmıştır.
Hellenistik dönemde diğer bir heykeltıraşlık ekolü Rodos'ta gelişir ve İÖ 1.yüzyılda en parlak dönemini yaşar. Eski yazarların Hagesandros, Athanadoros ve Polydoros adında üç heykeltıraşın adı ile bağladıkları **Laokoon** grubu, Bergama'nın pathetik üslubu etkisinde kalmış Rodos heykeltıraşlığına örnektir. Aynı sanatçılar Polyfemos'un kör edilmesini gösteren bir grup heykel daha yapmışlardır. Bu anıt İtalya'da Sperlonga'da bulunmuş büyük ölçüdeki heykellerle bağlanmıştır.

İskender Lahdi

Osman Hamdi Bey'in Sidon nekropolü kazısı buluntuları arasında en ünlüsü olan bu lahit, üç tane daha küçük ve bezemesiz lahit ile birlikte aynı oda içine konulmuştu. Mezarlık kazıdan önce soyulduğundan lahitler dışında önemli bir buluntu ele geçmemiştir. Mezar odası yeraltı sularına karşı, drenaj ile gayet iyi korunduğundan lahit günümüze çok iyi durumda ulaşmıştır. Mermerin üzerinde hiçbir aşınma olmadığı gibi kabartmalardaki boyalar da büyük ölçüde durmaktadır.
Lahdin İskender Lahdi adı ile tanınması iki uzun yandaki kabartmalarda Makedonya kralı Büyük İskender'in betimlenmesinden dolayı olmuştur, aslında lahdin içine konan kişi İskender değildir. Tarihsel kaynaklardan İskender'in İÖ 323 yılında 33 yaşındayken Babil'de öldüğü ve Mısır'a götürülerek önce Memfis, sonra İskenderiye'de gömüldüğü bilinir.
Lahit tekne ve kapak olmak üzere başlıca iki parçadan meydana gelmiştir. Tekne dörtgen sanduka biçiminde olup, üzerini iki yana eğimli balık pulu biçiminde kiremitlerle kaplı üçgen çatı benzeri bir kapak örter.
Lahit aşağıda ve yukarıda profillere sahip zengin silmelerle bezenmiştir. Altta düz bir plinthos, sonra toros ve trokhilos. toros profilinde Attika-İon kaidesi kesitini verir. İkili örgü motifi üzerinde Lesbos kymation'u ve boncuk dizisi, yukarıda yumurta dizisi ve ikili meander şeridi uzanır. Kapakta ise arkhitrav'da mor renkli zemin üzerinde sarıya boyanmış

scanfan

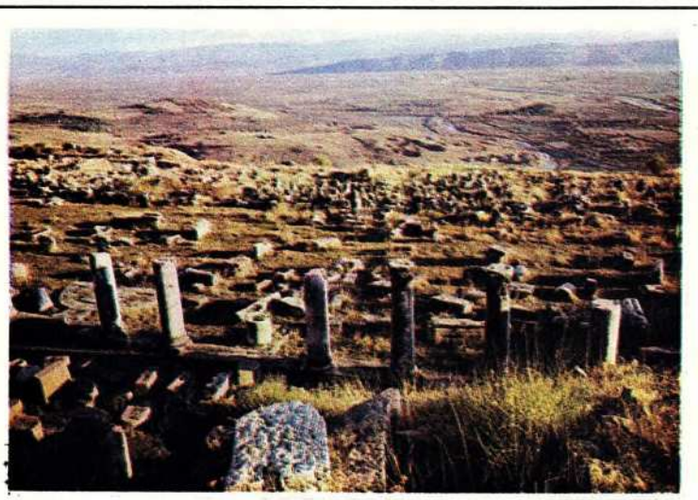

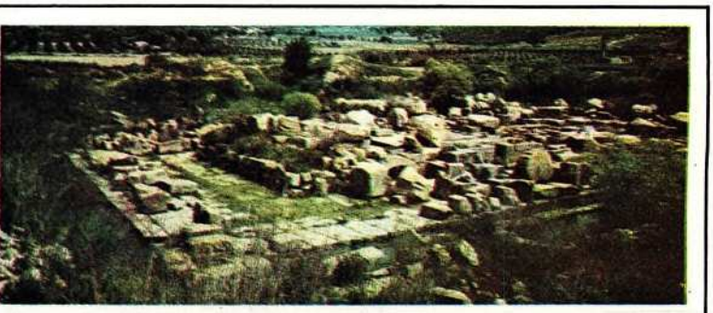

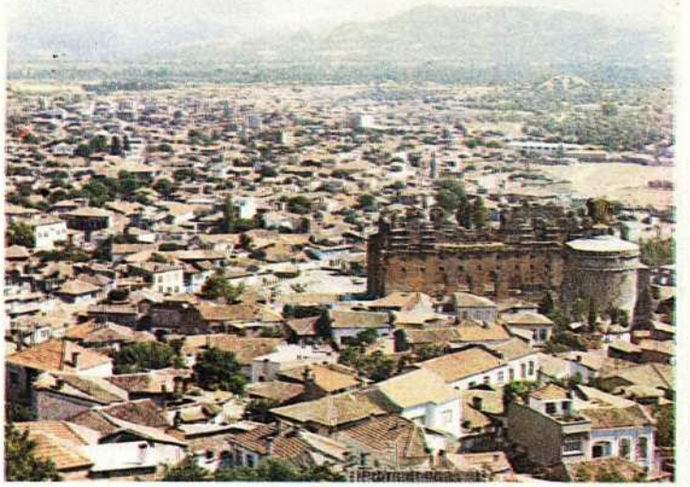

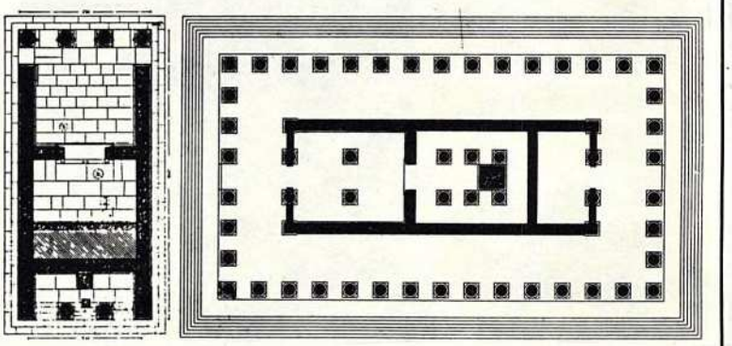

asma yaprakları vardır. Sima'da aslan-grifonlar'dan çörtenler sıralanmıştır. Yapraklardan hale taşıyan genç kız başları antefix'leri meydana getirir. Mahya kirişi üzerinde de aynı başlar ve kartal betimleri vardır. Köşe akroterleri aslanlar, tepe akroter'inde antitetik aslan grifonlar bulunmaktadır.

Lahdin dört yüzü ve alınlıklarda kabartma figürlü sahnelerle bezenmiş olup işlenen konular savaş ve avdır.

Birinci uzun yüzdeki savaş sahnesinde, Yunan ve Pers giysileri içinde atlı ve yaya savaşçılar dövüşürler, ölüler yerde, atların ve dövüşenlerin ayakları arasında kalmıştır. İkili ve üçlü gruplar halinde düzenlenen kompozisyonda hareket iki yandaki atlı figürleri ile sınırlanmaktadır. Sol baştaki figürde başına aslan postu geçirilmiş İskender'in portresi tanınır.

Bu Nemea aslanının postudur ve İskender'in Herakles soyundan geldiğini tanımlar. Ortadaki ve en sağdaki atlı figürlerde de yine portre izleri sezinlenebilir. Bunlar İskender'in generalleri Hefaistion ve Perdikkas olabilir. İkinci uzun yüzdeki av sahnesinde, ortadaki canlı bir grup aslan avındadır ve esas kompozisyonu meydana getirir. Sağ yanda ayrıca bir geyik avı yer alır. Bu yüzdeki figürlerden soldaki ilk atlıda yine İskender'in portresi tanınabilir. Aslan önündeki Pers giysileri içindeki avcının atını ısırırken, İskender onun yardımına koşuyor. İskender burada ortada değil fakat ikinci derecede gösterilmek istenmiştir. Olayın kahramanı olarak ortadaki kişi belirmektedir ki, bu kişi de lahdin sahibi olabilir. Savaş sahnesinde bu kişi yoktur.

Kısa yanlardan birinde Pers giysileri içinde avcılar "panter avında" gösterilmiştir. Alınlıkta ise "Pers ve Yunanlılar'ın savaşı" betimlenmiştir. Diğer kısa yanda ikili gruplar halinde düzenlenmiş üç gruptan oluşan bir savaş sahnesi vardır. Ortada Pers giysileri içindeki binici, yerdeki çıplak savaşçıya mızrağını saplamakta, fakat yan gruplarda ise Persler zor durumdadır. Bu yan alınlıktaki ilginç sahnede Yunanlılar ya da Makedonyalılar'ın birbirleriyle dövüştükleri görülmektedir. Ortada bir kişi öldürülüyor, bu olağan bir savaş sahnesi değildir.

Lahit kabartmaları, tapınak friz ve metop kabartmalarından ayrıdır. Hem ölçü farklı hem de bunlara yakından bakıldığı için özenli işçiliktedir. Konu bakımından bir uzun bir kısa yan birlikte gitmesine karşın, her kabartma kendi içinde bir bütün meydana getirir. Lahitte hiçbir yan esas cephe olarak ortaya çıkmaz.

Yunan sanat geleneğine göre savaş ve av sahneleri belli bir zamanda geçmiş ve belli kişilerin katıldığı olayların betimi değildir. Eğer belirli bir yerde ve zamanda, belirli kişiler arasında geçen bir olay gösterilmişse o zaman "tarihsel betim" söz konusu olacaktır. Yeni araştırmalarla İskender Lahdi kabartmalarının tarihsel betim niteliğinde oldukları kanıtlanabilmektedir. Bu bakımdan eski kaynakların verdiği bilgiler ve tarihsel olaylar göz önünde tutularak sahnelerin yorumuna gidilebilmektedir.

Sidon'da bulunan lahitler ile Sidon krallarının listesi karşılaştırılarak İskender lahdinin sahibinin Abdalonymos adındaki kral olduğu saptanmıştır. İskender ile Pers kralı Darius İÖ 333 yılında İskenderun yöresinde İssos'da karşılaşırlar. Pers ordusunun büyük bir bozguna uğraması ile sonuçlanan bu savaş, İskender'e Mısır'ın yolunu açmıştır. Savaştan sonra kıyı boyunca Mısır'a inilirken Sidon karşı koymamakla birlikte İskender Persler'den yana olan o zamanki Sidon kralı Stradon'un değiştirilmesini ister ve yeni kralı seçmesi için Hefaistion'u burada bırakır, o da Abdalonymos'u kral yapar.

Lahdin uzun yüzündeki savaş "İssos Savaşı" olmalıdır; çünkü

scanfan

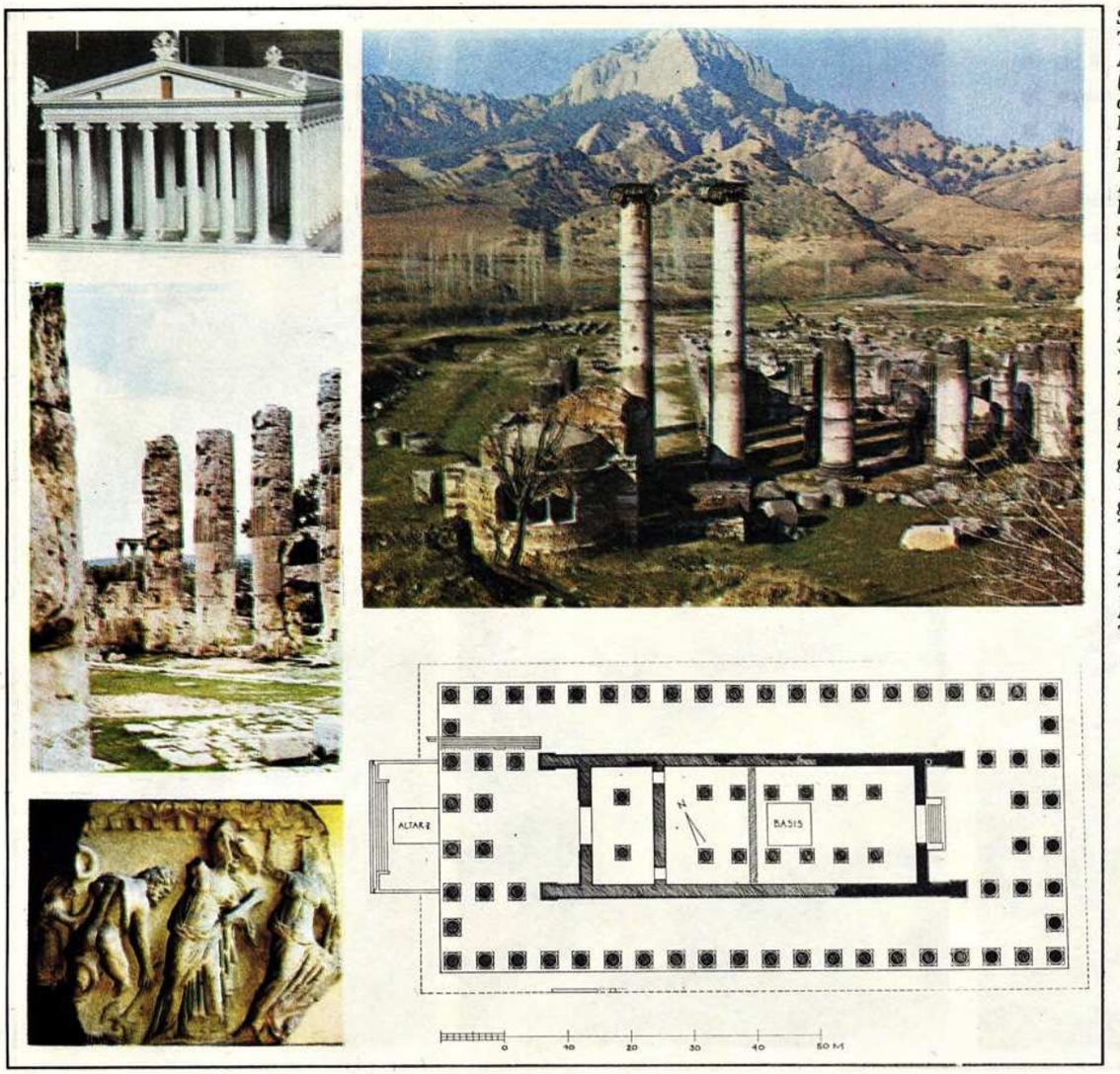

Sağ üst: Sardis Artemis Tapınağı'nın bugünkü görünümü. Alt: Aynı tapınağın planı. (E.Akurgal Ancient Civilizations and Ruins of Turkey'den). Sol üst: Magnesia Artemis Tapınağı'nın maketi. İstanbul Arkeoloji Müzeleri restoratörlerinden Reha Arıcan tarafından yapılmış olan bu maket, aynı müzede sergilenmektedir. Orta: Olba'da (bugün Uzuncaburç) bulunan Zeus Tapınağı'nın bugünkü görünümü. Alt: Lagina Hekate Tapınağı frizlerinden biri. Arkeoloji Müzeleri - İstanbul. Yan sayfa sol üst: Bergama Hera Tapınağı'nın bugünkü görünümü. Alt: Bugünkü Bergama ilçesinin genel görünümü. Ön planda "Kızıl Avlu" adı verilen tapınak görünmektedir. Sağ üst: Klaros Apollon Tapınağı'nın bugünkü görünümü. Orta:Magnesia Artemis Tapınağı'nın frizlerinden biri. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt:Magnesia Artemis Tapınağı'nın planı (E.Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey'den).

bu savaş Abdalonymos'un hayatında dönüm noktasıdır; onun kral olmasına yol açmıştır. Kendisi savaşa katılmadığından kabartmalarda görülmez, fakat kral olmasını sağlayan Hefaistion ortada yer alır.

İssos Savaşı Pompei'de bulunmuş bir döşeme mozayiğinde de canlandırılmıştır. Bu döşeme mozayiğinin bir tabloyu örnek aldığı kabul edilir. Attika ekolü ressamlarından Filoloxenos'un böyle bir tablo resmettiği bilinmektedir. İssos Savaşı'nı Mısırlı Timon'un kızı ressam Helena da resmetmiştir. Gerek mozayik gerekse lahitteki sahne bu tabloların etkisi altında kalmış olmalıdır.

Diğer uzun yüzdeki av sahnesi İskender'in Suriye'deyken ya da Mısır dönüşünde Abdalonymos ile birlikte avlanmasını betimler. Bu avların yapıldığı büyük parklara Yunanlılar **paradeisos** adını verirlerdi ve Plutarkhos eserinde İskender'in hayatını anlatırken onun İssos Savaşı'nda kısa bir süre sonra Suriye'de, belki Sidon yöresinde avlanırken bir aslanı öldürdüğünü bildirir. Bu ava Abdalonymos da katılmış olmalıydı ve kabartmada sahnenin ortasında Pers giysileri içinde görülmektedir. Kral hakkında tarihte pek bilgi yoktur. yalnız İskender'e zambak çiçeklerinden yapılmış bir koku armağan ettiği bilinmektedir.

Bu av sahnesinde Yunanlılar ile Persler'in birlikte avlanmaları İskender'in Makedonyalılar ile Persler'i kaynaştırma siyasetinin bir sembolü olarak ayrıca önem taşır.

Kısa yandaki sahnede ise kralın öldüğü bir savaş anlatılmış olabilir. Sikkelere göre Abdalonymos İskender'in ölümünden sonra da krallığını sürdürür. Bundan sonraki olaylar alınlıklarla beraber değerlendirilir. Gerçi alınlık kompozisyonları üslup ve işçilik bakımından diğer kabartmalar gibi üstün nitelikte değildir; fakat "tarihsel kabartma"olmaları bakımından değerlidir. Alınlıkta Yunanlılar'ın birbirleri ile dövüştükleri sahnede Perdikkas'ın katledilmesi gösterilmiştir. İskender'den sonra Perdikkas saltanat naibi olmuş, fakat Mısır seferi sırasında ordugâhındaki çadırında öldürülmüştü. Sağdaki sakallı, zırhlı ve diademli figür 3. Filippos adı ile tahta geçmiş ve İskender'in üvey kardeşi Arrhidaios'dur. Bu kişi küçük İskender ile birlikte Makedonya ordusu tarafından tahta çıkarılmıştı.

Bu olay Abdalonymos'un yaşantısında önemliydi. İskender'den yana olan kral, Perdikkas'ın tarafını tutuyordu. Onun katlinden sonra da yine devletin bütünlüğünü korumaya çalışan Antigonos Monoftalmos ve oğlu Demetrios Poliorketes' in yanında yer almıştır. Ptolemaios'un Fenike'yi geçici olarak işgaline karşın, Abdalonymos yine tahtta kalmış olmalıdır. İÖ 312 yılında Ptolemaios ile Demetrios arasındaki Gazze Savaşı'nda Abdalonymos ölmüştür. Böylelikle İÖ 312 yılı lahdin tarihini verir.

Lahdin yapıldığı atölyenin Finike'de olduğu kabul edilir. Bu atölyede hem Yunanistan hem de İonia'dan gelen sanatçılar çalışmışlardır. Bunların bazıları Pers saraylarını da görmüş olmalıydı. Sidon lahitlerinde Lykia'nın da önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor, çünkü Klasik mezarlar bölgesi olan Lykia'da belli bir tarihsel kabartma geleneği de vardır. Gölbaşı Heroon'u ve Nereidler Anıtı bu konuda önemli yer tutar. İskender Lahdi geniş bir çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Çeşitli yönlerden gelen çeşitli etkileri öğütüp Doğu Yunan geleneğine bağlı sanatçı ya da sanatçıların elinden çıkmıştır.

Bergama Zeus Sunağı ve Kabartmaları

Bir tapınağa bağlantı kurulmaksızın başlı başına bir sunak olarak geniş bir alanın ortasında yer alıyordu. Bergama kralı

scanfan

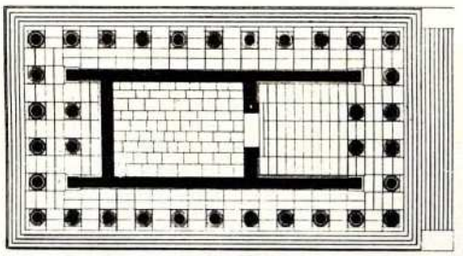

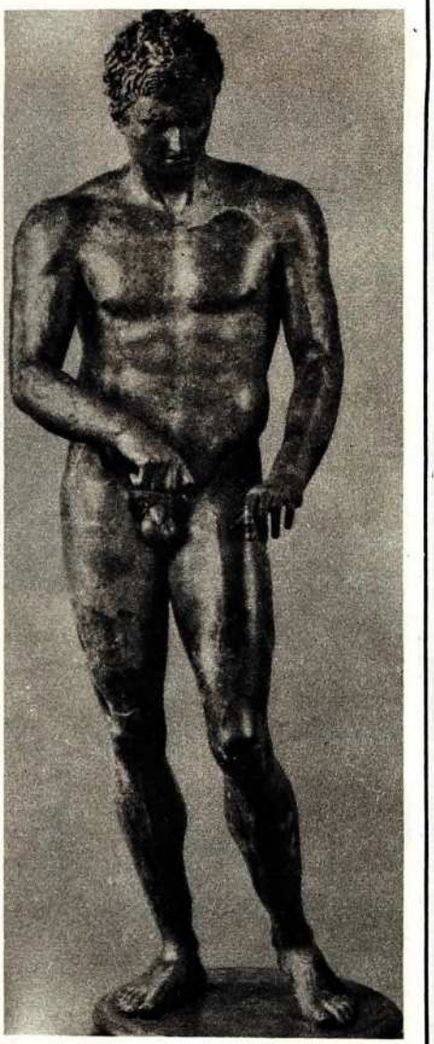

2. Eumenes zamanında Galatlar'a karşı İÖ 190 yılında kazanılan bir zaferin anısına inşa edilen sunak, Zeus ve Athena'ya adanmış olup kaide frizinde bu zaferi simgeleyen tanrılar ile gigantlar'ın savaşı, **gigantomakhi** konusu işlenmiştir.

Sunak kale tepesinde inşa edildiği zaman çok uzaklardan görülebiliyordu. Yüksek kaide üzerinde bulunması da buna yardımcı olmuştur. Bugün ancak temellerine ait kalıntılar yerinde durmaktadır. Yüksek kaideyi bezeyen kabartmalar ve diğer mimari parçalar 19. yüzyılda Berlin'e götürülerek müze içinde anıt yeniden kurulmuştur ve bugün Doğu Berlin'deki Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Sunak meydanına giriş doğudadır ve alana girilince ilk kez Zeus ve Athena kabartmaları ile karşılaşılmaktaydı. Işık tanrıları Artemis ve Leto da bu yanda yer almışlardır.

Sunağın anıtsal merdivenli cephesi ise batı yandadır. Bu merdivenler asıl kurban masasının durduğu platforma çıkar. Platform üç yanda bir duvar ile sınırlanmış olup içte ve dışta sütunlu galeriler ile çevrilmiştir. Duvarın iç yüzündeki frizde **Telefos**'un öyküsü anlatılmıştır. Herakles'in oğlu Telefos, Bergama krallarının atası sayıldığından sunak içinde ona bu önemli yer verilmiştir.

Hellenistik çağ heykeltıraşlığı içinde bu sunağın kabartmalarının özel bir yeri vardır. Tanrılar ile gigantlar'ın savaşı hiçbir yerde böylesine büyük ölçüde işlenmemişti. Üslup ve teknik bakımından İÖ 3. yüzyıl geleneğini sürdürmektedir. Figürlerin gövdesi karşıdan ya da sırtından betimlenmiştir, fakat başlarda ve bacaklarda yandan ya da dörtte üç karşıdan görünümler işlenmiştir. Düz ve gölgede kalan arka yüzey önünde figürler hareket ederler. Hareketin hızı ile elbise kıvrımları kuvvetli gölge-ışık etkisi bırakarak figürlerin gövde ve bacaklarına sarılmaktadır.

Mitolojide gigantlar toprak ana Gaia'nın çocuklarıdır. Olympos'ta oturan tanrılara saldırmışlar ve aralarındaki savaş resim ve heykeltıraşide çok kez anlatılmıştır. İnsan ve hayvan karışımı yaratıklar olarak gösterilirler. Bergama sunağı'nda birçok gigantın bacakları yerinde yılanlar uzanmaktadır. Çehresi üstünde boğa boynuzları ya da baş ve pençeleri aslan olarak biçimlenen gigantlar görülür. Gigantların çoğunda, tanrıların ise bazılarında kanatlar vardır.

Tanrıların büyük çoğunluğu doğu yandaki gruplar içinde, Olympos'un "aydınlık tanrıları" olarak savaşırlar. Güneyde yine "gökyüzü ve aydınlık tanrıları" kuzeyde ise "gece karanlığının tanrıları ve su ile ilgili tanrılar" yerleştirilmiştir. Kabartma kuzeyden batıya yine "su tanrıları" ile dönmekte merdivenin diğer yanında ise güneyden gelen kabartmalarla satyr ve nymfeler ile Dionysos bağlanmaktadır.

İnsan anatomisinin çok iyi bilindiği, gövde, kol ve bacaklardaki kasların işlenmesinde açıkça görülür. Ayrıca, gölge-ışık etkileriyle şiddet anlatımı,çehrelerde olduğu kadar gövdelerde de yansımaktadır. Bergama **pathetik** üslubunun iyi bir örneği olarak bu kabartmalar heykeltıraşlık gelişiminde büyük önem taşırlar.

Telefos frizinde ise kahramanın öyküsünü yanyana dizilmiş sahnelerde belli bir sıraya göre anlatımı daha önce Lykia'da Nereidler Anıtı ve Gölbaşı Heroonu kabartmalarından tanınmaktadır.

RESİM

Bu döneme ait resim sanatının kalıntıları önceki dönemlere oranla daha çok artmaktadır. İÖ 4. yüzyılın sonunda çalışmış ünlü ressamlardan Nikias, Apelles ve Protogenes'in resimleri ancak yazılı kaynaklardan öğrenilebilmekle birlikte, çeşitli

scanfan

Sağ: Büyük İskender'e ait bir heykel. Magnesia'da (bugün Manisa) bulunmuştur. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sol: Efebos heykeli. Tralles'te (bugün Aydın) bulunmuştur. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Yan sayfa sol üst: Teos Dionysos Tapınağı'nın planı (E.Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey'den). Alt: Eutyhides'in Antiocheia (bugün Antakya) için yaptığı "Tyche heykeli". Roma kopyası. Vatikan Müzesi Orta: Doidalsas'ın çömelmiş Afrodite heykeli. Louvre Müzesi-Paris. Sağ: Tunç atlet heykeli. Kunsthistorischen Museum-Viyana.

fresk, mozayik ve **boyalı steller** dönemin resim anlayışını yansıtan belgeler olmaktadır. Pompei ve Herculaneum'daki Roma döneminde yapılmış, ancak Klasik ve Hellenistik dönem ressamlarının eserlerinin kopya edildiği fresklerde de eski büyük resim sanatına ait ipuçları bulunabilir.

Hellenistik resimde büyük figürlerden başka doğa ve mimarinin yer aldığı büyük kompozisyonların ortaya çıktığı ve insan figürünün geniş bir mekân içinde yerleştiği anlaşılır.

İskender döneminde Lysippos'un heykeltıraşlıkta kazandığını resimde kazanan tek kişi Kolofonlu Pytheas'ın oğlu Apelles olmuştur. Saray ressamı görevinde çalışan sanatçı ile kral arasında yakın dostluk kurulmuş ve İskender, portrelerini yalnız onun yapmasına izin vermiştir. Kolofon, Efesos ve Kos onun yurdu olmak onurunu taşımak ister. Efesos'ta yetişmiş daha sonra İskender'in seferinde yeniden yurduna dönmüştür. "Elinde şimşek tutan İskender" resmini Efesos Artemis Tapınağı için yapmıştı. İskender de bu resmi çok beğenmiş ve Cicero'nun anlattığına göre şu sözleri söylemişti: **"İki İskender var, Filip'in yenilmeyen oğlu ve Apelles'in bir benzeri daha yapılamayanı."** Eski yazarların verdiği bilgiye göre, İskender'in parmaklarında çakan şimşeğin parıltısı resmin dışına taşıyor izlenimini bırakıyordu.

Apelles ile ilgili birçok anekdot da günümüze ulaşmıştır. Bunlarda sanatından çok sanatçı kişiliği yansır. Ünlü çizgi tablosunun doğuşunu **Plinius** özetle şöyle anlatır: Apelles, Protogenes'i tanımak istediği için Rodos'a gelir ve doğru onun evine gider, ancak ressam evde değildir ve yaşlı bir kadın evi beklemektedir. Kim olduğunu sorar, Apelles yanıt yerine eline fırçayı alarak resim için hazırlanmış levhanın üzerine boya ile incecik düz bir çizgi çeker. Protogenes döndüğü zaman ziyaretçisinin kim olduğunu anlamasına karşın, kendisi de başka bir renk ile bu çizginin içine daha ince bir çizgi çekerek bilinmeyeni aramaya gittiğini belirtmek ister. Apelles yeniden gelince üçüncü bir renk ile en ince çizgiyi çizer. Protogenes yenilgiyi kabul edip konuğunu bulur.

Bu öykünün arkasında, Antik dönem ressamlarının güzel çizgi çekmeye ne denli önem verdikleri gizlidir. Çizgide ustalık düzenli çalışmakla sağlanır, bu çalışma başlangıçta teknik amaçtadır, giderek sanatçının eline hız ve güven getirir. Plinius, Apelles'in bir gününü bile çizgi çekme çalışması yapmadan geçirmediğini yazar. Yine Plinius'dan öğrenildiğine göre, çoğu zaman sanatçı tamamladığı resimlerini atölyesinin önüne dizerek gelip geçenlerin ne söylediklerini onlara görünmeden dinlerdi. Bir ayakkabıcı resimlerden birinde figürün giydiği sandalın iç tarafındaki bir çengelin eksik olduğunu fark eder. Sanatçı yanlışını düzeltir, ancak bu sefer adam kalçaları eleştirmeye başlayınca Apelles dayanamaz, atasözü haline gelen "ayakkabıcı bağlarda kal" sözünü söyler, onun öfkesi günümüzde "çizmeden yukarı çıkma" sözünde yaşamaktadır.

İskender dönemi ressamlarından Protogenes'in anayurdu eski yazılı kaynaklarda Kaunos,Xanthos ve Rodos; Theon'un Samos olarak bildirilir.

Daha sonra yetişen Küçük Asyalı ressamlar ve eserleri Plinius'da kısaca anlatılmıştır. Bizanslı Timomakhos, konularını mitolojiden seçmiş Aias, Medea, Orestes ve İfigenia gibi trägedia kahramanlarını resmetmişti. Aias ve Medea resimlerini Kyzikos kenti satın almış, sonra Agrippa zamanında 80 talent ya da 6.000 denarius ödenerek Roma'ya götürülmüş ve Venus ve Genetrix Tapınağı'na konmuştu.

Artemon ve Ktesikles kraliçe Stratonike'nin resmini yapmışlardı. Özellikle Ktesikles onun yanında ilgi görmediğinden kraliçeyi bir balıkçı ile kucaklaşırken resmetmiş, bununla halkı sevmesi gerektiğini anlatmak istemişti. Resmi Efesos

scanfan

Sol: Samothrake Nikesi. İÖ 200 yılları. Louvre Müzesi-Paris. Sağ üst: Sidon krallar nekropolünün en ünlü ve görkemli buluntusu: İskender Lahdi. Gerçekte lahit İskender'e değil, Sidon krallarından Abdalonymos'a aittir. İskender'e olan hayranlığını beirtmek amacıyla lahdi onun yaşamından ve savaşlarından sahnelerle bezemiştir. Alt: İskender lahdinin kısa yüzlerinden birinde işlenen "panter avı" sahnesi. Yan sayfa üst: İskender'e atfedilen baş. Bergama'da bulunmuştur. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Orta sol: İskender lahdinin uzun yüzlerinden birinde görülen atlı İskender figürü. Sağ:İskender lahdinin diğer uzun yüzündeki "aslan avı" sahnesinden bir ayrıntı. Alt: İskender lahdinin diğer kısa yanındaki savaş sahnesi.

limanına bırakarak gemi ile uzaklaşırken kraliçe gitmesini yasaklamıştır.

Karia'da Alabandalı Apaturios, Tralles'in küçük tiyatrosu için boyadığı sahne dolayısıyla adını duyurmuştu. Sütunlar yerine figürler yerleştirmiş, saçaklığı ise kentauroslar'a taşıtmıştı. Her çeşit yapıdan öğelerle bir kat daha eklemiştir. Eseri göze hoş görünmesine karşın, Likymnios adında bir yurttaş Alabandalılar'ın herkese gülünç olduklarını söylemiş ve çarşı meydanına atlet, gymnasion'a ise hatip heykelleri dikmelerini eleştirmiştir. Bu yüzden Tralles halkı Alabandalı sanatçının eserinin sahneye uygun düşmediğini anlamış ve değiştirmesini istemişti. Vitrivius kitabında bu öyküyü, dönemin benzer zevksizliklerini anlatmak için kullanmıştır.

Büyük resim sanatı ile yarışabilecek nitelikte döşeme mozayikleri Hellenistik dönem evlerinin kabul odalarında bulunmuştur. Olynthos'daki Akhilleus mozayiği, Pella'daki aslan avı mozayikleri en ünlüleri olup, bunlarda kullanılan taşların renkleri sınırlı kalmakla birlikte gölgeleme başarıyla verilmiştir. Ayrıca mozayik döşemelerde büyük resim sanatının ünlü eserlerinin kopya edildiği de anlaşılır. En tanınmışı Pompei'de "casa del Fauno" da bulunan İskender ile Darius'un karşılaşmalarını canlandıran savaş resmidir. OlasılıklaEretrialı Filoxenos'un İÖ 4. yüzyıl sonlarına ait bir tablosundan kopya edilmiştir.

4. ROMA SANATI

Roma Sanatı Roma kentinin sanatı olarak başlamış, Roma'nın İtalya ve Akdeniz'deki egemenliği sonucunda kültürel ve bölgesel ayrılıklara karşın, büyük bir devletin sanatı haline gelmiştir. Bu sanat Doğuda Bizans'ı, Batıda Avrupa'yı etkilemiştir. Rönesans ve Ortaçağ, sanatı Yunan'dan değil Roma'dan öğrenmiştir. Rönesans ve Antikiteye dönüşte eski eserleri Roma anıtları temsil etmektedir ve daha sonra müzeleri oluşturacak ilk kolleksiyonlarda Roma dönemine ait eserler toplanmıştır. Romalılar Antik çağda Akdeniz Bölgesi'nde önemli rol oynayan son toplumdur ve bu toplumun belirmesinde karmaşık kültürler etkin olmuştur. Başlangıçta Roma üzerinde Yunan sanatının etkileri vardır. Yunan sanatı Roma'ya üç yoldan girer. Birincisi, İÖ 8. yüzyıldan ileriye doğru Aşağı İtalya ve Sicilya'da kurulan Yunan kolonileri aracılığıyla Yunan sanatı İtalya'ya taşınmıştır. İkincisi, İtalya kavimleri arasında Etruria (Toskana)'ya yerleşmiş ve sanatta ilerlemiş Etrüskler'in Anadolu'ya da doğudan gelerek, İon ve Ege Adaları etkileriyle sanatlarında bileşim ortaya koymaları olmuştur. Üçüncü yol ise Hellenistik dönemde gelen etkilerdir. Geniş bir alana yayılmış Yunan sanatı ile Romalılar istila ettikleri yerlerde karşılaşmışlar, birçok heykel,tablo ve çeşitli sanat eserlerini Roma'ya taşımışlardı. Orijinalleri Klasik çağa kadar uzanan bu heykel ve tabloların kopyalarını yapmışlardır.

Roma sanatı Etrüsk, Yunan ve Eski İtalya kültürü ile yoğurulmuş topraklarda gelişmiş kendine özgü bir sanattır ve zaman bakımından **Hellenismus**'u izler, ancak onun bir devamı değildir. Roma sanat tarihi güçlü tarihsel olaylar ve kişilerle bağlı olarak dönemlere ayrılır.

Krallıktan İÖ 6. yüzyılda Cumhuriyet yönetimine geçiş, Roma sanatının gelişimindeki önemli dönemlerden biridir. Sulla zamanı, İulius Caesar, Augustus ve onu izleyen imparatorlar, dönemlerinin siyaseti ile sanatını biçimlendirmişlerdir. Roma sanatı, gücü elinde tutan imparatorun beğenisine bağlanmış, Roma'nın küçük Asya'yı istila etmesinden sonra da varlıklarını koruyarak Roma'nın sanat ve kültürünü etkilemişlerdir.

scanfan

scanfan

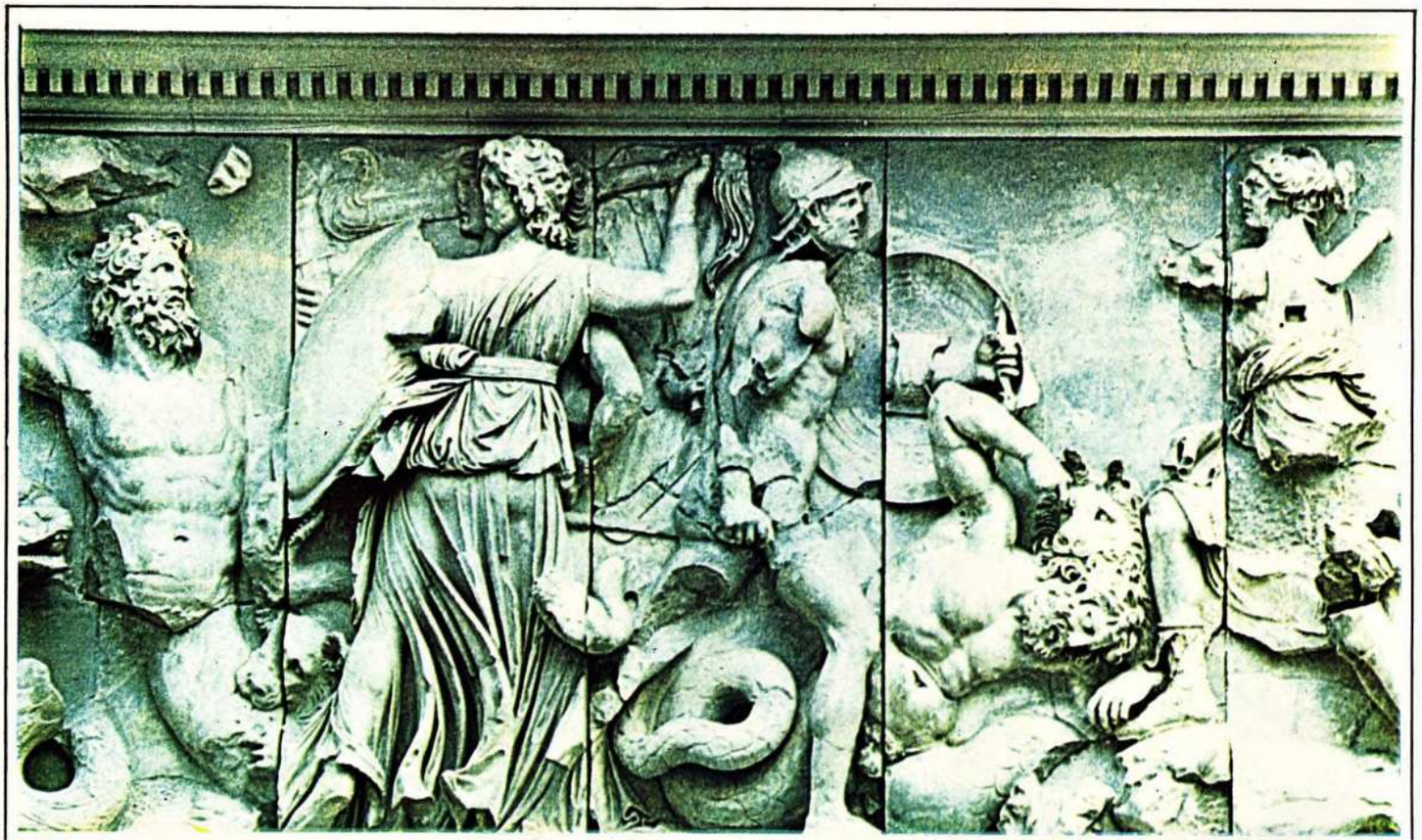

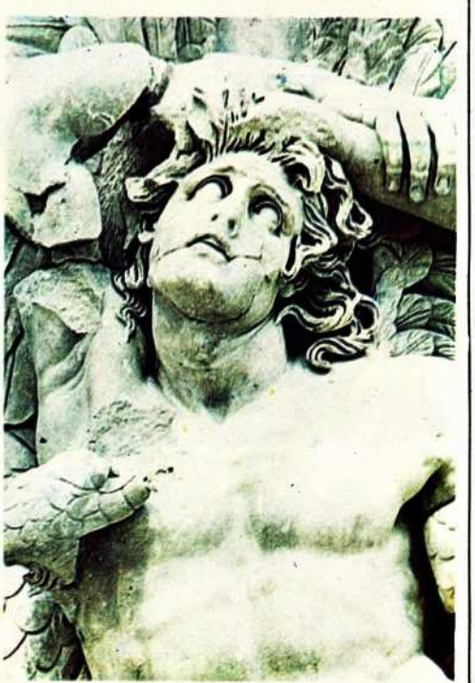

scanfan

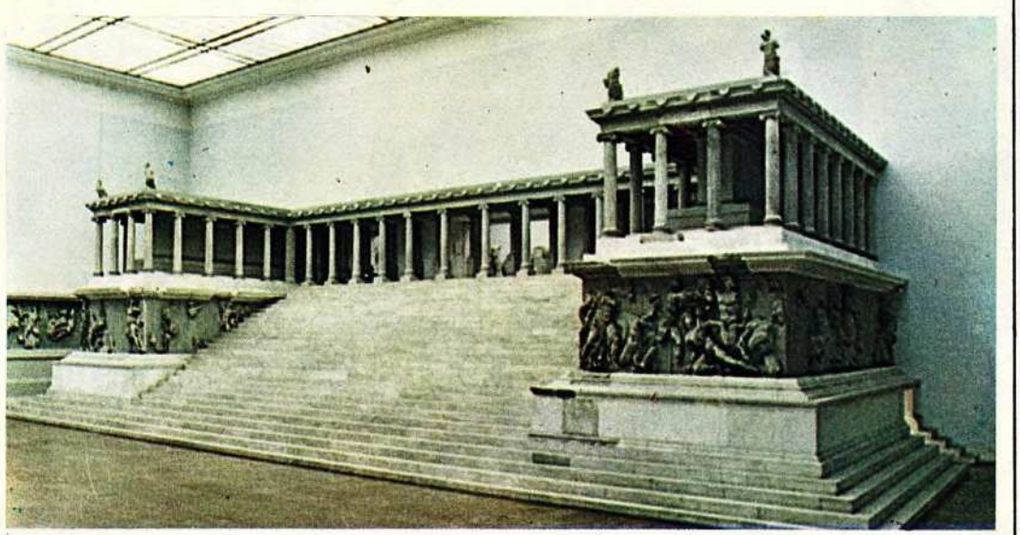

Bergama'daki ünlü Zeus Sunağı'nın temel kalıntıları. Alt: 19. yüzyılda Bergama'dan Berlin'e götürülen ve yeniden kurularak sergilenen Zeus Sunağı'nın genel görünümü. Bugün Doğu Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır. Yan sayfa sol üst: Bergama Zeus Sunağı'nın doğu frizi: Hekate-Klytius, Artemis-Otus grubu, Orta sol: Doğu frizi: Gigant Klytius'un başı. Orta: Doğu frizi: Gigant Otus'tan bir ayrıntı. Sağ: Tanrı Alkyoneos'un başı. Alt sol: Batı frizi Nereos, Doris, Okeanos (?) ve bir gigant. Sağ: Güneş Tanrısı Helios'un grubu.

EYALETLERİN KURULMASI VE ROMA'NIN ANADOLU UYGARLIKLARI İLE KARŞILAŞMASI

Son Bergama kralı 3.Attalos vasiyetnamesiyle krallığını İÖ 133 yılında Roma'ya bırakmış ve Romalılar Anadolu'daki bu ilk eyaletlerine **Provincia Asiae** adı altında sahip olmuşlardır Roma bu yeni eyaletinde yönetimini kurmakla stratejik bakımdan önemli topraklar elde etmişti ve bu yerlerde Roma üstünlüğünün sağlanması gerekli görülüyordu.

Anadolu İlkçağ'da da bölgelere ayrılmıştı. İstanbul Boğazı ve Karadeniz'in bir kısım **Bithynia**, bugünkü Kastamonu ve yöresi **Paflagonia**, Doğu Karadeniz Bölgesi **Pontos**, Ankara ve yöresi **Galatia**, İç Anadolu **Kappadokia**, bugünkü Çukurova **Kilikia**, Eskişehir, Afyon yöresi **Frygia** adını taşıyordu. Batı Anadolu'da ise sırasıyla **Mysia, İonia, Lydia, Karia** ve **Lykia** Bölgeleri yer alıyordu. Bugünkü Antalya ili **Pamfylia**, kuzeyindeki dağlık bölge ise **Pisidia** adı ile anılıyordu.

Bergama'nın eski egemenlik alanı Mysia, Lydia, Frygia ve Karia Bölgeleri'ni de içine alıyordu. Bergama kenti giderek eski önemini kaybetmiş ve eyalet merkezi Efesos olmuştur. Daha sonra Bithynia kralı Nikomedes de İÖ 74'de öldüğü zaman ülkesini Roma'ya bırakmıştır. Pontos ve Kappadokia kralı Mithradates Romalılar'a karşı koymak istemiş, ancak yapılan savaş sonunda yenilmiştir. Bithynia Krallığı İÖ 73 yılında Roma'ya bağlanır. Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında ise İÖ 1. yüzyılda korsanların egemenliği Akdeniz ticaretini etkilemektedir. Bu kıyıları korsanlardan temizleyen Pompeius, İÖ 67 yılında onlar üzerinde baskı kurmuştur. Bundan böyle Kilikia Bölgesi de Roma eyaleti olarak düzenlenir. Pompeius Anadolu'da önemli rol oynayan bir komutan olmuştur. İÖ 64/63 yıllarında Anadolu topraklarındaki Roma yönetimini yeniden düzenlemiştir. Bu yıllarda Anadolu bütünü ile Asia Eyaleti adı altındadır. Roma düzenlemesi ve yönetimiyle birlikte Roma kültürü de Anadolu'ya gelmiş, ancak bu karşılaşmada Anadolu, Roma sanatını büyük ölçüde etkilemiştir. Çünkü bu topraklarda kökleri eski dönemlere inen sanat geleneği vardır ve bu sanat yaratıcı özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Augustus ile başlayan Roma İmparatorluk dönemi Anadolu için önemlidir. İmparatorların çoğu herhangi bir nedenle Anadolu'ya gelmişlerdir. Özellikle Doğuya yaptıkları seferler dolayısıyla Anadolu'dan geçmek zorundaydılar. Bu arada belli başlı kentlere de gitmişler ve onurlarına bu kentlerde çeşitli yeni yapılar ve tapınaklar kurulmuş, para basılmıştır.

Özellikle İmparator Traianus ve Hadrianus Anadolu'nun birçok kentlerini dolaşmışlar, onların adına birçok heykel dikilmiş, taklar kurulmuş, tapınak inşa edilmiş ve bu anıtlar çoğu zaman yazıtlarla belgelenmiştir. İmparator Traianus Parthlar'a karşı yaptığı seferden dönüşünde Kilikia'da kalmış ve bir kıyı kenti olan Selinus'da ölmüştür. Kentin adı İmparatorun anısına Traianopolis'e çevrilmiştir. Yerine geçen Hadrianus, Hellenistik sanata büyük değer vermiş bir imparatordu ve Hadrianopolis kent adı onunla bağlanmaktadır. Anadolu, Roma döneminde en parlak zamanını İS 2. yüzyılda, özellikle Antoninler döneminde yaşamıştır. Ege ve Akdeniz Bölgesi Roma kentleri gelişmiş ve zenginleşmiş, çeşitli anıt ve yapılar inşa edilerek heykellerle bezenmiştir.

Bu arada Hıristiyanlık yeni bir din olarak doğmakta, İS 1. yüzyılda Antiokheia'da, buradan Suriye'ye yayılmakta ve Hıristiyan kilise kuruluşu örgütlenmektedir. Bunu izleyen 3 yüzyıl içinde Küçük Asya'da Efesos, Smyrna, Pergamon, güneyde Perge ve Kilikia kentlerinde yayılmaktadır. Ancak Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesine kadar yüzyıllar geçecektir.

scanfan

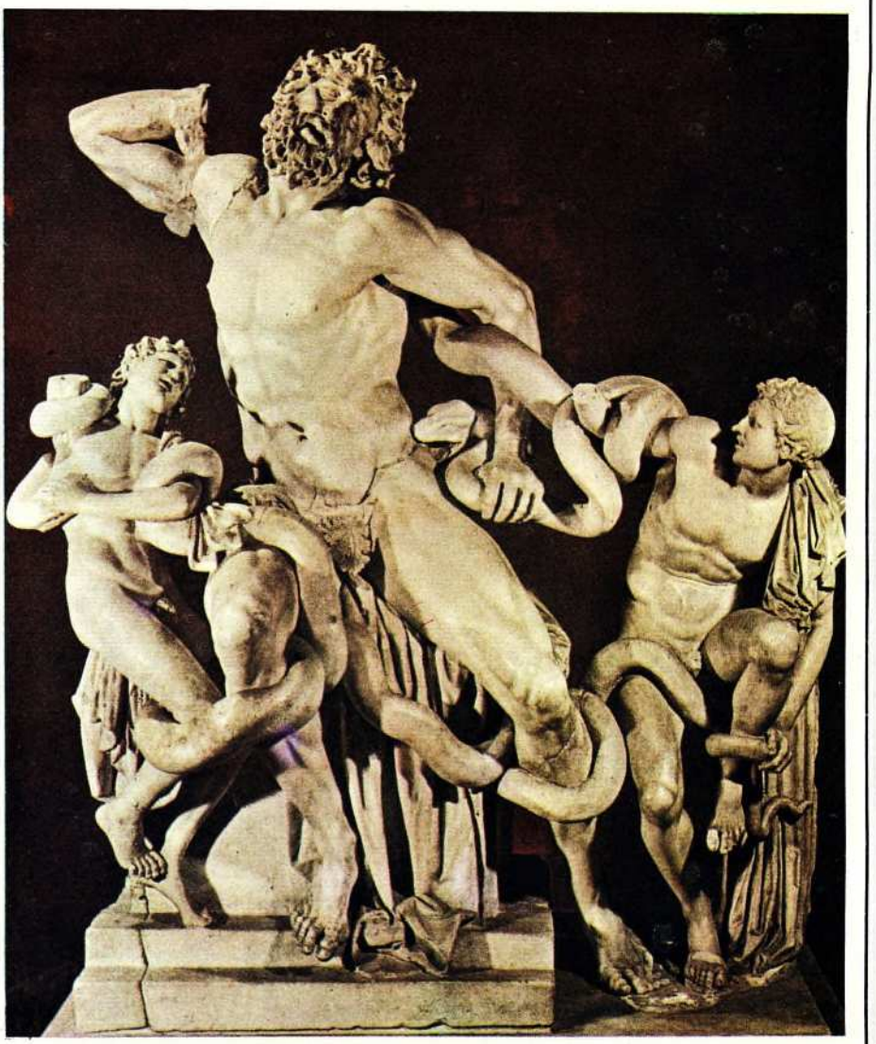

MİMARLIK

Roma sanatı ağırlık merkezini mimaride bulur. Gerek Roma'da ve İtalya'da, gerekse eyaletlerde kurulan yapılar başlıca iki amaca bağlanabilirler. Halk yararına olan yapılar **opera publica** içinde değerlenir. İmparatorun ün ve onurunu **maieistas imperi** yaymak amacı ile inşa edilmiş gösterişli yapılara özellikle Doğu eyaletlerinde Kuzey Afrika kıyıları Roma kentlerinde rastlanmaktadır.

Tekniğin gelişmesiyle mimaride yeni biçimler ortaya çıkmış ve Roma sanatı asıl yaratıcılığını bu alanda göstermiştir. "Kemer", "çapraz tonoz" ve "kubbe"nin bulucuları Romalılar olmasa bile hiçbir mimaride bu öğelerden bu kadar geniş ölçüde yararlanılmamıştır. Kemer ve tonoz çok önceleri Mısır ve Mezopotamya'da kullanılıyordu. Kubbenin ortaya çıkışı biraz daha karanlık olmakla beraber, kil kubbenin Yakındoğu'da çok erken zamanlardan beri tanındığı bilinmektedir. Didyma Tapınağı'ndaki geçitler ve birçok Hellenistik mezar yapısı dışında, Küçük Asya tonozu Roma mimarları ile birlikte kullanılmaya başlanır.

İtalya'da ise kemer ve tonoz, su yolları ve mezarlarda en erken İÖ 6. yüzyıldan 5. yüzyıla geçişte görülür. Mısır ve Mezopotamya'da tonozlar çoğunlukla güneşte kurutulmuş ya da fırınlanmış tuğladandır. Harçsız ya da harçla birleştirilmiş kesme taşlardan yapılan tonozun gelişimi Roma döneminde olmuştur. Ancak Roma mühendisleri en büyük adımı "horasan"ın kullanılmasıyla atmışlardır. Gerekli malzeme kolaylıkla hazırlanabilir ve ucuzdur. Taş ve tuğla kırıkları üstüne sıvı harç dökülerek beton yapılır; meydana gelen karışım sağlam ve güçlüdür. Kemer, tonoz, kubbe biçimine göre dökülür ve kısa zamanda katılaşarak istenilen biçimi alır. Köşe ve kapı söğelerinde ise blok taş kullanılmıştır. Duvar ve tavan örtü yüzeyleri sıva ile kaplanmış ve çoğu zaman bu sıvanın üzerine çeşitli boyalı bezeme yapılmıştır. Genellikle **fresco** tekniğinin kullanıldığı bu bezemelerde dönemin "resim sanatı" bulunabilmektedir.

Roma döneminde tekniğin gelişmesiyle paralel yeni yapı tipleri de ortaya çıkmaktadır ki bunlar arasında **taklar, su kemerleri, bazilika ve hamamlar** sayılabilir.

ROMA MİMARLIĞINDA PLANLAMA, EKSENLERDE UYUM VE SİMETRİ

Roma yapılarının büyük ölçülerinde Roma İmparatorluğu'nun büyüklüğü, Roma devlet gücünün etkinliği vurgulanmıştır. Plinius (36, 101) Romalılar'ı yetiştirdikleri mimarlar ve kent planlamadaki başarılarından dolayı över. Romalılar egemenlikleri altına aldıkları ülkelerin yaşantı ve geleneklerini kendilerine uyarlayarak yeniden biçimlendirmişlerdir. Özellikle Etrüsk ve Yunanlılar'ın öğrencisi olmuşlar, ancak büyük yetenek ve keskin gözlemleriyle kendilerine uygun bulduklarını almışlardır.

Mekânın biçimlenmesinde çeşitli öğelerin bir araya getirilmesiyle oluşan ve perspektivden hareket eden Romalılar'a özgü bir mekân anlayışı vardır. Buna bağlı olarak Roma mimarisinde birçok perspektif görünümü ortaya koyan yapı ve yapı bileşimi inşa edilmiştir. Tek yapı ya da yapı bileşimleri bir ana eksene göre yatay ve dikey eksenlere bağlanarak yönlendirilirler. Roma'daki yan yana eklenen imparator forumlarında bu gelişim açıkça görülür. Forum Traiani'de Şamlı Apollodoros'un planında ana eksene uygun simetrik düzen, girişteki taktan diğer uçtaki tapınağa uzanır. Forumda iki avlu arasında enlemesine yerleşen Bazilika Ulpia yatay eksenleri belirler. Roma mimarlığında bir merkez çevresinde çeşitli biçimlerde gelişen ışınsal simetri de uygulanmıştır.

scanfan

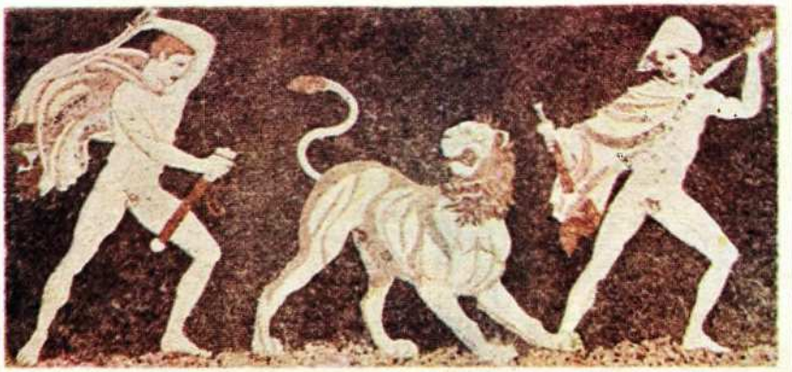

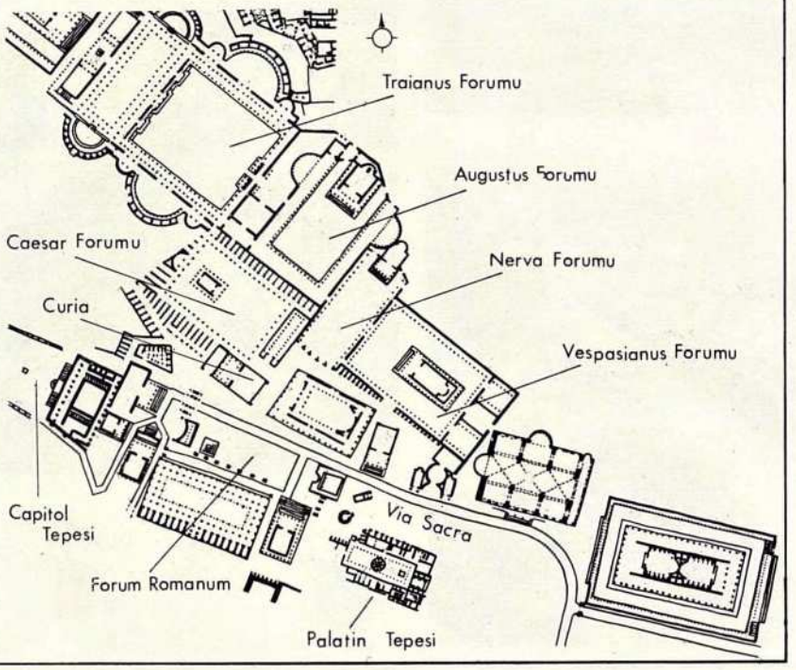

Sağ üst: Hellenistik dönem mozayiklerinden Pella'daki "aslan avı". Alt:Roma'daki forumların planı. Sol üst ve alt: Hellenistik dönem boyalı mezar stellerinden iki örnek. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Yan sayfa sol: Hellenistik dönem Bergama ekolü heykeltıraşlığına ait bir örnek. Bergama Kralı 1.Attalos'un Galatlar'a karşı kazandığı zaferi konu alan "Karısını ve kendini öldüren Galat beyi" heykeli. Threme Müzesi-Roma. Sağ: Hellenistik dönem heykeltıraşlığının Rodos ekolüne ait bir heykel. "Laokoon grubu" Vatikan Müzesi.

İmparator Nero zamanından ileriye doğru Roma mimarları sekizgen planı kullanmaya başlar. Bu plandan daireye ve kubbe örtüye geçilmesi kolaylaşır.
Roma yapılarında büyük önem taşıyan cephe mimarisinde de eksen ve simetri egemendir.

ROMA CEPHE MİMARLIĞI

Roma mimarisi çevrenin biçimlenmesinde cephe görünümüne büyük önem verir. Yapıların ön cephesi belirir. Caddenin iki yanında sütunlu galerilerle sınırlanan yol bir anıtın cephesine yönelir.
Bu cephe bir kapı yapısının yüzü, nymfeum ya da tak olabilir, bununla Roma mimarlığının zengin ve gösterişli etkisi sağlanır. Bu cephelerde **nişler** ve **aedikula**'lar içine yerleştirilmiş heykeltıraşlık eserleri, sütunların dikey çizgileri ile üçgen ya da yuvarlak alınlıklar altında çerçevelenerek sıralanırlar. Çok katlı bu cephelerin en güzel örnekleri anıtsal çeşme yapıları nymfeumlar'da ve tiyatroların **skene frons**'larında bulunmaktadır. Katlar arası ve saçaklıktaki arkhitrav friz gibi yatay mimari öğelerindeki bezemeler yüzyıllar boyunca kullanılagelmiş çeşitli silmelerden ve yaprak motiflerinden oluşur. Bunların incelenmesi, Anadolu mimari bezeme gelişimini gösteren değerli belgeler vermektedir.
Günümüzde hızla gelişen tekniğin mimariye yansıyan öğeleri, modern mimarinin yanı sıra Antik yapıların onarımında da büyük aşamalar yapılmasını sağlamıştır. Bu çalışmalardan biri de Roma cephe mimarisinin yeniden görülebilen bir örneğini Efesos'teki **Celsus Kitaplığı**'nda ortaya koymuştur. İS 2. yüzyılın ilk on yıllarına tarihlenen yapının yeni onarımı, arkeolojik kazılarla onarım çalışmalarının bütünleşmesinde atılan önemli adımlardan biridir.

ROMA DUVAR ÖRGÜSÜ VE MALZEME

Duvar örgüsünde çeşitli taşlardan yararlanılmış ve gerek İtalya gerekse eyaletlerde Roma dönemi duvar inşaatında bu malzemeye bağlı teknikler geliştirilmiştir.
Poligonal ve kiklopik duvarlar erken örnekler arasında görülür. **Opus quadratum**, düzgün yontulmuş blok taşların harç kullanılmaksızın örülmesidir. Harcın bulunması ile **opus caementatum** gelişip yaygınlaşır. Bu teknikte harçla karıştırılmış düzensiz taşlarla döküm duvarlar ve geniş açıklıkları örten tonozlar yapılabilmiştir. Düzensiz taş ve harçlı döküm duvarların dış yüzeyinin çeşitli büyüklük ve biçimde taşlarla kaplanması **opus incertum**'u, daha gelişkini **opus reticulatum**'u belirler. Bu teknikte piramit biçimi taşlar tabanları dış yüzeyde kalmak üzere duvara saplanmıştır. İÖ 1. yüzyılın ortasından İS 1. yüzyılın ortasına kadar tarihlenir. Taşın yanı sıra Roma duvarında tuğla önemli bir yapı malzemesidir. Kemer ve tonozlarda **bipedales** 2×1 Roma ayağı ölçüsündeki dörtgen tuğlalar yanı sıra hamamların ısıtılmasını sağlayan **hypokaust** inşasında kullanılmış, çapları çeşitli ölçüde yuvarlak tuğlalar da yapılmıştır.

YAPI TİPLERİ

TAPINAK

Roma tapınağının biçimlenmesinde Yunan etkisi görülmekle birlikte, özgün bir yapı olan Etrüsk tapınağının da önemli bir yeri vardır. Etrüsk tapınağı podium üzerinde yükselir, ön cephesi vurgulanır ve üçe bölünmüş cella'da üç tanrı barınır. Sütunlar basık ve sütun araları geniştir. Pişmiştoprak levhalar üzerindeki bezeme ile çok renkli bir görünüme sahiptir. Tuskan düzeninde sütun başlıkları Dor başlıklarına benzer. Etrüsk tapınağında taş ve kerpiçin yanı sıra ahşap

scanfan

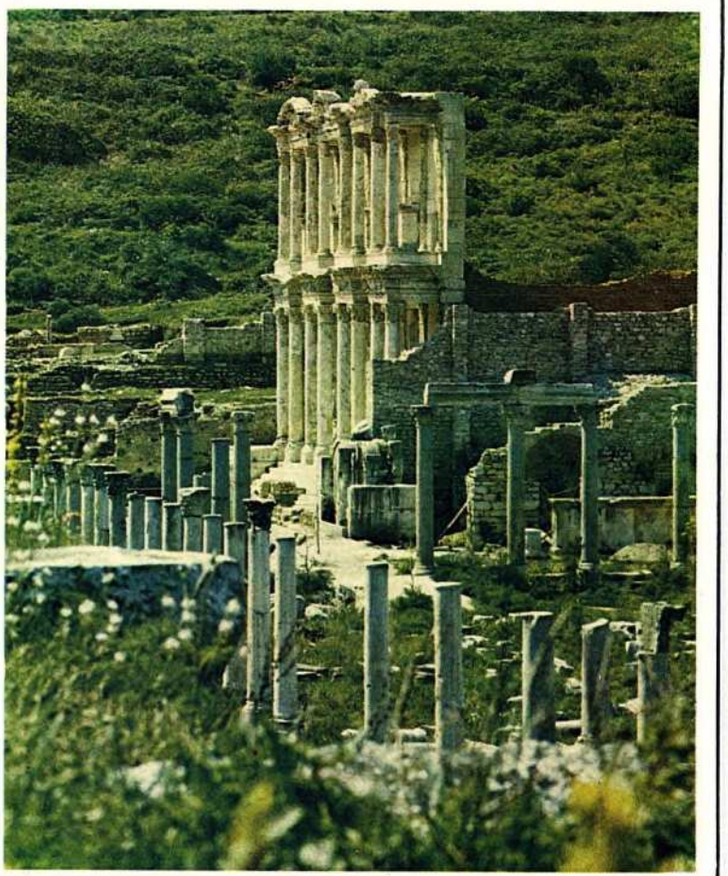

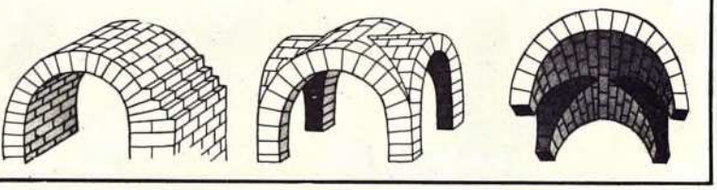

malzeme geniş ölçüde kullanılmıştır. İÖ 6. ve 5. yüzyıllarda Roma'daki Ceres, Liber, Libera ve birçok onarım geçiren İupiter Capitolinus Tapınağı'nda Etrüsk tapınak mimarlığı tanınabilmektedir. Daha sonra Cumhuriyet dönemi tapınak mimarlığında Roma'da Largo Argentina'daki tapınaklarda İtalik-Etrüsk ve Yunan-Hellenistik mimari biçimleri bir araya gelmiştir. İÖ 4. yüzyıldan İÖ 1. yüzyıl başları arasında tarihlenen bu dört tapınaktan birincisinde Tuskan sütunların Korinth'e dönüşümü ile anteler arasındaki iki sütunlu planın peripteros'a gelişimi görülür.

Yunan tapınak düzenlerinin bir arada kullanıldığı İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Paestum'daki Korinth,Dor, İon düzenindeki tapınak Etrüsk özellikleri ile belirir. Hellenistik dönemde İtalya'ya ulaşan Yunan etkileri tapınak mimarlığında çeşitli biçimlerde yansımaktadır. Pompei'deki Apollon Tapınağı forumun yanında ve galerilerle çevrili bir avlunun ekseninde yer alır. Bu galerinin İS 63 depreminden sonra onarılan saçaklığı, Hellenistik özellikte iki sütun arasında üç triglif dört metop ile Bergama stoalarındaki sayıyı yinelemektedir.

İtalya tapınağının İÖ 1. yüzyılda pseudo peripteros planda günümüze en iyi durumda ulaşmış bir örneği Roma'da Forum Boarium'daki İon tapınağında görülür. **Fortuna Virilis** adı ile tanınan yapı, podium üzerinde ve cella duvarında sıralanan yarım sütunları ile bu tipin erken örneklerindendir. Tivoli'de ve daha sonra Augustus'un yakın arkadaşı Agrippa tarafından inşa ettirilen Nimes'deki **Maison Carree** de pseudo peripteros planda bir Roma tapınağının en yetkin örneği ortaya konmuştur. Benzer yapılara Anadolu'daki kazılar içinde bugün gün ışığına çıkarılan Roma tapınaklarına rastlandığı gibi, bundan sonra yapılacak kazılarda da aynı tür tapınaklara rastlanması olasıdır.

ANADOLU ROMA DÖNEMİ TAPINAKLARINDAN ÖRNEKLER

Roma döneminde Anadolu'da inşa edilen tapınakların birçoğunda daha önce tanınan Hermogenes'in tapınak kuralları uygulaması süregitmektedir. Büyük ölçüde ve Hellenistik gelenekteki tapınakların yanı sıra imparatorun kendisinin ya da kent halkının ve meclisinin imparatorun onuruna sunduğu çok sayıda, fakat küçük ölçüde tapınak da vardır. Roma yaşantısında imparator kültünün önem kazanması sonucu imparator adına tapınaklar kurulmuş ve bunlarda tanrılaşmış imparatora tapılmıştır.

Roma dönemi tapınakları kutsal bir alan içinde ve o alanın eksenlerine uygun düşecek biçimde yerleştirilirdi. Peripteros' un yanı sıra pseudo peripteros plan, özellikle küçük ölçüdeki tapınaklarda uygulanmıştır. Anadolu'daki ilgi çekici bir örneği Side tiyatrosunun yanındaki tapınakta görülür. Yuvarlak planlı tapınaklar da Roma dönemi kentlerinin güzel görünümlü yapıları arasındaydı. Bu yapılarda daha çok akanthus yapraklarıyla bezenmiş Korinth başlıklar kullanılmıştır. Bu başlıkların iki yanlı İon başlıklarından ayrıcalığı dört bir yanda aynı etkiyi bırakmasındadır; bu nedenle tapınak mimarlığında da kolaylıkla uygulanmıştır. Ancak, Romalılar yapılarda yalnız Korinth başlık kullanmamışlardı, Aizanoi Tapınağı'ndaki gibi İon başlıklar da vardır ve İon-Korinth karışımı komposit başlıklara da rastlanır.

Roma tapınak mimarlığını Yunan tapınağından ayıran en önemli özelliklerden biri de cephe görünümünün vurgulanmasıdır. Yunan tapınağı çevresinden ayrılmış plastik bir bütündür, herhangi bir yapıdan bağımsız olarak inşa edilmiştir. Geç Hellenistik ve Roma tapınakları ise bir alan içinde eksenlere bağlanarak belli bir esas cephe kazanır. Romalı mimarlar tapınağın arkasını forumun

scanfan

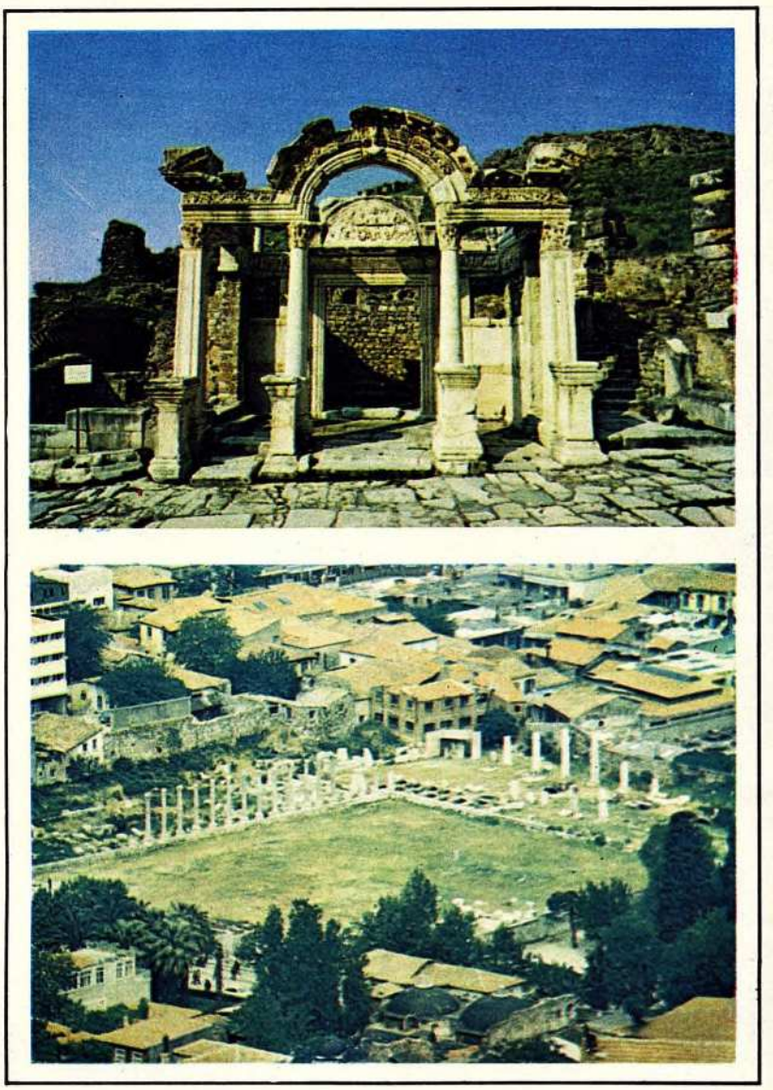

Roma mimarisine ait iki örnek. Üst: Efesos Hadrianus Tapınağı. Alt: İzmir agorası. Yan sayfa sol üst: Roma Forum Romanum'dan bir görünüm. Alt: Efesos agorası. Sağ üst: Roma cephe mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Efesos Celsus kitaplığı. Onarılarak yeniden ayağa kaldırılan bu kitaplık, arkeoloji alanındaki onarım çalışmalarının ne denli başarılı olabileceğini ortaya koymuştur. Alt: Roma tonoz tiplerine ait üç örnek.

duvarına dayamakta bir sakınca görmemişlerdir. Ancak Anadolu'da Hellenistik geleneğin kuvvetli olması sonucunda bu dönemde yapılmış olan tapınaklar, Roma'dan çok Yunan tapınaklarına yaklaşırlar. Bunun bir örneği Ankara Augustus Tapınağı'nda görülebilir.

Ankara Augustus Tapınağı

Çok sayıda krepis üzerinde yükselen tapınak, 36×54.82 m. büyüklükte, 8×15 sütunlu ve pseudo dipteros planlıdır. Merdivenle çıkılan cella önünde dört sütunlu bir pronaos, arkada anteler arasında iki sütunlu opistodomos vardır. Sütun başlıkları Korinth düzeninde işlenmiş olmalıydı. Bugün ayakta duran cella kapısı ve cella duvarı bezemesi yakından görülebilir. Cella duvarı altta silme, orthostat ve meander frizi, en üstte yaprak kıvrımlı dallardan oluşan bir friz ile sınırlanır. Bu sıralama Roma'daki Augustus'un barış sunağı **Ara Pacis**'de bulunmaktadır.

İlk araştırmalarda tapınağın Hellenistik döneme tarihlendiği, daha eski **Men** ve **Kybele** kültünün kutsandığı bir yerde kurulduğu, Ankara sikkelerindeki betimlerine dayanarak tapınağın önceleri prostylos planda olduğu, daha sonra Roma İmparatorluk döneminde sütunlarla çevrildiği ileri sürülmüştür. Ayrıca tapınağın bir avlu içinde durduğunu kanıtlayan duvar izlerine de rastlanmıştır. Ancak şu da belirtilmelidir ki tapınağın Hellenistik planda oluşu o dönemde inşa edilmesini gerektirmez. Bu tip Anadolu'da uzun süre kullanılmıştır, örneğin Aizanoi'deki Zeus Tapınağı, Ankara ve Magnesia'daki Artemis Tapınakları'na çok benzemekle birlikte İmparator Hadrianus dönemine aittir. Bu tapınağın planında başlangıçtan beri aynı kaldığı sonucuna varılabilir.

Hıristiyanlığın gelmesiyle tapınak kiliseye çevrilmiş, cella ile opistodomos arasındaki duvar kaldırılmış, anteler arasındaki iki sütun yerinden alınmıştır. Güneydoğu duvarı üzerine iç mekânı aydınlatmak için üç pencere açılmıştır. 15. yüzyılın başlarında, tapınağın kuzeybatı köşesinde **Hacı Bayram Camii** kurulmuştur.

Ankara Augustus Tapınağı cella duvarındaki Grekçe ve Latince yazıtlar bakımından da büyük önem taşır.

Augustus ölümünden 16 ay önce Roma'daki Vesta rahibelerine dört yazılı belge vermiştir.

1. Kendi cenaze törenine ait istekleri,
2. Vasiyetnamesi,
3. **"Res Gestae divi Augusti"** tanrılaşmış imparatorun yaptığı işlere dair,
4. İmparatorluğun durumu hakkında bilgi.

Bunlardan yalnız üçüncüsünün metni günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ankara Tapınağı'nın cella duvarına yazılmış Latince yazıt pek az eksiğiyle Augustus'un sözlerini yineler. Grekçe çevirisi de kısmen duran yazıt şöyle başlar: **"Tanrılaşmış Augustus'un Roma halkı ve Roma devleti için yaptığı işler, Roma'da iki paye üzerinde yazıldığı gibi olup, burada kopyaları yinelenmektedir."**

Bu yazıta Ankara'dan başka Latincesinin bir parçasına Pisidia Antiokheia'sında (bugün Yalvaç), Yunancasının bir parçasına da Frygia'daki Apollonia'da (bugün Uluborlu) rastlanmıştır.

İmparator'un yaptığı işlerden söz etmesi bir çeşit hesap verme olarak yorumlanabilir. İmparator yalnız halka değil tanrılara da hesap vermektedir. Bu, Doğu kültürlerinde rastlanılan bir özellikti. Asurlular zamanında Mezopotamya'da örnekleri vardır.

Sueton ise, bu belgeyi yalnızca index olarak tanımlamıştı, imparator yaptığı işlerin bir listesini sunmuştur.

scanfan

Yalvaç'daki Tapınak

Pisidia Antiokheia'sında Augustus zamanında tarihlenen bir tapınağa ait kalıntılar bulunmuştur.
Doğal kayaya yontulmuş podium'u ile kutsal bir alanın ekseninde yer alan tapınak, önde dört sütuna sahip bir prostylos'dur ve Korinth başlıklar kullanılmıştır. Cella duvarını yaprak kıvrımlı bir friz çevirir. Sütunların üstünde üç fascialı arkhitrav ve öküz başları ile taşınan girlandlı bir friz uzanır. Mimari bezemeler Ankara Tapınağı ile benzerlik gösterir ve çok iyi işçiliktedir.
Tapınağın bulunduğu alanın iki katlı galerilerle çevrili olduğuna işaret eden mimari parçalar Dor ve İon düzenlerinin varlığını ortaya koymuştur. Alt katta Dor, üstte İon düzeni kullanılmıştır.

Milas'daki Tapınak

Podium üzerinde ayakta duran bir sütunu ile olasılıkla Augustus dönemine tarihlenen bu tapınak da Korinth düzenindeki başlığı ile belirlenir. Karia Bölgesi'nin yüce tanrısı Zeus ile bir tutulan imparatora adanmış olmalıydı.
Troia'daki Athena İlion tapınağı da aynı zamanlara tarihlenmektedir.

Efesos Domitianus Tapınağı

Krepis üstünde yükselen 8 × 13 sütunlu pseudo dipteros plandaki bu tapınak, imparator **Domitianus**'a ait büyük bir heykelin baş ve kolunun bulunması dolayısıyla onun adına bağlanmıştır.
Pronaos'da anteler'in önünde dört sütun bulunur. Arkada opistodomos'u yoktur. Flaviuslar soyundan olan Domitianus 81 yılında imparator olmuştur. Başlangıçtaki dürüst yönetimi giderek mutlak bir egemenliğe dönüşmüş, kendini **"Dominus et Deus"** efendi ve tanrı ilan ettirmiştir. Karısı Domitia tarafından 96 yılında öldürtülen imparator için senato **"Damnatio Memoriae"** ilan etmişti; bu nedenle heykelleri yok edildi, yazıtlardan adı silindi. Domitianus ile ilgili kalıntıların az olması bakımından Efesos'daki bu tapınak ve heykel ayrı bir önem taşır.

Silifke'deki Tapınak

Bir sütunu, Korinth üslubundaki başlığı ve bunun üstündeki arkhitrav parçası ile duran tapınağın 8×12 sütunlu bir peripteros olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca tapınak bir podium üzerindedir.
Mimari bezeme parçalarından anlaşıldığı üzere Nikeler ve öküz başları ile taşınan girlandlı bir frizi vardı.
Tapınağın galerilerle çevrili bir avlu içinde, olasılıkla eksenlere uyumlu durduğuna işaret etmek gerekir.
Sonraları kiliseye çevrilen tapınağın en erken 2. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.

Euromos'daki Tapınak

Arkhitrav ve friz blokları yüksekliğinde kısmen ayakta duran tapınak 6×11 sütunlu bir peripteros'dur. Cella'nın içinde yer alan naiskos ve cephedeki ikinci sütun sırası tapınağın özelliğini belirler. İyi işçilikteki ayrıntıları ve Korinth başlıkları Hadrianus zamanına tarihlenir. Tanrı Zeus'a adanmış tapınak Klasik geleneğe bağlı Anadolu'nun Roma dönemi yapılarına bir örnektir.

scanfan

Sol üst ve alt: Roma İmparatoru Hadrianus zamanına tarihlenen Euromos'taki Zeus Tapınağı'na ait iki ayrı görünüm. Sağ üst: İzmir agorası buluntularından Poseidon ve Demeter heykelleri. İS 2. yüzyıl. Buğday tanrıçası olan Demeter ile deniz tanrısı olan Poseidon'un İzmir agorasında yer almasının nedeni, eski İzmirlilerin bereket ve deniz ticaretinin bol ve zengin olmasını bu iki tanrıda simgelemiş olmalarından ileri gelmeliydi. Alt: Günümüze oldukça sağlam ulaşan Aizanoi (bugün Çavdarhisar) Zeus Tapınağı'ndan bir görünüm. Tapınak 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Yan sayfa sol üst: Ankara'daki Augustus Tapınağı'nın duvarlarında bulunan yazıt. Alt: Ankara Augustus Tapınağı'nın bugünkü görünümü. Sağ üst: Yalvaç'daki (eski Antiokheia) tapınağının günümüze ulaşan temel kalıntıları. Augustus zamanına tarihlenmekted ir. Alt: Efesos Domitianus Tapınağı'nın temel kalıntıları.

Aizanoi Zeus Tapınağı

Eski Aizanoi kentine ait kalıntılar Kütahya'nın 63 km. güneybatısında bugünkü **Çavdarhisar** köyü içinde bulunmaktadır. Antik yerleşmenin tiyatro ve stadion'u da iyi durumda kalmakla birlikte kente egemen olan yapı tapınaktır.

Galerilerle çevrili bir avlunun ekseninde yer alan tapınak podium üzerinde inşa edilmiş 8×15 sütunlu ve Hellenistik geleneğe uygun bir pseudo dipteros'dur, çünkü uzun yan sütunların sayısı, cephe sütun sayısının iki katından bir sütun azdır.

Yapının altında üstü tonoz ile örtülü büyük bir mahzen vardır. Bir tapınakta kural dışı olan bu mahzenin bir benzeri daha yoktur. Opisthodomos'daki bir merdivenle hem yapının damına çıkılabilir, hem de aşağıdaki mahzene inilebilir. Bu merdivenin dışında yapının planı Ankara Augustus Tapınağı'na uygundur ve büyüklük bakımından da iki tapınak birbirlerine çok yakındır.

Aizanoi Tapınağı'nın podiumu Roma tarzından farklı olarak bir teras gibi düşünülmüş ve cephedeki geniş merdivenleriyle çıkış sağlanmıştır. Podium'un üzerinde ayrıca yedi basamaklı krepis ile tapınak daha da yükselmiştir.

Tapınağın sütunları tek parça taştan yontulmuş monolit sütunlardır, üstünde İon başlıkları taşırlar. Sütun yivlerinin üst bitimleri özenle işlenmiş çift kulplu vazolarla bezenmiştir. Arkhitrav bloklar üzerinde bronz harflerle uzun bir adak yazıtının yer aldığı anlaşılmıştır. Harfler taşın üzerine kenetlerle bağlanmış olduğundan bugün ancak kenet delikleri görülebilmektedir ve yalnızca bu izler yazının okunmasına yetmemiştir.

Tapınağın akroterlerinde figürlerle birleştirilmiş dal kıvrımlarında uyumlu bir bütünleşmeye ulaşılmıştır. Tepe akroterde yaprak kıvrımlar arasında büst, yanda ise akanthus yaprakları arasında yükselen olasılıkla Nike figürünün ayakları görülür. Bu büstlerden ön cephedeki erkek, arka cephedeki ise kadındır. Tapınağın Zeus'un yanı sıra, alt kattaki mahzen dolayısıyla anatanrıça kültü ile bağlanmış olması da düşünülebilir. Cella'da duran kült heykelinden hiç bir iz kalmadığından Aizanoi kenti sikkeleri üzerindeki Zeus betiminden yararlanılarak heykel hakkında az da olsa bir fikir edinilebilmektedir. Sikke kabartmalarında tanrı Zeus ayaktadır, göğsünü açıkta bırakan ve dizlerine kadar inen bir elbiseye sarılmıştır. Sağ elinde kutsal hayvanı kartal , sol elinde ise bir mızrak tutmuştur.

Tapınağın cella duvarları üzerindeki Yunanca ve Latince yazıtlar tapınağın kurulması ile yakından ilgilidir. Bu yazıtlarda Aizanoilu rahipler ve kent yöneticileri ile Roma imparatorları arasındaki yazışmalar, vergi yasalarının açıklanmasına ışık tutan bilgiler taşa geçirilmiştir. Tapınak 2. yüzyılın ilk yarısı içinde tarihlenmektedir.

Bergama Traianeum

İmparator Traianus'un İS 117 yılında ölümünden sonra yerine geçen Hadrianus tarafından tanrılaşmış imparator için inşa ettirilmiştir. Tapınağın içinde kazılar sırasında her iki imparatorun heykellerinin parçaları, özellikle kolosal başları bulunmuştur. Akropol'de engebeli bir arazide kurulacak yapı için uygun bir düzlem elde etmek üzere tonozlar ve destek duvarları inşa edilmiştir. Meydana gelen alanın üç yanı galerilerle çevrilmiş ve eksenin üzerine tapınak yerleştirilmiştir.

Cephede anıtsal merdivenlerle çıkılan tapınak yüksek bir podium üzerindedir ve 6×9 sütunlu peripteros plandadır.

scanfan

Side'nin (bugün Selimiye) genel görünümü. Alt: Bergama Traianeum'dan bir görünüm. Onarım çalışmaları hızla devam eden bu tapınaktan, görülen sütunlar ayağa kaldırılmıştır. Roma İmparatoru Traianus'un İS 117 yılında ölümünden sonra yerine geçen Hadrianus tarafından ölen imparatorun anısına inşa edilmiştir.

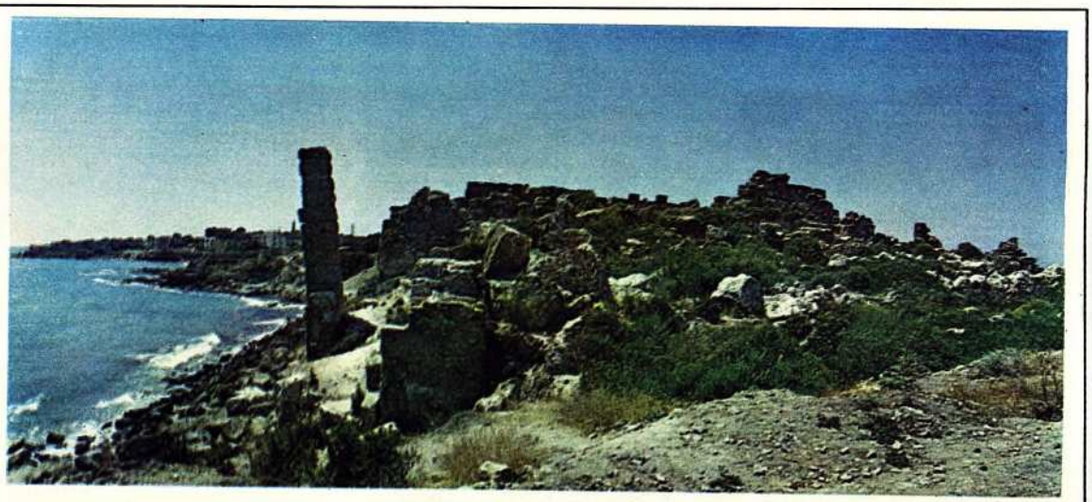

Pronaos'da anteler arasında iki sütun bulunur, arkada opisthodomos yoktur. Sütunlar Korinth başlıklar taşırlar. Arkhitrav'ın üstünde medusa başları ile bezenmiş konsollu bir friz uzanır. Düzenli aralıklarla sıralanan konsollar akanthus yapraklar ile örtülmüşlerdir. Konsollar arasındaki medusa başları çağdaş Bergama heykeltıraşlık üslubunu yansıtır. Alınlık üçgeninin köşelerini bezeyen yaprak ve dal kıvrımları ile uyumlu bütünlenen figürlü akroterler Aizanoi Tapınağı akroterleriyle karşılaştırılabilir.

Side, Athena ve Apollon Tapınakları

Kentin güneyinde deniz kıyısında Side'nin iki büyük tapınağı yer alır. Büyüklükleri farklı olmakla birlikte her ikisi de 6×11 sütunlu peripteros planda, cella ve pronaos'lu bulunan tapınaklardır.

Beyaz mermerden inşa edilmiş tapınaklardan daha küçük olan Korinth düzeninde sütun başlıklar ile belirir. Ayrıca medusa başları ve tapınağı çepeçevre dolaşan konsollu bir frizi vardır. Alt kısım akanthus yapraklar ile kaplı konsollar 40-45 cm. genişlikteki metop biçimli alanları ayırırlar. Bu alanlarda yılan kafaları biçiminde sonuçlanan dağınık saçları ile Medusa maskları sıralanmaktadır. Saçların arasında Bergama Traianeum frizindeki Medusalar ile benzer kanatlar da vardır. Medusaların pathetik ifadeleri Didyma Apollon Tapınağı Medusaları'na yaklaşır. Bu çehrelerde İS 2. yüzyıl Antoninler dönemi Afrodisias ekolü etkileri sezinlenebilmektedir. Bu konsollu frizlerin en iyi örneklerini Anadolu tapınakları vermekte ve Anadolu'ya özgü bir motif olarak görülmektedir, İtalya'da bu çeşit frizlere rastlanmaz. Doğu'da ise Baalbek'de örnek vardır. Friz burada düşey konsollarla bölünerek zengin bezeyici motifler göstermekle beraber Medusa başları değil, girlandlar yerleştirilmiştir.

Daha büyük olan ikinci tapınağın mimari bezemeleri ise Korinth ve İon karışımı komposit üsluptadır.

Side'nin en önemli iki tanrısı limanı koruyan Apollon ve Athena için bu tapınaklar inşa edilmiş olmalıydı. Kalıntılar İS 2. yüzyılın son yarısına tarihlenirler.

Daha sonra tapınaklar bu alanda kurulan Hıristiyan bazilikasının **atrium**'u içinde kalarak zarar görmüşlerdir.

Bu iki tapınak plan ve üst yapı bakımından Psidia Bölgesi'ndeki Sagalassos kenti Antoninus Pius tapınağı ile benzerlik gösterir.

Aynı bölgedeki Termessos kentindeki tapınak da aynı zamanda inşa edilmiş olmalıdır, fakat bu yapı kırık alınlık taşıması bakımından farklıdır.

ROMA EVİ

Roma aile yaşantısı ile birlikte Roma evi planı gelişmiştir. Eski İtalya evi **megaron** tipine benzer dörtgen plandadır; bunun yanı sıra daire ve oval plana da rastlanır. Bu eski evler, Orta İtalya ve Po Ovası'nın doğu bölgelerindeki Demir çağı kültürlerinden olan Villanova kültürüne ait kalıntılardan tanınır.

Etrüskler ile büyük ölçüde ev inşaasına geçilmiştir. Vetulonia, Tarquinia ve Veii nekropolleri, özellikle Cerveteri oda mezarlarında Etrüsk evi ayrıntılarına kadar yansımaktadır. Ayrıca Chiusi kül mahfazaları evlerin dış görünüşü hakkında bilgi verir. Bunlar Pompei evlerinin öncüleridir ve Roma evinin günümüze ulaşan en iyi örnekleri Pompei ve Herculaneum'da uzun yıllardan beri süregelen kazılarla ortaya çıkarılmaktadır. Vezüv yanardağının 79 yılındaki püskürmesi ile lavlar altında kalan bu evlerin o anda duran yaşantısı bu kazılarla yeniden gün ışığına kavuşmaktadır. Bir

scanfan

Üst sol: Milas (eski Mylasa) yakınlarındaki Roma dönemine ait Gümüşkesen mezar anıtı. İS 2. yüzyıl.
Sağ: Efesos yamaç evlerinden birinde bulunan Sokrates'e ait bir duvar freskosu. İS 60-80 yılları arası. Efes Müzesi.
Alt: Efesos Arcadienne Caddesi'nin Kuretler Caddesi ile birleştiği yerden bir görünüm.

Roma evi,bir avluya açılan çeşitli büyüklükteki odalardan meydana gelmiş olup, eksenlere uygun ve simetriktir. Ortadaki avlu **atrium** Etrüsk kökenli bir sözcük ile tanımlanır. Etrüsk evinde de bu kısım vardı. Atrium'un ortasındaki havuz **impluvium** ve bunun üstüne rastlayan çatıdaki açıklık **compluvium**'dur. Evin girişi **vestibulum** bu avluya açılır. Aynı eksen üzerinde ve girişin karşısında **tablinum** yer alır. Yanlarda bütün genişliğince atrium'a açılan kanatlar **alae** raflar üzerinde ataların betimlerinin saklandığı kabul odalarıdır, ayrıca yanlarda sıralanan odaları; **cubiculum** yatak odası, **triklinium** yemek odası olarak kullanılır. Arkada bir bahçe **hortus** bulunur.
Yunan etkisi ile Roma evine **peristilli avlular** eklenmiştir.
Batı Anadolu'daki Roma çağına ait evleri son yıllardaki Efesos kazıları ayrıntıları ile ortaya koymuştur. Bülbül Dağı'nın yamacında açılan yerleşmede varlıklı ailelerin oturduğu çok odalı ve bazılarında peristilli avluların bulunduğu Efesos evlerinde çeşitli dönemlerin onarım ve değişimleri görülebilmektedir. Roma evinin mozayik döşeme tabanları ve fresko duvar resimlerinden Efesos evlerinde ilgi çekici örnekler bulunmaktadır.

FORUM VE BAZİLİKA

En genel tanımı ile halkın toplandığı ve çeşitli işlerin görüşüldüğü açık bir meydan, diğer bir tanımı ise pazar yeridir. Yunan agorasına karşılık Roma'da **forum** gelişmektedir. Forumu çevreleyen portikler, tapınak, özel ve resmi yapılar, anıtsal mimari içinde ayrı bir konudur. En eski örneklerden biri olan Pompei forumundan İS 2. yüzyılda eksenlere bağlanmış ve simetrik plandaki Traianus forumuna ulaşılmıştır.
Roma forumunda mimari düzen Yunan'dan alınmakla birlikte galerilerin düzenlenmesi Roma mimarlığına özgüdür. Galerilerin arka duvarı eski yapıları gizler. Giderek forum meydanı tapınak ve bazilikanın avlusu haline gelmiştir.
Bazilikalar ise Roma mimarlığının ortaya attığı yeni bir yapı tipidir. Roma bazilikası çok çeşitli amaçlarla, fakat her zaman halk ile ilgili işler için kullanılmıştır. Alış veriş yapılan çarşılar ve hukukla ilgili işlerin görüldüğü mahkemeler bu yapıların içinde kurulurdu.
Bazilika planı, bir orta mekan ve bunu çevreleyen yan mekânlardan meydana gelir. Orta mekân bazen çift sıra sütun ya da payelerle yan mekânlardan ayrılır ve çatı örtüsü yanlardan daha yüksektir. Pencereler orta mekânın sütun ya da payelerle taşınan duvarları üzerindedir. Çoğu zaman basilika içinde yargıcın oturduğu bir yer **tribunal** kurulur. Tribunal ya apsis ya da önünde sütunlar olan yükseltilmiş bir **exedra** biçimindedir. Roma bazilikası enlemesine gelişen bir yapıdır ve forum ile bağlantılıdır. Bazilika adı Basileus sözcüğünden çıkmış olup başlangıçta krala ait anlamındaydı. Atina'da Arkheon Basileus olarak anılan 2. Arkheon, Stoa Basileus adında bir yapıda oturuyordu. Bu terim Yunanistan'da tek kalır, **basileus** sözcüğü stoanın sıfatıdır ve başlıbaşına bir yapı adı olarak Yunanistan'da kullanılmaz. Bergama stoalarında bulunan ve üzerlerinde basilike yazılı kiremitler ise bunların krali fabrikada yapıldığını belgeleyen damgalardır. Ancak Athena Polias Tapınağı stoasındaki Basileus Eumenes ve Atina stoasındaki Basileus Attalos yazıtları bunların krali yapılar olduğunu belirtir.
Roma bazilikasını Hıristiyan bazilikası ile karıştırmamak gerekir. Roma yapıları genellikle halka yararlı işlerde ve günlük yaşantının içinde kullanılıyordu. Hıristiyan bazilikası ise dinsel anlamda bir yapı olarak gelişmiştir.

scanfan

SÜTUNLU CADDELER

Roma mimarisinin kentleşme içinde ortaya koyduğu yeniliklerden biri de **sütunlu caddeler** 'dir. Sütunlu caddelerin en güzel örneklerine Roma'da değil, fakat Doğu eyaletlerinde rastlanır. Anadolu'dan başka Kuzey Suriye ve Kuzey Afrika Roma yerleşmelerinde bu caddeler görülür. Anadolu'daki Hellenistik yerleşmelerin Roma'ya dönüşümünde caddelerin kendine özgü bezemesi önem kazanmaktadır. Ticareti gelişmiş, sosyal düzeyi yükselmiş ve zenginleşmiş kentlerdeki caddelere taklar ve çoğu zaman yazıtlı kaideler üzerinde duran heykeller yerleştirilmiştir. İki yanda uzanan sütunlu galerilerin arkasında dükkânlar ve evler sıralanır.

Bu caddeler iklimle de bağlantılıdır. Yağmuru şiddetli, güneşi kızgın bölgelerde halkı ıslanmaktan ve sıcaktan korur. Bu nedenle Anadolu'nun batı ve güneyindeki Roma kentlerinde rastlanır. Sütunlu caddelerin kökeni için görüş birliğine varılmamıştır, fakat ilk örnekler İS 1. yüzyılın sonundan ileriye doğru tarihlenir. Daha sonra yapılan gösterişli caddelerde Roma İmparatorluğu'nun büyüklüğü bir kere daha vurgulanmak istenmektedir.

Kazı yapılan kentlerde genellikle en önce sütunlu caddeler temizlenip ortaya çıkarılmıştır. Efesos'da yeniden dikilmiş sütunları ve düzenlenmiş döşeme taşları ile en iyi örnekler görülebilir. Bir yazıt yardımı ile adlandırılan **Arcadiane caddesi** yaklaşık 11 m. genişlikte ve 530 m. uzunlukta gösterişli bir caddedir. Sütunların yüksekliği ortalama 5 metreyi bulur. Galerilerin tabanları çeşitli motifleri kapsayan mozayiklerle döşenmiştir. Tiyatrodan limana uzanan eski cadde zamanla bozulunca yenilenmesi gerekmiş ve Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısında egemen olan Theodosius'un oğlu Arcadius (İS 395-408) Efesos'daki caddeyi yeniden inşa ettirmiştir. Cadde bu nedenle imparatorun adını alır.

Efesos'un diğer sütunlu caddesi 11 m. genişliğindeki **Kuretler caddesi**'dir. Caddenin sütunlarındaki Kuret listelerinden ötürü bu adı alır. Bu cadde **Celsus Kitaplığı**'ndan **agora**'ya yönelmiştir. İki yanında kentin önemli yapıları sıralanır. İS 4. yüzyılda onarım geçirmiştir.

Miletos'da liman kapısından başlayıp buleuterion'un önündeki alana ve güney agoranın kuzey kapısına uzanan 100 m. uzunluk ve yaklaşık 29 m. genişlikteki yol iki yanda sütun mimarisine sahiptir. Doğu yanda yer alan İon düzenindeki galeri ve arkasındaki dükkânlar İmparator Claudius zamanında (İS 41-54) inşa edilmeye başlanmıştır.

Hierapolis'de Domitianus takının anıtsal kapısından daha sonraki Bizans kapısı arasında uzanan sütunlu cadde Anadolu'daki eski örneklerden biridir. Yaklaşık 25 m. genişlikteki cadde Domitianus zamanında (İS 81-96) yapılmış ve Bizans kapısı bağlantısının gösterdiği gibi daha sonraki yüzyıllarda da kullanılmıştır.

Side'nin sütunlu caddeleri kentin kapısı önündeki meydandan başlayarak biri güneye diğeri batıya doğru uzanır. Bugün ana yol olarak da kullanılan birinci caddenin iki yanında 5 m. genişlikte galeriler ve arkasında kentin dükkânları ile evleri bulunmaktadır. Kaldırımların önünde iki yanda biri açık diğeri kapalı kanallar vardır. Granit sütunların ve Korinth başlıkların kalıntıları yolun kenarında ve müzede sergilenmektedir.

Üçüncü bir cadde tiyatro, agora ve hamamın bulunduğu kent merkezinden yarımadanın güneyindeki tapınaklar bölgesine, dinsel merkeze götürür. Perge'nin kuzey-güney ve doğu-batı yöneltisinde uzanan ve kavşakta birbiri ile kesişen iki ana caddesi vardır. Yuvarlak kuleli anıtsal kapıdan başlayarak kuzeye uzanan ana caddenin ekseni kırılmalar yapar, böylelikle iki yandaki sütun mimarisi Roma perspektiv

scanfan

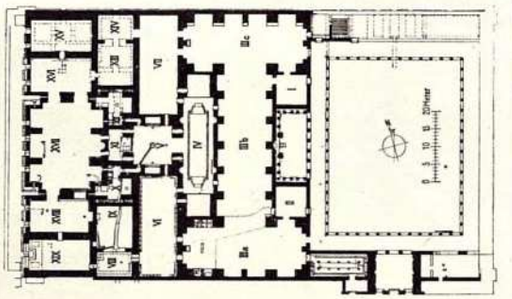

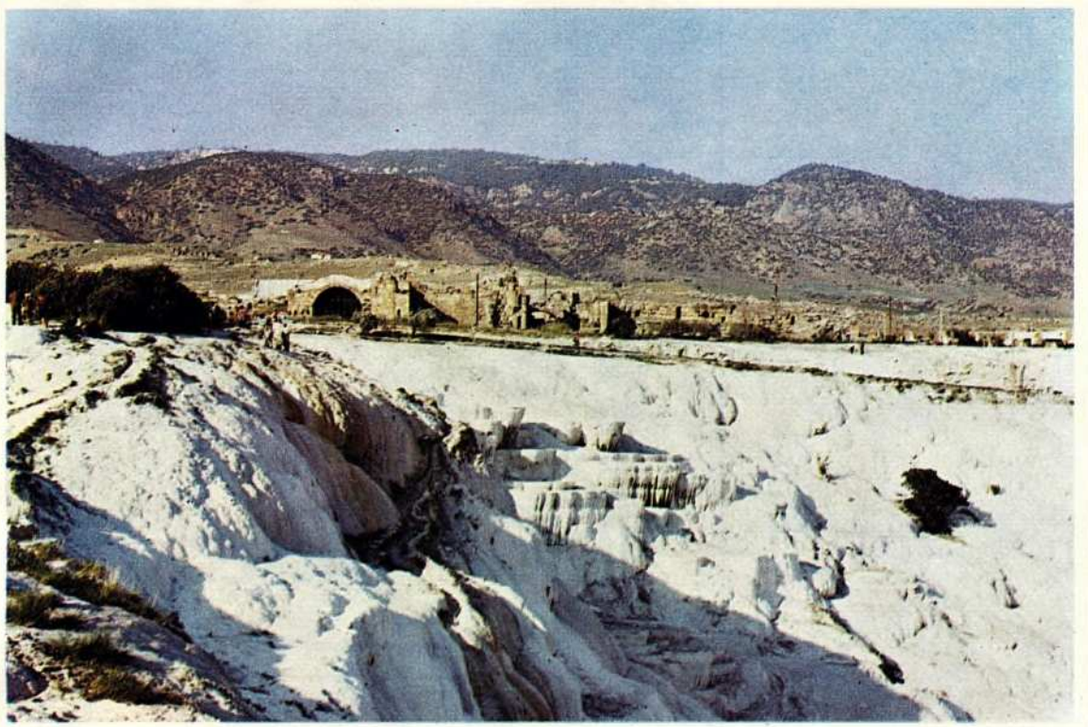

Sol üst: İstanbul Bayezid Meydanı'ndaki Hamamı'n duvarlarında yapı taşı olarak kullanılan ve Theodosius takına ait olan kabartma parçalarından biri.
Sağ: Efesos'taki Vedius gymnasiumunun planı. Bu gymnasium Efesos'ta en iyi korunmuş ve kazılmış olanıdır. P.Vedius Antoninus tarafından İS 2. yüzyılın ortalarında yapılmıştır (E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey'den).
Alt: Hierapolis'teki (bugün Pamukkale) Roma hamamlarından bir görünüm.
Yan sayfa sol üst: Efesos Mermerli Cadde'nin genel görünümü.
Sağ üst: Efesos Kuretler Caddesi.
Alt: Perge takı.

anlayışına uygun çeşitli görünümler ortaya koyabiliyordu. Caddenin ortasında, akropolis yamacı önündeki nymfeum'-dan başlayan üzeri açık bir kanal uzanır. Granit sütunların İon düzeninde başlıkları ve arkhitrav bloklarına ait parçalar kısmen günümüze ulaşabilmiştir. Güney galeride Korinth başlık taşıyan kabartmalı sütunlarda Perge Artemisi ve Apollon'un betimleri görülür.
Bir dağ kenti olan Termessos'un sütunlu caddesinden iki yanda dükkanların sıralandığı galeriler ve caddeyi bezeyen heykel kaideleri durmaktadır.
Dağlık Kilikia kentlerinden Antiocheia ad Cragum'da kapı ile agora arasında uzanan caddenin de iki yanda sütunlu galerileri görülebilmektedir. Ayrıca Kilikia kentlerinden Diokaisereia, Hieropolis Castabala, Pompeiopolis'de de sütunlu caddeler vardır.

TAKLAR

Roma mimarlığının ortaya attığı yeni yapı tiplerinden biri de **taklar**'dır. Bunlara Roma Cumhuriyeti döneminden sonraya doğru rastlanır ve Latincede kemer anlamına gelen **fornix** adı ile tanımlanır. İmparatorluk döneminde ise **Arcus Triumfalis** adını alır. En basit şekli ile iki geniş ayağı **pilon**'u birleştiren bir beşik kemerden ya da tonozdan meydana gelirler. Birçoğu tek geçitlidir. Kent kapılarında genellikle iki kapılılar inşa edilmiştir. Doğu eyaletlerinde ve Anadolu'daki Roma kentlerinde üç geçitli taklar çoğunluktadır. Yol kavşakları ise dört pilonun taşıdığı kemerler **tetrapilon** ile belirlenmiştir. Bu yapıların cephesi mimari bir çerçeve içine alınmıştır.
Sütunların taşıdığı bir saçaklık, attika ve heykel kaidesi bulunur. Bir zaferden çok imparatoru onurlandıran bu taklar üstünde imparator ve ailesinin yontuları yer alırdı ve bu takların altından geçen ordunun kandan temizlenmiş olduğuna inanılırdı.
Başlangıçta kent planlarında kesin bir yeri yoktur. Yol üzerinde ya da meydanlarda, ana caddede yolun kıvrım yaptığı yerde, forum girişlerini belirlemek üzere, yol ile meydan ayırımında gösterişli ve anıtsal bir görünüm vermek üzere taklar inşa edilmiştir.
Roma kent mimarisi içinde yeni bir motif olarak gelişen taklara ait kalıntılar, Anadolu Roma kentlerinde çok sayıda örnek verirler. Taklar sütunlu caddelerin başlangıcında, caddenin yön değiştirdiği ya da iki caddenin kesiştiği yerde kurulmuştur. Ayrıca, iki kentin sahip olduğu toprakları ayıran sınır taklarına da Anadolu'da rastlanır. En basit biçimi ile tek kemerli taklardan Tarsus yakınlarında Bayramlı'da Kilikia sınırlarını belirleyen ve İS 74 yıllarına tarihlenen bir tak vardır. Diğer bir sınır takı Mopsuhesteia (bugün Misis)'de bulunmuştur.
İsaura'daki iki tak kalıntısından birinin İsaura halkı tarafından bu anıtın Hadrianus onuruna yaptırıldığını bildirir. İkincisini ise İmparator Marcus Aurelius (İS 161-180) inşa ettirmiştir.
Korykos kentinde sütunlu cadde başlangıcını belirleyen takın sütun ve payelerinin taşıdığı mimari bezemeler en erken İS 2. yüzyılın sonuna tarihlenir.
Sütunlu caddenin yön değişimini belirleyen bir tak Side'de tiyatronun yanında görülür, geç dönem surunun kapısı bu tak içinde yerleşmişti.
Üç geçite sahip üç kemerli taklar anıtsal agora kapılarına da uygulanmıştır. Efesos'un Güney Agora Kapısı'nda 17 metreyi bulan cephe genişliğine yerleşen üç geçitten yandakiler öne doğru çıkmış, orta geçit geride kalmıştır. Agoraya bakan yan esas cephedir ve iki cephe ayrı görünüştedir. Saçaklıkta arkhitrav ve girlandlı friz yer alır. Attikanın üzerindeki

scanfan

Üst: İstanbul Bayezid Meydanı'ndaki Theodosius takına ait kalıntılar.
Alt: Bir Roma hamamının bölümlerini gösteren plan:
a) Erkekler bölümünün girişi.
b) apodyterium.
c) frygidarium.
d) tepidarium.
e) caldarium.
A) Kadınlar bölümünün girişi.
B) Giriş holü.
C) apodyterium.
D) tepidarium.
E) caldarium.
1) palestra girişi.
2) gymnasium'daki giyinme odası.
3) palestra (gymnasium).

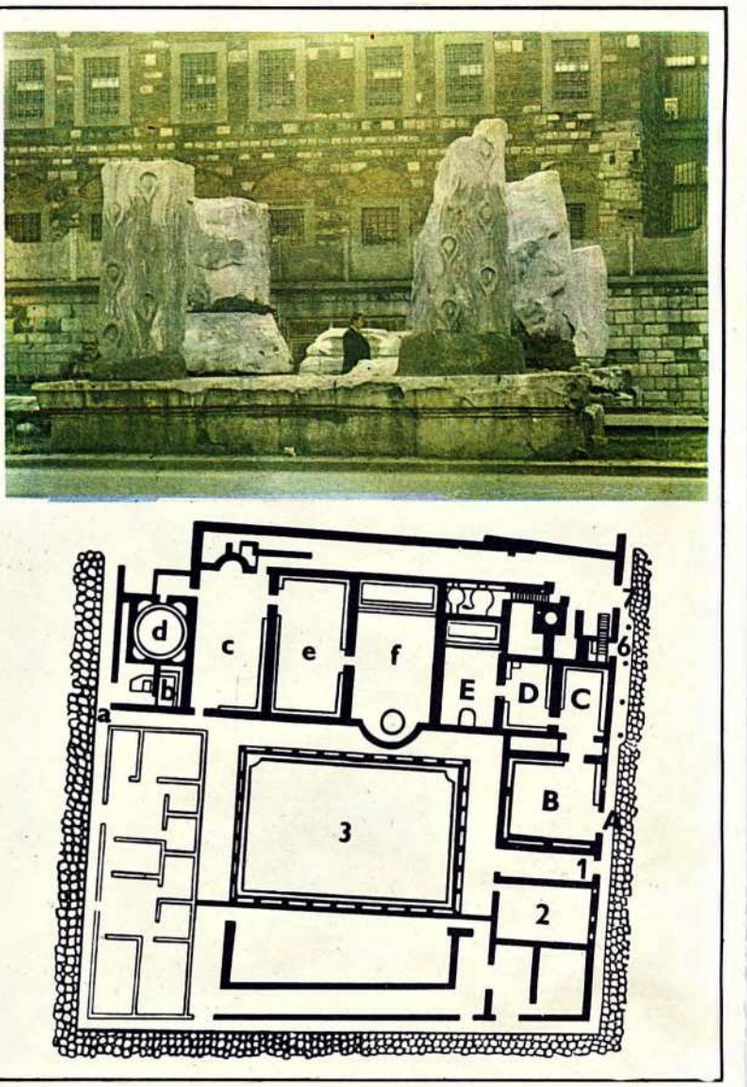

yazıttan anlaşıldığı üzere İmparator Augustus, karısı Livia, damadı Agrippa ve kızı İulia'nın heykelleri duruyordu.
Efesos Orta Liman Kapısı kenti limana bağlayan sütunlu caddenin bitimini belirtmek ve limandan kente girişte kentin zenginliğini göstermek amacıyla yapılmıştır.
İS 2. yüzyıla ait taklara Tarsus, Diokaisereia (bugün Uzuncaburç), Hierapolis (bugün Pamukkale), Colonia Caesarea (Pisidia'daki Antiokheia, bugün Yalvaç)'da rastlanmaktadır. Antalya ve Perge'de iki katlı takların kalıntıları bulunmaktadır. Antalya'da kentin içinde görülebilen anıt iyi bir durumda günümüze ulaşmış, birçok mimari parça yerine konarak onarılmıştır. Eşit genişlik ve yükseklikte üç geçidi vardır. Kemer ve sütunlar üzerinde kesintisiz devam eden bir arkhitrav yer alır, friz ve sima zengin kabartmalarla süslüdür. Geçitlerin üstü çiçek ve rozet kabartmaları taşıyan kasetli tonozlarla örtülüdür. İkinci kata ait bazı parçalar bulunmakla birlikte onarımı yapılamamıştır. Arkhitrav'daki yazıttan Antalyalı önemli bir kişinin, takı İmparator Hadrianus ve Antalya kenti onuruna inşa ettirdiği anlaşılmıştır. İS 130 yılında imparator kenti ziyaret etmişti. Anıt bu tarihle bağlanabilir.
Perge takı kuzeye uzanan yolun başlangıcında, Hellenistik kuleli güney kapının arkasındaki oval avlunun bitiminde yer alır. Roma döneminde gösterişli mimari bezeme ve heykellerle avlu yeni bir görünüm kazanırken, kuzeyine anıtsal bir tak inşa edilmiştir. Dört ayak arasında üç geçiti olan takın çevreye dağılmış mimari parçalarında iki katlı olduğu anlaşılmıştır. Grekçe ve Latince yazıtları İS 2. yüzyıla tarihlenmesini sağlamıştır.
Takların geç bir örneğinin kalıntıları **İstanbul**'da Bayezid Meydanı'nın yanında görülebilir. Eskiden burada Theodosius Forumu yer alıyordu. Roma forumlarını örnek aldığı sanılan bu forumun inşasına 1. Theodosius (397-395) zamanında başlanmış ve büyük ölçüler uygulanmıştı.Forumun en büyük anıtı olarak yapılan takın kalıntıları bugünkü yolun kenarında sergilenmektedir.
1.25 m. çapındaki sütunların yaklaşık 14 m. yükseklikte olduğu saptanmıştır. Kasetli tavan örtüye ait parçalarda balık, çiçek ve meyve motifleri işlenmiştir. Takın üzerinde olasılıkla Theodosius'un iki oğlu Honorius ile Arcadius'un heykelleri duruyordu.

HAMAM YAPILARI

Romalılar her kentte bir ya da daha çok sayıda hamam inşa etmişlerdir. Yunan mimarlığında başlı başına bir hamam binası tipi yoktur. Roma mimarlığında bu tip ortaya çıkar. Yunanlılar yıkanmaya önem verirlerdi. İÖ 5. ve 4. yüzyıl evlerinde banyo odaları vardı. Bazı hamam yapıları da bulunmuştur, fakat bu ilkel yapılarda ısıtma ile ilgili hiçbir ize rastlanmaz. Isıtılan su hamama getirilerek kurnalara doldurulurdu. İtalik kavimlerde de ilk zamanlarda Yunan'da olduğu gibi ilkel yıkanma giderek Roma evlerinin gösterişli banyolarına dönüşmüştür. **Balnea** ya da **balneola** evin büyük bölümlerini kaplamaktadır. Seneca, Scipio Africanus'un Campania'da Liternum'daki banyosunun Balneolum küçük ve karanlık, modası geçmiş olduğunu yazar. Halkın gittiği eski hamamlarda böyleydi. İlk zamanlarda büyük mangallarla ısıtılmıştı. İÖ 1. yüzyıl başları da döşemenin altından ısıtma yöntemi bulunmuştur. **Pensiles balnea**, Sergius Orata adında bir mimarın buluşu olarak bildirilir. Yıkanılan odanın tabanının altında bir boşluk bırakılır, bu sistemde döşeme 60 cm. ya da daha çok yüksekliktedir ve tuğla paye ya da sütuncuklarla taşınır. Bu boşlukta külhandan **praefurnium** gelen sıcak hava dolaşır ve yıkanılan oda alttan ısıtılır. Bu

scanfan